

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیه السلام

www.ghaemiyeh.com
www.ghaemiyeh.org
www.ghaemiyeh.net
www.ghaemiyeh.ir

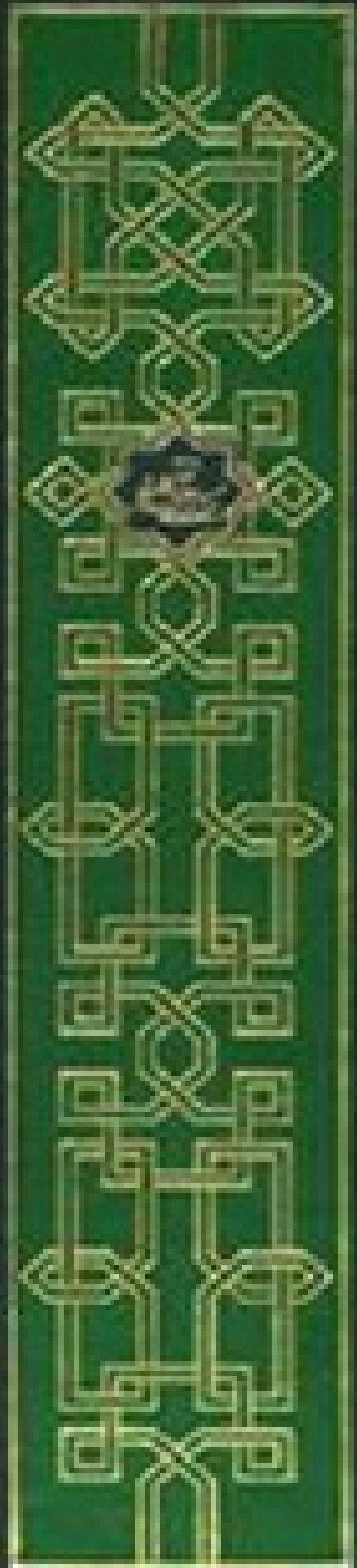

تفسیر نور

تألیف
مجلس المدینة العلمیة
مجمع المدینة العلمیة

جلد سوم

مرکز فرهنگ و معارف اسلامی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تفسیر نور

نویسنده:

محسن قرائتی

ناشر چاپی:

مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۴۰	تفسیر نور جلد ۳
۴۰	مشخصات کتاب
۴۲	اشاره
۴۶	[مقدمات پژوهش]
۴۶	اشاره
۴۶	پیشگفتار
۴۶	اشاره
۴۶	شیوه کار
۴۷	شیوه ارائه
۴۸	همکاران محترم:
۵۰	امتیازات
۵۳	مقدمه مؤلف
۵۶	سیمای سوره ی اعراف
۵۶	اشاره
۵۷	نکته ها:
۵۷	پیام ها:
۵۸	نکته ها:
۵۸	پیام ها:
۵۹	نکته ها:
۶۰	پیام ها:
۶۱	نکته ها:
۶۳	پیام ها:
۶۳	نکته ها:

پیام ها: ۶۴

نکته ها: ۶۴

پیام ها: ۶۴

پیام ها: ۶۵

نکته ها: ۶۶

پیام ها: ۶۷

نکته ها: ۶۷

پیام ها: ۶۸

نکته ها: ۶۹

پیام ها: ۷۰

نکته ها: ۷۱

اشاره: ۷۱

پیام ها: ۷۱

نکته ها: ۷۲

پیام ها: ۷۳

نکته ها: ۷۴

پیام ها: ۷۴

نکته ها: ۷۵

پیام ها: ۷۶

نکته ها: ۷۶

پیام ها: ۷۹

نکته ها: ۸۰

پیام ها: ۸۰

نکته ها: ۸۱

پیام ها: ۸۱

نکته ها: ۸۲

- ۸۳: پیام ها:
- ۸۴: نکته ها:
- ۸۴: پیام ها:
- ۸۵: نکته ها:
- ۸۶: پیام ها:
- ۸۷: نکته ها:
- ۸۷: پیام ها:
- ۸۹: نکته ها:
- ۸۹: پیام ها:
- ۹۰: نکته ها:
- ۹۱: پیام ها:
- ۹۲: پیام ها:
- ۹۳: نکته ها:
- ۹۴: پیام ها:
- ۹۵: نکته ها:
- ۹۶: پیام ها:
- ۹۸: نکته ها:
- ۹۸: پیام ها:
- ۹۹: نکته ها:
- ۹۹: پیام ها:
- ۱۰۱: نکته ها:
- ۱۰۱: پیام ها:
- ۱۰۲: نکته ها:
- ۱۰۲: پیام ها:
- ۱۰۳: نکته ها:
- ۱۰۴: پیام ها:

- ۱۰۵ نکته ها:
- ۱۰۶ پیام ها:
- ۱۰۷ نکته ها:
- ۱۰۷ پیام ها:
- ۱۰۸ پیام ها:
- ۱۰۹ نکته ها:
- ۱۱۰ پیام ها:
- ۱۱۱ نکته ها:
- ۱۱۱ پیام ها:
- ۱۱۲ نکته ها:
- ۱۱۲ پیام ها:
- ۱۱۳ نکته ها:
- ۱۱۳ پیام ها:
- ۱۱۴ نکته ها:
- ۱۱۵ نکته ها:
- ۱۱۵ پیام ها:
- ۱۱۵ نکته ها:
- ۱۱۶ پیام ها:
- ۱۱۶ نکته ها:
- ۱۱۶ پیام ها:
- ۱۱۷ نکته ها:
- ۱۱۷ پیام ها:
- ۱۱۸ نکته ها:
- ۱۱۹ پیام ها:
- ۱۲۰ نکته ها:
- ۱۲۰ پیام ها:

- ۱۲۱ نکته ها:
- ۱۲۴ پیام ها:
- ۱۲۴ نکته ها:
- ۱۲۶ پیام ها:
- ۱۲۷ نکته ها:
- ۱۲۷ پیام ها:
- ۱۲۹ نکته ها:
- ۱۳۰ پیام ها:
- ۱۳۰ نکته ها:
- ۱۳۱ پیام ها:
- ۱۳۲ نکته ها:
- ۱۳۳ پیام ها:
- ۱۳۴ نکته ها:
- ۱۳۴ پیام ها:
- ۱۳۵ پیام ها:
- ۱۳۶ نکته ها:
- ۱۳۶ پیام ها:
- ۱۳۷ نکته ها:
- ۱۳۷ پیام ها:
- ۱۳۸ نکته ها:
- ۱۳۸ پیام ها:
- ۱۳۹ پیام ها:
- ۱۴۰ نکته ها:
- ۱۴۰ پیام ها:
- ۱۴۱ پیام ها:
- ۱۴۲ نکته ها:

- ۱۴۲ پیام ها:
- ۱۴۳ نکته ها:
- ۱۴۳ پیام ها:
- ۱۴۴ نکته ها:
- ۱۴۵ پیام ها:
- ۱۴۶ نکته ها:
- ۱۴۶ پیام ها:
- ۱۴۷ پیام ها:
- ۱۴۹ نکته ها:
- ۱۴۹ پیام ها:
- ۱۵۰ نکته ها:
- ۱۵۰ پیام ها:
- ۱۵۰ نکته ها:
- ۱۵۱ پیام ها:
- ۱۵۲ نکته ها:
- ۱۵۳ پیام ها:
- ۱۵۳ نکته ها:
- ۱۵۴ پیام ها:
- ۱۵۴ نکته ها:
- ۱۵۴ پیام ها:
- ۱۵۵ نکته ها:
- ۱۵۵ پیام ها:
- ۱۵۶ نکته ها:
- ۱۵۷ پیام ها:
- ۱۵۸ نکته ها:
- ۱۵۸ پیام ها:

۱۵۹ نکته ها:

۱۵۹ پیام ها:

۱۶۰ نکته ها:

۱۶۰ پیام ها:

۱۶۱ نکته ها:

۱۶۲ پیام ها:

۱۶۳ نکته ها:

۱۶۳ پیام ها:

۱۶۴ نکته ها:

۱۶۴ پیام ها:

۱۶۵ پیام ها:

۱۶۵ نکته ها:

۱۶۶ پیام ها:

۱۶۶ نکته ها:

۱۶۷ پیام ها:

۱۶۷ نکته ها:

۱۶۹ پیام ها:

۱۷۰ نکته ها:

۱۷۰ پیام ها:

۱۷۱ نکته ها:

۱۷۲ پیام ها:

۱۷۳ نکته ها:

۱۷۳ پیام ها:

۱۷۳ نکته ها:

۱۷۶ پیام ها:

۱۷۶ نکته ها:

- ۱۷۷: پیام ها:
- ۱۷۷: پیام ها:
- ۱۷۸: پیام ها:
- ۱۷۹: نکته ها:
- ۱۸۰: پیام ها:
- ۱۸۰: پیام ها:
- ۱۸۱: نکته ها:
- ۱۸۱: پیام ها:
- ۱۸۲: نکته ها:
- ۱۸۲: پیام ها:
- ۱۸۳: پیام ها:
- ۱۸۴: پیام ها:
- ۱۸۴: نکته ها:
- ۱۸۵: پیام ها:
- ۱۸۵: نکته ها:
- ۱۸۵: پیام ها:
- ۱۸۶: نکته ها:
- ۱۸۷: پیام ها:
- ۱۸۸: پیام ها:
- ۱۸۹: نکته ها:
- ۱۸۹: پیام ها:
- ۱۹۰: نکته ها:
- ۱۹۱: پیام ها:
- ۱۹۲: نکته ها:
- ۱۹۲: پیام ها:
- ۱۹۳: نکته ها:

- ۱۹۳ پیام ها:
- ۱۹۴ نکته ها:
- ۱۹۵ پیام ها:
- ۱۹۶ نکته ها:
- ۱۹۶ پیام ها:
- ۱۹۷ نکته ها:
- ۱۹۷ پیام ها:
- ۱۹۸ نکته ها:
- ۱۹۸ پیام ها:
- ۱۹۹ نکته ها:
- ۲۰۰ پیام ها:
- ۲۰۱ نکته ها:
- ۲۰۱ پیام ها:
- ۲۰۲ نکته ها:
- ۲۰۲ پیام ها:
- ۲۰۴ نکته ها:
- ۲۰۵ پیام ها:
- ۲۰۶ نکته ها:
- ۲۰۶ پیام ها:
- ۲۰۸ نکته ها:
- ۲۰۸ پیام ها:
- ۲۰۹ نکته ها:
- ۲۱۲ پیام ها:
- ۲۱۴ نکته ها:
- ۲۱۶ پیام ها:
- ۲۱۷ نکته ها:

۲۱۷ پیام ها:

۲۱۸ نکته ها:

۲۱۹ پیام ها:

۲۲۰ نکته ها:

۲۲۰ پیام ها:

۲۲۱ نکته ها:

۲۲۱ پیام ها:

۲۲۱ نکته ها:

۲۲۳ پیام ها:

۲۲۴ نکته ها:

۲۲۴ پیام ها:

۲۲۵ نکته ها:

۲۲۶ پیام ها:

۲۲۸ نکته ها:

۲۲۸ پیام ها:

۲۲۸ نکته ها:

۲۲۹ پیام ها:

۲۲۹ پیام ها:

۲۳۰ پیام ها:

۲۳۱ نکته ها:

۲۳۲ پیام ها:

۲۳۳ نکته ها:

۲۳۴ پیام ها:

۲۳۵ نکته ها:

۲۳۷ پیام ها:

۲۳۸ نکته ها:

- ۲۳۹ پیام ها:
- ۲۴۱ نکته ها:
- ۲۴۲ پیام ها:
- ۲۴۳ نکته ها:
- ۲۴۴ پیام ها:
- ۲۴۶ نکته ها:
- ۲۴۶ پیام ها:
- ۲۴۷ نکته ها:
- ۲۴۸ پیام ها:
- ۲۴۹ نکته ها:
- ۲۵۰ پیام ها:
- ۲۵۱ نکته ها:
- ۲۵۲ پیام ها:
- ۲۵۴ نکته ها:
- ۲۵۵ پیام ها:
- ۲۵۶ نکته ها:
- ۲۵۶ پیام ها:
- ۲۵۷ نکته ها:
- ۲۵۷ پیام ها:
- ۲۵۸ نکته ها:
- ۲۵۹ پیام ها:
- ۲۶۰ نکته ها:
- ۲۶۱ پیام ها:
- ۲۶۲ نکته ها:
- ۲۶۳ پیام ها:
- ۲۶۴ نکته ها:

- ۲۶۵: پیام ها:
- ۲۶۶: نکته ها:
- ۲۶۶: پیام ها:
- ۲۶۷: نکته ها:
- ۲۶۸: پیام ها:
- ۲۶۹: نکته ها:
- ۲۷۰: پیام ها:
- ۲۷۱: نکته ها:
- ۲۷۱: پیام ها:
- ۲۷۲: نکته ها:
- ۲۷۳: پیام ها:
- ۲۷۴: نکته ها:
- ۲۷۷: پیام ها:
- ۲۷۸: نکته ها:
- ۲۷۸: پیام ها:
- ۲۷۹: نکته ها:
- ۲۸۰: پیام ها:
- ۲۸۱: نکته ها:
- ۲۸۱: پیام ها:
- ۲۸۲: نکته ها:
- ۲۸۲: پیام ها:
- ۲۸۳: پیام ها:
- ۲۸۴: نکته ها:
- ۲۸۵: پیام ها:
- ۲۸۶: نکته ها:
- ۲۸۸: پیام ها:

- ۲۸۹: پیام ها:
- ۲۹۰: پیام ها:
- ۲۹۱: نکته ها:
- ۲۹۱: پیام ها:
- ۲۹۲: نکته ها:
- ۲۹۲: پیام ها:
- ۲۹۳: نکته ها:
- ۲۹۳: پیام ها:
- ۲۹۴: نکته ها:
- ۲۹۴: پیام ها:
- ۲۹۶: نکته ها:
- ۲۹۶: پیام ها:
- ۲۹۶: نکته ها:
- ۲۹۸: پیام ها:
- ۲۹۹: نکته ها:
- ۳۰۰: پیام ها:
- ۳۰۱: نکته ها:
- ۳۰۲: پیام ها:
- ۳۰۳: نکته ها:
- ۳۰۴: پیام ها:
- ۳۰۵: نکته ها:
- ۳۰۶: پیام ها:
- ۳۰۶: نکته ها:
- ۳۰۷: پیام ها:
- ۳۰۷: نکته ها:
- ۳۰۸: پیام ها:

۳۱۲ ----- سیمای سوره ی انفال

۳۱۲ ----- اشاره

۳۱۳ ----- نکته ها:

۳۱۴ ----- پیام ها:

۳۱۶ ----- نکته ها:

۳۱۷ ----- پیام ها:

۳۱۸ ----- نکته ها:

۳۱۸ ----- پیام ها:

۳۱۹ ----- نکته ها:

۳۱۹ ----- پیام ها:

۳۲۰ ----- نکته ها:

۳۲۱ ----- پیام ها:

۳۲۲ ----- نکته ها:

۳۲۴ ----- پیام ها:

۳۲۵ ----- نکته ها:

۳۲۵ ----- پیام ها:

۳۲۵ ----- نکته ها:

۳۲۷ ----- پیام ها:

۳۲۷ ----- نکته ها:

۳۲۸ ----- پیام ها:

۳۲۹ ----- نکته ها:

۳۳۰ ----- پیام ها:

۳۳۱ ----- نکته ها:

۳۳۱ ----- پیام ها:

۳۳۲ ----- پیام ها:

۳۳۲ ----- نکته ها:

۳۳۴: پیام ها:

۳۳۴: نکته ها:

۳۳۵: پیام ها:

۳۳۶: نکته ها:

۳۳۷: پیام ها:

۳۳۸: نکته ها:

۳۳۸: پیام ها:

۳۳۹: نکته ها:

۳۳۹: پیام ها:

۳۴۰: نکته ها:

۳۴۱: پیام ها:

۳۴۱: نکته ها:

۳۴۲: پیام ها:

۳۴۲: نکته ها:

۳۴۳: پیام ها:

۳۴۴: نکته ها:

۳۴۵: پیام ها:

۳۴۶: نکته ها:

۳۴۷: پیام ها:

۳۴۸: نکته ها:

۳۴۹: پیام ها:

۳۵۰: نکته ها:

۳۵۱: پیام ها:

۳۵۲: نکته ها:

۳۵۴: پیام ها:

۳۵۶: نکته ها:

۳۵۷ پیام ها:

۳۵۹ نکته ها:

۳۶۰ پیام ها:

۳۶۱ نکته ها:

۳۶۱ پیام ها:

۳۶۲ نکته ها:

۳۶۲ پیام ها:

۳۶۳ نکته ها:

۳۶۴ پیام ها:

۳۶۵ نکته ها:

۳۶۵ پیام ها:

۳۶۶ نکته ها:

۳۶۶ پیام ها:

۳۶۷ نکته ها:

۳۶۷ پیام ها:

۳۶۸ نکته ها:

۳۶۸ پیام ها:

۳۶۹ نکته ها:

۳۶۹ پیام ها:

۳۷۰ نکته ها:

۳۷۱ پیام ها:

۳۷۱ پیام ها:

۳۷۲ نکته ها:

۳۷۵ پیام ها:

۳۷۶ نکته ها:

۳۷۷ سیمای جنگ بدر

- ۳۷۸: پیام ها:
- ۳۷۸: نکته ها:
- ۳۷۹: پیام ها:
- ۳۸۰: نکته ها:
- ۳۸۰: پیام ها:
- ۳۸۱: نکته ها:
- ۳۸۱: پیام ها:
- ۳۸۲: نکته ها:
- ۳۸۳: پیام ها:
- ۳۸۴: نکته ها:
- ۳۸۴: پیام ها:
- ۳۸۵: نکته ها:
- ۳۸۶: پیام ها:
- ۳۸۷: نکته ها:
- ۳۸۷: پیام ها:
- ۳۸۸: نکته ها:
- ۳۸۹: پیام ها:
- ۳۸۹: پیام ها:
- ۳۹۰: نکته ها:
- ۳۹۰: پیام ها:
- ۳۹۲: نکته ها:
- ۳۹۲: پیام ها:
- ۳۹۲: نکته ها:
- ۳۹۲: نکته ها:
- ۳۹۲: پیام ها:
- ۳۹۴: نکته ها:

- ۳۹۴: پیام ها:
- ۳۹۵: نکته ها:
- ۳۹۶: پیام ها:
- ۳۹۷: نکته ها:
- ۳۹۸: پیام ها:
- ۴۰۰: نکته ها:
- ۴۰۱: پیام ها:
- ۴۰۱: نکته ها:
- ۴۰۲: پیام ها:
- ۴۰۳: پیام ها:
- ۴۰۴: نکته ها:
- ۴۰۴: پیام ها:
- ۴۰۵: نکته ها:
- ۴۰۵: پیام ها:
- ۴۰۶: نکته ها:
- ۴۰۷: پیام ها:
- ۴۰۸: نکته ها:
- ۴۰۸: پیام ها:
- ۴۱۰: نکته ها:
- ۴۱۰: پیام ها:
- ۴۱۲: نکته ها:
- ۴۱۳: پیام ها:
- ۴۱۴: نکته ها:
- ۴۱۴: پیام ها:
- ۴۱۵: نکته ها:
- ۴۱۸: پیام ها:

نکته ها: ۴۱۹

پیام ها: ۴۱۹

پیام ها: ۴۲۰

نکته ها: ۴۲۱

پیام ها: ۴۲۱

سیمای سوره ی توبه ۴۲۵

اشاره ۴۲۵

نکته ها: ۴۲۶

ماجرای اعلان این آیات ۴۲۷

پیام ها: ۴۲۸

نکته ها: ۴۳۰

پیام ها: ۴۳۰

نکته ها: ۴۳۱

پیام ها: ۴۳۲

نکته ها: ۴۳۲

پیام ها: ۴۳۳

نکته ها: ۴۳۳

پیام ها: ۴۳۴

پیام ها: ۴۳۵

نکته ها: ۴۳۶

پیام ها: ۴۳۶

نکته ها: ۴۳۷

پیام ها: ۴۳۷

پیام ها: ۴۳۸

نکته ها: ۴۳۹

پیام ها: ۴۳۹

۴۴۰ نکته ها:

۴۴۰ پیام ها:

۴۴۱ نکته ها:

۴۴۱ پیام ها:

۴۴۲ پیام ها:

۴۴۳ نکته ها:

۴۴۳ پیام ها:

۴۴۴ پیام ها:

۴۴۵ نکته ها:

۴۴۵ پیام ها:

۴۴۶ نکته ها:

۴۴۶ پیام ها:

۴۴۷ نکته ها:

۴۴۸ پیام ها:

۴۴۹ نکته ها:

۴۴۹ پیام ها:

۴۵۰ پیام ها:

۴۵۱ نکته ها:

۴۵۱ پیام ها:

۴۵۲ نکته ها:

۴۵۲ پیام ها:

۴۵۳ نکته ها:

۴۵۳ پیام ها:

۴۵۴ نکته ها:

۴۵۵ سیمای جنگ حنین

۴۵۵ پیام ها:

- ۴۵۶ نکته ها:
- ۴۵۷ پیام ها:
- ۴۵۷ پیام ها:
- ۴۵۸ نکته ها:
- ۴۵۸ پیام ها:
- ۴۵۹ نکته ها:
- ۴۶۰ پیام ها:
- ۴۶۱ نکته ها:
- ۴۶۲ پیام ها:
- ۴۶۲ نکته ها:
- ۴۶۳ پیام ها:
- ۴۶۴ نکته ها:
- ۴۶۴ پیام ها:
- ۴۶۵ نکته ها:
- ۴۶۶ پیام ها:
- ۴۶۷ نکته ها:
- ۴۶۷ زکات در روایات
- ۴۶۸ ابوذر و آیه ی کنز
- ۴۶۹ پیام ها:
- ۴۷۰ نکته ها:
- ۴۷۱ پیام ها:
- ۴۷۲ نکته ها:
- ۴۷۲ پیام ها:
- ۴۷۵ نکته ها:
- ۴۷۵ پیام ها:
- ۴۷۶ نکته ها:

- ۴۷۶: پیام ها:
- ۴۷۷: نکته ها:
- ۴۷۷: پیام ها:
- ۴۷۸: نکته ها:
- ۴۸۰: پیام ها:
- ۴۸۱: نکته ها:
- ۴۸۱: پیام ها:
- ۴۸۲: نکته ها:
- ۴۸۳: پیام ها:
- ۴۸۳: نکته ها:
- ۴۸۴: پیام ها:
- ۴۸۵: نکته ها:
- ۴۸۵: پیام ها:
- ۴۸۶: نکته ها:
- ۴۸۶: پیام ها:
- ۴۸۷: نکته ها:
- ۴۸۷: پیام ها:
- ۴۸۷: نکته ها:
- ۴۸۷: پیام ها:
- ۴۸۸: پیام ها:
- ۴۸۹: نکته ها:
- ۴۸۹: پیام ها:
- ۴۹۰: پیام ها:
- ۴۹۱: پیام ها:
- ۴۹۲: نکته ها:
- ۴۹۲: پیام ها:

۴۹۳ نکته ها:

۴۹۳ پیام ها:

۴۹۴ نکته ها:

۴۹۴ پیام ها:

۴۹۵ نکته ها:

۴۹۶ پیام ها:

۴۹۶ نکته ها:

۴۹۶ پیام ها:

۴۹۷ نکته ها:

۴۹۷ پیام ها:

۴۹۸ نکته ها:

۴۹۸ پیام ها:

۴۹۹ نکته ها:

۵۰۰ پیام ها:

۵۰۰ نکته ها:

۵۰۲ سیمای زکات

۵۰۵ پیام ها:

۵۰۸ نکته ها:

۵۰۸ پیام ها:

۵۰۹ پیام ها:

۵۱۰ نکته ها:

۵۱۰ پیام ها:

۵۱۱ نکته ها:

۵۱۲ پیام ها:

۵۱۲ نکته ها:

۵۱۳ پیام ها:

- ۵۱۳ نکته ها:
- ۵۱۵ پیام ها:
- ۵۱۵ نکته ها:
- ۵۱۶ پیام ها:
- ۵۱۷ پیام ها:
- ۵۱۸ نکته ها:
- ۵۱۸ پیام ها:
- ۵۱۹ نکته ها:
- ۵۲۰ پیام ها:
- ۵۲۱ نکته ها:
- ۵۲۱ پیام ها:
- ۵۲۳ نکته ها:
- ۵۲۴ مقایسه ی اهل نفاق با اهل ایمان
- ۵۲۴ پیام ها:
- ۵۲۶ نکته ها:
- ۵۲۶ پیام ها:
- ۵۲۷ نکته ها:
- ۵۲۷ اشاره
- ۵۲۸ پیام ها:
- ۵۲۹ نکته ها:
- ۵۳۰ پیام ها:
- ۵۳۰ پیام ها:
- ۵۳۱ نکته ها:
- ۵۳۱ پیام ها:
- ۵۳۲ نکته ها:
- ۵۳۲ پیام ها:

- ۵۳۳ نکته ها:
- ۵۳۴ پیام ها:
- ۵۳۴ نکته ها:
- ۵۳۵ پیام ها:
- ۵۳۵ نکته ها:
- ۵۳۶ پیام ها:
- ۵۳۶ نکته ها:
- ۵۳۷ پیام ها:
- ۵۳۷ نکته ها:
- ۵۳۸ پیام ها:
- ۵۳۸ نکته ها:
- ۵۳۸ پیام ها:
- ۵۳۹ نکته ها:
- ۵۴۰ پیام ها:
- ۵۴۰ پیام ها:
- ۵۴۱ پیام ها:
- ۵۴۲ نکته ها:
- ۵۴۲ پیام ها:
- ۵۴۳ نکته ها:
- ۵۴۳ پیام ها:
- ۵۴۴ نکته ها:
- ۵۴۵ پیام ها:
- ۵۴۶ نکته ها:
- ۵۴۶ پیام ها:
- ۵۴۷ نکته ها:
- ۵۴۷ پیام ها:

- ۵۴۸ نکته ها:
- ۵۴۸ پیام ها:
- ۵۴۹ نکته ها:
- ۵۴۹ پیام ها:
- ۵۵۰ نکته ها:
- ۵۵۱ پیام ها:
- ۵۵۱ نکته ها:
- ۵۵۲ پیام ها:
- ۵۵۲ پیام ها:
- ۵۵۳ نکته ها:
- ۵۵۴ پیام ها:
- ۵۵۵ نکته ها:
- ۵۵۵ پیام ها:
- ۵۵۶ نکته ها:
- ۵۵۶ پیام ها:
- ۵۵۷ نکته ها:
- ۵۵۷ پیام ها:
- ۵۵۸ نکته ها:
- ۵۵۸ پیام ها:
- ۵۵۹ نکته ها:
- ۵۶۰ پیام ها:
- ۵۶۰ نکته ها:
- ۵۶۱ پیام ها:
- ۵۶۱ نکته ها:
- ۵۶۴ پیام ها:
- ۵۶۵ نکته ها:

- ۵۶۵: پیام ها:
- ۵۶۷: نکته ها:
- ۵۶۷: پیام ها:
- ۵۶۷: پیام ها:
- ۵۶۸: نکته ها:
- ۵۶۹: پیام ها:
- ۵۷۰: نکته ها:
- ۵۷۱: پیام ها:
- ۵۷۲: نکته ها:
- ۵۷۲: پیام ها:
- ۵۷۳: نکته ها:
- ۵۷۳: پیام ها:
- ۵۷۴: نکته ها:
- ۵۷۵: پیام ها:
- ۵۷۵: پیام ها:
- ۵۷۶: نکته ها:
- ۵۷۶: پیام ها:
- ۵۷۷: نکته ها:
- ۵۷۸: پیام ها:
- ۵۷۹: نکته ها:
- ۵۷۹: پیام ها:
- ۵۸۰: نکته ها:
- ۵۸۰: پیام ها:
- ۵۸۲: نکته ها:
- ۵۸۲: پیام ها:
- ۵۸۲: نکته ها:

پیام‌ها: ۵۸۳

نکته‌ها: ۵۸۵

پیام‌ها: ۵۸۶

پیام‌ها: ۵۸۷

نکته‌ها: ۵۸۸

پیام‌ها: ۵۸۸

پیام‌ها: ۵۸۸

نکته‌ها: ۵۸۹

پیام‌ها: ۵۸۹

نکته‌ها: ۵۹۰

پیام‌ها: ۵۹۰

نکته‌ها: ۵۹۰

پیام‌ها: ۵۹۱

سیمای سوره یونس: ۵۹۴

اشاره: ۵۹۴

نکته‌ها: ۵۹۵

پیام‌ها: ۵۹۵

نکته‌ها: ۵۹۶

پیام‌ها: ۵۹۸

نکته‌ها: ۵۹۸

پیام‌ها: ۵۹۹

نکته‌ها: ۶۰۰

پیام‌ها: ۶۰۰

نکته‌ها: ۶۰۲

پیام‌ها: ۶۰۳

نکته‌ها: ۶۰۴

پیام ها: ۶۰۴-----

نکته ها: ۶۰۵-----

پیام ها: ۶۰۵-----

نکته ها: ۶۰۶-----

پیام ها: ۶۰۷-----

نکته ها: ۶۰۷-----

پیام ها: ۶۰۸-----

نکته ها: ۶۰۹-----

پیام ها: ۶۰۹-----

نکته ها: ۶۱۰-----

پیام ها: ۶۱۰-----

نکته ها: ۶۱۱-----

پیام ها: ۶۱۱-----

پیام ها: ۶۱۲-----

نکته ها: ۶۱۲-----

پیام ها: ۶۱۳-----

نکته ها: ۶۱۳-----

پیام ها: ۶۱۴-----

نکته ها: ۶۱۴-----

پیام ها: ۶۱۴-----

نکته ها: ۶۱۵-----

پیام ها: ۶۱۵-----

نکته ها: ۶۱۶-----

پیام ها: ۶۱۶-----

پیام ها: ۶۱۷-----

نکته ها: ۶۱۷-----

- ۶۱۸: پیام ها:
- ۶۱۹: نکته ها:
- ۶۱۹: پیام ها:
- ۶۲۰: نکته ها:
- ۶۲۰: پیام ها:
- ۶۲۱: نکته ها:
- ۶۲۱: پیام ها:
- ۶۲۲: نکته ها:
- ۶۲۳: پیام ها:
- ۶۲۳: نکته ها:
- ۶۲۴: پیام ها:
- ۶۲۵: نکته ها:
- ۶۲۵: پیام ها:
- ۶۲۶: نکته ها:
- ۶۲۶: پیام ها:
- ۶۲۷: نکته ها:
- ۶۲۷: پیام ها:
- ۶۲۷: پیام ها:
- ۶۲۸: نکته ها:
- ۶۲۸: پیام ها:
- ۶۲۹: پیام ها:
- ۶۳۰: پیام ها:
- ۶۳۰: پیام ها:
- ۶۳۱: نکته ها:
- ۶۳۱: پیام ها:
- ۶۳۲: نکته ها:

پیام‌ها: ----- ۶۳۲

پیام‌ها: ----- ۶۳۳

نکته‌ها: ----- ۶۳۳

امتیازات قرآن ----- ۶۳۴

پیام‌ها: ----- ۶۳۵

نکته‌ها: ----- ۶۳۶

پیام‌ها: ----- ۶۳۶

پیام‌ها: ----- ۶۳۸

پیام‌ها: ----- ۶۳۸

پیام‌ها: ----- ۶۳۹

نکته‌ها: ----- ۶۴۰

پیام‌ها: ----- ۶۴۰

نکته‌ها: ----- ۶۴۱

پیام‌ها: ----- ۶۴۲

نکته‌ها: ----- ۶۴۲

پیام‌ها: ----- ۶۴۳

نکته‌ها: ----- ۶۴۳

پیام‌ها: ----- ۶۴۴

نکته‌ها: ----- ۶۴۵

پیام‌ها: ----- ۶۴۵

نکته‌ها: ----- ۶۴۶

پیام‌ها: ----- ۶۴۶

نکته‌ها: ----- ۶۴۷

پیام‌ها: ----- ۶۴۷

نکته‌ها: ----- ۶۴۷

پیام‌ها: ----- ۶۴۷

۶۴۸ نکته ها:

۶۴۸ پیام ها:

۶۴۹ پیام ها:

۶۵۰ نکته ها:

۶۵۱ پیام ها:

۶۵۱ نکته ها:

۶۵۲ پیام ها:

۶۵۴ نکته ها:

۶۵۴ پیام ها:

۶۵۵ نکته ها:

۶۵۵ پیام ها:

۶۵۶ نکته ها:

۶۵۶ پیام ها:

۶۵۷ نکته ها:

۶۵۹ پیام ها:

۶۵۹ نکته ها:

۶۶۲ پیام ها:

۶۶۲ نکته ها:

۶۶۳ پیام ها:

۶۶۳ نکته ها:

۶۶۳ پیام ها:

۶۶۴ نکته ها:

۶۶۴ پیام ها:

۶۶۵ نکته ها:

۶۶۵ پیام ها:

۶۶۶ نکته ها:

پیام ها: ۶۶۶

نکته ها: ۶۶۷

پیام ها: ۶۶۷

نکته ها: ۶۶۸

پیام ها: ۶۶۸

نکته ها: ۶۶۹

پیام ها: ۶۷۰

پیام ها: ۶۷۰

نکته ها: ۶۷۱

پیام ها: ۶۷۱

پیام ها: ۶۷۳

نکته ها: ۶۷۴

پیام ها: ۶۷۴

نکته ها: ۶۷۵

پیام ها: ۶۷۵

نکته ها: ۶۷۶

پیام ها: ۶۷۶

پیام ها: ۶۷۷

نکته ها: ۶۷۷

پیام ها: ۶۷۷

نکته ها: ۶۷۸

پیام ها: ۶۷۸

پیام ها: ۶۷۹

نکته ها: ۶۷۹

پیام ها: ۶۸۰

نکته ها: ۶۸۰

پیام ها: ۶۸۱

نکته ها: ۶۸۲

پیام ها: ۶۸۲

نکته ها: ۶۸۳

پیام ها: ۶۸۳

نکته ها: ۶۸۴

اشاره: ۶۸۴

پیام ها: ۶۸۴

نکته ها: ۶۸۵

پیام ها: ۶۸۵

نکته ها: ۶۸۶

پیام ها: ۶۸۶

نکته ها: ۶۸۷

پیام ها: ۶۸۸

نکته ها: ۶۸۹

پیام ها: ۶۸۹

نکته ها: ۶۹۰

پیام ها: ۶۹۰

نکته ها: ۶۹۱

پیام ها: ۶۹۱

نکته ها: ۶۹۲

پیام ها: ۶۹۲

پیام ها: ۶۹۳

نکته ها: ۶۹۳

پیام ها: ۶۹۴

پیام ها: ۶۹۴

نکته ها: ۶۹۵

پیام ها: ۶۹۵

پیام ها: ۶۹۶

نکته ها: ۶۹۷

پیام ها: ۶۹۷

نکته ها: ۶۹۸

پیام ها: ۶۹۸

پیام ها: ۶۹۹

پیام ها: ۷۰۰

درباره مرکز ۷۰۱

سرشناسه: قرائتی، محسن، ۱۳۲۴ -

عنوان و نام پدیدآور: تفسیر نور / تألیف محسن قرائتی.

وضعیت ویراست: ویراست ۲.

مشخصات نشر: تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۷-

مشخصات ظاهری: ۱۰ ج.

فروست: کتاب سال جمهوری اسلامی ایران؛ ۷۶.

شابک: دوره: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۱۰-۱؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۱: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۲-۰۰؛ ۶۰۰۰۰ ریال: ج. ۲: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۳-۰۱؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۲، چاپ چهارم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۳: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۴-۰۲؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۵، چاپ چهارم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۴: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۵-۰۳؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۴، چاپ چهارم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۵: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۶-۰۴؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۶، چاپ دوم)؛ ۶۰۰۰۰ ریال: ج. ۶: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۷-۰۵؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۶، چاپ ششم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال: ج. ۷: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۸-۰۶؛ ۶۵۰۰۰ ریال (ج. ۷، چاپ پنجم)؛ ۳۰۰۰۰ ریال (ج. ۷، چاپ چهاردهم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۸: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۹-۰۷؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ دوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ ششم)؛ ۴۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ چهاردهم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۹: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۱۰-۰۸؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۹، چاپ سوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۹، چاپ ششم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۱۰: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۱۱-۰۹؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۱۰، چاپ دوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۱۰، چاپ ششم)

یادداشت: چاپ قبلی: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۵ (۱۲ ج.).

یادداشت: ج. ۱-۴، ۶-۸ (چاپ اول: ۱۳۸۸).

یادداشت: ج. ۲ و ۵ (چاپ چهارم: بهار ۱۳۸۹).

یادداشت: ج. ۴ (چاپ چهارم: بهار ۱۳۸۹).

یادداشت: ج. ۶ و ۹ (چاپ سوم: زمستان ۱۳۸۸).

یادداشت: ج. ۶ (چاپ دوم: ۱۳۸۸).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ شانزدهم: بهار ۱۳۸۶).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ هشتم : ۱۳۹۱).

یادداشت : ج. ۷ (چاپ پنجم: ۱۳۸۹).

یادداشت : ج. ۷ (چاپ چهاردهم: تابستان ۱۳۸۶).

یادداشت : ج. ۸ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۸ (چاپ چهاردهم: تابستان ۱۳۸۷).

یادداشت : ج. ۸ و ۱۰ (چاپ دوم : ۱۳۸۸).

یادداشت : ج. ۹ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۱۰ (چاپ ششم: ۱۳۹۰).

یادداشت : عنوان دیگر: تفسیر نور: شیوه ای نو در ارایه آسان و روان پیام های آیات.

یادداشت : کتابنامه.

مندرجات : ج. ۱. سوره های (۱ تا ۳) حمد، بقره و آل عمران. - ج. ۲. سوره های (۴ تا ۶) نساء، مائده و انعام. - ج. ۴. سوره های (۱۱ تا ۱۶) هود، یوسف، رعد، ابراهیم، حجر و نحل. - ج. ۵. سوره های (۱۷-۲۱) اسراء، كهف، مریم، طه و انبیاء. - ج. ۶. سوره های (۲۲ تا ۲۷) حج، مومنون، نور، فرقان، شعراء و نحل. - ج. ۷. سوره های (۲۸ تا ۳۶) قصص، عنكبوت، روم، لقمان، سجده، احزاب، سبأ، فاطر و یس. - ج. ۸. سوره های (۳۷ تا ۴۵) صافات، ص، زمر، غافر، شوری، زخرف، دخان و جاثیه. - ج. ۹. سوره های (۴۶ تا ۶۱) احقاف، محمد، فتح، حجرات، ق، ذاریات، طور، نجم.....- ج. ۱۰. جمعه، منافقون الی فلق، ناس.

عنوان دیگر : تفسیر نور: شیوه ای نو در ارایه آسان و روان پیام های آیات.

موضوع : تفاسیر شیعه -- قرن ۱۴

رده بندی کنگره : BP۹۸/ق۳۵ت۱۳۸۷۷

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۱۷۹

شماره کتابشناسی ملی : ۱۶۰۸۱۲۴

ص : ۱

اشاره

اشاره

پیشگفتار

اشاره

سخن ناشر

انقلاب اسلامی ایران با رهبری امام خمینی قدس سره و حضور ملت مسلمان و مبارزات شهدای گرانقدر قبل و بعد از پیروزی، زمینه‌ی رشد و ترویج فرهنگ اسلامی و خصوصاً قرآن کریم را فراهم آورد. در این راستا دانشمندان درد آشنای حوزه‌های علمیه، با تألیف کتب مناسب در جهت تبلیغ دین گام‌های بسیاری برداشتند.

کتاب حاضر که پایان بخش مجموعه دوازده جلدی «تفسیر نور» می‌باشد، در جهت مهجوریت زادی از قرآن و ارائه پیام‌های انسان‌ساز کلام الهی به شیوه‌ای نو و قلمی شیوا، توسط حجت الاسلام والمسلمین محسن قرائتی به رشته تحریر درآمده است که در سال ۷۶ به عنوان کتاب سال جمهوری اسلامی ایران معرفی گردید.

بدنبال چاپ اولین مجلدات این تفسیر، نظرات و پیشنهادات بسیاری از سوی فضلاء حوزه و دانشگاه طرح گردید که بیانگر علاقه و توجه قشر فرهنگی جامعه، به شناخت مفاهیم قرآن کریم از طریق این شیوه می‌باشد.

اکنون به جهت آشنایی با شیوه‌ی کار و چگونگی ارائه تفسیر نور، این موارد به اختصار بیان می‌شود که می‌تواند به نوبه خود راهگشای طلاب جوان در جهت فعالیت‌های تفسیری باشد.

شیوه کار

پس از انتخاب حداقل دوازده تفسیر معتبر از مفسران شیعه و اهل سنت، از قدما و معاصران، چند تن از طلاب فاضل با مطالعه دقیق آنها، به استخراج نکات و برداشت‌های

تفسیری آنها پرداخته و به صورت مکتوب آن را در اختیار مؤلف قرار می دهند.

ایشان ضمن مطالعه ی آن مطالب، خود نیز به تحقیق و تتبع پرداخته و با توجه به نیازهای دینی جامعه، پیام های راهبردی قرآن را برای نسل امروز که تشنه ی دریافت مفاهیم قرآنی هستند، در قالب نکات و پیام های آیه، با نثری ساده و روان ارائه می دهند.

البته در برخی موارد نیز برداشت های خود را مورد بحث و تبادل نظر با برخی بزرگان حوزه قرار می دهند.

نوشته های ایشان پس از ارائه در برنامه آینه وحی رادیو، ویراستاری شده و قبل از چاپ یکبار دیگر توسط خودشان مورد بازبینی نهایی قرار می گیرد.

شیوه ارائه

مطالب هر آیه در قالب پنج عنوان ارائه می گردد:

۱. متن آیه، که با رسم الخط عثمان طه و با اعراب کامل، تایپ گردیده و چندین بار مورد دقت قرار گرفته است.

۲. ترجمه هر آیه، که به صورت گروهی و زیر نظر مؤلف محترم و با استفاده از بهترین ترجمه های موجود، (حداقل ۶ ترجمه) نگارش یافته و به جهت گویایی و روانی آن، مطالب توضیحی مورد لزوم در میان پرانتز آمده است.

۳. نکته ها، که امور زیر در این قالب عرضه گردیده است:

الف: بیان ریشه و ترجمه ی لغات مشکل آیه.

ب: بیان شأن نزول آیه که در فهم محتوای آیه نقش کلیدی داشته است.

ج: بیان آیات مرتبط با آیه که در فهم موضوعی قرآن تأثیر به سزایی دارد.

د: بیان روایات ذیل آیه، که در این بخش با توجه به گستردگی روایات، تنها به ذکر نمونه هایی بسنده شده است.

ه: بیان برخی توضیحات برای روشن تر شدن مفهوم آیه.

و: طرح برخی پرسش ها و پاسخ گویی به آنها.

۴. پیام ها، که مقصود اصلی مؤلف از این تفسیر همین بخش بوده است تا نشان دهد قرآن

کتاب زندگی بشر در همه ی عصرها و برای همه نسل هاست.البته مستند برداشت های مؤلف،چنانکه در پایان هر پیام آمده است یکی از امور زیر می باشد:

الف:مفردات کلمات هر آیه.

ب:عبارتی مرگب از چند کلمه.

ج:رابطه ی صدر و ذیل آیه.

د:رابطه ی هر آیه با آیات قبل.

۵.پاورقی،که نشانی آیات و روایات و کتب تفسیری را باختصار آورده است.همچنین مطالبی مربوط به آیه که در قالب نکته ها و پیام ها نمی گنجد،در پاورقی ذکر شده است.

در مورد کتب تفسیری،هرجا که مراد،مطالب آن تفسیر در ذیل آیه بوده است،نشانی جلد و صفحه ذکر نشده است.

علاقمندان می توانند برای دسترسی به متن مجلّات تفسیر نور و دیگر کتب حجت الاسلام و المسلمین قرائتی با امکان بهره گیری از جستجوی لفظی به پایگاه اینترنتی www.Qaraati.ir مراجعه نمایند.

همکاران محترم:

□
در پایان از زحمات حجج اسلام آقایان:حسن دهشیری،رحمت الله جعفری،محمود متوسل و اکبر دهقان که در تتبع و بررسی تفاسیر و آقای علی محمد متوسلی که در امر مقابله و تصحیح نهایی این جلد نهایت همکاری را داشته اند صمیمانه تشکر می گردد.

و همچنین اعلام می داریم:با همه ی تلاش هایی که در جهت حفظ اصول و قواعد فوق و تصحیح اغلاط تایپی صورت گرفته است،یقیناً نواقص و کاستی هایی در عرضه این تفسیر وجود دارد که امیدواریم همچون گذشته خوانندگان گرامی بذل محبت نموده و با ارسال نظرات و پیشنهادات خود،به نشانی:تهران-صندوق پستی ۱۴۱۸۵/۵۸۶ ما را در جهت اصلاح و تکمیل آن یاری نمایند و پیشاپیش سپاس ما را پذیرا باشند.

مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن

«الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَي سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَأَهْلِ بَيْتِهِ الْمَعْصُومِينَ»

دروس سطح و مقداری از درس خارج را که در حوزه علمیه قم گذراندم، به فکر آشنایی بیشتر با قرآن افتادم. با تنی چند از دوستان، هر کدام تفسیری را مطالعه و مباحثه می کردیم و خلاصه ی آن را یادداشت می کردم، این کار تا پایان چند جزء از قرآن ادامه داشت.

در آن ایام شنیدم که آیت الله مکارم شیرازی دامت برکاته با جمعی از فضلا تصمیم دارند تفسیری بنویسند. ایشان نوشته های تفسیری مرا دیدند و پسندیدند و من نیز به آن جمع پیوستم.

پانزده سال طول کشید تا تفسیر نمونه در ۲۷ جلد به اتمام رسید و تا کنون بارها تجدید چاپ و به چند زبان ترجمه شده است. تقریباً نیمی از تفسیر نمونه تمام شده بود که انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی رضوان الله علیه به پیروزی رسید. از همان روزهای اول، بنا به فرمایش مرحوم علامه شهید مطهری به تلویزیون رفتم و هر شب جمعه تحت عنوان درسهایی از قرآن برنامه داشته ام.

البته تا پایان تفسیر نمونه همکاری ادامه داشت.

و در این بین به فکر افتادم درس تفسیری را در سطح فهم عموم در رادیو شروع کنم. برای این کار علاوه بر تفسیر نمونه از ده تفسیر دیگر نیز یادداشت هایی را برداشتم. از سال ۶۶ تا کنون هفته ای یک روز و در ماه رمضان

هر روز بحث تفسیر تحت عنوان «آئینه وحی» ادامه دارد.

□
بارها پیشنهاد شد آنچه را در رادیو می گویم به صورت کتاب منتشر شود. تا اینکه چند جزء از نوشته هایم را نزد آیت الله حاج سید مهدی روحانی و آیت الله مصباح یزدی دامت برکاتهما خواندم و به سبک و برداشت های تفسیری خود اطمینان بیشتری پیدا کردم. یادداشت ها را برای بازنویسی در اختیار حجه الاسلام محمّدیان و حجه الاسلام محدّثی قرار دادم. بعد از تدوین، آنها را در اختیار مؤسسه در راه حق (قم) گذاشتم تا زیر نظر آیت الله استادی منتشر و در دسترس علاقمندان قرار گیرد.

همکاران

در چهار جزء اول قرآن کریم حجه الاسلام دهشیری و حجه الاسلام جعفری در تتبع تفاسیر مرا کمک کردند.

و از جزء پنجم تا شانزدهم، حجه الاسلام سید جواد بهشتی و حجه الاسلام محمود متوسل در این کار مقدّس همکاری داشته اند.

امتیازات

۱. این تفسیر از اصطلاحات فنی، ادبی، فقهی، کلامی و فلسفی که فهم آن مخصوص گروه خاص است احتراز کرده و تنها درسهایی از قرآن را که قابل ترجمه به زبان های زنده دنیا و به صورت تابلو و پیام باشد آورده است.

□
۲. از تفسیر به رأی احتراز شده و تنها متن آیات و یا روایاتی که از اهل بیت رسول الله علیهم السلام آمده استفاده شده است.

۳. بیشتر نکات و پیام ها از متون تفاسیر معتبر شیعه و سنی استفاده شده و بعضی نیز از بنده یا همکاران عزیز بوده است.

از خداوند می خواهم به ما اخلاص و توفیق تدبّر و عمل و تبلیغ و نشر معارف قرآن و همچنین توفیق اتمام این کار مقدس را مرحمت فرماید و قرآن را

ص: ۹

نور دنیا و وبرزخ و قیامت ما قرار دهد.

از مردم می خواهم که به آموزش قرآن تنها در سطح تلاوت و تجوید و ترتیل اکتفا نکنند و مسأله اصلی را تدبّر و عمل به قرآن قرار دهند.

از علما و فضلا می خواهم که در تبلیغ و تدریس، قرآن را در متن و مقصد اعلی قرار دهند و در مراکز علمی و فرهنگی و مساجد و مدارس جلسه تفسیر قرآن بر پا کنند.

از همه ی کسانی که در آشنایی من با اسلام و قرآن و اهل بیت پیامبر علیهما السلام، نقش داشته اند تشکر می کنم و برای آنان به خصوص اساتید و پدر و مادرم از خدای مَنان جزای خیر خواهانم.

از کسانی که در تألیف این تفسیر و چاپ و تصحیح و نشر آن کمک کرده اند و از افرادی که انتقاد یا پیشنهادهای سازنده و مفیدی برای تکمیل کار داشته باشند نیز تشکر می کنم.

محسن قرائتی

۱۳۷۴/۸/۳

۲۹ جمادی الاول ۱۴۱۵

ص: ۱۰

مقدمه مؤلف

در سال ۱۳۷۸ که برای تجدید چاپ «تفسیر نور» توسط «مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن» یک بار دیگر آن را با دقت مطالعه کردم، مطالبی را حذف یا ادغام نموده و مطالب جدیدی را که خداوند به ذهنم انداخت و یا از «تفسیر راهنما» استفاده می‌شد، به مطالب قبلی اضافه کردم.

در یک لحظه به فکر فرو رفتم، نوشته‌ای را که بعد از دو سه سال به دست خودم تغییر می‌دهم، اگر به قیامت برسد و از نظر اولیای خدا و فرشتگان و از همه بالاتر خداوند متعال بگذرد، چقدر تغییر خواهد کرد. تازه این اصلاحات و تغییرات به شرطی مفید است که اصل کار با ریا و سُمعه و عُجب، حبط و باطل نشده باشد.

به هر حال زحمت‌ها کشیدم؛ ولی نمی‌دانم حتی یک صفحه آن در قیامت سبب نجاتم خواهد شد یا نه!

البته قرآن نور است و نقص از کار و نوشته‌های ماست. به لطف خداوند امیدوارم تا همان گونه که در گلستان، خاک به گل تبدیل می‌شود، در سایه آیات نورانی قرآن، نوشته‌های ما نیز به نور تبدیل گردد.

اللهم آمین

محسن قرائتی

۷۸/۴/۶

ص: ۱۲

این سوره دویست و شش آیه دارد و از سوره های مکی است. در این سوره از اصحاب اعراف و داستان اعراف (آیه ی ۴۶ و ۴۸) سخن به میان آمده، لذا به «اعراف» نامگذاری شده است.

این سوره سومین سوره ای است که با حروف مقطعه آغاز می شود و اولین سوره از سوره های سجده دار قرآن است و در آیه ی آخر آن، سجده مستحبّ وارد شده است.

از میان یکصد و چهارده سوره ی قرآن، هشتاد و شش سوره در مکه نازل شده است که معمولاً درباره ی اصول عقائد و مبارزه با شرک و توجه دادن به مقام انسان و امثال آن بحث می کند.

در این سوره همچنین به ماجرای آدم علیه السلام با ابلیس، داستان حضرت نوح، هود، صالح، لوط، شعیب و موسی علیهم السلام، بیان اصول و مبانی دعوت پیامبر اسلام و شرح احوال قیامت، توبه و اصلاح خویشتن، موضوع عرش، میزان، عالم ذرّ و پیمان خداوند با انسان و بیان قرآن و عظمت آن و اعراف و اصحاب اعراف اشاره شده است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

المص «۱»

كِتَابٌ أَنْزَلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِتُنذِرَ بِهِ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ «۲»

الف، لام، میم، صاد. (این) کتابی است که به سوی تو نازل شده، پس در سینه ات تنگی (و شک و تردیدی) از آن نباشد، تا به وسیله ی آن (کتاب)، بیم دهی و برای مؤمنان تذکر و پندی باشد.

نکته ها:

از مجموع ۲۹ سوره ای که با حروف مقطعه آغاز شده، بعضی با حروف «الم» و بعضی با حرف «ص» شروع شده است؛ اما این سوره با مجموعه ی «المص» آغاز شده که شاید بیانگر آن باشد که آنچه در تمام آن سوره ها می باشد، در این سوره نیز هست.

(۱)

پیام ها:

۱- قرآن، کتابی بس بزرگ است. («کتاب» نکره آمده است)

۲- توجه به قرآن و مفاهیم آن، سبب سعه ی صدر است. کتاب... فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ

۳- شرط رسالت و تبلیغ، سعه ی صدر است. «أَنْزَلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِتُنذِرَ بِهِ»

۴- از لجاجت کفار نگران نباش، وظیفه ی تو انذار است، نه اجبار. «لِتُنذِرَ»

ص: ۱۶

پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله پس از نزول قرآن، نگران نپذیرفتن مردم و مخالفت آنان با قرآن بود که خداوند با این آیه پیامبر را تسلی می دهد.

۵- هشدارهای انبیا برای عموم است، ولی تنها مؤمنان از آنها بهره گرفته و متذکر می شوند. «لَتُنذِرَ بِهِ وَ ذِكْرِي لِلْمُؤْمِنِينَ»

اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مَن دُونِهِ أُولَئِكَ قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ ﴿٣﴾

آنچه را از جانب پروردگارتان به سوی شما نازل شده، پیروی کنید و از سرپرستانی جز او پیروی نکنید. چه اندک پند می پذیرید!

نکته ها:

آیه ی قبل، وظیفه ی پیامبر صلی الله علیه و آله را در انذار و تذکر بیان کرد و این آیه وظیفه ی امت را در اطاعت و تبعیت. آن آیه از پیامبر صلی الله علیه و آله «سعه صدر» می خواست، اینجا از امت، «تبعیت» می طلبد. آیه ی قبل، «أَنْزَلَ إِلَيْكَ» بود، اینجا «أَنْزَلَ إِلَيْكُمْ» است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: فاذا التبت عليكم الفتن قطع الليل المظلم فعليكم بالقرآن... من جعله امامه قاده الى الجنة و من جعله خلفه ساقه الى النار (۱)، هر گاه فتنه ها همچون پاره های شبِ تاریک شما را فرا گرفت، پس بر شما باد به قرآن، هر کس قرآن را امام خود قرار دهد به بهشت می رسد و هر کس به آن پشت کند، به آتش دوزخ رهنمون می شود. چنانکه حضرت علی علیه السلام فرمود: «ففي اتباع ماجاءكم من الله الفوز العظيم و في تركه الخطاء المبین» (۲)، رستگاری بزرگ در پیروی از قرآن است و در ترک آن، خطا و گمراهی آشکار می باشد.

پیام ها:

۱- پیروی از آیات الهی، سبب رشد و تربیت بشر است. اتَّبِعُوا ... رَبُّكُمْ

۲- لازمه ی ربوبیت و تربیت الهی، نزول دستورات و راهنمایی ها و تذکرات

ص: ۱۷

۱- ۱). تفسیر اثنی عشری.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

است. «مَا أَنْزَلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ»

۳- نتیجه ی پیروی از وحی، قرار گرفتن تحت ولایت الهی است و ترک آن، قرار گرفتن تحت ولایت دیگران است. «وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ»

۴- اطاعت و پیروی از دیگران، در حقیقت پذیرش ولایت آنهاست. «وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ» با آنکه می توانست بگوید: «لا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِي أَحَدًا»

۵- کسی که ولایت خدای یکتا را نپذیرد، «رَبُّكُمْ» باید چندین «ولئ» را از خود راضی کند. «أَوْلِيَاءَ»

۶- پندپذیری انسان، اندک است. «قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ»

وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا فَجَاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا أَوْ هُمْ قَائِلُونَ «۴»

چه بسیار آبادی هایی که ما اهل آنجا را (به خاطر فساد و کفرشان) نابود کردیم. پس قهر ما به هنگام شب یا روز، هنگامی که به استراحت پرداخته بودند، به سراغشان آمد.

فَمَا كَانَ دَعْوَاهُمْ إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا إِلَّا أَنْ قَالُوا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ «۵»

پس آن هنگام که قهر ما سراغشان آمد، سخن و اعتراضی نداشتند، جز آنکه گفتند: ما قطعاً ستمکار بودیم.

نکته ها:

«قریه»، به معنای روستا نیست، بلکه مرکز اجتماع مردم است، چه شهر، چه روستا.

«بیات»، شب هنگام و شبانه است و «قَائِلُونَ» از «قیلوله»، به معنای خواب یا استراحت نیمروز است. «أقاله» به معنای پس گرفتن جنس فروخته شده از همین باب است، چون خریدار، از نگرانی معامله راحت می شود.

هر ستمگری، روزی در مواجهه با قهر خدا به اشتباه خود اعتراف می کند، «إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ» ولی این اعترافات ثمری ندارد. چنانکه در آیه ی دیگر می خوانیم: هنگامی که عذاب ما را

دیدند، گفتند: به خدای یگانه ایمان آوردیم و به آنچه شرک ورزیدیم، کافر شدیم؛ اما ایمان به هنگام عذاب سودی برای آنان نداشت. فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا قَالُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَحَدُّهُ وَكَفَرْنَا بِمَا كُنَّا بِهِ مُشْرِكِينَ فَلَمْ يَنْفَعَهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا ... (۱)

پیام ها:

۱- مناطقی که با قهر الهی نابود شدند، بسیار است. «وَكَمْ»

۲- از تجربیات تلخ دیگران، عبرت بگیریم. «وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا»

۳- قرآن با بیان هلاکت قریه ها به جای هلاکت مردم، عظمت عذاب را بیان می کند. «وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا»

۴- کیفرهای الهی مخصوص قیامت نیست، ممکن است در دنیا هم نمونه هایی از آن را ببینیم. «وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا»

۵- هر کس غیر خدا را سرپرست گرفت، منتظر قهر الهی باشد. وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ ... وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا

۶- از سنت های الهی، نابود کردن امت ها به خاطر نافرمانی و تبعیت از دیگران است. وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ ... وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا

۷- اراده ی خداوند، همه چیز را دگرگون می کند. «أَهْلَكْنَاهَا»

۸- قهر الهی، گاهی ناگهانی است و روز و ساعت مشخص و فرصتی برای فکر و چاره جویی ندارد. «بَيِّنَاتٌ أَوْ هُمْ قَائِلُونَ»

۹- عذاب به هنگام استراحت، غافلگیرانه و تلخ تر است. «بَيِّنَاتٌ أَوْ هُمْ قَائِلُونَ»

۱۰- بسیاری از شعارها در زمان رفاه است، هنگام خطر، کسی حرفی برای گفتن ندارد. فَمَا كَانَ دَعْوَاهُمْ ...

۱۱- حوادث و خطرها، غرور را می شکنند و پرده های غفلت را کنار زده و وجدان ها را بیدار می سازد. «إِلَّا أَنْ قَالُوا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ»

ص: ۱۹

۱۲- اگر امروز با اختیار خضوع نکردید، روزی به اجبار کرنش خواهید کرد.

﴿قَالُوا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ﴾

۱۳- سراغ غیر خدا رفتن و عدم پیروی از انبیا(که در دو آیه ی قبل بود)، ظلم است. ﴿كُنَّا ظَالِمِينَ﴾

فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ ﴿٦﴾

پس قطعاً از مردمی که (پیامبران) به سویشان فرستاده شدند، سؤال و بازخواست خواهیم کرد و قطعاً از خود پیامبران (نیز) خواهیم پرسید.

فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِم بِعِلْمٍ وَ مَا كُنَّا غَائِبِينَ ﴿٧﴾

پس بی شک (از هر چه کرده اند،) از روی علم برایشان بازگو خواهیم کرد، و ما (از مردم،) غایب و بی خبر نبودیم.

نکته ها:

آیه ی قبل، مجازات دنیوی را مطرح کرد و اینجا کیفر و محاسبه ی اخروی را و با چندین تأکید حتمیت سؤال قیامت را بیان می کند و اینکه پرسش و بازخواست، مخصوص مردم نیست، بلکه پیامبران نیز مورد سؤال قرار می گیرند. «يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ» (۱)

سؤال: در قیامت از چه می پرسند؟

الف: از نعمت ها. «ثُمَّ لَنَسْأَلَنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ» (۲) در روایات متعددی، رهبری و ولایت را نیز از مصادیق نعمت مورد سؤال در آیه برشمرده اند. (۳)

ب: از قرآن و اهل بیت علیهم السلام. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «از مردم سؤال می شود که با قرآن و اهل بیت من چگونه عمل کردید؟»، «ثُمَّ اسْأَلُهُمْ مَا فَعَلْتُمْ بكِتَابِ اللَّهِ وَ أَهْلِ بَيْتِي» (۴)

ص: ۲۰:

۱- ۱. مائده، ۱۰۹.

۲- ۲. تکوین، ۸.

۳- ۳. وسائل، ج ۲۴، ص ۲۹۹.

۴- ۴. تفسیر فرقان.

ج: از رفتار و کردار. «لَسْئَلَهُمْ أَجْمَعِينَ. عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ» (۱)

د: از اعضا و جوارح. «إِنَّ السَّمْعَ وَالبَصَرَ وَالفؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا» (۲)

ه: از پذیرش و عدم پذیرش رسولان. «يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالبِأْنَسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ ...» (۳)

چنانکه در جای دیگر از رهبران دینی نیز در مورد برخورد مردم با آنان سؤال می شود. «يَوْمَ يَجْمَعُ اللهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ ...» (۴)

و: از عمر و جوانی که چگونه سپری شد.

ز: از کسب و درآمد. چنانکه در روایات می خوانیم: در روز قیامت انسان از چهار چیز به خصوص سؤال و بازخواست می شود: «شبابک فیما أبلیته و عمرک فیما أفنیته و مالک ممّا اکتسبته و فیما أنفقته»، (۵) در مورد عمر و جوانی که چگونه آن را گذراندی و درباره ی مال و دارایی که چگونه به دست آوردی و در چه راهی مصرف کردی.

سؤال: این آیات بیان می کند که سؤال از همه کس حتمی است؛ اما در بعضی آیات از جمله آیه ۳۹ سوره ی الرّحمن آمده که در آن روز، از هیچ انس و جنّی در باره ی به گناهانشان سؤال نمی شود، «فَيَوْمَئِذٍ لاَ يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلاَ جَانٌّ» این آیات چگونه قابل جمع است؟

پاسخ: در قیامت، مواقف و ایستگاه ها متعدّد است و هر موقعی صحنه ای خاص دارد؛ در یک موقف، بر لب ها مهر می خورد و قدرت حرف زدن ندارند. در موقعی دیگر، مهر برداشته می شود و همه به ناله و استمداد و اقرار می کنند. در موقعی دیگر از همه می پرسند، در موقعی نیز سکوت حاکم است و سؤالی نمی شود.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ فَالْإِمَامُ يُسْأَلُ عَنِ النَّاسِ وَالرَّجُلُ يُسْأَلُ عَنْ أَهْلِهِ وَ الْمَرْأَةُ تُسْأَلُ عَنْ بَيْتِ زَوْجِهَا وَ الْعَبْدُ يُسْأَلُ عَنِ مَالِ سَيِّدِهِ» همه ی شما مسئول زبردستان خود هستید و باید پاسخگو باشید؛ امام از امتش، مرد از همسرش، زن از رفتار در خانه ی همسرش و بنده از مال و دارایی مولایش. همچنین فرمودند: خداوند

ص: ۲۱

۱-۱. حجر، ۹۲-۹۳.

۲-۲. اسراء، ۳۶.

۳-۳. انعام، ۱۳۰.

۴-۴. مائده، ۱۰۹.

۵-۵. کافی، ج ۲، ص ۱۳۵، بحار، ج ۷، ص ۲۵۹.

از من نیز سؤال می کند که آیا ابلاغ رسالت کردم یا نه؟ (۱)

پیام ها:

۱- در روز قیامت، هم از رهبران سؤال می شود، هم از امت ها (جن و انس)، هم از نیکان، هم از بدان، هم از علما و هم از پیروان آنها. «فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ»

۲- سؤال در قیامت، نوعی استشهاد و اقرار گرفتن و توبیخ است و گاهی نیز تقدیر و تشکر، و گرنه چیزی از خدا پنهان نیست تا با سؤال، رفع ابهام شود.

فَلَنَسْأَلَنَّ ... فَلَنَقْصَنَّ ...

۳- علم خداوند، دقیق است. «بِعِلْمٍ» (نکره دلالت بر عظمت و دقت دارد.)

۴- علم خداوند با حضور و نظارت خود اوست و واسطه ای در کار نیست.

... بِعِلْمٍ وَمَا كُنَّا غَائِبِينَ

وَ الْوِزْنُ يُومِنِدِ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (۸)

و در آن روز (قیامت)، سنجش (اعمال بر پایه ی) حق است. پس هر کس کارهای سنجش شده اش سنگین باشد، پس آنان همان رستگارانند.

نکته ها:

«میزان»، وسیله ی سنجش است و هر چیزی وسیله ی سنجش خاصی دارد، مثلاً دیوار را با شاقول، گرمی و سردی هوا را با دماسنج، میوه را با کیلو و پارچه را با متر می سنجند، همان گونه که وسیله ی سنجش انسان های عادی، انسان های کامل می باشند.

میزان روز قیامت حق و حقیقت است. در آن روز هم حاکمیت با حق است، «هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ» (۲) هم روز حق است، «ذَلِكَ الْيَوْمِ الْحَقِّ» (۳) و هم میزان سنجش، حق است. «وَ الْوِزْنُ يُومِنِدِ الْحَقِّ»

ص: ۲۲

(۱-۱). تفسیر درالمنثور.

(۲-۲). کهف، ۴۴.

(۳-۳). نبأ، ۳۹.

امام صادق علیه السلام در تفسیر آیه ی «وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ» (۱) فرمود: «میزان، انبیا و اوصیا می باشند». (۲) چنانکه در زیارت مطلقه ی حضرت امیر علیه السلام می خوانیم: «السَّلامُ عَلٰی مِيزَانِ الْعَمَالِ» اینان، معیار و میزان سنجش اعمال دیگرانند.

حضرت علی علیه السلام فرمودند: «حسنات، موجب سنگینی میزان و سیئات و گناهان، موجب سبکی آن است». (۳)

پیام ها:

۱- خداوند، خواهان رسیدن انسان به حقّ و دستیابی به عقاید و کردارهای شایسته و صحیح است. «وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ»

۲- برای هر کس، چندین وسیله و معیار سنجش و محاسبه در کار است.

«مَوَازِينُهُ»

۳- توقع سعادت و پاداش بدون عمل، بیهوده است. فَمَنْ ثَقُلَتْ ... الْمَفْلُحُونَ

وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَظْلُمُونَ» (۹)

و هر کس، اعمال وزن شده اش سبک باشد، پس آنان کسانی هستند که به خود زیان زدند، زیرا (با انکار خود)، به آیات ما ستم می کردند.

نکته ها:

«خسارت»، به معنای از دست دادن سرمایه و سود است، ولی «ضرر»، از دست دادن سود است، نه سرمایه.

پیام ها:

۱- برای یک انسان، چندین وسیله ی سنجش در کار است. «مَوَازِينُهُ»

ص: ۲۳

۱- ۱. انبیاء، ۴۷.

۲- ۲. تفسیر المیزان.

۳- ۳. بحار، ج ۹۰، ص ۱۴۱.

۲- کم داشتن عمل صالح در روز قیامت خسارت است، تا چه رسد به نداشتن آن.

وَمَنْ خَفَّتْ ... خَسِرُوا

۳- دنیا همانند بازاری است که ایمان، «سود» آن و انکار و کفر، «خسارت» آن است. آری، نادیده گرفتن استدلال و دعوت انبیا، در حقیقت محو کردن فطرت و جوهره‌ی انسانیت و ظلم به خویشتن است. «خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ»

۴- بی‌اعتنایی و انکار آیات الهی، ظلم به آنهاست. «كَانُوا بِآيَاتِنَا يَظْلِمُونَ» آری به جا نیاوردن حق هر چیز و رعایت حقوق و حدود آن را نکردن، ظلم به آن است و نتیجه‌ی ظلم، خسارت و نابودی است.

وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَ جَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ ﴿۱۰﴾

و همانا در زمین به شما تمکن دادیم و برای شما در آن، (انواع) وسایل زندگی را فراهم ساختیم، (اما شما) اندک شکرگزاری می‌کنید.

پیام‌ها:

۱- یادآوری و توجه به نعمت‌های الهی، زمینه‌ی شکوفایی معرفت و محبت و تسلیم خدا شدن است. «وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ»

۲- حق بهره‌گیری از امکانات زمین، برای همه‌ی انسان‌هاست و مخصوص گروه خاصی نیست. «مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ»

۳- آفرینش زمین و شرایط آن (از نظر گردش، حرارت، نور، جذب و دفع آبها و گیاهان، قبول فضولات و تحویل سبزی‌ها و میوه‌ها و...) به گونه‌ای است که انسان می‌تواند در آن نیازمندی‌های خود را برطرف کند. «مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَ جَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ»

۴- قوانین حاکم بر طبیعت، به نوعی است که انسان می‌تواند بر آن سلطه داشته باشد و آن را در اختیار بگیرد. اگر خداوند آن را رام نمی‌ساخت، بشر به

تنهایی قدرت مهار کردن و بهره گیری از آن را نداشت. «مَكَّنَّاكُمْ»

۵- زمین، در اختیار و مسخر انسان قرار داده شده تا به رشد و کمال برسد و معیشت خود را تأمین کند. مَكَّنَّاكُمْ... سعیدی می گوید:

ابر و باد و مه خورشید و فلک در کارند

تا تو نانی به کف آری و به غفلت نخوری

۶- نعمت ها باید زمینه ساز شکر باشد، نه عامل غفلت و عیاشی. «تَشْكُرُونَ»

۷- انسان ناسپاس است و قرآن، مکرر از کم سپاسی مردم و غفلت و بی ایمانی غالب آنان سخن گفته است. «قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ»

وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ (۱۱)

و همانا ما شما را آفریدیم، سپس به صورت بندی و چهره نگاری شما پرداختیم، آنگاه به فرشتگان گفتیم: برای آدم سجده کنید. پس همه سجده کردند، جز ابلیس که از سجده کنندگان نبود.

نکته ها:

در آیه ی قبل، قدرت مادی و سلطه ی انسان بر زمین مطرح بود، ولی در این آیه به مقام معنوی انسان اشاره شده که همه ی فرشتگان بر او سجده کرده اند.

وقتی همه ی فرشتگان فرمانبردار خدایند و بر آدم سجده کردند، دریغ است که انسان فرمان نبرد و برای خدا سجده نکند.

همه از بهر تو سرگشته و فرمان بردار

شرط انصاف نباشد که تو فرمان نبری

در این آیه، دوبار همه ی انسان ها مخاطب قرار گرفته اند، و لَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ... صَوَّرْنَاكُمْ اما سجده برای حضرت آدم علیه السلام ذکر شده است، شاید اشاره به این باشد که همه ی انسان ها استعداد مسجود ملائکه شدن را دارند.

از این آیه تا ۱۴ آیه ی بعد، به داستان حضرت آدم علیه السلام مربوط می شود.

مردی یهودی از حضرت علی علیه السلام سؤال کرد: «خداوند به ملائکه فرمود بر آدم سجده کنند، آیا از پیامبر اسلام نیز چنین احترامی کرده است؟» حضرت فرمود: «خداوند به پیامبر صلی الله علیه و آله فضیلتی بالاتر از این داد، خداوند با آن عظمتی که دارد همراه تمام فرشتگان، بر محمد صلی الله علیه و آله صلوات می فرستد و صلوات مؤمنان بر پیامبر را عبادت خود خوانده است.» (۱)

پیام ها:

۱- آفرینش انسان، در چند مرحله انجام گرفته است. «وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ»

۲- در انسان، استعداد و لیاقت رسیدن به مقامی است که مسجود فرشتگان شود.

«اسْجُدُوا لِآدَمَ»

۳- سجده برای غیر خدا، اگر بر اساس فرمان خدا باشد، شرک نیست. قُلْنَا ...

اسْجُدُوا لِآدَمَ

قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ «۱۲»

(خداوند به ابلیس) فرمود: وقتی که من (به سجده) فرمانت دادم، چه چیز تورا از سجده کردن باز داشت؟ (شیطان) گفت: من از او بهترم، مرا از آتش و او را از گل آفریدی.

نکته ها:

دلیل سجده ی فرشتگان بر آدم، فرمان خداوند و لیاقت ذاتی انسان بود نه جنسیت و ساختمان وجودی او.

شیطان در مقام توجیه نافرمانی خود، با مغلظه و قیاسی نابجا ادعا کرد: من از آدم برترم، زیرا من از آتشم و آدم از خاک، گرچه هر کدام منشأ اثری خاص می باشند؛ امّا در حقیقت او با این ادعای غلط، به جای اطاعت از فرمان خداوند حکیم و توجه به جایگاه آدمی نزد خداوند،

ص: ۲۶

«إِنِّي لَجَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» (۱) و نادیده گرفتن روح الهی در انسان، «نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي» (۲) در مقابل فرمان خداوند گردنکشی کرد. چنانکه بسیاری از ما نیز در بسیاری موارد، احکام و دستورات دینی را بدون توجه به حکمت و فلسفه ی آن، به ظاهر با عقل خود می سنجیم و چون دلیل آشکاری برای آن نمی یابیم، آن را نمی پذیریم و بدان بی اعتنا می شویم، یا در برخی موارد از مقایسه ی موضوعات متشابه با یکدیگر، حکم یکسانی برای همه ی آنها صادر می کنیم. لذا قیاس در استنباط احکام جایز نیست و امام صادق علیه السلام همواره از قیاس های ابوحنیفه به شدت انتقاد می کرد. (۳)

پیام ها:

۱- قبل از صدور حکم، محاکمه و بازپرسی لازم است. «قَالَ مَا مَنَعَكَ»

۲- شیطان، پایه گذار نافرمانی و گناه است. «مَا مَنَعَكَ ... إِذْ أَمَرْتُكَ» چون اولین نافرمانی توسط او صورت گرفت.

۳- عقاب بدون بیان قبیح است و تا حکمی و مطلبی بیان نشده، بازخواست و مجازات نمی توان کرد. «قَالَ مَا مَنَعَكَ ... إِذْ أَمَرْتُكَ»

۴- شیطان در برابر خدا ایستاد، نه در برابر حضرت آدم. «إِذْ أَمَرْتُكَ» چنانکه در آیه ی دیگر می خوانیم: «فَفَسَقَ عَنِ أَمْرِ رَبِّهِ»

(۴)

۵- شیطان نیز همچون انسان دارای تکلیف و اختیار است. «مَا مَنَعَكَ إِلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ» قَالَ ...

۶- میزان، اطاعت امر خداست. سنّ و نژاد و سابقه و... هیچ کدام معیار نیست. «إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ ...»

۷- در قضاوت، به مجرمین نیز فرصت اظهار نظر بدهیم. «قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ»

۸- نادیده گرفتن جنبه ی ملکوتی انسان و تنها چشم دوختن به جسم او که مرام و

ص: ۲۷

۱- ۱. بقره، ۳۰.

۲- ۲. حجر، ۲۹.

۳- ۳. تفسیر نمونه.

۴- ۴. کهف، ۵۰.

مسلك مادّيون می باشد، شیطان صفتی است. «قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ»

۹- خودبرتربینی می تواند مخلوق را به جبهه گیری در مقابل خالق وادار کند. «أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ»

۱۰- قبول خالقیت خدا به تنهایی کافی نیست، اطاعت و تسلیم هم لازم است.

خَلَقْتَنِي ... خَلَقْتَهُ شَيْطَانَ، خالقیت خدا را پذیرفته بود، ولی از او اطاعت نکرد.

۱۱- نژاد گرایی، از ارزشهای شیطانی است. «خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ»

۱۲- شیطان در برابر فرمان روشن و صریح خداوند، به سلیقه شخصی خود عمل کرد و به اصطلاح، اجتهاد در برابر نص نمود. إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ ... خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ ...

۱۳- شیطان، از روش قیاس استفاده کرد که اساس علمی ندارد، بلکه بر مبنای گمان است. «خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ»

قَالَ فَاهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيهَا فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ «۱۳»

(خداوند به شیطان) فرمود: از این (جایگاه) فرود آی! تو را نرسد که در آن جایگاه تکبر کنی، پس بیرون شو! قطعاً تو از خوار شدگانی.

نکته ها:

حضرت علی علیه السلام فرمودند: «از سرنوشت ابلیس عبرت بگیرید که با سابقه ی شش هزار سال عبادت که معلوم نیست سال های دنیوی (۳۶۵ روز) بوده یا سال های اخروی (که یک روزش برابر پنجاه هزار سال دنیوی است)، چگونه با یک لحظه تکبر و فخر فروشی سقوط کرد». (۱)

رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «در قیامت، متکبران به خوارترین صورت محشور شده، زیر پای اهل محشر لگدمال می شوند». (۲) در روایت دیگری فرمودند: «هر کس تواضع و فروتنی کند،

ص: ۲۸

(۱- ۱). نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲.

(۲- ۲). تفسیر مراغی.

خداوند او را بالا برد و هرکس تکبر و گردنکشی کند خداوند او را خوار و پست گرداند». (۱)

همچنین در روایت آمده است: «ریشه ی کفر سه چیز است: حرص، حسد و تکبر». (۲)

پیام ها:

۱- تکبر، نه تنها برای افراد عادی خطرناک است، بلکه برای آنان که مقام عالی دارند و همنشین فرشتگان در ملاً اعلی هستند و سال ها و قرن ها سابقه ی عبادت دارند نیز خطر دارد. «فَاهْبُطْ، فَاخْرُجْ»

۲- نه علم و شناخت شیطان به خدا، نجات بخش است و نه عبادت های طولانی او، بلکه راه نجات، تسلیم است. «تَتَكَبَّرُ فِيهَا فَاخْرُجْ»

۳- تکبر در برابر فرمان خداوند، سبب حبط و نابودی عمل می شود. فَاهْبُطْ ...

فَاخْرُجْ

۴- گاهی یک لحظه تکبر در برابر فرمان خداوند، سبب سقوط دائمی است.

«تَتَكَبَّرُ فِيهَا فَاخْرُجْ»

۵- نتیجه ی تکبر و خودبزرگ بینی، کوچکی و خواری است. آری، نتیجه ی گفتن «من بهترم»، «أَنَا خَيْرٌ»، شنیدن جواب «فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ» است.

قَالَ أَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمٍ يُبْعَثُونَ (۱۴)

(ابلیس، به جای توبه و عذرخواهی) گفت: تا روزی که مردم برانگیخته می شوند، مرا مهلت بده!

قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ (۱۵)

ص: ۲۹

۱- ۱. محجّها لیبضاء، ج ۶، ص ۲۱۵.

۲- ۲. کافی، ج ۲، باب اصول الکفر.

اشاره

خواسته ی ابلیس، مهلت تا روز قیامت بود و این آیه مشخص نمی کند که تا چه زمانی به او مهلت داده شد؛ اما از آیه ۳۸ سوره ی حجر و آیات ۸۰ و ۸۱ سوره ی «ص» استفاده می شود که تنها برای مدتی طولانی به او مهلت داده شد، نه تا روز قیامت: «إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ. إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ» برخی می گویند: شیطان تا وقتی که خدا صلاح بداند، زنده است. (۱)

سؤال: چرا خداوند به ابلیس مهلت داد؟

پاسخ: مهلت دادن به بدکاران، از سنت های الهی و در مسیر آزمایش و امتحان انسان است، علاوه بر آنکه باید اسباب خیر و شر فراهم باشد و انسان با اختیار، راهی را انتخاب کند. زیرا ابلیس انسان را مجبور به انحراف نمی کند و تنها وسوسه می کند، چنانکه در آیه ی ۲۲ سوره ی ابراهیم آمده است. «وَمَا كَانْ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي» گفت آنظرنی الی یوم الجزاء کاشکی گفتمی که تب یا ربنا

پیام ها:

۱- ابلیس هم از خواسته ی خود مأیوس نبود. «قَالَ أَنْظِرْنِي»

۲- شیطان نیز می داند که عمر، به اراده و به خواست خداست. «قَالَ أَنْظِرْنِي»

۳- هر عمر طولانی ارزشمند نیست، شیطان هم عمر طولانی دارد. «أَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمٍ يُبْعَثُونَ»

۴- ابلیس، هم آفریدگار را می شناخت، «خَلَقْتَنِي» هم معاد را قبول داشت. «يَوْمٍ يُبْعَثُونَ»

۵- گاهی خواسته ی کافران هم پذیرفته می شود. «قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ»

ص: ۳۰

قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿١٦﴾

(شیطان) گفت: پس به خاطر آنکه مرا گمراه کردی! من هم برای (فریب دادن) آنان حتماً بر سر راه راست تو (به کمین) خواهم نشست.

ثُمَّ لَأَيِّنَّ لَهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ ﴿١٧﴾

سپس از روبرو و از پشت سر و از راست و چپشان بر آنان می تازم و بیشتر آنان را سپاسگزار نخواهی یافت.

نکته ها:

در حدیث می خوانیم: آن هنگام که شیطان سوگند خورد از چهار طرف در کمین انسان باشد تا او را منحرف یا متوقف کند، فرشتگان از روی دلسوزی گفتند: پروردگارا! این انسان چگونه رها خواهد شد؟ خداوند فرمود: «دو راه از بالای سر و پایین باز است و هر گاه دست به دعا بر دارد، یا صورت بر خاک نهد، گناهان هفتاد ساله اش را می بخشایم». (۱)

همین که حضرت آدم از تسلط شیطان بر انسان آگاه شد، روبه درگاه خدا آورده و ناله زد.

خطاب رسید: «ناراحت نباش، زیرا من گناه را یکی و ثواب را ده برابر حساب می کنم و راه توبه هم باز است». (۲)

امام باقر علیه السلام فرمود: «ورود ابلیس از پیش رو بدین شکل است که امر آخرت را برای انسان ساده و سبک جلوه می دهد، و از پشت سر به این است که ثروت اندوزی و بخل و توجه به اولاد و وارث را تلقین می کند و از طرف راست با ایجاد شبهه، دین را متزلزل و تباه می سازد و از طرف چپ، لذات و شهوات و منکرات را غالب می کند». (۳)

شیطان اگر بتواند، مانع ایمان انسان می شود و اگر نتواند، راه های نفاق و ارتداد را می گشاید و اگر موفق نشود، با ایجاد شک و تردید و وسوسه، انسان را به گناه سوق می دهد تا از ایمان

ص: ۳۱

۱-۱. تفسیر کبیر فخر رازی.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

۳-۳. تفسیر کنزالدقائق.

و عبادتش لذت نبرد و کار خیر برایش سنگین و با کراهت جلوه کند.

در روایات متعددی، صراط مستقیم، به اهل بیت علیهم السلام و ولایت علی علیه السلام تعبیر شده است. (۱)

پیام ها:

۱- نافرمانی و گناه خود را به تقدیر و قضا و قدر الهی نسبت دادن، کاری شیطانی است. «قَالَ فِيمَا أُغْوِيْتَنِي»

۲- ابلیس مهلت خواست تا انتقام بگیرد، نه آنکه توبه کند. «أَنْظِرْنِي، لَأَقْعُدَنَّ ...»

۳- ابلیس به جای تشکر از خداوند، گستاخی کرد. «إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ، لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ ...»

۴- شیطان، انسان را موجودی منفعل و اغواپذیر می داند. «لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ ...»

۵- شیطان، دشمن قسم خورده انسان است. «لَأَقْعُدَنَّ ... چنانکه در جای دیگر می گوید: «فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ» (۲)

۶- ابلیس نیز اقرار دارد که راه مستقیم راه خداوند است. «صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ»

۷- شیوه های اغفال ابلیس، متعدد و مختلف است. «مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ وَ ...»

۸- شیطان، هم صراط مستقیم را می شناسد، «صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ» هم راه های وسوسه و هجوم و غلبه را، «لَأَتَيْنَهُمْ مِنْ بَيْنِ ...» هم شاكران و ناسپاسان را. «وَ لَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ»

۹- هدف و آرزوی شیطان، ناسپاسی انسان است. «وَ لَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ» بنابراین پیروی از شیطان، ناسپاسی از خداست و انسان سپاسگزار، در راه مستقیم است.

«قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ أَجْمَعِينَ» (۱۸)

(خدا) فرمود: از این جایگاه، با ذلت و سرشکستگی بیرون رو! سوگند یاد می کنم که هر کس از آنها پیرو تو شود، به یقین دوزخ را از همه ی شما پر خواهم کرد.

ص: ۳۲

۱- (۱). تفسیر فرقان.

۲- (۲). ص، ۸۲.

شگفتا که یک لحظه تکبر و خودبرتربینی «أَنَا خَيْرٌ» ،چه عواقبی دارد! فَاهْبِطْ، فَاصْرُجْ، إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ... این همه تحقیر و سقوط، متوجه متکبر می شود، چون به جای عذرخواهی، تصمیم گرفت که نسل بشر را گمراه کند.

«مَدُوم» از ریشه ی «ذُئِم» ،به معنای عیب شدید است. «مَدْحُور» از «دَحْر» ،به معنای بیرون راندن همراه با ذَلَّت است.

ابوحنیفه سه عقیده داشت که آنها را القا می کرد؛ یکی اینکه تمام افعال بندگان، فعل خداوند است و آنان در کارهایشان مجبورند، دوم آنکه خدا قابل دیدن است و سوم آنکه شیطان را به آتش نمی توان سوزاند، زیرا آتش در آتش تأثیرگذار نیست.

بهلول شاگرد امام صادق علیه السلام در محکومیت و بطلان عقاید او، کلوخی برداشت و بر سر او زد. وقتی شکایت نزد خلیفه برد و علت را جویا شد، بهلول گفت: «به اقرار خودش، خدا این کار را انجام داده و من تقصیری ندارم. علاوه بر آنکه او دروغ می گوید که سرش درد می کند، زیرا اگر دردی وجود دارد باید آن را نشان دهد و دیگر اینکه انسان از خاک است و خاک در خاک (کلوخ در انسان)، تأثیرگذار نیست!» (۱)

پیام ها:

۱- گرچه ابلیس در مسیر راه مستقیم کمین کرده و دائماً وسوسه می کند، ولی گنهکار خود به دنبال شیطان می رود و جهنمی می شود. «لَمَنْ تَبِعَكَ»

۲- منحرفین به قدری زیادند که دوزخ را پر می کنند، «لَأَمْلَأَنَّ» ولی افراد سالم و پاک و سپاسگزار کم هستند، چنانکه در آیه ۱۰ خواندیم: «قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ»

۳- پیروی از شیطان، موجب همنشینی با او در جهنم است. «لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ أَجْمَعِينَ»

وَلَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكَلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٩﴾

و ای آدم! تو و همسرت در آن باغ(بهشت گونه) ساکن شو و از(هر گونه و هر چه و) هر جا خواستید بخورید، و(لی) نزدیک این درخت نشوید که از ستمکاران(بر خویش) خواهید شد.

نکته ها:

مشابه این آیه، در سوره ی بقره آیه ی ۳۵ نیز گذشت.

امام رضا علیه السلام در مورد این که درختی که مورد نهی قرار گرفت آیا گندم است یا انگور و یا چیز دیگری است، می فرماید: «چون درختان بهشتی میوه های متنوعی می دهد، تمام اقوال را شامل می شود». (۱)

خداوند اراده کرده بود که انسان به عنوان خلیفه ی او در روی زمین زندگی کند، «إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» (۲) و برای نشان دادن این شایستگی به دیگران، حقایقی را به انسان تعلیم داد، آنگاه دستور سجده بر او را داد و در بهشت قرارش داد و سپس اولین تکلیف را به او فرمان می دهد و موضوع تعهد و مسئولیت و اختیار شروع می شود و پس از آن مجازات تخلف از تکلیف و ورود به زمین و تلاش برای تکامل صورت می گیرد و همه ی این مراحل بر پایه ی علم الهی صورت گرفت، چنانکه حضرت علی علیه السلام پس از بیان این مراحل واستقرار انسان در روی زمین می فرماید: علم خداوند در مورد او به وقوع پیوست. (۳)

در این که مراد از «جنه» و بهشتی که آدم در آن ساکن بود، چیست؟ اقوال مختلفی بیان شده است؛ بعضی آن را همان بهشت موعود می دانند و خلود و جاودانگی در آن را از آن کسانی می دانند که به واسطه ی عمل و جزا داخل آن شده اند، و در مورد غیر آن چنین نیست، چنانکه پیامبر صلی الله علیه و آله در شب معراج وارد آنجا شد و برگشت؛ اما امام صادق علیه السلام فرمود:

ص: ۳۴

۱-۱. عیون الاخبار، ج ۱، ص ۳۰۶.

۲-۲. بقره، ۳۰.

۳-۳. نهج البلاغه، خطبه ۹۱.

«بهشت آدم، یکی از باغهای دنیا بوده است».^(۱) زیرا در بهشت موعود، امر و نهی و تکلیف وجود ندارد.

پیام ها:

۱- ابتدا موارد مجاز و راه های صحیح را باز کنید، سپس موارد ممنوع را گوشزد کنید. فَكُلَا ... لَا تَقْرَبَا

۲- نزدیک شدن به حرام و مناطق ممنوعه ی احکام الهی، آلودگی به گناه را به دنبال دارد. لَا تَقْرَبَا ... فَتَكُونَا ...

۳- با بودن راه مجاز «فَكُلَا»، راه ممنوعه رفتن ظلم است. «فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ»

فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوَاتِحِهِمَا وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَينِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الخَالِدِينَ ﴿۲۰﴾

پس شیطان، آن دو (آدم و همسرش) را وسوسه کرد تا آنچه را از زشتی (عورت) شان از آن دو مخفی بود، برایشان آشکار سازد و گفت:

پروردگارتان شما را از (خوردن) این درخت نهی نکرده مگر برای این که مبادا دو فرشته شوید یا از جاودانان شوید (و حیات ابدی بیابید).

نکته ها:

شیطان، آدم و حوا را وسوسه می کرد که اگر از این درخت، بخورید، فرشته شده یا ابدی می شوید و خداوند چون نمی خواهد شما به این مقام برسید، دستور داد که از آن نخورید.

در اینکه چرا حضرت آدم نهی خداوند را نادیده گرفت و از درخت ممنوعه خورد، ذیل آیه ۲۱ پاسخ داده است که نهی در اینجا عنوان کراهت دارد، نه تحریم، و مانند نهی پزشک از یک غذا برای بیمار می باشد که اگر بیمار آن غذا را بخورد به زحمت می افتد و آثار و عوارض

ص: ۳۵

مربوط به خود را دارد، نه آنکه حرام باشد.

از امام صادق علیه السلام سؤال شد: آیا ملائکه افضل هستند یا بنی آدم؟ آن حضرت روایتی را از حضرت علی علیه السلام نقل کردند. فرمود: «خداوند ملائکه را از عقل بدون شهوت و حیوانات را با شهوت بدون عقل آفرید؛ اما انسان را با ترکیبی از عقل و شهوت آفرید، اگر عقل انسان بر شهوتش غالب شود، از ملائکه برتر است و اگر شهوتش بر عقلش غالب شود، از حیوانات پست تر است.» «فَمَنْ غَلَبَ عَقْلَهُ شَهْوَتَهُ فَهُوَ خَيْرٌ مِنَ الْمَلَائِكَةِ وَ مَنْ غَلَبَ شَهْوَتَهُ فَهُوَ شَرٌّ مِنَ الْبَهَائِمِ». (۱)

آدمیزاده طرفه معجونی است

کز فرشته سرشته و از حیوان

گر کند میل این، شود به از این

ور کند میل آن، شود پس از آن

آری خوبی ها و درجات آدمیان متفاوت و دارای مراتبی است، چنانکه در ملائکه نیز چنین است، پس هر انسانی را نمی توان گفت از همه ی ملائکه برتر است و یا بالعکس. (۲)

خداوند، شیطان را با ماهیتی پلید نیافریده است، بلکه او را موجودی قابل تکامل آفرید و در گذرگاه هستی هدایت کرد و این شیطان بود که خود را منحرف و پلید ساخت، و گرنه اگر ماهیت او پلید بود، اشتغال به تسبیح و تقدیس، که سالها بدان مشغول بود، معنا نداشت.

همان گونه که خداوند فرعون و ابن ملجم را آنگونه خلق نکرد، بلکه آنان نیز شایستگی رشد و اعتلای انسانی را داشته اند، ولی به اختیار خود منحرف شده اند. (۳)

سؤال: چرا خداوند شیطان را بر انسان مسلط کرد؟

پاسخ: رابطه ی شیطان با انسان و امکان تأثیر او در آدمی، بیشتر و زیادتر از تأثیر غرائز حیوانی در انسان نیست. خداوند در مقابل آن غرائز، اندیشه و تعقل و وجدان را عطا فرموده و بهترین وسیله ی تعدیل و تنظیم غرائز را در اختیار آدمی قرار داده است.

علاوه بر آنکه شیطان، بر انسان سلطه ندارد و اراده و اختیار را از انسان نمی گیرد، چنانکه خودش می گوید: «مَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلَا تَلُومُونِي

١-١. وسائل، ج ١٥، ص ٢٠٩.

٢-٢. تفسير اطيّب البيان، ج ١، ص ٥١٢.

٣-٣. شرح مشنوی، علامه جعفری، ج ٥، ص ٢٠٧.

وَلَوْ مَوَا أَنْفُسَكُمْ مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ»

(۱)

کار او کمک به غرائز حیوانی است و اگر بخواهد تأثیری بگذارد، مجبور است با یکی از قوای درونی یعنی غرائز و توهمات و وسوسه ها وارد شود که در مقابل آنها دو نیروی عقل و وجدان همواره انسان را به خیرات و نیکی ها دعوت می کنند. (۲)

پیام ها:

۱- شیطان، حتی خوبان را هم رها نمی کند. «فَوَسْوَسَ لَهُمَا» اما هیچ سلطه ای بر مخلصین ندارد. «إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ»

(۳)

۲- نهایت کار شیطان، وسوسه است نه اجبار، نشان دادن راه انحرافی است، نه اصرار. «فَوَسْوَسَ لَهُمَا»

۳- نتیجه ی گناه کردن و خلاف، رسوایی است. لِيُبَيِّنَ ... سَوَاءَ تَهْتَمَا

۴- رسوایی، کشف حجاب و برهنگی، از اهداف شیطان است. لِيُبَيِّنَ ... مَا وُورِيَ

۵- شیطان از راه آرزوها، انسان را فریب می دهد. مَا تَهْتَمَا رَبُّكُمَا ... إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَتَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ (آرزوی انسان، زندگی ابدی در فضایی آرام و فرشته گونه است، لذا شیطان گفت: اگر از آن درخت بخورید، به آرزوی خود رسیده و زندگی دائم و به دور از مزاحمت و اضطراب خواهید داشت، و با استفاده از غرائز و تمایل انسان به رفاه و ابدیت، او را وسوسه کرد.)

وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ «۲۱»

و(شیطان برای آن که وسوسه اش تأثیر کند، برای آن دو سوگند یاد کرد که به راستی من از خیرخواهان شمایم.

ص: ۳۷

۱- ۱. ابراهیم، ۲۲.

۲- ۲. شرح مثنوی، ج ۵، ص ۲۰۷.

۳- ۳. حجر، ۴۰.

نکته ها:

حضرت آدم و همسرش در آغاز به ابلیس اعتمادی نداشتند و شیطان برای جلب اعتماد آنها سوگند یاد کرد و بر آن نیز تأکید نمود. (۱) امام رضا علیه السلام فرمود: «آدم و حوا تا آن زمان سوگند دروغ به خدا را نشنیده بودند و به همین دلیل به او اعتماد کردند و از آن درخت خوردند. البته این عمل قبل از نبوت حضرت آدم بود و نهی تحریمی و گناه کبیره ای که مستحق آتش باشد نبوده است». (۲) بنابراین اولین سوگند دروغ، از شیطان بوده است.

قرآن می فرماید: «منافقان نیز اهل سوگند دروغ اند». (۳) و کسی که پی در پی سوگند می خورد، نمی تواند لایق رهبری جامعه نیست. «لَا تُطْعُ كُلَّ حَلَاْفٍ مَّهِيْنٍ» (۴)

پیام ها:

۱- سوگند دروغ، کاری شیطانی است. «قَاسَمَهُمَا»

۲- به هر سوگندی نباید اطمینان کرد. «قَاسَمَهُمَا»

۳- دشمن، از اعتقادات و باورهای ما به نفع خود سود می برد. «قَاسَمَهُمَا»

۴- گاهی دشمن با ظاهری دلسوزانه و ادعای خیرخواهی، در اعتقادات ما نفوذ می کند و ضربه می زند. «إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ» برادران یوسف نیز برای از بین بردن یوسف و جدا کردن او از پدرشان به ظاهرسازی پرداخته و به او گفتند:

«إِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ» (۵)

فَدَلَاهُمَا بِغُرُورٍ فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوَآتُهُمَا وَ طَفِقَا يَخْصِمَا مِنِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَ نَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَن تِلْكَمَا الشَّجَرَةِ وَ أَقْبَلْ لَكُمَا مِنَ الشَّيْطَانِ لَكُمَا عَدُوٌّ مُّبِينٌ (۲۲)

ص: ۳۸

۱- ۱). «قاسمهما» از باب مفاعله، شاید رمز تأکید باشد.

۲- ۲). عیون الاخبار، ج ۱، ص ۱۹۶.

۳- ۳). توبه، ۷۴، ۶۲، ۵۶ و ۱۰۷.

۴- ۴). قلم، ۱۰.

۵- ۵). یوسف، ۱۱.

پس شیطان آن دو را با فریب و حيله به سقوط (و پرتگاه گناه) کشاند، پس چون از آن درخت (نهی شده) چشیدند، زشتی برهنگی شان برای آنان آشکار شد و به (پوشاندن خویش با) چسباندن برگ درختان بهشت بر خود پرداختند و خداوند ندایشان داد: آیا شما را از آن درخت نهی نکردم و به شما نگفتم که شیطان برای شما دشمنی آشکار است؟!

نکته ها:

«دلی» از «تدلیه»، به معنای نزدیک کردن است و اشاره به دلو و طناب برای وصول و رسیدن به هدفی است. گویا ابلیس با طناب غرور، آنها را به چاه فریب انداخت.

«يَخْصِفَانِ» از «خصف»، به معنای جمع کردن، دوختن و وصله کردن است.

خطاب خداوند با کلمه ی «ندا» آمده است، «نَادَاهُمَا»، ندا برای خطاب دور است، گویا آدم و همسرش با خوردن از درخت نهی شده، از قرب خدا دور شدند.

عده ای از مفسران مانند سید مرتضی، طبرسی و ابوالفتوح رازی می گویند: اخراج حضرت آدم از بهشت و آمدن به زمین، از باب مصلحت بود نه از جهت عقوبت و جزا. (۱)

پیام ها:

۱- زن و مرد، هر دو در تیررس وسوسه ی شیطانند. «فَدَلَاهُمَا»

۲- حربه ی شیطان، فریب و غرور است. «بِغُرُورٍ»

۳- تمایل به وسوسه های شیطان، همچون دستیابی به طنابی سست و کوتاه و سقوط در چاه گناه است. «فَدَلَاهُمَا»

۴- توجه نکردن به فراموشی ها و ارشادات الهی مهم است، چه کم باشد چه زیاد. «فَلَمَّا ذَاقَا» در ارتکاب گناه، کوچک و بزرگ مطرح نیست، مهم گستاخی انسان است. لذا گاهی گناه اندک نیز باعث رسوایی و سقوط انسان می شود.

۵- برهنگی، نوعی کیفر الهی است، (نه نشانه ی کمال و تمدن). «فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ»

ص: ۳۹

بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا...»

۶- گاهی سقوط گام به گام است؛ ابتدا ایجاد فکر انحرافی، «فَدَلَاهُمَا بِعُزُورٍ» سپس انجام منهیات و خوردن چیزهای ممنوع، «فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ» و آنگاه سقوط و برهنگی. «بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا»

۷- زشتی برهنگی و کرامت پوشش، جزو فطرت انسان است. «وَ طَفِقَا يَخْصِفَانِ»

۸- پوشش ارزش است، گرچه با ساده ترین وسیله باشد. «وَرَقِ الْجَنَّةِ»

۹- احکام و اوامر و نواهی و هشدارهای خداوند همواره در جهت رشد و تربیت انسان است. «نَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا»

۱۰- حضرت آدم و حوا پس از خوردن از آن درخت ممنوعه، از جایگاه عالی خود دور شدند. «تِلْكَمَا الشَّجَرَةُ» و نفرمود: «هَذِهِ الشَّجَرَةُ»

۱۱- خداوند بدون اتمام حجت، کسی را توبیخ نمی کند. «أَلَمْ أَنْهَكُمَا ... أَقَلُّ لَكُمَا»

۱۲- در مسیر راه خدا، لازم است دشمنان را بشناسیم. «عَدُوٌّ مُّبِينٌ»

۱۳- با آنکه دشمنی شیطان آشکار است؛ اما انسان از خطر و دشمنی او غافل می شود. «عَدُوٌّ مُّبِينٌ»

قَالَ رَبُّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ «۲۳»

(آدم و حوا) گفتند: پروردگارا! ما بر خویشتن ستم کردیم و اگر ما را نبخشایی و رحم نکنی، قطعاً از زیانکاران خواهیم بود.

نکته ها:

شیطان و آدم هر دو نافرمانی کردند؛ اما شیطان نسبت به نافرمانی خود (ترک سجده)، به عدل و حکمت الهی اعتراض و استکبار کرد و برتری نژاد خود را مطرح ساخت و پشیمان هم نشد؛ اما حضرت آدم و حوا، به کار خلاف خود اعتراف کردند و از خداوند تقاضای

پیام ها:

۱- در برابر ستم هایی که به خود روا می داریم باید از خداوند استمداد جوییم و آنها را جبران کنیم. **قَالَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا...**

۲- آدم و حوّا، هم در تخلف شریک بودند، هم در جبران گذشته و عذرخواهی.

ذَاقَا

قَالَ رَبَّنَا

۳- هرگونه خلافی، ظلم به خویشتن است، چون مخالفت با فرمان خدا مخالفت با تکامل و سعادت واقعی خود است. **«ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا»**

۴- از آداب دعا و استغفار، ابتدا اعتراف به گناه است. **«قَالَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا»**

۵- نخستین خواسته ی بشر از خدا، تقاضای عفو و رحمت بود. **«وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا»**

۶- مهم ترین مسأله برای گناهکار، مغفرت الهی است، سپس درخواست های دیگر. **«إِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا»**

۷- عنایت و لطف و مهربانی خدا، جلوی خسارت ابدی را می گیرد. **إِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا... لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ**

قَالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ «۲۴»

(خداوند) فرمود: فرود آید، بعضی از شما دشمن بعض دیگرید و تا مدتی (معین) برای شما در زمین جایگاه و وسیله ی بهره گیری خواهد بود.

قَالَ فِيهَا تَحْيَوْنَ وَ فِيهَا تَمُوتُونَ وَ مِنْهَا تُخْرَجُونَ «۲۵» (او) فرمود: در این زمین زندگی می کنید و در آن می میرید و از آن (برای محاسبه ی روز قیامت)، بیرون آورده می شوید.

ص: ۴۱

مخاطبان جمله ی «اهبطوا»، یا آدم و حوّا و ابلیس هستند و یا آدم و حوّا و ذریّه آنها. البتّه در یک جا ابلیس به تنهایی مورد خطاب قرار گرفته است، «فَاهْبِطْ مِنْهَا» (۱) و در جای دیگر آدم و حوّا، «قَالَ اهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا» (۲) که اگر جایگاه هبوط آنها یکی باشد، ممکن است «اهبطوا» جمع بین آنها باشد.

مراد از «هبوط»، آمدن به زمین است، زیرا به دنبال آن می فرماید: «وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرًّا»

گرچه خداوند توبه ی آدم و حوّا را پذیرفت، «فَتَابَ عَلَيْهِ» (۳)، ولی اثر وضعی گناه باقی است. اثر وضعی آن ترک اولی و نافرمانی آدم و حوّا، خروج از آن جایگاه بهشتی و هبوط به زمین بود. «اهبطوا»

پیام ها:

۱- از آثار وضعی خلاف و گناه نمی توان گریخت. «قَالَ اهْبِطُوا»

۲- گاهی عملکرد والدین، در هبوط و سقوط نسل آنان هم اثر می گذارد. «قَالَ اهْبِطُوا ...»

۳- بهشت آدم و حوّا، مکانی غیر از زمین و بالاتر و برتر از آن بود. «اهبطوا»

۴- دنیا جایگاه تنازع و تراحم و تضاد است و انسان ها به خاطر تراحم منافع و غرائز، با هم درگیر می شوند. «بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ»

۵- زندگی دنیوی و بهره وری از آن ابدی نیست. «إِلَى حِينٍ»

۶- انسان، پس از مرگ دوباره زنده خواهد شد. «مِنْهَا تُخْرَجُونَ» آدم از این ناراحت و غمگین بود که پنداشت دیگر به بهشت و زندگی جاوید نخواهد رسید، خداوند فرمود: «پس از زندگی دنیا می تواند به بهشت جاوید برسد».

۷- مدّت و نهایت زندگی دنیوی برای بشر معلوم نیست. («حِينٍ» نکره آمده است)

ص: ۴۲

۱- ۱. اعراف، ۱۳.

۲- ۲. طه، ۱۲۳.

۳- ۳. بقره، ۳۷.

يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوْآتِكُمْ وَرِيشًا وَ لِبَاسُ التَّقْوَىٰ ذَلِكُمْ خَيْرٌ ذَلِكُمْ مِنَ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿٢٦﴾

ای فرزندان آدم! همانا بر شما لباسی فرو فرستادیم تا هم زشتی (برهنگی) شما را بپوشاند و هم زیوری باشد، و (لی) لباس تقوا همانا بهتر است. آن، از نشانه های خداست، باشد که آنان پند گیرند (و متذکر شوند).

نکته ها:

پس از نقل داستان حضرت آدم، خداوند در این سوره چهار بار (در این آیه و آیات ۲۷، ۳۱ و ۳۵)، فرزندان آدم و نسل بشر را خطاب قرار داده و به اموری همچون: حفظ لباس تقوا، فریب شیطان را نخوردن، در خوراکی ها و آشامیدنی ها و تجمّلات اسراف نکردن و پذیرفتن دعوت انبیا، سفارش کرده است.

«ریش»، به معنای پر پرندگان است که برای آنها، هم پوشش است و هم وسیله ی زیبایی، همچنین به لباسی که برای انسان نوعی زینت به حساب آید، ریش گفته می شود.

همه ی نعمت ها به دست خداوند است و از خزینه ی غیب الهی سرازیر می شود، چنانکه خداوند می فرماید: «وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ» (۱) هیچ چیز نیست، جز آنکه گنجینه های آن نزد ماست و جز به اندازه ی معلوم، فرو نمی فرستیم. و می فرماید: «وَ أَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ» (۲)، وَ أَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ ... (۳).

پس مراد از نزول لباس از سوی خداوند، آفرینش و قرار دادن آن در اختیار انسان است.

«أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا»

مراد از «لِبَاسُ التَّقْوَىٰ»، لباسی است که بر اساس تقوا، تواضع، پاکی و پاکدامنی باشد و به هر یک از خشیت، طاعت، عفت، حیا و عمل صالح نیز تعبیر شده است. (۴)

ص: ۴۳

۱-۱. حجر، ۲۱.

۲-۲. حدید، ۲۵.

۳-۳. زمر، ۶.

۴-۴. تفسیر منهج الصادقین.

۱- توجّه به نعمت های الهی، عامل عشق به خدا و دوری از غفلت است. قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ ... لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ

۲- لباس، زمانی نعمت الهی است که بدن را بپوشاند. «يُؤَارِي سَوَآتِكُمْ»

۳- گرچه در تهیّه ی لباس، علاوه بر عوامل طبیعی انسان ها نیز تلاش می کنند، ولی همه ی اینها به دست خداست. «أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا»

۴- پوشش و پوشاندن کار خداست، «أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي»، ولی برهنگی و برهنه کردن کار شیطان است. فَوَسْوَسَ ... لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوَآتِهِمَا

۵- لباس، نعمت الهی است، «لِبَاسًا يُؤَارِي» و برهنگی و خلع لباس، کیفر گناه.

فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوَآتُهُمَا»

۶- پوشش و آراستگی با پوشاک و لباس های زیبا، مطلوب و محبوب خداوند است. قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا ... وَ رِيشًا آراستن و زینت و بهره بردن از لباس های زیبا تا آنجا که به اسراف کشیده نشود، مانعی ندارد.

۷- معنویت در کنار مادّیت، تقوا در کنار زینت لازم است. «رِيشًا وَ لِبَاسًا التَّقْوَى»، و گر نه لباس می تواند وسیله ی: اسراف، تکبر، فساد، خودنمایی، مدپرستی، شهوترانی، فخرفروشی و امثال آن شود.

۸- آن گونه که در لباس مادی، پوشش عیوب، حفاظت از سرما و گرما و زیبایی مطرح است، تقوا هم عامل پوشش عیوب است، هم نگهدارنده از گناه و هم مایه ی زیبایی معنوی انسان می باشد. «لِبَاسُ التَّقْوَى»

۹- از خاک، پنبه می روید، از حیوان، پشم تولید می شود و از آب دهان کرم، ابریشم، اینها همه از آیات الهی است که می تواند مایه ی تذکر و بیداری انسان باشد. «ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ»

بِأَنِّي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم مِّنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِمَّنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٧﴾

ای فرزندان آدم! مبادا شیطان فریبتان دهد، آنگونه که پدر و مادر (نخستین) شما را از بهشت بیرون کرد، (با وسوسه ی خوردن از آن درخت) لباس را از تن آن دو بر کند تا عورت هایشان را بر آنان آشکار سازد. همانا شیطان و گروهش شما را از آنجا که شما آنها را نمی بینید می بینند. ما شیاطین را دوستان و سرپرستان کسانی که ایمان نمی آورند قرار دادیم.

نکته ها:

آیه ی قبل، از لباس به عنوان نعمت یاد کرد، اینجا هشدار می دهد که مواظب باشید شیطان این لباس و نعمت را از شما نگیرد.

شیطان گرچه اهل ایمان را نیز وسوسه می کند و به لغزش می اندازد، ولی نمی تواند ولایت و سلطه ای کامل بر آنها پیدا نماید، «وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُم مِّنْ سُلْطَانٍ» (۱) زیرا مؤمن، با توبه و پناه بردن به خدا نجات می یابد. آری، شیطان تنها بر کافران سلطه دارد.

از این که ما شیطان را نمی بینیم گمان نکنیم که او هم ما را نمی بیند، بلکه او در هر مکان که زمینه ی گناه فراهم باشد حاضر است و بدنبال فتنه و فریب می باشد.

پیام ها:

۱- از تاریخ و سرنوشت دیگران عبرت بگیریم. «كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم»

۲- خود را بیمه شده و به دور از انحراف ندانیم، حضرت آدم که مسجود فرشتگان بود، با فریب شیطان از جایگاه خود دور شد. أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم ...

۳- برهنگی و کشف حجاب، عامل خروج از جایگاه قرب الهی است. «فَأَخْرُجْ

ص: ۴۵

۴- هرگونه برنامه و تبلیغاتی که به برهنگی بیانجامد، شیطانی است. لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ ... يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا

۵- هدف شیطان، برهنگی زن و مرد در برابر یکدیگر است. «لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا»

۶- شیطان تنها نیست، بلکه گروه و ایادی دارد. «إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ» چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «وَجُنُودُ إِبْلِيسَ» (۱)

۷- چون شیطان را نمی بینیم، از او غافل نباشیم و همیشه آماده باشیم. لَا يَفْتِنَنَّكُمُ ... لَا تَرَوْنَهُمْ زیرا فریبندگی شیطان به خاطر ناپیدایی اوست.

۸- برهنگی، نشانه ی عدم ایمان و سلطه ی شیطان است. يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا ... أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ

۹- سلطه ی شیطان، به خاطر اعمال خود انسان است. «أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ»

۱۰- سنت خداوند آن است که شیطان بر کافران و منکران حاکم شود. «إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ»

۱۱- ایمان به خداوند، مانع ولایت و حاکمیت شیطان بر انسان می شود. «أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ»

وَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَ اللَّهُ أَمَرْنَا بِهَا قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ أَ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ «۲۸»

و هرگاه کار زشتی کنند، (در توجیه آن) گویند: ما پدران خود را بر این کار یافتیم و خداوند ما را به آن دستور داده است. بگو: خداوند هرگز به کارهای زشت فرمان نمی دهد. آیا چیزی را که نمی دانید به خدا نسبت می دهید؟!

نکته ها:

در تفاسیر می خوانیم که این آیه مربوط به برهنگی، مشرکان در حال طواف است که در جاهلیت مرسوم بوده است. آنان این کار را به تقلید از نیاکان خود انجام می دادند؛ اما مدعی می شدند که خداوند دستور داده اینچنین طواف کنند!

زشتکاران از نیاکان خود تقلید می کنند و شرک خود را به خدا نسبت می دهند و می گویند:

«لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا» (۱)، «لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ» (۲) این خواست خداوند بوده که ما مشرک شدیم و می پنداشتند چون خدا به آنان مهلت داده، پس یا راضی به فحشا و زشتی های آنان است و یا به آن فرمان داده است.

در این آیه، آنها ابتدا نیاکان خود را مطرح کردند، «وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا» سپس فرمان خدا را «وَاللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا»، شاید به این دلیل باشد که کار نیاکان، نزد آنان مهم تر از فرمان خداست.

پیام ها:

۱- توجیه گناه، بزرگ تر از خود گناه و نشانه ی سلطه و نفوذ شیطان است. «أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ ... قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا» چه توجیه اجتماعی (نیاکان) و چه توجیه مذهبی (امر خدا به زشتی ها).

۲- پایبندی به روش زشت و غلط نیاکان و بدعت در دین، نشانه ولایت شیطان و عدم ایمان است. «إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ ... إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا ...»

۳- فساد و زشتی برخی اعمال، روشن و فطری است. «فَاحِشَةً» («فاحشه» به گناهی گفته می شود که قباحت و زشتی آن روشن باشد)

۴- گاهی انحرافات انسان، برای نسل های بعدی الگو می شود و منحرفان، بار گناه نسل های آینده را نیز به دوش می کشند. «وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا»

۵- روش گذشتگان، همیشه ارزشمند نیست و تقلید نابجا از پیشینیان ممنوع

ص: ۴۷

۱- ۱. انعام، ۱۴۸.

۲- ۲. نحل، ۳۵.

است. «قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا»

۶- خداوند در هیچ زمانی به زشتی فرمان نمی دهد. وَ اللَّهُ أَمَرَنَا ... إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ (پاسخ فعل ماضی را با فعل مضارع می دهد تا نشانه ی استمرار باشد)

قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ «۲۹»

بگو: پروردگارم به عدل و داد فرمان داده و اینکه نزد هر مسجدی (هنگام نماز) روی خویش را به سوی او بدارید و او را بخوانید، در حالی که دین را برای او خالص می سازید. آنگونه که شمارا در آغاز آفرید، باز خواهید گشت.

نکته ها:

«قسط»، در برابر تبعیض است، یعنی حق هر کس را به خودش بدهند، نه دیگری.

در این آیه، مفاهیم متعددی مطرح شده است؛ تربیت «رَبِّي»، عدالت «القسط»، عبادت «أَقِيمُوا»، جماعت «وُجُوهَكُمْ»، وحدت «مسجد»، دعا «وَادْعُوهُ»، نیت و اخلاص «مُخْلِصِينَ لَهُ»، و حشر و قیامت «تَعُودُونَ».

مرحوم طبرسی، «وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ» را امر به دعا و تضرع خالصانه پس از نماز می داند. امام صادق علیه السلام فرمود: «تسبیح حضرت زهرا علیها السلام بعد از هر نماز، بهتر از هزار رکعت نماز است». (۱)

معاد، جسمانی است. آن گونه که ذرات خاک، از راه غذا در شما جمع شده است، استخوان های پوسیده شما نیز در قیامت جمع می شود. «كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ» همان قدرتی که شما را از یک سلول و اسپرم آفرید، بقایای شما را هم می تواند در قیامت احیا کند. در روایتی نیز می خوانیم که مراد از «كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ»، یعنی بر همان اعتقادی که مرده اید برانگیخته می شوید؛ مؤمن بر ایمان و کافر بر کفر. «المؤمن علی ایمانه و الکافر علی کفره» (۲)

ص: ۴۸

۱-۱. تفسیر اثنی عشری.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

در حدیث می خوانیم: «در قیامت مردم عریان و پابرهنه محشور می گردند» (۱) همانند روزی که از مادر متولد شده اند.

پیام ها:

۱- انسان، مأمور به قسط و عدالت است. «أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ» و کردار زشت، خارج از دایره ی قسط است. لا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ ... أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ

۲- پایبندی خالصانه به دین، زمینه ی گسترش قسط و عدل است. «أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَ أَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ»

۳- جلوگیری از تبعیض، در کنار عبادت مطرح است و عبادت و نماز، همراه قسط ارزش بیشتری دارد. «بِالْقِسْطِ وَ أَقِيمُوا»

۴- تربیت صحیح، در نظام عادلانه است و قسط، از شئون ربوبیت الهی. «أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ»

۵- دین، دربردارنده ی ابعاد اجتماعی، عبادی و اعتقادی انسان است. أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَ أَقِيمُوا ... وَ ادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ

۶- مسجد، پایگاه اخلاص است، نه ریا و شرک. أَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ ...

مُخْلِصِينَ

۷- یکی از شرایط دعا، خلوص نیت است. «وَ ادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ»

۸- توجه و ایمان به معاد، عامل اقامه ی قسط و اخلاص انسان است. «كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ»

۹- آفرینش نخستین، دلیل امکان معاد است. «كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ»

ص: ۴۹

فَرِيقًا هَدَىٰ وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ إِنَّهُمْ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَيَحْسَبُونَ أَنََّّهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٣٠﴾

(خداوند) گروهی را هدایت فرمود، و (لی) گروهی، گمراهی بر آنان سزاوار است، زیرا آنان به جای خداوند، شیطان ها را سرپرست خویش گرفته اند و می پندارند که آنان راه یافته گانند.

پیام ها:

۱- هدایت کار خداست، «فَرِيقًا هَدَىٰ» ولی گمراهی، به خاطر سوء انتخاب خود ماست. «اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ»

۲- تا زمانی که از خدا نبریده ایم، وسوسه های شیطان با یاد او و توبه قابل جبران است، «مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا» (۱) ولی بریدن از خدا سبب افتادن در دام شیطان و سلطه ی او می شود که قابل جبران نیست. «حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ إِنَّهُمْ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ»

۳- انسان آزاد است و می تواند ولایت الهی را انتخاب کند یا ولایت شیطان را.

«إِنَّهُمْ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ»

۴- دیدگاه منحرفان، واقع بینانه نیست، بلکه خیال پردازانه است. «يَحْسَبُونَ أَنََّّهُمْ مُهْتَدُونَ»

۵- انحراف فکری و جهل مرکب، (گمراه بودن ولی خود را در راه حق دیدن)، از بدترین انحرافات است. «يَحْسَبُونَ أَنََّّهُمْ مُهْتَدُونَ» چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا. الَّذِينَ ضَلَّ سَعِيَّهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنََّّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا» (۲)

ص: ۵۰

۱- ۱. اعراف، ۲۰۱.

۲- ۲. کهف، ۱۰۳-۱۰۴.

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ ﴿٣١﴾

ای فرزندان آدم! نزد هر مسجد (به هنگام نماز، لباس و) زینت های خود را بگیرید و بخورید و بیاشامید و اسراف نکنید، همانا خداوند اسرافکاران را دوست ندارد.

نکته ها:

شاید بتوان گفت: آنچه در قرآن با خطاب «يَا بَنِي آدَمَ» بیان می شود، مربوط به تمام انسان ها و همه ی ادیان و از مشترکات آنان است.

قرآن به مال و فرزند، «زینت» گفته است، «الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» (۱) بنابراین ممکن است آیه بیانگر این باشد که مال و فرزند خود را هنگام رفتن به مسجد همراه داشته باشید، تا با مال، به حل مشکلات اقتصادی مسلمانان پردازید و با حضور فرزند در مساجد و جماعات، مشکلات تربیتی نسل آینده را حل کنید.

در روایات، امام جماعت عادل، آراستگی ظاهر، عطر زدن و لباس زیبا پوشیدن به هنگام نماز، بلند کردن دستان به هنگام رکوع و سجود، شرکت در نماز عید و نماز جمعه، از جمله مصادیق زینت شمرده شده اند. (۲)

امام مجتبی علیه السلام به هنگام نماز و حضور در مسجد، بهترین لباس خود را می پوشید و می فرمود: «إِنَّ اللَّهَ جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ فَاتَجَمَّلُ لِرَبِّي»، خداوند زیباست و زیبایی را دوست دارد، و من لباس زیبای خود را برای پروردگارم می پوشم و آنگاه این آیه را تلاوت می فرمودند. (۳)

خداوند زیبایی و زینت را دوست دارد و گرنه به آن امر نمی فرمود، «خُذُوا زِينَتَكُمْ» چنانکه اسلام، آیین فطری است و انسان نیز فطرتاً از زینت لذت می برد.

با زینت به مسجد رفتن، احترامی است به بندگان خدا، به عبادت خدا و همچنین سبب

ص: ۵۱

۱- ۱. کهف، ۴۶.

۲- ۲. تفاسیر نورالثقلین، منهج الصادقین و اثنی عشری.

۳- ۳. تفسیر مجمع البیان.

ایجاد جاذبه و ترغیب عملی دیگران است.

امام صادق علیه السلام می فرماید: «اموال، ودیعه و امانت الهی در دست انسان است و مصرف باید دور از اسراف باشد». (۱)

گرچه استفاده از زینت و طعام، امری فطری و طبیعی است، ولی در شرایط خاص مانند وجود نیازمندان و محرومان، باید با آنان همدردی کرد. لذا در تاریخ می خوانیم که نوع لباس امام صادق علیه السلام که مردم در رفاه نسبی به سر می بردند با لباس امام علی علیه السلام که مردم فقیر و نادر بودند، متفاوت بود، چون شرایط اجتماعی هر کدام فرق داشت. (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: «کسی که رزق یک روز خود را داشته باشد، ولی قانع نباشد و از مردم سؤال و تکدی کند، از مسرفان است». (۳)

اسراف در غذا و پرخوری، منشأ بسیاری از بیماری های جسمی و روحی و مایه ی سنگدلی و محروم شدن از چشیدن مزه ی عبادت است. چنانکه پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «المعدة بيت كل داء» معده، کانون هر بیماری است. پزشکی مسیحی پس از شنیدن این آیه و حدیث گفت:

تمام علم طب، در این آیه و این سخن پیامبر شما نهفته است. (۴)

امام صادق علیه السلام فرمودند: «آنچه باعث از بین رفتن مال و زیان رساندن به بدن باشد، اسراف است». «أثم الاسراف فيما أتلّف المال و اضرّ بالبدن» (۵) و در روایت دیگری می خوانیم: «آن چه در راه خدا مصرف شود هر چند بسیار زیاد باشد، اسراف نیست و آنچه در راه معصیت خدا استفاده شود، هر چند اندک باشد، اسراف است». (۶)

پیام ها:

۱- مسجد که پایگاه مسلمانان است، باید آراسته، زیبا و با جاذبه باشد. «خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ»

۲- بهترین و زیباترین لباس، برای بهترین مکان است. «خذوا زینتکم عند کلّ مسجد»

ص: ۵۲

۱- ۱). تفسیر صافی.

۲- ۲). تفسیر اثنی عشری.

۳- ۳). تفسیر فرقان.

۴- ۴). تفسیر مجمع البیان.

۵- ۵). کافی، ج ۶، ص ۴۹۹.

۶- ۶). تفسیر منهج الصادقین.

۳-اسلام، هم به باطن نماز توجه دارد، «فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ» (۱)، هم به ظاهر آن.

«زِينَتِكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» آری، در اسلام، ظاهر و باطن، دنیا و آخرت بهم آمیخته است.

۴-زینت، اگر چه در نماز فردی هم ارزش است؛ اما در اجتماع و مسجد، حساب ویژه ای دارد. «عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ»

۵-اول نماز، آنگاه غذا. «عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا» اول توجه به روح و معنویت، آنگاه توجه به جسم.

۶-صرفه جویی، محبوب خداوند است و بهره گیری از زینت و غذا باید دور از اسراف باشد. «وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ»

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ» (۳۲)

بگو: چه کسی زینت هایی را که خداوند برای بندگانش پدید آورده و (همچنین) رزقهای پاکیزه و دلپسند را بر خود حرام کرده است؟ بگو: این (نعمت ها) در زندگی دنیا برای مؤمنان است، (اگر چه کافران هم بهره مندند)، در حالی که روز قیامت مخصوص (مؤمنان) است. ما این گونه آیات خود را برای گروهی که می دانند به تفصیل بیان می نمائیم.

نکته ها:

این آیه، زینت را برای انسان حلال می شمرد. قرآن، یکی از نعمت های خداوند را، زینت آسمان ها به ستارگان جهت تماشای تماشاگران می داند، «زَيْنَاتٍ لِلنَّاطِرِينَ» (۲) اما باید علاقه ی به زینت، انسان را به هلاکت نکشد و بهره گیری از آن کنترل شده باشد، لذا قرآن،

ص: ۵۳

۱-۱. مؤمنون، ۲.

۲-۲. حجر، ۱۶.

نشان دادن زینت زنان را جز برای شوهرانشان و محرم های آنان، حرام می داند. «لَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ» (۱)

عثمان بن مظعون، خدمت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آمد و از تصمیم خود نسبت به اخته و مقطوع النسل کردن خود و عزلت و فاصله گرفتن از همسر و خانواده و اجتماع خبر داد. آن حضرت به شدت او را از این کار منع کرد و فرمود: «برای کنترل شهوت، روزه بگیر و به جای ریاضت و رهبانیت مردود به مسجد برو و در انتظار نماز بنشین و به جای بیابان گردی، در جبهه های جنگ و حج و عمره شرکت کن، از همسر و عطریات استفاده کن و از اموال خود به محرومان بده و از حرام ها دوری و هجرت کن، این راه و روش من است و هر که از این روش اعراض کند و توبه نکند، فرشتگان از ورود او به حوض کوثر منع خواهند کرد.» (۲)

عاصم بن زیاد نیز تصمیم گرفت شیوه ی زندگی خود را تغییر داده و از حلال ها و لذت ها کناره گیرد. حضرت علی علیه السلام آن تفکر را محکوم کرد، و هنگامی که از آن حضرت پرسید:

پس چرا خودتان این همه ساده زندگی می کنید؟ امام در پاسخ فرمود: من رهبر جامعه ام، خداوند بر رهبران لازم کرده که سطح زندگی خود را در سطح افراد ضعیف جامعه نگهدارند و در غم دیگران شریک باشند. (۳)

حضرت علی علیه السلام در برخورد با خوارج متحجر، هنگام اعزام نماینده ی خود ابن عباس به سوی آنان، به او دستور می دهد بهترین لباس ها را بپوشد و خود را معطر و خوشبو ساخته و با اسبی زیبا نزد آنها برود. (۴)

بعضی آیه را این گونه تفسیر کرده اند که رزق و زینت دنیا، آمیخته با انواع تلخی هاست، ولی رزق و زینت آخرت، بی غصه و خالص است.

پیام ها:

۱- پیامبر، مسئول مبارزه با بدعت ها است. «قُلْ مَنْ حَرَّمَ»

ص: ۵۴

۱- ۱. نور، ۳۱.

۲- ۲. تفسیر کبیر فخر رازی.

۳- ۳. کافی، ج ۱، ص ۴۱۰.

۴- ۴. تفسیر منهج الصادقین.

۲-اسلام، با زهد نابجا و ریاضت نامشروع و رهبانیت، مخالف است. «قُلْ مَنْ حَرَّمَ»

۳-اصل در بهره گیری از زینت ها و طیبات، مباح بودن است، مگر دلیلی خاص بر حرمت آنها باشد. «مَنْ حَرَّمَ»

□
۴-استفاده ی مناسب از زینت و ترغیب مردم به آن، ارزشمند است. «زِينَةَ اللَّهِ» زیرا زینت به خدا نسبت داده شده است.

□
۵-راه رسیدن به خدا، ترک امور حلال و طیب نیست، بلکه استفاده ی بجا و رعایت قسط و عدل است. «قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ ...»

۶-اسلام، هماهنگ با فطرت و آیین اعتدال است، به نیازهای طبیعی پاسخ مثبت می دهد، آنچه را مفید است حلال می شمرد و از آنچه ضرر دارد نهی می کند.

مَنْ حَرَّمَ ... أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ

□
۷-زینت، همچون غذا، مورد نیاز انسان است. (زینت در کنار خوارکی ها مطرح شده است) زِينَةَ اللَّهِ ... وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ

۸-هدف اصلی از آفریدن نعمت ها، استفاده بردن و برخورداري مؤمنان از آنهاست، گرچه کافران نیز بهره می برند. «قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» البته در جای دیگر می فرماید: «إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهُمْ لِيَنْبَلُوهُمْ أَتَيْهِمْ أَحْسَنُ عَمَلًا»
(۱) هر آنچه روی زمین است، زینت آن قرار دادیم تا آنان را بیازماییم که کدام یک بهتر عمل می کنند.

۹-در بهره برداری از نعمت های دنیوی، مؤمن و کافر یکسانند، ولی کامیابی قیامت مخصوص مؤمنان است. «لِلَّذِينَ آمَنُوا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

□
۱۰-علم و عالم، جایگاه ویژه ای نزد خدا دارند. «كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ»

ص: ۵۵

قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٣﴾

(ای پیامبر!) بگو: همانا پروردگارم کارهای زشت و زنده، چه آشکار و چه پنهان، و گناه و ستم و سرکشی به ناحق و شریک قرار دادن چیزی برای خدا که او دلیلی بر حقایق آن نازل نکرده، و نسبت دادن آنچه را نمی دانید به خداوند، (همه را) حرام کرده است.

نکته ها:

«فواحش» جمع «فاحشه»، گناهی که زشتی آن بر همه ی افراد آشکار است، همچون زنا و چون در جاهلیت انجام پنهانی آن را روا می داشتند، این آیه حرمت آن را تأکید می نماید.

«اثم»، گناهی است که سقوط انسان را در پی داشته باشد و «بغی»، تجاوز به حق دیگران است. این آیه، انواع گناهان اعتقادی و زبانی را در بر دارد.

در روایات، مراد از گناه باطنی، پذیرش ولایت رهبران ستمگر دانسته شده است. (۱)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «کسی که بدون علم و آگاهی حکمی صادر کند، فرشتگان آسمان و زمین او را لعن می کنند». (۲)

زراره از امام صادق علیه السلام پرسید: حجّت خداوند بر بندگانش چیست؟ حضرت فرمودند:

«أن يقولوا ما يعلمون و يقفوا عند ما لا يعلمون» (۳) تنها آنچه را می دانند بگویند و اگر نمی دانند، سکوت کرده و بازایستند.

پیام ها:

۱- تحریم های الهی، در مسیر تربیت و رشد و تکامل انسان است. «حَرَّمَ رَبِّي»

۲- حلال ها بسیار است، ولی حرام ها اندک و محدود که موارد آن در قرآن و

ص: ۵۶

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر نمونه.

۳- ۳). تفسیر فرقان.

روایات بیان شده است. **إِنَّمَا حَرَّمَ ... أَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ**

۳- گناه، گناه است و قبح ذاتی و عقلی دارد، گرچه مردم نفهمند. «وَمَا بَطَّنَ»

۴- مشرکان، برای اعتقاد خود استدلالی ندارند. «لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا»

۵- در تبلیغ و نهی از منکر، ابتدا راههای حلال و معروف ارائه شود، سپس نهی از منکرات و اعلام کارهای حرام. (آیه ی قبل حلال ها را بیان کرده، این آیه محرمات را). **قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ ... إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي**

۶- برهان و استدلال، نوعی افاضه و لطف الهی است که بر عقل و جان القا می شود. «مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا»

۷- استناد هر چیز به خداوند باید متکی بر علم و دلیل باشد. «مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا» آری، هرگونه ادعایی به خصوص در مورد هستی باید با دلیل و منطق باشد.

وَ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَ لَا يَسْتَقْدِمُونَ» (۳۴)

و برای هر امتی اجل و سرآمدی است. پس هرگاه اجلشان فرا رسید، نه می توانند لحظه ای تأخیر اندازند و نه پیشی گیرند.

نکته ها:

بر اساس این آیه از قرآن، نه تنها افراد، بلکه دولت ها، ملت ها، امت ها و تمدن ها نیز سرآمد و اجلی دارند.

اجل چون فرو آید از پیش و پس

پس و پیش نگذاردت یک نفس

پیام ها:

۱- به دنیا و عناوین آن مغرور نشویم و از حرام ها پرهیز کنیم. **إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي ... لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ**

۲- در هستی، هیچ تحوّل، تصادفی و خارج از تدبیر و نظم دقیق و حساب شده ی

الهی نیست. بر امت ها نیز قوانینی حاکم است. «لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ»

۳- فرصت و امکاناتی که در دست ماست، رفتنی است، پس تا حدّ توان، صحیح ترین استفاده را بکنیم. «لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ»

۴- ستمگران، مهلت الهی را نشانه ی لطف او بر خود ندانند. «لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ» زیرا زمان آنان هم سر خواهد آمد، چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «جَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا» (۱)

۵- مجاهدان راه خدا، به خاطر سلطه ی طاغوتیان، گرفتار یأس نشوند. تلاش کنند، چون طاغوت ها نیز رفتنی هستند. «لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ»

۶- پیوسته گروه هایی به قدرت می رسند، آزمایش می شوند و محو می گردند.

﴿فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ﴾

﴿يَا بَنِي آدَمَ إِنَّمَا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي فَمَنْ اتَّقَىٰ وَ أَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾ (۳۵)

ای فرزندان آدم! هر گاه پیامبرانی از خودتان به سوی شما بیایند که آیات مرا بر شما بازگو کنند (از آنها پیروی کنید)، پس کسانی که تقوا و صلاح پیشه کنند، هیچ ترسی بر آنان نیست و آنان اندوهگین نمی شوند.

﴿وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَ اسْتَكْبَرُوا عَنْهَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ (۳۶)

و کسانی که آیات ما را تکذیب و از روی استکبار از آن سرپیچی، آنان همدم آتشند و همیشه در آن خواهند بود.

ص: ۵۸

«خَوْفٌ» و ترس، مربوط به امور آینده و در مقابل امتیّت و آسایش است؛ اما «حزن» و اندوه، مربوط به گذشته و آنچه از دست رفته می باشد و در مقابل سرور و شادمانی است. (۱)

پیام ها:

۱- از سنّت های الهی، ارسال رسولان برای بیان وحی الهی است. يَا تَيْنُكُمْ ...

يَقْضُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي

۲- از راههای نفوذ و تأثیر سخن، سنخیت پیام آور با خود مردم است. «مِنْكُمْ»

۳- انسان، آزاد و دارای اختیار است و سرنوشتش در گرو گرایش و عمل خود اوست. «فَمَنْ اتَّقَىٰ وَ أَصْلَحَ»

۴- متقی، اصلاح گر و دارای فعالیت مثبت است، نه گوشه گیر. «اتَّقَىٰ وَ أَصْلَحَ»

۵- تقوا و خودسازی باید قبل از اصلاح دیگران باشد و اصلاح گران باید خود متقی باشند. «اتَّقَىٰ وَ أَصْلَحَ»

۶- مؤمنان و پیروان واقعی انبیا، آنانند که اهل تقوا و اصلاح باشند. يَا تَيْنُكُمْ رُسُلٌ ...

فَمَنْ اتَّقَىٰ وَ أَصْلَحَ وَ نَفَرَمُود: «فمن آمن بهم»

۷- آرامش حقیقی در سایه ی تقوا و اصلاح است. «اتَّقَىٰ وَ أَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ»

۸- پیامد تکذیب، تکبر و سرپیچی از انبیا، عذاب ابدی و دوزخ است.

اسْتَكْبَرُوا ... أَصْحَابُ النَّارِ ... فِيهَا خَالِدُونَ

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ أُولَئِكَ يَنَالُهُمْ نَصِيبُهُمْ مِنَ الْكِتَابِ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَهُمْ رُسُلُنَا يَتَوَفَّوْنَهُمْ قَالُوا أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا وَ شَهِدُوا عَلَيْنَا أَنفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ «۳۷»

پس کیست ستمکارتر از کسی که بر خداوند دروغ بنهد، یا آیات او را تکذیب کند؟ آنان بهره‌ی خود را از (دنیا به مقداری که در) کتاب (الهی که برای آنان نوشته شده) خواهند برد، تا آنکه چون فرستادگان ما برای گرفتن جانیشان به سراغ آنان آیند، گویند: کجاست آنچه (و آنکه) به جای خداوند می خواندید؟ گویند: همه از دید ما ناپدید و نابود شدند. و آنان علیه خود شهادت می دهند که کافر بوده اند.

نکته ها:

مراد از افترا بر خداوند در آیات قرآن، معمولاً شرک به خداوند است. (۱) البته حلال و حرام کردن چیزی بدون دلیل هم بدعت و افترای بر خداست، چنانکه تکذیب پیامبران نیز نوعی نسبت دروغ به خدا دادن است.

در قرآن، ۱۵ مرتبه افرادی به عنوان ظالم ترین مردم معرّفی شده اند، یعنی کسانی که هم به خود و شخصیت خود ظلم کرده اند و هم به اجتماع، و ریشه‌ی همه‌ی آنها شرک، کفر و عناد بوده است. (۲)

عبارت «نَصَبَ بِيَهُمْ مِنَ الْكِتَابِ»، شامل رزق و روزی، حیات و مرگ، سعادت و شقاوت در دنیا و جزای اعمال و عقوبات در روز قیامت می شود که در لوح محفوظ الهی ثبت شده است. (۳)

پیام ها:

۱- تکذیب و افترای بر خدا و بدعت گذاری، بزرگ ترین ستم است. «فَمَنْ أَظْلَمُ»

۲- هر انسانی دارای نصیب و بهره‌ای ثبت شده و حتمی در دنیا است. «يُنَالُهُمْ نَصِيبُهُمْ مِنَ الْكِتَابِ»

۳- فرشتگانی مأمور قبض روح هستند. «رُسُلَنَا يَتَوَفَّوْنَهُمْ»

۴- روح، تمام حقیقت انسان است. «يَتَوَفَّوْنَهُمْ» و نفرمود: «يَتَوَفَّونَ انفسهم»

ص: ۶۰

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). تفسیر نمونه، ج ۵، ص ۱۸۴.

۳- ۳). تفسیر اثنی عشری.

۵- انسان، با دیدن نشانه های مرگ، از خواب غفلت بیدار می شود و با مأموران قبض روح گفتگو دارد، ولی چه سود؟ **يَتَوَفَّوْنَهُمْ**
قَالُوا ... قَالُوا

۶- نخستین مرحله ی بازپرسی انسان، از لحظه ی مرگ آغاز می شود. «**أَيْنَ مَا كُنْتُمْ**»

۷- از نخستین سؤالات در قیامت، سؤال از معبود است. «**أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَدْعُونَ**»

۸- غیر خدا، سرابی بیش نیست و مشرکان هنگام مرگ، به پوچی تمامی معبودها اقرار می کنند. «**قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا**»

۹- اولین قاضی در قیامت، وجدان انسان است. «**شَهَدُوا عَلَي أَنفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ**»

قَالَ ادْخُلُوا فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ فِي النَّارِ كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعْنَتْ أُخْتَهَا حَتَّى إِذَا ادَّارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا قَالَتْ
أُخْرَاهُمْ لَأُولَاهُمْ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَضَلُّونَا فَآتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِنَ النَّارِ قَالَ لِكُلِّ ضِعْفٌ وَلَكِنْ لَا تَعْلَمُونَ» (۳۸)

(خداوند، پس از اعترافشان به کفر در لحظه ی مرگ) می فرماید: شما نیز در میان گروه هایی از جن و انس، که پیش از شما بوده اند، به دوزخ داخل شوید. هرگاه گروهی وارد (جهنم) شود، گروه هم کیش خود را لعن و نفرین کند، تا آنکه همه یکجا در دوزخ بهم رسند. آنگاه گروه متأخر درباره ی گروه قبلی گوید: خدایا! اینان بودند که ما را گمراه کردند، پس عذابی دو چندان از آتش دوزخ برایشان بیاور (کیفری برای گمراهی خودشان و کیفری برای گمراه ساختن ما. خداوند) می فرماید: برای هر کدام، (عذابی) دو برابر است، ولی نمی دانید.

نکته ها:

از صحنه های تکان دهنده ی قیامت، گفتگوی دوزخیان با یکدیگر، به ویژه با سران و

بزرگانی است که سبب جهنمی شدن آنان شده اند. به همین جهت آنجا دوستان بی تقوا نیز با هم دشمن می شوند. «الْأَخِلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ» (۱)، گاهی هم تقاضا می کنند که عاملان گمراهی خود را ببینند و پایمالشان کنند. «أَرِنَا الَّذِينَ أَضَلَّانَا مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ نَجْعَلُهُمَا تَحْتَ أَقْدَامِنَا» (۲) و گاهی اطاعت از بزرگان را عامل سقوط خویش می دانند.

«أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبْرَاءَنَا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَا» (۳) اما انسان دارای اختیار و آزادی عمل است و نمی تواند انحراف و خطای خود را تنها به گردن دیگران اندازد.

امام صادق علیه السلام فرمودند: «مراد از رهبران «هُؤُلَاءِ أَضَلُّونَا»، رهبران فاسد و ائمه ی ظلم و جور می باشد». (۴)

در قیامت رهبران جور و پیروان آنها، هر کدام دو برابر عذاب می شوند، زیرا قرآن در پاسخ تقاضای منحرفان برای عذاب دو برابر رهبران خود می فرماید: هم رهبران دو برابر کیفر دارند و هم پیروان آنها، «لِكُلِّ ضَلَّعٍ» رهبران، چون هم خود منحرف شدند و هم دیگران را منحرف کردند و اما پیروان آنها نیز هم برای انحراف خود و هم برای این که با پیروی و حمایت خود به رهبران باطل رونق دادند.

پیام ها:

۱- در بهشت، کینه و دشمنی نیست، سراسر صلح و صفاست ولی در جهنم، افراد یکدیگر را لعن و نفرین می کنند. «لَعْنَتْ أُخْتَهَا» چنانکه در آیه ی ۲۵ سوره ی عنکبوت می خوانیم: «يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَ يَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا»

۲- جنّ نیز مانند انسان، تکلیف دارد و گنهکاران هر دو سرنوشتی مشابه دارند و در یک دوزخ قرار می گیرند. الْجِنَّ وَالْإِنْسِ فِي النَّارِ... لَعْنَتْ أُخْتَهَا

۳- کفار، یکباره وارد دوزخ نمی شوند، بلکه به ترتیب و نوبت. «كُلَّمَا دَخَلَتْ»

۴- ولایت ها، محبت ها و حمایت های غیر الهی، در قیامت به کینه و نفرین و

ص: ۶۲

۱- ۱. زخرف، ۶۷.

۲- ۲. فصلت، ۲۹.

۳- ۳. احزاب، ۶۷.

۴- ۴. تفسیر نورالثقلین.

دشمنی تبدیل می شود. «لَعْنَتْ أُخْتَيْهَا»

۵- در قیامت، همه می کوشند تا گناه خود را به گردن دیگری اندازند یا برای خود شریک جرم پیدا کنند. «هُؤُلَاءِ أَضْلُونَا»

۶- گاهی انسان کیفرهایی می بیند که خود آگاه نیست. «وَلَكِنْ لَا تَعْلَمُونَ»

وَقَالَتْ أُولَاهُمْ لِأَخْرَاهُمْ فَمَا كَانَ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ» (۳۹)

و گروه پیشگام (در عذاب)، به پیروان خود می گویند: شما هیچ برتری بر ما ندارید، پس عذاب را به خاطر آنچه کسب می کردید، بچشید.

إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ» (۴۰)

همانا کسانی که آیات ما را دروغ شمردند و مستکبران از آن اعراض کردند، درهای (رحمت) آسمان به روی آنان باز نمی شود و به بهشت وارد نمی شوند، تا آنکه شتر از سوراخ سوزن بگذرد (یعنی نشدنی است)، و این گونه مجرمان را کیفر می دهیم.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمودند: «اعمال و ارواح مؤمنان به سوی آسمان برده می شود و درهای آسمان به روی آنان گشوده می شود؛ اما ارواح و اعمال کافران را که به آسمان بالا می برند ناگهان ندا داده می شود که «اهبطوا الى السَّجِينِ» آن را به سوی دوزخ پایین ببرید». (۱)

«جمل»، یا به معنای شتر است، یا طناب ضخیمی که با آن کشتی را در ساحل مهار می کنند.

ص: ۶۳

امّا در اینجا چون مقصود بیان محال بودن ورود کفار به بهشت است، معنای شتر و عبور شتر از سوراخ سوزن، مناسب تر است. در تفسیر نمونه می خوانیم: کلمه ی «جَمِيلٌ» بیشتر در معنای شتر استعمال شده است و با توجه به روایات، این معنا تناسب بیشتری دارد.

در انجیل لوقا نیز آمده است: «ورود شتر به سوراخ سوزن، آسان تر از ورود سرمایه داران و دولت مردان به ملکوت اعلی است.»
(۱)

شاید بتوان از ظاهر آیه ی ۴۰ استفاده کرد که بهشت در آسمان هاست و برای ورود به بهشت باید از درهای آسمانی گذشت.
(۲)

حضرت علی علیه السلام فرمود: «درهای آسمان در پنج موقع باز است: هنگام نبرد مجاهدان اسلام، زمان نزول باران، هنگام تلاوت قرآن، موقع فجر و وقت ندای اذان.» (۳)

بر خلاف آنکه درهای رحمت آسمان و زمین به روی مؤمنان با تقوا باز می شود، «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ» (۴)، درهای آسمانی به روی کافران معاند و تکذیب گر بسته شده و گشوده نمی شود. لا تُفْتَحُ لَهُمُ أَبْوَابُ السَّمَاءِ ...

پیام ها:

۱- در قیامت رهبران گمراه، پیروان خویش را شریک خود در عذاب می دانند.

قَالَتْ أَوْلَاهُمْ لِأَخْرَاهُمْ ...

۲- اعمال و رفتار انسان، در نزول رحمت الهی و عدم نزول آن مؤثر است. كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَ اسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفْتَحُ لَهُمُ أَبْوَابُ ...

۳- تکذیب آیات الهی و نپذیرفتن معارف دین، سبب مسدود شدن تمام درهای رحمت و ورود به بهشت است. لا تُفْتَحُ لَهُمُ أَبْوَابٌ ... وَ لَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ

۴- سنت الهی، محروم کردن مجرمان از رحمت خویش در قیامت است. لا تُفْتَحُ لَهُمُ أَبْوَابٌ ... وَ كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ

ص: ۶۴

۱- ۱). انجیل لوقا، باب ۱۸، آیه ۲۴.

۲- ۲). تفاسیر المیزان و کبیر.

۳- ۳). تفسیر نورالثقلین.

۴- ۴). اعراف، ۹۶.

لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَ مِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ وَ كَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ ﴿٤١﴾

برای مجرمان، در جهنم بسترهایی است و از بالای سرشان پوشش هایی (از آتش)، و این گونه ستمگران را کیفر می دهیم.

نکته ها:

«مهاده» از «مهده»، به معنای بستر است. تعبیر به «مهاده» برای دوزخیان، نوعی تمسخر و استهزای آنان است، یعنی آرامگاه شان دوزخ است. (۱) «غواش» جمع «غاشیه»، به معنای پوشش است و به خیمه نیز گفته می شود.

خداوند از گروه عنود و اعراض کننده، در آیه ی ۳۷ این سوره به عنوان کافر، در آیه ۴۰ به عنوان مجرم و در اینجا به عنوان ظالم یاد کرده است، زیرا آنکه آیات الهی را تکذیب کند، شایسته همه ی این القاب است. چنانکه در آیه ۲۵۴ سوره ی بقره می خوانیم: «وَ الْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ»

پیامبر صلی الله علیه و آله پس از تلاوت این آیه فرمودند: «جهنم دارای طبقاتی از بالا و پائین است که معلوم نیست طبقات بالا بیشتر است یا طبقات پائین و کافران در میان طبقات قرار داشته و همواره در فشار می باشند. همچنین حضرت فرمودند: زیرا اندازه و روانداز کافران در قبر، آتش جهنم است». (۲)

پیام ها:

۱- دوزخ، سراسر وجود کفار را از همه ی طرف فرامی گیرد. لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَ ...

غَوَاشٍ چنانکه در آیات دیگر نیز می خوانیم: «وَ اِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيْطَةٌ بِالْكَافِرِيْنَ» (۳)، «لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ وَ مِنْ تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ» (۴) و «يَوْمَ يَعْشَاهُمْ الْعَذَابُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَ مِنْ تَحْتِ اَرْجُلِهِمْ» (۵)

ص: ۶۵

۱- ۱). تفسیر فی ظلال القرآن.

۲- ۲). تفسیر نمونه.

۳- ۳). عنکبوت، ۵۴.

۴- ۴). زمر، ۱۶.

۵- ۵). عنکبوت، ۵۵.

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٤٢﴾

و کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، (هر اندازه عمل کرده اند می پذیریم، زیرا) هیچ کس را جز به مقدار توانش تکلیف نمی کنیم.

آنان همدم بهشتند، همانان در آن جاودانند.

پیام ها:

۱- بهشت جاودان، پاداش پیوند ایمان و اعمال صالح است. وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ... أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ

۲- گرچه بهتر، انجام همه ی کارهای شایسته است، «وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» اما در عمل، هر کس به اندازه ی توانش مسئول است. «لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا»

۳- در اسلام، تکلیف، طاقت فرسا نیست. «وُسْعَهَا» چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «وَمَا جَعَلْ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ» (۱) و «يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ» (۲)

وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْ لَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلٌ رَبِّنَا بِالْحَقِّ وَنُودُوا أَنْ تِلْكُمْ الْجَنَّةُ أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾

و هرگونه کینه ای را که در سینه های آنان بود برکنده و زدودیم (تا در صفا و صمیمیت با هم زندگی کنند)، از زیر (قصرهای) شان نهرها جاری است و می گویند: خدا را شکر که ما را به این (راه) هدایت کرد و اگر خداوند هدایتمان

ص: ۶۶

۱- ۱. حج، ۷۸.

۲- ۲. بقره، ۱۸۵.

نمی کرد، ما (به خودی خود) هدایت نمی شدیم. بی شک فرستادگان پروردگاران به راستی و درستی به سراغ ما آمدند و به آنان (هدایت یافتگان) خطاب می شود:

این همان بهشتی است که به خاطر عملکردتان وارث آن شده اید.

نکته ها:

«عَلَّ» به معنای نفوذ مخفیانه است، به کینه و حسدی که مرموزانه در جان انسان نفوذ می کند نیز غَلّ گویند.

در آیات قبل خواندیم: دوزخیان همدیگر را لعن و نفرین می کنند، اینجا می فرماید:

بهشتیان هیچ کینه ای از یکدیگر در دل ندارند و میان آنها صلح، صفا و محبت است و با این که در بهشت تفاوت درجات هست؛ اما هیچ یک نسبت به دیگری کینه و کدورت و حسد نمی ورزد.

نهرهای بهشتی پر آب است، زیرا خداوند به جای جریان آب فرمود: «نهرها جاری است و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: نهرهای بهشتی از زیر مسکن بهشتیان جاری است». (۱)

طبق احادیث، هر مؤمن و کافری در بهشت و دوزخ مکانی دارد، ولی مؤمن، جایگاه بهشتی کافر را به ارث می برد و کافر جایگاه دوزخی مؤمن را. (۲) از این حدیث استفاده می شود که درهای سعادت و شقاوت به روی همه باز است و هیچ کس از ابتدا برای بهشت یا دوزخ خلق نشده است، بلکه انتخاب و عمل او مسیر و سرنوشتش را معین می کند. (۳)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در غدیر خم به مردم فرمودند: «معاشر الناس سلّموا علی علیّ بامرہ المؤمنین» ای مردم! به علیّ به عنوان امیر المؤمنین سلام کنید و بگویید: الحمد لله الذی هدانا لهذا... (۴)

امام هادی علیه السلام فرمود: «در روز قیامت، پیامبر و حضرت علی و تمام ائمه علیهم السلام در برابر مردم قرار می گیرند و در این هنگام شیعیان می گویند: الحمد لله الذی هدانا لهذا... (۵)

ص: ۶۷

۱-۱. بحار، ج ۸، ص ۱۶۰.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

۳-۳. تفسیر نمونه.

۴-۴. تفسیر نورالثقلین.

۵-۵. تفسیر اثنی عشری؛ کافی، ج ۱، ص ۴۱۸.

۱- زندگی که در آن کینه نباشد، زندگی بهشتی است. «مِنْ غُلٍّ»

۲- در بهشت، صفای باطن و ظاهر یک جا جمع است. «نَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ»

۳- اهل بهشت، به ذکر و ستایش خدا مشغولند. «قَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ»

۴- بهشتیان، از لطف خدا شاکرند و از هدایت شدنشان مغرور نیستند. «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا»

۵- بهشتیان به اعمال و کارهای خود متکی نیستند. «هَدَانَا اللَّهُ»

۶- عقل و علم و تلاش به تنهایی کافی نیست، عنایت و امداد الهی نیز برای هدایت لازم است. «لَوْ لَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ»

۷- انبیاء، وسیله ی هدایتند و هدایتشان همراه با حق است. خودشان، حرفشان، عملشان، شیوه ها و وعده هایشان همه حق است. «لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلٌ رَبَّنَا بِالْحَقِّ»

۸- بهشت در برابر عمل است، نه امید و آرزو. «أَوْرَثْتُمُوهُمَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ» حضرت علی علیه السلام می فرماید: از کسانی مباش که آخرت را بدون عمل آرزو می کنند.

«لا تكن ممن يرجوا الآخرة بغير العمل» (۱)

وَ نَادَى أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ أَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا نَعَمْ فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ (۴۴)

و اهل بهشت، دوزخیان را صدا زنند که ما آنچه را پروردگارمان وعده داده بود، حق و راست یافتیم (و به آن رسیدیم)، آیا شما وعده های پروردگارتان را حق یافتید؟ (ما در لذت و نعمتیم، آیا شما هم در رنج و عذابتید؟) گویند: آری. پس منادی میان آنان اعلام کند که لعنت خدا بر ستمکاران باد.

ص: ۶۸

در این که مؤذّن قیامت چه کسی است اقوالی بیان شده، از جمله: خداوند، اسرافیل، جبرئیل، مأموران جهنّم و مأموران بهشت؛ اما در روایات شیعه (۱) و برخی احادیث اهل سنت (مانند روایات حاکم حسکانی) می خوانیم که آن مؤذّن، حضرت علی علیه السلام است، همان گونه که سوره براءت را که شامل اعلام براءت از مشرکین در دنیا بود در مکه خواند، قرائت قطعنامه های براءت و لعنت الهی نسبت به مشرکان، در آخرت نیز از زبان علی علیه السلام خواهد بود. (۲) همچنان که به بهشتیان نیز آن حضرت سلام خواهد داد. (۳)

پیامبر صلی الله علیه و آله پس از جنگ بدر، خطاب به کشته ی مشرکان فرمود:

«أنا وجدنا ما وعد ربنا حقاً فهل وجدتم ما وعد ربكم حقاً»، اصحاب سؤال کردند: چگونه با اجسادى که مرده اند تکلم می کنید؟ حضرت فرمودند: «به خدا سوگند! همه ی آنان کلام مرا بهتر از شما شنیدند.

چنانکه حضرت علی علیه السلام نیز کشته های خوارج را با همین آیه مورد خطاب قرار دادند». (۴)

پیام ها:

۱- در قیامت، بهشتیان و دوزخیان با یکدیگر گفتگو می کنند. وَ نَادَى أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ... بهشت و جهنّم به گونه ای است که بهشتیان پس از استقرار، می توانند از دوزخیان خبر بگیرند.

۲- در قیامت مؤمنان و کافران، وعده های الهی را حقّ و عملی می یابند. «قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا»

۳- خداوند توسط اهل بهشت، از دوزخیان اعتراف می گیرد، تا شرمندگی و فشار بیشتری بر آنان وارد شود. (۵) «قَالُوا نَعَمْ»

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر نمونه.

۳- ۳). تفسیر اثنی عشری.

۴- ۴). تفسیر اثنی عشری.

۵- ۵). تفسیر المیزان.

الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْآخِرَةِ كَافِرُونَ ﴿٤٥﴾

(ستمگران) آنان اند که (مردم را) از راه خدا باز می دارند و (با القای شبهات) می خواهند آن را کج و منحرف نشان دهند و همانها به آخرت، کافرند.

نکته ها:

راه خدا، راه توحید، تسلیم، ایمان، هجرت و جهاد است. ستمگران، با ایجاد شبهه و وسوسه، با تبلیغ و تضعیف، با ایجاد بدعت ها و خرافات و نیز مقابله با رهبران حق و یأس آفرینی ها و کارشکنی های دیگر، می خواهند راه خدا را ببندند یا در آن تغییر و انحراف به وجود آورند.

پیام ها:

۱- هرگونه جلوگیری از راه خدا و ایجاد انحراف در آن، ظلم است، لَعَنَهُ اللَّهُ عَلَى الظَّالِمِينَ الَّذِينَ يَصُدُّونَ... و ظلم فرهنگی از بزرگ ترین ظلم هاست. «وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ»

۲- دشمن اگر بتواند، آشکارا می جنگد و راه حق را می بندد، «يَصُدُّونَ» و با طرح و نقشه هایش راه حق را کج جلوه داده و آن را منحرف می کند. «يَبْغُونَهَا عِوَجًا»

۳- ستمگران، منع کنندگان از راه حق، مخربان دین و منکران قیامت، همه اهل جهنم می باشند. (این آیه و آیه ی قبل)

وَيَبْنِيهِمْ حِجَابًا وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ وَزَادُوا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَمَّا يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ ﴿٤٦﴾

و میان آن دو (بهشتیان و دوزخیان) حجابی است و بر اعراف، (بلندی میان دوزخ و بهشت) مردانی هستند (از اولیای خدا) که همه (اهل بهشت و جهنم) را از سیمایشان می شناسند و بهشتیان را که هنوز به بهشت وارد نشده اند، ولی امیدوارند، ندا می دهند که سلام بر شما باد.

مراد از «حجاب» در این آیه، شاید همان دیواری باشد که در آیه ی ۱۳ سوره ی حدید می خوانیم که میان بهشتیان و دوزخیان دیواری زده می شود که سمت بیرونی آن، عذاب و قسمت درونی اش رحمت است. «فَضْرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ» (۱)

«اعراف» جمع «عرف»، به معنای مکان بلند است. در قرآن تنها در همین مورد از اعراف و اهل آن سخن به میان آمده و این سوره نیز به خاطر همین آیه اعراف نام گرفته است.

در روایات و تفاسیر، نظرات مختلفی درباره ی اهل اعراف به چشم می خورد. برخی آنان را اولیای خدا دانسته اند که بر بلندی میان بهشت و جهنم قرار می گیرند و از سیمای مردم، همه ی آنها را می شناسند، بهشتیان را سلام و تبریک می گویند و از سرنوشت دوزخیان نگرانند؛ اما برخی آنان را افراد ضعیفی معرفی می کنند که گناهان و عباداتی دارند و منتظر لطف خدایند (آنگونه که از آیه ی ۱۰۶ سوره ی توبه استفاده می شود).

شاید بتوان گفت که صاحب و محور اصلی اعراف، اولیای خدایند و افراد ضعیف، در حاشیه قرار دارند. نیکوکاران به بهشت می روند و مجرمان به دوزخ، افراد متوسط و ضعیف در اعراف گرفتار و منتظر سرنوشت می مانند، ولی اولیای خدا که بر اعراف قرار دارند، به کمک آنان برخاسته و شفاعت می کنند. این بیان از جمع نظریات مفسران و روایات استفاده می شود.

در روایات می خوانیم که اصحاب اعراف شهدایی هستند که نواقصی در پرونده آنان است، (۲) یا افرادی هستند که خوبی ها و بدی های آنان یکسان است، اگر خداوند آنان را به دوزخ ببرد به خاطر گناهانشان است و اگر به بهشت ببرد از رحمت اوست. (۳)

پیام ها:

۱- رفتار و خصلت های دنیوی، سیمای انسان را به گونه ای می کند که در قیامت

ص: ۷۱

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). تفسیر درالمنثور.

۳- ۳). تفسیر نورالثقلین؛ کافی، ج ۲، ص ۳۸۱.

دیگران با نگاه او را می شناسند. «يَعْرِفُونَ كَلَّا بِسِيمَاهُمْ» البته شناسایی به این شکل، در دنیا نیز ممکن است، چنانکه خداوند در باره ی منافقان به پیامبر صلی الله علیه و آله می فرماید: «وَلَوْ نَشَاءُ لَأَرَيْنَاكَهُمْ فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِيمَاهُمْ وَ لَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ» (۱)

۲- برای ورود به بهشت، لطف و عنایت الهی لازم است. أَصْحَابِ الْجَنَّةِ ... هُمْ يَطْمَعُونَ

وَ إِذَا صُرِفَتْ أَبْصَارُهُمْ تِلْقَاءَ أَصْحَابِ النَّارِ قَالُوا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ «۴۷»

و هرگاه چشمان آنان (اهل اعراف که هنوز به بهشت نرفته اند) ناخواسته به سوی دوزخیان گردانده شود گویند: پروردگارا! ما را همراه ظالمان قرار مده.

نکته ها:

اعرافیان به اهل بهشت نگاه می کنند و آنان را می شناسند و سلام می کنند؛ اما به اهل دوزخ نگاه نمی کنند، بلکه چشمشان ناخواسته به آنان می افتد. «صُرِفَتْ أَبْصَارُهُمْ»

اصحاب اعراف، در دعایشان نمی گویند: «ما را اهل آتش قرار مده، بلکه می گویند: ما را همنشین ظالمان مگردان. گویا مجالست با ستمگر، بدتر از آتش دوزخ است.» (۲)

وَ نَادَى أَصْحَابُ الْأَعْرَافِ رِجَالًا يَعْرِفُونَهُمْ بِسِيمَاهُمْ قَالُوا مَا أَغْنَىٰ عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَ مَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ «۴۸»

و اصحاب اعراف، (اولیای خدا که میان بهشت و جهنم بر جایگاه بلندی مستقرند) مردانی (از اهل دوزخ) را که به سیمایشان می شناسند، ندا می دهند و می گویند: جمعیت و جمع آوری شما (از مال، مقام، همسر و فرزند) و آنچه همواره بدان تکبر می کردید، به حال شما سودی نداشت.

ص: ۷۲

۱- ۱. محمد، ۳۰.

۲- ۲. تفسیر روح المعانی.

نکته ها:

سلمان فارسی می گوید: «بیش از ده مرتبه از رسول خدا صلی الله علیه و آله شنیدم که فرمود: «یا علیٰ اُنک و الاوصیاء من بعدک اعراف بین الجنّه و النار»، (۱) یا علی! تو و امامان پس از تو، اصحاب اعراف میان بهشت و جهنم هستید و هرکس به شما معرفت داشت وارد بهشت می شود و هرکس منکر ولایت شما باشد، وارد جهنم می شود». (۲)

پیام ها:

۱- در قیامت علاوه بر عذاب الهی، سرزنش هایی هم از انسان ها نصیب دوزخیان می شود. **قَالُوا مَا أَغْنَىٰ عَنْكُمْ ...**

۲- مال، قدرت، دوستان و طرفداران، عامل نجات نیستند. **«مَا أَغْنَىٰ عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ»** خود انسان نیز در قیامت به این حقیقت اعتراف می کند. **«مَا أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِيَّةٌ»** (۳)

أَهْلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمْتُمْ لَا يَنَالُهُمُ اللَّهُ بِرَحْمِهِ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ «۴۹»

(به مستکبران خطاب می شود): آیا اینان (بهشتیان)، همان کسانی که (شما در دنیا) سوگند یاد کردید رحمت الهی شامل حالشان نمی شود؟ (اکنون ببینید که به آنان گفته می شود): وارد بهشت شوید، بی آنکه خوفی بر شما باشد یا اندوهگین شوید.

نکته ها:

در دنیا کافران مغرور، مؤمنان را تحقیر می کنند و می گویند که رحمت خدا شامل اینان نمی شود. غافل از آنکه ایمان و اعمال صالح، آنان را مشمول رحمت الهی قرار می دهد و خطاب **«ادْخُلُوا الْجَنَّةَ»** را دریافت می کنند.

دریافت رحمت الهی، ایمان و عمل صالح لازم دارد، نه مال و مقام. علاوه بر آنکه رحمت

ص: ۷۳

۱- ۱. بحار، ج ۸، ص ۳۳۷.

۲- ۲. تفسیر اثنی عشری.

۳- ۳. حاقه، ۲۸.

خدا به دست مستکبران نیست تا میان هر کس که بخواهند تقسیم کنند. «أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ» (۱)

پیام ها:

۱- فقر و گمنامی مؤمنان در دنیا، نشانه‌ی محرومیت آنان در قیامت نیست.

أَهْؤُلَاءِ الَّذِينَ ...

۲- نسبت به این که چه کسانی شایسته‌ی دریافت رحمت الهی هستند یا نیستند، زود قضاوت نکنیم. «أَقْسِمُ لَكُمْ لَا يَنْالُهُمُ اللَّهُ بِرَحْمَةٍ»

۳- در بهشت، حزن و اندوه نیست. «وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ»

وَنَادَى أَصْحَابُ النَّارِ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَهَا عَلَيَّ الْكَافِرِينَ» (۵۰)

و دوزخیان اهل بهشت را ندا دهند و گویند: کمی از آب یا از آنچه خداوند روزی شما کرده است بر ما فرو ریزید! (بهشتیان) گویند: خداوند این آب و نعمت‌ها را بر کافران حرام کرده است.

نکته ها:

یکی از نام‌های قیامت، «يَوْمَ التَّنَادِ» (۲) است. یعنی روزی که نداها بلند و استمداد و فریاد در کار است و بهشتیان و دوزخیان همدیگر را صدا می‌زنند.

پیام ها:

۱- بهشتیان و دوزخیان با یکدیگر گفتگو دارند و صدای یکدیگر را می‌شنوند.

وَنَادَى ...

۲- اولین درخواست دوزخیان، آب است. مِنَ الْمَاءِ ...

ص: ۷۴

۱- ۱. زخرف، ۳۲.

۲- ۲. غافر، ۳۲.

۳- آنان که در دنیا توشه ای برای آخرت برندارند، در قیامت دست گدایی و نیازشان پیش همه دراز است. أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ ...

۴- ناله ی مجرمان در قیامت، بی فایده است. «إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَهُمَا»

۵- نعمت های آخرت، مخصوص مؤمنان است. «حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكَافِرِينَ»

۶- خداوند و بهشتیان بخیل نیستند، ولی کیفر کافرانی که در دنیا مؤمنان فقیر را اذیت می کردند، تحریم نعمت ها در قیامت است. «حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكَافِرِينَ»

الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَهْوًا وَ لَعِبًا وَ غَرَّتْهُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ نَنسَاهُمْ كَمَا نَسُوا لِقَاءَ يَوْمِهِمْ هَذَا وَ مَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ» (۵۱)

کسانی که (در دنیا) دین خویش را به بازی و سرگرمی گرفتند و زندگی دنیوی مغرورشان ساخت، پس همان گونه که آنان دیدار این روزشان را فراموش کرده و آیات ما را انکار می کردند، (ما نیز) امروز آنان را به فراموشی می سپاریم.

نکته ها:

«لهو»، به معنای غفلت انسان از کارهای اساسی است و «لعب» آن است که انسان هدفی خیالی و غیر واقعی داشته باشد. (۱)

امام رضا علیه السلام فرمود: «نَسَّيْنَاهُمْ» یعنی آنان را ترک می کنیم، چون آنان قیامت و آمادگی برای آن روز را رها کرده بودند، ما نیز در آن روز آنان را به حال خود رها می کنیم». (۲)

پیام ها:

۱- مسخره کردن دین، مغرور شدن به دنیا، فراموشی آخرت و انکار آیات الهی، همه از نشانه های کافران است. «الْكَافِرِينَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا»

۲- کفار، احکام دین را که جدی است به بازی می گیرند. «دِينَهُمْ لَهْوًا» و در عوض

ص: ۷۵

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین

دنیا که بازیچه ای بیش نیست را جدی گرفتند.

۳- تحقیر دین، ذلت آخرت را به همراه دارد. کسانی که دین را به بازی می گیرند، در قیامت التماس می کنند. «أَفِيضُوا عَلَيْنَا - دِينَهُمْ لَهَوًا»

۴- زندگی دنیوی فریبنده است. «عَزَّتْهُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا»

۵- فریفتگی به دنیا، زمینه ی بازی گرفتن دین است. لَهَوًا وَ لَعِبًا وَ عَزَّتْهُمْ ...

۶- کیفر الهی با اعمال ما تناسب دارد. «نَنْسَاهُمْ كَمَا نَسُوا»

۷- انکار مستمر آیات الهی، موجب محرومیت از بهشت و مواهب آن است. «مَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ»

۸- فراموش کردن خداوند در دنیا، سبب فراموش شدن انسان در قیامت می شود.

«نَنْسَاهُمْ كَمَا نَسُوا» چنانکه در جای دیگر یاد خداوند را مایه ی یاد او از انسان می داند. «فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ» (۱)

۹- انکار مستمر و بدون توبه، رمز بدبختی و هلاکت انسان است. «كَانُوا ... يَجْحَدُونَ»

وَ لَقَدْ جِئْتَهُمْ بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلَىٰ عِلْمٍ هُدًى وَ رَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ «۵۲»

و حال آنکه در حقیقت ما برایشان کتابی آوردیم که آن را بر اساس علم (آگاهانه)، تفصیل دادیم تا هدایت و رحمتی برای اهل ایمان باشد.

نکته ها:

حضرت علی علیه السلام می فرماید:

انّ الله سبحانه لم يعظ احداً بمثل هذا القرآن... خداوند هیچ کس را به مانند قرآن موعظه نکرده است، زیرا قرآن، ریسمان محکم و امن الهی است، بهار قلب ها و چشمه سار علم می باشد و برای قلب و دل انسان، جلایی به جز قرآن نیست، با وجود اینکه یاددارندگان رفتند و مشتی فراموش کنندگان ماندند. (۲)

ص: ۷۶

۱- ۱. بقره، ۱۵۲.

۲- ۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۷۶.

۱- خداوند به وسیله ی کتاب، اتمام حجت کرد و انسان را از مغرور شدن به دنیا و فراموشی آخرت وانکار آیات، (در آیه قبل) نجات می دهد. «لَقَدْ جِئْتَهُمْ بِكِتَابٍ» صدها چراغ دارد و بیراهه می رود بگذار تا بیفتد و بیند سزای خویش

۲- آوردن کتاب هدایت و رحمت، کار خداوند است که آن را بخش بخش و به تدریج نازل کرده است. «لَقَدْ جِئْتَهُمْ بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ»

۳- وحی خداوند، بر اساس علم الهی به نیازهای انسان و جهان است. «بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلَىٰ عِلْمٍ»

۴- کتاب و علم الهی، بسیار با عظمت است. کتاب... علم هر دو نکره است.

۵- هدایت با قرآن، از بزرگ ترین رحمت و لطف های خداوند به مؤمنان است.

«هُدًى وَ رَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

۶- قرآن، هدایت گر اهل باور است، نه انسان های لجوج و بهانه گیر. «لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُ يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلَهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَاءَتْ رَبَّنَا بِالْحَقِّ فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَا أَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلْ غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ قَدْ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ «۵۳»

آیا (کافران) جز تأویل کتاب (تحقق تهدیدهای قرآن)، انتظار دیگری دارند؟ روزی که تأویل کتاب (و نشانه های حسابرسی) فرارسد، کسانی که آن (روز قیامت) را از پیش (در دنیا) فراموش کرده بودند، خواهند گفت: همانا رسولان پروردگارمان حق را آوردند (ولی ما نپذیرفتیم)، آیا برای ما شفعیانی هست تا شفاعتمان کنند یا (ممکن است) ما به دنیا بازگردانده شویم تا کاری جز آنچه می کردیم انجام دهیم؟ (این حسرت ها بی فایده است)، قطعاً آنان سرمایه خود را باخته و آنچه به دروغ می ساختند (و بت ها را شفیعان خود می پنداشتند)، از کف دادند.

مراد از تأویل در این آیه، به قرینه ی جملات بعد، تحقق تهدیدها و وعده های الهی در مورد کیفر و پاداش در قیامت است.

در آیه ی ۴۳ این سوره، بهشتیان می گفتند: «لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلٌ رَبِّنَا بِالْحَقِّ»، اینجا نیز اهل دوزخ همین اقرار را دارند.

چون آیه ی قبل مربوط به نزول «کتاب» است، بعضی مفسران گفته اند: مراد از «نَسُوهُ» فراموش کردن کتاب آسمانی است.

پیام ها:

۱- خداوند در قرآن، منکران را توبیخ می کند که تا تحقق تهدیدهای او را نبینند، ایمان نخواهند آورد. هَلْ يَنْظُرُونَ ...

۲- ناله ها، اعتراف ها و آرزوها در قیامت، به جایی نمی رسد. پس باید در دنیا هشدارهای قرآن را جدی بگیریم. يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلُهُ يَقُولُ ...

۳- خسارت بزرگ، فراموش کردن قرآن و قیامت است. «نَسُوهُ»

۴- قیامت، روز آگاهی و بیداری است. «قَدْ جَاءَتْ رُسُلٌ رَبِّنَا بِالْحَقِّ»

۵- رسالت پیامبران در مسیر تربیت انسان و از شئون ربوبیت خداوند است. «قَدْ جَاءَتْ رُسُلٌ رَبِّنَا بِالْحَقِّ»

۶- کافران، دین و آخرت را جدی نمی گیرند، روز قیامت که متوجه ی خطای خود می شوند، آرزوی برگشت می کنند، ولی این آرزو، بیهوده است. «أَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلْ» در جای دیگر می فرماید: آنان اگر هم باز گردند، همان کارها را ادامه می دهند. «وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ» (۱)

۷- شفاعت برای همه نیست. «فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَاءَ»

۸- در قیامت، خبری از جلوه و تأثیر طاغوت ها، بت ها، ثروت ها و قدرت ها

ص: ۷۸

نیست. ضَلَّ عَنْهُمْ ...

إِنَّ رَبُّكُمْ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَيْثُ وَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرَ
وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ بَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٥٤﴾

همانا پروردگار شما خداوندی است که در شش روز (و دوران) آسمان ها و زمین را آفرید و سپس بر عرش (جایگاه قدرت و تدبیر جهان) مستولی شد. او روز را به وسیله ی شب که به سرعت آن را دنبال می کند، می پوشاند و خورشید و ماه و ستارگان را (آفرید) که تسلیم فرمان اویند.

آگاه باشید که آفرینش و تدبیر تنها از آن اوست! خجسته و مبارک است خداوندی که پروردگار جهانیان است.

نکته ها:

در آیه ی قبل، سخن از محو شدن هر چیز و هر کس در قیامت بود، جز خداوند، ضَلَّ عَنْهُمْ ... در اینجا معرّفی پروردگار واقعی است.

«يَوْمَ»، غیر از «نهار» است. «نهار»، روز در برابر شب است، ولی «یوم»، گاهی به معنای روز است و گاهی به معنای شبانه روز و گاهی هم به روزگار و دوران، یوم گفته شده است و در این آیه، معنای اخیر مراد است.

«بَارَكَ» از «برکات»، به معنای بقا و ماندگاری است. «برک»، سینه ی شتر است، وقتی که شتر سینه اش را بر زمین می گذارد، نشانه ی استقرار و ماندن اوست. آنگاه به هر صفتی که پایدار و بادوام باشد و هر موجودی که دارای عمر طولانی یا آثار مستمری باشد، برکت گفته شده است. «برکه»، نیز جایی است که مدّتی طولانی آب در آن می ماند و ذخیره می شود.

با توجه به قرائن موجود در این آیه و آیات دیگر، منظور از «خلق»، آفرینش نخستین و

منظور از «امر»، جعل و وضع قوانین حاکم بر هستی است که آفریده ها را در مسیر خود هدایت می کند. (۱)

«اَسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ»، کنایه از قدرت، سلطه، تدبیر، هدایت و اداره ی کامل جهان است. در زبان فارسی هم، بر تخت نشاندن یا بر تخت نشستن، یعنی بر اوضاع مسلط شدن و قدرت و حکومت را به دست گرفتن. البته ممکن است «عرش»، کنایه از جهان ماورای ماده و «کرسی» کنایه از جهان ماده باشد، چنانکه در آیةالکرسی می خوانیم: «وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ». (۲)

همان گونه که خداوند خورشید و ماه و ستارگان را برای هدایت و استفاده ی مخلوقات مسخر آنان قرار داد، رسالت و امامت و اهل بیت علیهم السلام را نیز در مسیر استفاده و هدایت آنان قرار داد، چنانکه به نقل شیعه و سنی پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «النَّجْمُ أَمَانٌ لِأَهْلِ الْأَرْضِ وَ أَهْلُ بَيْتِي أَمَانٌ لِأُمَّتِي» (۳)

خداوند گرچه قدرت دارد که همه ی هستی را در یک لحظه خلق کند، ولی تائنی و تدریج، سنت اوست، لذا هستی را در شش دوره آفریده است. چنانکه عجله و شتاب بی دلیل، امری شیطانی و راه نفوذ و تسلط اوست. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «التَّائِنِي مِنَ الرَّحْمَنِ وَالْعَجَلَةَ مِنَ الشَّيْطَانِ». حضرت علی علیه السلام نیز فرمود: «اگر خدا می خواست آسمان و زمین را در کمتر از یک چشم بهم زدن می آفرید، ولی ترتیب و مرور را مثالی برای امنای خود و حاجتی بر خلقش قرار داد». (۴) مولوی می گوید:

مکر شیطان است تعجیل و شتاب

خوی رحمن است صبر و احتساب

با تائنی گشت موجود از خدا

تا به شش روز این زمین و چرخ ها

ورنه قادر بود کز کُنْ فَيَكُونُ

صد زمین و چرخ آوردی برون

آدمی را اندک اندک آن همام

تا چهل سالش کند مردی تمام

این تائنی از پی تعلیم توست

صبر کن در کار، دیر آی و درست

١-١) .تفسیر نمونه.

٢-٢) .تفسیر نمونه.

٣-٣) .تفسیر فرقان.

٤-٤) .تفسیر اثنی عشری.

- ۱- آفریدگار هستی، لایق تدبیر و مدیریت آن است. رَبُّكُمْ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ ...
 - ۲- عرش، مرکز مدیریت و تصمیم گیری خداوند است. «اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ»
 - ۳- تعقیب دائمی شب و روز، تنها با کروی بودن و حرکت داشتن زمین ممکن است. «يَطْلُبُهُ حَثِيثًا»
 - ۴- هستی، هم نظام دارد و هم تسلیم اراده ی خداست. «مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ»
 - ۵- هم آفرینش به دست خداست، هم اداره و تدبیر آفریده ها. «لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ»
 - ۶- خداوند سرچشمه ی برکات است. «تَبَارَكَ اللَّهُ»
 - ۷- نزول برکات، از ربوبیت خداوند است. «تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ»
 - ۸- تمام هستی در حال تکامل و تحت تربیت الهی است. «رَبُّ الْعَالَمِينَ»
- أُدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿۵۵﴾
- پروردگارتان را با تضرع و پنهانی بخوانید، قطعاً او تجاوزگران را دوست ندارد.

نکته ها:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در سفری بعضی اصحاب را دیدند که با فریاد دعا می کنند، حضرت فرمودند: «آرام دعا کنید».

(۱) حضرت زکریا نیز خداوند را در پنهانی و با اخلاص ندا می کرد.

«نَادَى رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا» (۲) زیرا نشانه ی ادب است چنانکه خداوند به مؤمنان می فرماید:

بلندتر از صدای پیامبر با او سخن نگویند. «لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ» (۳) و ممکن است صدای بلند در عبادت و نیایش، زمینه ساز تظاهر و ریا باشد.

تضرع و ناله در دعا، نشانه ی توجه انسان به کمبودها و نیازهای خود و عامل شکستن غرور و خودخواهی است. زیرا آنکه خود را قوی و غنی بداند، در برابر هیچ کس ناله و

٢-٢. مريم، ٣.

٣-٣. حجرات، ٢.

درخواستی ندارد.

امام صادق علیه السلام فرمود: «تَضَرَّعْ در دعا، دستان را به طرف آسمان بلند کردن و دعا نمودن است»، (۱) پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز چنین دعا می کرد و سلمان فارسی از آن حضرت نقل کرده که فرمود: «خداوند حیا می کند دستی را که به دعا بلند شود محروم برگرداند». (۲)

پیام ها:

- ۱- پس از خداشناسی، خداپرستی لازم است. «ادْعُوا رَبَّكُمْ» در آیه ی قبل، خداشناسی مطرح شد، در این آیه خداپرستی.
 - ۲- بهتر است دعا با استمداد از کلمه ی «ربّ» و همراه تَضَرَّع و زاری و پنهانی باشد. «ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَ خُفْيَةً» دعای پنهانی از ریا دور و به اخلاص نزدیک تر است.
 - ۳- دعا وقتی مؤثر است که خالصانه و همراه با تَضَرَّع باشد. «تَضَرُّعًا وَ خُفْيَةً»
 - ۴- با تمام وجود و با کمال خضوع خدا را بخوانیم و زبانمان نماینده همه ی وجود ما باشد. ادْعُوا ... تَضَرُّعًا
 - ۵- گردنکشان و تجاوزکاران، از لطف و محبت الهی محروم می باشند. «إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ»
 - ۶- دعا نکردن، دعای بی تَضَرَّع و دعای ریائی، از نمونه های سرکشی و تجاوز است. «الْمُعْتَدِينَ»
- و لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَ ادْعُوهُ خَوْفًا وَ طَمَعًا إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ «۵۶»
- پس از اصلاح زمین، در آن دست به فساد نزنید و خداوند را با بیم و امید بخوانید، قطعاً رحمت خداوند به نیکوکاران نزدیک است.

ص: ۸۲

۱- ۱. کافی، ج ۲، ص ۴۸۱.

۲- ۲. تفسیر قرطبی.

آیه ی قبل، رابطه ی انسان با خدا را مطرح کرد، این آیه رابطه ی انسان با مردم را.

امام باقر علیه السلام فرمود: «خداوند به واسطه ی پیامبر و قرآن، زمین را اصلاح کرد و فرمود: بعد از اصلاح فساد نکنید.»
(۱) آری، آمدن هریک از انبیا، یک اصلاح بزرگ اجتماعی را بدنبال دارد و انحراف از آیین و دستورات آنان، عامل فساد و تباهی در جامعه است.

بین دو فرمان «ادْعُوا» در آیه ی قبل و این آیه، جمله ی «لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ» آمده تا اشاره کند که دعای زبانی باید همراه با تلاش اصلاح طلبانه ی اجتماعی باشد، نه با زبان دعا کردن و در عمل فساد نمودن.

این آیه و آیه ی قبل، شرایط کمال دعا و آداب آن و زمینه های استجاب را مطرح کرده است، که عبارتند از:

الف: دعا، همراه با تضرع. «تَضَرُّعًا»

ب: دعا، پنهانی و دور از ریا. «تَضَرُّعًا وَ خُفْيَةً»

ج: دعا، بدون تجاوز از مرز حق. «إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ»

د: دعا، همراه بیم و امید. «خَوْفًا وَ طَمَعًا»

ه: دعا، بدون تبهکاری. «لَا تُفْسِدُوا»

و: دعا، همراه با نیکوکاری. «الْمُحْسِنِينَ»

لقمان حکیم به فرزندش فرمود: «فرزندم! اگر دل مؤمن را بشکافند در آن دو نور خواهند یافت؛ یکی نور ترس الهی و دیگری نور امید و رحمت که هر دو با هم یکسانند.» (۲)

پیام ها:

۱- جامعه ی اصلاح شده نیز در معرض خطر است. «لَا تُفْسِدُوا... بَعْدَ إِصْلَاحِهَا»

۲- انقلابیون اصلاحگر، بی نیاز از دعا و مناجات نیستند. «وَ ادْعُوهُ خَوْفًا...»

۳- آبادی های زمین را تخریب نکنید. «وَ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا»

١-١. كافي، ج ٨، ص ٥٨.

٢-٢. تفسير اثني عشرى.

۴- انسان باید میان خوف و رجا باشد. این اعتدال را خداوند، «احسان» نامیده است. «قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ»

۵- سیره و روش نیکوکاران، دوری از فساد است. لَا تُفْسِدُوا ... قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ

۶- احسان، زمینه ساز دریافت رحمت الهی است و بدون آن، انتظار رحمت بی جاست. «قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ» آری، دعای مستجاب همراه بانیکوکاری است.

۷- دست نیاز به جانب حق دراز کردن و دوری از فساد، احسان است. وَلَا تُفْسِدُوا ... وَ اذْعُوهُ ... قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ

وَ هُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّىٰ إِذَا أَقْلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا سَقَطْنَا لَهُمْ مِائِدًا مِّنَ السَّمَاءِ فَاخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٥٧﴾

و اوست که بادهای را پیشاپیش (باران) رحمتش به بشارت می فرستد، تا آنکه (باد) ابرهای سنگین (پر آب) را به آسانی حمل کند (و آن را) به سرزمین مرده روانه کنیم، پس به این وسیله، آب (باران) نازل کردیم و به واسطه ی آن هر گونه میوه ای را (از زمین) رویانیدیم و برآوردیم. مردگان را نیز این گونه (از زمین) بیرون خواهیم آورد، باشد که شما (با دیدن حیات زمین پس از مرگ) متذکر شوید.

نکته ها:

در آیات قبل، خداشناسی و خداپرستی مطرح بود و اینجا معاد و برای هر یک از مبدأ و معاد، به مسائل طبیعی و نظام آفرینش استدلال شده است.

کلمه ی «أَقْلَّتْ» یعنی به آسانی حمل کردن، و این نشان دهنده ی آن است که بادهای قدری قوی هستند که ابرهای پر آب و سنگین را به آسانی جابه جا می کنند.

۱- قوانین طبیعی با همه پیچیدگی و نظم‌ی که دارند، تحت اراده پروردگار است و نباید انسان را از مبدأ هستی غافل کند. «هُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ» (در فرمول‌های علمی و قوانین مادی غرق نشوید، هدایت و حرکت بادها و نزول باران و رویش گیاهان، با تدبیر خداوند است)

۲- منکران معاد، برهانی ندارند و تنها استبعاد می‌کنند. بیان نمونه‌های حیات در طبیعت و جمع شدن مواد تشکیل‌دهنده‌ی گلابی، سیب و انار که در خاک پخش هستند، نظیر جمع شدن ذرات مردگان است و این نمونه‌ها برای رفع آن استبعاد کافی است. «كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَى»

۳- مرگ، به معنای فنا و نیستی نیست، بلکه تغییر حالت است، همان‌گونه که زمین مرده، به معنای زمین معدوم و نابود شده نیست. «سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَّيِّتٍ ...»

فَأَخْرَجْنَا ... كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَى

وَ الْبَلَدِ الطَّيِّبِ يُخْرِجُ لِبَاتِهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبْتُ لَا يُخْرِجُ إِلَّا نَكِدًا كَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ «۵۸»

و سرزمین پاک (و آماده)، گیاهش به اذن پروردگارش بیرون می‌آید.

آمازمینی که خبیث (و شوره‌زار) است، جز محصولی اندک و بی‌فایده بیرون نمی‌دهد. ما این چنین آیات خویش را برای گروه شکرگزار، گونه‌گون بیان می‌کنیم.

نکته ها:

کلمه‌ی «نکد»، به معنای چیزی است که در آن خیری نباشد، «نبات نکد»، به معنای گیاه کم و بی‌فایده می‌باشد.

زمین شوره‌سنبل بر نیارد

در او تخم و عمل ضایع مگردان

اگر با دید وسیع به این آیه بنگریم، شاید بتوان یکی از مصادیق سرزمین پاک را که

محصول پاک می دهد، خانواده ی پاک بدانیم.

گوهر پاک نباید که شود قابل فیض

ورنه هر سنگ و گلی لؤلؤ و مرجان نشود

آیات قرآن، مثل باران رحمت است، هنگامی که بر دل‌های آماده تلاوت شود، شناخت و عشق و ایمان و تلاش در پی دارد، ولی نااهلان را جز لجاجت و دشمنی نمی افزاید: «وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَ لَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا» (۱) باران که در لطافت طبعش خلاف نیست در باغ لاله روید و در شوره زار، خس

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: مثل ما بعثني الله من الهدى والعلم كمثل الغيث الكثير اصاب ارضا...مبعوث شدن من با علم و هدایت بر مردم، همانند باریدن باران بسیار زیادی است که بعضی زمین ها آن را می گیرند و بعضی نمی گیرند. چنانکه بعضی دستورات مرا می گیرند و عالم و فقیه می شوند و بعضی سربلند نکرده و هدایت نمی شوند». (۲) پس قلب طیب همانند سرزمین طیب و قلب خبیث مانند سرزمین خبیث و غیر بارور است.

پیام ها:

۱- تنها نزول رحمت برای سعادت کافی نیست، قابلیت و ظرفیت محل هم لازم است. «وَ الْبَلَدُ الطَّيِّبُ»

۲- گرچه نظام طبیعت، بر قوانین خاص خود استوار است؛ اما همه چیز زیر نظر و با اراده و اذن پروردگار صورت می پذیرد. «يَا ذِينَ رَبِّهِ»

۳- نه یک تذکر کافی است و نه تذکرات یکنواخت کارساز است، بلکه ارشاد و تبلیغ باید متعدد و متنوع باشد تا به نتیجه نزدیک شویم. «نُصِرْفُ الْآيَاتِ»

۴- گرچه قرآن برای همه مایه ی هدایت است؛ اما تنها شاکران بهره می گیرند.

«نُصِرْفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ»

ص: ۸۶

۱- ۱. اسراء، ۸۲.

۲- ۲. تفسیر منهج الصادقین.

لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿٥٩﴾

همانا نوح را به سوی قومش فرستادیم. پس به مردم گفت: ای قوم من! خدا را پرستید که جز او برای شما خدا و معبودی نیست. همانا من بر شما از عذاب روزی بزرگ بیمناکم.

قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٦٠﴾

سران قوم او گفتند: همانا ما تو را در گمراهی آشکاری می بینیم.

نکته ها:

نمونه ی «بلد خبیث» که در آیه ی قبل مطرح بود، قوم نوح بودند که هر چه حضرت نوح فریاد زد، به جایی نرسید. داستان حضرت نوح علیه السلام در سوره های نوح، صافات، اسراء، احزاب، یونس، مؤمنون و قمر آمده است.

«خوف»، جنبه مثبت نیز دارد، ولی «جبن»، فقط ترس منفی و ناپسند است. «جبن»، ناشی از خودکم بینی است و «خوف»، گاهی مولود واقع بینی و هوشیاری نسبت به خطر هاست.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «نوح علیه السلام اولین پیامبر اولوا العزمی است که از طرف خداوند به رسالت عامه مبعوث شد». (۱) دعوت حضرت نوح جهانی بود، چون قوم او همه ی مردم آن روز زمین بودند و حضرت در نفرین خود همه ی کافران روی زمین را نفرین کرد، «وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَيَّ الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا» (۲) و همه ی جهانیان غرق شدند.

حضرت نوح علیه السلام ۹۵۰ سال مردم را دعوت به توحید کرد، «أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا» (۳) آنها نه تنها ایمان نیاوردند، بلکه از آن حضرت دوری کرده، «فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا» (۴) و او را مورد آزار و شکنجه قرار می دادند. به قدری می زدند که بیهوش بر زمین می افتاد؛ اما

ص: ۸۷

۱-۱. تفسیر درالمنثور.

۲-۲. نوح، ۲۶.

۳-۳. عنکبوت، ۱۴.

۴-۴. نوح، ۶.

هنگامی که به هوش می آمد می گفت: «اللهم اهد قومى فانهم لا يعلمون» خدایا! قوم مرا هدایت کن که آنان ناآگاهند.

پیام ها:

۱- با اینکه رسالت نوح علیه السلام جهانی بود، ابتدا از قوم خود شروع کرد. «یا قوم»

۲- دعوت به توحید و خداپرستی، سرآغاز دعوت انبیا و از مشترکات همه ی ادیان الهی است. «اعْبُدُوا اللَّهَ»

۳- دلیل یکتاپرستی، یکتایی و بی شریک بودن خداوند است. «اعْبُدُوا اللَّهَ ... مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ»

۴- خداشناسی و ایمان به خدا، از همان ابتدا و در طول تاریخ بوده است.

(حضرت نوح که قبل از حضرت ابراهیم، موسی و عیسی علیهم السلام بود، به مردم گفت: خدا را عبادت کنید، که این بیانگر شناخت آنان نسبت به خداوند است) «یا قوم اعْبُدُوا اللَّهَ»

۵- انبیا، دلسوزان واقعی بشرند. «یا قوم ... إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ»

۶- مخالفان انبیا همیشه، گروهی از اشراف و سردمداران بوده اند که زرق و برق ثروت و قدرت آنان، چشم مردم را پر می کرده است. «الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ»

۷- بدتر از ایمان نیاوردن، گمراه دانستن انبیاست. «إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» آری، وقتی فطرت مسخ شود، راهنمای واقعی را گمراه می پندارد. امروز نیز گروهی که خود را روشنفکر می دانند، رهروان پیامبر را مرتجع و ساده لوح می پندارند.

۸- کسی که در پی پدید آوردن نظام توحیدی و براندازی نظام شرک است، باید انتظار هرگونه تهمت و توهین را داشته باشد. «لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»

۹- مخالفان، در تهمت زدن سخت و جدی هستند. «إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»

قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ وَ لَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦١﴾

(نوح) گفت: ای قوم من! در من هیچ گونه انحراف و گمراهی نیست، بلکه من فرستاده ای از سوی پروردگار جهانیانم.

أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَأَنْصَحُ لَكُمْ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٢﴾

پیام های پروردگارم را به شما می رسانم و خیرخواه و دلسوز شمایم و از (جانب) خدا چیزهایی می دانم که شما نمی دانید.

نکته ها:

کلمه ی «نصح»، به معنای خالص و بی غلّ و غش بودن است. به سخنانی که از روی خلوص نیت و خیرخواهی گفته شود، «نصح» گویند و به عسل خالص هم «ناصح العسل» گفته می شود.

پیام ها:

۱- در مقابل توهین های جاهلان، صبور باشیم. «لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ» اولین پیامبر اولوالعزم، در برابر اتهام گمراهی، با نرم ترین شیوه سخن گفت.

۲- رسالت پیامبران، در راستای تربیت جهانیان و از شئون ربوبیت خداوند است.

«لَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

۳- بر خلاف عقاید انحرافی که برای هر چیز یک ربی می پنداشتند، قرآن می فرماید: همه ی هستی، یک ربّ و پروردگار دارد. «رَبِّ الْعَالَمِينَ»

۴- پیامبران الهی، معصوم اند. «لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ وَ لَكِنِّي رَسُولٌ»

۵- مربّی و مبلغ، هم باید خیرخواه و دلسوز باشد و هم برخوردار از علم و آگاهی کافی. «أَنْصَحُ، أَعْلَمُ»

۶- دلسوزی و خیرخواهی پیامبر، در جهت منافع مردم است، نه منافع شخصی.

«أَنْصَحُ لَكُمْ»

۷- انبیا، خداوند متعال را سرچشمه‌ی تمام علوم و آگاهی‌های خود می‌دانند. «وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ»

۸- انبیا از جانب خدا، از علوم و آگاهی‌هایی برخوردارند که دست بشر به آنها نمی‌رسد. «أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ»

أَوْ عَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنذِرَكُمْ وَلِتَتَّقُوا وَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٦٣﴾

آیا تعجب کردید که از سوی پروردگارتان مایه‌ی تذکری بر مردی از شما بیاید تا شما را بیم دهد و تا شما تقوا پیشه کنید و شاید که مورد رحمت قرار گیرید؟

پیام‌ها:

۱- گاهی معاصر و هم‌دوره بودن، مانع پذیرش حق و منطق صحیح است. «أَوْ عَجِبْتُمْ» قوم نوح می‌گفتند: چرا او پیامبر باشد و به او وحی برسد و به ما نرسد؟ او که همانند ماست و با ما تفاوتی ندارد!

۲- هدف از وحی، تربیت بشر است. «جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ»

۳- معارف الهی را باید همواره به خاطر داشت. «ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ»

۴- پیامبران، برخاسته از مردم و با مردمند. «رَجُلٍ مِنْكُمْ»

۵- فلسفه‌ی بعثت و نبوت و مراحل آن را می‌توان چنین بیان کرد:

الف: هشدار و توجه دادن. «لِيُنذِرَكُمْ»

ب: ایجاد مصونیت و تقوا. «لِتَتَّقُوا»

ج: دریافت الطاف و رحمت الهی. «لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ»

۶- تقوا، زمینه‌ساز نزول رحمت الهی است. «لِتَتَّقُوا وَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ»

فَكَذَّبُوهُ فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَ أَعْرَفْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا عَمِينَ ﴿٦٤﴾

سرانجام او (نوح) را تکذیب کردند. پس او و کسانی را که در کشتی با او بودند، نجات دادیم و کسانی که آیات ما را تکذیب کردند غرق کردیم. زیرا آنان گروهی کوردل بودند.

نکته ها:

«عَمِينَ» جمع «عمی»، به کسی گفته می شود که چشم بصیرت و دید باطنی او از کار افتاده باشد، ولی «أعمی»، هم به کسی که باطن او کور باشد گفته می شود و هم به کسی که چشم ظاهرش نابینا باشد. (۱)

امام رضا علیه السلام در پاسخ این سؤال که چرا خداوند تمام جهانیان را در زمان حضرت نوح غرق کرد و حال آنکه در میان آنان اطفال و افراد بی گناه نیز بودند، فرمودند: «طفلی در میان آنان نبود، زیرا مدت چهل سال آنان عقیم و نازا شده بودند و بی گناهان نیز چون به کار دیگران راضی بودند و رضایت به کار دیگران مانند انجام همان کار است». (۲)

پیام ها:

۱- ایمان، سبب نجات و تکذیب، سبب هلاکت است. أَنْجَيْنَا ... أَعْرَفْنَا

۲- حوادث و عوامل طبیعی و تحولات تاریخی، به دست خداوند است و بر اساس افکار و اعمال و اخلاق مردم صورت می گیرد. أَنْجَيْنَا ... أَعْرَفْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا

۳- کوردلی، عامل اصلی تکذیب دعوت انبیاست. «عَمِينَ» بنابراین ایمان و پیروی از انبیا، نشانه ی بصیرت است.

ص: ۹۱

۱- ۱). تفاسیر المیزان و نمونه.

۲- ۲). تفسیر اثنی عشری.

وَإِلَىٰ عَادِ أَخَاهُمْ هُودًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٦٥﴾

و به سوی قوم عاد، برادرشان هود را فرستادیم، گفت: ای قوم من! خدا را پرستید که شما را معبودی جز او نیست، آیا تقوا پیشه نمی کنید؟

نکته ها:

داستان حضرت هود علیه السلام و قوم عاد که در این سوره آمده، تفصیل آن در دو سوره ی شعرا و هود آمده است.

قوم عاد در سرزمین یمن و منطقه ی احقاف در جنوب عربستان زندگی می کردند و از نظر قدرت جسمی و امکانات دآمداری و کشاورزی، بسیار نیرومند بودند؛ اما به بت پرستی و مفسد اخلاقی گرفتار شدند. حضرت هود از خویشان آنان بود که به نبوت مبعوث شد و همچون حضرت نوح، آنان را به توحید دعوت کرد.

پیام ها:

۱- سرلوحه ی برنامه ی انبیا، دعوت به توحید و پرهیز از انواع شرک و بت پرستی است. «اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ»

۲- پیامبران، مردمی ترین و دلسوزترین رهبران بشر بوده اند. «أَخَاهُمْ» آری، مربی و مبلغ باید نسبت به مردم، همچون برادر باشد و به آنان عشق بورزد.

۳- ایمان به خداوند یکتا باید عامل هشیاری، اطاعت، تقوا و پرهیز از تکذیب دین باشد. «أَفَلَا تَتَّقُونَ»

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وَإِنَّا لَنُظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٦٦﴾

(در پاسخ دعوت هود،) سران کافر قوم او گفتند: همانا ما قطعاً تو را در سفاهت و بی خردی می بینیم و به طور حتم تو را از دروغگویان می پنداریم.

قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦٧﴾

(هود در پاسخ جسارتشان) فرمود: ای قوم من! در من هیچ سفاهت و سبک مغزی نیست، بلکه من فرستاده ای از سوی پروردگار جهانیانم.

نکته ها:

جسارت مخالفان هود علیه السلام، بیش از قوم نوح علیه السلام بود. مخالفان حضرت نوح، او را گمراه می نامیدند، «لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ» اما مخالفان هود، او را سفیه و دروغگو می شمردند. فِي سَفَاهَةٍ ... مِنَ الْكَاذِبِينَ

پیام ها:

۱- پیامبران با سخت ترین و صریح ترین تبلیغات، جوسازی ها، مخالفت ها و تهمت ها رو به رو بوده اند. ضَلَالٍ مُبِينٍ - سَفَاهَةٍ ... الْكَاذِبِينَ در راه ارشاد مردم، باید تحمل شنیدن زشت ترین سخنان را داشته باشیم.

۲- سعه ی صدر و بزرگواری انبیا تا آنجاست که پس از آن همه جسارت باز با مهربانی می گویند: ای قوم من. «يَا قَوْمِ»

۳- از خویش نفی تهمت کنیم، ولی حق نداریم تهمت را به سوی دیگران سوق دهیم. «لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ»

۴- انبیا، حتی ذره ای و لحظه ای کاری را که معقول نباشد انجام نمی دهند. «لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ» (در ادبیات عرب، هرگاه نکره در کنار نفی قرار گیرد، نفی عموم است، یعنی در هیچ زمانی من کار سفیهانه نکرده ام.)

۵- آنکه به هدف خود ایمان دارد و از پشتوانه ی الهی برخوردار است، در برابر برخورد بد دیگران آرام برخورد می کند. «لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ»

۶- مربی و مبلغ، نباید وظیفه ی اصلی را فراموش کند. «لَكِنِّي رَسُولٌ»

۷- دستورات الهی که توسط پیامبر آورده می شود، در مسیر تربیت انسان و از شئون ربوبیت خداوند است. «رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

من پیام های پروردگارم را به شما می رسانم و برای شما خیرخواهی امینم.

پیام ها:

۱- گفتار و دستورات پیامبران، پیام های خدایی است و از جانب خود چیزی نمی گویند، «أَبْلَغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي»

۲- پیامبران، تحت تربیت خاص الهی بوده و فرامان های آنان در مسیر رشد و تربیت انسان است. «رِسَالَاتِ رَبِّي» آنان نهایت تلاش خود را در راه تبلیغ بکار برده و از چیزی فروگذاری نمی کنند. «أَبْلَغُكُمْ...» و از غیر او نیز هیچ ترس و هراسی ندارند. «الَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَالَاتِ اللَّهِ وَ يَخْشَوْنَهُ وَ لَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ» (۱)

۳- دلسوزی و امانت داری، دو شرط اصلی در تربیت و تبلیغ است. «نَاصِحٌ أَمِينٌ» آری، اگر دلسوزی همراه با امانت نباشد خطرناک است، زیرا به خاطر دلسوزی شاید حقوقی نادیده گرفته شود یا قوانینی زیر پا قرار گیرد.

۴- بیان ویژگی های مثبت خود، در موارد ضرورت و آنجا که برای دیگران سازنده باشد، مانعی ندارد. (۲) «أَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ»

أَوْ عَجَبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنذِرَكُمْ وَ أَذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَ زَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَصُطَةً فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٦٩﴾

آیا تعجب کردید که بر مردی از خودتان، مایه ی تذکری از سوی پروردگارتان آمده تا او شما را (از عواقب گناهان و انحراف ها) بیم دهد؟ و به یاد آورید هنگامی را که خداوند، شما را پس از قوم نوح جانشینان آنها قرار داد و شما را در آفرینش توانایی افزود، پس نعمت های خدا را به یاد آورید، باشد که رستگار شوید.

ص: ۹۴

۱- ۱. احزاب، ۳۹.

۲- ۲. بر اساس روایتی از امام صادق علیه السلام. تفسیر نورالثقلین.

قدرت جسمی قوم عاد به قدری بالا بود که می گفتند: «مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً» (۱) چه کسی از ما نیرومندتر است؟

کلمه ی «آلاء» جامع تر از نعمت می باشد و شامل هر نعمت ظاهری و باطنی، مادی یا معنوی می شود، چنانکه در سوره ی الرّحمن مکرر آمده است، و حتّی شامل عقاب و جهنّم که لازمه ی عدل الهی است، نیز می شود. (۲)

امام صادق علیه السلام در مورد «فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ» فرمودند: «آلاء الهی، بزرگ ترین نعمت خداوند بر خلقش می باشد که همان ولایت ما اهل بیت علیهم السلام است». (۳)

پیام ها:

۱- دستورات پیامبر، دستورات خدا و یادآور فطرت بشر است و در زمینه ی رشد و تربیت انسان و از شئون ربوبیت خدا می باشد. «جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ»

۲- پیامبران برخاسته از مردم و با مردم می باشند. «رَجُلٍ مِنْكُمْ»

۳- تحولات تاریخی و اجتماعی، تحت اراده و مشیت خداوند و بر اساس سنت اوست. «جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ ...»

۴- توانایی جسمی، از نعمت های الهی است که باید در راه صحیح صرف شود.

«زَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَضْطَةً فَادْكُرُوا»

۵- یاد نعمت های الهی، رمز رستگاری است. «فَاذْكُرُوا ... لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» زیرا یاد نعمت ها عشق و محبت می آورد، محبت، اطاعت در پی دارد و اطاعت نیز رستگاری به دنبال دارد.

ص: ۹۵

۱- ۱. فصلت، ۱۵.

۲- ۲. التحقيق فی کلمات القرآن.

۳- ۳. تفسیر اثنی عشری.

قَالُوا أَجِئْنَا لِنُعْبَدَ اللَّهَ وَحْدَهُ وَ نَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا فَأَتِنَّا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٧٠﴾

(قوم عاد به حضرت هود) گفتند: آیا به سوی ما آمده ای تا فقط خدا را به پرستیم و آنچه را پدران ما می پرستیدند رها کنیم؟ اگر از راستگویانی، پس آنچه (از عذاب الهی) به ما وعده می دهی بر ما بیاور.

پیام ها:

۱- تعصّب به جای منطق، محکوم است و تقلید جاهل از جاهل و تبعیت به دلیل رابطه ی خویشاوندی مردود است. «يَعْبُدُ آبَاؤُنَا»

۲- حفظ رسوم و سنت های نیاکان، همه جا ارزشمند نیست. «يَعْبُدُ آبَاؤُنَا»

۳- تعصّب و تقلید بی جا، مانع شناخت حقیقت است و انسان را به عناد می کشد.

فَاتِنَا بِمَا تَعِدُنَا»

۴- گاهی عادت بر فطرت پیروز می شود، مثل غلبه ی عادت بت پرستی نیاکان بر فطرت حق طلبی نسل جدید. «نَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا»

۵- انبیاء، در برخورد با خرافات و انحرافات، سنت شکن بوده اند. «وَ نَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا»

قَالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ رِجْسٌ وَ غَضَبٌ أَ تُجَادِلُونِنِي فِي أَسْمَاءِ سَيَمِّيْتُمْوهَا أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ مَا نَزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ فَانْتَضِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ ﴿٧١﴾

(حضرت هود، با دیدن سرسختی قوم عاد) گفت: پلیدی و خشم و عقوبت از سوی پروردگارتان بر شما حتمی شد. آیا با من درباره ی نام هایی جدل می کنید که شما و نیاکانتان بر آن (بت ها) نهاده اید؟ خداوند نسبت به حقایق معبودهای شما برهانی نازل نکرده است. پس منتظر (قهر الهی) باشید، من هم با شما از منتظرانم.

این آیه دلالت دارد که هر منصب و لقب و عنوانی الهی که بدون اذن خداوند باشد، به خصوص در ولایت عامه، کذب و بهتان است. همان گونه که لقب امیرالمؤمنین تنها برای حضرت علی علیه السلام می باشد، نه هیچ کس دیگر، لذا هنگامی که امام صادق علیه السلام را با عنوان امیرالمؤمنین خطاب کردند، حضرت از این کار نهی کرده و فرمودند: «هرکس غیر از علی علیه السلام خود را به این عنوان متّصف کند، جایگاهش آتش است». (۱)

پیام ها:

۱- نتیجه لجاجت و در افتادن با حق، کیفر الهی و ننگ و هلاکت است. «قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ» (بگذریم که خود لجاجت نوعی پلیدی معنوی است)

۲- انسان ذاتاً موحد و طالب توحید است، ولی گاهی تعصب بر او عارض شده و حاکم می شود. «وَقَعَ عَلَيْكُمْ»

۳- کیفرهای الهی در مسیر تربیت انسان و از شئون ربوبیت خداست. «مِنْ رَبِّكُمْ»

۴- سنگ و چوب، با نام گذاری، «خدا» نمی شود. (نام های دهان پرکن و بی محتوا، یکی از بلاهای قرن ما نیز هست). «أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا»

۵- معبودهای مشرکان، اسمای بی مسماوند که حقیقت و مشروعیت ندارند و خداوند در هیچ آئینی به آن فرمان نداده است. «أَسْمَاءٌ... مَا نَزَّلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ»

۶- عقاید باید بر پایه ی حجت و برهان باشد، حتی از بت پرستان هم برهان بخواهید. «مَا نَزَّلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ» (از آنان که می گویند بت وسیله ی تقرّب به خداست، پرسید: آیا دلیلی دارید که خداوند پرستش بت را وسیله ی قرب خود قرار داده است؟!)

۷- انبیا، به درستی هدف و پیروزی خویش و سقوط مخالفان اطمینان داشتند.

«فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنتَظِرِينَ»

ص: ۹۷

فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ بِرَحْمِهِ مِمَّا وَقَطَعْنَا دَابِرَ الَّذِينَ كَذَبُوا بِالْيَتِيمَاتِ وَمَا كَانُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٧٢﴾

پس هود و همراهان (فکری و عملی) او را به رحمتی از خود نجات دادیم، و کسانی که آیات ما را دروغ شمردند و مؤمن نبودند، ریشه کن کردیم.

نکته ها:

«دَابِرَ»، به معنای آخر و پایان چیزی است و «فَقَطَعْنَا دَابِرَ» یعنی ریشه کن کردن و تا آخرین نفر را هلاک کردن.

هلاکت قوم عاد، با طوفانی عظیم کننده، شکننده، پر سر و صدا، سرد و مسموم بود که خداوند به مدت هفت شب و هشت روز بیابای بر آنان مسلط کرد. طوفان چنان آنها را قلع و قمع کرد که همه ی آنان همچون شاخه های پایین درختان خرما بر زمین افتادند. «فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى كَأَنَّهُمْ أُعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ» (۱)

پیام ها:

۱- تنها انبیا و پیروان آنان، مشمول رحمت ویژه و نجات بخشی الهی اند. «فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ بِرَحْمِهِ مِمَّا»

۲- از تاریخ، عبرت بگیریم. «فَقَطَعْنَا دَابِرَ الَّذِينَ كَذَبُوا»

۳- آنجا که هیچ گونه امیدی به ایمان آوردن مردم نیست، هلاکت، اساسی و ریشه ای است. «وَقَطَعْنَا دَابِرَ... مَا كَانُوا مُؤْمِنِينَ»

وَإِلَى تَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيْنَهُ مِنْ رَبِّكُمْ هُدًى نَاقَهُ اللَّهُ لَكُمْ آيَةً فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ وَلَا تَمْسُوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابُ أَلِيمٍ ﴿٧٣﴾

ص: ۹۸

و به سوی قوم ثمود، برادرشان صالح را (فرستادیم. او نیز مثل حضرت نوح و هود در دعوت مردم به توحید) گفت: ای قوم من! (تنها) خدا را پرستید، برای شما معبودی جز او نیست. همانا از طرف پروردگارتان معجزه و دلیلی آشکار برای شما آمده است. این شتر ماده (از جانب) خداوند برای شما آیه و نشانه است، (مزاحم آن نشوید و) بگذارید در زمین خدا بچرد، و گزندی به آن نرسانید که عذابی دردناک شما را خواهد گرفت.

نکته ها:

در قرآن، هفت مرتبه از ناقة و بیست و شش بار از قوم ثمود نام برده شده است. ماجرای قوم ثمود در سوره های شعرا، قمر، شمس و هود آمده است.

معجزه با کارهای خارق العاده و عجیب بشری تفاوت های زیادی دارد، از جمله:

الف: معجزه، نیاز به تمرین، تحصیل و تجربه ندارد، ولی کارهای خارق العاده دیگر، نیاز به تمرین، تلقین و تحصیل دارد.

ب: معجزه از اشخاص خوش سابقه و معصوم صادر می شود، ولی کارهای نادر و خارق العاده دیگر، از افراد نااهل نیز ممکن است صادر شود.

ج: هدف از معجزه، اتمام حجیت و ارشاد و هدایت مردم است، ولی هدف دیگران خودنمایی، شهرت، کسب مال و ایجاد سرگرمی است.

د: کار پیامبران در معجزه، لزوماً همراه با تحدی و مبارز طلبی و ادعای عجز دیگران است، امّا در کار نوابغ و مخترعان و مرتاضان این علائم و نشانه ها لزومی ندارد.

در حدیث می خوانیم: شتری را که قوم ثمود تقاضا کردند، شتر قرمز پر کرک حامله و بسیار بزرگ بود. (۱) البته نوع تقاضای مردم از انبیا، گاهی مربوط به شرایط فکری و زمینه ی اجتماعی و اقتصادی مردم در آن زمان بوده است، شاید اگر امروز نیز پیامبری ظهور می کرد، درخواست خروج هواپیما از دل کوه را از او می کردند.

ص: ۹۹

به هر حال این شتر امتیازات منحصر به فردی داشت که ناقه‌الله نامیده شد، بدون تماس با شتری دیگر، حامله از دل کوه بیرون آمد و پس از خروج وضع حمل کرد و یک روز در میان، تمام آب شهر را می خورد و در عوض در آن روز به همه ی آنان شیر می داد، و این اعجاز الهی بود که مانند آن را نمی توانستند بیاورند و اتمام حجّتی بود که سوء قصد به آن، عذاب خدا را در پی داشت. (۱)

پیام ها:

۱- رسالت حضرت صالح، محدود به قوم ثمود بوده است. «إِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا»

۲- انبیا با مردم همچون برادرند. «أَخَاهُمْ»

۳- در تبلیغ و تربیت، از عواطف نیز استفاده کنیم. «يَا قَوْمِ»

۴- ایمان به خدا، سابقه ای به درازای تاریخ دارد. «اعْبُدُوا اللَّهَ» امر به عبادت خداوند، نشان ایمان و شناخت مردم است.

۵- یکتاپرستی، محور دعوت پیامبران است. «اعْبُدُوا اللَّهَ»

۶- جهت گیری در عمل، بر اساس عقیده و تفکر است، «اعْبُدُوا اللَّهَ» زیرا «مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ»

۷- اهداف تمام پیامبران الهی یکسان است. جمله ی «اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ» را تمام انبیا بیان کرده اند.

۸- ارائه دلیل و معجزه از طرف انبیا، در مسیر تربیت مردم و از شئون ربوبیت خداوند است. «بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ» البتّه معجزات گاهی طبق درخواست مردم بوده است، مثل شق القمر و ناقه ی صالح.

۹- عنایت و لطف ویژه ی الهی به هر چه تعلق گیرد، قداست می یابد. «نَاقَةُ اللَّهِ»

۱۰- کیفر بی احترامی به مقدّسات و از بین بردن آنها، عذاب الهی است. «لَا تَمْسُوها بِسُوءٍ فَيَأْخُذْكُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

ص: ۱۰۰

وَ اذْكُرُوا اِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ وَ بَوَّأَكُمْ فِي الْاَرْضِ تَتَّخِذُونَ مِنْ سُهُولِهَا قُصُورًا وَ تَنْحِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتًا فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللّٰهِ وَ لَا تَعْتَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٧٤﴾

و به یاد آورید هنگامی که خداوند شما را پس از (هلاکت) قوم عاد، جانشینان (آنان) ساخت و در زمین شما را جایگاه (مناسب) داد. از قسمت های هموار زمین قصرها می سازید و کوه ها را برای ساختن خانه ها می تراشیدید. پس الطاف و نعمت های خداوند را یاد کنید و در زمین فساد نکنید.

نکته ها:

«عَتَوْا»، یعنی خروج از حدّ اعتدال و «لَا تَعْتَوْا»، به معنای «لا تفسدوا» است، و کلمه ی «مُفْسِدِينَ»، یا برای تأکید است، یا به این معنا که فساد، شیوه ی شما نشود و مراد از «فِي الْاَرْضِ»، سرزمین بین حجاز و شام است.

منطقه ی جغرافیایی قوم ثمود، دارای دو بخش دشت و کوهستان بود، سُهُولِهَا... الْجِبَالَ و آنان مردمی متمول و متمدن بودند و به فنون خانه سازی و قصرسازی آگاه بودند.

قُصُورًا... بُيُوتًا

پیام ها:

۱- تحولات تاریخی و اجتماعی، بر اساس قوانین و سنت های الهی است. «اِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ»

۲- همه ی امکانات زندگی ما از خداوند است. «بَوَّأَكُمْ فِي الْاَرْضِ»

۳- از تاریخ گذشتگان عبرت بگیریم. وَ اذْكُرُوا... بَعْدِ عَادٍ

۴- انسان، از همه ی شرایط طبیعی می تواند بهره بگیرد. سُهُولِهَا... الْجِبَالَ

۵- مسکن، از نعمت های ویژه الهی است. قُصُورًا... بُيُوتًا... آلَاءَ اللّٰهِ

۶- رفاه، مسکن و قصر، اگر از یاد خدا جدا باشد زمینه ی فساد می شود. قُصُورًا...

بُيُوتًا... مُفْسِدِينَ

۷- اگر نعمت‌ها را ودیعه‌ی الهی بدانیم و خود را در معرض هلاکت ببینیم، از تجاوز دوری می‌کنیم. وَ اذْكُرُوا ... لَا تَعْتُوا

۸- قصر نشینان و کسانی که امکانات بیشتری دارند، بیشتر نیازمند یاد خدایند تا به فساد کشیده نشوند. (کلمه‌ی «قصر»، میان دو جمله «اذکروا» آمده است) (۱)

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتَضَعُوا لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُّرْسِلٌ مِنْ رَبِّهِ قَالُوا إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ ﴿٧٥﴾

سران مستکبر قوم صالح، به مستضعفانی که ایمان آورده بودند، گفتند:

آیا علم دارید که صالح از طرف پروردگارش فرستاده شده است؟ (مؤمنان در پاسخ به ایجاد شک و تردید آنان) گفتند: قطعاً ما به آنچه بر او فرستاده شده است، ایمان داریم.

قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا بِالَّذِي آمَنَّتُمْ بِهِ كَاْفِرُونَ ﴿٧٦﴾

کسانی که استکبار ورزیدند گفتند: همانا ما به آنچه شما بدان ایمان آورده اید، کافریم.

پیام‌ها:

۱- معمولاً اشرف و افراد صاحب نفوذ، مخالف راه انبیانند و به شبهه افکنی در میان مؤمنان دست می‌زنند. «قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا»

۲- نه فقر و استضعاف ارزش است و نه تمکّن و کاخ نشینی؛ آنچه مهم است انتخاب راه خداوند از طریق آگاهی، علم، ایمان، تقوا، جهاد و هجرت است.

ص: ۱۰۲

(۱- ۱). البته در صورتی که قصر در آیه معنی معروف زمان ما را داشته باشد، نه اینکه به معنی خانه معمولی باشد.

در آیه ی قبل، قصرسازی را نعمت الهی به شمار آورد، به شرط آنکه به فساد منتهی نشود، اینجا هم از مستضعفان مؤمن ستایش شده است، نه از همه ی آنان. «آمَنَ مِنْهُمْ»

۳- بیشترین پیروان پیامبران، از میان مستضعفان بوده اند. «لِلَّذِينَ اسْتَضَعُّوا لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ»

۴- عامل ایمان مستضعفان به انبیا، فقط فقر مادی نیست، زیرا برخی از مستضعفان نیز ایمان نمی آوردند. «آمَنَ مِنْهُمْ»

۵- ایجاد شک و تردید، از شیوه های تضعیف ایمان است. أَ تَعْلَمُونَ...؟

۶- تضعیف رهبر، یکی از روشها و هدف های اصلی دشمن است. «أ تَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُّرْسَلٌ»

۷- گرچه محیط و جامعه در فرد اثر دارد، ولی اجبار نمی آورد. (مستضعفان محروم، با صراحت در مقابل مستکبران ایستادند و گفتند: به صالح ایمان داریم). «إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ»

۸- شبهات مخالفان را باید قاطعانه پاسخ گفت. «إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ»

۹- به تمام فرمان های پیامبر باید ایمان داشت. «بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ»

۱۰- مستکبران، علاوه بر کفر و لجاجت خود، نسبت به ایمان مستضعفان حساسیت دارند. «إِنَّا بِالَّذِي آمَنْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ» و نگفتند: «إِنَّا بِهِ كَافِرُونَ»

فَعَقَرُوا النَّاقَةَ وَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ وَقَالُوا يَا صَالِحُ ائْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ «۷۷»

پس (مستکبران) ناقه را پی کرده (و کشتند) و از فرمان پروردگارشان سرپیچی کردند و گفتند: ای صالح! اگر از فرستادگان خدایی، پس عذابی را که وعده می دهی برای ما بیاور.

«عقر»، به معنای پی کردن است، یعنی قطع کردن عصب و رگ محکم و مخصوص پشت پای اسب و شتر که عامل عمده ی حرکت آنهاست و با قطع آن، حیوان به زمین می افتد و از راه رفتن باز می ماند.

در سوره ی قمر، کلمه ی «عقر» مفرد آمده که بیانگر این است که قاتل ناچه یک نفر بوده است؛ اما در اینجا (و سوره های شمس و شعراء و هود)، به صورت جمع آمده است، «عقروا» که نسبت پی کردن به تمام قوم داده شده است. این به خاطر سکوت و رضایت آنان بود و شریک جرم محسوب شده اند. چنانکه حضرت علی علیه السلام نیز می فرماید: سرنوشت مردم در گرو رضایت و دشمنی آنان است، همان گونه که ناچه ی صالح را یک نفر پی کرد؛ اما چون بقیه ی مردم نیز به آن عمل راضی بودند، در گناه او شریک شدند و همگی عذاب دیدند. (۱)

پیام ها:

۱- کفر، زمینه ی تجاوز است. كَافِرُونَ فَعَقَرُوا ...

۲- سکوت و رضایت بر گناه، شرکت در گناه محسوب می شود. «عقروا» با اینکه قاتل یک نفر بود.

۳- نافرمانی و تجاوز از دستور، مهم تر از کشتن شتر است. «وَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ»

۴- دستورات الهی برخاسته از ربوبیت اوست. «أَمْرٍ رَبِّهِمْ»

۵- تکبر، زمینه ساز جسارت و گستاخی است. «أُتِنَّا بِمَا تَعَدْنَا»

فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ (۷۸)

ناگاه زمین لرزه شدید آنان را فراگرفت، پس شب را به صبح آوردند، در حالی که در خانه هایشان به رو افتادند (و مردند).

ص: ۱۰۴

نکته ها:

این آیه، هلاکت قوم ثمود را توسط رجفه و زمین لرزه بیان کرده؛ اما سوره ی فصّلت آیه ۱۷ و سوره ی ذاریات آیه ی ۴۴، آن را توسط صاعقه دانسته است. «فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ وَهُمْ يَنْظُرُونَ» بنابراین شاید دو کیفر صاعقه و زلزله در یک لحظه و توأم بوده است. و شاید مراد از رجفه، لرزش بر اندام باشد که برخاسته از ترس و وحشت است، نه زمین لرزه.

«جاثم» از «جثم» بر وزن حشم، به معنای نشستن روی زانو و یا فروافتادن بر سینه است.

گویا در شب و هنگام استراحتشان که عذاب آمد، بیدار شدند ولی فرصتی و قدرتی برای فرار نیافتند و در همان حالت نیم خیز هلاک شدند. (۱)

پیام ها:

۱- قهر خدا ناگهانی است، به هوش باشیم. «فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ»

۲- چه بسا زمین لرزه ها و حوادث طبیعی که عذاب الهی است. «فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ»

۳- وعده های انبیا، عملی می شود، پس هشدارهایشان را جدی بگیریم. (در آیات قبل تهدید بود: «لَا تَمْسُوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ» و این رجفه، همان تحقق وعید و عذاب الیم است). «فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ»

فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رَسُولَهُ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ وَلَكِنْ لَا تُجِبُونَ النَّاصِحِينَ «۷۹»

پس (صالح) از آنان روی برگرداند و گفت: ای قوم من! همانا پیام پروردگارت را به شما رساندم و برای شما خیرخواهی کردم، ولی شما دلسوزان و خیرخواهان را دوست ندارید.

نکته ها:

احتمال دارد، سخن حضرت صالح، قبل از نزول عذاب و به عنوان اتمام حجّت باشد، و

ص: ۱۰۵

ممکن است پس از هلاکتشان باشد، آنگونه که رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز بر سر چاه بدر با اجساد کفار سخن گفت. از آن حضرت پرسیدند: مگر آنان می شنوند، فرمودند: «آری، شما از آنها شنواتر نیستید». (۱)

پیام ها:

۱- گاهی قهر و ترک رابطه، در تربیت و تبلیغ لازم است. «فَتَوَلَّى عَنْهُمْ»

۲- کیفرهای الهی، پس از اتمام حجت است. «لَقَدْ أْبَلَّغْتُمْ»

۳- برنامه ی پیامبران، ابلاغ پیام همراه با دلسوزی و خیرخواهی است، نه ابلاغ خشک و بی روح مقررات و بخشنامه های اداری. «لَقَدْ أْبَلَّغْتُمْ... وَ نَصَحْتُمْ لَكُمْ»

۴- ناصحان را دوست بداریم که بی اعتنایی به سخن دلسوزان جامعه، زمینه ی قهر خدا را فراهم می کند. «وَلَكِنْ لَا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ»

۵- دوست داشتن، کلید پیروی کردن است. «وَلَكِنْ لَا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ»

و لَوْطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ «۸۰»

و (به خاطر آور) لوط را (که برای هدایت مردم فرستادیم) آنگاه که به قوم خود گفت: آیا آن کار زشت را انجام می دهید که هیچ یک از جهانیان در آن بر شما پیشی نگرفته است؟

إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ «۸۱»

همانا شما به جای زنان، برای شهوت سراغ مردان می روید، بلکه شما قومی اسراف کارید.

ص: ۱۰۶

حضرت لوط، فامیل حضرت ابراهیم و تنها مردی بود که به او ایمان آورد و با او هجرت کرد. «فَأَمَّنَ لَهُ لُوطٌ» (۱) حضرت ابراهیم او را به منطقه ای که در آن گناه و فحشا رواج داشت فرستاد. لذا بخش مهم کار حضرت لوط، مبارزه با فحشا و منکرات جنسی بود، که بیشترین مشکل جامعه بود.

قوم حضرت لوط، با مهمانان خود عمل زشت لواط را انجام می دادند تا مردم از مهمان شدن بترسند. به گفته ی قرآن، حضرت لوط علیه السلام ازدواج با دختران خود را به آنان پیشنهاد کرد؛ اما آنان نپذیرفتند.

ازدواج، دارای خصوصیات و آثاری است که در لواط و زنا وجود ندارد، از جمله:

۱. مودت و رحمت و انس. ۲. تشکیل نظام خانواده. ۳. فرزند و بقای نسل. ۴. همخوانی با فطرت و انسائیت.

متأسفانه امروزه نیز دنیای غرب، عمل زشت همجنس بازی را رسمی و در بعضی کشورها به آن جنبه ی قانونی داده است.

قوم لوط، علاوه بر لواط، اهل قمار، هرزه گویی، توهین، مزاحمت برای عابرین و کشف عورت در انظار عمومی بودند. (۲)

امام صادق علیه السلام در فلسفه ی تحریم لواط فرمودند: لواط، علاقه ی خانوادگی میان زن و شوهر را کم، نسل و فرزند را منقطع و آمیزش جنسی طبیعی را از بین می برد و فسادهای بسیار زیادی را بدنبال دارد. (۳)

در اسلام، کیفر همجنس بازی و لواط (چه فاعل چه مفعول)، اعدام است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: لعنت خدا بر مردانی که خود را مانند زنان ساخته و در معرض مردان هوسباز قرار می دهند. (۴)

امام صادق علیه السلام نیز فرمودند: هنگام همجنس گرایی، عرش خدا به لرزه می آید و عامل این

ص: ۱۰۷

۱-۱. عنکبوت، ۲۶.

۲-۲. سفینة البحار.

۳-۳. وسائل، ج ۱۴، ص ۲۵۲.

۴-۴. تفسیر نمونه؛ وسائل، ج ۱۴، ص ۲۵۵.

کار در قیامت به صورت ناپاک محشور می شود و مورد غضب خداوند قرار گرفته و جایگاهش دوزخ است. (۱)

پیام ها:

۱- همجنس بازی و لواط، از گناهان کبیره و عملی بسیار زشت است. «الْفَاحِشَةُ»

۲- بت پرستان، اگر بهانه ی بت پرستی نیاکان را داشتند، پیروان فحشا، این بهانه را هم نداشته و ابتکار جنایت و گناه از خودشان بود. «مَا سَبَقَكُمْ بِهَا»

۳- ابداع کنندگان اعمال زشت، مرتکب گناهی بزرگتر و مستحق ملامتی بیشتر می باشند. «مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ»

۴- کسی که راه طبیعی و فطری را کنار بگذارد، مسرف است. «مُسْرِفُونَ» ارضای شهوت از غیر راه طبیعی، اسراف است.

۵- لواط، تجاوز به حقوق زنان در جامعه است. «دُونَ النِّسَاءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ»

وَ مَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أَنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ (۸۲)

و جواب قوم لوط، جز این نبود که گفتند: آنان را از آبادی خود بیرون کنید، زیرا آنان مردمی هستند که پاکدامنی را می طلبند (و با ما نیستند).

نکته ها:

در مورد بعضی از انبیا، تعبیر به «أَخَاهُمْ» شده است، اما درباره ی حضرت لوط چنین تعبیری نیامده است، شاید به این دلیل که آن حضرت، اهل آن منطقه نبود، چنانکه کفار نیز با جمله ی «قَرْيَتِكُمْ» به مردم القامی کردند که او مهاجر است و از این منطقه نیست، و یا اینکه چون آئین شما را قبول ندارد خارجی است، پس او را از سرزمین خودتان بیرون کنید.

ص: ۱۰۸

پیام ها:

۱- یکی از زشی های، برخورد بی دلیل و غیر منطقی با ناصحان است. مَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوهُمْ ...

۲- در نهی از منکر، باید آماده ی تبعید و پذیرش مشکلات بود. «أَخْرِجُوهُمْ»

۳- مجرمان، برای پاکان حقی در اجتماع قائل نیستند. «أَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْيَتِكُمْ»

۴- هرگاه در جامعه ای فساد زیاد شد، پاکان را منزوی می کنند و نهی از منکر و پاک بودن، جرم محسوب می شود. أَخْرِجُوهُمْ ... إِنَّهُمْ إِنَّا سَيِّئَاتُهُمْ يَتَطَهَّرُونَ

۵- مهم تر از پاکی، پاک ماندن و مأیوس کردن ناهلان از اعمال نفوذ است.

«يَتَطَهَّرُونَ» (فعل مضارع نشانه ی استمرار است)

فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ «۸۳»

پس ما لوط و خاندان او را به جز همسرش، که از بازماندگان (در عذاب) بود، نجات دادیم.

نکته ها:

«غایر»، به معنای بازمانده است. کسی که همراهانش بروند و او باقی بماند. بنابراین لوط و یارانش از شهر خارج شدند و زمینه ی عذاب فراهم شد.

«اهل»، هم به خویشاوندان نزدیک گفته می شود و هم به پیروان راستین، ولی با توجه به آیه ی ۳۶ سوره ذاریات، به جز خویشاوندان نزدیک، هیچ کس به آن حضرت ایمان نیاورد.

پیام ها:

۱- انسان آزاد است و خودش راه خود را انتخاب می کند. (همسر پیامبر با آنکه در خانه ی وحی تغذیه می شود، ممکن است راه کفر را برگزیند، چنانکه همسر فرعون راه توحید را برگزید). «إِلَّا امْرَأَتَهُ» بنابراین همه جا تفکر و اخلاق و تصمیم، وابسته به اقتصاد و تحت پوشش بودن این و آن نیست.

۲- در اسلام، عامل نجات انسان رابطه ی مکتبی است، نه خویشاوندی. «إِلَّا»

إمْرَأَتُهُ» پس سرنوشت هر کس در گرو عمل خود اوست.

۳- حساب بستگان رهبران الهی را از حساب خودشان جدا کنیم. «إِلَّا امْرَأَتُهُ»

۴- در اسلام، زن همانند مرد موجودی مستقل است. «إِلَّا امْرَأَتُهُ» و از طرفی نباید موقعیت و قداست کسی موجب توجیه خلافکاری های بستگان او شود.

وَ أَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطْرًا فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ ﴿٨٤﴾

و ما بارانی (از سنگ) بر آنان بارانیدیم. پس بنگر که سرانجام گنهکاران چه شد؟

نکته ها:

هلاکت قوم لوط، با بارش سنگ های آسمانی بر سرشان بود، سنگ هایی از گل همانند کلوخ چنانکه در سوره ی هود می فرماید: «وَ أَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ مَنْضُودٍ مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ» (۱)

پیام ها:

۱- تغییر راه فطرت، (ارضای جنسی از طریق مردان و همجنس بازی)، تغییر نعمت را به دنبال دارد. به جای باران، پاره سنگ می بارد. «وَ أَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطْرًا» در دعای کامل می خوانیم: «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي الذَّنُوبَ الَّتِي تَغَيَّرَ النِّعَمُ»

۲- قهر الهی مخصوص آخرت نیست، گاهی نیز در همین دنیاست. «أَمْطَرْنَا»

۳- از تاریخ و سرنوشت دیگران عبرت بگیریم. فَانظُرْ ... عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ

۴- قهر خداوند مخصوص یک دسته از مجرمان نیست، همه ی مجرمان به هوش باشند که سنت الهی استثنا بردار نیست. «عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ»

ص: ۱۱۰

وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا
النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٨٥﴾

و به سوی (مردم) مَدْيَن، برادرشان شعیب را (فرستادیم. آن حضرت) گفت: ای قوم من! (تنها) خدا را پرستید، جز او خدایی برای شما نیست.

همانا از طرف پروردگارتان (معجزه و) دلیلی روشن برایتان آمده است.

پس پیمانۀ و ترازو را (در داد و ستدها) تمام ادا کنید و کالاهای مردم را کم نگذارید و در زمین پس از اصلاح آن فساد نکنید. این (رهنمودها) برایتان بهتر است، اگر مؤمن باشید.

نکته ها:

این پنجمین داستان پیامبران در این سوره است. داستان شعیب علیه السلام در سوره های متعددی از جمله در سوره هود، شعراء نیز بیان شده است.

مَدْيَن یکی از شهرهای شام بود که در جغرافیای امروز، نزدیک اردن و نامش معان است، منطقه ای سرسبز، دارای مردمی بت پرست و مرفّه که در معامله و تجارت کم فروش بودند.

حضرت شعیب علیه السلام بر آنان مبعوث شد، اما سرانجام آنها به خاطر لجاجت و نافرمانی از او هلاک شدند. سپس آن حضرت بر مردم «ایکه» مبعوث شد و به ارشاد آنان پرداخت، اما آنها نیز دستورهای الهی را نپذیرفتند و سرانجام هلاک شدند.
كَذَّبَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ الْمُرْسَلِينَ إِذْ قَالَ لَهُمُ شُعَيْبٌ ... (١)

البته احتمال دارد «مَدْيَن» همان «ایکه» باشد، چون ایکه به منطقه ی پر درخت و بیشه زار و نخلستان می گویند. یعنی شهر شعیب دو نام داشته است: مَدْيَن و ایکه.

ص: ۱۱۱

انسان بی ایمان همواره گرفتار انحراف و فساد است، امّا در هر زمانی به گونه ای. مثلاً- در زمان حضرت لوط، لواط و فساد اخلاقی و در زمان حضرت شعیب، کم فروشی و فساد اقتصادی رواج داشته است.

پیام ها:

۱- رفتار حضرت شعیب نسبت به مردم، دلسوزانه و برادرانه بود و شاید نسبتی با اهل مدین داشته است. «أَخَاهُمْ شُعَيْبًا»

۲- تبلیغ و تربیت باید همراه با عاطفه و محبت باشد. «قَالَ يَا قَوْمِ»

۳- توحید و یکتاپرستی، محور دعوت انبیاست. «أَعْبُدُوا اللَّهَ ...»

۴- معجزه و دلیل های انبیا، در مسیر رشد و تربیت مردم و وابسته به ربوبیت خداوند است. «بَيَّنَّهُ مِنْ رَبِّكُمْ»

۵- پس از شرك و انحراف عقیدتی، انحراف های اقتصادی مهم ترین مسأله ی قوم حضرت شعیب بوده است. «أَعْبُدُوا اللَّهَ ...»
فَأَوْفُوا الْكَيْلَ

۶- کم فروشی، تقلب در معامله، کم ارزش جلوه دادن اجناس مردم و ایجاد خلل در اقتصاد، حرام و از مصادیق فساد است. «لَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَفْسِدُوا»

۷- پیامبران، بر مسائل اقتصادی جامعه نیز نظارت داشته و در صدد سلامت و بهبود زندگی مردم بودند. «لَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ» دین و برنامه های آن، از زندگی دنیا جدا نیست.

۸- کم کاری هم مثل کم فروشی است، به جای «أَمْوَالَهُمْ» فرمود: «أَشْيَاءَهُمْ» تا شامل همه چیز بشود.

۹- ایمان کامل و اقتصاد سالم، تأمین کننده سعادت دنیا و آخرت است. «ذَلِكُمْ خَيْرٌ»

۱۰- هشدار و دستورهای انبیا، سراسر خیر است و موجب سعادت انسان می شود. «ذَلِكُمْ خَيْرٌ»

۱۱- ایمان، ضامن کسب و کار صحیح و عدالت اجتماعی است. «لَا تَبْخَسُوا النَّاسَ ...»

إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَ تَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِهِ وَ تَبْغُونَهَا عِوَجًا وَ اذْكُرُوا اِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا فَكَثَرَكُمْ وَ انظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ﴿٨٦﴾

و بر سر هر راهی منشینید تا مؤمنان را تهدید کنید و (آنان را) از راه خدا، که کج جلوه می دهید بازدارید و یاد کنید زمانی را که اندک بودید، پس خداوند شما را بسیار گرداند و بنگرید که عاقبت مفسدان چگونه بود!

نکته ها:

مراد از نشستن بر سر هر راه، ممکن است نشستن کنار خیابان و کوچه ها برای فتنه گری باشد، و شاید مراد تلاش در راه فساد از هر راه و با هر شیوه باشد، همچنانکه در آیه ۱۶ خواندیم که شیطان سوگند یاد کرد برای انحراف انسان در کمین راه حق نشسته است، «لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ» که مراد، نشستن ظاهری نیست.

پیام ها:

۱- دشمنان حق، برای جلوگیری از راه خدا، همه جا در کمین هستند و از هر راه و شیوه ای استفاده می کنند. «وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ»

۲- ترساندن مردم و ایجاد مزاحمت برای آنان، ممنوع است. «تُوعِدُونَ»

۳- دشمن می کوشد تا سیمای دین را تحریف کند و بدجلوه دهد. «تَبْغُونَهَا عِوَجًا»

۴- گاهی افزونی جمعیت (با نظم و برنامه)، می تواند یک ارزش باشد. «فَكَثَرَكُمْ»

۵- یکی از عوامل تربیت و هدایت مردم، توجه به نعمت ها و یادآوری سرگذشت پیشینیان است. «وَ اذْكُرُوا ... وَ انظُرُوا»

۶- مطالعه ی تاریخ و عبرت گرفتن از آن، سفارش الهی است. «وَ انظُرُوا كَيْفَ ...»

۷- در مطالعه ی زندگی مردم، به پایان و سرانجام کارشان بنگرید، نه کامیابی های مقطعی آنان. «عَاقِبَةُ»

۸- بستن و منحرف کردن راه خدا، نوعی فساد است. «تَصُدُّونَ ... عِوَجًا ... الْمُفْسِدِينَ»

وَإِنْ كَانَ طَائِفَةٌ مِنْكُمْ آمَنُوا بِالَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ وَطَائِفَةٌ لَمْ يُؤْمِنُوا فَاصْبِرُوا حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنَنَا وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ ﴿٨٧﴾

و اگر گروهی از شما به آنچه من برای آن فرستاده شده ام ایمان آورده و گروهی ایمان نیاورده اند، پس (عجله نکنید که لطف و قهر خدا چه شد؟) صبر کنید تا خداوند میان ما داوری کند و او بهترین داوران است.

نکته ها:

مخالفان حضرت شعیب، با جسارت می گفتند: پس قهر خدا چه شد؟ مؤمنان و طرفداران آن حضرت هم منتظر امدادهای الهی بودند. این آیه برای پاسخ به هر دو گروه است، تا نه کفار مغرور شوند و نه مؤمنان دلسرد و مأیوس گردند.

پیام ها:

۱- وظیفه ی پیامبر، ابلاغ دین و دستورات الهی است، «أُرْسِلْتُ» مردم نیز در قبول و رد آن آزاد و دارای اختیار می باشند. طَائِفَةٌ مِنْكُمْ آمَنُوا ... وَ طَائِفَةٌ لَمْ يُؤْمِنُوا

۲- در مکتب انبیا، ایمان به هدف و راه آنان لازم است. «أُرْسِلْتُ» یعنی ایمان به آنچه برای آن آمده ام.

۳- تاریخ طرفداران حق و باطل را با توجه به پایان و سرانجام کارشان باید مطالعه کرد. «فَاصْبِرُوا»

۴- گرایش گروهی از مردم به کفر، ما را متزلزل نکند که خداوند حاکم است.

«فَاصْبِرُوا حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنَنَا»

۵- کسی که بداند خداوند بهترین و برترین داور است، صبور است و در کيفر و پاداش عجله نمی کند. فَاصْبِرُوا ... وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ چنانکه باکی از حکم دیگران نیز ندارد.

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا قَالَ أَوَلَوْ كُنَّا كَارِهِينَ «۸۸»

سران مستکبر قوم شعیب گفتند: ای شعیب! حتماً تو و کسانی را که با تو ایمان آورده اند، از آبادی مان بیرون خواهیم کرد، مگر آنکه به آئین ما برگردید. (شعیب) گفت: گرچه بی رغبت باشیم؟

نکته ها:

زور گویی و تهدید به اخراج و تبعید، به نوعی در مورد همه ی انبیا بوده است، چنانکه در جای دیگر می خوانیم: کافران نسبت به پیامبران خود چنین تهدیدهایی داشته اند. «قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ أَرْضِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا» (۱)

هیچ یک از انبیا، پیش از رسالت، مشرک و بت پرست نبوده اند، ولی برخورد آنان با مشرکان آرام بوده است. اما پس از رسالت با عزم و اراده ای قوی تر مردم را هدایت کرده و با مشرکان مقابله می کردند، لذا خطاب «لَتَعُوذُنَّ»، به پیروان انبیا است، نه خود آنان. (۲)

پیام ها:

۱- اشراف مستکبر، دشمن انبیا بوده اند. قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا ... لَنُخْرِجَنَّكَ

۲- استدلال و منطق، شیوه ی انبیاست، «جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ» (۳) ولی روش کفار، تهدید و زور گویی است. «لَنُخْرِجَنَّكَ»

۳- مبلغان نباید از تهدیدهای مخالفان بترسند، چون در این راه، تهدید به قتل و تبعید همیشه بوده است. «لَنُخْرِجَنَّكَ»

۴- تحمیل عقائد، شیوه ی کفار است و دین تحمیلی سودی ندارد. لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا ... كَارِهِينَ

ص: ۱۱۵

۱-۱. ابراهیم، ۱۳.

۲-۲. تفسیر نمونه.

۳-۳. اعراف، ۸۵.

۵- در برخورد با جهالت کافران، از ادب و گفتار نرم و حکمیانه استفاده کنیم. «أَوْ لَوْ كُنَّا كَارِهِينَ»

قَدْ افْتَرَيْنَا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا إِنْ عُدْنَا فِي مِلَّتِكُمْ بَعْدَ إِذْ نَجَّانَا اللَّهُ مِنْهَا وَمَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَعُودَ فِيهَا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبَّنَا وَسِعَ رَبَّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ «۸۹»

(شعیب به مخالفان گفت:) اگر پس از آنکه خداوند ما را از آیین شما نجات داد، دوباره به آن برگردیم بی گمان بر خدا دروغ بسته ایم، ما را نسزد که به آیین شما برگردیم، مگر آنکه خدا بخواهد که او پروردگار ماست (خدا هم هرگز چنین نخواهد خواست). پروردگار ما بر هر چیز احاطه ی علمی دارد، ما بر خداوند توکل کرده ایم. پروردگارا! میان ما و قوم ما به حق داوری و راهگشایی کن که تو بهترین داوران و راهگشایانی.

نکته ها:

«ملت»، به معنای کیش و آیین است، چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ» (۱).

«فتح» در این گونه موارد، به معنای قضاوت و داوری برای راهگشایی است، یعنی سخن آخر را خداوند می گوید تا از بن بست خلاص شده و راه باز شود.

چون یاران شعیب علیه السلام، دین را بر اساس بینه و استدلال پذیرفته اند، نه هوا و هوس؛ پس آن را رها نخواهند کرد. مگر آنکه خداوند دستور دهد و خداوند هم هرگز دستور بازگشت به شرک و کفر را نمی دهد، چون معمولاً کسی از دستورش بر می گردد که از کردارش پشیمان شود و خداوند هرگز چنین نیست.

ص: ۱۱۶

۱- ارتداد و برگشت از آرمان ها و عقائد حقّ و پذیرفتن شریک برای خداوند، نوعی افترا بر خدا و پیمان شکنی است. قَدْ افْتَرَيْنَا ... مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَعُودَ

۲- شرک، اسارت و یکتاپرستی، نجات است. «بَعْدَ إِذْ نَجَّانَا اللَّهُ»

۳- مؤمن، هرگز نباید از حقّ عدول و بر عقائدش سازش کند. مَا يَكُونُ لَنَا ...

(عقب گرد و ارتجاع، ممنوع است و تساهل و تسامح همه جا ارزش نیست.)

۴- هدایت و ضلالت در دائره ی اراده خداوند است. «إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ»

۵- دلیل تسلیم شدن و پذیرفتن ربوبیت خداوند، علم بی پایان اوست. «إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ ... وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا»

۶- دلیل توکل ما بر خداوند نیز علم مطلق او بر همه چیز است. «وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا»

۷- برای پایداری در ایمان، از خداوند استمداد و به او توکل کنیم. مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَعُودَ ... عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا

۸- در برابر پیشنهاد های شوم دشمنان، باید با توکل بر خدا، قاطعانه ایستاد. مَا يَكُونُ لَنَا ... تَوَكَّلْنَا

۹- واگذاری داوری به خداوند، نمونه و مصداق توکل و تسلیم است. عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا افْتَحْ ...

۱۰- در دعا، رعایت تناسب بین خواسته و اسمای الهی مطلوب است. آنجا که نیاز به فتح داریم، خدا را با خیر الفاتحین صدا می زنیم. افْتَحْ ... خَيْرُ الْفَاتِحِينَ

۱۱- لازمه ی داوری صحیح، علم و آگاهی همه جانبه است. داوری، حقّ کسی است که همه چیز را می داند. وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا ... رَبَّنَا افْتَحْ ...

۱۲- داوری، از شئون ربوبیت خداوند است. «رَبَّنَا افْتَحْ»

۱۳- هدف انبیا تثبیت و بر کرسی نشان دادن حرف حقّ است، نه سخن خویشتن.

«افْتَحْ بَيْنَنَا وَ بَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ»

وَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَئِنِ اتَّبَعْتُمْ شُعَيْبًا إِنَّكُمْ إِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿٩٠﴾

سران و اشراف قوم شعیب که کفر ورزیدند، گفتند: اگر از شعیب پیروی کنید، قطعاً زیانکار خواهید بود.

فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جِثْمِينَ ﴿٩١﴾

پس (به کیفر عنادشان) زمین لرزه شدیدی آنان را فراگرفت، پس شب را به صبح آوردند، در حالی که در خانه های خود به زانو در افتادند (و مردند).

نکته ها:

شاید از این که در این آیه کلمه ی «رجفه»، در آیه ی ۹۴ سوره ی هود کلمه ی «صیحه» و در آیه ی ۱۸۹ سوره شعراء، عبارت «عِذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ» بکار رفته، استفاده شود که زلزله همراه با صیحه و ابر تیره بوده است. (۱) ممکن است مراد از «رجفه» همان اضطراب و لرزش اندام باشد که از ترس حاصل می شود، نه زمین لرزه.

چنانکه در آیه ی ۷۸ گذشت، «جاثم» به کسی گفته می شود که به رو بر زمین افتاده و یا به زانو افتاده و توان برخاستن ندارد.

پیام ها:

۱- طبقه ی اشراف، غالباً مخالف پیامبران بوده اند. «وَقَالَ الْمَلَأُ»

۲- یکی از شیوه های کفّار برای بازداشتن مردم از پیروی انبیا، (هنگامی که ببینند آنان از ایمانشان دست بر نمی دارند)، تهدید مادی و اقتصادی است. «إِنَّكُمْ إِذًا لَخَاسِرُونَ» آری، محرومیت از درآمدهایی که از طریق کم فروشی به دست می آید، از دید کافران خسارت است!

ص: ۱۱۸

الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعْبًا كَأَن لَّمْ يَغْنَوْا فِيهَا الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعْبًا كَانُوا هُمُ الْخَاسِرِينَ ﴿٩٢﴾

کسانی که شعیب را تکذیب کردند، (چنان هلاک شدند که) گویا در آن خانه ها سکوتی نداشته اند. آنان که شعیب را تکذیب کردند، همانها زیانکاران هستند.

نکته ها:

«يَغْنَوْا» از «غَنَى» به معنای اقامت در مکان است و با توجه به معنای اصلی غنا (بی نیازی)، گویا کسی که محل اقامت و منزل آماده دارد، بی نیاز است.

خسارت بزرگ از آن مشرکان است که به جای ایمان به خدای یکتا، شرک می ورزند و به جای رهبری معصوم، سراغ دیگران می روند. لذا به جای زندگی امن، خانه خراب می شوند، به جای بهشت به دوزخ می روند و به جای رضوان، گرفتار خشم الهی می شوند.

پیام ها:

۱- توجه به عاقبت شوم کفار، درس عبرت است. «الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعْبًا»

۲- نیرنگ های اهل باطل، نقش بر آب می شود. «كَأَن لَّمْ يَغْنَوْا فِيهَا» (کفار در پی اخراج حضرت شعیب بودند، اما خودشان در خانه هایشان هلاک شدند).

۳- هنگام فرا رسیدن قهر خدا، زیانکاران واقعی مشخص می شوند. «هُمُ الْخَاسِرِينَ» (در آیه ی قبل، کافران طرفداری از حضرت شعیب را خسارت دانستند، اینجا خداوند می فرماید: خودشان زیانکارند).

فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ فَكَيْفَ آسَىٰ عَلَىٰ قَوْمٍ كَافِرِينَ ﴿٩٣﴾

پس شعیب از آنان روی گرداند و گفت: ای قوم من! پیام های پروردگارم را به شما رساندم و برایتان خیرخواهی کردم، پس چگونه بر (سرنوشت) قوم کافر تأسف بخورم؟

۱- قهر الهی، بعد از اتمام حجّت است. فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ ... أَلْبَغْتُكُمْ رَسُولَاتِ رَبِّي

۲- موعظه، مدارا و توجه به مردم حدی دارد، گاهی هم باید از آنان اعراض نمود.

﴿فَتَوَلَّى عَنْهُمْ﴾

۳- تبلیغ، باید همراه با مهربانی و سوز باشد. أَلْبَغْتُكُمْ ... نَصَحْتُ

۴- نصایح و خیرخواهی را با منافع شخصی آمیخته نکنیم. «نَصَحْتُ لَكُمْ»

۵- وقتی به وظیفه ی خود عمل کردیم، نگران نباشیم که چه خواهد شد.

أَلْبَغْتُكُمْ ... فَكَيْفَ آسَى

۶- تأسّف نابجا و عاطفه ی بی مورد، ممنوع است. «فَكَيْفَ آسَى»

(در موارد دیگری هم به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله خطاب شده که «لَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ» (۱)، غصّه ی آنان را نخور.)

۷- آنجا که روحیه ی کفر، لجاجت و عناد حاکم باشد، موعظه ی پیامبران هم اثر نمی کند. «فَكَيْفَ آسَى عَلَي قَوْمٍ كَافِرِينَ»

﴿وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا أَخَذْنَا أَهْلَهَا بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَضَّرَّعُونَ﴾ (۹۴)

و هیچ پیامبری را در هیچ آبادی نفرستادیم، مگر آنکه مردم آنجا را گرفتار سختی ها و بلاها ساختیم، تا شاید به زاری (و توبه) در آیند.

نکته ها:

«بأساء»، به حوادث و ضربه های جسمی مثل بیماری و مرگ و «ضراء»، به ضربه ها و زیان های مالی گفته می شود.

ص: ۱۲۰:

۱- تلخی ها و ناملايمات، به عنوان يك سنت الهی برای همه ی اقوام وجود دارد.

مَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا أَخَذْنَا ...

۲- سختی ها و مشکلات، عامل سازندگی، غفلت زدایی و توجه به خداوند است.

«لَعَلَّهُمْ يَضَّرَّعُونَ»

۳- ناگواری ها همیشه قهر الهی نیست، گاهی لطفی است که به شکل بلا- جلوه می کند. «لَعَلَّهُمْ يَضَّرَّعُونَ» (همان گونه که گداختن آهن در کوره آتش، سبب نرم شدن و شکل پذیری آن است، حوادث و شدايد نیز انسان ها را نرم و به حالت تضرع و نیازخواهی وامی دارد).

ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتَّىٰ عَفَوْا وَقَالُوا قَدْ مَسَّ آبَاءَنَا الضَّرَّاءُ وَالسَّرَّاءُ فَأَخَذْنَاهُمْ بَعْتَهُ وَهُمْ لَا يُشْعُرُونَ «۹۵»

سپس به جای ناخوشی، خوشی قرار دادیم تا آنکه فزونی یافته و انبوه شدند و گفتند: به پدران ما نیز (به طور طبیعی) رنجها و خوشی ها رسیده بود (و این حوادث تلخ و شیرین، نشانه ی قهر یا لطف خدا نیست). پس آنان را ناگهانی (با قهر خود) گرفتیم، در حالی که درک نمی کردند.

نکته ها:

«عفوا»، به معنای کثرت مال و فرزندان، یا ترک کردن و اعراض کردن است. لطف خدا درباره آنان به حدّ وفور رسید، ولی آنان به هوش نیامدند و عبرت نگرفتند. نظیر این آیه در سوره ی انعام آیه ۴۴ آمده است: «فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمُ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّىٰ إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَعْتَهُ» چون تذکرات ما را فراموش کردند، درهای نعمت ها را به رویشان گشودیم و پس از کامیابی ها، ناگهان گرفتار قهر خویش کردیم. مثل بیماری که پزشک از بهبود او مأیوس شده و می گوید: هر چه میل دارد به او بدهید، کارش تمام است.

ممکن است برای آیه معنای دیگری نیز باشد از جمله: بعد از رفع بلا، نسل بعد می گفتند:

حوادث تلخ مخصوص پدران ما بوده و ما در امان هستیم. (۱) غافل از آنکه سنت خداوند بر مبتلا ساختن همه ی نسل هاست و این گونه غفلت ها،زمینه ساز قهر الهی است.

پیام ها:

۱- گاهی رفاه،بینش و تحلیل های نادرست،عامل نسیان و طغیان می شود. «قَدْ مَسَّ آبَاءَنَا الضُّرُّاءُ»

۲- هر نوع خوشی و رفاهی نشانه ی لطف نیست، گاهی زمینه ساز قهر الهی است.

حَتَّىٰ عَفَوْا... فَأَخَذْنَا هُمْ بِعَثَّةٍ

۳- بیشتر مردود شدگان در آزمایش های الهی،مرفه‌اند نه محرومان. حَتَّىٰ عَفَوْا وَقَالُوا...

۴- قهر الهی،خبر نمی کند و ناگهان می رسد. «بِعَثَّةٍ»

۵- غوطه ور شدن در دنیا و غفلت از یاد خدا،انسان را به عذابی ناگهانی و غافلگیرانه دچار می کند. «فَأَخَذْنَا هُمْ بِعَثَّةٍ وَ هُمْ لَا يَشْعُرُونَ»

وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ وَ لَكِن كَذَّبُوا فَأَخَذْنَا هُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ» (۹۶)

و اگر مردم شهرها و آبادی ها ایمان آورده و تقوا پیشه کرده بودند،قطعاً(درهای) برکات آسمان وزمین را بر آنان می گشودیم،ولی آنان(آیات ما را)تکذیب کردند، پس ما هم به خاطر عملکردشان آنان را(با قهر خود)گرفتیم.

نکته ها:

«بَرَكَاتٍ» جمع «برکت»،به موهبت های ثابت و پایدار گفته می شود،در مقابل چیزهای گذرا.در معنای «برکت»، کثرت،خیر و افزایش وجود دارد.برکات،شامل برکت های مادی و معنوی می شود،مثل برکت در عمر،دارایی،علم،کتاب و....

ص: ۱۲۲

سؤال: اگر ایمان و تقوا سبب نزول برکات است، پس چرا کشورهای کافر، وضع بهتری دارند و کشورهای اسلامی با مشکلات فراوانی روبرو هستند؟

پاسخ: اولاً- آن کشورها از نظر علم و صنعت جلو هستند، ولی از نظر روحی و روانی آرامش ندارند. از این نظر آنان نیز مشکلات فراوانی دارند.

ثانیاً: اغلب کشورهای اسلامی، تنها نام اسلام را با خود دارند و قوانین و رهنمودهای دین اسلام در آنجا حاکم نمی باشد.

به علاوه گاهی رفاه مادی، نوعی قهر الهی است. چنانکه قرآن می فرماید: «فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمُ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ» (۱) چون تذکرات الهی را فراموش کردند، درهای همه چیز را به رویشان گشودیم تا سرمست شوند.

در قرآن، دو نوع گشایش برای دو گروه مطرح است: الف: رفاه و گشایش برای خوبان که همراه با برکات است، «لَفَتَحْنَا عَلَيْهِمُ بَرَكَاتٍ» ب: رفاه و گشایش برای کفار و ناهلان که دیگر همراه با برکت نیست، «فَتَحْنَا عَلَيْهِمُ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ»، زیرا چه بسا نعمت ها، ناپایدار و سبب غفلت و غرور و طغیان باشد. خداوند، این رفاه و گشایش کفار را وسیله ی مهلت و پرشدن پیمانہ ی آنان قرار داده است. بنابراین به هر نعمت ظاهری نباید دل خوش کرد، زیرا اگر این نعمت ها برای مؤمنان باشد، مایه ی برکت است و اگر برای کفار باشد، ناپایدار و وسیله ی قهر الهی است.

امام صادق علیه السلام فرمودند: گاهی بنده ای از خداوند حاجت و تقاضایی دارد و خداوند دعایش را مستجاب می کند و مقرر می شود که برآورده شود. اما پس از آن، بنده گناهی را انجام می دهد که موجب برآورده نشدن حاجتش می شود. (۲)

از مصادیق بارز این آیه، دوران ظهور حضرت مهدی (عجل الله تعالی فرجه) است که به گفته ی روایات، در آن زمان برکات از آسمان و زمین سرازیر می شود. (۳)

ص: ۱۲۳

۱- ۱. انعام، ۴۴.

۲- ۲. تفسیر اثنی عشری.

۳- ۳. تفسیر نورالثقلین.

۱-ایمان به تنهایی کافی نیست، بلکه تقوا لازم است. «آمَنُوا وَ اتَّقُوا»

۲- سرمایه گذاری روی فرهنگ و معنویت جامعه، بازده اقتصادی هم دارد. «آمَنُوا وَ اتَّقُوا لَفَتَّحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ»

۳- وعده های الهی را جدی بگیریم. با ایمان و تقوا، نزول برکات حتمی است.

(حرف لام در «لَفَتَّحْنَا»)

۴- بستن و گشایش، در اختیار خداست، «لَفَتَّحْنَا» اما بازتابی از عملکرد ماست.

۵- ادیان آسمانی، خواستار بهبود وضع اقتصادی مردمند. «لَفَتَّحْنَا عَلَيْهِم»

۶- آنچه از برکات دریافت می کنیم، گوشه ای از برکات الهی است. «بَرَكَاتٍ» (کلمه ی «برکات» بدون الف و لام است، لذا شامل تمام برکت ها نمی شود)

۷- زمین و آسمان، سرچشمه ی برکات اند. «بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ»

۸- ایمان و تقوا سبب نزول برکات می شود، ولی هر نعمت و رفاهی معلول ایمان و تقوا نیست. آمَنُوا وَ اتَّقُوا ... بَرَكَاتٍ

۹- عامل محرومیت ها و مشکلات، عملکرد خود ماست. «بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ»

۱۰- لجابت و پافشاری بر گناه، سبب قهر و عذاب الهی است. «فَأَخَذْنَا هُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ»

أَفَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا بَيَاتًا وَ هُمْ نَائِمُونَ ﴿٩٧﴾

آیا اهل آبادی ها (خود را در امان می بینند و) ایمن هستند از اینکه قهر و عذاب ما شامگاهان در حالی که خفته اند به آنان برسد؟

أَوْ أَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا ضُحًى وَ هُمْ يَلْعَبُونَ ﴿٩٨﴾

یا آنکه اهل آبادی ها در امان هستند از اینکه قهر و عذاب ما در روز، در حالی که سرگرم بازی اند به آنان وارد شود؟

أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٩٩﴾

پس آیا از مکر خدا (و عذاب ناگهانی او) ایمن شدند؟ با آنکه جز افراد زیانکار، کسی احساس ایمنی از مکر خدا نمی کند.

نکته ها:

«مکر»، گرچه در فارسی به معنای نیرنگ و حيله است، اما در لغت عرب، به معنای تدبیر و چاره اندیشی برای بازگرداندن از هدف است، چه حق باشد چه باطل. مکر خدا، تدبیر الهی است که نقشه ی کفار را بر هم می زند.

پیامبر و امامان معصوم علیهم السلام نیز خود را در امان نمی دانستند و همواره مراقب اعمال خود بوده اند تا مبادا از آنان لغزشی سربزند، لذا پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ» (۱)

راوی می گوید پشت سر امام صادق علیه السلام نماز می خواندم که حضرت در نماز فرمود:

«اللَّهُمَّ لَا تَوَمِّنِي مَكْرَكَ»، خداوند! مرا از مکر خودت غافل و ایمن نگردان. آنگاه حضرت فرمود:

فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ» (۲)

حضرت علی علیه السلام می فرماید: حتی بر نیکوکاران این امت از کیفر الهی ایمن مباش، زیرا خداوند می فرماید: «فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ». (۳)

در حقیقت ایمن نبودن از مکر الهی، به معنی توجه مسئولیت ها و تکالیف و ترس از کوتاهی در انجام وظایف است.

پیام ها:

۱- برای احساس مسئولیت، احتمال خطر کافی است. أَفَأَمِنَ ...

۲- به نظام آرام موجود مغرور نشویم و هرگز خود را مصون ندانیم. أَفَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَى ... آری، عذاب ها مخصوص اقوام پیشین نیست، قانون الهی شامل

ص: ۱۲۵

۱- ۱. انعام، ۱۵.

۲- ۲. تفسیر نمونه.

۳- ۳. نهج البلاغه، حکمت ۳۷۷.

همه ی اقوام در هر زمانی می شود.

۳- اگر خداوند اراده کند، می تواند قهر خویش را در زمانی نازل کند که هیچ راه چاره ای نباشد و شبانه همه را نابود کند.
﴿بَيَاتًا وَهُمْ نَائِمُونَ﴾

۴- هدف از اسباب توجه و غفلت زدایی، بیان احتمال خطر است. «أَفَأَمِنَ، أَوْ آمِنَ»

۵- سرگرمی های نابجا، زمینه ی قهر الهی است. «يَلْعَبُونَ»

۶- زندگی بدون ایمان و تقوا، بازیچه ای بیش نیست. «وَهُمْ يَلْعَبُونَ»

۷- هرگز از قهر الهی احساس ایمنی نکنیم. «أَفَأَمِنَ ... أَوْ آمِنَ ... أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ آری، زیستن همراه با بیم و امید مطلوب است.

۸- کسانی که نسبت به مکر و قهر خدا بی خیالند، زیان کارند. «فَلَا يَأْمَنُ ... الْخَاسِرُونَ»

أَوْ لَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرْتُونَ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ أَهْلِهَا أَنْ لَوْ نَشَاءُ أَصَبْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَنَطْبَعُ عَلَيَّ قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَشْمَعُونَ» (۱۰۰)

آیا (سرگذشت پیشینیان)، برای وارثان بعدی این حقیقت را روشن نکرد که اگر بخواهیم، آنان را نیز به خاطر گناهانشان هلاک می کنیم و بر دلهایشان مهر می زنیم که (حق را) نشنوند.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمود: قلب مؤمن مانند صفحه ای سفید است و با هر گناه، نقطه ای سیاه در آن پدیدار می شود که اگر توبه کند، آن سیاهی پاک می گردد، امّا اگر بر گناهش ادامه دهد، آن نقطه زیاد می شود تا جایی که تمام قلبش را فرامی گیرد و مانع رسیدن او به خیر می شود و دیگر راهی به سعادت ندارد، چنان که خداوند می فرماید: «يَلْ رَانَ عَلَيَّ قُلُوبِهِمْ» (۱) گناه و کار زشت، ملکه و خوی و طبیعت آنان می شود. (۲)

انسان گاهی در مسیر غلط و اصرار و تکرار عمل انحرافی چنان گام می نهد که آن خلاف بر

ص: ۱۲۶

۱- ۱). مطففین، ۱۴.

۲- ۲). تفسیر اثنی عشری.

جان و دل او نقش می بندد و به صورت خصلت و ملکه ی او در می آید و دیگر پذیرای هیچ هدایتی نمی شود، البته این تأثیر و تأثر را خداوند که سبب ساز و سبب سوز است چنین قرار داده، بنابراین انسان با اراده ی خود، خودش را به این مرحله رسانده است. (۱)

پیام ها:

۱- افراد غافل، نیازمند تنبیه و مستحق توبیخ هستند. أَوْ لَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرْتُونَ ...

گروهی که به قدرت می رسند، باید از کارنامه دولت های پیشین آگاه باشند و از تجربیات تلخ و شیرین آنان استفاده کنند.

۲- کیفرهای الهی به خاطر گناهان انسان است. «بِذُنُوبِهِمْ» گناه، مقدمه ی مهر خوردن بر دل و مانع درک صحیح و سبب سلب توفیق از انسان است.

۳- درک نکردن حقایق دینی، از کیفرهای الهی است. «نَطْبَعُ عَلٰی قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ»

۴- قوانین حاکم بر تاریخ، ثابت است. از این رو تاریخ گذشتگان، می تواند راهنمای عمل آیندگان باشد. (کل آیه)

تِلْكَ الْقُرَىٰ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَبْنَائِهَا وَ لَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا مِنْ قَبْلُ كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلٰی قُلُوبِ الْكَافِرِينَ «۱۰۱»

آن آبادی هایی است که گوشه ای از اخبار آنها را بر تو بازگو می کنیم، همانا پیامبرانشان همراه با معجزات و دلائل روشن به سراغ آنان آمدند، اما آنان بر آن نبودند که به آنچه از قبل تکذیب کرده بودند، ایمان بیاورند.

این گونه خداوند بر دلهای کافران مهر می زند.

ص: ۱۲۷

نکته ها:

مراد از «قری» در اینجا آبادی هایی است که انبیایی همچون حضرت صالح، شعیب، لوط و هود علیهم السلام، برای هدایت مردم مبعوث شده بودند.

پیام ها:

۱- از تاریخ، آن قسمت که مایه ی عبرت است نقل شود. «نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِهَا»

۲- همه ی پیامبران، معجزه داشته اند و از هیچ دلیل روشنی برای هدایت مردم فروگذار نبودند. «رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ»

۳- انکار مردم نباید سبب سستی مبلغان دینی شود، چون در طول تاریخ چنین بوده است. لَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ ... فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا

۴- تعصب، لجاجت و عناد، ریشه ی بی ایمانی و کفر است. فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا ... الْكَافِرِينَ

۵- نپذیرفتن دعوت و معجزات انبیا، نشانه ی کوردلی و مهرخوردن بر دل است.

فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا ... كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِ

۶- کفر و لجاجت از سوی مردم، سبب مهرخوردن دل از سوی خدا می شود.

«يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِ الْكَافِرِينَ»

وَ مَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ وَإِنْ وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ «۱۰۲»

و برای بیشترشان هیچ (پایبندی و) عهدی نیافتیم و همانا بیشترشان را فاسق و نافرمان یافتیم.

نکته ها:

مراد از «عَهْدٍ»، یا پیمان فطرت است، أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ ... (۱) یا دعوت پیامبران، و یا پیمان های مخصوصی که گاهی مردم با انبیا می بستند که مثلاً اگر فلان

ص: ۱۲۸

معجزه را انجام دهی، یا فلان مشکل ما را حل کنی ایمان می آوریم. به حضرت موسی می گفتند: «لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرَّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَ لَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ. فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمْ الرَّجْزَ إِلَىٰ أَجَلٍ هُمْ بِالْغُوهِ إِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ» (۱) اگر بدبختی ما را برطرف کنی حتماً به تو ایمان آورده، بنی اسرائیل را همراه تو می فرستیم. امّا همین که مشکل را از آنان برطرف کردیم، آنها قول و پیمان خود را شکستند.

خداوند از طریق فطرت و پیامبران، حقایقی را برای انسان ها روشن ساخته تا نسبت به آنها تسلیم و تعهد داشته باشند، ولی همواره گروهی از مردم ندای فطرت و انبیا را از یاد برده و از مدار حقّ خارج و فاسق شده اند.

امام کاظم علیه السلام فرمود:

«اذا جاء اليقين لم يجز الشك» هنگامی که نسبت به امری یقین حاصل شد، دیگر شک و تردید موجه نیست، سپس این آیه را تلاوت فرمود. (۲) شاید مراد حدیث این باشد که اگر کسی حقّ را از روی برهان شناخت، ولی به خاطر هوای نفس در آن تشکیک کرد، مصداق آیه ی فوق شده و عهدشکن است.

خداوند در قرآن، وفاداران را ستوده و پیمان شکنان را نکوهش کرده است. وفاداران را با القاب: «مؤمنون» (۳)، «متقین» (۴)، «أُولُوا الْأَلْبَابِ» (۵) و «ابرار» (۶)، ستایش کرده است،

امّا در نکوهش پیمان شکنان، اوصافی چون: «فاسقین» (۷)، «کافرین»، «مشرکین» (۸)، «خاسرون» (۹)، «شَرَّ الدَّوَابِّ» (۱۰)، «قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةٌ» (۱۱) و «لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَ لَهُمْ سُوءُ الدَّارِ» (۱۲) بکار برده و در موردی جنگ با آنان را لازم می داند. «الَّا تَقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوا ايمانهم» (۱۳)

ص: ۱۲۹

۱-۱. اعراف، ۱۳۴-۱۳۵.

۲-۲. کافی، ج ۲، ص ۳۹۹.

۳-۳. مؤمنون، ۱ و ۸.

۴-۴. آل عمران، ۷۶.

۵-۵. رعد، ۱۹.

۶-۶. انسان، ۵ و ۷.

۷-۷. اعراف، ۱۰۲.

۸-۸. توبه، ۷.

۹-۹. بقره، ۲۷.

۱۰-۱۰. انفال، ۵۵.

۱۱-۱۱. مائده، ۱۳.

١٢-١٢. رعد، ٢٥.

١٣-١٣. توبه، ١٣.

۱- هلاکت قوم های پیشین (که در آیات قبل اشاره شد)، به سبب پیمان شکنی و تمرد آنان بود. «مَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ»

۲- در قضاوت باید انصاف داشت. «لَا أَكْثَرِيَهُمْ»، نه همه ی آنها.

۳- کارنامه ی تاریخ گذشتگان به خاطر عدم استفاده از پیامبران و دلایل روشن، سیاه و تاریک است، پس به دین و ایمان خود مغرور نشویم. «مَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ ...»

۴- پیمان شکنی، نشانه ی فسق است. «مَا وَجَدْنَا ... مِنْ عَهْدٍ ... لِفَاسِقِينَ»

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ فَظَلَمُوا بِهَا فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ (۱۰۳)

سپس موسی را پس از آن پیامبران پیشین، همراه با آیات و معجزات خود به سوی فرعون و سران (قوم) او مبعوث کردیم، اما آنان به آیات ما ستم کردند (و کفر ورزیدند)، پس بنگر که پایان کار مفسدان چگونه است؟!

نکته ها:

این سوره، اولین سوره ی مکی است که داستان موسی را مطرح کرده است. نام حضرت موسی ۱۳۶ بار در قرآن آمده و نام هیچ کس دیگر به این تعداد ذکر نشده است. به گفته ی تفسیرالمیزان، قرآن برای هیچ پیامبری به اندازه ی حضرت موسی معجزه نقل نکرده است.

داستان حضرت موسی علیه السلام در قرآن را می توان به پنج مرحله تقسیم کرد:

۱. دوران تولد و کودکی.

۲. فرار از مصر به مدین و ماندن نزد حضرت شعیب علیه السلام.

۳. بعثت و برخورد هایش با فرعون.

۴. نجات او و قومش از سلطه ی فرعون و بازگشت او به صحرای سینا.

۵. برخوردهای او با قوم بنی اسرائیل.

پیام ها:

۱- حضرت موسی پس از حضرت نوح، هود، صالح، لوط و شعیب علیهم السلام آن هم با فاصله مبعوث شد. «ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ»

۲- یکی از فلسفه های بعثت پیامبران، مبارزه با طاغوت است. «إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَ مَلَأْتِهِ»

۳- برای اصلاح جامعه، باید به سراغ مهره های اصلی رفت و آب را از سرچشمه صاف کرد. «إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَ مَلَأْتِهِ»

۴- تکذیب پیامبران و آیات الهی، از مصادیق ظلم است. «فَطَلَّمُوا بِهَا»

۵- تاریخ را تحلیل کنیم و از آن عبرت بگیریم. «فَانظُرْ»

۶- مهم، فرجام و عاقبت کار است، نه جلوه های زودگذر. «عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ»

۷- ایمان، جامعه را اصلاح می کند و کفر و الحاد، آن را به فساد می کشد.

«المفسدین»

۸- وقتی به جای دین خدا، طاغوت در جامعه حاکم شود، برای حفظ و تقویت خود به هر فسادی دست می زند. «المفسدین»

وَ قَالَ مُوسَىٰ يَا فِرْعَوْنُ إِنِّي رَسُولٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٠٤﴾

و موسی گفت: ای فرعون! بی تردید من فرستاده ای از سوی پروردگار جهانیانم.

پیام ها:

۱- میان موسی و فرعون ابتدا سخنانی رد و بدل شد و پس از آن، موسی رسالت خود را اعلام کرد. «وَ قَالَ مُوسَىٰ» (حرف واو

نشانه ی آن است که سخنانی گفته شد، سپس اعلام رسالت شد.)

۲- انبیا در راه دعوت خویش، بدون کوچکترین هراس و ضعفی طاغوت ها را مورد خطاب قرار می دادند. «وَ قَالَ مُوسَىٰ»

فِرْعَوْنُ»

۳- برای اصلاح جامعه ای که نظام تشکیلاتی دارد، ابتدا باید به سراغ رهبران رفت. «يَا فِرْعَوْنُ»

ص: ۱۳۱

۴- پیامبران جز دعوت به حق، ادعایی نداشته اند. «فَقَالَ إِنِّي رَسُولُ»

۵- رسالت انبیا، باتدبیر کل جهان پیوند دارد. «رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

۶- فرعون، خود را پروردگار مردم می دانست، «أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى» (۱) لذا موسی با شجاعت و صراحت، خود را فرستاده ی «رَبِّ الْعَالَمِينَ» معرفی کرد، تا بگوید: تو نیز تحت تربیت و سلطه ی پروردگار عالمیانی. «إِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

حَقِيقٌ عَلَيَّ أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ «۱۰۵»

سزاوار است که درباره ی خداوند جز سخن حق نگوییم (و نسبت ندهم)، همانا من از سوی پروردگارتان برای شما دلیلی روشن (معجزه ای) آورده ام، پس بنی اسرائیل را همراه من بفرست.

پیام ها:

۱- انبیا، جز سخن حق چیزی نمی گویند، پس در ابلاغ رسالت معصوم اند. «لَا أَقُولُ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ»

۲- انبیا باید معجزه داشته باشند، «قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ» و در رسالت خود هیچ گونه تحکم و تحمیلی نداشته باشند.

۳- همه ی مردم، یک پروردگار دارند، پس ادعای ربوبیت بیجاست. «رَبُّكُمْ»

۴- با آزادی مردم از سلطه ی طاغوت ها بهتر می توان برنامه ی فرهنگی و ارشادی کاملی برای آنان در نظر گرفت. «فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ»

۵- آزادسازی بنی اسرائیل، فرمان الهی و جزو رسالت موسی است، نه آنکه تصمیم شخصی باشد. «إِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ... فَأَرْسِلْ ...»

۶- آزادی انسان ها، از اهداف پیامبران است. «فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ» و جز آنان

ص: ۱۳۲

هر کس به حکومت رسد، مردم را به بندگی می کشاند. حضرت علی علیه السلام می فرماید: «مَنْ نَالَ اسْتَطَالَ» (۱)

قَالَ إِنَّ كُنْتَ جِنْتِ بَأْيِهِ فَأَتِ بِهَا إِنَّ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۱۰۶)

(فرعون) گفت: اگر از راستگويانی و (می توانی معجزه ای بیاوری یا) معجزه ای آورده ای، آن را به میان بیاور.

فَأَلْقَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ (۱۰۷)

پس (موسی) عصای خود را افکند ناگهان به صورت اژدهایی نمایان شد.

نکته ها:

از عصای حضرت موسی معجزات دیگری نیز نمایان شد، از جمله اینکه پس از اژدها شدن، همه ی بافته های ساحران را بلعید، «تَلَقَّفُ مَا يَأْفِكُونَ» (۲) به آب دریا خورد و آن را شکافت، «أَنْ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ» (۳)، به سنگ خورد و چشمه های آب از آن جوشید. «اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا» (۴)

عصا در حضور خود موسی علیه السلام، مار کوچک و پر تحرک شد و موسی فرار کرد، «جَانُّ وُلَى مُدْبِرًا» (۵) در حضور مردم مانند مار معمولی حرکت می کرد، «حَيَّةٌ تَسِيْعِي» (۶) و در حضور فرعون، مار بزرگ و اژدها شد. «فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ» بنابراین در تبلیغ و تربیت باید نوع و گرایش مخاطب را در نظر گرفت و هر کدام را با توجه به موقعیت خودش قانع کرد.

امام رضا علیه السلام فرمود: زمان حضرت موسی علیه السلام، سحر و جادوگری رواج بسیاری داشت و آن حضرت با آوردن معجزه ای که آنان قادر به انجام آن نبودند، سحرهایشان را باطل و با آنها اتمام حجت نمود. (۷)

ص: ۱۳۳

۱-۱. نهج البلاغه، حکمت ۲۱۶.

۲-۲. شعراء، ۴۵.

۳-۳. شعراء، ۶۳.

۴-۴. بقره، ۶۰.

۵-۵. نمل، ۱۰.

۶-۶. طه، ۲۰.

۷-۷. عیون اخبار الرضا، ج ۲، ص ۸۰.

میان افکندن عصا و ازدها شدن آن فاصله ای نبود. «فَإِذَا هِيَ تُعْبَانُ»

پیام ها:

۱- معجزه، دلیل صدق نبوت است. «فَأْتِ بِهَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ» فرعون با ابراز این سخن حق، اراده باطلی داشت و کسی را بالاتر از خود نمی دانست.

۲- معجزه باید برای همه روشن باشد و جای هیچ شکی باقی نگذارد. «مُبِينٌ»

و نَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ ﴿١٠٨﴾

و (موسی) دست خود را (از گریبانش) بیرون آورد، پس ناگهان آن (دست) برای بینندگان سفید و درخشان می نمود.

قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٠٩﴾

اشراف و اطرافیان قوم فرعون گفتند: همانا موسی ساحری بسیار ماهر و داناست.

پیام ها:

۱- پیامبران در کنار انذار (ازدها شدن عصا که نوعی ترس و وحشت داشت)، بشارت و دست نورانی نشان می دهند. «بَيْضَاءُ» (در برابر متکبر، ابتدا باید غرور او را درهم شکست، آنگاه دست نوازش را نیز نشان داد).

۲- سفید گشتن دست موسی، معجزه ی دیگر آن حضرت و امری غیر منتظره و قابل رؤیت برای همگان بود. «فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ»

۳- اطرافیان طاغوت ها، در جنایات آنان سهیم اند. «قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ»

۴- اطرافیان، ضمن اقرار به عظمت کار حضرت موسی، باز هم تلاش می کردند نظام فرعون را حفظ کنند. «إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ مُّبِينٌ»

۵- افراد مستکبر لجوج، در مواجهه با دلیل و منطق و احتمال شکست، دست به توجیه زده و سرسخت تر می شوند. «إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ» («ان» و حرف «لام» و جمله ی اسمیه، نشانه ی تأکید است)

۶- مخالفان سعی می کنند با تهمت، چهره ی انبیا را خراب کنند. «لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ»

يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ ﴿١١٠﴾

(آنان گفتند: موسی) می خواهد شما را از سرزمینتان آواره و بیرون کند (و سرزمین شما را اشغال نماید)، پس (در این مورد) چه دستور می دهید؟

نکته ها:

فرعونیان برای انحراف افکار عمومی، به حضرت موسی تهمت زدند، هم از نظر اعتقادی او را ساحر دانستند و هم از نظر اجتماعی و سیاسی او را فتنه جو معرفی کردند.

پیام ها:

۱- یکی از حربه های مخالفان، تهمت قدرت طلبی به مردان حق است. «يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ»

۲- گاهی دشمنان از احساسات و عواطف مردم مانند وطن دوستی، بر ضد مردان خدا سوءاستفاده می کنند. «يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ»

۳- کافر همه را به کیش خود پندارد. «يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ» چون فرعون دلبسته به مادیات و زمین بود، فکر می کرد موسی نیز دلبسته ی مال و سرزمین است.

۴- طاغوت ها در عین استبداد، گاهی ناچار می شوند در گرفتاری های سیاسی به مشورت با اطرافیان پردازند. «فَمَاذَا تَأْمُرُونَ»

قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَأَرْسِلْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ ﴿١١١﴾

(اطرافیان فرعون) گفتند: (مجازات) او و برادرش را به تأخیر انداز و مأموران را در شهرها برای جمع کردن (ساحران) بفرست.

يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ ﴿١١٢﴾

تا هر ساحر دانا و کارآموده ای را نزد تو بیاورند.

کلمه ی «أرج» فعل امر از ریشه ی «رجاء» هم به معنای حبس کردن و هم به معنای تأخیر انداختن است. امّا با توجّه به موج گسترده ی دعوت موسی و معجزاتش، به زندان انداختن موسی برای فرعون مناسب نبود، لذا معنای تأخیر انداختن مناسب تر است.

در اینجا آمده است: «سَاحِرٍ عَلِيمٍ» ولی در آیه ی ۳۷ سوره ی شعراء با تعبیر «سَيِّحَارٍ عَلِيمٍ» آمده که نشان دهنده ی کمال تخصص و کار آزمودگی جادوگران است.

پیام ها:

- ۱- در حکومت های طاغوتی فرعون، روشنگری مردم و هر صدای حقی، مجازاتی در پی دارد. «قَالُوا أَرْجِهْ»
 - ۲- تخریب شخصیت، مهم تر از قتل و مجازات است. «أَرْجِهْ» (بنا بر اینکه مراد از «أرجه»، پیشنهاد تأخیر مجازات موسی، برای رسوا کردن او در اجتماع باشد).
 - ۳- طاغوت ها برای شکستن حق، گردهمایی سراسری و جهانی از متخصصان تشکیل می دهند. «يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ»
 - ۴- کفار هم می دانند برای مقابله با کار فرهنگی، باید کار فرهنگی قوی تری انجام داد. «بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ»
 - ۵- گاهی علم و تخصص، در دست افراد منحرف و در مسیر مبارزه با حق قرار می گیرد. «يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ»
- وَ جَاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالُوا إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِن كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ «۱۱۳»

(پس از فراخوانی، ساحران نزد فرعون آمدند، (و) گفتند: اگر ما پیروز شویم، آیا برای ما پاداشی هست؟

قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ «۱۱۴»

(فرعون) گفت: آری! (و علاوه بر آن،) شما از مقربان (درگاه من) خواهید بود.

۱- کسی که به خداوند وابسته نباشد، جذب هر ندایی می شود. **يَا تُوَكَّ ... جَاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ**

۲- یکی از تفاوت های پیامبران و جادوگران، تفاوت در هدف و انگیزه هاست.

پیامبران برای ارشاد مردم کار می کردند و مزدی نمی خواستند، **«مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ» (۱)**، اما ساحران تنها برای دنیا و مادیات کار می کنند. **«إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا»**

۳- روی آورندگان به دربار طاغوت، هدف دنیایی دارند. **«إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا»**

۴- طاغوت ها و ستمگران، از عالمان و متخصصان مخالف حق حمایت می کنند و برای سرکوبی حق و مردان حق، سرمایه گذاری می کنند. **«قَالَ نَعَمْ»** (آیا برای نابودی باطل، به سراغ عالمان دینی رفته و یا از آنان حمایت کرده ایم!)

۵- طاغوت ها برای حفظ حکومت خود در برابر هر تقاضایی تسلیم شده و به هر و پیشنهادی تن می دهند. **«قَالَ نَعَمْ»**

۶- پاداش سیاسی و مقام و موقعیت اجتماعی نزد دنیاپرستان، ارزشمندتر از مال است. **«لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ»**

«قَالُوا يَا مُوسَى إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ وَإِمَّا أَنْ نَكُونَ نَحْنُ الْمُلْتَمِينَ» (۱۱۵)

(جادوگران) گفتند: ای موسی! آیا (نخست تو وسیله سحرت را) می افکنی و یا ما افکننده (به وسیله جادوی خود) باشیم؟

«قَالَ أَلْقُوا فَلَمَّا أَلْقُوا سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرَهُبُوهُمْ وَجَاءُوا بِسِحْرِ عَظِيمٍ» (۱۱۶)

(موسی با تکیه بر نصرت الهی) گفت: (نخست شما) بیافکنید. پس همین که (ابزار جادوی خود را) افکندند، چشم های مردم را افسون کردند (با این چشم بندی) ترس و وحشتی در مردم پدید آوردند و سحری بزرگ را به صحنه آوردند.

ص: ۱۳۷

پیام ها:

۱- جادوگران سحری آوردند که به ظاهر مانند معجزه ی حضرت موسی بود و با افکندن بر زمین، نمایان می شد. فَتَلَقَى ...
الْمُلْقِينَ

۲- در راه شناخت، نباید تنها به حواسّ ظاهری تکیه کرد، چون گاهی چشم هم افسون شده و تحت تأثیر قرار می گیرد. «سَحَرُوا
أَعْيُنَ النَّاسِ»

۳- تصرف جادوی ساحران در چشم مردم است، نه واقعیت، مثل سراب که آب به نظر می آید. «سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ» آری، انبیا با
بصیرت مردم کار دارند، و ساحران با بصر مردم.

۴- برای کوبیدن هر حقی، از وسائل مشابه آن استفاده می شود، مذهب علیه مذهب و روحانی نما علیه روحانی. اینجا هم جادو
بر ضد معجزه بکار گرفته شد. «بِسِحْرِ عَظِيمٍ»

وَ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَلْقِ عَصَاكَ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ ﴿١١٧﴾

و به موسی وحی کردیم که عصایت را بیافکن. (همین که افکند ازدها شد و) ناگهان (وسائل و) جادوهای دروغین ساحران را
بلعید.

نکته ها:

کلمه ی «تَلَقَفُ» از «لَقَفُ»، به معنای بر گرفتن چیزی با قدرت و سرعت است و در این جا به معنای بلعیدن است و کلمه ی
«يَأْفِكُونَ» از «افك»، به دروغی که در قالب صدق و راستی مطرح شود یا باطلی که ظاهری حقّ نما داشته باشد، گفته می شود.

اگر معجزه و عصای حضرت موسی، بافته های جادویی ساحران را بی تأثیر می کند و آنها را نابود می کند، استمداد از معجزه
ی جاوید پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله یعنی قرآن و تلاوت آن نیز حتماً بافته ها و توطئه های پیروان باطل را نقش بر آب
می کند.

پیام ها:

۱- پیامبران الهی، در شرایط بحرانی مستقیماً از سوی غیب مدد می شوند. «أَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَلْقِ عَصَاكَ» آری، خداوند بندگان مخلص خود را در مجامع بین المللی و در حضور دشمنان حق، امداد کرده و بر آنان غالب می سازد.

۲- باطل هایی که در چشم و دل مردم تأثیر گذارده و آنها را لرزان می کنند، «سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ» توسط پیامبر با قدرت الهی بر ملا شده و درهم شکسته می شود. «تَلَقَفُ مَا يَأْفِكُونَ»

فَوَقَعَ الْحَقُّ وَبَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١١٨﴾

فَغُلِبُوا هُنَالِكَ وَانْقَلَبُوا صَاغِرِينَ ﴿١١٩﴾

پس (بدین سان) حق، آشکار شد (و نبوت موسی تأیید گردید) و آنچه (که ساحران) می کردند، باطل و بیهوده گردید. پس (ساحران و فرعونیان) همانجا مغلوب شدند و خوار و زبون برگشتند.

وَأَلْقَى السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ ﴿١٢٠﴾

و جادوگران به سجده درافتادند.

نکته ها:

با پیروزی حضرت موسی، ضربه ی سختی بر نظام فرعونى وارد شد، اما مهم تر آنکه ساحران یکجا به موسی ایمان آوردند و حیثیت فرعون از درون فرو ریخت.

مرجع ضمیر در جمله ی «مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» ساحران است

پیام ها:

۱- حق، پیروز و باطل، نابود است. «فَوَقَعَ الْحَقُّ» باطل های ساخت دست بشر، در برابر حق تاب نمی آورند.

۲- در شیوه ی تبلیغ، با بیان حق و آشکار کردن حقیقت، می توان باطل را از میدان

بیرون کرد. «فَوَقَّعَ الْحَقُّ وَ بَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

۳- یک جلوه از طرف حق، هزاران جلوه فریبنده ی باطل را محو می کند. «فَوَقَّعَ الْحَقُّ وَ بَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» برای مبارزه با معجزه ی موسی، مدت زمان طولانی زحمت کشیدند و انواع جادوها را بکار بستند، ولی تمام آنها بی فایده بود.

۴- ساحران پس از شکست، همراه فرعونیان صحنه ی مبارزه را ذلیلانه ترک کردند. «انْقَلَبُوا صَاغِرِينَ»

۵- مدعیان پیروزی، «نَحْنُ الْغَالِبِينَ» (۱) مغلوب های تاریخ گشتند. فَعُلبُوا ... صَاغِرِينَ

۶- عظمت معجزه ی الهی آن گونه بود که ساحران گویا ناخواسته و بی اختیار به سجده افتادند. «الْقِيَّ» به صورت مجهول آمده است.

۷- شناخت حق، زمینه ی خضوع و تسلیم است. «الْقِيَّ السَّحْرَهُ سَاجِدِينَ» می توان در سایه ی شناخت صحیح، در یک لحظه تغییر عقیده داد و خوشبخت شد.

۸- سجده، بارزترین جلوه تسلیم است و سابقه ی بس طولانی دارد. «ساجدین»

قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ «۱۲۱»

(ساحران) گفتند: به پروردگار جهانیان ایمان آوردیم. (همان) پروردگار موسی و هارون.

نکته ها:

جادوگرانی که برای رسوا ساختن حضرت موسی و کسب مال و مقام نزد فرعون به صحنه آمده بودند، با دیدن معجزه ی موسی علیه السلام، ایمان آورده و آن را اعلام و به اصول توحید، نبوت و معاد اقرار کردند؛ توحید و نبوت را با جملات

ص: ۱۴۰

عدو شود سبب خیر، اگر خدا خواهد.

ساحران، موسی و هارون علیهما السلام را در کنار هم ذکر کردند و گفتند: «رَبِّ مُوسَىٰ وَ هَارُونَ»، زیرا هارون نیز در کنار موسی در ارشاد آنان نقش داشته است و یا اگر می گفتند: «رَبِّ مُوسَىٰ»، احتمال سوء استفاده فرعونیان داده می شد، که بگویند رب موسی، فرعون است، چون او سالها در خانه ی فرعون و تحت تربیت او بود تا بزرگ شد، چنانکه خود فرعون به موسی علیه السلام گفت: آیا ما تو را در کودکی تربیت نکردیم؟ «أَلَمْ نُزَبِّكَ فِتْنًا وَ لِيَدًا» (۱) لذا ساحران این توطئه را نقش بر آب کردند و گفتند: «رَبِّ مُوسَىٰ وَ هَارُونَ»

حضرت علی علیه السلام فرمود: «كُنْ لِمَا لَا تَرْجُو أَرْجَىٰ مِنْكَ لِمَا تَرْجُو»، به آن چیز که امید نداری، امیدوارتر باش تا به چیزی که امیدی در آن هست. چنانکه موسی علیه السلام حرکت کرد تا برای خانواده اش آتش بیاورد، اما با مقام رسالت برگشت، بلکه ی سبأ برای دیدن حضرت سلیمان علیه السلام از شهر خارج شد، اما مؤمن برگشت، ساحران برای رسیدن به پست و مقام به دربار فرعون آمدند، اما با ایمان و مؤمن بازگشتند. (۲)

پیام ها:

۱- ساحران، قبل از مبارزه، محتوای دعوت موسی را شنیده بودند و لذا پس از دیدن معجزه ی آن حضرت، به همان شنیده ها اقرار کردند. «قَالُوا آمَنَّا»

۲- انسان، انعطاف پذیر و آزاد است و می تواند پس از فهمیدن حق، عقیده و فکر خود را تغییر دهد. «قَالُوا آمَنَّا»

۳- توبه ی انحراف فکری و شرک، ایمان است. «آمَنَّا»

۴- ساحران، تفاوت معجزه و جادو را بهتر از دیگران فهمیدند و لذا خیلی سریع ایمان آوردند. «آمَنَّا»

۵- گاهی ایمان نیاوردن مردم به دلیل ناشناخته بودن حق است، همین که حق روشن شد، گروهی ایمان می آورند. «آمَنَّا»

ص: ۱۴۱

۱- ۱). شعراء، ۱۸.

۲- ۲). تفسیر اثنی عشری، تحف العقول، ص ۲۰۸.

۶- جلوی سوءاستفاده را باید گرفت. برای اینکه فرعون نگوید: من همان «بِرَبِّ الْعَالَمِينَ» هستم، ساحران گفتند: «رَبِّ مُوسَى وَ هَارُونَ»

۷- در خالقیت خداوند بحثی نیست، نزاع بر سر ربوبیت خدا و تدبیر جهان به دست اوست. «بِرَبِّ الْعَالَمِينَ رَبِّ مُوسَى وَ هَارُونَ»

قَالَ فِرْعَوْنُ آمَنْتُمْ بِهِ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّ هَذَا لَمَكْرٌ مَكْرَتُمُوهُ فِي الْمَدِينَةِ لِتُخْرِجُوا مِنْهَا أَهْلَهَا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ (۱۲۳)

فرعون (به ساحران) گفت: آیا پیش از آن که به شما اجازه دهم به او ایمان آوردید؟ قطعاً این نیرنگی است که شما در این شهر اندیشیده اید تا اهلش را از آن بیرون کنید. پس به زودی خواهید فهمید! (که با چه کسی طرف هستید و چه کیفری خواهید شد.)

پیام ها:

۱- در استعمار فرهنگی حکومت ها، آزادی اندیشه و حق انتخاب عقیده از مردم سلب می شود. «قَالَ فِرْعَوْنُ آمَنْتُمْ بِهِ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ»

۲- یکی از شیوه های طاغوت ها، تهمت زدن به مردان حق است. «إِنَّ هَذَا لَمَكْرٌ مَكْرَتُمُوهُ» حتی به کارگزاران خود اعتماد ندارند و هر حرکت معنوی را سیاسی می بینند، چنانکه در جای دیگر، فرعون ساحران را شاگرد موسی می شمرد.

«إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمْ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ» (۱)

۳- طاغوت ها از حس وطن دوستی و عواطف مردم، در مسیر اهداف خود سوءاستفاده می کنند. «لِتُخْرِجُوا مِنْهَا أَهْلَهَا»

۴- تهدید به قتل و شکنجه، از ابزار سلطه ی طاغوت هاست. «فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ»

ص: ۱۴۲

لَأَقْطَعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ ثُمَّ لَأَصْلَبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿١٢٤﴾

حتماً دست و پاهایتان را بر خلاف یکدیگر (یکی از راست و یکی از چپ) قطع خواهم کرد، سپس همه ی شما را به دار خواهم کشید.

قَالُوا إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ ﴿١٢٥﴾

(ساحران در پاسخ) گفتند: (مهم نیست، هرچه می خواهی بکن) همانا ما به سوی پروردگارمان بازمی گردیم.

نکته ها:

شبهه این آیات را در سوره ی طه نیز می خوانیم، البته در قرآن اشاره ای به عملی شدن این تهدیدها نیست، اما به نقل روایات و تاریخ، فرعون، مؤمنان به موسی علیه السلام را قطعه قطعه کرد و به شاخه های درخت خرما آویخت. چنانکه طبری می گوید: «كانوا أول النهار كفاراً سحره و آخر النهار شهداء برّره» اول روز، کافرانی ساحر و آخر روز، شهیدانی نیکوکار بودند.

فرعون و فرعونیان با آن همه ی تدارکات و سر و صدا، سرانجام تحقیر شدند، «انْقَلَبُوا صَاغِرِينَ»، اما ساحران بر اثر ایمان، به رشد و سعادت رسیده و مرگ در راه عقیده ی حق را بر زندگی تحت سلطه ی فرعون ترجیح دادند. «إِلَىٰ رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ»

پیام ها:

۱- خشونت و تهدید، از حربه های زورگویان و قدرتمندان است. «لَأَقْطَعَنَّ»

۲- طاغوت ها، برای جلوگیری از نفوذ اندیشه های اصلاحی و انقلابی، پیشتازان انقلاب را تهدید، شکنجه و به قتل می رسانند. «لَأَصْلَبَنَّكُمْ»

۳- انسان، محکوم نظام ها و محیطها نیست و با ایمان و اراده می تواند در برابر همه ی آنها مقاومت کند. «لَأَقْطَعَنَّ - قَالُوا»

۴- آنکه با بصیرت ایمان آورد، با امواج مختلف دست از ایمان بر نمی دارد و از تهدید نمی ترسد. «قَالُوا إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا آری ایمان، انسان را دگرگون و ظرفیت او

را بالا می برد. ساحرانی که دیروز در انتظار پاداش فرعون بودند، امروز به خاطر ایمان، آن چیزها برایشان ارزشی ندارد.

۵- مرگ در راه حق، بهتر از زندگی در راه باطل است. «إِلَىٰ رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ»

۶- سابقه ی بد را نباید ملاک قرار داد، گاهی چند ساحر و کافر با یک تحوّل، ایمان آورده و از مؤمنان دیگر سبقت می گیرند.
«إِلَىٰ رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ»

۷- در شیوه ی تبلیغ، از جوانمردی های گذشتگان یاد کنیم. قالوا ...

۸- ایمان به معاد و یادآوری آن در مقابل خطرها و تهدیدها، انسان را بیمه می کند.

«إِلَىٰ رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ» چنانکه به فرعون گفتند: هر کاری انجام دهی، سلطه ی تو تنها در محدوده ی این دنیا است. «فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا» (۱)

۹- از هدایت افراد منحرف حتی رهبران آنها مأیوس نشویم، چه بسا توبه کرده و یک دفعه عوض شوند. «قَالُوا إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ»

وَمَا تَنْقِمُ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِآيَاتِ رَبِّنَا لَمَّا جَاءَنَا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَ تَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ «۱۲۶»

و(ای فرعون!) تو از ما عیب و ایرادی سراغ نداری جز این که ما به آیات (و معجزات) پروردگارانمان که برای ما آمد ایمان آورده ایم. پرودگارا! بر ما صبر و شکیبایی فرو ریز و ما را مسلمان و فرمان بردار بمیران.

نکته ها:

این آیه، پاسخی به جوسازی ها و تهمت هایی است که از سوی فرعون نسبت به مؤمنان و همراهان حضرت موسی انجام می گرفت و در آیات گذشته به آنها اشاره شد، از قبیل اینکه شما توطئه گر هستید و قصد تصاحب وطن و کاشانه مردم و اخراج آنان را دارید. آنان گفتند:

شما نیز می دانید که عیب ما تنها ایمان ماست، نه آنچه شما می گوید.

ص: ۱۴۴

امام صادق علیه السلام فرمود: کسی که خود را برتر از دیگران بداند مستکبر است. به حضرت گفتند: گاهی انسان به دلیل آنکه دیگران مشغول گناهند و او گناه نمی کند خود را برتر می داند! حضرت فرمودند: شاید او توبه کرده و بخشیده شده است، ولی تو خبر نداری و هنوز او را چنان می بینی. مگر داستان ساحران را نشنیده ای که با انگیزه ی شکست موسی آمدند، ولی توبه کرده و هدایت شدند و پایان خوبی داشتند. (۱)

پیام ها:

۱- ایمان به خدا و زیر بار طاغوت نرفتن، بی دردسر نیست. «وَمَا تَنْقِمُ»

۲- ایمانی که براساس برهان و پس از دیدن نشانه های حقیقت باشد، از ارزش بهتری برخوردار است. «آمَدًا بِآيَاتِ رَبِّنَا لَمَّا جَاءَنَا»

۳- طاغوت ها با فکر و عقیده ی توحیدی مخالفند، نه با آدم ها. «إِلَّا أَنْ آمَنَّا»

۴- نشانه ی مؤمنان راستین، آرامش، مقاومت، صراحت، شجاعت، تضرع و دعا بخصوص در هنگام سختی هاست. آمَنَّا ... رَبَّنَا أَفْرَغْ عَلَيْنَا صَبْرًا

۵- در دعا به ربوبیت خداوند متوسل شویم. «رَبَّنَا»

۶- بهترین شیوه در برابر تهدید طاغوت ها، دعا و توکل بر خدا و حفظ ایمان و پایداری است. «رَبَّنَا أَفْرَغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَ تَوْفَنَّا مُسْلِمِينَ»

۷- وقتی تهدیدها سنگین باشد، صبر و مقاومت بیشتری هم می طلبد. ساحران گفتند: «أَفْرَغْ عَلَيْنَا صَبْرًا» دل ما را پر از صبر کن و نگفتند: «أُنزِلْ عَلَيْنَا»

۸- حسن عاقبت، نیاز به دعا، استمداد و توفیق الهی دارد. رَبَّنَا ... تَوْفَنَّا مُسْلِمِينَ

ص: ۱۴۵

وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ أَتَدْرُ مُوسَىٰ وَ قَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَ آلِهَتَكَ قَالَ سَنُقْتُلُ أَبْنَاءَهُمْ وَ نَسَدِ تَحِييَ نِسَاءَهُمْ وَ إِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ ﴿١٢٧﴾

و اشراف قوم فرعون (به او) گفتند: آیا موسی و قومش را رها می کنی تا در زمین فساد نمایند و موسی، تو و خدایانت را رها کند؟! (فرعون) گفت: به زودی پسرانشان را می کشیم و زنانشان را (برای کنیزی) زنده نگاه می داریم و ما بر آنان تسلط کامل داریم.

نکته ها:

فرعون پس از شکست در برابر موسی، از آن حضرت و بنی اسرائیل دست برداشت. در این مدّت تبلیغات پیروان موسی زیاد شد تا آنجا که اشراف قوم فرعون از سکوت او احساس خطر کرده و خواستار جلوگیری و برخورد با آنان شدند.

فرعون خود را خالق نمی دانست، بلکه «ربّ» می پنداشت: «أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَىٰ» (۱) و می گفت: برای شما معبودی جز خود سراغ ندارم، «مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِي» (۲) ولی او و مردمش معبودهایی داشتند و آنها را به عنوان مظاهری از خالق می پرستیدند. «آلِهَتَكَ»

پیام ها:

۱- بخشی از مفساد طاغوت ها، به خاطر فساد اطرافیان است. «وَقَالَ الْمَلَأُ»

۲- رژیم های باطل طاغوتی، در مواجهه با حقّ و مردان حقّ، دچار تصمیم های متضادّ و سردرگم می شوند. لذا فرعون گاهی تصمیم به قتل موسی می گیرد، «ذَرُونِي أَقْتُلْ مُوسَىٰ» (۳) و گاهی او را آزاد می گذارد تا آنجا که مورد اعتراض اطرافیان قرار می گیرد. «أَتَدْرُ مُوسَىٰ وَ قَوْمَهُ»

۳- حرکت اصلاحی پیامبران از دید طاغوت ها، فساد، فتنه، اغتشاش و خلاف

ص: ۱۴۶

۱- ۱. نازعات، ۲۴.

۲- ۲. قصص، ۳۸.

۳- ۳. غافر، ۲۶.

مصالح عمومی است. «لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ»

۴- حذف پسران و حفظ زنان، یک سیاست فرعونی است تا جوانمردی و غیرت از مردان رخت بر بندد و زنان، ابزار برنامه ها و سیاست های آنان شوند. مثل سیاست استعماری امروز. «سَنُقْتِلُ أَبْنَاءَهُمْ وَ نَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ»

قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَ اصْبِرُوا إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَ الْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ «۱۲۸»

موسی به قوم خود گفت: از خداوند یاری بجوید و صبر و مقاومت کنید، زیرا زمین از آن خداوند است که آن را به هر یک از بندگانش که بخواهد به ارث می گذارد و فرجام (نیک) از آن پرهیزکاران است.

نکته ها:

در این آیه دو فرمان همراه با دو بشارت مطرح است: فرمان به استعانت و صبر، بشارت به وراثت زمین و پایان نیک برای متقین.

امام باقر علیه السلام از حضرت علی علیه السلام نقل می کند که فرمودند: من و اهل بیتم مصداق این آیه هستیم. و امام صادق علیه السلام در تفسیر این آیه فرمودند: «فما كان لله فهو لرسوله و ما كان لرسول الله فهو للامام بعد رسول الله» (۱) بنا بر این، اگر آیه می فرماید: زمین برای خداوند است، یعنی رسول خدا صلی الله علیه و آله و امامان علیهم السلام وارثان زمین از سوی خدا هستند.

پیام ها:

۱- رهبر، در مواقع حساس، امت را دلداری می دهد. قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ... حضرت موسی نابودی فرعونیان و تسلط مؤمنان بر آنان را به یارانش مژده داد.

۲- از عوامل پیروزی و بیمه شدن در برابر تهدیدها، استمداد، توکل، مقاومت و تقواست. «اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَ اصْبِرُوا» (هم از او کمک بگیریم و هم خود صبر کنیم).

ص: ۱۴۷

۳- نابودی حکومت های ستمگر و جانشینی مؤمنان صابر، با اراده و مشیت خداوند حتمی است. «يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ»

۴- شرط رسیدن به حاکمیت، صبر و مقاومت و استعانت از خداوند است.

«اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَاصْبِرُوا إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ»

۵- استعانت از خداوند و صبوری، نمودی از تقوا و پرهیزکاری است. «اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَاصْبِرُوا... وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ»

۶- اهل تقوا، هم در دنیا پایان نیک دارند، «يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ» و هم در آخرت، برندگان اصلی اند. «وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ»

۷- امید به آینده ی روشن، وعده ی ادیان الهی از جمله اسلام است. «وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ»

«قَالُوا أُوذِينَا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنَا وَ مِنْ بَعْدِ مَا جِئْتَنَا قَالَ عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يُهَدِّكَ عِدْوَكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ» (۱۲۹)

(قوم موسی) گفتند: هم پیش از آنکه نزد ما بیایی آزار می شدیم و هم پس از آنکه آمدی! (پس چه باید کرد؟) موسی گفت: امید است پروردگارتان دشمن شما را نابود کند و شما را در این سرزمین، جانشین آنان سازد تا ببیند شما چگونه عمل می کنید.

نکته ها:

بنی اسرائیل توقع داشتند پس از قیام موسی علیه السلام کارها یک شبه درست شود و کشور مصر، با همه ی امکانات در اختیار آنان قرار گیرد و فرعونیان نابود شوند. از این رو مدعی بودند که قیام حضرت موسی برایشان رفاه نیاورده است، اما در پاسخ آنان می فرماید: پیروزی، نیاز به شرایطی همچون صبر، تلاش و توکل دارد که با فراهم شدن آنها، یاری الهی فرامی رسد.

ص: ۱۴۸

۱- رفاه و امتیّت، اولین خواسته های مردم از حکومت هاست. **قَالُوا أُؤْذِنَا ...**

۲- مردم ضعیف الایمان، در هر شرایطی از انبیا توقّع رفاه دارند و در غیر این صورت از آنان نیز انتقاد می کنند. **قَالُوا أُؤْذِنَا مِنْ قَبْلِ ...**

۳- گاهی رهبران آسمانی، مورد انتقاد پیروان کم ظرفیت و کم تحمّل خود نیز قرار می گرفتند. **«قَالُوا أُؤْذِنَا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِينَا وَ مِنْ بَعْدِ مَا جِئْنَا»**

۴- اغلب مردم، سعادت و خوشی را در راحتی و آسایش می پندارند و نبود آن را ناکامی می دانند، غافل از آنکه ادیان آسمانی برای تنظیم و جهت صحیح دادن به زندگی آمده اند، نه برطرف کردن تمام مشکلات دنیوی مردم. **مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِينَا وَ مِنْ بَعْدِ مَا ...**

۵- مشکلات طبیعی و اجتماعی را باید از راه طبیعی و با تدبیر حل کرد، نه با اعجاز. (با توجه به آیه قبل «اصْبِرُوا»، و جمله: «بَعْدِ مَا جِئْنَا»)

۶- رهبر باید انتقادهای را بشنود و پیام امیدبخش بدهد. **«عَسَىٰ رَبُّكُمْ»**

۷- ایمان به نظارت خداوند، مایه ی دقّت و پرهیزکاری است. **«يَسْتَخْلِفُكُمْ فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرَ»**

۸- حکومت بر مردم، وسیله ی آزمایش است، نه لذّت جویی. **«فَيَنْظُرَ كَيْفَ»**

۹- مردم در قبال حکومت مسئولند و با آن آزمایش می شوند. **«كَيْفَ تَعْمَلُونَ»** و نفرمود: «کیف أعمل»

وَ لَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ وَ نَقْصِ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ» (۱۳۰)

و همانا ما طرفداران فرعون را به قحطی و خشکسالی و کمبود محصولات گرفتار کردیم، باشد که متذکّر شوند (و از راه انحرافی خود دست بردارند).

نکته ها:

«سنین» جمع «سنه»، به معنای سال است، اما وقتی با کلمه «أَخَذَ» به کار می رود، اغلب به معنای قحطی و خشکسالی است. لذا ذکر «نَقْصٍ مِنَ الثَّمَرَاتِ»، شاید برای بیان مصداق بارز قحطی باشد.

گاهی بلاها و سختی ها، در مسیر بیداری و امتحان انسان و زمینه ی هلاکت اوست. «وَلْتَبْلُوْنَكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَ نَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَ الثَّمَرَاتِ» (۱)

حضرت علی علیه السلام می فرماید: خداوند با کم شدن محصولات و بازداشتن برکات و بستن در خزانة های خیرات، گناهکاران را می آزمايد تا آنان متبته و متذکر شده و توبه کنند و گناهان را ترک کنند. (۲)

پیام ها:

۱- در تربیت، گاهی باید از اهرم سختی و تنگنا نیز استفاده کرد. «وَلَقَدْ أَخَذْنَا»

۲- اراده ی خداوند، بر عوامل طبیعی حاکم است. أَخَذْنَا ... بِالسَّيْنِ

۳- قحطی و خشکسالی، یا کیفر الهی است و یا هشدار و زنگ بیدارباش. «بِالسَّيْنِ وَ نَقْصٍ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذْكُرُونَ» آری، تحولات هستی هدفدار است.

۴- زمینه های هدایت و سعادت، در خانواده ی مستکبرترین افراد نیز وجود دارد.

آل فِرْعَوْنَ ... لَعَلَّهُمْ يَذْكُرُونَ

۵- ممکن است علی رغم تلاش برای ارشاد مردم، هیچ وسیله و طرحی در بعضی کارساز نباشد، چون انسان در پذیرش آزاد است نه مجبور. أَخَذْنَا ... لَعَلَّهُمْ

فَإِذَا جَاءَتْهُمْ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَئِن لَّا هِدَايَةَ وَ إِن تَصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسَىٰ وَ مَنْ مَعَهُ إِلَّا طَائِفَةٌ مِّنْهُمْ عِنْدَ اللَّهِ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ» (۱۳۱)

ص: ۱۵۰

۱- ۱. بقره، ۱۵۵.

۲- ۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۴۳.

پس هرگاه خوبی و خوشی به سراغشان می آمد، می گفتند: این حق (ما و به خاطر لیاقت) ماست، ولی اگر تلخی و بدی به آنان می رسید، به موسی و پیروانش فال بد می زدند، بدانید که سرچشمه ی شومی هایشان نزد خداست (و اوست که آنان را به خاطر رفتار بدشان کیفر می دهد)، ولی اکثرشان نمی دانند.

نکته ها:

«يَطَّيَّرُوا» از «تَطَيَّرَ»، به معنای فال بد زدن است. چون عرب ها اغلب فال بد را از طریق پرواز پرنده یا صدای آن می دانستند، به هر گونه فال بد «طیره» می گویند. (۱)

در آیات دیگر قرآن نیز فال بد در مورد پیامبران حتی رسول خدا صلی الله علیه و آله مطرح شده است. (۲)

فال بد، در پیدایش حوادث و پیش آمدها، هیچ اثر طبیعی و منطقی ندارد، اما آثار روانی بسیاری دارد. در روایات می خوانیم: فال بد، نوعی شرک به خداست و هرگاه فال بد زدید، به کار خود ادامه دهید و به آن اعتنا نکنید. امام صادق علیه السلام فرمودند: فال بد، اثرش به همان اندازه است که آن را می پذیری؛ اگر آن را سبک بگیری، کم اثر خواهد بود و اگر آن را محکم بگیری، پر اثر و اگر به آن اعتنا نکنی، هیچ اثری نخواهد داشت. (۳)

فال بد، در میان تمام اقوام و ملل گذشته و حال وجود داشته و دارد و موجب بدبینی و رکود کارها می شود، لذا از آن نهی شده است، اما فال نیک چون سبب حرکت و عشق و امید است، اشکالی ندارد. (۴)

پیام ها:

۱- فرعونیان، تنها خود را شایسته و حق کامیابی را مخصوص خود می دانستند.

﴿قَالُوا لَنَا هَذِهِ﴾

۲- رفاه و کامیابی برای فرعونیان امری شناخته شده و عادی بود، اما تلخی ها برای آنان ناشناخته و ناباور بود. (کلمه ی «الحسنه» همراه الف و لام و حرف

ص: ۱۵۱

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). نساء، ۷۸، نمل، ۴۷ و یس، ۱۸.

۳- ۳). تفاسیر نمونه و المیزان.

۴- ۴). تفسیر نمونه.

فَإِذَا» نشانه ی شناخته شدن و کلمه ی «سَيِّئَةً» بدون الف و لام در کنار «إِنَّ»، نشانه ی ناشناخته و ناباور بودن است.

۳- اکثر فرعونیان به جای آنکه از قحطی و هشدارهای الهی بیدار شوند، به تحلیل غلط پرداختند و آن را به موسی نسبت دادند.
«يَطَّيَّرُوا بِمُوسَى»

۴- نسبت دادن خوبی ها به خود و بدی و بدبختی ها به انبیا و دین، نشانه ی خودبینی و جهالت است. فَإِذَا جَاءَتْهُمْ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هَذِهِ وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسَى ... أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

۵- ریشه ی خرافات و فال بد، جهل است. يَطَّيَّرُوا ... لَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِنَسْحَرَنَّ بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ «۱۳۲»

و(فرعونیان به موسی) گفتند: هرگونه آیه و معجزه ای بیاوری، تا با آن ما را جادو کنی، ما به تو ایمان نمی آوریم.

نکته ها:

از این که به حضرت موسی می گفتند: هرگونه آیه ای بیاوری، معلوم می شود که دشمن نیز می دانست که کار موسی جادو نیست، بلکه معجزه ای الهی است، ولی از روی لجاجت و تکبر ایمان نمی آوردند، فقط ساحران هنگامی که فهمیدند کار موسی سحر نیست، بدون لجاجت ایمان آوردند. البته شاید آیه نامیدن کار حضرت موسی از سوی فرعونیان، از روی استهزا و مسخره بوده است.

پیام ها:

۱- گاهی انسان چنان سقوط می کند که با پیامبران و راهنمایان الهی برخورد کرده و نشانه های روشن هدایت را نیز واژگون و تیره و تار می بیند. «وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِنَسْحَرَنَّ»

۲-تهمت سحر نسبت به معجزات انبیا، از رایج ترین تهمت ها بوده است.

«لَتَسْحَرَنَّ» در جای دیگر می خوانیم: «كَذَلِكَ مَا أَتَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مُجْنُونٌ» (۱)

۳-انسان در انتخاب عقیده آزاد است و انبیا مردم را مجبور به ایمان نمی کردند، لذا برخی مردم در برابر معجزات آنان لجابت کرده و ایمان نمی آوردند. «فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ»

فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجُرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ آيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ «۱۳۳»

پس ما بر آنان طوفان و (هجوم) ملخ و حیوانات کوچک و قورباغه ها و (جریان) خون را به صورت نشانه های جدا جدا، فرستادیم، اما باز هم تکبر ورزیدند و آنان گروهی بدکار بودند.

نکته ها:

«طوفان» در فارسی به معنای تندباد است، اما عرب آن را به معنای سیل کوبنده به کار می برد. البته بعضی به هر حادثه ی عمومی و وحشتناک، طوفان گفته اند. «قمل»، به حیوانات کوچک از قبیل شپش، مورچه و آفات حشرات و نوعی حشرات گفته می شود. (۲)

خون، یکی از نشانه های خداوند بر قوم بنی اسرائیل بود و مراد، خون شدن آبها یا خون شدن همه ی مردم است که نوعی عذاب الهی بود.

عذاب های طوفان، خون و هجوم ملخ، تنها نسبت به فرعونیان بود و بنی اسرائیل از آن درامان بودند. داستان این عذاب ها در تورات نیز آمده است. (۳) هر بار که بلایی به آنها می رسید، دست به دامن موسی می شدند و قول می دادند که اگر خدا رفع بلا کند ایمان

ص: ۱۵۳

۱-۱. ذاریات، ۵۲.

۲-۲. مفردات راغب.

۳-۳. در تورات، خون شدن آبها در سفر خروج، باب ۷ آیه ی ۲۰، هجوم پشه، در باب ۸ آیه ی ۷، بارش تگرگ، در باب ۹ آیه ی ۲۵ و هجوم ملخ ها، در باب ۱۰ آیه ی ۱۴ آمده است.

بیاورند، آن حضرت می پذیرفت و از خدا درخواست کرده و بلا برطرف می شد، اما آنان باز دست از کفر و لجاجت خود بر نمی داشتند. چنانکه در آیات بعد نیز بیان می شود.

پیام ها:

۱- پس از هشدار و اتمام حجت خداوند و لجاجت و بی توجهی مردم، نوبت به کیفرهای سخت می رسد. بدنبال آیات قبل فرمود: فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ ...

۲- آنچه مایه ی رحمت است، به اراده ی الهی است. اگر او بخواهد، آب وسیله ی رحمت می گردد، و اگر بخواهد، وسیله ی عذاب خواهد بود. «فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ»

۳- حیوانات، مأموران الهی اند، گاهی مأمور رحمتند، مثل تار عنکبوت بر در غار، برای حفاظت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و گاهی مأمور عذاب می باشند، مثل ابابیل، قورباغه، ملخ و... فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ ... الْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ و در واقع هستی فرمان بردار خداوند است. «وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (۱)

۴- بلاها اغلب جنبه تربیتی دارد و گاهی پس از هر کیفری، مهلتی برای فکر و توبه و بازگشت است. «مَفْصَلَاتٍ»

۵- گناه، زمینه ساز تکبر و تکبر، زمینه انکار است. «فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُّجْرِمِينَ»

وَ لَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ قَالُوا يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ لَئِن كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَ لَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ «۱۳۴»

و چون بلا و بدبختی بر آنان واقع شد، (نزد موسی آمده) گفتند: ای موسی! برای ما نزد پروردگارت به خاطر عهدی که نزد تو دارد (و دعای تو را مستجاب می کند)، دعا کن که اگر این بلا را از ما برگردانی، قطعاً به تو ایمان می آوریم و حتماً بنی اسرائیل را (آزاد کرده و) با تو روانه می کنیم.

ص: ۱۵۴

فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمْ الرِّجْزَ إِلَىٰ أَجَلٍ هُمْ بِالْغُوهِ إِذَا هُمْ يَنْكُتُونَ ﴿١٣٥﴾

پس همین که نکبت و بدبختی را (به خاطر دعای موسی) از آنان تا مدتی که باید به آن می رسیدند برداشتیم، باز هم پیمان خود را می شکستند.

نکته ها:

«نکت» در اصل به معنای باز کردن ریسمان تابیده شده است، سپس در مورد پیمان شکنی به کار رفته است.

«أَجَلٍ» در این آیه، ممکن است مراد مدتی باشد که حضرت موسی علیه السلام برای رفع بلا تعیین می کرد که مثلاً فلان روز یا فلان ساعت بر طرف خواهد شد، تا بفهمند که این کیفر الهی است نه تصادفی.

و یا مراد این باشد که آن قوم لجوج، سرانجام گرفتار قهر حتمی خواهند شد، ولی تا رسیدن آن اجل حتمی و غرق شدن در دریا، موقتاً عذاب برداشته می شود.

مراد از عهد، یا استجابت دعای موسی می باشد و یا منظور مقام نبوت و رسالت اوست. (۱)

پیام ها:

۱- نیاز و گرفتاری، غرور انسان را می شکند. لَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ قَالُوا ...

آنچه شیران را کند روبه مزاج

احتیاج است، احتیاج است، احتیاج

۲- کافران نیز از طریق تو سئل به اولیای خدا، نتیجه می گرفتند. «يَا مُوسَىٰ اذْعُ لَنَا»

۳- فرعونیان نیز به وجود خدایی کارساز برای حضرت موسی، ایمان داشتند. «يَا مُوسَىٰ اذْعُ لَنَا رَبِّكَ»

۴- دعا، در جلب رحمت خدا و دفع سختی ها و بلاها مؤثر است. «اذْعُ لَنَا رَبِّكَ»

۵- آزادسازی انسان ها، از رسالت های انبیاست. «لَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ»

۶- برطرف کردن عذاب و قهر الهی، تنها به دست خود اوست. «فَلَمَّا كَشَفْنَا»

ص: ۱۵۵

۷- به وعده های دیگران، به هنگام اضطرار و ناچاری، چندان تکیه نکنیم. فَلَمَّا كَشَفْنَا ... يَنْكُثُونَ

۸- تجاوزگری انسان، اغلب در هنگام رفاه و احساس بی نیازی است. كَشَفْنَا ...

يَنْكُثُونَ چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَافٍ» (۱)

۹- حوادث تلخ و شیرین در نظام هستی، زمان بندی دارد. «إِلَىٰ أَجَلٍ»

فَأَنْتَقِمْنَا مِنْهُمْ فَأَعْرَفْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ «۱۳۶»

سرانجام از آنان انتقام گرفته و در دریا غرقشان ساختیم، زیرا آیات ما را تکذیب کردند و از آنها غافل بودند.

نکته ها:

«انتقام»، در اینجا به معنای مجازات و کیفر است، نه کینه توزی.

«یم»، در مصر قدیم به دریا و رودخانه می گفتند و چون داستان موسی و غرق فرعون و فرعونیان مربوط به مصر است، در قرآن همان لغت کهن به کار رفته است. (۲)

آن گذشت از نیل، با یاران چو برق

وین به خواری گشت در رودابه غرق

ناظران بینند با چشم شهود

کان کجا رفت، این کجا ماند از جحود

پیام ها:

۱- توجه به انتقام گیری خداوند، زمینه ی تذکر و ترک گناه است. «فَأَنْتَقِمْنَا» خداوند هم ارحم الراحمین و بسیار مهربان است و هم انتقام گیرنده.

۲- سرنوشت ما و ریشه ی ناگواری ها و بلاها، در دست خودماست. فَأَعْرَفْنَاهُمْ ...

بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا

۳- غفلت از آیات الهی، تاوان سنگینی دارد. فَأَعْرَفْنَاهُمْ ... كَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ

١-١. علق، ٦-٧.

٢-٢. تفسير نمونه.

وَ أَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضَعُونَ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَ مَغَارِبَهَا الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا وَ تَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسَيْنِ عَلَيَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ
بِمَا صَبَرُوا وَ دَمَرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَ قَوْمُهُ وَ مَا كَانُوا يَعْرِشُونَ (۱۳۷)

و بخش های شرقی و غربی سرزمین (فلسطین) را که در آن برکت قرار داده بودیم به قومی که پیوسته تضعیف می شدند به میراث دادیم و وعده ی نیکوی پروردگارت درباره ی (پیروزی) بنی اسرائیل، به خاطر صبرشان تحقق یافت و آنچه را فرعون و قومش (از کاخ) ساخته و آنچه را افراشته بودند ویران کردیم.

نکته ها:

«ارث»، به دارایی و مالی گفته می شود که انسان بدون کسب و کار و معامله ای به آن برسد، خواه از مردگان باشد یا از زندگان. (۱)

داستان عبور حضرت موسی و پیروانش از دریا و غرق شدن و عذاب فرعونیان در آن، ترسیمی از قیامت است که همه وارد جهنم می شوند و سپس متقین نجات پیدا می کنند. وَ إِن مِّنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا ... ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَ نَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثًا (۲)

سرزمین هایی که در اختیار فرعونیان بود، آنچنان وسیع بود که افق های متعدّد و طلوع و غروب های متفاوت داشت. «مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَ مَغَارِبَهَا» و همچنین دارای محصولات و برکات مادی و معنوی بسیاری بود، زیرا محلّ بعثت انبیای الهی و مدفن بسیاری از آنان بود.

پیش از اکتشافات بشر، قرآن، زمین را کروی معرفی کرده است. زیرا لازمه ی تعدّد مشرق «مَشَارِقَ» و مغرب «مَغَارِبَ»، کروی و در حرکت بودن زمین است.

خداوند در این آیه به پیامبر اسلام نیز نوید پیروزی می دهد. به کار بردن لفظ «رَبِّكَ» در

ص: ۱۵۷

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. مریم، ۷۱-۷۲.

جمله ی «وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ» ، به معنای آن است که تو نیز مشمول حمایت ما هستی.

پیام ها:

۱- حمایت خداوند از مستضعفان، مخصوص بنی اسرائیل نیست، بلکه یک سنت دائمی است. «أَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ» و نفرمود: «اورثنا بنی اسرائیل»

۲- بنی اسرائیل، در مدت طولانی به دست فرعونیان به ضعف کشیده شده بودند.

«كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ»

۳- حکومت انبیا، حکومت مستضعفان است. «يُسْتَضْعَفُونَ»

۴- شرط پیروزی، صبر و مقاومت است. مستضعفان و ملتی که صابر و مقاوم باشند، وارث زمین می شوند. «أَوْرَثْنَا ... بِمَا صَبَرُوا»

۵- خداوند، بی کم و کاست به وعده هایش عمل می کند. «وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ»

۶- هلاکت فرعونیان و به حکومت رسیدن بنی اسرائیل، از سخنان و وعده های زیبای پروردگار است. «كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنَى»

۷- تحولات اجتماعی و تاریخی، به دست خداوند است. «أَوْرَثْنَا ... دَمْرَنَا»

۸- قوم فرعون از نظر صنعت و ساخت بنا، پیشرفته بودند. یَصِيْعٌ ... يَعْرِشُونَ ولی رشد و توسعه ای که جدا از دین و ایمان باشد، سرانجام خوبی ندارد.

وَ جَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَوْا عَلَى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَامٍ لَهُمْ فَأَلْوَا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ «۱۳۸»

و بنی اسرائیل را از دریا گذرانیدیم، تا به قومی برخوردند که بر پرستش بت های خویش پایبند بودند، (با دیدن این صحنه) گفتند: ای موسی! برای ما خدایی قرار بده، همان گونه که برای اینان معبودها (و بت هایی) است.

موسی گفت: براستی، شما گروهی نادان (و جهالت پیشه) هستید.

إِنَّ هَؤُلَاءِ مُتَّبِعُونَ مَا هُم فِيهِ وَبِاطِلٍ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ «۱۳۹»

(موسی گفت:) همانا آنچه این قوم در آند(از کفر و شرک)، نابودشدنی است و آنچه انجام می دهند باطل است.

قَالَ أَغَيَّرَ اللَّهُ أَبْغِيكُمْ إِلَهًا وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ «۱۴۰»

گفت: آیا معبودی غیر خدا برای شما بجویم، در حالی که او شما را بر مردم این زمانه برتری داده است؟!

نکته ها:

کلمه ی «مُتَّبِعُونَ» از «تبار»، به معنای هلاکت است.

آنان که یک عمر در سحر و جادو بودند، با دیدن یک معجزه چنان مؤمن شدند که تهدیدهای فرعون آنان را نلرزاند، ولی طرفداران حضرت موسی با دیدن آن همه معجزات و پس از پیروزی بر فرعون، انحراف و بت پرستی قومی، آنان را به انحراف کشید و تازه از موسی علیه السلام نیز تقاضای بت کردند.

روزی یک یهودی به عنوان اعتراض به مسلمانان گفت: شما هنوز جنازه ی پیامبران را دفن نکرده بودید که با هم اختلاف کردید! حضرت علی علیه السلام در پاسخ او فرمود: اختلاف ما در سخن پیامبر بود، نه در خودش و نه در خدا، اما شما هنوز پایتان از آب دریا خشک نشده بود که از موسی تقاضای بت کردید. (۱)

پیام ها:

۱- پرستش (حق یا باطل)، در طول تاریخ بشر وجود داشته است. «يَعْكُفُونَ عَلَيَّ أَصِيْنَامٍ لَهُمْ» (در زمان موسی علیه السلام نیز افرادی بت می پرستیدند).

۲- محیط جبر آور نیست، ولی تأثیرگذار هست. فَأَتَوْا عَلَيَّ قَوْمٍ... پس تا در اعتقاد و ایمان قوی نشده ایم، از محیط و فرهنگ فاسد دوری کنیم، زیرا گاهی

ص: ۱۵۹

مشاهده ی یک صحنه (از فیلم، عکس، ماهواره و یا اجتماع) چنان در انسان تأثیرگذار است که تمام زحمات تربیتی رهبران را متزلزل و خراب می کند.

۳- گاهی انسان از مهم ترین نعمت ها غفلت ورزیده و نسبت به آنها ناسپاسی می کند. جَاوَزْنَا ... اِجْعَلْ لَنَا

۴- گاهی انسان به حدی کج اندیش می شود که از رهبران الهی نیز درخواست ناروا می کند. «يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا اِلَهًا»

۵- افراد و ملت ها، هر لحظه در معرض خطر انحرافند. قَالُوا يَا مُوسَى ...

۶- ایمان سطحی، زود گذر است. وَ جَاوَزْنَا ... قَالُوا ... اِجْعَلْ لَنَا اِلَهًا

۷- بدتر از دشمنان آگاه خارجی و بیگانه، دوستان نادان داخلی اند. جَاوَزْنَا ... قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ ...

۸- تقاضای مردم، همیشه صحیح نیست و اکثریت و خواست آنان همه جا یک ارزش نیست. قَالُوا ... اِجْعَلْ لَنَا اِلَهًا

۹- الگوپذیری، تقلید و مدل برداری، از خصلت های انسان است. «اجْعَلْ لَنَا اِلَهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ»

۱۰- جهل، ریشه ی بت پرستی و بت پرستی، عملی به دور از عقل است. «تَجْهَلُونَ» جهل، در فرهنگ قرآن، در برابر عقل قرار دارد نه علم، یعنی به کار غیر عاقلانه جهل می گویند.

۱۱- تقاضای خدای محسوس (همچون بت) از پیامبر بزرگواری همچون موسی، نشانه ی جهل عمیق و ریشه دار است. «تَجْهَلُونَ»

۱۲- هم انحراف های فکری از بین رفتنی است، هم انحراف های عملی. «مُتَّبِعٌ مَّا هُمْ فِيهِ وَ بَاطِلٌ مَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ» آری، پایان باطل، نابودی است، پس ظاهر آن ما را فریب ندهد.

۱۳- عبادت باید بر اساس تعقل و تشکر باشد. «أَغْيَرَ اللَّهُ أَبْغِيكُمْ اِلَهًا وَ هُوَ فَضَّلَكُمْ» خدا یافتنی است، نه بافتنی، «أَبْغِيكُمْ» و پرستش غیر خدا، با عقل و روحیه ی

سیاسگزاری ناسازگار است.

وَ إِذْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُقْتُلُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَ فِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿١٤١﴾

و(به یاد آورید) زمانی که شما را از چنگال فرعونیان نجات دادیم، که شما را سخت شکنجه می کردند، پسران شما را می کشتند و زنان شما را(برای خدمت گزاری و بردگی) زنده نگه می داشتند و در این ناگواری ها، آزمایش بزرگی از سوی پروردگارتان برای شما بود.

نکته ها:

«يَسُومُونَكُمْ» از «سوم»، به معنای دنبال چیزی رفتن یا تحمیل کردن است.

در آیه ی قبل که سخن از برتری و فضیلت بنی اسرائیل بود، آن را فقط به خدا نسبت داد و فرمود: «هُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ» ولی این آیه می فرماید: ما آنها را نجات دادیم، «أَنْجَيْنَاكُمْ» این تفاوت در مفرد و جمع، شاید به خاطر آن است که نجات خداوند، به واسطه ی صبر و مقاومت خود مردم و رهبری حضرت موسی انجام گرفته است و معمولاً در مواردی که الطاف الهی از طریق واسطه ها انجام گیرد، ضمیر جمع بکار برده می شود. مثلاً- در مورد باران می فرماید: «أَنْزَلْنَا» (۱)، زیرا دریا، گرما، ابر، باد و موارد دیگر دست به دست هم داده و باران را به وجود آورده اند.

پیام ها:

۱- نجات دهنده ی واقعی خداوند است، گرچه نجات از طریق رهبری موسی انجام گرفته باشد. «أَنْجَيْنَاكُمْ»

۲- یاد نعمت های الهی، سبب پایداری و پرهیز از شرک است. أَغْيَرَ اللَّهُ أَبْغِيَكُمْ ... وَ إِذْ أَنْجَيْنَاكُمْ

ص: ۱۶۱

۳- رهبران باید پیوسته نعمت های الهی را یادآوری کنند تا مردم دچار غفلت نشوند. «وَ إِذْ اُنۡجِیۡنَاکُم»

۴- طاغوت ها بدون یاران و اطرافیان، زوری ندارند. «آلِ فِرْعَوْنَ»

۵- طاغوت ها برای حفظ حکومتشان، بی گناهان را می کشند. «یُقَتِّلُوْنَ اَبۡنَاءَکُمْ»

۶- زنان و جوانان، اهداف نقشه های طاغوت هستند. یُقَتِّلُوْنَ ... یَسْتَحۡیُوْنَ ...

۷- زنده نگاهداشتن مادرانی که پسرانشان را جلو چشمشان کشته اند، بدترین عذاب است. «سُوۡءَ الْعَذَابِ یُقَتِّلُوْنَ اَبۡنَاءَکُمْ وَ یَسْتَحۡیُوْنَ نِسَاءَکُمْ»

۸- گاهی حوادث تلخ و ناگوار، وسیله آزمایش الهی اند. «بَلَاءٌ مِّنۡ رَبِّکُمْ»

۹- سختی ها و گرفتاری ها را هر چند بزرگ باشند، در مسیر تربیت انسان و آزمایشی الهی بدانیم. «وَ فِیۡ ذٰلِکُمْ بَلَاءٌ مِّنۡ رَبِّکُمْ عَظِیۡمٌ»

وَ وَاَعَدْنَا مُوسٰی ثَلٰثِیۡنَ لَیۡلَةً وَ اَتَمَمۡنَاہَا بِعَۡشْرِ فِتۡمَۡ مِیۡقٰتُ رَبِّہٖ اَرْبَعِیۡنَ لَیۡلَةً وَ قَالَ مُوسٰی لِاٰخِیۡہِ هَارُوۡنَ اِخۡلِفۡنِیۡ فِیۡ قَوۡمِیۡ وَ اَصۡلِحۡ وَ لَا تَتَّبِعۡ سَبِیۡلَ الْمُفۡسِدِیۡنَ ﴿۱۴۲﴾

وما با موسی، سسی شب (در کوه طور، برای نزول تورات و آیات الهی) وعده گذاشتیم و آن را با (افزودن) ده شب کامل کردیم، پس میعاد پروردگارش چهل شب کامل شد و موسی (پیش از رفتن به این وعده گاه) به برادرش هارون گفت: در میان امت من جانشین من باش (و کار مردم را) اصلاح کن و از راه و روش مفسدان پیروی مکن!

نکته ها:

در آیه ی ۵۱ سوره ی بقره، سخن از وعده ی چهل شب با موسی است، «وَ إِذِ وَاَعَدْنَا مُوسٰی اَرْبَعِیۡنَ لَیۡلَةً»، ولی در اینجا سسی شب به اضافه ی ده شب که به فرموده ی امام باقر علیه السلام فلسفه ی این کار، آزمایش بنی اسرائیل بوده است. در روایات می خوانیم: سسی شب آن در ماه

ذی القعدة و ده شب آن در اوّل ماه ذی الحجّه بوده است. (۱)

با آن که حضرت موسی چهل شبانه روز را به طور کامل در کوه طور بوده است، چنانکه در تورات سیّفر خروج نیز آمده است، ولی تعبیر به چهل شب، ممکن است به این دلیل باشد که مناجات ها اغلب در شب صورت می گیرد و یا آنکه در قدیم تقویم براساس ماه بوده و ماه در شب نمایان است، لذا برای شمارش ایام نیز از شب استفاده می شده است.

تغییر برنامه بر اساس حکمت، مانند تغییر نسخه ی پزشک در شرایط ویژه ی بیمار، اشکال ندارد. لذا سی شب با اضافه شدن ده شب به چهل شب تغییر کرد.

چنانکه «بداء» در مورد خداوند، به معنای تغییر برنامه براساس تغییر شرایط است، البته تمام این تغییرات را خداوند از قبل می داند، همان گونه که گاهی پزشک از قبل می داند پس از دو روز عمل به این نسخه، وضع بیمار تغییر کرده و نیاز به دارو و نسخه ای دیگر دارد. و درباره ی خداوند هرگز به معنای پشیمان شدن یا تغییر هدف و یا کشف نکته ای تازه و تغییر موضع نیست، زیرا این معانی از جهل و محدودیت سرچشمه می گیرد که مربوط به انسان است، اما خداوند در مسیر امتحان و تربیت انسان این تغییرات را انجام می دهد.

در «اربعین» و عدد چهل، اسراری نهفته است، این عدد، در فرهنگ ادیان و در روایات اسلامی جایگاه خاصی دارد، چنانکه می خوانیم:

*در زمان حضرت نوح علیه السلام، برای عذاب کفار، چهل روز باران بارید.

*چهل سال قوم حضرت موسی در بیابان سرگردان بود.

*پیامبر صلی الله علیه و آله چهل روز از خدیجه جدا شد و اعتکاف کرد تا غذای آسمانی نازل شد و مقدمه ی تولّد حضرت زهرا علیها السلام فراهم گردید.

*رسول خدا صلی الله علیه و آله در چهل سالگی مبعوث شد.

*انسان تا چهل سالگی زمینه ی کمال روحی و معنوی دارد، اما پس از آن دشوار می شود.

ص: ۱۶۳

*چهل روز اخلاص در عمل، عامل جاری شدن حکمت از قلب به زبان است.

*چهل بار خواندن بعضی سوره ها و دعاها برای فرج و رفع مشکلات سفارش شده است.

*چهل روز پذیرفته نشدن اعمال از جمله نماز، پیامد بعضی گناهان است.

*چهل مؤمن اگر به خوب بودن مرده ای شهادت دهند، خداوند او را می آمرزد... (۱) بعضی کتاب ها نیز با محوریت عدد چهل، مانند چهل حدیث نوشته شده است. (۲)

چگونه می توان پذیرفت که حضرت موسی برای غیبت موقت خود جانشین تعیین کند، اما خاتم پیامبران صلی الله علیه و آله برای غیبت ابدی خود، جانشینی تعیین نکرده باشد؟! با آنکه حدیث منزلت که پیامبر خطاب به علی علیه السلام فرمود: «أنت منی بمنزله هارون من موسی» تو برای من مثل هارون برای موسی می باشی، به صورت متواتر در منابع اهل سنت آمده است. (۳) و آیا مردم در زمان غیبت امام زمان علیه السلام رها شده اند؟!

دو آزمایش برای قوم موسی رخ داد: یکی ده روز زیاده تر ماندن موسی در وعده گاه و دیگری گوساله ی سامری. چنانکه خداوند می فرماید: «فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ» (۴)، هنگامی که موسی علیه السلام فرمود: من برای دریافت دستورات الهی، شب به وعده گاه می روم، چون از سی شبانه روز گذشت و موسی نیامد، مردم گفتند: موسی خلف وعده کرده است، لذا از او قطع امید کردند و بدنبال برنامه های انحرافی رفتند. در حالی که با رفتن موسی به کوه طور، خدای او که از میان نرفته بود تا مردم به سراغ بت پرستی بروند.

مراد از اصلاح در آیه، اصلاح در مسائل اجتماعی و جامعه است، نه اصلاح در رفتار فردی و شخصی. (کلمه ی «أَصْلِحْ»، پس از «أَخْلَفْنِي» آمده است.)

در زمان حضرت موسی، همانند هر زمان دیگر مفسدان توطئه گری بودند که موسی نگران آنها بود و به هارون سفارش می کرد: نگذار زمام امور را به دست گیرند و خواسته یا ناخواسته

ص: ۱۶۴

۱- ۱. سفینة البحار، ج ۱، ص ۵۰۴-۵۰۵.

۲- ۲. تفسیر فرقان و اربعین در فرهنگ اسلامی، سید رضا تقوی.

۳- ۳. صحیح بخاری، ج ۶، ص ۳؛ صحیح مسلم، ج ۴، ص ۱۸۷؛ سنن ابن ماجه، ج ۱، ص ۴۲ و مسند احمد بن حنبل، ج ۱، ص ۱۷۵، ۱۷۳ و ۱۷۹، ۱۷۷ و ۱۸۲.

۴- ۴. طه، ۸۵.

دنباله رو آنان شوی. «وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ»

پیام ها:

۱- بی مقدمه و بدون خودسازی، بر پیامبران کتاب آسمانی نازل نمی شود، بلکه لیاقت به همراه عبادت و مناجات های شبانه و عارفانه لازم است. وَ وَاَعَدْنَا مُوسَىٰ ثَلَاثِينَ لَيْلَةً ...

۲- مسئولیت ها حتی در سطح رهبری، نباید مانع عبادت و اعتکاف و خلوت با خدا باشد. وَ وَاَعَدْنَا مُوسَىٰ ...

۳- وعده گاه خداوند با انبیا، مکان هایی همچون کوه طور و غار حراست و ضیافت الهی از بندگان صالح خود، دعا و مناجات است. وَ وَاَعَدْنَا ...

۴- شب، بهترین فرصت برای مناجات است. «لَيْلَةً»

۵- عبادت در چهل شب تمام، آثار خاصی بدنبال دارد. اَتَمَمْنَاهَا ... فَتَمَّ

۶- در کارها باید مدّت و اجل تعیین شود. «أَرْبَعِينَ»

۷- رهبری جدید باید در فراز و نشیب های نهضت، در کنار رهبری قدیم تجربه دیده باشد. قَالَ مُوسَىٰ لِأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي ...

۸- جامعه هرگز نباید بی رهبر باشد. «اخْلُفْنِي»

۹- انبیا به اذن الهی، حقّ تعیین جانشین دارند. «اخْلُفْنِي»

۱۰- امامت و رهبری مردم باید به سفارش خدا توسط پیامبر خدا، «اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي» در مسیر اصلاح جامعه، «أَصْلِحْ» و به دور از انحراف باشد. «وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ»

۱۱- در یک زمان، دو رهبر نمی شود. هارون علیه السلام همچون حضرت موسی پیامبر بود، ولی رهبری با موسی علیه السلام بود. «اخْلُفْنِي» (آری، امامت و رهبری غیر از نبوت است، لذا موسی برای دوران غیبت، هارون را جانشین خود و رهبر مردم قرار داد)

۱۲- انبیا آنقدر دلسوز امتند و خود را مسئول می دانند که حتی برای چند روز،

مردم را بی سرپرست نمی گذارند. «اخْلُفْنِي»

۱۳- وظیفه ی اصلی رهبر، اصلاح امت است. «أَصْلِحْ»

۱۴- اگر مردم به فساد کشیده شدند و یا خواستار فساد بودند، رهبری نباید از موضع اصلاح گری دست بردارد. «وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ»

۱۵- تذکر و یادآوری، در هر صورت مفید است. با آنکه هارون علیه السلام پیامبر و معصوم بود، اما باز هم حضرت موسی او را به دو وظیفه عمده ی اصلاح و دوری از فساد توجه داد. «أَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ ...»

۱۶- اصلاح جامعه، با عوامل فاسد و پیروی از مفسدان، امکان پذیر نیست. «أَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ»

۱۷- جامعه نیاز به رهبری اصلاح گر دارد، «أَصْلِحْ» رهبری که هرگز تسلیم نظرات و توطئه های مفسدان نشود. «وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ»

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ نَرَاكَ وَ لَكِنِ انْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ نَرَاكَ فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَ خَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ «۱۴۳»

و چون موسی به میقات و وعده گاه ما آمد و پروردگارش با او سخن گفت، (موسی) گفت: پروردگارا! خودت را به من نشان ده تا به تو بنگرم! (خداوند) فرمود: هرگز مرا نخواهی دید، ولی به این کوه بنگر، اگر در جای خود برقرار ماند، پس به زودی مرا خواهی دید. پس چون پروردگار موسی بر کوه تجلی و جلوه نمود (و پرتوی از عظمت خود را بر کوه افکند)، کوه را متلاشی کرد و موسی مدهوش بر زمین افتاد! پس چون به هوش آمد گفت: (خداوند!) تو منزهی (که دیده شوی)، من به سوی تو بازگشتم و من نخستین مؤمن هستم.

«دک»، به معنای زمین صاف و «جَعَلَهُ دَكًّا»، یعنی کوه متلاشی و ذره ذره شد تا به زمین همواری تبدیل گشت.

«خر»، به معنای ساقط شدن و افتادن است و «صعق»، به معنای بیهوشی بر اثر صدای مهیب است.

آن نیروی الهی که بر کوه وارد آمد، آیا نیروی عظیم اتم بود، یا قدرت امواج صوتی و یا نیروی مرموز دیگر، هر چه بود کوه را متلاشی ساخت و موسی در اثر صدای غرش انهدام کوه (یا از این مکاشفه و جذبه ی باطنی)، بیهوش بر زمین افتاد. (۱)

دیدن خداوند، تقاضای جاهلانیه ی بنی اسرائیل بود که از موسی می خواستند خدا را با چشم سر به آنان بنمایاند (آیه ی ۱۵۵)، و آن کافران غافل بودند که هرگز چشم سر توان دیدن خداوند را ندارد، «لاتدرکه الابصار» (۲)، بلکه باید خدا را با چشم دل دید و به او ایمان آورد.

چنانکه حضرت علی علیه السلام فرمود: «رأته القلوب بحقایق الایمان» (۳) چشم دل باز کن که جان بینی آنچه نادیدنی است آن بینی

امام صادق علیه السلام در مورد «أنا أَوْلُ الْمُؤْمِنِينَ» فرمودند: «انا أَوْلُ مَنْ آمَنَ وَ صَدَّقَ بِأَنَّكَ لَا تُرَى»، (۴) من اولین ایمان آورندگان باشم به این که ذات الهی قابل دیدن نیست.

در جلسه ای مأمون به امام رضا علیه السلام گفت: مگر شما نمی گوئید انبیا معصومند، پس چرا موسی رؤیت الهی را از خداوند درخواست کرد؟ «أَرِنِي أَنْظُرُ إِلَيْكَ»، آیا موسی نمی دانست که خداوند قابل دیدن نیست؟

امام علیه السلام در جواب او فرمودند: حضرت موسی علیه السلام می دانست که خداوند قابل دیدن با چشم سر نیست، اما هنگامی که خدا با موسی سخن گفت و آن حضرت به مردم اعلام کرد، مردم گفتند: ما به تو ایمان نمی آوریم مگر اینکه کلام الهی را بشنویم.

هفتاد نفر از بنی اسرائیل برگزیده شدند و به میعادگاه کوه طور آمدند. حضرت موسی علیه السلام

ص: ۱۶۷

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. انعام، ۱۰۳.

۳-۳. تفسیر صافی.

۴-۴. تفسیر اثنی عشری.

خواستگی آنان را از خدا درخواست نمود، در این هنگام آنان کلام الهی را از تمام جهات شنیدند، ولی گفتند ایمان نمی آوریم مگر اینکه سخن گفتن خدا را خود ببینیم، صاعقه ای از آسمان آمد و همه ی آنان هلاک شدند. حضرت موسی گفت: اگر با چنین وضعی برگردم، مردم خواهند گفت تو در ادعایت راستگو نیستی که دیگران را به قتل رساندی. به اذن الهی دوباره همه زنده شدند، این بار گفتند: اگر تنها خودت نیز خدا را ببینی، ما به تو ایمان می آوریم. موسی گفت: «إِنَّ اللَّهَ لَا يُرَى بِالْأَبْصَارِ وَلَا كَيْفِيَّةَ لَهُ وَاتِّمَّا يَعْرِفُ بِآيَاتِهِ وَيَكَلِّمُ بِالْعَلَامَةِ»، خدا را تنها با نشانه ها و آیاتش می توان درک کرد. اما آنان لجاجت کردند! خطاب آمد: موسی! از من بپرس آنچه از تو می پرسند و تو را به خاطر جهالت آنان مؤاخذه نمی کنم.

حضرت موسی علیه السلام گفت: «رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ»، خطاب آمد: «لَنْ نَرَاكَ» هرگز، اما نگاه کن به کوه، اگر پایدار ماند تو نیز خواهی توانست مرا ببینی.

با اشاره ی الهی کوه متلاشی و به زمینی صاف تبدیل شد و موسی پس از به هوش آمدن گفت: «سَيَبْحَثُكَ تَبَّتْ إِلَيْكَ»، خدایا! از جهل و غفلت مردم، به شناخت و معرفتی که داشتم بازگشتم و من اولین کسی هستم که اعتراف می کنم خدا را نمی توان با چشم سر دید. مأمون با این پاسخ شرمنده شد. (۱)

در واقع حضرت موسی علیه السلام با بیان جمله ی «أَرِنِي» و پاسخ «لَنْ نَرَاكَ» خواست به مردم بفهماند که خداوند برای من قابل رؤیت نیست، تا چه رسد به شما.

از امام صادق علیه السلام پرسیدند: اگر خدا قابل رؤیت نیست، پس در مورد روایاتی که می گویند:

پیامبر صلی الله علیه و آله، خدا را دید، یا در قیامت مؤمنان خدا را در بهشت می بینند، چه می فرمایید؟

حضرت تبسمی کردند و فرمودند: بسیار زشت است که شخصی ۷۰-۸۰ سال در زمین خدا زندگی کند و از رزق و روزی او استفاده کند، اما او را چنانچه باید نشناسد. پیامبر، خدا را با چشم ندیده است و اگر کسی چنین ادعایی داشته باشد، دروغگو و کافر است، چنانکه آن حضرت فرمودند: «مَنْ شَبَّهَ اللَّهَ بِخَلْقِهِ فَقَدْ كَفَرَ» کسی که خدا را به صفات مخلوقات تشبیه

ص: ۱۶۸

کند، کافر است. حضرت علی علیه السلام در پاسخ به این سؤال که ای برادر پیامبر صلی الله علیه و آله! آیا تو خدا را دیده ای؟ فرمود: «لم أعبد ربياً لم أره و لم تره العيون بمشاهده الاعيان و لكن تراہ القلوب بحقایق الايمان»، (۱) خدایی را که ندیده باشم عبادت نمی کنم، اما نه با چشم سر، که با چشم دل. در جای دیگر فرمود: «ما رأيتُ شيئاً الا و قد رأيتُ الله قبله و بعده و معه و فيه» (۲) چیزی را ندیدم، مگر آنکه خداوند را قبل و بعد و همراه با آن دیدم.

آری، چشم توان دیدن او را ندارد، «لا تدركه الابصار و هو يدرك الابصار» (۳)، اما با چشم دل می توان خدا را دید، چنانکه قرآن می فرماید: «لَقَدْ رَأَاهُ نَزَّلَهُ أُخْرَى. عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى» (۴) پیامبر، در معراج، آیات عظمت الهی را دید. البته آنچه در تورات در مورد ماجرای حضرت موسی در کوه طور آمده، از تحریفات تورات است. (۵)

پیام ها:

- ۱- سخن گفتن خداوند با موسی، در جهت رشد و تربیت او بود. «كَلَّمَهُ رَبُّهُ»
- ۲- خداوند، با چشم ظاهر دیدنی نیست، نه در دنیا و نه در آخرت. «لَنْ نَرَانِي»
- ۳- تجلی خداوند بر موجودات طبیعی، امکان دارد. «تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ»
- ۴- خداوند را باید از راه آثارش شناخت و به جلوه های او نگریست. (حقیقت تجلی هم روشن نیست، بلکه آثار آن مشهود است). «تَجَلَّى ... جَعَلَهُ دَكَاً»
- ۵- خدا دیدنی نیست، و گرنه موسی شایستگی و لیاقت دارد. «سُبْحَانَكَ»
- ۶- دیده شدن خداوند با چشم، نشانه ی جسم بودن اوست که باید خداوند را از آن منزّه دانست. «سُبْحَانَكَ»
- ۷- فکر و تقاضای ناروا نیز توبه دارد، هرگاه درباره خداوند توهم باطلی تصور شد، باید به سرعت او را تنزیه کرد. «سُبْحَانَكَ»

ص: ۱۶۹

۱-۱. تفسیر فرقان، معانی الاخبار.

۲-۲. تفسیر فرقان.

۳-۳. انعام، ۱۰۳.

۴-۴. نجم، ۱۳-۱۴.

۵-۵. تورات، سفر خروج، باب ۲۳، آیه ۹.

۸- پس از روشن شدن حقیقت، باید آن را پذیرفت و به آن اعتراف کرد. قَالَ ... أَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ

قَالَ يَا مُوسَى إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتِي وَ بِكَلَامِي فَخُذْ مَا آتَيْتُكَ وَ كُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ (۱۴۴)

(خداوند) فرمود: ای موسی! من تو را بر مردم با پیام هایم و سخنم برگزیده ام، پس آنچه (از الواح و تورات) به تو دادم بگیر و از سپاسگزاران باش.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام می فرماید: خداوند به موسی علیه السلام فرمود: آیا می دانی چرا تو را برگزیدم؟ زیرا خشوع و خضوع تو به درگاه من بی نظیر بود؛ هرگاه به نماز می ایستادی، گونه های خود را بر خاک می نهادی. (۱)

در حدیث دیگری آمده است که خداوند فرمود: چون در میان بندگانم خود را نسبت به من ذلیل تر می دانستی. (۲)

پیام ها:

۱- حضرت موسی، بنده ی مخلص خدا بود. «اصْطَفَيْتُكَ» (اصطفاء) به معنای انتخاب گوهر خالص است)

۲- نبوت و رسالت مقامی انتصابی است، نه انتخابی. «إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ»

۳- بیان درخواست نابجای مردم، مانع برگزیدگی و نبوت موسی نیست.

«اصْطَفَيْتُكَ»

۴- چهل شب عبادت در میعادگاه، مقدمه ای برای گرفتن تورات و بکار بستن آن شد. «جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا - فَخُذْ مَا آتَيْتُكَ»

۵- پس از براندازی طاغوت و تشکیل حکومت دینی، باید قانون و احکام الهی

ص: ۱۷۰

(۱- ۱). تفسیر صافی.

(۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

اجرا شود. «فَخُذْ مَا آتَيْتُكَ»

۶- مسئولیت های دینی و ارشادی، نعمت الهی است که باید سپاسگزاری شود.

«وَ كُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ» (شکرگزاری، علاوه بر زبان باید با بکار بستن دستورات الهی باشد)

وَ كَتَبْنَا لَهُ فِي الْأَلْوَابِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مِوْظِعَةً وَ تَفْصِيلاً لِكُلِّ شَيْءٍ فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ وَ أْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِأَحْسَنِهَا سَأُرِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ ﴿١٤٥﴾

و در الواح (تورات) برای موسی، در هر موردی پندی و برای هر چیز تفصیلی نوشتیم. (ای موسی!) آنها را با قوت بگیر و به قوم خود فرمان بده که بهترین آنها (مثلاً از میان عفو و قصاص، عفو) را بگیرند. به زودی جایگاه فاسقان را به شما نشان می دهیم.

نکته ها:

مراد از «الواح»، همان سنگ نبشته های تورات است که در آیه ی قبل به آن اشاره شد.

در این که مراد از احسن در «وَ أْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِأَحْسَنِهَا» چیست، اقوال مختلفی بیان شده است، از جمله: مراد با بهترین قدرت گرفتن، یا بهترین گرفتن از حیث علم و عمل، یا در دوران امر بین اهم و مهم، بهترین عمل را انجام دادن است و یا مراد این است که دستورات تورات، احسن تمام قوانین و دستورات آن زمان است. امّا احسن مطلق، قرآن است، چنانکه خداوند می فرماید: «وَ اتَّبِعُوا أَحْسَنَ مَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمْ الْعَذَابُ بَغْتَةً وَ أَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ» (۱)

ممکن است مراد از آیه این باشد که اگر با قدرت به تورات عمل کنید، بر دشمنان غالب خواهید شد و خانه های آنها را به دست می آورید.

ص: ۱۷۱

امام صادق علیه السلام فرمود: عبارت «مِنْ كُلِّ شَيْءٍ»، بیانگر آن است که خداوند تمام امور را برای موسی علیه السلام بیان نکرده است. (۱)

مراد از «دَارَ الْفَاسِقِينَ» یا کاخ و دربار فرعونیان است یا خانه های ساکنان بیت المقدس قبل از ورود قوم موسی و ممکن است مراد جایگاه متخلفان از دستورات موسی در قیامت باشد. (۲)

پیام ها:

۱- تورات، به صورت نوشته نازل شده است. «كَتَبْنَا»

۲- در یافت وحی، نیاز به قوت، اراده و جدیت دارد. «فَخَذَهَا بِقُوِّهِ وَأَمَرَ قَوْمَكَ»

۳- در میان چند راه و برنامه، باید بهترین روش را انتخاب و با بهترین توان انجام داد. «بِأَحْسَنِهَا»

۴- مخالفت با قانون آسمانی، فسق است و مجازات دارد. «سَأْرِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ»

۵- رهبر باید در عمل پیشگام باشد. (خداوند، ابتدا به خود موسی علیه السلام دستور می دهد، سپس به مردم) خذ... یاخذوا

سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الْعَمَىٰ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ ﴿١٤٦﴾

به زودی کسانی را که بناحق در زمین تکبر می ورزند، از ایمان به آیات خود منصرف می سازم، (به گونه ای که) اگر هر نشانه ای (از قدرت ما را) ببینند، ایمان نمی آورند و اگر راه رشد را ببینند، آن را بر نمی گزینند و اگر راه انحراف را ببینند، آن را راه خود گیرند. این بدان جهت است که آنان آیات ما را تکذیب کردند و همواره از آنها غافل بودند.

ص: ۱۷۲

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر راهنما.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: هنگامی که دنیا در نظر مسلمانان جلوه کند، هیبت اسلام از آنان جدا می شود و زمانی که امر به معروف و نهی از منکر را ترک کنند، از برکت وحی محروم می شوند. «و اذا ترکوا الامر بالمعروف و النهی عن المنکر حرمت برکه الوحی» (۱)

پیام ها:

۱- متکبران، بدانند که از هدایت و ایمان به آیات الهی محروم می شوند. «سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ»

۲- خداوند، بی جهت لطف خود را از کسی بر نمی گرداند، بلکه این نتیجه ی عملکرد خود انسان است. سَأَصْرِفُ ... يَتَكَبَّرُونَ

۳- تکبر انسان، برخاسته از تصوّرات موهوم اوست. يَتَكَبَّرُونَ ... بِغَيْرِ الْحَقِّ

۴- تکبر، هرگز برای موجود ضعیف و محتاجی همچون انسان، زینده نیست.

يَتَكَبَّرُونَ ... بِغَيْرِ الْحَقِّ

۵- تکبر، اگر ادامه یابد، آیات متعدّد نیز انسان را هدایت نمی کند. يَتَكَبَّرُونَ ... كُلَّ آيَةٍ

۶- انسان در انتخاب هدایت و گمراهی آزاد است. لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ... يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا

۷- استمرار غفلت و تکذیب آیات الهی، موجب تکبر و انحراف در دیدگاه و انتخاب است. «ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَ كَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ»

وَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَ لِقَاءِ الْآخِرَةِ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۴۷)

و کسانی که آیات ما و دیدار قیامت را تکذیب کردند، اعمالشان نابود است، آیا جز آنچه عمل می کردند، مجازات خواهند شد؟

ص: ۱۷۳

نکته ها:

«حَبِطٌ»، به معنای نابودی عمل است. «حَبِطُ النَّاقَةِ»، یعنی شتری که سَم خورده و شکمش باد کرده و سوراخ شده است. برخی از کارهای انسان هم مانند سَم، عملکرد یک عمر انسان را بر باد می دهد و تباہ می سازد. (۱)

حَبِطٌ عَمَلٌ، بر خلاف عدل الهی نیست، بلکه امری قهری و تکوینی و نتیجه ی عملکرد خود انسان است. «هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

پیام ها:

۱- کفر و تکذیب، سبب حبط اعمال گذشته است. كَذَّبُوا ... حَبِطَتْ

۲- پاداشها و کیفرهای قیامت، تجسم اعمال ماست. «هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

۳- آنچه بدتر از گناه است، اصرار بر آن است. «كَانُوا يَعْمَلُونَ»

وَ اتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَىٰ مِنْ بَعْدِهِ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلًا ۖ جَسَدًا لَهُ خُورٌ أَلْمَ يَرَوْنَ أَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يَهْدِيهِمْ سَبِيلًا ۚ اتَّخَذُوهُ وَكَانُوا ظَالِمِينَ ﴿١٤٨﴾

و قوم موسی پس از (رفتن) او (به کوه طور) از زیورهای خود مجسمه ی گوساله ای (ساختند و به پرستش) گرفتند که صدای گاو داشت، آیا ندیدند که آن (گوساله) با آنان سخن نمی گوید و به راهی هدایتشان نمی کند؟ آن را (به پرستش) گرفتند در حالی که ستمکار بودند.

نکته ها:

«عجل»، به گوساله ی نر گفته می شود و کلمه ی «حلی»، به معنای زیورآلات است و «خُورٌ» صدای مخصوص گاو است.

امام باقر علیه السلام فرمود: حضرت موسی علیه السلام به خدا گفت: سامری، گوساله ای از طلا برای مردم ساخته است، اما صدای آن از چیست؟ وحی آمد که این وسیله ی آزمایش مردم است،

ص: ۱۷۴

«یا موسیٰ ان تلک فتنه فلا تفحص عنها»، (۱) قرآن نیز می‌فرماید: «إِنَّ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَاءُ وَ تَهْدِي مَنْ تَشَاءُ» (۲)

قرآن، به مسأله‌ی گوساله پرستی بنی اسرائیل، در چهار سوره اشاره کرده است. البته گوساله پرستی بنی اسرائیل زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی داشت، زیرا؛ اولاً آنان سالیان دراز در مصر، بت‌هایی به شکل گاو دیده بودند، ثانیاً همان گونه که در آیه‌ی ۱۳۸ خواندیم، پس از عبور از رود نیل چشمشان به قومی بت پرست افتاد و تحت تأثیر قرار گرفته و در عمق روحشان باقی ماند. ثالثاً تمدید مدت سی شب به چهل شب، شایعه‌ی مرگ موسی را به دست مخالفان پدید آورد و زمینه را برای انحراف آماده کرد و در نهایت، جهل مردم و هنر سامری باعث شد تا قوم موسی از خداپرستی به گوساله پرستی گرویدند. (۳)

بنابراین عوامل انحراف چند چیز است:

۱. نبود رهبری یا غیبت او.

۲. جهل و ناآگاهی مردم.

۳. عالمان و هنرمندان منحرف و سوء استفاده از علم و هنر.

۴. زیبایی و زرق و برق ظاهری.

۵. سر و صدا و تبلیغات کاذب.

در آیه‌ی ۸۷ سوره‌ی طه، ساختن گوساله به سامری نسبت داده شده است، اما شگفت آنکه در تورات، به هارون نسبت داده شده است؟! (۴) البته در این آیه به قوم موسی نسبت داده شده است، زیرا بسیاری از کار او راضی بودند و او را یاری نمودند.

(۵)

حضرت موسی برای هدایت مردم و رهایی از انحراف و دام سامری، از دلایل ملموس استفاده کرد. مثلاً برای نفی الوهیت گوساله با بیان این که مصنوع است نه صانع، محتاج مکان است و دارای وزن و حجم و شکل و هیچ گونه هدایت و راهنمایی برای کسی ندارد،

ص: ۱۷۵

۱-۱. تفسیر فرقان.

۲-۲. اعراف، ۱۵۵.

۳-۳. تفسیر نمونه.

۴-۴. تورات، سفر خروج، باب ۳۲.

۵-۵. تفسیر نمونه.

پیام ها:

- ۱- گاهی انسان به چیزی که واقعیتهی ندارد، ارزش می دهد و تا حد پرستش آن چیز پیش می رود. «وَ اتَّخَذَ»
 - ۲- دعوت به گوساله پرستی، پس از نافرمانی از رهبر و در غیاب رهبری حق صورت می گیرد. «مِنْ بَعْدِهِ» (زمانی که حضرت موسی به میعاد گاه رفته بود)
 - ۳- دشمن برای انحراف مردم، از هنر و تمایلات نفسانی استفاده می کند.
(مجسمه ی طلا) «حُلِيِّهِمْ عِجَلًا»
 - ۴- ارتداد اقوام، سابقه ی طولانی دارد. وَ اتَّخَذَ ... عِجَلًا ...
 - ۵- گوساله ی سامری، مجسمه ای بیش نبود. «جَسَدًا»
 - ۶- در انحراف انسان، زرق و برق و سروصدا نقش عمده ای دارد. حُلِيِّهِمْ ... خُوَارٌ بِنَابِرَيْنِ در پی هر صدا و هر زرق و برق و زیبایی نباید رفت.
 - ۷- معبود انسان باید هادی انسان باشد. «لَا يَهْدِيهِمْ»
 - ۸- شرک، ظلم است و کسی که بدون دلیل و تنها بر اساس لجاجت، حق را رها کند و اسیر ساخته های دست خود شود، ظالم است. «كَانُوا ظَالِمِينَ»
- وَ لَمَّا سَقَطَ فِي أَيْدِيهِمْ وَ رَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا قَالُوا لَيْسَ لَمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَ يَعْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ (۱۴۹)
- و چون (ارزش گوساله پرستی) در نزدشان سقوط کرد (و پشیمان شدند) و دیدند که قطعاً گمراه شده اند، گفتند: البته اگر پروردگارمان به ما رحم نکند و ما را نبخشاید، ما از زیانکاران خواهیم بود.

چون معمولاً انسان به هنگام ندامت و پشیمانی، چانه‌ی خود را بر دستانش قرار می‌دهد و فکر می‌کند، چنانکه گویا در دست خود فرو افتاده است، لذا قرآن می‌فرماید: «سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ» (۱) و شاید کنایه از این باشد که گوساله در جلو آنان ساقط شد و از بین رفت، چنانکه می‌خوانیم: «وَ أَنْظُرْ إِلَى إِلٰهِكَ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا لَنْهَرِكُمْ ثُمَّ لَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا» (۲)

پیام ها:

۱- برخی انسان‌ها تا نتیجه‌ی عملکرد خود را نبینند، متوجه خطای خود نمی‌شوند. لَمَّا سُقِطَ ...

۲- حتی با سابقه گوساله پرستی، از رحمت خدا مأیوس نباشیم. «لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنَا رَبَّنَا»

۳- انسان، بدون رحمت و مغفرت الهی در زیان است. «الْخَاسِرِينَ»

وَ لَمَّا رَجَعَ مُوسَىٰ إِلَىٰ قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي مِنْ بَعْدِي أَعْجَلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ وَ أَلْقَيْتُمُ اللَّوْحَ وَ أَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ قَالَ ابْنَ أُمَّ إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضَعُّوْنِي وَ كَادُوا يَقتُلُونِي فَلَا تُشْمِتْ بِيَ الْأَعْدَاءَ وَ لَا تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ «۱۵۰»

و همین که موسی (از کوه طور) به سوی قوم خود برگشت (و گوساله پرستی آنان را دید)، به حال خشم و تأسف گفت: پس از من بد جانشینانی برایم بودید، آیا بر فرمان پروردگارتان (که ده شب ماندن مرا تمدید کرد)، پیشی گرفتید؟ (و صبر نکردید تا از کوه طور برگردم). آنگاه الواح (تورات) را (به کناری) افکند (و از شدت غضب، موی) سر برادرش را

ص: ۱۷۷

۱- ۱). تفسیر راهنما.

۲- ۲). طه، ۹۷.

گرفت و به سوی خود کشید. (هارون) گفت: ای فرزند مادرم! حقیقت این است که این گروه مرا در ضعف قرار داده (به حرفم گوش ندادند) و نزدیک بود مرا بکشند. پس (من بی گناهم و) کاری نکن که دشمنان را به شماتتم برخیزانی (و شاد شوند) و مرا با ستمگران قرار مده!

نکته ها:

پس از مخالفت هایی که با حضرت علی علیه السلام صورت گرفت، روزی آن حضرت خطاب به مردم فرمود: سیره و الگوی من انبیا هستند... اما الگوی من از برادرم هارون این است که هارون به برادرش فرمود: «ابنُ أُمَّ إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضَعُّوْنِي وَ كَادُوا يَقْتُلُونِي»، حال اگر بگویند او را به استضعاف نکشیدند و خوار نکردند و برای قتل او هیچ اقدامی نکردند، منکر قرآن شده اید و اگر همان باشد و شما آن را پذیرفتید، پس هارون معذور بوده و سکوتش لازم بوده است. (۱)

چنانکه پیامبر صلی الله علیه و آله نیز به آن حضرت فرمودند:

یا علی... فانک منی بمنزله هارون من موسی و لک بهارون اسوه اذ استضعفه قومه و کادوا یقتلونه پس تو نیز در برابر دشمنی قریش صبر پیشه کن. (۲)

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: حضرت موسی برای نشان دادن نهایت ناراحتی خود، هنگامی که به میان مردم رسید، آن رفتار توبیخ آمیز را با هارون نمود و گرنه خداوند به موسی در کوه طور گوساله پرستی قومش را خبر داده بود. (۳)

امام صادق علیه السلام فرمود: هارون با آن همه اذیت و آزاری که از قومش دید، باز در میان آنان ماند، زیرا اگر آنان را ترک می کرد و به سوی موسی می رفت، قطعاً عذاب الهی بر آنان نازل می شد.

«اذا فارقهم ینزل بهم العذاب». (۴)

ص: ۱۷۸

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. تفسیر فرقان.

۳-۳. تفسیر فرقان.

۴-۴. تفاسیر نورالثقلین، فرقان و اثنی عشری.

۱- در برابر انحراف های فکری، باید غیرت دینی نشان داد. «عَضُّ بَانَ أَسْفًا» (مانند برخورد امام خمینی قدس سره با توطئه ی آیات شیطانی سلمان رشدی مرتد)

۲- حتی غضب اولیای خدا، از روی تأسف بر حال مردم است. «عَضُّ بَانَ أَسْفًا»

۳- از آفات هر انقلاب و حرکت اصلاحی، ارتداد و ارتجاع می باشد. «بَسْمًا مَا خَلَقْتُمُونِي» (پس رهبر باید آن را پیش بینی کرده و پیشگیری کند).

۴- در جامعه ی فاسد و منحرف، گاهی تلاش انبیا هم بی نتیجه می ماند. «بَسْمًا مَا خَلَقْتُمُونِي»

۵- نباید بر امر و فرمان الهی پیشی گرفت. «أَعَجَلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ»

۶- تأخیر موسی و تمديد مدت حضور در کوه طور، فرمان الهی بود، نه خواست موسی و البته جنبه ی تربیتی داشت. «أَمْرَ رَبِّكُمْ»

۷- هرگاه اصول در خطر افتد، فروع را باید رها کرد. «أَلْقَى الْأَلْوَاخَ» هنگامی که موسی دید مردم مشرک شده و دست از اصل خداپرستی برداشته اند، الواح تورات را که یک سری دستورات و قوانین الهی بود، به کناری گذارد و پیگیر اصل مهم تر شد.

۸- برای ایجاد شوک در جامعه منحرف، باید حرکت توبیخی چشمگیر و به یاد ماندنی کرد. «أَلْقَى الْأَلْوَاخَ وَ أَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجْرُهُ» چنانکه در نهج البلاغه می خوانیم: حضرت علی علیه السلام برای ایجاد تحرک در شنوندگان بی تفاوت، گاهی سیلی به صورت مبارک خود می زد. «ثُمَّ ضَرَبَ عَلِيٌّ لِحَيْتِهِ الْكَرِيمَةَ» (۱)

۹- به خاطر مقام و موقعیت و خویشاوندی، از لغزش دیگران چشم پوشی نکنیم.

«أَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ» گاهی توبیخ به موقع نزدیکان و در میان جمع، برای نشان دادن اهمیت مطلب و هشدار و زهر چشم گرفتن از بیگانگان است. «أَخَذَ»

بِرَأْسِ أَخِيهِ» چنانکه خداوند پیامبرش را چنین مورد خطاب قرار داده است.

«لَئِنْ أَشْرَكَتَ لَيَجْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ» (۱) در حالی که هدف، هشدار به دیگران است.

۱۰- در برابر فرد عصبانی باید برخوردی عاطفی داشت. «ابْنُ أُمَّ» (با این که موسی و هارون علیهما السلام از یک پدر و مادر بودند، اما هارون، موسی را فرزند مادر خطاب کرد).

۱۱- مستضعفان دیروز که به دست موسی از فرعون نجات یافتند، امروز عامل استضعاف رهبران خود شده اند. «اسْتَضْعَفُونِي»

۱۲- سقوط اخلاقی انسان تا آنجاست که به خاطر هوا و هوس و گوساله پرستی، ولی نعمت خود را تهدید به قتل می کند. «وَ كَادُوا يَقْتُلُونَنِي»

۱۳- همه ی اصحاب انبیا عادل نبوده اند، بعضی از آنها مرتد هم شده اند. «وَ كَادُوا يَقْتُلُونَنِي» چنانکه بعضی گوساله پرست شدند.

۱۴- هنگام توییح دوستان، باید مواظب بود که دشمن از آن سوء استفاده نکند.

«فَلَا تُشِمِّتْ بِي الْأَعْدَاءَ»

۱۵- سکوت و بی تفاوتی نسبت به ظلم و انحراف، انسان را هم سنگ ظالم قرار می دهد. «لَا تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ» هارون سکوت را ظلم می دانست، لذا فرمود: من سکوت نکردم، بلکه مرا مجبور به سکوت و تهدید به قتل کردند.

«قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ لِأَخِي وَ أَدْخِلْنَا فِي رَحْمَتِكَ وَ أَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ» (۱۵۱)

(چون خشم موسی فرو نشست) گفت: پروردگارا! من و برادرم را بیامرز و ما را در رحمت خویش وارد کن و تو مهربان ترین مهربانانی.

ص: ۱۸۰

نکته ها:

آمزش خواهی حضرت موسی یا برای درس دادن به دیگران است یا به خاطر آنکه در میان مردم به هارون پرخاش کرده است. «رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ لِأَخِي»

البته حضرت موسی با بیان این جمله، برخورد عاطفی هارون را که گفت: «ابنُ أُمِّ» پاسخ بهتری داد.

پیام ها:

۱- به برادران و همکاران خود نیز دعا کنیم. «رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ لِأَخِي»

۲- در طوفان انحراف های جامعه، رهبران به دعا و لطف الهی بیش از دیگران نیازمندند. «وَ أَدْخِلْنَا فِي رَحْمَتِكَ»

۳- بخشودگی، مقدمه ی ورود در رحمت الهی است. اغْفِرْ ... أَدْخِلْنَا

۴- در دعا، از الطاف و صفات خدا یاد کنیم. «أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ»

إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَ ذَلَّةٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُفْتِرِينَ «۱۵۲»

قطعاً کسانی که گوساله را (به پرستش) گرفتند، به زودی خشمی از سوی پروردگارشان و ذلتی در زندگی دنیا به آنان خواهد رسید و این گونه دروغ پردازان را کیفر می دهیم.

نکته ها:

از آیه ی ۱۴۹ بر می آید که بنی اسرائیل از کرده ی خود پشیمان شدند. این آیه نشان می دهد که توبه ی آنان پذیرفته نشد، مگر به نحوی که در آیه ی ۵۴ سوره ی بقره بیان شد که برای توبه باید یکدیگر را بکشند. «إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَىٰ بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ» آری، توبه ی ارتداد و گوساله پرستی پس از حق پرستی، گفتن «استغفر الله» نیست، بلکه باید همدیگر را با دست خود اعدام کنند تا این حرکت در روش مبارزه با شرک

فرهنگ شده و در نسل ها بماند.

امام باقر علیه السلام ذیل آیه فرمودند: هر کس در دین الهی بدعت گذارد، در همین دنیا ذلیل و خوار می شود. (۱)

پیام ها:

۱- انسان در انتخاب دین آزاد است، گرچه گاهی به چیزی گرایش پیدا می کند که باعث سقوط او می شود. «إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ»

۲- افراد مرتد، مغضوب خدا هستند. «إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ»

۳- غضب اولیای خدا، غضب خداست. «غَضِبَانَ أَسِفًا - غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ»

۴- آنان که به جای ایمان، سراغ بت های پر زرق و برق و پر سرو صدا بروند، در همین دنیا هم خوار خواهند شد. «ذَلَّةٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

۵- غضب الهی، مخصوص بنی اسرائیل نیست، بلکه سنت الهی است و نسبت به اقوام مرتد دیگر هم بوده و خواهد بود. «كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُفْتَرِينَ»

وَ الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا وَ آمَنُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَعَفُورٌ رَحِيمٌ «۱۵۳»

و کسانی که مرتکب بدی ها و گناهان شده و پس از آن توبه کرده و ایمان آورند، پس از آن توبه، بی گمان پروردگارت آمرزنده و مهربان است.

پیام ها:

۱- راه توبه همیشه باز است، گرچه پس از مدتی باشد. «ثُمَّ تَابُوا» («ثُمَّ» برای فاصله زمانی است)

۲- توبه ی هر خلافتی، جبران همان است، توبه ی گوساله پرستی، بازگشت به ایمان واقعی به خداست. «آمَنُوا»

ص: ۱۸۲

۳- برای دعوت به توبه باید زمینه ای را فراهم آورد. ثُمَّ تَابُوا... إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ

۴- خداوند نسبت به توبه کنندگان واقعی علاوه بر بخشش، رحمت خود را هم شامل آنان می سازد. «لَغُفُورٌ رَحِيمٌ» آری، اسما و صفات الهی، جلوه های حکیمانه دارند.

وَ لَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْوَاخَ وَ فِي نُسْخَتِهَا هُدًى وَ رَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ «۱۵۴»

و چون خشم موسی فرو نشست، الواح را (از زمین) برگرفت و در نوشته های آن برای کسانی که از پروردگارشان بیم دارند، هدایت و رحمتی است.

پیام ها:

۱- قانون آسمانی، رحمت الهی است و هدایت همراه رحمت، شامل انسان های خداترس می شود. هُدًى وَ رَحْمَةٌ لِلَّذِينَ ... يَرْهَبُونَ

۲- تورات تحریف نشده، در زمان خود وسیله ی هدایت پروا پیشه گان است.

هُدًى ... يَرْهَبُونَ

۳- خوف از خداوند، درهای رحمت را به روی انسان می گشاید. رَحْمَةٌ لِلَّذِينَ ...

يَرْهَبُونَ

۴- هیچ مقامی جز خداوند شایسته نیست که آدمی در برابرش خائف و خاضع باشد. «لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ»

ص: ۱۸۳

وَ اخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا لِمِيقَاتِنَا فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُمْ مِنْ قَبْلُ وَإِيَّايَ أَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ
السُّفَهَاءُ مِنَّا إِنْ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَاءُ وَتَهْدِي مَنْ تَشَاءُ أَنْتَ وَرَبُّنَا فَاعْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَ أَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ «۱۵۵»

و موسی برای (آمدن به) میعادگاه ما، از قوم خود هفتاد مرد را برگزید. پس همین که (در پی درخواست دیدن خدا) زمین لرزه
آنان را فرا گرفت گفت: پروردگارا! اگر می خواستی، می توانستی آنها و مرا پیش از این (آمدن به طور) بمیرانی، آیا ما را به
خاطر کارهای بی خردان ما هلاک می کنی؟! این صحنه جز آزمایشی از جانب تو نیست که با آن، هر که را (سزاوار بدانی
(و) بخواهی گمراه می کنی و هر که را بخواهی (و لایق بدانی) هدایت می کنی، تو ولی و سرپرست مایی، پس ما را ببخشای و بر
ما رحم کن، که تو بهترین آمرزندگان.

نکته ها:

در این که حضرت موسی علیه السلام یک میقات یا چند میقات داشته و مرگ و هلاکت در میقات، به خاطر تقاضای دیدار
خدا بوده یا گوساله پرستی مردم، گفتگوهایی است که در فهم آیه نقشی ندارد و از آن چشم می پوشیم.

یاران موسی علیه السلام با دیدن آن همه معجزات، باز هم تقاضای دیدن خدا یا شنیدن صدای خدا را داشتند، درحالی که آن
هفتاد نفر، برگزیده ی از میان هفتصد نفر بودند که به کوه طور رفته و گرفتار قهر الهی شدند، زیرا کسی که معجزه ای
دید، نباید بهانه بیاورد.

در عدد «هفتاد» نیز مانند عدد «چهل»، راز و رمزی نهفته است.

وقتی برگزیدگان پیامبری همچون موسی علیه السلام چنین از کار درآیند، چگونه می توان گفت:

مردم عادی، امام را برگزینند؟! حضرت مهدی علیه السلام در پاسخ کسی که پرسید چرا مردم حق انتخاب امام را
ندارند؟ فرمودند: حضرت موسی که هفتاد نفر را انتخاب کرد معلوم شد لایق نبودند، پس وقتی انتخاب شدگان پیامبری مثل
موسی منحرف شدند، انتخاب شدگان مردم

پیام ها:

۱- برای حضور در مراکز مهم و مسائل حسّاس، باید گزینش انجام شود و افرادی انتخاب شوند، نه هر کس و در هر سطحی حاضر شود. «وَ اخْتَارَ مُوسَىٰ»

۲- مردن، از تحمّل حرف مردم آسانتر است. «لَوْ شِئْتُمْ أَهْلَكْتُم مِّن قَبْلُ وَ اِيَّايَ» (ای کاش! قبل از آمدن مردم به کوه طور، جان ما را می گرفتی که تحمّل این که بگویند: تو بهترین ها را برگزیدی و به قتلگاه بردی و آنان را نابود کردی و... سخت تر است.)

۳- پیامبران در اعمال و رفتار خود، به ظاهر عمل می کنند نه به علم غیب. از این رو گاهی برگزیدگان انبیا نیز نالایق در می آیند. «بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا»

۴- گاهی آتش قهر الهی چنان فراگیر است که خشک و تر را با هم می سوزاند.

«أَتَهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ» (خوبان را به خاطر سکوت و بی تفاوتی)

۵- بلاها و حوادث، گاهی آزمایش الهی است، اِنْ هِيَ اِلَّا فِتْنَةٌ... که در آن افراد شناخته شد و انسانها از هم جدا می شود. تُضِلُّ ... تَهْدِي

۶- ستایش خداوند پیش از دعا، از آداب دعاست. «أَنْتَ وَ اِيَّنَا فَاعْفِرْ لَنَا»

۷- تا روح از آلودگی گناه پاک نشود، رحمت الهی نمی آید. «فَاعْفِرْ لَنَا وَ ارْحَمْنَا»

۸- آمرزش و عفو الهی، (بر خلاف بخشش مردم که یا با تأخیر است، یا همراه با منت و تحقیر،) بهترین بخشایش هاست. «خَيْرُ الْغَافِرِينَ»

ص: ۱۸۵

وَ اَكْتُبْ لَنَا فِي هَذِهِ الدُّبَابِ حَسَنَةً وَ فِي الْآخِرَةِ اِنَّا هُدْنَا اِلَيْكَ قَال عَذَابِي اَصِيْبُ بِهِ مَنْ اَشَاءُ وَ رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَاكُنْهَا
لِلَّذِيْنَ يَتَّقُوْنَ وَ يُؤْتُوْنَ الزَّكَاةَ وَ الَّذِيْنَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُوْنَ «۱۵۶»

(خداوند!) برای ما در این دنیا و در آخرت، خیر و نیکی مقرر کن که ما به سوی تو رهنمون و بازگشت کرده ایم.
(خداوند) فرمود: عذابم را به هر کس که بخواهم (و مستحق باشد) می رسانم، و (لی) رحمتم همه چیز را فرا گرفته است، پس به
زودی آن (رحمتم) را برای کسانی که تقوا دارند و زکات می دهند و آنان که به آیات ما ایمان می آورند، مقرر می دارم.

نکته ها:

این آیه، بیان دعای دیگر حضرت موسی علیه السلام در پی خواسته ی قبلی است.

«هُدُنَا» اشاره دارد به توجه آنان به سوی خدا و توبه کردن از راه منحرفان و راه کسانی که تقاضای نابجای دیدار خدا را
داشتند.

به نقل ابن عباس، هنگامی که آیه ی «وَ رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ» نازل شد، شیطان نیز در رحمت الهی طمع کرد و
گفت: عبارت «كُلُّ شَيْءٍ»، شامل من هم می شود. خداوند برای رفع این توهم فرمود: فَسَاكُنْهَا لِلَّذِيْنَ يَتَّقُوْنَ ...

آری، رحمت الهی گسترده است و به همه کس می رسد، اما شمول رحمت برای غیر مؤمنان، به تفضّل الهی است. (۱)

در روایت آمده است که شخصی در نماز می گفت: «اللهم ارحمني و محيِّداً و لا ترحم معنا احداً»، خدایا! تنها من و محمد
صلی الله علیه و آله را مشمول رحمت خود قرار بده، نه هیچ کس دیگری را.

پیامبر صلی الله علیه و آله پس از نماز در انتقاد به او فرمود: رحمت نامنتهای الهی و موضع وسیع و نامحدود را محدود ساختی!

(۲)

ص: ۱۸۶

۱-۱. تفسیر اثنی عشری.

۲-۲. تفاسیر مجمع البیان و نمونه.

۱- بهترین گام ها و کارها، با ثبات ترین آنهاست. «وَ اَكْتُبْ لَنَا»

۲- انبیا در فکر تأمین سعادت دنیا و آخرت مردمند. «وَ اَكْتُبْ لَنَا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَ فِي الْآخِرَةِ»

۳- از بهترین دعاها، جامع ترین آنهاست. «فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَ فِي الْآخِرَةِ»

۴- بازگشت خالصانه به سوی خدا، دریافت الطاف الهی است. «هُدَانًا»

۵- رحمت الهی نامحدود است، اگر کسی به آن نرسید، تقصیر خود اوست.

«رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ» نقصی در فاعلیت رحمت الهی نیست، بلکه نقص در قابلیت ماست.

۶- رحمت خداوند فراگیر است، ولی عذاب الهی چنین نیست. رَحْمَتِي وَسِعَتْ ...

عَذَابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءُ

۷- اصل، رحمت الهی است و عذاب او عارضی. (برای رحمت، فعل ماضی «وَسِعَتْ»، ولی برای عذاب فعل مضارع «أُصِيبُ» آمده است)

۸- دعای انبیا نیز در چهارچوب حکمت و قانون الهی مستجاب می شود. اَكْتُبْ لَنَا ... فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ ...

۹- با وجود تقوا و عمل به تکالیف، شمول رحمت الهی حتمی است، فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ ... ولی با وجود گناه و معصیت، عذاب حتمی نیست، زیرا با توبه و استغفار، امکان مغفرت وجود دارد. «عَذَابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءُ»

۱۰- رحمت الهی بی نهایت است، اما شرط بهره وری از آن، تقوا، پرداخت زکات و ایمان است. يَتَّقُونَ ... اَلزَّكَاةَ ... يُؤْمِنُونَ بنابراین، کسی که زکات نمی دهد و یا بی تقوا می باشد، از رحمت الهی محروم و در معرض عذاب الهی است.

۱۱- زکات، در شریعت یهود نیز بوده است. «يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ»

۱۲- آنچه سبب دریافت الطاف الهی است، ایمان به تمام آیات است، نه بعض آنها. «بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ»

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ يُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَ اتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٥٧﴾

(رحمت الهی، شامل کسانی است که علاوه بر ایمان، زکات و تقوا، از رسول و پیامبر درس نخوانده ای پیروی می کنند که نام و نشانه های او را) نزد خویش در تورات و انجیل نوشته می یابند. (پیامبری که) آنان را به نیکی فرمان می دهد و از زشتی باز می دارد و آنچه را پاکیزه و پسندیده است برایشان حلال می کند و پلیدی ها را بر ایشان حرام می کند و از آنان بار گران (تکالیف سخت) و بندهایی را که بر آنان بوده برمی دارد (و آزادشان می کند). پس آنان که به او ایمان آورده و او را گرامی داشته و یاری کنند و از (قرآن) نوری که همراه او نازل شده است پیروی کنند، آنان همان رستگارانند.

نکته ها:

کلمه ی «امی»، منسوب به «ام»، به معنای مادر، به کسی گفته می شود که درس نخوانده باشد، مثل کسی که از مادر متولد شده است. بعضی گفته اند: امی، یعنی برخاسته از امت و توده ی مردم، نه اشراف. برخی هم آن را منسوب به «أُمُّ الْقُرَى» دانسته اند که نام مکه است، پس امی یعنی مکی.

پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله امی و آله امی و درس نخوانده بود، «الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ» چنانکه در آیه ی ۴۸ سوره ی عنکبوت نیز می خوانیم: «وَمَا كُنْتُمْ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكُمْ» تو هرگز پیش از این کتابی نمی خواندی و با دست خود نمی نوشتی. البته آن حضرت توانایی

نوشتن و خواندن هر دو را داشت. (۱)

در تمام مکه در عصر بعثت، ۱۷ مرد و یک زن با سواد بیشتر وجود نداشت و اگر پیامبر صلی الله علیه و آله حتی کلمه ای از یک نفر آموخته بود، نمی توانست خود را در میان مردم، امی بنامد. (۲)

کلمه ی «اصر» به معنای نگهداری و محبوس کردن است و به هر کار و تکلیف سخت و دشوار که انسان را از فعالیت باز دارد گفته می شود، چنانکه به عهد و پیمان و کیفر نیز گفته شده است. «اغلال»، جمع «غل»، به معنای زنجیر، شامل عقائد باطل، خرافات، بت پرستی، بدعت و سنت های دست و پاگیر جاهلی می شود.

گرچه به دلایلی، تورات و انجیل را تحریف شده می دانیم، اما در همین تورات و انجیل موجود نیز اشارات و بشاراتی نسبت به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله به چشم می خورد و سبب می شود که اهل کتاب، پیامبر خدا را بشناسند، آنگونه که پدر فرزند خود را می شناسد. (۳) اگر نام و نشان پیامبر اسلام در تورات و انجیل نبود، مخالفان، آن دو کتاب را آورده، می گفتند: نیافتیم و از این راه وارد خصومت می شدند، نه از راه لشکرکشی و پرداخت هزینه های آن چنانی و جزیه دادن.

در احادیث متعددی از شیعه و سنی می خوانیم که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: هر آیه ای از قرآن که درباره ی مؤمنان و صفات نیک آنان آمده، علی در رأس آن و رهبر آنان است.

«ما انزل الله آیه فیها «یا ایها الذین آمنوا» الا و علی رأسها و امیرها».

(۴)

پیامبر صلی الله علیه و آله به اصحاب خود فرمودند: پس از شما قومی می آیند که پیامبری را ندیده اند و تنها به وسیله ی کتاب و مکتوبی ایمان می آورند و آنگاه این آیه را تلاوت فرمودند. (۵)

ص: ۱۸۹

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. تفسیر نمونه، نقل از فتوح البلدان بلاذری، ص ۴۵۹.

۳-۳. از جمله: تورات، سفر تکوین، فصل ۱۷، آیه ۱۸؛ سفر پیدایش، باب ۴۹، آیه ۱۰ و انجیل یوحنا، باب ۱۴، آیه ۱۵ و باب ۱۵، آیه ۲۶.

۴-۴. تفسیر فرقان.

۵-۵. تفسیر مجمع البیان.

- ۱- پیروان پیامبر اسلام، از رحمت خاص الهی برخوردارند. فَسَأَكْتُبُهَا ... الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ
- ۲- پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، واسطه ی رحمت و اسعه ی الهی است. وَ رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَأَكْتُبُهَا ... الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ
- ۳- پیامبر اسلام هم مقام نبوت داشت، هم مقام رسالت. «الرَّسُولَ النَّبِيَّ» «نبی» به کسی می گویند که از وحی الهی آگاهی دارد و خبر می دهد، ولی «رسول» مسئول ابلاغ، اجرا و نظارت هم می باشد.
- ۴- نشانه ها و صفات ذکر شده از پیامبر در تورات و انجیل، به گونه ای با آن حضرت تطبیق داشت که گویا خود او را در آن دو کتاب می یافتند. «يَجِدُونَهُ» و فرمود: «يجدون علائمه»
- ۵- برای نفوذ سخن و اثبات حق، مدرک رسمی و سند کتبی لازم است. «مَكْتُوبًا»
- ۶- پیامبران پیشین، به آمدن پیامبر اسلام بشارت داده اند. مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ ...
- ۷- امر به معروف و نهی از منکر، در رأس برنامه های بعثت پیامبران است.
يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ...
- ۸- موضوع مصرف و تغذیه، مورد عنایت اسلام است. يُحِلُّ ... يُحَرِّمُ (قبل از نزول قرآن، یهود و نصارا در دام خرافات و برنامه های طاقت فرسا و تحریم حلال ها و بدعت گذاری ها بودند که با ظهور اسلام، تمام آنها برداشته شد).
- ۹- برای اصلاح جامعه، ابتدا باید امکانات حلال را فراهم کرد، سپس برای امور حرام، محدودیت ایجاد نمود. («يُحِلُّ»، قبل از «يُحَرِّمُ» است).
- ۱۰- حلال ها و حرام های الهی، بر اساس فطرت است. «يُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَ يُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْجَبَائِثَ» («طیب»، به چیزی گفته می شود که مطابق طبع انسان باشد)
- ۱۱- عادات و رسوم غلط، زنجیری بر افکار مردم است. انسان بدون انبیا، وابسته

و اسیر است. «يَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ»

۱۲- احترام و تکریم، باید همراه امداد و تعاون باشد. «عَزَّوَهُ وَ نَصَّرُوهُ» («عَزَّوَهُ» از «تعزیر»، به معنای حمایت با شمشیر است و مراد کسانی هستند که پیامبر اسلام را در جبهه ها یاری می کردند).

۱۳- تنها ایمان به پیامبر صلی الله علیه و آله کافی نیست، حمایت هم لازم است. عَزَّوَهُ ... نَصَّرُوهُ

۱۴- قرآن، نوری است که دلها و اندیشه ها را روشن می کند و همواره قرین پیامبر صلی الله علیه و آله بود. «النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ» (نبوت پیامبر، همراه قرآن و از طرف خدا نازل شده است)

۱۵- عامل رستگاری و فلاح، ایمان و حمایت از پیامبر و پیروی از قرآن است.

فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ

وَ اتَّبَعُوا ... أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

فُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ كَلِمَاتِهِ وَ اتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ «۱۵۸»

بگو: ای مردم! همانا من فرستاده ی خداوند به سوی همه شما هستم، آن (خدایی) که حکومت آسمان ها و زمین از آن اوست، هیچ معبودی جز او نیست، زنده می کند و می میراند، پس به خداوند و پیامبر او (همان) پیامبر درس ناخوانده ای که به خداوند و گفتار او ایمان دارد، ایمان بیاورید و از او پیروی کنید، باشد که هدایت یابید.

نکته ها:

بر خلاف ادعای بی اساس برخی که می گویند: پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله ابتدا در فکر ارشاد مردم منطقه ی خود بود و چون موفق شد، به فکر ارشاد جهانیان افتاد! قرآن با جملاتی همچون:

«كَافَّةً لِلنَّاسِ» (۱)، «لَأَنْذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ» (۲)، «لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا» (۳) و...، جهانی بودن رسالت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را از همان آغاز بیان می کند. (۴) البته رسالت جهانی آن حضرت نیز مثل هر طرحی، مرحله به مرحله پیش می رود: ابتدا دعوت از اهل و عشیره، سپس مردم مکه و آنگاه همه ی مردم.

امام مجتبی علیه السلام فرمود: جمعی از یهود نزد پیامبر صلی الله علیه و آله آمده، گفتند: آیا تو گمان می کنی مثل موسی، پیامبر هستی؟ حضرت پس از اندکی سکوت فرمودند: آری، منم خاتم پیامبران و پیشوای پرهیزکاران و فرستاده ی پروردگار جهانیان. پرسیدند: بر چه کسانی مبعوث شده ای؟ عرب یا عجم یا ما؟ آیه ی فوق نازل شد. (۵) یعنی من بر همه ی جهانیان رسولم.

تکرار کلمه ی «امی» در این آیه و آیه ی قبل، نشانه ی اهمیت آن در اثبات حقایق پیامبر صلی الله علیه و آله و قرآن است.

با توجه به آیه ی قبل که فرمود: آنان نام و نشان پیامبر اسلام را در تورات و انجیل به خوبی می یابند، مخاطب این آیه همه ی مردم حتی یهود و نصارا می باشند.

این آیه، ابتدا بر سه مطلب تأکید می کند: ۱. اثبات خالقیت خداوند. «لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» ۲. توحید و یگانگی خداوند. «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» ۳. قیامت و حشر و نشر. «يُحْيِي وَيُمِيتُ» پایان، آیه می فرماید: حال که مبدأ و معاد بدست خداست، پس به او ایمان آورید: (۶)

﴿فَأْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾

پیام ها:

۱- رسالت حضرت محمد صلی الله علیه و آله جهانی است. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا» و مکتب جهانی، رهبر جهانی لازم دارد.

۲- کسی که حکومت کامل بر همه ی هستی دارد، قدرت بر زنده کردن و میراندن هم دارد. «لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ... هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ»

ص: ۱۹۲

۱- ۱. سبأ، ۲۸.

۲- ۲. انعام، ۱۹.

۳- ۳. فرقان، ۱.

۴- ۴. تفسیر نمونه.

۵- ۵. تفاسیر صافی و نمونه.

۳-نبوت، لازمه ی توحید و معاد است. چون خداوند یکتا، مالک هستی است، «لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» حیات و مرگ نیز به دست اوست، «هُوَ يُحْيِي وَ يُمِيتُ» پس، رهبری و هدایت انسان ها هم باید از طرف او باشد. «فَأْمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ»

۴-رهبر باید به راه خود ایمان کامل داشته باشد. «يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ كَلِمَاتِهِ»

۵-ایمان به خدا و رسول و تبعیت از پیامبر صلی الله علیه و آله، در کنار هم رمز هدایت است.

فَأْمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ ... وَ اتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

۶-پیروی از قرآن و سنت و سیره ی پیامبر، هر دو لازم است. «وَ اتَّبِعُوهُ» (در آیه ی قبل سخن از تبعیت از نور و قرآن بود و در اینجا تبعیت از پیامبر صلی الله علیه و آله)

۷-حتی اهل کتاب نیز باید به پیامبر اسلام ایمان داشته و از او پیروی کنند. يَا أَيُّهَا النَّاسُ ... فَأْمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ ... وَ اتَّبِعُوهُ

۸-تقلید و تبعیتی که انسان را به هدایت و کمال برساند، ارزشمند است. «وَ اتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ»

وَ مِنْ قَوْمِ مُوسَىٰ أُمَّةٍ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَ بِهِ يَغْدِلُونَ ﴿۱۵۹﴾

و از قوم موسی، گروهی مردم را به حق راهنمایی می کنند و به حق، دادگری می کنند.

نکته ها:

هدایت شدن به حق، نشانه ی دوری از تعصب و شناخت حق و پیروی از آن است و این گروه هدایت یافته ی یهود، کاری به سایر لجوجان بهانه گیر نداشتند.

شاید مراد از این گروه، یهودیانی باشند که دعوت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله را لیک گفتند، البته در جای دیگر مطلق آمده و اختصاصی به قوم یهود ندارد. «وَ مِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةً يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَ بِهِ

در روایات متعدّد، آمده است که اینان گروهی هستند که به نبوت پیامبر صلی الله علیه و آله اقرار کرده و همراه حضرت حجّت علیه السلام ظهور می کنند. (۲)

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: ای مردم! صراط مستقیمی که پیروی از آن لازم است، من هستم پس از من، علی علیه السلام و آنگاه فرزندان من از نسل او، «أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ» امامانی که مردم را به حق هدایت کرده و به حق دادگری می کنند. (۳)

حضرت علی علیه السلام فرمود: بنی اسرائیل پس از موسی علیه السلام هفتاد و یک فرقه شدند که همه در آتشند، جز یک فرقه از آنها و آنگاه این آیه را تلاوت فرمودند. (۴)

پیام ها:

۱- در برخورد با مخالفان نیز باید انصاف داشت و خدمات و کمالاتشان را نادیده نگرفت. «وَمِنْ قَوْمِ مُوسَى أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ»

۲- هدایت کنندگان، خود باید ملازم و معتقد و پیرو حق باشند. «يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ»

وَ قَطَعْنَا هُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا أُمَمًا وَ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ إِذِ اسْتَسْقَاهُ قَوْمُهُ أَنْ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ وَ ظَلَلْنَا عَلَيْهِمُ الْعَمَامَ وَ أَنْزَلْنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَّ وَ السَّلْوَىٰ كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَ مَا ظَلَمُونَا وَ لَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (۱۶۰) و آنان (قوم موسی) را به دوازده گروه تقسیم کردیم که هر یک شاخه ای از دودمان بنی اسرائیل و امتی بودند، و به موسی آنگاه که قومی از او آب طلبیدند، وحی کردیم که عصای خود را بر آن سنگ بزن، پس از آن سنگ،

ص: ۱۹۴

۱- ۱. اعراف، ۱۸۱.

۲- ۲. تفسیر اثنی عشری.

۳- ۳. تفسیر نورالثقلین.

۴- ۴. تفاسیر نورالثقلین و عیاشی.

دوازده چشمه جوشید (و به اطراف سرازیر شد، آن گونه که) هر گروه آبشخور (سهم آب) خود را به خوبی شناختند. و ابر را بر فراز آنان سایه بان ساختیم و «مَنْ» و «سَلْوَى» (دو نوع خوراکی) بر آنان نازل کردیم (و به آنان گفتیم): از پاکیزه هایی که روزی شما کرده ایم، بخورید. آنان (با ناسپاسی خود) بر ما ستم نکردند، بلکه بر خویشان ستم کردند.

نکته ها:

«اسباط» جمع «سَبَط» به فرزندان و نوه ها و شاخه های یک فامیل گفته می شود. هر یک از تیره های بنی اسرائیل، از یکی از فرزندان یعقوب منشعب شده بودند. «انبجاس» به معنای جوشیدن و فوران کم و مختصر است.

«من»، غذایی است همچون عسل و شیر ی گیاهی (نظیر گزانگبین)، و «سلوی» پرنده ای است حلال گوشت، شبیه کبوتر (و بلدرچین).

عدد «دوازده»، عدد ماه های سال، عدد نقبای بنی اسرائیل، عدد چشمه های آبی که با اعجاز حضرت موسی صورت گرفت و عدد امامان معصوم علیهم السلام است. مخالفان اهل بیت، بسیار کوشیده اند تا این حدیث پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را (که شیعه و سنی با دهها سند آن را نقل کرده اند) خلفای پس از من دوازده نفر و همه از قریشند، [\(۱\)](#) بر حاکمان بنی امیه و بنی عباس تطبیق دهند، اما نتوانسته اند.

با زدن عصا به سنگ، دو معجزه اتفاق افتاد: جوشیدن آب بسیار، پدیدار شدن چشمه ها به تعداد قبیله ها. در روایات می خوانیم که حضرت موسی علیه السلام با توسل به اهل بیت پیامبر علیهم السلام دست به اعجاز زد. [\(۲\)](#)

حضرت شعیب علیه السلام به دیدن داماد خود موسی علیه السلام آمد، صف طولانی منتظران ملاقات با موسی علیه السلام را دید. به موسی پیشنهاد کرد که مردم را گروه گروه کند و برای هر دسته، مسئولی معین کند تا بخشی از مشکلات را آنها حل کنند و مسائل مهم تر را به موسی علیه السلام

ص: ۱۹۵

۱-۱). الغدیر و اثبات الهداه، ج ۱، ص ۴۳۳.

۲-۲). تفسیر اثنی عشری.

بعضی از مطالب و جریان ها در آیات متعددی از قرآن، به ظاهر تکرار شده است، از جمله این داستان که در آیه ۵۷ به بعد سوره ی بقره نیز آمده و این بیانگر آن است که تکرار یک موضوع، با انگیزه ی تربیتی مانعی ندارد.

پیام ها:

۱- در اداره ی امور، وجود تشکیلات، تقسیم کار و طبقه بندی، نقش مهمی دارد.

«وَ قَطَّعْنَا هُمْ»

۲- دوازده گروه بنی اسرائیل، همه از یک ریشه بودند. «قَطَّعْنَا هُمْ» به جای «جَعَلْنَا»

۳- گروه گروه شدن، با حفظ وحدت در هدف، ضروری ندارد. «قَطَّعْنَا هُمْ»

۴- عرضه بعد از تقاضا، اهمیت بیشتری دارد. اِسْتَسْقَاهُ... اِضْرِبْ بِعَصَاكَ

۵- وسیله مهم نیست، اراده ی الهی مهم است که گاهی یک عصای چوبی را کارگشا در همه جا قرار می دهد. «بِعَصَاكَ» (عصا، در جایی مار و اژدها و در جای دیگر وسیله ای برای ایجاد چشمه های آب می شود)

۶- توسل به پیامبران برای رهایی از مشکلات جایز، بلکه به اجابت نزدیک است.

مردم، نیازهای اقتصادی و مادی خود را نیز با انبیا در میان می گذاشتند و به آنان متوسل می شدند. اِسْتَسْقَاهُ... فَابْتَجَسَتْ

۷- اگر هر گروه بداند که به کجا باید رجوع کند، بسیاری از مشکلات اجتماعی حل می شود. «قَدْ عَلِمَ كُلُّ اَنَاسٍ مَّشْرِبَهُمْ»

۸- به مردم آگاهی دهیم، خودشان عمل می کنند. «قَدْ عَلِمَ كُلُّ اَنَاسٍ مَّشْرِبَهُمْ» و نفرمود: «قد شرب»

۹- خداوند، هم آب مورد نیاز بنی اسرائیل را تأمین کرد، هم غذای آنان را. اِثْنَا عَشْرَةَ عَيْنًا... اَلْمَنَّ وَ السَّلْوَى

ص: ۱۹۶

۱۰- پیدایش و حرکت ابرها و عملکرد آنها، همه تحت تدبیر و اراده ی الهی است. «و ظَلَلْنَا عَلَيْهِمُ الْغَمَامَ»

۱۱- منّ و سلوی، از غذاهای طیب است. (جمله ی «كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ»، پس از «الْمَنَّ وَ السَّلْوَى» آمده است)

۱۲- خداوند، روزی رسانِ مردم، «رَزَقْنَاكُمْ» و خواهان بهره گیری طیب از نعمت های پاک و پاکیزه است. «كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ»

۱۳- با یک ضربه عصای موسی، چشمه ها از دل سنگ جوشید، ولی با آن همه معجزه، دل‌های نا اهلان تکان نخورد. «وَمَا ظَلَمُونَا
وَ لَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ»

۱۴- کفران نعمت، سبب محرومیت از آن می شود و زیانش به ناسپاسان می رسد.

«وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ»

۱۵- آنان که از نعمت های مادی در راه رشد و معنویت خود بهره نگیرند، به خود ستم کرده اند. «كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ»

وَ إِذْ قِيلَ لَهُمْ اسْكُنُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ وَ كُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ وَ قُولُوا حِطَّةً وَ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا نَغْفِرْ لَكُمْ خَطِيئَاتِكُمْ سَبَّحُوا
الْمُحْسِنِينَ «۱۶۱»

و(به یاد آورید) آن هنگام که به آنان(بنی اسرائیل) گفته شد در این آبادی (بیت المقدّس) ساکن شوید و از(نعمت های) آن در هر نقطه و هر گونه که می خواهید بخورید(و به عنوان استغفار از آن همه بهانه جویی و آزار موسی) بگویید: «حطّه»(خدایا! گناهان ما را فرو گذار) و سجده کنان از درب(بیت المقدّس) وارد شوید تا خطاهای شما را ببخشاییم، ما به زودی (پاداش) نیکوکاران را می افزاییم.

نکته ها:

کلمه ی «حِطَّةٌ»، به معنای نزول چیزی از بالاست، (انحطاط هم از این ریشه است) و به مفهوم تقاضای نزول رحمت و عفو الهی است.

فرمان این بود که بنی اسرائیل هنگام ورود به سرزمین مقدّس، با این کلمه از خداوند آمرزش بطلبند، ولی آنان از روی استهزاء، کلمه را عوض کردند و گفتند: «حنطه». (۱)

مشابه ی این آیه، با تفاوتی اندکی در سوره ی بقره (آیه ۵۸) نیز آمده است.

در روایات متعدّد، امامان معصوم علیهم السلام فرمودند: «نحن باب حطّکم» باب حطّه ی شما ماییم.

یعنی اگر در مدار حکومت و ولایت ما وارد شوید، مورد لطف قرار می گیرید. (۲)

بسیاری از مفسّران مراد از قریه را بیت المقدّس دانسته اند.

سیر طبیعی آن است که ابتدا با آدابی که سفارش شده داخل شهر شده، سپس آن را مسکن قرار داده و آنگاه از غذاهای آنجا بخورند، ولی در این آیه اوّل مسکن و غذا آمده، بعد توبه و مغفرت و ورود به شهر، شاید به خاطر آن که تأمین مسکن و غذا، زمینه و بستری است که دستورات اخلاقی را بپذیرند.

پیام ها:

۱- داستان ورود بنی اسرائیل به بیت المقدّس، همراه با عذرخواهی از خداوند در برابر لجاجت ها و تغییر کلمات سفارش شده، داستانی عبرت آموز و قابل دقّت است. «وَإِذْ»

۲- برای آوارگان، مسکن ترین مسئله است. (ابتدا از مسکن سخن به میان آمده است) «اسْكُنُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ»

۳- بیت المقدّس، سرزمینی پر نعمت است. «وَ كُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ»

۴- خداوند، همه ی نیازهای مادی و معنوی، دنیوی و اخروی بشر را تأمین می کند و برای برخورداری از نعمت هایی همچون مسکن، غذا، عفو و لطف، دستور

ص: ۱۹۸

(۱-۱). تفسیر نمونه.

(۲-۲). تفسیر کنزالدقائق.

می دهد که دعا و استغفار کنند و سجده نمایند. اُسْكُنُوا ... كَلُوا ... قُولُوا حِطَّةً

۵- خداوند، با یک عذرخواهی و توبه ی خالصانه، «قُولُوا حِطَّةً» گناهان بسیاری را می بخشد. «نَغْفِرْ لَكُمْ خَطِيئَاتِكُمْ» چنانکه در دعا می خوانیم: «یا مَنْ يَقْبَلُ الْيَسِيرَ وَيَعْفُو عَنِ الْكَثِيرِ» ای خدای که کم را می پذیری و گناه زیاد را می بخشایی!

۶- برای دریافت لطف و آمرزش الهی، هم استغفار و دعا لازم است، هم عمل.

«قُولُوا حِطَّةً وَادْخُلُوا الْبَابَ»

۷- ورود به مکان های مقدّس، ادب و آداب ویژه ای دارد. «وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا»

۸- باید میان نیکوکار و گنهگار، تفاوت باشد. وقتی خطاکاران بخشوده می شوند، نیکوکاران هم از درجه و لطف بیشتری برخوردار می گردند. «سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ»

۹- در نظام مدیریّت و تشویق دیگران، باید همواره نیکوکاران را امتیاز داد.

«سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ»

فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ «۱۶۲»

پس ستمکاران آنان (بنی اسرائیل)، آنچه را به آنان گفته شده بود، بر سخنی دیگر تغییر دادند، ما هم به خاطر ستم پیشگی آنان، عذابی آسمانی بر آنان فرستادیم.

نکته ها:

تحریف و تغییر، گاهی آشکار است، مثل تغییر لفظِ «حِطَّةً» به «حِطَّه»، و گاهی با حفظ قالب لفظ، محتوا و روح یک موضوع را عوض می کنند، نظیر حيله ی بنی اسرائیل برای گرفتن ماهی در روز شنبه که در آیه ی بعد مطرح شده است.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «لا-ترکبوا ما ارتکب الیهود فتستحلّوا محارم الله بادن الحیل»، آنچه یهودیان مرتکب آن شدند که با کوچک ترین حيله و توجیه، حرام های خدا را حلال

می کردند، شما انجام ندهید. (۱)

قرآن، سه نوع تحریف را در قانون الهی مطرح می کند:

۱. تغییر واژه ها، مثل بنی اسرائیل که به جای گفتن کلمه ی «حِطَّةً» یعنی طلب آمرزش و عفو، گفتند: «حِطَّة» یعنی گندم.

۲. تغییر زمان، مثل آنکه بنی اسرائیل حوضچه هایی را در ساحل دریا ساختند و شنبه ها که صید حرام بود، ماهی در آنها جمع می شد و روز یکشنبه که صید آزاد بود، آنها را صید می کردند و می گفتند: ما در روز شنبه و روز تعطیل صید نکرده ایم. «وَ لَقَدْ عَلِمْتُمْ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ» (۲)

۳. تغییر روشنفکرانه و دست کاری در تقویم طبیعی، مثل تأخیر انداختن ماه های حرام. در دوران جاهلیت؛ چون مایل نبودند که جنگ را به خاطر فرا رسیدن ماه های حرام قطع کنند، ماه ها را به تأخیر می انداختند که آیه نازل شد. «إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ» (۳)

پیام ها:

۱- کیفر تحریف و تغییر دستورهای خدا، قهر و عذاب است. فَبَدَّلَ ... فَأَرْسَلْنَا

۲- تغییرات لجوجانه و بر اساس استهزا، قابل بخشش نیست. «رِجْزاً مِنَ السَّمَاءِ»

۳- همه ی کیفرها مربوط به قیامت نیست، بلکه گاهی در دنیا نیز کیفر داده می شود. «رِجْزاً مِنَ السَّمَاءِ»

۴- سرنوشت انسان به دست خودش است و عذاب، نتیجه ی ستم خود اوست.

«بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ»

ص: ۲۰۰

۱- ۱). تفاسیر فرقان و درالمنثور.

۲- ۲). بقره، ۶۵.

۳- ۳). توبه، ۳۷.

وَسَيَلُّهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرْعًا وَ يَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ لَا تَأْتِيهِمْ كَذَلِكَ نَبْلُوهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿١٦٣﴾

و(ای پیامبر!) از آنان درباره ی (مردم) آن آبادی که کنار دریا بود سؤال کن! آنگاه که (به قانون)، در روز شنبه تجاوز می کردند، هنگامی که روز تعطیل (شنبه)، ماهی ها (به روی آب در) کناره های دریا نزد آنان می آمدند، و(لی) روزی که تعطیل نبودند، ماهیان آشکار نمی شدند. ما این گونه آنان را به خاطر تجاوز و فسقشان آزمایش می کردیم.

نکته ها:

کلمه ی «سَبْت»، به معنای قطع و تعطیل کردن کار است و برای استراحت و آرامش از آن به تعطیلی تعبیر می شود. بنابراین «یوم السَّبْت» یعنی روز تعطیل که، روز شنبه بود و «يَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ» یعنی روزی که تعطیل نمی کردند.

«شُرْعًا» جمع «شارع»، به معنای ساحل و کنار آب است، روز شنبه که صید حرام بود، ماهی ها خود را از عمق آب به ساحل می رساندند. بعضی نیز گفته اند مراد از «شُرْعًا» ماهی هایی است که سر از آب بیرون آورده و خود را نشان می دهند. (۱)

گروهی از بنی اسرائیل (مردم ایله) که در ساحل دریا زندگی می کردند، به فرمان خدا در روزهای شنبه صید ماهی برای آنها ممنوع بود، اما در همان روز، ماهی های دلخواه آنان، «حِيتَانُهُمْ» جلوه گری بیشتری می کردند، «شُرْعًا» و مردم را بیشتر وسوسه می کردند! که این خود آزمایش الهی بود. این قوم، قانون الهی را مزورانه شکستند و با ساختن حوضچه های ساحلی و بستن راه فرار و خروج ماهی هایی که شنبه ها به آن وارد می شدند، روز یکشنبه به راحتی آنها را صید می کردند و ادعا می کردند که از فرمان الهی تخلف نکرده و روز شنبه صید نکرده اند.

ص: ۲۰۱

خداوند، گرچه ماهی را برای استفاده ی مردم آفریده است، ولی از هفته ای یک روز صید ماهی را به عنوان امتحان، منع فرمود، بنابراین هر تحریمی، الزاماً جنبه ی بهداشتی ندارد، ماهی شنبه با روزهای دیگر از نظر مواد پروتئینی فرقی ندارد.

حضرت علی علیه السلام به شدت از توجیه گناه و حلال کردن حرام با توجیه خمر به نبیذ، رشوه به هدیه و ربا به معامله، انتقاد می کردند. (۱)

گاهی آزمایش الهی، در صحنه هایی است که تمایلات انسان به اوج می رسد، چنانکه در این آیه منع از صید و آزمایش در حالی است که ماهی ها بیشتر خود را نشان می دهند، «تَأْتِيهِمْ حِيَتَانُهُمْ» یا در آیه ی ۹۴ سوره ی مائده که سخن از تحریم شکار در حالت احرام است، می خوانیم: «لِيَبْلُوَنَّكُمْ اللَّهُ بِشَيْءٍ مِّنَ الصَّيْدِ تَلَّهِ أُوْدِيكُمْ وَرِمَاحُكُمْ» آنجا که شکار، در دسترس و در تیررس است، منع صید در آن حالت، یک آزمایش الهی است.

پیام ها:

۱- قانون شکنی نیاکان، نسل های بعدی را نیز شرمند می کند. وَ سَأَلَهُمْ ...

۲- نقل خصلت های زشت نیاکان که به خاطر آنها تنبیه شده اند، برای عبرت دیگران مانعی ندارد. «عَنِ الْقَوِيَةِ الَّتِي»

۳- ساحل نشینی و گذران زندگی از طریق ماهی گیری، در طول تاریخ بوده است.

كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبُحْرِ ...

۴- چهره ی واقعی گناه، با توجیه و حيله، عوض نمی شود. (ساختن حوضچه های کنار دریا برای صید روز بعد) «يَعِيدُونَ فِي السَّبْتِ»

۵- ماهیان دریا، به اراده ی الهی قدرت تشخیص روزهای هفته و افراد صیاد را پیدا می کنند. تَأْتِيهِمْ ... لَا تَأْتِيهِمْ

۶- جلوه های دنیایی و مادی، یکی از آزمایش های الهی است. «كَذَلِكَ نَبْلُوهُمْ»

ص: ۲۰۲

وَ إِذْ قَالَتْ أُمَّهُ مِّنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا قَالُوا مَعذِرَةٌ إِيَّايَ رَبُّكُمْ وَ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٦٤﴾

و (به یاد آور) زمانی که گروهی از آنان (بنی اسرائیل، به گروه دیگر که نهی از منکر می کردند) گفتند: چرا شما قومی را موعظه می کنید که خدا هلاک کننده ی ایشان است، یا عذاب کننده ی آنان بر عذاب سخت است؟ گفتند: برای آنکه عذری باشد نزد پروردگارتان و شاید آنها نیز تقوا پیشه کنند.

نکته ها:

بنی اسرائیل سه گروه بودند: یک دسته قانون شکن، عده ای دیگر دلسوزان نصیحت گر و گروه سوم گروهی بی تفاوت. بی تفاوت ها به نصیحت گران می گفتند: خود را خسته نکنید، چون حرف هایتان در فاسقان اثر ندارد و آنها به هر حال جهنمی هستند. ولی ناهیان از منکر می گفتند: کار ما بی اثر نیست، حداقل آنکه ما نزد خدا معذوریم. و چه بسا آنها به واسطه ی سخن ما تقوا پیشه کنند.

در آیه ی ۵ و ۶ سوره ی مرسلات، خداوند به کسانی که ذکرش را به دیگران، چه برای اتمام حجّت و چه برای تأثیر و هشدار القا می کنند، سوگند یاد می کند. «فَالْمُلَاقِيَاتِ ذِكْرًا عُذْرًا أَوْ نُذْرًا»

در کتاب امر به معروف و نهی از منکر، بیش از ده فایده برای امر و نهی، حتّی در صورتی که اثر نکند، ذکر کرده ام که خلاصه اش را در اینجا بیان می کنم، (۱) تا شاید سکوت و ترس و بی تفاوتی در مقابل ترک معروف و عمل به منکر از بین برود:

۱. گاهی امر و نهی ما امروز اثر نمی کند، ولی در تاریخ، فطرت و قضاوت دیگران اثر دارد.

چنانکه امام حسین علیه السلام در راه امر به معروف و نهی از منکر شهید شد، تا وجدان مردم در طول تاریخ بیدار شود.

ص: ۲۰۳

۱- ۱). جالب اینکه این سطرها را در هفته امر به معروف و دهه ی عاشورا می نویسم که امام حسین علیه السلام فلسفه ی قیام خود را عمل نکردن جامعه به حقّ و نهی از منکر نکردن می داند.

۲. گاهی امر و نهی، فضا را برای دیگران حفظ می کند. چنانکه اذان گفتن مستحب است، گرچه شنونده ای نباشد، ایستادن به هنگام قرمز شدن چراغ راهنمایی لازم است، گرچه ماشینی نباشد. زیرا حفظ قانون و فضای احترام و عمل به قانون، لازم است.

۳. گاهی امر و نهی ما، گناهکاران را از گناه باز نمی دارد، ولی گفتن های پی در پی، لذت گناه را در کام او تلخ می کند و لاقبل با خیال راحت گناه نمی کند.

۴. برای حفظ آزادی باید امر و نهی کرد، زیرا نگفتن، جامعه را به محیط خفقان و ترس و سکوت تبدیل می کند.

۵. امر و نهی برای خود انسان مقام آفرین است، گرچه دیگران گوش ندهند. قرآن می فرماید:

«وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ» (۱)

۶. امر به معروف و نهی از منکر، اگر در دیگران اثر نکند، لاقبل برای خود ما یک نوع قرب به خداوند، تلقین و تمرین شجاعت و جلوه ی سوز و تعهد است.

۷. گاهی امر و نهی ما امروز اثر نمی کند، اما روزی که خلافکار در بن بست قرار گرفت و وجدانش بیدار شد، می فهمد که شما حق گفته اید. بنابراین اگر امروز اثر نکند، روزگاری اثر خواهد کرد.

۸. امر و نهی، وجدان انسان را آرام می کند، انسان با خود می گوید که من به وظیفه ام، عمل کردم، این آرامش وجدان با ارزش است، گرچه دیگران گوش ندهند.

۹. امر به معروف و نهی از منکر، سیره ی انبیاست، گرچه دیگران گوش ندهند. قرآن می فرماید: «وَإِذَا ذُكِّرُوا لَا يَذْكُرُونَ» (۲) و یا بارها می فرماید: مردم سخنان و ارشادهای پیامبران را گوش نمی دادند و از آنها روی می گرداندند. بنابراین ما نباید توقع داشته باشیم که همه به سخنان ما گوش بدهند.

۱۰. امر به معروف، یک اتمام حجت برای خلافکار است تا در قیامت نگوید کسی به من نگفت! علاوه بر آنکه عذری هم برای گوینده است تا به او نگویند چرا نگفتی؟

ص: ۲۰۴

۱-۱. فضلت، ۳۳.

۲-۲. صافات، ۱۳.

۱۱. هنگام قهر الهی، آمرین به معروف نجات خواهند یافت. (آیه ی بعد به آن اشاره می کند)

به هر حال، انبیا و اوصیا در راه امر به معروف و نهی از منکر شهید شدند تا حق گم نشود و از میان نرود، چنانکه قرآن در آیاتی می فرماید: «يَقْتُلُونَ النَّبِيَّاتِ» (۱)، «يَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ» (۲) و «يَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ» (۳) که از این آیات استفاده می شود، گاهی در امر به معروف باید تا مرز شهادت پیش رفت.

حضرت علی علیه السلام در نامه ای به نماینده ی خود، به خاطر حضورش بر سر سفره ی اشراف او را توبیخ کرد. (۴) یعنی آن حضرت برای آنکه زهد به اشرافی گری کشیده نشود، فردی را فدای مکتب کرد.

پیام ها:

۱- عده ای، نه خود موعظه می کنند و نه تحمل موعظه کردن دیگران را دارند. و إِذْ قَالَتْ أُمَّةٌ مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ ...

۲- گناه بی تفاوتی خود را نباید با «خواستۀ الهی» توجیه کرد. «لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ»

۳- بی تفاوتی ها، به جای اعتراض به اهل گناه، به آمرین به معروف اعتراض می کنند. «لِمَ تَعِظُونَ»

۴- در مقابل کسانی که موعظه و تلاش تربیتی را بی اثر می دانند باید مقاومت کرد.

لِمَ تَعِظُونَ ... قَالُوا مَعذِرَةٌ زِيْرًا بَاذِنَاسْتِن مَرْدَمِ از گناه، مسئولیت دارد و باید پاسخگو باشیم.

۵- قضاوت عجولانه، ممنوع است. نمی توان گفت: خداوند این گروه را عذاب یا هلاک خواهد کرد، شاید پرهیزکار شوند. مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ ... لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ

۶- نهی از منکر واجب است؛ یا برای اینکه افراد فاسق با ایمان شوند، «لَعَلَّهُمْ

ص: ۲۰۵

۱- ۱). آل عمران، ۱۱۲.

۲- ۲). بقره، ۶۱.

۳- ۳). آل عمران، ۲۱.

۴- ۴). نهج البلاغه، نامه ۴۵.

يَتَّقُونَ» یا برای عذر داشتن خود انسان نزد خداوند. «مَعِيذَةً» (پس لازم نیست حتماً نهی از منکر اثر کند، تا بر ما واجب شود، زیرا ما مأمور به وظیفه ایم، نه ضامن نتیجه)

۷- مردان خدا، از اصلاح جامعه نا امید نمی شوند و امر به معروف و نهی از منکر را ترک نمی کنند. «وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ»

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَئِيسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿١٦٥﴾

پس چون تذکری را که به آنان داده شده بود فراموش کردند، کسانی را که نهی از منکر می کردند نجات دادیم و ستمگران را به سزای نافرمانی که همواره انجام می دادند، به عذابی سخت گرفتیم.

فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ﴿١٦٦﴾

پس چون از آنچه نهی شده بودند تجاوز کردند، به آنان گفتیم: به شکل میمون های طرد شده در آیید.

نکته ها:

کلمه ی «بَئِيسٍ» از «بأس» به معنای شدید و «عَتَوْا» به معنای عصیان و سرکشی است.

طبق روایات، چون موعظه کنندگان بنی اسرائیل دیدند پندشان در قوم خود بی اثر است، از مردم جدا شدند و همان شب، قهر و عذاب الهی نازل شد و گنهکاران و سکوت کنندگان را در بر گرفت. (۱) و این تبدیل و تحوّل، از تصرّفات تکوینی الهی است.

در آیه ۶۰ سوره مائده آمده که گروهی به خاطر نافرمانی، به صورت خوک و میمون درآمدند و اینجا فقط میمون ذکر شده است. ابن عباس می گوید: هر دو آیه درباره ی یک گروه است.

ص: ۲۰۶

از ظاهر آیه استفاده می شود که نه تنها خصلت آنان، بلکه شکل ظاهری آنان نیز تبدیل به میمون شد. آری، خدایی که با یک فرمان، آتش را بر حضرت ابراهیم گلستان می کند، می تواند موجودی را به موجود دیگر و انسانی را نیز میمون کند. البته مسخ شدگان توالد و تناسلی نداشتند و به فرموده ی پیامبر صلی الله علیه و آله چندروزی بیشتر زنده نبودند. (۱)

پیام ها:

۱- نهی از منکر، اگر سبب هدایت دیگران نشود، سبب نجات خود ناهیان می شود. «أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ»

۲- فراموشی، اگر در اثر بی توجهی و بی اعتنائی باشد کیفر دارد. فَلَمَّا نَسُوا ...

۳- هر کس که راه موعظه را به روی خود ببندد، راه قهر الهی را به روی خویش باز کرده است. «نَسُوا - أَخَذْنَا»

۴- نهی از منکر، یک وظیفه دائمی است. «يَنْهَوْنَ» (فعل مضارع نشانه استمرار است)

۵- بی تفاوتان، ظالمنند. «الَّذِينَ ظَلَمُوا» (در آیه ی قبل، بنی اسرائیل به سه دسته تقسیم شدند: متجاوزان، واعظان و سکوت کنندگان بی تفاوت. در این آیه سکوت کنندگان هم جزو ظالمانِ هلاک شده به حساب آمده اند، زیرا تنها ناهیان از منکر نجات یافتند، «أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ» پس سکوت، هم ظلم و هم زمینه ی هلاکت است.)

۶- از بزرگ ترین و شدیدترین عذاب ها، سقوط از مرحله ی انسائیت است.

«بِعَذَابٍ بَئِيسٍ،

كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ»

۷- متجاوز، استحقاق از دست دادن انسائیت و مسخ شدن را دارد و کیفر مستکبر، طرد و تحقیر است. «عَتَبُوا، قِرَدَةً خَاسِئِينَ» آری، ملتی که در برابر قانون الهی گردنکشی کند، میمون وار از دیگران تقلید خواهد کرد.

۸- آنان که حکم خدا را با حيله، مسخ و دگرگون کنند، چهره شان مسخ می شود.

بازیگر با دین، به صورت حیوان بازیگر (میمون) در می آید. «كُونُوا قِرَدَةً»

ص: ۲۰۷

وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكَ لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ يَسُومُهُمْ سُوءَ الْعَذَابِ إِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٦٧﴾

و(به یاد آور) آنگاه که پروردگارت اعلام کرد: همانا تا روز قیامت، کسی را بر آنان(بنی اسرائیل) مسلط خواهد کرد که آنان را پیوسته عذاب سخت دهد. همانا پروردگارت زود عقوبت می کند و شکی نیست که او(در برابر توبه کنندگان) بخشاینده و مهربان است.

نکته ها:

«تَأَذَّنَ»، یعنی سوگند یاد کرد و اعلام نمود. «يَسُومُهُمْ» از «سوم»، یعنی تحمیل کردن.

بارها علی علیه السلام خطاب به بی وفایان عصر خویش می فرمود: خداوند مرا از شما بگیرد و دیگران را بر شما مسلط سازد.

(۱)

پیام ها:

۱- کیفر الهی در مورد یهود و سرنوشت آنان، قابل توجه است. و إِذْ ...

۲- گرچه سنت الهی، مهلت دادن به منحرفان است، اما مهلت دادن در همه جا و برای همیشه نیست. «لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ»

۳- تسلط مردم تبهکار بر بنی اسرائیل، عقوبت الهی به سبب اعمال خود آنان است. «لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ»

۴- ملت ها، تاریخی بهم پیوسته دارند و گناه نسلی در نسل های آینده و در طول تاریخ حتی تا قیامت ادامه می یابد. «إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ»

۵- آنان که در برابر اولیای الهی دهن کجی کنند، ذلیل می شوند. يَسُومُهُمْ ...

۶- قوم ستمگر یهود، همیشه ذلیل و خوار خواهند بود. «إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ»

۷- ترس از عقوبت، همراه با امید به مغفرت و رحمت الهی، مایه ی تربیت و رشد

ص: ۲۰۸

انسان است. «إِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ»

۸-راه توبه و دریافت مغفرت الهی برای همه باز است. «إِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ»

وَ قَطَّعْنَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أُمَمًا مِنْهُمْ الصَّالِحُونَ وَمِنْهُمْ دُونَ ذَلِكَ وَ بَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَ السَّيِّئَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (۱۶۸)

و ما آنان(بنی اسرائیل)را در زمین به صورت امت ها و گروه هایی پراکنده ساختیم،بعضی از آنان صالحند و برخی (لجوج و حيله گر و)غیر صالح،و آنان را با نیکی ها و بدی ها آزمودیم،شاید که برگردند.

نکته ها:

بنی اسرائیل،گاهی به عزت و قدرت رسیدند تا شاید شکرگزار شوند و گاهی به سختی ها گرفتار شدند تا حس توبه و انابه در آنان زنده شود.البته در این میان،بعضی صالح و نیکوکار بودند و به حقایق اسلام ایمان آوردند و برخی هم در پی دنیاپرستی و لجاجت خویش بودند.

پیام ها:

۱-انسان،در انتخاب راه و روش آزاد است. «مِنْهُمْ الصَّالِحُونَ وَمِنْهُمْ دُونَ ذَلِكَ»

۲-هنگام انتقاد از یک گروه،باید حق خوبانشان ضایع نشود. «مِنْهُمْ الصَّالِحُونَ»

۳-حوادث تلخ و شیرین،ابزار آزمایش الهی است. «بَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَ السَّيِّئَاتِ»

۴-تشویق و تنبیه،مهر و قهر،هر دو سازنده و تربیت کننده است. «بِالْحَسَنَاتِ وَ السَّيِّئَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»

۵-تحول روحی انسان ها و بازگشت به سوی حق،از حکمت های آزمایش و امتحان الهی است. «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَذَا الْأَذْنَىٰ وَ يَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا وَإِن يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلَهُ يَأْخُذُوهُ أَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ أَن لَّا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ وَ دَرَسُوا مَا فِيهِ وَ الدَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَ فَلَآ تَعْقِلُونَ ﴿١٦٩﴾

پس از آنان، فرزندان (ناصالح) جانشینان آنها شدند که کتاب آسمانی (تورات) را به ارث بردند (ولی قدر آن را ندانستند)، متاع ناپایدار این دنیا را می گرفتند (و با رها کردن قانون خدا) می گفتند: به زودی ما بخشوده خواهیم شد. و اگر بار دیگر همان منافع مادی پیش آید، باز هم آن را می گیرند (و قانون خدا را رها می کنند). آیا از آنان در کتاب آسمانی، پیمان گرفته نشده که جز حق، نسبتی به خدا ندهند؟ با اینکه مطالب آن کتاب و پیمان را بارها (به صورت درس) خوانده اند، (ولی در عمل، دنیا پرستند) در حالی که خانه آخرت برای اهل تقوا بهتر است. آیا تعقل نمی کنید؟

نکته ها:

«خلف»، اغلب به فرزند ناصالح گفته می شود و «خلف» به فرزند صالح. (۱)

«عرض»، به معنای هر گونه سرمایه است، ولی «عرض»، تنها پول نقد می باشد، همچنین به موجود عارضی و کم دوام و ناپایدار «عَرَض» می گویند، لذا چون دنیا ناپایدار است، به آن عرض گفته می شود. فیض کاشانی می گوید: مراد از «عَرَض» در آیه، رشوه است.

«درس»، به معنای تکرار است و از آنجا که به هنگام مطالعه و فرا گرفتن چیزی از استاد، مطالب تکرار می شود به آن درس گفته شده و به چیزهایی که مکرر استفاده و کهنه شده اند نیز مندرس می گویند. (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: خداوند سفارش نموده، مردم چیزی را که نمی دانند نگویند، سپس آن حضرت این آیه را تلاوت فرمودند: «أَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ أَن لَّا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ

ص: ۲۱۰

۱-۱). تفسیر نمونه.

۲-۲). تفسیر نمونه.

امام حسن علیه السلام فرمود:

«عجب لمن يتفكر في مأكوله كيف لا يتفكر في معقوله فيجنب بطنه ما يوذيه و يودع صدره ما يرويه»، تعجب از کسی است که در غذا و خوراک جسمی خود تفکر و تأمل می کند، اما در انتخاب غذای فکری خود هیچ اندیشه ای ندارد و هر چیزی را در دل و عقیده ی خود جای می دهد. (۲)

پیام ها:

۱- تاریخ، شاهد نسل هایی دنیاگرا و گناهکار از یهود بوده است. فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ ...

۲- دنیاگرایی، از آفات دین است. مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ ... يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَذَا الْأَذْنَى

۳- یهودیان هم دسترسی به تورات داشتند، هم آگاهی کامل به آن. «وَرِثُوا الْكِتَابَ»

۴- کسی که از تعالیم کتاب آسمانی آگاه شد، شایسته نیست دنیاگرایی و حرام خواری را پیشه خود کند. وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ ...

۵- رشوه و حرام خواری در ادیان دیگر نیز مورد انتقاد و توبیخ بوده است.

«يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَذَا الْأَذْنَى»

۶- یهودیان به گناه خود اعتراف داشتند، ولی می گفتند بخشیده خواهیم شد.

«سَيُغْفَرُ لَنَا»

۷- یهودیان چنان خودخواه بودند که خیال می کردند بدون توبه بخشیده می شوند. «سَيُغْفَرُ لَنَا» آری، کسی که مغفرت را برای خود تضمین شده می داند، قابل توبیخ است.

۸- امید بی جا، مثل خوف نابجا مخرب است. «سَيُغْفَرُ لَنَا» امید به رحمت الهی علی رغم اصرار بر گناه نابجاست.

ص: ۲۱۱

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین و کافی، ج ۱، ص ۴۳.

۲- ۲). تفسیر فرقان؛ بحار، ج ۱، ص ۲۱۸.

۹- حرام خواران یهود به گناه خود اصرار داشتند. «وَإِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلُهُ يَأْخُذُوهُ»

۱۰- هر کس با وجود گناه، مغفرت الهی را برای خود حتمی بیندارد، به خدا نسبت ناحق داده است. «أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ»

۱۱- دانستن تعالیم کتاب آسمانی و مطالعه ی آن به طور مکرر کافی نیست، عمل به آن لازم است. وَرِثُوا الْكِتَابَ ... دَرَسُوا

۱۲- جهان آخرت، جهانی برتر و دارای نعمت هایی جاودانه و پایدار است. «وَ الدَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ»

۱۳- دوری از حرام خواری، نشانه ی تقواست. (جمله ی «يَتَّقُونَ»، در برابر جمله ی «يَأْخُذُونَ عَرَضَ» قرار گرفته است.)

۱۴- بهره گیری از حیات سراسر خیر اخروی، در گرو تقوا و پرهیزگاری است. «وَ الدَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ»

۱۵- هر کس دنبال دنیا برود و آخرت را رها کند، خردمند نیست. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ»

۱۶- از روشهای تبلیغی و تربیتی، سؤال و پرسش از مخاطبان است که وجدان ها را بیدار می کند. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ»

وَ الَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ إِنَّا لَا نَضِيعُ أَجْرَ الْمُضِلِّينَ (۱۷۰)

و کسانی که به کتاب (آسمانی) تمسک می جویند و نماز را به پا داشته اند (بدانند که ما) قطعاً پاداش اصلاحگران را تباه نخواهیم کرد.

نکته ها:

در روایات آمده است: این آیه بیانگر ویژگی های اهل بیت علیهم السلام و شیعیان آنان می باشد. (۱)

قرآن، همواره در کنار اکثریت مفسد، اقلیت صالح را هم مطرح می کند. (در آیه ی قبل انتقاد

ص: ۲۱۲

و در این آیه، ستایش است)

«الْكِتَابَ»، شامل همه ی کتاب های آسمانی می شود و مفهوم آیه اختصاص به پیروان دین خاص و یا کتاب خاصی ندارد، ولی با توجه به آیات گذشته، شاید مراد تورات باشد.

در این آیه از گروهی که به کتاب آسمانی تمسک می کنند تقدیر شده، اما در جای دیگر کسانی را که کتاب در اختیارشان است، ولی به آن تمسک نمی کنند، به الاغی تشبیه کرده که بار کتاب حمل می کند. «مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا» (۱)

«مصلح»، هم به کسی که در صدد اصلاح خویش است و هم به کسی که در تلاش برای اصلاح جامعه است، گفته می شود.

با این که نماز، جزو محتوای کتاب آسمانی است، ولی به دلیل اهمیت آن، به طور جداگانه ذکر شده است، زیرا نماز ستون دین است و اقامه ی دین بستگی به آن دارد. چنانکه پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «الصلاة عمود الدین» (۲) و یا در جای دیگر فرمودند: هر چیزی دارای صورتی است و سیمای دین شما نماز است، پس نباید سیمای دین خودتان را خراب کنید.

«و وجه دینکم الصلاة فلا یثینن احدکم وجه دینه» (۳)

پیام ها:

۱- تلاوت، حفظ، چاپ و نشر کتاب آسمانی، کافی نیست، بلکه باید به آن عمل کرد تا نجات بخش باشد. «یَمَسُّکُونَ» (چنانکه عمل به نسخه ی پزشکی، تنها راه درمان است).

۲- در ادیان و کتاب های آسمانی گذشته نیز نماز بوده است. «أَقَامُوا الصَّلَاةَ»

۳- افراد بی نماز و جاهل به کتاب خدا، نمی توانند مصلح کامل باشند. «یَمَسُّکُونَ بِالْكِتَابِ ... أَقَامُوا الصَّلَاةَ ... الْمُصْلِحِينَ»

۴- دین علاوه بر آثار اخروی، در اصلاح زندگی دنیوی نیز نقش دارد. «الْمُصْلِحِينَ»

ص: ۲۱۳

۱- ۱). جمعه، ۵.

۲- ۲). تفسیر اثنی عشری؛ التهذیب، ج ۲، ص ۲۳۷.

۳- ۳). تفسیر فرقان؛ کافی، ج ۳، ص ۲۷۰.

۵- اقامه ی نماز، وسیله اصلاح جامعه است. «أَقَامُوا الصَّلَاةَ، الْمُصْرِحِينَ» (اقامه یعنی اهتمام کامل به برپایی نماز در تمام شئون زندگی، نه صرف خواندن نماز)

۶- اصلاح واقعی، دو شرط دارد: تمسک کردن به قانون الهی و رابطه ی استوار داشتن با خدا از طریق اقامه ی نماز. (تمام آیه)

وَ إِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ وَ ظَنُّوا أَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَ اذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ «۱۷۱»

و (به یاد آور) زمانی که کوه (طور) را از جای کنده، همچون سایبانی بالای سرشان قرار دادیم و گمان کردند که آن بر سرشان خواهد افتاد، (در آن حال، به آنان گفتیم:) آنچه را (از احکام و دستورها) به شما دادیم، قدرتمندانه و جدی بگیرید و آنچه را در آن است به یاد آورید (و عمل کنید) باشد که اهل تقوا شوید.

نکته ها:

این آیه، مشابه آیه ی ۶۳ سوره بقره و آخرین آیه در این سوره است که درباره ی بنی اسرائیل سخن می گوید. از آیه ی ۱۰۳ تا اینجا، پیاپی مسائلی را در مورد آنان مطرح کرده است.

«نَتَقَ»، به معنای کندن و پرتاب کردن و «ظُلَّةٌ»، به معنای پاره ی ابر، سقف و سایبان است.

موسی علیه السلام که برای میقات الهی به کوه طور رفته بود، در بازگشت برای هدایت بنی اسرائیل تورات را همراه خود آورد، اما آنان به مخالفت پرداختند، خداوند کوه را از جا کند و بالای سرشان قرار داد، آنان وحشت کردند و به سجده افتادند و قول اطاعت دادند، ولی طولی نکشید که دوباره از دین برگشتند.

سؤال: آیا پیمان گرفتن و اطاعت در حال اجبار ارزشی دارد؟

پاسخ: اولاً هر اجباری بد نیست، گاهی معتاد را مجبور به ترک اعتیاد می کنند که خود یک ارزش است. البته عقیده ی قلبی را نمی توان با اجبار تحمیل کرد، اما عمل صحیح را می توان به اجبار در جامعه ترویج داد. ثانیاً گاهی کاری در آغاز به اجبار القا می شود، ولی به تدریج از روی آگاهی و اختیار انجام می گیرد.

از امام صادق علیه السلام پرسیدند: «مراد از قوت در این آیه قوت بدنی است یا قلبی؟ حضرت فرمودند: هر دو». (۱)

پیام ها:

۱- قرار گرفتن کوه، بالای سر بنی اسرائیل و تهدید آنان، حادثه ای است که نباید فراموش شود. وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ ...

۲- یاد گرفتن کافی نیست، بلکه باید یادآوری شود. خُذُوا ... اذْكُرُوا

۳- برای تربیت عمومی جامعه و برای جلوگیری از انحراف، گاهی باید از اهرم فشار استفاده کرد. إِذْ نَتَقْنَا ... خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ ...

۴- احکام الهی را باید با جدیت و قدرت عمل کرد. «بِقُوَّةٍ»

۵- برای رسیدن به کمال تقوا، قاطعیت در دین و تصمیم جدی لازم است.

خُذُوا ... بِقُوَّةٍ ... لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

۶- هدف کتب آسمانی و دستورهای دین، خداترسی و پیدایش تقوا در مردم است. «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»

۷- با بیان فلسفه و آثار قوانین، دستورات و احکام، دیگران را برای توجه و عمل به آن تشویق نماییم. خُذُوا ... لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَن تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ
إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ ﴿۱۷۲﴾

و(به یاد آور) زمانی که پروردگارت، از پشت بنی آدم، فرزندان و ذریه آنان را بر گرفت و آنان را گواه بر خودشان ساخت(و فرمود): آیا من پروردگار شما نیستم؟ گفتند: بلی، ما گواهی دادیم(که تو پروردگارمایی، این اقرار گرفتن از ذریه ی آدم برای آن بود) تا در روز قیامت نگویید: ما از این، غافل بودیم.

ص: ۲۱۵

«ذَرِّيَّةٌ»، یا از «ذَرٌّ»، به معنای ذرات بسیار کوچک غبار (یا مورچه های ریز) است، که مراد از آن در اینجا، اجزای نطفه ی انسان و یا فرزندان کوچک و کم سن و سال می باشد، یا از ریشه ی «ذَرَوْا»، به معنای پراکنده ساختن و یا از «ذَرَأَ»، به معنای آفریدن است. (۱) اما اغلب به فرزندان گفته می شود.

چگونگی پیمان گرفتن خدا از بنی آدم در این آیه بیان نشده است، ولی مفسران اقوال متعددی بیان کرده اند که مشهورترین آنها دو قول است؛

الف: طبق روایات، پس از خلقت حضرت آدم، همه فرزندان او تا پایان دنیا به صورت ذرات ریز و پراکنده، همچون مورچگان از پشت او بیرون آمده، مورد خطاب و سؤال الهی قرار گرفتند و به قدرت الهی به ربوبیت خدا اعتراف کردند. سپس همه به صلب و گل آدم برگشتند تا به تدریج و به طور طبیعی به این جهان بیایند. این عالم را «عالم ذرّ» و آن پیمان را «پیمان اَلست» می گویند. (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: بعضی از ذریّه ی آدم در عالم ذرّ به زبان اقرار کردند، ولی ایمان قلبی نداشتند. (۳) از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل شده که این اقرار، روز عرفه انجام شده است. (۴)

ب: مراد از عالم ذرّ، همان پیمان فطرت و تکوین می باشد. یعنی هنگام خروج فرزندان آدم از صلب پدران به رحم مادران که ذراتی بیش نیستند، خداوند فطرت توحیدی و حقّ جویی را در سرشت آنها می نهد و این سرّ الهی به صورت یک حسّ درونی در نهاد و فطرت همه، به ودیعت نهاده می شود. همچنین در عقل و خردشان، خدا باوری به صورت یک حقیقت خود آگاه نقش می بندد. و لذا فطرت و خرد بشری، بر ربوبیت خداوند گواهی می دهد.

در بعضی روایات که از امام صادق علیه السلام درباره ی فطرت سؤال شده است، امام، فطرت را همان عالم ذرّ دانسته اند. (۵)

در برخی روایات، فطرت، اثر عالم ذرّ است نه خود آن، «ثبت المعرفة فی قلوبهم و نسوا

ص: ۲۱۶

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. کافی، ج ۲، ص ۱۳.

۳-۳. تفسیر نورالثقلین.

۴-۴. تفسیر درّالمثور.

۵-۵. تفسیر برهان و نورالثقلین، پیام قرآن، ج ۳، ص ۱۱۷.

الموقف»، بنابراین، انسان ها در زمان و موقعی اقرار کرده، ولی آن را فراموش کرده اند، و اثر آن اقرار همان فطرتی است که به سوی او گرایش دارد. به هر حال آیه ی، مورد گفتگوی متکلمان، محدثان و مفسران است، لذا ما علم آن را به اهلس که همان راسخان در علم هستند، واگذار می کنیم. (۱)

پیام ها:

۱- تمام انسان ها، فرزندان حضرت آدم علیه السلام هستند و خداوند از آنها بر ربوبیت خود اقرار گرفته است. وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ ... أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ

۲- خداوند، توحید را در فطرت و سرشت انسان ها قرار داده است. «أَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ» هر انسانی به گونه ای ربوبیت و وحدانیت خداوند را دریافته و بر آن گواه است.

۳- خداوند، پس از آفرینش انسان، ربوبیت خود را بر او آشکار کرد تا به هنگام لزوم گواهی دهد. «أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ»

۴- میثاق فطرت و خداجویی، برای اتمام حجت است. «أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

۵- در روز قیامت، ادعای غفلت از ربوبیت خداوند، پذیرفته نیست. «إِذْ كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ» عذر جهل و غفلت، نزد خداوند پذیرفته نیست.

أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَ كُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ (۱۷۳)

یا نگوئید: پدران ما پیش از ما مشرک بودند و ما نیز فرزندانمان از پس آنان بودیم (و ناچار راهشان را ادامه دادیم)؟ آیا ما را به خاطر عملکرد اهل باطل، مجازات و هلاک می کنی؟

ص: ۲۱۷

۱- ۱). برای اطلاع از اقوال و نظرات مختلف، به کتاب های «پیام قرآن»، از آیت الله مکارم شیرازی و «منشور جاوید»، آیت الله سبحانی و تفسیر اطیب البیان مراجعه کنید.

وَ كَذَلِكَ نَفْصَلُ الْآيَاتِ وَ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿١٧٤﴾

و ما این گونه آیات خویش را روشن بیان می کنیم (تا بدانند نور توحید، از آغاز در سرشت آنان بوده است) و شاید آنان (به سوی خداوند و فطرت پاک توحیدی) باز گردند.

نکته ها:

اگر گواهی بر ربوبیت در عالم ذرّ یا فطرت نبود، انسان در دنیا به راحتی خداپرست نمی شد و همواره از نیاکان خود، تقلید می کرد. **أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا ...**

پیام ها:

۱- فطرت خداشناسی در وجود انسان، برای اتمام حجت از سوی خداوند است و چراغ فطرت، قدرت نور افشانی بر ظلمات محیط را دارد. **أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ ...**

۲- جامعه و محیط، انسان را مجبور نمی کند. **أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا ...**

۳- تقلید در اصول دین، جایز نیست. **«أَشْرَكَ آبَاؤُنَا»**

۴- عقیده، عمل و شرک نیاکان، بستر اعتقاد، عمل و شرک فرزندان می شود.

«أَشْرَكَ آبَاؤُنَا»

۵- گناه و انحراف خود را به دوش دیگران افکندن، موجه نیست. **«تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا»**

۶- مشرکان، باطل گرا می باشند. **«أَشْرَكَ آبَاؤُنَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ»**

۷- در نظام کیفری خداوند، هیچ کس به گناه دیگری مؤاخذه نمی شود. **«أَفْتَهَلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ»**

۸- آیات الهی، برای توجّه دادن انسان هاست به میثاق فطرت و سرشت توحیدی.

«نُفْصَلُ الْآيَاتِ وَ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»

۹- اصل، توحید است و شرک، عارضی است، لذا قرآن، خواستار بازگشت

مشرکان به اصالت انسان است. «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»

وَ اٰتٰلُ عَلَيْهِمْ نَبَا الَّذِي اٰتَيْنَاهُ اٰيَاتِنَا فَاَنْسَلَخْ مِنْهَا فَاتَّبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ «۱۷۵»

و بر آنان، داستان آن کس (بلعم باعورا) را بخوان که آیات خود (از علم به معارف و اجابت دعا و صدور برخی کرامات) را به او داده بودیم، پس او (ناسپاسانه) خود را از آن آیات جدا ساخت، پس شیطان او را در پی خویش کشید تا از گمراهان شد.

نکته ها:

«انسلاخ»، به معنای کندن پوست است و در جایی که چیزی به چیزی چسبیده باشد به کار می رود و در اینجا کنایه از فاصله گرفتن از علوم الهی است.

جمله ی «فَاتَّبَعَهُ»، بیانگر آن است که آن شخص در مسیر حقّ به چنان مقامی رسیده بود که شیطان از او قطع امید کرده بود، اما با بروز نشانه های انحراف، شیطان به سرعت او را تعقیب کرد و سرانجام در صف گمراهان و شقاوت مندان قرار گرفت. (۱)

این آیه، به داستان دانشمندی از بنی اسرائیل، به نام «بلعم باعورا» اشاره می کند که نخست در صف مؤمنان و حاملان آیات و علوم الهی بود، اما با وسوسه ی شیطان و طاغوت، منحرف شد.

امام رضا علیه السلام فرمود: بلعم فرزند باعور، اسم اعظم الهی را می دانست و دعایش مستجاب می شد، ولی به دربار فرعون رفت و با آنکه در ابتدا، مبلغ حضرت موسی علیه السلام بود، ولی سرانجام علیه موسی و یاران او اقدام کرده و بد عاقبت شد. (۲) آری، زرق و برق دنیا و دربار، عامل سقوط علما و دانشمندان است.

قرآن، نام این شخص را نمی برد، ولی کارش را بازگو می کند، تا به فرموده ی امام باقر علیه السلام بر

ص: ۲۱۹

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). تفاسیر نورالثقلین و کنزالدقائق.

هر کس که هوای نفس را بر حق غالب کند منطبق شود (۱) و چنین کسانی در هر زمانی یافت می شوند و اختصاص به زمان و شخص خاصی مانند بلعم باعورا ندارد.

ماجرای بلعم باعورا، در تورات کنونی هم آمده است. (۲)

پیام ها:

۱- رهبر باید مردم را نسبت به خطرهای قابل پیش بینی، آگاه کند و به آنان هشدار دهد. وَ أَتْلُ عَلَيْهِمْ ...

۲- گاهی طاغوت ها، علما را هم فریب می دهند. سرنوشت دانشمندی همچون بلعم باعورا باید برای تاریخ درس عبرت باشد. وَ أَتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأً... زیرا داستانی مهم و مفید است. («نَبَأً» به خبر مهم و مفید می گویند)

۳- انسان آزاد است و می تواند تغییر جهت دهد. «أَتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَأَنْسَلَخَ»

۴- انسان هر چه بالا رود، نباید مغرور شود، چون احتمال سقوط وجود دارد و عاقبت کار مهم است. جایگاه هر کس بالا تر باشد، احتمال خطر بیشتری وجود دارد. «فَأَنْسَلَخَ مِنْهَا»

۵- آنکه از خدا جدا شود، طعمه ی شیطان می گردد. «فَأَنْسَلَخَ مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ»

۶- شیطان وسوسه می کند و در کمین است که هر گاه در کسی زمینه ای ببیند، او را دنبال کند. «فَأَنْسَلَخَ فَأَتْبَعَهُ» (کلمه ی «فَأَتْبَعَهُ» در کنار کلمه ی «فَأَنْسَلَخَ»، نشان می دهد که شیطان در کمین است و به محض انسلاخ، انسان را دنبال می کند).

۷- شیطان، حریف عالم ربّانی نمی شود. (تا بلعم از آیات دست نکشیده بود، شیطان بر او تسلط نداشت) «فَأَنْسَلَخَ مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ» ۸- علم، به تنهایی نجات بخش نیست، زیرا دانشمند دنیاپرست، اسیر شیطان می شود. «فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ»

۹- باید به بد فرجامی اندیشید و از سوء عاقبت ترس داشت، تا نعمت، تبدیل به

ص: ۲۲۰

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تورات، سفر اعداد، باب ۲۲.

نقمت نشود. آتیناهُ آیاتِنَا ... فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ

۱۰-رها کردن راه خدا، دور از عقل و خرد است. «فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ»

۱۱-سقوط انسان در چند مرحله واقع می شود: جداسدن از آیات الهی، پیروی از شیطان و پیوستن به جمع گمراهان. «فَأَنْسَلَخَ مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ»

وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْمَآرِضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلَ عَلَيْهِ يَلْهَثُ أَوْ تَتْرُكُهُ يَلْهَثُ ذَلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ (۱۷۶)

و اگر می خواستیم، (قدر و ارزش) او را به وسیله ی آیات (و علمی که به او داده بودیم) بالا- می بردیم، ولی او به زمین (و مادیات) چسبید و از هوس خود پیروی کرد. پس مثل او مثل سگ است که اگر به آن حمله کنی دهان باز کرده و پارس می کند و زبان بیرون می آورد و اگر او را واگذاری، باز چنین می کند (همیشه دهان دنیاپرستان باز است)، این، مثل کسانی است که آیات ما را تکذیب کردند. پس این داستان را (برایشان) بازگو، باشد که بیندیشند.

نکته ها:

در این آیه، چون کلمه ی «أرض» در برابر رفعت معنوی قرار گرفته، مراد از آن مسائل حقیر، مادی و دنیوی است.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: کسی که علم و معلوماتش زیاد شود، اما هدایت یابی او بیشتر نشود، آن علم سبب دوری بیشتر او از خداوند شده است. (۱)

قصه های قرآن بر پایه ی حق و حقیقت استوار است و برای دلداری و ثبات قدم پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل ایمان، ناامیدی دشمنان و وسیله ی موعظه و تذکر مؤمنان بود (۲) و مایه ی عبرتی برای خردمندان است. (۳)

ص: ۲۲۱

۱-۱. بحار، ج ۲، ص ۳۷.

۲-۲. هود، ۱۲۰.

۳-۳. یوسف، ۱۱۱.

۱- پایبندی به آیات الهی، سبب تقرب به خداوند و مقامات والاست. «لَرْفَعْنَا بِهَا»

۲- در عین حاکمیت اراده و خواست خداوند بر جهان، انسان مختار و آزاد است.

وَلَوْ شِئْنَا لَرْفَعْنَا بِهَا وَ لَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ ...

۳- خواست خداوند، بر پایه ی عملکرد خود ماست. «وَلَوْ شِئْنَا لَرْفَعْنَا بِهَا وَ لَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَ اتَّبَعَ هَوَاهُ» آری، رسیدن به مقام قرب، مشروط به پرهیز از دنیاگرایی و هوس است.

۴- مردم غافل، به چهار پایان می مانند، ولی دانشمند دنیاپرست، مثل سگ حریص است. «كَمَثَلِ الْكَلْبِ»

۵- دانشمند بی عمل، منفور است. «كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثُ ...»

۶- اسیر دنیا، هرگز آرامش ندارد. «إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثُ أَوْ تَتْرُكُهُ يَلْهَثُ» انسان حریص هر چه داشته باشد، باز هم دندان طمعش بزرگ است، زیرا دنیاپرستی و حرص، نهایت ندارد.

۷- علاقه ی به دنیا و هواپرستی، انسان را نسبت به امور دیگر بی تفاوت می کند.

إِنْ تَحْمِلْ ... أَوْ تَتْرُكُهُ ...

۸- علمای دین اگر دنیاگرا شدند، در صدد تکذیب آیات الهی و گرایش به کفر قرار می گیرند. «أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ ... كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا»

۹- سرنوشت علما و دانشمندان فریب خورده، باید مایه عبرت و اندیشه ی مردم باشد. (در آیه ی قبل آمد: «وَ اتْلُ»، در اینجا می خوانیم: «فَاقْصُصْ»).

۱۰- داستان نویسی و داستان سرایی باید در مسیر رشد فکری انسان باشد، نه تخدیر و سرگرمی. قصه گویی جهت دار، کار انبیاست. «فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ»

سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَذَبُوا بِالْآيَاتِنَا وَ انْفُسَهُمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ ﴿١٧٧﴾

چه بد مثلی دارند کسانی که آیات ما را تکذیب کردند. و (لی) آنان تنها به خودشان ستم می کردند.

مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَمَنْ يُضِلِّ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٧٨﴾

هر که را خدا هدایت کند، تنها اوست هدایت یافته، و هر که را گمراه کند، پس آنان همان زیانکارانند.

نکته ها:

شاید دلیل این که در مورد هدایت یافتگان کلمه ی مفرد «مهتد» و در مورد گمراهان به صورت جمع آمده «خاسرون»، آن باشد که راه هدایت یافتگان یکی است و با هم متحدند، اما منحرفان، متفرقند و راهشان متعدد است.

جان گرگان و سگان هر یک جداست

متحد جان های شیران خداست

گرچه هدایت و گمراهی به دست خداست، ولی جنبه ی اجبار ندارد و بی دلیل و بی حساب نیست. خداوند حکیم و رحیم است و تا انسان زمینه را به دست خویش فراهم نسازد، مشمول لطف یا قهر الهی نمی شود.

پیام ها:

۱- عاقبت زشتی در انتظار تکذیب کنندگان است. «سَاءَ مَثَلًا»

۲- تکذیب آیات الهی، ظلم به خویش است، نه خداوند. «انْفُسَهُمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ» مقدم داشتن «انْفُسِهِمْ» بر «يَظْلِمُونَ»، نشانه ی انحصار است.

۳- هدایت به دست خداوند است و اگر لطف او نباشد، علم به تنهایی سبب نجات و هدایت نمی شود. «مَنْ يَهْدِ اللَّهُ»

۴- هدایت یافتگان از هر گونه زیان و خسران به دور هستند، زیرا ضلالت سرچشمه ی خسارت است. «مَنْ يُضِلُّ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ»

وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَّا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَّا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَّا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْإِنعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ ﴿١٧٩﴾

و همانا بسیاری از جنّ و انس را برای دوزخ آفریدیم، (که سرانجامشان به آنجا می کشد، چرا که) آنان دل‌هایی دارند که با آن حقّ را درک نمی کنند و چشمانی دارند که با آن نمی بینند و گوش‌هایی دارند که با آن نمی شنوند، آنان همچون چهارپایان، بلکه گمراه ترند، آنان همان غافلانند.

نکته ها:

«ذَرَأَ» از «ذَرَأَ»، در اصل به معنای پراکنده ساختن و انتشار است و در اینجا به معنای خلق، آفرینش و اظهار نمودن است.

سؤال: قرآن، در این آیه، آفرینش بسیاری از جنّ و انس را برای دوزخ می داند و در آیه ای دیگر خلقت جنّ و انس را برای عبادت می شمارد، «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» (۱) کدام یک صحیح است؟

پاسخ: هدف اصلی آفرینش، خداپرستی و عبودیت است، ولی نتیجه ی کار بسیاری از انسان ها در اثر عصیان، طغیان و پایداری در کفر و لجاجت، دوزخ است، گویا که در اصل برای جهنّم خلق شده اند. حرف «لام» در «لِجَهَنَّمَ»، برای بیان عاقبت است، نه هدف. مانند نجار که هدف اصلی او از تهیه کردن چوب، ساختن در و پنجره های زیباست، ولی کار به سوزاندن چوب های بی فایده در بخاری می انجامد که آن هدف فرعی است.

این مطلب، شبیه این جمله ی حضرت علی علیه السلام است که می فرماید: خداوند فرشته ای دارد که هر روز با صدای بلند می گوید: «لِتَدُوا لِمَوْتٍ وَاجْمَعُوا لِلْفَنَاءِ وَابْنُوا لِلخَرَابِ» (۲) بزیاید برای مرگ و بسازید برای خرابی، یعنی پایان تولّد، مرگ، آخر ثروت اندوزی، فنا و پایان ساختمان ساختمان، خرابی است.

ص: ۲۲۴

۱-۱. ذاریات، ۵۶.

۲-۲. نهج البلاغه، کلمات قصار ۱۳۲.

آری، انسان‌هایی که هویت انسانی خود را از دست داده اند، جایگاهی جز آتش ندارند، «أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا» (۱) چنانکه خود آنان نیز اعتراف می‌کنند که اگر دستورات الهی را شنیده بودند و تعقل می‌کردند، در جهنم جای نداشتند. «قَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ» (۲)

انسان در داشتن چشم، گوش و زبان، شبیه حیوان است، ولی کیفیت و هدف بهره‌برداری انسان از نعمت‌ها باید بهتر و بیشتر باشد، و گرنه همچون حیوان بلکه پست‌تر از او است.

انسان باید علاوه بر ظاهر، ملکوت را ببیند و علاوه بر سر و صداها، ظاهری، زمزمه‌های باطنی و معنوی را بشنود.

آدمی زاده طرفه معجون است

از فرشته سرشته و زحیوان

گر رود سوی این، شود به از این

ور رود سوی آن، شود پس از آن

از امام صادق علیه السلام پرسیدند: چرا خداوند تمام بندگانش را مطیع و موحد نیافرید؟ حضرت فرمودند: اگر چنین می‌شد، دیگر ثواب و عقاب معنا نداشت، زیرا آنان مجبور بودند و اختیاری نداشتند، اما خداوند انسان را مختار آفرید و علاوه بر عقل و فطرت، با تعالیم پیامبران و کتب آسمانی مسیر هدایت او را روشن کرد و او را به اطاعت فرمان داد و از نافرمانی نهی کرد تا فرمانبرداران از عاصیان مشخص شوند. گرچه تمام اسباب طاعت و عصیان را خداوند آفریده، اما به چیزی امر یا نهی نکرده مگر آنکه انسان می‌تواند ضد آن را نیز انجام دهد و مجبور نیست. (۳) آری، تکلیف‌پذیری، تنها ارزش و وجه امتیاز انسان از دیگر موجودات است.

پیام‌ها:

۱- فرجام بسیاری از انسان‌ها و جنیان، دوزخ است. ذَرَانَا ...

۲- جنّ هم مثل انسان، تکلیف و اختیار، کیفر و پاداش دارد. «مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ»

ص: ۲۲۵

۱- ۱. فرقان، ۴۴.

۲- ۲. مُلُك، ۱۰.

۳- ۳. تفسیر اثنی عشری؛ بحار، ج ۳، ص ۶.

۳- ملائک انسانیت، فهم پذیرش معارف و تکالیف دینی است، و گرنه انسان مانند حیوانات است. «أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ»

۴- کسی که با وجود توانایی از نعمت های الهی درست بهره نبرد، بدتر از موجودی است که اساساً آنها را ندارد. «بَلْ هُمْ أَضَلُّ»

۵- انسان های غافل و بی بصیرت، (در بی تفاوتی، شکم پرستی، شهوت رانی، استثمار شدن و محرومیت از لذت معرفت) مانند چهارپایان بلکه بدتر از آن می باشند. «أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ»

۶- انسان های بی بصیرت، از هدف، خدا، خود، امکانات، آخرت، ذریه، آیات الهی، قانون خدا، الطاف گذشته و گناهان خویش غافلند. «أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ»

۷- دوزخی شدن بسیاری از انسان ها، به خاطر بهره نبردن از نعمت های الهی در مسیر هدایت و کمال است. زیرا با داشتن چشم، گوش و دل، گرفتار غفلت شده اند. «أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ»

وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿۱۸۰﴾

و نیکوترین نام ها برای خداوند است، پس خداوند را با آنها بخوانید. و کسانی را که در اسم های خدا به کژی و مجادله میل دارند خدا را به چیزی که لایق او نیست توصیف می کنند (و به جنگ و ستیزه می پردازند و صفات خدا را بر غیر او می نهند) رها کنید. آنان به زودی به کیفر آنچه می کردند، خواهند رسید.

نکته ها:

گرچه همه ی نام ها و صفات الهی نیکوست و خداوند همه ی کمالات را دارد که قابل احصا و شماره نیست، اما در روایات، بر یک صد اسم تکیه شده و در کتب اهل سنت مانند صحیح مسلم، بخاری، ترمذی نیز آمده است. و هرکس خدا را با آنها بخواند، دعایش مستجاب

می شود. (۱) و هر کس آنها را شماره کند، اهل بهشت است. البته منظور تنها شمردن لفظی و با حرکات لب نیست، بلکه توجه و الهام گرفتن از این صفات و اتصال به آنهاست. این یک صد اسم، عبارتند از:

«الله، اله، الواحد، الاحد، الصمد، الاول، الآخر، السميع، البصير، القدير، القاهر، العلي، الاعلى، الباقي، البديع، البارز، الاكرم، الظاهر، الباطن، الحي، الحكيم، العليم، الحليم، الحفيظ، الحق، الحسيب، الحميد، الحفي، الرب، الرحمن، الذارء، الزاق، الرقيب، الرؤوف، الزائي، السلام، المؤمن، المهيمن، العزيز، الجبار، المتكبر، السيد، السبوح، الشهيد، الصادق، الصانع، الطاهر، العدل، العفو، الغفور، الغني، الغياث، الفاطر، الفرد، الفتاح، الفائق، القديم، الملك، القدوس، القوي، القريب، القتيوم، القابض، الباسط، قاضي الحاجات، المجيد، المولى، المنان، المحيط، المبين، المقيت، المصور، الكريم، الكبير، الكافي، كاشف الضر، الوتر، النور، الوهاب، الناصر، الواسع، الودود، الهادي، الوفي، الوكيل، الوارث، البر، الباعث، التواب، الجليل، الجواد، الخبير، الخالق، خير الثافرين، الديان، الشكور، العظيم، اللطيف، الشافي». (۲)

در قرآن، ۱۴۵ اسم از اسامی خدا آمده است و عدد نودونه در روایات، یا برای این است که برخی نام ها قابل ادغام و تطبیق بر بعضی دیگر است، یا مراد این است که این نام ها در قرآن نیز هست، نه اینکه فقط این تعداد باشد. در بعضی از آیات، مضمون این نام ها وجود دارد.

مثلاً «صادق»، به عنوان نام خدا در قرآن نیست، ولی آیه ی؛ «وَمَنْ أَضْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا» (۳) چه کسی راستگوتر از خداست؟ آمده است. در برخی روایات و دعاها مانند دعای جوشن کبیر، نام های دیگری هم برای خدا بیان شده است، البته بعضی از اسمای حسناى الهی، آثار و برکات و امتیازات خاصیه دارد. فخررازی می گوید: همه ی صفات خداوند، به دو چیز بر می گردد: بی نیازی او و نیازمندی دیگران به او. (۴)

امام صادق علیه السلام فرمود: به خدا سوگند، اسمای حسنی ما یم. (۵) یعنی صفات الهی در ما

ص: ۲۲۷

۱-۱. تفاسیر المیزان و نمونه.

۲-۲. تفاسیر مجمع البیان و نورالثقلین؛ توحید صدوق.

۳-۳. نساء، ۱۲۲.

۴-۴. تفسیر کبیر فخررازی.

۵-۵. تفسیر نورالثقلین؛ کافی، ج ۱، ص ۱۴۳.

منعکس شده است و ما راه شناخت واقعی خداییم. طبق این احادیث، جمله ی «ذَرُّوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ» به ما می گوید که به ملحدان فضائل اهل بیت علیهم السلام تکیه و اعتنا نکنید.

در روایت دیگری امام رضا علیه السلام فرمودند: ما اهل بیت علیهم السلام اسمای حسناى خدا هستیم و عمل هیچ کس بدون معرفت ما قبول نمی شود. «نحن والله الاسماء الحسنی الذى لا يقبل الله من احد عملاً الا بمعرفتنا» (۱)

عبارت «الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى» چهار بار در قرآن آمده است. (۲) اسمای حُسنی سه مصداق دارد:

صفات الهی، نام های الهی و اولیای الهی. (۳)

امام رضا علیه السلام فرمود: هر گاه به شما مشکلات و سختی روی آورد، به وسیله ی ما از خداوند کمک بخواهید و سپس فرمود: «ولله الاسماء الحسنی فادعوه بها» (۴)

طبق روایات، هر که اسم اعظم خداوند را بداند، دعایش مستجاب است و می تواند در طبیعت، تصرف کند. چنانکه بلعم باعورا (که در آیه ی ۱۷۵ از او یاد شد) اسم اعظم الهی را می دانسته است.

اما این که اسم اعظم چیست؟ بعضی گفته اند: یکی از نام های الهی است که بر ما پوشیده است. بعضی گویند: اسم اعظم، در حقیقت لفظ و نام نیست، بلکه کمال و صفتی از خداوند است که هر کس بتواند پرتوی از آن را در وجود خویش پدید آورد، قدرت روحی او به حدی می رسد که می تواند در طبیعت تصرف کند، و گرنه چنان نیست که فردی، با فرا گرفتن لفظ و گفتن کلمه ای بتواند «مستجاب الدعوه» شود و مثلاً در جهان اثر بگذارد. (۵)

امام رضا علیه السلام فرمود: «انّ الخالق لا یوصف الا بما و وصف به نفسه» آفریدگار، جز به آنچه خود توصیف کرده، و وصف نمی شود. یعنی نمی توان از پیش خود بر خدا نام نهاد. مثلاً او را عقیف و شجاع و... نامید. (۶) اسم، نمایانگر مُسمی است، ذات خداوند مقدّس است، نام او هم باید مقدّس باشد. بنابراین

ص: ۲۲۸

۱-۱. تفسیر اثنی عشری.

۲-۲. اسراء، ۱۱۰؛ طه، ۸؛ حشر، ۲۴ و این آیه.

۳-۳. تفسیر فرقان.

۴-۴. بحار، ج ۹۱، ص ۵.

۵-۵. تفسیر نمونه.

۶-۶. تفسیر فرقان.

هم ذات خدا را باید منزّه شمرد، «سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ» (۱) و هم نام او را تنزیه کرد. «سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى» (۲) لذا قرار دادن نام دیگران در ردیف نام خدا جایز نیست و نمی توان گفت: به نام خدا و خلق.

شهید مطهری می گوید: نام های خداوند جنبه علامت ندارند، بلکه نمایان گر صفت و حقیقتی از حقایق ذات مقدّس او می باشند. (۳)

پیام ها:

۱- کلمه ی «الله»، محور همه ی اسمای الهی است. «وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى» (کلمه ی «الله»، در بردارنده ی تمام صفات الهی است)

۲- تمام خصال نیکو، برای خداست، دیگران برای رسیدن به «حسنى» باید سراغ او بروند. «لِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى»

۳- دعوت و دعا باید به زیبایی ها و خوبی ها باشد. «الْحُسْنَى فَادْعُوهُ بِهَا»

۴- اسمای الهی نشانه های اوست، می توان از نشانه به او رسید. «لِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى فَادْعُوهُ بِهَا»

۵- ایمان به این که خداوند تمام کمالات را دارد و از همه ی عیب ها دور است، انسان را به دعا و ستایش وامی دارد. «فَادْعُوهُ بِهَا»

۶- داروی غفلت، یاد خداست. در آیه ی قبل خواندیم: «هُمُ الْعَافُونَ» در این آیه می خوانیم: «فَادْعُوهُ بِهَا»

۷- در برابر به ملحدان و منحرفان، عکس العمل نشان دهیم. «ذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ»

وَمِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّهٔ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ «۱۸۱»

و از کسانی که آفریده ایم، گروهی (دیگران را) به حقّ هدایت می کنند و به آن حکم می کنند.

ص: ۲۲۹

(۱-۱). توبه، ۳۱.

(۲-۲). اعلی، ۱.

(۳-۳). آشنایی با قرآن، ص ۱۴.

در روایات آمده است مراد از این آیه اهل بیت پیامبر علیهم السلام و شیعیان آنان می باشند. (۱)

حضرت علی علیه السلام ضمن اشاره به گروه های مختلفی که در امت اسلامی پیدا خواهند شد، فرمودند: «تنها گروهی که اهل نجاتند، شیعیان اهل بیت علیهم السلام می باشند». (۲)

پیام ها:

۱- هدایت گری با روشها و وسائل باطل و یا به سوی باطل، ممنوع است. «يَهْدُونَ بِالْحَقِّ»

۲- هدایت، حکومت و قضاوت، باید در مسیر «حَقِّ» باشد. «يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَ بِهِ يَعْدِلُونَ»

۳- کسانی ارزش بیشتری دارند که علاوه بر هدایت پذیری، در فکر ایجاد نظام حق نیز باشند. آری، تنها شناخت و عمل شخصی کافی نیست، نشر حق نیز مهم است. («بِهِ يَعْدِلُونَ»، یعنی «به یحکمون»).

۴- جامعه به گروهی هدایتگر و داور به حق، نیازمند است. (کل آیه)

وَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨٢﴾

و کسانی که آیات ما را تکذیب کردند، به تدریج، آنان را از جایی که ندانند، گرفتار خواهیم کرد.

وَ أُولَئِكَ لَهُمْ أَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿١٨٣﴾

و به آنان مهلت می دهیم (تا پیمانها پر شود)، همانا تدبیر من محکم و استوار است (و هیچ کس را قدرت فرار از آن نیست).

ص: ۲۳۰

۱- ۱). تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲). تفسیر نمونه؛ کافی، ج ۱، ص ۴۴.

«استدراج» که یکی از سنت های الهی نسبت به مکذبان و مُترفان است، از «دَرَجَةٌ» به معنای درهم پیچیدن تدریجی است. (۱) این سنت در آیه ی ۴۴ سوره ی قلم هم آمده است.

حضرت علی علیه السلام فرمود: «آنان که در رفاه و آسایش زندگی می کنند، به فکر خطر استدراج باشند، مبادا نعمت ها وسیله ی خواب و غفلت آنان شود». (۲) همچنین فرمودند: «کسی که در مواهب و امکانات بسیار زندگی کند و شکر نعمت را بجا نمی آورد و آن را مجازات استدراجی نداند، از نشانه های خطر غافل مانده است». (۳) آری، خداوند مهلت می دهد، اما اهمال نمی کند. چنانکه بزرگان گفته اند: «إِنَّ اللَّهَ يمهِّلُ و لا يهمل»

حضرت علی علیه السلام فرمود: «هنگامی که خداوند اراده خیری برای بنده ای کند، به هنگام انجام گناه او را گوشمالی می دهد تا توبه کند، ولی هنگامی که بر اثر اعمالش، بدی و شری مقدر شود، هنگام گناه نعمتی به او می بخشد تا توبه و استغفار را فراموش کند و به گناه ادامه دهد که در واقع نوعی عذاب مخفیانه و به تدریج است. چنانکه خداوند می فرماید: «سَنَسِيْ تَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُوْنَ» . (۴)

کید الهی و مهلت و طول عمر دادن به عنوان «استدراج»، بارها در آیات قرآن آمده است، مثل این آیات: «لَا يَحْسِبَنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا اٰمَنًا نَّمَلِيْ لَهُمْ خَيْرًا لِّاَنْفُسِهِمْ اِنَّهُمْ اِنَّمَا نَمَلِيْ لَهُمْ لِيْزِدُوْا اِثْمًا» (۵) کفار گمان نکنند که مهلتی که به آنان می دهیم، خیر آنهاست بلکه ما از این جهت به آنان مهلت می دهیم تا بر گناهانشان بیفزایند، «فَدَرَّوْهُمْ فِيْ غَمْرَتِهِمْ حَتّٰى حِيْنَ» (۶)، پس ایشان را در غفلتشان واگذار. و نیز آیات: ۱۹۶ سوره ی آل عمران، ۴۴ سوره ی انعام، ۵۵ سوره ی توبه و ۵۵ و ۵۶ سوره ی مؤمنون.

گاهی نعمت های الهی، پرده پوشی های خداوند و ستایش های مردمی، همه و همه، از وسائل غرور و سرگرمی و به نحوی استدراج است. (۷)

ص: ۲۳۱

۱-۱. مفردات راغب.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

۳-۳. تفسیر نمونه.

۴-۴. تفاسیر نمونه و برهان.

۵-۵. آل عمران، ۱۷۸.

۶-۶. مؤمنون، ۵۴.

۷-۷. تفسیر نمونه.

حضرت علی علیه السلام فرمود: «تحریف گران توجیه کار که هر روز مطیع طاغوتی هستند، مشمول قانون استدراج می باشند».

(۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: «خداوند، دوستان خود را با تلخی ها هشدار می دهد و ناهلان را در رفاه، رها می کند». (۲)

از امام سؤال شد از کجا بفهمیم نعمت های موجود در اختیار ما استدراج است یا نه؟ امام در جواب فرمود: اگر شکر نعمت به جای آوری نگران نباش استدراج نیست. (۳)

پیام ها:

۱- تکذیب آیات روشن الهی، به سقوط تدریجی و هلاکت مخفی می انجامد. «وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ» (چوب خدا، صدا ندارد)

۲- مهلت دادن به مردم، از سنت های خداست، تا هر کس در راهی که برگزیده، به نتیجه برسد و درها به روی همه باز باشد، هم فرصت طغیان داشته باشند، هم مجال توبه و جبران. «سَنَسْتَدْرِجُهُمْ»

۳- غالباً سقوط انسان، پله پله و آرام آرام است. «سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ»

۴- عمر و زندگی، به دست خداست و گنهکار را از قدرت خدا گریزی نیست. «وَأُمْلِي لَهُمْ»

۵- خداوند فرصت توبه و جبران به کافران می دهد، ولی آنان لایق نیستند. «وَأُمْلِي لَهُمْ»

۶- همیشه نعمت ها نشانه ی لطف خدا نیست، گاهی زمینه ای برای قهر ناگهانی خداوند است. «أُمْلِي - كَيْدِي»

۷- مرفهان غافل، با تدبیر خدا طرفند. «أُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي» (همان گونه که کید، عملی پنهانی است، استدراج نیز عذابی مخفیانه می باشد)

ص: ۲۳۲

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر نمونه.

۳- ۳). اصول کافی، ج ۲، باب استدراج.

۸- خطر غرور و غفلت تا حدی است که خداوند با سه تعبیر پیاپی آن را مطرح کرده است. «سَنَسْتَدْرِجُهُمْ - أَمْلِي لَهُمْ - كَيْدِي»

۹- طرح و تدبیر الهی، شکست ناپذیر است. «إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ»

أَوْ لَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿١٨٤﴾

آیا آنان فکر نکردند که هم نشین آنان (پیامبر اسلام)، هیچ گونه جنون ندارد؟ او جز هشداردهنده ای آشکار نیست.

نکته ها:

«جنه»، به معنای جنون و در اصل به معنای پوشش است، گویا هنگام جنون، پوششی روی عقل قرار می گیرد.

هنوز پیامبر به مدینه هجرت نکرده بود که شبی بر کوه صفا تا پاسی از شب، مردم را به خدا دعوت کرده، از مجازات های الهی بیم و اندرز می داد. مشرکان گفتند: رفیق ما دیوانه شده است که چنین سخنانی بر زبانش جاری می شود. آیات فوق نازل شد.

آنان به کسی تهمت جنون می زدند که قبل از رسالت، او را محمد امین نام نهاده بودند.

پیام ها:

۱- تهمت و جسارت، شیوه و عمل اهل فکر و اندیشه نیست. «أَوْ لَمْ يَتَفَكَّرُوا»

۲- پیامبر، مصاحب و هم صحبت مردم است. اگر دیوانه بود، چرا قبلاً نگفتند و چرا سالها با او هم صحبت شدند؟ «بِصَاحِبِهِمْ»

۳- در نظام فاسد، به حق گویان نسبت جنون می دهند. «مِنْ جِنَّةٍ»

۴- پیامبران، از طرف مخالفان گرفتار تهمت سحر یا جنون بوده اند. «مِنْ جِنَّةٍ» چنانکه در آیه ای دیگر می خوانیم: «كَذَلِكَ مَا أَتَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ» (۱)

ص: ۲۳۳

۵- در شیوه ی تبلیغ و تربیت و مخاطب شناسی، برای تربیت غافلان باید بیشتر نذیر بود، نه بشیر. «إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ»

۶- برای مردم مغرور و خواب آلود، باید صریح و آشکار حرف بزنیم. «مُبِينٌ»

أَوْ لَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ وَأَنْ عَسَىٰ أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجْلُهُمْ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٥﴾

آیا در ملکوت آسمان ها و زمین و هرچه خدا آفریده، به دقت نمی نگرند (تا بدانند آفرینش همه ی آنها هدفدار است، نه بیهوده) و اینکه شاید زمان (مرگ) آنان نزدیک شده باشد؟ پس بعد از این (آیات روشن)، به کدام سخن ایمان خواهند آورد؟

نکته ها:

«مَلَكُوتٍ» از «مَلِكٍ»، به معنای حکومت و مالکیت است. اینجا به حکومت مطلقه ی خداوند بر هستی اطلاق شده است.

پیام ها:

۱- نگاه اندیشمندانه، عمیق و متفکرانه، ثمربخش و کارگشا می باشد. (توجه و اندیشه درباره ی باطن هستی و شیوه ی ارتباط آن با آفریدگار، آدمی را به خداوند مرتبط می سازد، چنانکه توحید و نبوت را باید با عقل و فکر فهمید، نه از روی تقلید). «أَوْ لَمْ يَتَفَكَّرُوا، أَوْ لَمْ يَنْظُرُوا»

۲- توحید، سرچشمه و پشتوانه ی نبوت است و دقت در ملکوت هستی، روشن می کند که این نظام رها شده نیست. «أَوْ لَمْ يَنْظُرُوا... فَبِأَيِّ حَدِيثٍ»

۳- بیشتر بدبختی ها به خاطر غفلت از یاد مرگ است. «عَسَىٰ أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجْلُهُمْ» (یاد مرگ، در کاستن از لجاجت، مؤثر است و مردم را به استفاده از

فرصت و به ایمان آوردن پیش از فرا رسیدن مرگ، فرا می خواند)

۴- آفرینش هیچ ذره ای، بی هدف نیست. «مِنْ شَيْءٍ»

۵- قرآن و آیات الهی، بهترین کتاب و سخن است و هیچ عذری برای نپذیرفتن آنها نیست. «فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ»

۶- کسی که به قرآن و معارف آن ایمان نیاورد، دیگر به هیچ سخن هدایت بخشی ایمان نمی آورد. «فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ»

مَنْ يُضِلِّ اللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ وَيَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٨٦﴾

هر که را خداوند (به خاطر فسق و اعمالش) گمراه کند، برای او هیچ هدایتگری نیست، و آنان را در سرکشی و طغیانشان رها می کند تا سرگردان شوند.

پیام ها:

۱- سزای کسانی که به هشدارهای انبیا گوش نمی دهند و به گفته های آنان نمی اندیشند، این است که گرفتار قهر الهی شده و به حال خود رها شوند.

فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ ... وَيَذَرُهُمْ

۲- اضلال، کار خداست ولی زمینه ساز آن، نیت و عمل خود انسان است که سبب می شود قلب او زنگ بگیرد و هدایت الهی را نپذیرد. «يُضِلُّ اللَّهُ» آیات دیگری نیز این حقیقت را بیان می کند، از جمله: «وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ» (۱) و «بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ» (۲)

۳- طغیان و سرکشی مردم اجباری نیست و گمراهی انسان ها، نتیجه ی انتخاب خود آنان است. «طُغْيَانِهِمْ» (انسان، از ابتدا بد آفریده نشده است)

۴- طاغوت ها، سرگردانند. «فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ»

ص: ۲۳۵

۱- ۱. بقره، ۲۶.

۲- ۲. مطففین، ۱۴.

۵- اگر هدایت الهی نباشد، گمراهی و سرگردانی انسان مستمر و ادامه دار است.

«يَعْمَهُونَ»

يَسْئَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي لَا يُجَلِّيهَا لِوَفْتِهَا إِلَّا هُوَ ثَقُلَتْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا تَأْتِيكُمْ إِلَّا بَغْتَةً
يَسْئَلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ «۱۸۷»

از تو درباره ی قیامت می پرسند که چه وقت به پا می شود؟ بگو: علم آن تنها نزد پروردگار من است، جز او کسی نمی تواند زمان آن را آشکار سازد. (فرا رسیدن قیامت، در آسمان ها و زمین سنگین است، جز به صورت ناگهانی پیش نمی آید. از تو چنان می پرسند که گویا از (زمان) آن آگاهی کامل داری! بگو: علم آن تنها نزد خداوند است، ولی بیشتر مردم نمی دانند.

نکته ها:

کفار قریش، گروهی را نزد علمای یهود فرستادند تا مطالب و سؤالات دشواری را فرا گرفته و از پیامبر صلی الله علیه و آله پرسند و او از عهده ی پاسخگویی بر نیاید و محکوم شود. یکی از آن سؤال ها، تعیین زمان وقوع قیامت بود. (۱)

«السَّاعَةِ»، زمان شروع قیامت است، و «الْقِيَامَةِ»، زمان حساب و کتاب، پاداش و جزا می باشد. (۲) «مُرْسَى»، به معنای ثبوت و وقوع است، «جبال راسیات»، یعنی کوه های استوار و محکم.

«حَفِيٌّ»، به معنای پیگیری و تحقیق است، حَفِيٌّ بودن پیامبر صلی الله علیه و آله، یعنی گویا پیامبر فرارسیدن روز قیامت را از خدا پرسیده و تحقیق کرده و می داند.

سنگینی قیامت در آسمان ها و زمین، شاید به خاطر بهم ریختگی کرات و بی نور شدن

ص: ۲۳۶

۱- ۱). تفسیر برهان.

۲- ۲). تفسیر مراغی.

خورشید و زیر و رو شدن زمین باشد. و شاید مراد از سنگینی قیامت، سنگینی کيفرها در آن روز باشد. در دعای کمیل می خوانیم: «وهذا ما لا تقوم لها السماوات و الارض»، آسمان ها و زمین طاقت تحمل عذاب دوزخ را ندارند.

از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درباره ی ظهور و خروج حضرت قائم علیه السلام پرسیدند، حضرت فرمودند:

«مثله مثل الساعة» قیامت او مثل برپایی قیامت ناگهانی است. سپس این آیه را تلاوت فرمودند: «لَا يُجَلِّئُهَا لُوفُهَا إِلَّا هُوَ ثَقُلَتْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ لَا تَأْتِيكُمُ إِلَّا بَغْتَةً». این حدیث از امام رضا علیه السلام نیز روایت شده است. (۱)

پیام ها:

۱- مردم، مکرر از پیامبر سؤال می کردند و گاهی از زمان وقوع قیامت می پرسیدند. «يَسْئَلُونَكَ» (فعل مضارع نشان دوام و استمرار است)

۲- جز خداوند، کسی از زمان برپایی قیامت آگاه نیست. «إِنَّمَا عَلِمَهَا عِنْدَ رَبِّي» آری، ندانستن زمان برپایی قیامت، برای آماده باش انسان بهتر است.

۳- قیامت، قابل پیش بینی نیست و در زمانی که انتظارش نمی رود، ناگهانی رخ خواهد داد. «بَغْتَةً» («بَغْتَةً» در موردی بکار می رود که انسان حتی احتمال و حدس آن را نیز در ذهن خود نداشته باشد)

۴- قیامت بسیار گران و سنگین است، حتی بر آسمان ها و زمین، تا چه رسد به انسان ها. «ثَقُلَتْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ»

۵- در مورد آنچه نمی دانیم، از گفتن «نمی دانم» نهراسیم. در این آیه پیامبر دوبار فرمان یافته که بگوید: «قُلْ إِنَّمَا عَلِمَهَا عِنْدَ رَبِّي ... قُلْ إِنَّمَا عَلِمَهَا عِنْدَ اللَّهِ وَ در جای دیگر نیز می فرماید: سرنوشت خود و شما را نمی دانم. «قُلْ مَا كُنْتُ بِدَعَا مِنَ الرَّسُلِ وَ مَا أَدْرِي مَا يَفْعَلُ بِي وَ لَا بِكُمْ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَى إِلَيَّ» (۲)

۶- ندانستن خصوصیات و جزئیات قیامت، ضرری به اصل نبوت و معاد نمی زند.

ص: ۲۳۷

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). احقاف، ۹.

هیچ کس از زمان و مکان مرگ خود آگاه نیست، ولی این دلیل انکار اصل مرگ نمی شود. «إِنَّمَا عَلَّمَهَا عِنْدَ رَبِّي»

قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ وَ لَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لَاسْتَكْتَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ وَ
بَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۱۸۸)

بگو: من مالک هیچ سود و زیانی برای خودم نیستم، مگر آنچه را خدا بخواهد (و از غیب و اسرار نهان نیز خبر ندارم، مگر هر چه خدا بخواهد) و اگر غیب می دانستم، منافع زیادی برای خودم فراهم می کردم و هرگز به من زیانی نمی رسید. من جز هشداردهنده و بشارت دهنده برای گروهی که ایمان می آورند نیستم.

نکته ها:

در قرآن و روایات، مطالبی بیان شده است که نشان می دهد انبیا و اولیای الهی علم غیب داشته اند، همچنین آیات و روایاتی نظیر همین آیه به چشم می خورد که نشانگر آن است که آنان علم غیب ندارند! جمع میان این دو دسته آیات و روایات به چند صورت است:

الف: آنجا که می فرماید: علم غیب نمی دانند، مراد آن است که آن بزرگواران از پیش خود غیب نمی دانند و آنجا که می گوید: غیب می دانند، یعنی با اراده و الهام و وحی خدا می دانند، نظیر آنکه می گوئیم: فلان شهر نفت ندارد یا نفت دارد که مراد ما از نداشتن این است که زمین آن نفت خیز نیست، یعنی از خود نفتی ندارد و مراد از داشتن نفت آن است که به وسیله ی لوله و ماشین و کشتی و قطار، نفت به آنجا می رسد.

ب: علم غیب، دو گونه است که انبیا بخش اعظم آن را می دانند، نظیر اخباری که قرآن به نام غیب به پیامبر اسلام وحی فرمود:
«تِلْكَ مِنَ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ» (۱) و بخشی از

ص: ۲۳۸

علم غیب مخصوص خداوند است و هیچ کس از آن اطلاعی ندارد، نظیر علم به زمان برپایی قیامت. پس آنجا که نمی دانند یعنی بخش مخصوص به خداوند را نمی دانند و آنجا که می دانند، یعنی بخشی دیگر را می دانند.

ج: مخاطبان آن بزرگواران متفاوت بودند؛ بعضی اهل غلو و مبالغه بودند که پیامبران و ائمه اطهار علیهم السلام به آنان می فرمودند: ما غیب نمی دانیم تا درباره ی آنان مبالغه نکنند. و بعضی در معرفت آن بزرگواران ناقص بودند که پیامبر و امام، برای رشد آنان، گوشه ای از علم غیب خود را عرضه می کردند.

د: مراد از نداشتن علم غیب، نداشتن حضور ذهنی است. ولی به فرموده ی روایات برای امامان معصوم عمودی از نور است که با مراجعه به آن از همه چیز آگاهی پیدا می کنند. نظیر انسانی که می گوید من شماره ی تلفن فلانی را نمی دانم، ولی دفترچه راهنمایی دارد که می تواند با مراجعه به آن همه ی شماره ها را بگوید.

ه: آگاهی از غیب، همه جا نشانه ی کمال نیست، بلکه گاهی نقص است. مثلاً شبی که حضرت علی علیه السلام در جای پیامبر صلی الله علیه و آله خوابیدند، اگر علم داشتند که مورد خطر قرار نمی گیرند، کمالی برای آن حضرت محسوب نمی شد، زیرا در این صورت، همه حاضر بودند جای آن حضرت بخوابند. در اینجا کمال به ندانستن است.

و: خدا علم غیبی را که توقع سود و زیان در آن است، به آنان مرحمت نمی کند. نظیر همین آیه ی مورد بحث، ولی در مواردی که هدف از علم غیب، ارشاد و هدایت مردم باشد، خداوند آنان را آگاه می سازد، همان گونه که عیسی علیه السلام به یاران خود فرمود: من می توانم بگویم که شما مردم در خانه ی خود نیز چه چیزی را ذخیره کرده اید. «وَمَا تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ» (۱)

بعضی مفسران گفته اند که اهل مکه به رسول خدا صلی الله علیه و آله گفتند: اگر با خدا ارتباط داری، چرا از گرانی و ارزانی اجناس در آینده با خبر نمی شوی تا بتوانی سود و منفعتی بدست آوری و آنچه به زیان شماست، کنار بگذاری، که آیات فوق نازل شد. (۲)

ص: ۲۳۹

۱-۱. آل عمران، ۴۹.

۲-۲. تفاسیر مجمع البیان و نمونه.

۱- هر که ایمانش بیشتر باشد، نسبت به تکلیف و خواست الهی بیشتر تسلیم است و بیشتر احساس عجز می کند. لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي

...

۲- همه ی سود و زیان ها را به اراده و خواست خدا بدانیم. «إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ»

۳- پیامبر از پیش خود و برای زندگی شخصی خویش، غیب نمی داند. اخبار غیبی به عنوان پیامبر بودن به او داده شده، آن هم از سوی خدا. لَوْ كُنْتُ ...

۴- زمان برپایی قیامت، از امور غیبی است. يَسْئَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ ... وَ لَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبِ

۵- شناخت آینده، زمینه ساز رفاه و آسایش، و جهل به آن، زمینه ساز زیان و مشکلات است. لَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبِ لَأَسْتَكْثَرْتُ ...

۶- زندگانی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مانند مردم دیگر، آمیخته با رنج و سختی بود. «وَمَا مَسَّنِيَ الشُّوْءُ»

۷- پیامبر صلی الله علیه و آله مژده رسان و بیم دهنده ی همه ی بشر است، اما تنها مؤمنانند که تحت تأثیر قرار می گیرند. «نَذِيرٌ وَ بَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيًّا فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَا اللَّهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْتَنَا صَالِحًا لَنُكَوِّنَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ «۱۸۹»

او خدایی است که شما را از یک نفس (جان) آفرید و همسرش را از (نوع) او قرار داد تا بدان آرام گیرد. پس چون با او بیامیخت، باری سبک بر گرفت (و باردار شد) و (مدتی) با آن سر کرد، چون زن سنگین شد، آن دو (زن و شوهر) از خداوند، پروردگارشان، درخواست کرده (و گفتند): که اگر فرزند شایسته ای به ما بدهی، قطعاً از سپاسگزاران خواهیم بود.

۱- گوهر وجودی زن و مرد یکی است. «وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا»

۲- ازدواج و همسر، عامل آرامش روح و زندگی است و ناآرامی های روانی را برطرف می کند. «لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا»

۳- اساس زندگی بر انس و الفت است، نه اختلاف و شقاق. «لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا»

۴- مسائل جنسی را با کنایه بیان کنیم. «تَعَشَّاهَا»

۵- آمیزش زن و شوهر باید در پنهانی باشد. «تَعَشَّاهَا»

۶- رشد جنین، تدریجی است، تا زن آمادگی داشته باشد. «خَفِيفًا، أَثْقَلَتْ»

۷- تا بار انسان سنگین نشود، متوجه مسئولیت خود نمی شود. «فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَا»

مشکلات، وسیله ی توجه به خدا و پیدایش حالت روحی و معنوی و آماده نمودن دل و وجدان انسان است. مانند زنان باردار که چون از تقدیر الهی بی خبرند دائم در اضطراب به سر می برند و پذیرای هر گونه موعظه و راهنمایی می باشند.

۸- پدر و مادر در سرنوشت فرزند، احساس مسئولیت می کنند. «دَعَا»

۹- انسان فطرتاً میل به بقای نسل و فرزند دارد. «آتَيْنَا»

۱۰- فرزند را از خدا بدانیم، نه از وسائل دیگر یا خودمان. «آتَيْنَا»

۱۱- آمیزش جنسی تنها برای لذت و شهوت نیست، بلکه برای بقا و دوام نسل صالح است. «صَالِحًا»

۱۲- انسان فطرتاً به دنبال صلاح و اصلاح است، نه بی تفاوتی و فساد. «آتَيْنَا صَالِحًا» و فرمود: «آتَيْنَا وَلَدًا».

۱۳- برای صلاح و تربیت صحیح فرزند، باید پیش از تولد او اقدام کرد و از خدا استمداد جست. «فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَا اللَّهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْنَا صَالِحًا»

فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٩٠﴾

پس چون (خداوند) به آن دو، فرزندی صالح داد، آنان در آنچه به ایشان عطا نمود، برای خدا شریکانی قرار دادند، ولی خداوند از آنچه که آنان شریک او قرار می دهند، برتر است.

أَيُّ شُرِكُوتٍ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلِقُونَ ﴿١٩١﴾

آیا چیزهایی را شریک خدا قرار می دهند که چیزی نمی آفرینند و خودشان نیز مخلوقند؟!

پیام ها:

۱- فرزندان، هم مربوط به پدر و هم مربوط به مادر، هر دو است. «آتَاهُمَا»

۲- خداوند، فرزندی شایسته و صالح می دهد، این ماییم که سبب انحراف فرزندان می شویم. «آتَاهُمَا صَالِحًا»

۳- انسان ها در تنگناها متعهد می شوند، «لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ»، اما در حال گشایش، بی وفایند. «جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ»

۴- فرزندان، موهبتی الهی است، پدر و مادر نباید، برای خود یا دیگران، در شکل و قیافه و یا سلامت فرزندان نقش استقلال‌ی قائل شوند که آن نوعی شرک است.

«جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ»

۵- نخستین شرط معبود، قدرت بر آفرینش است. در دنیای علم و صنعت، هنوز میلیون ها نفر بت پرستند. «أَيُّ شُرِكُوتٍ مَا لَا يَخْلُقُ»

ص: ۲۴۲

وَلَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْرًا وَلَا أَنْفُسُهُمْ يَنْصُرُونَ ﴿١٩٢﴾

و(این معبودها) قدرت یاری آنان را ندارند و حتی خودشان را هم نمی توانند حمایت کنند.

وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ لَا يَتَّبِعُكُمْ سَوَاءٌ عَلَيَكُمْ أَدْعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صَامِتُونَ ﴿١٩٣﴾

و اگر معبودها را به هدایت فرا خوانید، از شما پیروی نمی کنند، بر شما یکسان است که آنها را دعوت کنید یا ساکت باشید!

نکته ها:

ممکن است معنای «تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ» این باشد که اگر از آنان بخواهید شما را راهنمایی کنند، اجابت نمی کنند. به هر حال گرچه سخن در مورد بت های بی جان است، اما در آیه جمع ذوی العقول بیان شده تا از این پندار باطل مشرکان که آنها را عاقل، بلکه فوق عقل می دانستند و می پرستیدند و از آنها طلب استمداد می کردند، پرده بردارد.

قرآن، بارها با تعبیرات گوناگونی همچون: «لَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْرًا» و «لَا يَمْلِكُونَ لِأَنْفُسِهِمْ نَفْعًا» (۱)، ما را از توجه استقلال‌ی به توان و قدرت اشیا یا افراد، نهی کرده است.

پیام ها:

۱- چیزهایی که نه توان یاری رسانی دارند و نه می توانند از خود دفاع کنند، شایسته ی پرستش نیستند. وَلَا يَسْتَطِيعُونَ ...

۲- حتی پرستش انسان های دیگر، توجیه ندارد تا چه رسد به اشیا و موجودات کمتر از انسان که توانایی هیچ گونه راهنمایی و حمایتی را ندارند. «إِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ لَا يَتَّبِعُكُمْ»

ص: ۲۴۳

إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَلُكُمْ فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ إِنَّكُمْ لَصَادِقِينَ ﴿١٩٤﴾

همانا کسانی را که به جای خدا می خوانید (و می پرستید)، بندگانی (آفریده هایی) همچون خود شمایند. پس اگر راست می گوئید، آنان را بخوانید، تا آنان جوابتان را بدهند.

نکته ها:

ممکن است مراد از «عباد»، انسان هایی باشند که به عنوان خدا مطرح شده بودند، مثل حضرت عیسی علیه السلام، یا فرشتگان و ممکن است مراد، همان بت هایی باشد که بت پرستان آنها را «اله» می پندارند. و اگر به معنای مخلوقات باشد، شامل هر چیزی که به جای خدا پرستش شود، می شود.

پیام ها:

۱- پرستش، دلیل می خواهد و معبود باید برتر و بالاتر از عابد باشد، پرستیدن مخلوقات یا انسان هایی مثل خودمان، نه دلیلی دارد و نه امتیازی. «عِبَادٌ أَمْثَلُكُمْ» علامه اقبال لاهوری در می گوید:

آدم از بی بصری بندگی آدم کرد

گوهری داشت ولی نذر قباد و جم کرد

یعنی از خوی غلامی زسگان پست تر است

من ندیدم که سگی پیش سگی سر خم کرد

۲- معبودی شایسته ی پرستش است که نیازهای بنده و مخلوق را برطرف کرده، او را رشد دهد، و بین او و معبود روابط دو طرفه باشد. «فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ»

۳- عدم پاسخگویی معبودها به حوائج شما، نشانه ی عجز و بی عرضگی و دروغین بودن آنهاست. «فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ إِنَّكُمْ لَصَادِقِينَ»

أَلَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا ۗ أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْتَاطُونَ بِهَا ۗ أَمْ لَهُمْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا ۗ قُلِ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُوا ۗ فَلَا تُنظِرُونِ ﴿١٩٥﴾

آیا آنان (معبودها)، پاهایی دارند که با آن راه بروند، یا دست هایی دارند که با آن قدرت نمایی کنند، یا چشم هایی دارند که با آنها ببینند، یا گوشهایی دارند که با آنها بشنوند؟ (ای پیامبر!) بگو: شریک های (خیالی) خودتان را بخوانید و علیه من نقشه بکشید و هیچ مهلت هم به من ندهید! (تا بدانید کاری از آنها ساخته نیست).

نکته ها:

«يَبْتَاطُونَ» از «بَطش» به معنای گرفتن با قدرت و با صولت است.

این آیه، توییح کسانی است که برای خدا شریکانی قرار می دهند که از خودشان عاجزترند، چون خودشان قدرت راه رفتن، دیدن، شنیدن و... دارند، ولی آن مجسمه های بی روح، حتی این قدرت را هم ندارند و اگر از آنها خواسته شود که کاری انجام دهند، هیچ قدرتی ندارند و ناتوانند، پس چرا همچنان آنان را می پرستند؟

پیام ها:

۱- رهبر الهی باید قدرت و جرأت تحدی و دعوت به مباحله را داشته باشد و ادعا کند که قدرت های باطل، هر طرحی که دارند، اعمال کنند، تا عجز آنها ثابت شود. قُلِ ادْعُوا ...

۲- دست و پا دارها، قدرت بر یاری مشرکان ندارند، تا چه رسد به شریک های بی دست و پایی که در حد و اندازه خودتان هم نیستند. أَلَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا ...

۳- مشرکان زیر بار اطاعت پیامبر نمی روند، چون می گویند: بشری مثل خود ماست. ولی زیر بار پرستش بت هایی می روند که از خودشان هم عاجزترند.

قُلِ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ ...

۴- شیوه ی احتجاج و طرح سؤال همراه با انتقاد، توییح، تحدی و مبارزه طلبی، از بهترین شیوه های تبلیغی و تربیتی است. (با توجه به این آیه و آیات قبل)

إِنَّ وَلِيَّيَ اللَّهِ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ ﴿١٩٦﴾

همانا ولی و سرپرست من، خدایی است که این کتاب آسمانی را نازل کرده است و او همه ی صالحان را سرپرستی (و هدایت) می کند.

نکته ها:

در آیات قبل، ناتوانی معبودهای باطل بیان شد. این آیه به معرفی خداوند می پردازد.

صالح بودن، از جایگاه والایی نزد خداوند برخوردار است، تمام انبیا از صالحان بوده اند، «كُلُّ مِنَ الصَّالِحِينَ» (۱) و آرزوی ملحق شدن به آنان را داشته اند، چنانکه حضرت یوسف فرمود: «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ» (۲) و ما نیز در پایان هر نماز، به آنان سلام می فرستیم. «السلام علينا و علی عبادالله الصالحین»

پیام ها:

۱- خداوند به واسطه ی قرآن، پیامبر را یاری و بیمه کرد. «إِنَّ وَلِيَّيَ اللَّهِ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ»

۲- توجه صالحان به سرپرستی خداوند، سبب مقاومت و نهراسیدن آنان است.

ثُمَّ كِيدُونَ فَلَا تُنظِرُونَ إِنَّ وَلِيَّيَ اللَّهُ ...

۳- رابطه ی خداوند با انسان مؤمن، بسیار نزدیک است. «ولی» (کلمه ی «ولی» در اصل به معنای دنباله ی هم و پشت سر هم بودن است).

۴- نزول کتاب آسمانی، پرتوی از ولایت الهی است. «وَلِيَّيَ ... نَزَّلَ»

۵- معبود واقعی کسی است که هم برنامه مشخصی می دهد، «نَزَّلَ الْكِتَابَ» هم در اجرا، رهروان را سرپرستی می کند. «يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ» (صدور قانون باید همراه

ص: ۲۴۶

(۱- ۱). انعام، ۸۵.

(۲- ۲). یوسف، ۱۰۱.

با حمایت از مجریان صالح و شایسته باشد)

۶- نترسید! زیرا خداوند ولی صالحان است و وعده ی یاری داده. إِنَّ وَلِيَّ اللَّهِ ...

يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ

۷- مشکلات انسان، یا از نداشتن برنامه است و یا از نداشتن سرپرست، و مؤمن هیچ یک از این دو مشکل را ندارد. نَزَلَ الْكِتَابَ ... يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ

۸- ولایت الهی نسبت به اولیای صالح همیشگی و عمومی است. «يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ» و کافر، از مدار حمایت ها و امدادهای الهی محروم است. «وَ أَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلَى لَهُمْ» (۱)

۹- مؤمنان صالح و نیکوکار، در بن بست قرار نمی گیرند. «يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ» در آیه ی دیگر نیز آمده است: «اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ» (۲) خداوند سرپرست مؤمنان است و آنان را از تاریکی ها نجات می دهد.

۱۰- شایسته سالاری، شیوه ی مورد تأیید قرآن است. «يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ»

وَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ نَصْرَكُمْ وَ لَا أَنفُسُهُمْ يَنْصُرُونَ» (۱۹۷)

(بت ها) و کسانی که به جای خدا می خوانید (و می پرستید)، نه می توانند شما را یاری نمایند و نه خود را یاری می کنند.

وَ إِن تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَى لَا يَسْمَعُوا وَ تَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَ هُمْ لَا يُبْصِرُونَ» (۱۹۸)

و اگر آنان (بت پرستان یا بت ها) را به هدایت فراخوانی، نمی شنوند و می بینی که آنان به تو نگاه می کنند، و حال آنکه نمی بینند (گویا به تو می نگرند، ولی نگاهشان خالی از هرگونه شعور و دقت است).

ص: ۲۴۷

۱- ۱). محمد، ۱۱.

۲- ۲). بقره، ۲۵۷.

نکته ها:

از مجموع آیات گذشته استفاده می شود که معبود و رب، باید:

الف: خالق و مالک باشد. «أَيُّ شَيْءٍ كُنَّ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا وَ هُمْ يُخْلَقُونَ»

ب: ناصر و یاور باشد. «لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ»

ج: به خواسته ها و دعاها ترتیب اثر دهد. «سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ ...»

د: توانگر و قدرتمند باشد. «أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبِطُّشُونَ بِهَا ...»

ه: شنوا و بینا باشد. «أَمْ لَهُمْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا، أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا»

و: قدرت خنثی کردن مکر دشمن را داشته باشد. «ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ تَمَّ كَيْدُونَ»

ز: کتاب و قانون عرضه کند. «نَزَّلَ الْكِتَابَ»

ح: خوبان و شایستگان را حمایت کند. «يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ»

پیام ها:

۱-هدف بت پرستان، یاری جستن از بت هاست که قرآن آن را رد می کند. «وَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ»

۲-بت ها و معبودها، حداقل باید خودشان از حوادث مصون باشند که نیستند. «وَ لَا أَنفُسُهُمْ يَنْصُرُونَ»

۳-معبودهای فاقد شعور و اراده و قدرت، شایسته ی پرستش نیستند.

«لَا يَسْتَطِيعُونَ

، لَا يَسْمَعُونَ

، لَا يُبْصِرُونَ»

خُذِ الْعَفْوَ وَ أْمُرْ بِالْعُرْفِ وَ أَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ «۱۹۹»

عفو و میانه روی را پیشه کن (عذر مردم را بپذیر و بر آنان آسان بگیر)، و به کارهای عقل پسند و نیکو فرمان بده، و از جاهلان اعراض کن.

نکته ها:

با آنکه برای کلمه ی «عفو»، چندین معنا بیان شده است: حدّ وسط و میانه، قبول عذر خطاکار و بخشودن او، آسان گرفتن کارها، ولی ظاهراً در این آیه، معنای اوّل مراد است.

ص: ۲۴۸

«خُذِ الْعَفْوَ» به معنای عفو را در اختیار و کنترل خود داشتن و به جا استفاده کردن آن است، لذا در بعضی موارد باید قاطعانه برخورد کرد، «وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمْ رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ» (۱) چنانکه «أَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ» به معنای آزاد و رها کردن جاهلان و دشمنان نیست، بلکه مراد با آنان نبودن و میل به آنان نداشتن است، اما گاهی موعظه، تذکر و حتی برخورد با آنان لازم است. «فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَ عِظْهُمْ» (۲)

این آیه با تمام سادگی و فشردگی، همه ی اصول اخلاقی را در بر دارد. هم اخلاق فردی «عفو»، هم اخلاق اجتماعی «وَأْمُرُ بِالْعُرْفِ» هم با دوست «عفو»، هم با دشمن «أَعْرِضْ» هم زبانی «وَأْمُرُ» هم عملی «أَعْرِضْ» هم مثبت «خُذِ» هم منفی «أَعْرِضْ» هم برای رهبر، هم برای امت، هم برای آن زمان و هم برای این زمان. چنانکه امام صادق علیه السلام فرمودند: در قرآن آیه ای جامع تر از این آیه در مکارم الاخلاق نیست. (۳)

شکی نیست که عفو، در مسائل شخصی است، نه در حقّ النَّاس و بیت المال.

وقتی این آیه نازل شد، پیامبر صلی الله علیه و آله از جبرئیل توضیح و شیوه ی عمل به این آیه را درخواست کرد. جبرئیل پیام آورد: «تَعْفُو عَمَّنْ ظَلَمَكَ وَ تُعْطَى مَن حَرَمَكَ وَ تَصِلُ مَن قَطَعَكَ»، (۴) از کسی که به تو ظلم کرده در گذر، به کسی که تو را محروم کرده عطا کن و با کسی که با تو قطع رابطه کرده است، ارتباط برقرار کن.

سراسر این سوره، با تعبیرهای گوناگون دعوت به اعتدال است. اعتدال در حقوق (آیه ی ۲۹)، در مصرف (آیه ی ۳۱)، در زینت (آیه ی ۳۲)، در عبادت (آیه ی ۵۶)، در خانه سازی (آیه ی ۷۴)، در اقتصاد (آیه ی ۸۵) و نسبت به شیوه ی اجرای حقّ و عدالت در امتّ حضرت موسی علیه السلام و امتّ حضرت محمّد صلی الله علیه و آله در آیات ۱۵۷ و ۱۸۱ نکات ارزشمندی آمده است.

پیام ها:

۱- همواره باید راه میانه و اعتدال را پیشه کرد. «خُذِ الْعَفْوَ»

ص: ۲۴۹

۱-۱. نور، ۲.

۲-۲. نساء، ۶۳.

۳-۳. تفسیر فرقان.

۴-۴. تفسیر مجمع البیان؛ بحار، ج ۷۵، ص ۱۱۴.

۲- خوب بودن تنها کافی نیست، باید در جامعه خوبی‌ها را ترویج و سفارش کرد.

«وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ»

۳- تنها پیامبر مخاطب آیه نیست، بلکه هر مسلمان و هر مبلغ و مصلح اجتماعی باید با لجوجان و جاهلان یاوه گو، برخوردی اعراض آمیز داشته باشد و در برابر توهین و تهمت‌ها چشم پوشی و صبر کند، نه آنکه درگیر و گلاویز شود.

وَأَعْرِضْ ...

۴- هم باید به معروف امر کرد و هم شیوه‌ی امر کردن، باید معروف و پسندیده باشد. «وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ»

۵- مراد از جاهلان، نابخردان است، نه بی سوادان. «وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ» در فرهنگ قرآن و روایات، معمولاً جهل در برابر عقل است.

۶- در شیوه‌ی اعراض و گذشت، نباید به خواسته و گفته‌ی جاهلان که بر خلاف مصلحت است توجه کنیم، بلکه باید محکم و استوار ایستاد. «أَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ»

وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿۲۰۰﴾

و اگر از طرف شیطان (و شیطان صفتان) کمترین وسوسه و تحریک و سوءتیتی به تو رسید، پس به خداوند پناه آور که قطعاً او شنوا و داناست.

نکته‌ها:

«نَزْغٌ»، به معنای ورود در کاری به قصد افساد و تحریک است.

در این سوره، از آیه‌ی ۱۶ تا ۲۷ داستان وسوسه کردن شیطان نسبت به حضرت آدم آمده است، در اواخر سوره هم نسبت به وسوسه‌های شیطان هشدار می‌دهد.

در آیه‌ی قبل، دعوت به اعراض از جاهلان بود. پیامبر صلی الله علیه و آله از جبرئیل پرسید: «با وجود خشم، چگونه می‌توان تحمل کرد؟ این آیه نازل شد». (۱) البته پناه بردن، تنها با گفتن

ص: ۲۵۰

کلمه ی «اعوذ بالله» نیست، بلکه یک پیوند و ارتباط روحی برقرار کردن و توکل کردن و خود را به خدا سپردن است.

گرچه همه ی انبیا معصومند، ولی شیاطین حتّی از دست اندازی و وسوسه ی آنان هم در نمی گذرند. چنانکه این آیه می فرماید: «وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ» یا آیه ی «وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ» (۱) که نشان دهنده ی مخالفان انبیا است. امّا ارزش کار انبیا در همین است که با وجود غرائز بشری و وسوسه های شیطانی، انسان هایی صالح و با تقوا، دور از گناهند.

در حقیقت شیطان، با وسوسه های خود، قصد گمراه کردن تمام انسان ها را دارد، ولی در برابر مخلصین شکست می خورد. «قَالَ فَبِعِزَّتِكَ لأَعْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ. إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ» (۲)

پیام ها:

۱- فرض گناه و وسوسه، دلالت بر وقوع آن ندارد، تنها هشدار است. («إِمَّا» در قالب شرط است، نه تحقق. نظیر آیه ی «لَئِنْ أَشْرَكَتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ» (۳) اگر شرک ورزی، عملت تباه می شود و شرط، دلیل بر وقوع نیست.)

۲- وسوسه ی شیطان، حتمی است. «يَنْزَغَنَّكَ» (با نون تأکید آمده است)

۳- وسوسه ی شیطان، دائمی است. «يَنْزَغَنَّكَ» (فعل مضارع، نشانه استمرار است)

۴- حتّی از کوچک ترین وسوسه ی شیطان نیز نباید غافل شد و باید به خدا پناه برد و خود را تحت پوشش او قرار داد. «نَزْغٌ»

۵- پیامبران معصومند و یکی از راه های عصمتشان، استمداد و توجه و پناه بردن به خداست. «فَاسْتَعِذْ»

۶- استعاذه و استمداد از خدا، بهترین درمان وسوسه های شیطانی است. «فَاسْتَعِذْ»

۷- انبیا هم نیاز به استعاذه و پناه جویی به خدا را دارند. «فَاسْتَعِذْ»

۸- هنگام خطر، توجه و هوشیاری ویژه لازم است. «فَاسْتَعِذْ»

ص: ۲۵۱

۱- ۱. انعام، ۱۱۲.

۲- ۲. ص، ۸۲-۸۳.

۳- ۳. زمر، ۶۵.

۹- چون وسوسه های شیطانی متفاوت است، استعاذه هم باید به «الله» باشد که جامع همه ی صفات نیک و کمالات است. (فرمود: «بالله»، و فرمود:

«بالغنی»، یا «بالعلیم» و...).

۱۰- باید به خدایی پناه برد که شنوا و داناست و به هر راز و رمزی آگاه است، نه به بت ها و خرافات و... «إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ ﴿٢٠١﴾

همانا کسانی که تقوا پیشه کرده اند، هر گاه وسوسه های (شیطانی به آنان نزدیک شود، متوجه می شوند) و خدا را یاد می کنند، آنگاه بینا می گردند.

وَإِخْوَانُهُمْ يَمُدُّوْنَهُمْ فِي الْغَيِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ ﴿٢٠٢﴾

و برادرانشان، (شیطان صفتان گمراه)، آنان را در انحراف می کشند و نگه می دارند و هیچ کوتاهی نمی کنند.

نکته ها:

کلمه ی «مس»، به معنای اصابت و برخورد کردن همراه با لمس کردن است. «طَائِفٌ»، به معنی طواف کننده است، گویا وسوسه های شیطانی همچون طواف کننده ای پیرامون فکر و روح انسان پیوسته گردش می کند تا راهی برای نفوذ بیابد. (۱)

شاید مراد از توجه در این آیه، تذکر به شنوایی و بینایی خداوند است که در پایان آیه ی قبل آمده بود، یعنی توجه می کنند که خدا کار آنها را می بیند و حرفشان را می شنود و این توجه به حضور خداوند، سبب ترک گناه می شود. چنانکه امام صادق علیه السلام درباره ی این آیه فرمود:

وسوسه گناه به سراغ بنده می آید، او به یاد خداوند می افتد، متذکر شده و انجام نمی دهد. (۲)

ص: ۲۵۲

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

در برخی روایات، ذکر «لا اله الا الله» برای دفع وسوسه های شیطان توصیه شده است. (۱)

وسوسه ی شیطان، گاهی از دور است، «فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ» (۲)، گاهی از طریق نفوذ در روح و جان، «فِي صُدُورِ النَّاسِ» (۳)، گاهی با همنشینی، «فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ» (۴)، گاهی هم از طریق رابطه و تماس. «مَسَّهُمْ»

پیام ها:

۱- شیطان، به سراغ انسان های با تقوا و مؤمن هم می رود. «إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ»

۲- شیطان ها برای انحراف، پیوسته در حال گشت و طوافند. «طَائِفٌ»

(وسوسه های نفسانی و شیطانی، مثل میکرب همه جا وجود دارند و دنبال ایمان های ضعیفند تا در آنها نفوذ کنند.)

۳- گاهی ممکن است علما، مربیان و مصلحان، مورد تماس های مشکوک برای القای خط انحرافی قرار گیرند که باید هشیار باشند و در مسیر خواسته های دشمن قرار نگیرند و به خدا پناه ببرند. «إِذَا مَسَّهُمْ ... تَدَكَّرُوا»

۴- یاد خدا، به انسان بصیرت می دهد و او را از وسوسه ها نگاه می دارد. «تَدَكَّرُوا، مُبْصِرُونَ»

۵- متقی، به خدا توجه کرده و شیطان شناس و آگاه است. «اتَّقُوا ... تَدَكَّرُوا»

۶- گناهکاران و گرفتاران شیطان، کورند و نجات یافتگان از دام های ابلیس، بینايند. «مُبْصِرُونَ»

۷- اگر افراد جامعه از نظر اخلاقی، سیاسی، اقتصادی و نظامی، پاک و متقی باشند، رفت و آمدها و تماس ها با شیطان صفتان کارساز نخواهد بود. «تَدَكَّرُوا، مُبْصِرُونَ»

۸- اگر تقوا و تذکر نباشد، شیطان ها با انسان برادر می شوند و تماس آنها، آسان و

ص: ۲۵۳

۱- ۱). تفسیر اثنی عشری.

۲- ۲). طه، ۱۲۰.

۳- ۳). ناس، ۵.

۴- ۴). زخرف، ۳۶.

مؤثر می گردد و انسان را به عمق گمراهی می کشاند. «إِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ»

۹- راه انحراف، نهایت و حد ندارد. «يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ»

۱۰- خداوند، صالحان متقی را تحت ولایت قرار می دهد، چنانکه در آیات قبل خواندیم، إِنَّ وَليَّيَ اللّٰهُ ... وَ هُوَ يَتَوَلَّى الصّٰلِحِيْنَ
ولی بی تقوایان، گرفتار اخوت شیطانی می شوند. «إِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ»

۱۱- شیطان ها، پس از به گمراهی کشاندن انسان هایی که برادر آنها شده اند، دست بردار نیست و همچنان آنان را در
منجلاب گمراهی فرو می برد. «فِي الْغَيِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ»

۱۲- شیطان صفتان، در انحراف کردن انسانها به کسی رحم نمی کنند و از هیچ کس دست بر نمی دارند. «لَا يُقْصِرُونَ»

وَ إِذَا لَمْ تَأْتِنِهِمْ بِآيَةٍ قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْتَهَا قُلْ إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ مِنْ رَبِّي هَذَا بَصَآئِرٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ هُدًى وَ رَحْمَةٌ لِّقَوْمٍ
يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠٣﴾

و هرگاه آیه ای برای آنان نیاوردی (و چند روزی تلاوت وحی قطع شود)، می گویند:

چرا آیه ای برنگزیدی؟ بگو: من فقط چیزی را پیروی می کنم که از سوی پروردگارم بر من وحی می شود. این (قرآن) بصیرت
هایی از سوی پروردگارتان است و برای کسانی که ایمان آورند، مایه ی هدایت و رحمت است.

نکته ها:

«اجتباء» از «جبايت»، به معنای جمع کردن آب در حوض است. به حوض نیز «جبايه» می گویند. جمع آوری خراج و مالیات را
هم «جبايت» می گویند، سپس به جمع آوری چیزهای گزیده شده، «اجتباء» گفته شده است.

و شاید معنای آیه این باشد؛ چرا معجزه ای را که از تو درخواست کردیم، برنگزیدی و معجزه ی دیگری آوردی و طبق سلیقه
ی ما عمل نکردی!؟

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند:

«إذا أردتم عيش السعداء و موت الشهداء و النّجاه يوم الحشره و

الظِّلُّ يَوْمَ الْحُرُورِ وَالْهُدَى يَوْمَ الضَّلَالَةِ فَادْرَسُوا الْقُرْآنَ فَإِنَّهُ كَلَامُ الرَّحْمَنِ وَحُرْزٌ مِنَ الشَّيْطَانِ وَرِجْحَانٌ فِي الْمِيزَانِ» ، (۱) اگر خواهان زندگی سعادت‌مند و مرگ شهادت‌گونه و نجات و رهایی از روز گرم و سوزان قیامت می‌باشید، قرآن بیاموزید، زیرا قرآن، کلام خداوند رحمان است و مایه‌ی ایمنی از شیطان و سنگینی میزان در قیامت. در روایت دیگری فرمودند: قرآن، کمال دین شماست، هر کس از قرآن رویگردان شود، جایگاهش آتش است. «فِيهِ كَمَالٌ دِينِكُمْ مَا عَدِلَ أَحَدٌ عَنِ الْقُرْآنِ إِلَّا إِلَى النَّارِ» . (۲)

پیام‌ها:

۱- آیات قرآن، معجزه و نشانه‌ی حقایق رسالت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است. «لَمْ تَأْتِهِمْ بآيَةٍ»

۲- آیات قرآن، گاهی با فاصله‌ی زمانی طولانی نازل می‌شد. «وَ إِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ بآيَةٍ»

۳- لازم نیست مُبَلِّغ، هر روز سخن جدیدی ارائه کند، شاید گاهی سکوت لازم باشد. «لَمْ تَأْتِهِمْ بآيَةٍ»

۴- کفار، آیات قرآن را مطالب برگزیده‌ی پیامبر می‌پنداشتند که از این سو و آن سو جمع‌آوری کرده و به مردم ارائه می‌دهد، نه آنکه وحی الهی باشد. «لَوْ لَا اجْتَبَيْتُهَا»

۵- کفار بهانه‌جو، پیامبر را به خاطر فاصله افتادن در نزول وحی شماتت می‌کردند. «قَالُوا لَوْ لَا اجْتَبَيْتُهَا»

۶- رهبر آسمانی نباید تحت تأثیر بهانه‌گیری‌ها و تقاضاهای نابجا قرار گیرد، بلکه باید پاسخ بهانه‌ها را صریح و قاطع بیان کند. «قُلْ إِنَّمَا أَتَّبِعُ ...»

۷- پیامبر، تنها از وحی فرمان می‌گیرد، نه آنکه مطالبی را از پیش خود برگزیند و ارائه دهد. «إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يُوحَىٰ إِيَّايَ»

۸- وحی، وسیله‌ی تربیت پیامبر و امت است و لازمه‌ی ربوبیت. «رَبِّي، رَبُّكُمْ»

۹- هدایت‌های قرآن، ناب است و ذره‌ای با انحراف مخلوط نیست. (بکار بردن

ص: ۲۵۵

۱- ۱. بحار، ج ۸۹، ص ۱۷.

۲- ۲. کافی، ج ۲، ص ۶۰۰.

کلمه ی «هُدًی» به جای «هاد»، نشانه ی آن است که قرآن یکپارچه هدایت است)

۱۰- ارشاد و هدایت باید براساس بصیرت باشد. «بَصَائِرٌ هُدًی»

۱۱- قرآن، هم کتاب شناخت و بصیرت فکری است، «بَصَائِرٌ» هم راهنمای ارشاد و حرکت عملی. «هُدًی» و نتیجه ی پیروی از آن، رحمت و برکت در دو جهان است. «وَرَحْمَةً»

۱۲- گرچه قرآن کتاب هدایت برای عموم است، اما تنها صاحبان ایمان از این هدایت بهره می برند و کوردلان که از بصیرت و هدایت الهی دورند، خود را از این رحمت محروم می کنند. «هُدًی وَ رَحْمَةً لِّقَوْمٍ یُّؤْمِنُونَ»

وَ إِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَ أَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (۲۰۴)

و هرگاه قرآن خوانده شود، به آن گوش دهید و ساکت شوید (تا بشنوید)، باشد که مورد رحمت قرار گیرید.

نکته ها:

کلمه ی «انصات»، به معنای ساکت شدن، برای گوش دادن است.

این آیه می گوید: هنگام تلاوت قرآن، از روی ادب سکوت کرده و آیات آن را گوش دهید.

البته سکوت واجب، تنها در زمانی است که امام جماعت مشغول خواندن حمد و سوره نماز باشد که باید مأمومین ساکت باشند و در بقیه موارد مستحب و نشانه ی ادب است. اگر فرمان سکوت هم نبود، خرد و ادب اقتضا می کرد که در برابر کلام خالق، سکوت کنیم.

حضرت علی علیه السلام مشغول نماز خواندن بود که فرد منافقی چندین بار بلندبلند قرآن خواند، در هر بار حضرت سکوت می کردند و سپس نماز را ادامه می دادند. (۱)

امام باقر علیه السلام فرمودند: قاریان قرآن سه گروه هستند: گروهی قرآن را وسیله ی کسب و کار و معاش خود دانسته، خود را بر مردم تحمیل می کنند، گروهی تنها قرآن را به زبان دارند و در

ص: ۲۵۶

عمل، احکامش را رعایت نمی کنند و گروهی که قرآن را تلاوت کرده و دواى درد خود مى دانند و همواره با آن مأنوسند، خداوند به واسطه ی این افراد عذاب را دفع کرده و به خاطر آنان باران نازل مى کند و اینان افرادی نادر هستند. «اعز من الکبریت الاحمر». (۱)

پیام ها:

۱- از سوی هر کس که قرآن تلاوت شود، باید سکوت کرده، به آن گوش بسپاریم.

«وَ إِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ» («قُرِئَ» مجهول آمده است)

۲- سکوت و گوش کردن به قرآن، زمینه ی برخورداری از رحمت الهی است.

«لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ»

وَ اذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَ خِيفَةً وَ دُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَ الْآصَالِ وَ لَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ «۲۰۵»

و پروردگارت را از روی خوف و تضرع، آهسته و آرام در دل خود و در هر صبح و شام یاد کن و از غافلان مباش.

نکته ها:

در آیه ی قبل، آداب تلاوت قرآن بیان شد و در این آیه، آداب ذکر و دعا بیان شده است و باید با تضرع و خشوع و بیم و امید همراه باشد.

کلمه ی «آصال» جمع «اصیل»، به معنای نزدیک غروب و شامگاهان و کلمه ی «غدو» جمع «غدوه»، به طلوع فجر تا طلوع خورشید گفته می شود.

بعضی گفته اند: مراد از «ذکر» در این آیه، نمازهای واجب پنجگانه است و از ابن عباس نقل شده که بر اساس این آیه، امام جماعت باید در نماز صبح و شب قرائتش با صدای بلند باشد به مقداری که مأمومین بشنوند، نه زیادتر از آن.

ص: ۲۵۷

پیام ها:

۱- پیامبران نیز باید پیوسته به یاد خدا باشند، تا چه رسد به دیگران. «وَ اذْكُرْ رَبَّكَ»

۲- قرآن، علاوه بر ذکر زبانی، ذکر قلبی و درونی را هم می ستاید. «فِي نَفْسِكَ»

۳- یاد خدا وقتی غفلت زدایی می کند که بدون تظاهر و سر و صدا باشد، و گرنه خودش نوعی سرگرمی و غفلت می شود.
«تَضَرُّعًا وَ خِيفَةً وَ دُونَ الْجَهْرِ»

۴- ربوبیت خداوند دائمی است، پس سزاوار است که یاد او هم پیوسته باشد.

وَ اذْكُرْ رَبَّكَ ... بِالْعُدُوِّ وَ الْأَصَالِ

۵- آن ذکر و یادی بیمه کننده ی انسان است که عاشقانه و سوزناک و پیوسته و در هر صبح و شام باشد. تَضَرُّعًا ... بِالْعُدُوِّ وَ الْأَصَالِ

۶- در آغاز هر روز و هنگام شروع به کار و تصمیم گیری و در پایان هر روز و هنگام جمع بندی و نتیجه گیری باید به یاد خدا بود. «بِالْعُدُوِّ وَ الْأَصَالِ»

۷- آنان که هر صبح و شام، خدا را یاد نمی کنند، از غافلانند. وَ اذْكُرْ ... وَ لَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ

إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَ يُسَبِّحُونَهُ وَ لَهُ يَسْجُدُونَ ﴿٢٠٦﴾

همانا کسانی که مقربان درگاه پروردگارت هستند، از پرستش او سر باز نمی زنند، او را تسبیح می گویند و برای او سجده می کنند.

نکته ها:

«الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ»، یعنی مقربان درگاه خداوند، هم شامل فرشتگان می شود، هم بندگان وارسته ای که خود را در محضر خدا می بینند.

هنگام تلاوت و شنیدن آیه ی فوق، سجده مستحب است. (۱) در مورد پانزده آیه ی قرآن

ص: ۲۵۸

سجده وارد شده است. چهار مورد واجب آن عبارتست از: آیه ی ۱۵ سوره ی سجده، ۳۷ فصلت، ۶۲ نجم و ۱۹ علق و در یازده آیه سجده مستحب است، آیات ۲۰۶ اعراف، ۱۵ رعد، ۴۸ نحل، ۱۰۷ اسراء، ۵۸ مریم، ۱۸ و ۷۷ حج، ۶۰ فرقان، ۲۵ نمل، ۲۴ ص و ۲۱ انشاق.

پیام ها:

۱- با عبادت، خود را همرنگ و هماهنگ فرشتگان سازیم. وَ اذْكُرْ رَبَّكَ ... إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ ...

۲- مستکبر، به مقام قرب الهی نمی رسد، «الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ» و مقربان الهی، متواضع و فروتن بوده و تکبر نمی ورزند.

۳- ذکر خدا، نمونه ی روشن عبادت است. وَ اذْكُرْ رَبَّكَ ... لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ

۴- غفلت از خداوند، بر اثر خودبزرگ بینی و استکبار است. «لَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ»

۵- راه قرب به خداوند، فروتنی، عبادت و سجده ی خالصانه است. عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ... وَ لَهُ يَسْجُدُونَ

۶- سجده، اختصاص به خداوند دارد و مقربان این را باور دارند. «لَهُ يَسْجُدُونَ» (مقدم شدن «لَهُ» بر «يَسْجُدُونَ»، نشانه ی اختصاص است)

۷- به عبادت خود مغرور نشویم، چون خداوند فرشتگانی دارد که پیوسته در حال عبادت اند. إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ ... يُسَبِّحُونَ وَ لَهُ يَسْجُدُونَ

۸- باید روحیه ی استکبار را کنار گذاشت، سپس خدا را تسبیح گفت و به سجده افتاد. «لَا يَسْتَكْبِرُونَ، يُسَبِّحُونَ، يَسْجُدُونَ»

«الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

این سوره هفتاد و پنج آیه دارد و در مدینه نازل شده است.

این سوره به دلیل کلمه ی «انفال» که در آغاز آن آمده، همچنین به دلیل بیان کردن احکام انفال و ثروت های عمومی، به «انفال» نامگذاری شده است.

نام دیگر این سوره، «بدر» است، زیرا بیشتر آیاتش پیرامون جنگ بدر است اولین نبرد مسلمانان با مشرکان می باشد و مسلمانان از امدادهای الهی و نصرت خدا برخوردار شدند.

همچنین در این سوره، ویژگی های سپاه حقّ و باطل نیز بیان شده است و درسهایی از تاریخ پیامبر اسلام و چگونگی رفتار آن حضرت با مسلمانان و مسائلی همچون انفال، بیت المال، احکام جهاد، غنائم، اسیران و خمس و چگونگی تقسیم آن، ماجرای هجرت و لیلالمیت، صفات مؤمنان واقعی، جلوگیری از اختلاف و تفرقه و... بیان شده است.

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١﴾

(ای پیامبر!) از تو درباره ی انفال (غنائم جنگی و اموال عمومی) می پرسند (که از آن کیست؟) بگو: انفال، از آن خدا و پیامبر است. پس، از خداوند پروا کنید و (روابط) میان خودتان را اصلاح کنید و اگر ایمان دارید، از خدا و رسولش اطاعت کنید.

نکته ها:

در قرآن حدود ۱۳۰ بار واژه ی سؤال و مشتقات آن، از جمله ۱۵ بار عبارت «يَسْأَلُونَكَ» آمده است.

«انفال» جمع «نفل»، به معنای زیاده و عطیه است. چنانکه به زیادتر از نمازهای واجب، نافلة گفته می شود و عطای فرزند به حضرت ابراهیم «نافله» به حساب آمده است. «وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً» (۱)

در روایات و کتب فقهی، منابع طبیعی و ثروت های عمومی، غنائم جنگی، اموال بی صاحب مثل: زمینی که صاحبش آن را رها کرده، اموال مردگان بی وارث، جنگل ها، درّه ها، نیزارها،

ص: ۲۶۴

زمین های موات، معادن و... از انفال شمرده شده اند. (۱)

چون قبل از اسلام، نحوه ی توزیع غنائم بر اساس تبعیضات بود، پس از جنگ بدر که اولین جنگ مسلمانان و همراه با غنائم بسیار بود، در این که غنائم را چه باید کرد و به چه کسانی می رسد و چه کسانی اولویت دارند، نظرهای مختلفی وجود داشت. سرانجام با سؤال و درخواست مردم از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، خود آن حضرت به تقسیم غنائم پرداخت و بطور عادلانه و یکسان میان مردم تقسیم کرد تا تبعیضات موهوم دوره ی جاهلی را از میان برداشته و از مستضعفان حمایت کند، هر چند برخی، از این برابری رنجیدند. (۲)

گرچه آیات این سوره درباره ی جنگ بدر است و این آیه نیز بیشتر نظر به غنائم جنگی دارد، ولی اختصاص به آن ندارد. (۳)

امام صادق علیه السلام فرمود: «انفال به چند سهم تقسیم می شود که یکی از سهام برای خداوند است، سهم خداوند از انفال، زیر نظر رسول خدا مصرف می شود». (۴)

پاداش اصلاح و آشتی میان مردم، از یک سال نماز و روزه ی مستحبی هم بیشتر است. (۵)

امام صادق علیه السلام به شاگرد خود مفضل فرمود: «اگر میان دو نفر از طرفداران ما نزاعی در گرفت، از مال من خرج کن و میان آنان آشتی بده». (۶)

در اسلام، تقویت و تحکیم پیوندها و از بین بردن اسباب تفرقه و نفاق به قدری اهمیت دارد که در بعضی مراحل نه تنها اصلاح ذات البین واجب است، بلکه از سهم امام نیز می توان برای آن استفاده کرد. (۷)

پیام ها:

۱- سؤال مردم درباره ی انفال و پاسخ پیامبر صلی الله علیه و آله به آنان، نشان دهنده ی دخالت اسلام در شئون اقتصادی جامعه است. يَسْئَلُونَكَ ...

ص: ۲۶۵

۱-۱. تفسیر نورالثقلین؛ بحار، ج ۹۳، ص ۲۰۵ و کافی، ج ۱، ص ۵۳۹.

۲-۲. تفسیر نمونه؛ فروغ ابدیت، ج ۱، ص ۴۲۳.

۳-۳. تفاسیر المیزان و نمونه.

۴-۴. تفسیر نمونه.

۵-۵. تفسیر اطیب البیان.

۶-۶. کافی، ج ۲، ص ۲۰۹.

۷-۷. تفسیر نمونه.

۲- مرجع بیان احکام و مسائل اقتصادی، رهبر الهی است. یَسْئَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ ...

۳- هدف از جهاد در اسلام، پیروزی حق بر باطل است. غنائم، مسأله‌ی فرعی و اضافی است. («انفال»، به معنای «زیاده» است).

۴- حکومت اسلامی پشتوانه‌ی اقتصادی می‌خواهد و انفال، پشتوانه‌ی نظام اسلامی است. «الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ»

۵- اسلام برای منابع طبیعی و ثروت‌های عمومی نیز قانون دارد. «الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ»

۶- تمام مصارف رسول الله، در راستای اهداف الهی است. «لِلَّهِ وَالرَّسُولِ»

۷- حفظ اموال عمومی، پاکی و پروا لازم دارد. «فَاتَّقُوا اللَّهَ» (زیرا بیت المال و اموال عمومی، می‌تواند بستری برای سوءاستفاده باشد).

۸- کسی که قصد اصلاح دارد، باید خودش اهل تقوا باشد. «فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَصْلِحُوا»

۹- حفظ وحدت و اصلاح میان مردم، بر همگان لازم است. «أَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ»

۱۰- مؤمن باید در میدان‌های اخلاق، جامعه و سیاست، به دستورات الهی عمل کند تا مشروعیت داشته و به موفقیت برسد. «فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ»

۱۱- ایمان تنها در قلب نیست، بلکه جلوه‌ی خارجی و اطاعت عملی هم می‌خواهد. أَطِيعُوا ... إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

۱۲- ممکن است کسانی در آزمایش جانفشانی و حضور در جبهه قبول شوند، ولی در آزمایش مالی و تقسیم غنائم و انفال مردود گردند. «إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»

۱۳- جبهه رفتن به تنهایی نشانه‌ی ایمان کامل نیست، طمع نداشتن به غنائم، حفظ اخوت و تسلیم بودن در برابر رهبری هم لازم است. (کلّ آیه)

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٢﴾

مؤمنان، تنها کسانی هستند که هر گاه نام خدا برده شود، دل‌هایشان (از عظمت او) لرزان شود و هر گاه آیات خدا بر آنان تلاوت شود، ایمانشان را می‌افزاید و تنها بر پروردگارشان توکل می‌کنند.

الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣﴾

آنان که نماز را برپا می‌دارند و از آنچه به ایشان روزی داده ایم، (به محرومان) انفاق می‌کنند.

نکته ها:

خداوند در دومین آیه ی این سوره می‌فرماید: «إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ»، یاد خداوند دل‌های مؤمنان را مضطرب می‌کند، ولی در جای دیگر می‌فرماید: «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (۱)، با یاد خداوند دل‌ها آرام می‌گیرد. این دو آیه با هم منافاتی ندارد، زیرا در یک جا ترس از عظمت خداوند است و در جای دیگر اطمینان داشتن به خداوند.

چنانکه در آیه ای دیگر می‌خوانیم: «اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُّتَشَابِهًا مَّثَانِي تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ» (۲) کسانی که از خداوند خشیت دارند و با خواندن یا شنیدن قرآن پوست بدنشان می‌لرزد، پس از مدتی آرام شده، دل‌هایشان نرم می‌شود.

آری، یاد قهر و عقاب الهی دل مؤمن را می‌لرزاند و با یاد لطف و مهر الهی، دلش آرام می‌گیرد، همچون کودکی که از والدین خود، هم می‌ترسد و هم به آنان دلگرم است.

«وجل»، به حالت اضطراب (۳) و خوف و ترس انسان گفته می‌شود که گاهی به خاطر درک مسئولیت‌ها و احتمال عدم انجام وظایف است و گاهی به خاطر درک عظمت مقام و هیبت

ص: ۲۶۷

۱-۱. رعد، ۲۸.

۲-۲. زمر، ۲۳.

۳-۳. التحقیق فی کلمات القرآن.

الهی است. لذا در قرآن می خوانیم: «إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ» (۱)، تنها بندگان عالم و آگاه، از خداوند خشیت دارند.

(۲)

پیام ها:

۱- آنکه با شنیدن ندای اذان و آیات الهی بی تفاوت باشد، باید در کمال ایمان خود شک کند. «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ»

۲- ذکر خدا از سوی هر کس که باشد، در مؤمن اثر می گذارد. «إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ»

۳- ایمان، با عشق و خشیت درونی همراه است. «الْمُؤْمِنُونَ ... وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ»

۴- ایمان، مراتب و درجاتی دارد و قابل کاهش و افزایش است. «زَادَتْهُمْ إِيمَانًا»

۵- ترسی که ریشه در جهل داشته باشد بد است، ولی ترسی که از معرفت سرچشمه بگیرد پسندیده است. «الْمُؤْمِنُونَ ... وَجِلَتْ»

۶- هر آیه ی قرآن، حجت و دلیل و نوری است که می تواند بر ایمان بیافزاید. «إِذَا تُلِيَتْ ... زَادَتْهُمْ إِيمَانًا»

۷- مؤمن، میان بیم و امید است. «الْمُؤْمِنُونَ، وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ، يَتَوَكَّلُونَ»

۸- کسی که تنها خداوند را ربّ خود می داند، به او توکل می کند. «عَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ»

۹- نشانه ی ایمان کامل آن است که دل مؤمن با یاد خدا خشیت پیدا کند، «وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ»، با تلاوت و یادآوری آیات الهی، بر ایمانش افزوده شود، «زَادَتْهُمْ إِيمَانًا» و توکل بر خدا کرده، «يَتَوَكَّلُونَ» نماز را به پا دارد، «يُقِيمُونَ» و به دیگران نیز کمک می رساند. «يُنْفِقُونَ»

۱۰- رفتار هر کس، برخاسته از انگیزه ها، دیدگاه ها و اعتقادات اوست. «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ ... يُقِيمُونَ ... يُنْفِقُونَ»

۱۱- اسلام، انفاق بخشی از مال و دارایی را لازم دانسته است، نه تمام آن را. «مِمَّا»

ص: ۲۶۸

۱- ۱. فاطر، ۲۸.

۲- ۲. تفسیر نمونه.

رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ» (یکی از معانی «من»، تبعیض است)

۱۲- نماز و انفاق شخص مؤمن مقطعی نیست؛ بلکه مستمر و دائمی است.

يُقِيمُونَ ... يُنْفِقُونَ

۱۳- انفاق، باید از مال حلال و روزی الهی باشد. «مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ» (چون رزق را به خدا نسبت داده است و خداوند رزق حرام نمی دهد)

۱۴- مؤمن، دارایی خود را بخشش الهی می داند، نه محصول دست رنج خویش و این عقیده، گذشت و انفاق را بر او آسان می کند. «مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ»

أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿۴﴾

آنان همان مؤمنان حقیقی هستند، برای آنان نزد پروردگارشان درجات و آمرزش و روزی سخاوتمندانه و نیکو است.

نکته ها:

«رِزْقٌ كَرِيمٌ»، به معنای رزق و روزی دائمی، بی منت، وسیع و خالص است.

پیام ها:

۱- ایمان آنگاه کامل است که همراه با خوف الهی، توکل، نماز و انفاق باشد. آری، ایمان به شعار نیست، به عمل است. «أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا»

۲- رمز دریافت درجات الهی، نماز و انفاق است. يُقِيمُونَ ... يُنْفِقُونَ، لَهُمْ دَرَجَاتٌ (یک عمر، برای گرفتن درجه دنیوی می کوشیم، ولی از درجات الهی غافلیم!)

۳- درجاتی که خداوند عطا می کند، برای بشر دنیوی ناشناخته و بسیار مهم است.

(کلمه ی «دَرَجَاتٌ»، نکره آمده است)

۴- چون ایمان مردم قابل کم و زیاد شدن است، درجات الهی هم افزایش یا کاهش می یابد. زَادَتْهُمْ إِيمَانًا ... لَهُمْ دَرَجَاتٌ

۵- درجات الهی، منحصر در بهشت نیست، در همین دنیا و در برزخ هم وجود دارد. («عِنْدَ رَبِّهِمْ» مطلق آمده است)

۶- حَتَّىٰ مُؤْمِنَانِ حَقِيقِي نِيز دَر مَعْرُضِ لَغْزِشِ بُوْدَه وَ نِیَازمَنْدِ مَغْفِرَتِ اِلَهِي مِي بَاشَنْد. اَلْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ ... مَغْفِرَةٌ

۷- تنها ایمان حقیقی، زمینه‌ی رسیدن انسان به جایگاه ویژه و دریافت مغفرت و نعمت‌های ویژه‌ی خداوند است. اَلْمُؤْمِنُونَ ... عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ كَرِيمٌ

كَلِمًا اَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَ اِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ ﴿۵﴾

(ناخشنودی بعضی مسلمانان از تقسیم غنائم) همانند آن (زمانی) است که پروردگارت تو را (برای جنگ بدر)، از خانه‌ات به حقّ خارج کرد، در حالی که گروهی از مؤمنان (از حضور در جنگ) ناخشنود بودند.

نکته‌ها:

همان گونه که به خاطر کمی نفرات و امکانات، جهاد در جمگ بدر برای بعضی دشوار و سنگین بود، اکنون نیز تقسیم غنائم برای بعضی سنگین است، اما این ناخوشایندی‌ها، تازگی ندارد و می‌گذرد. پیامبر خدا باید به فکر مصلحت واقعی و انجام فرمان خدا باشد و گرنه کراهت و ناخوشایندی این و آن همیشه هست.

پیام‌ها:

۱- خروج پیامبر صلی الله علیه و آله از مدینه برای جنگ بدر، به فرمان خدا و به تدبیر ایشان بود.

«اَخْرَجَكَ رَبُّكَ»

۲- حرکت در مسیر جنگ و جهاد، عامل رشد و تربیت است. «اَخْرَجَكَ رَبُّكَ»

۳- در جبهه‌ها، نقش اصلی با رهبر و فرماندهی است. (گرچه برای جهاد، عده‌ای خارج شدند، ولی آیه حضور پیامبر خدا را مطرح می‌کند.) «اَخْرَجَكَ رَبُّكَ»

۴-مدینه،خانه ی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است.(خانه ی هر کس،آنجاست که در آن سکونت و یا موقعت پیدا می کند،نه فقط زادگاه او.) «بیتک»

۵-دستورات آسمانی برپایه ی حق و برای رسیدن به حق است. أَخْرَجَكَ ... بِالْحَقِّ

۶-کراهت و ناخوشایندی از جهاد،اگر همراه با نافرمانی و تمرد نباشد و ضربه ای به اطاعت نزنند،به اصل ایمان لطمه نمی زند.
«مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ»

۷-در مسائل اجتماعی و مالی،وجود مخالف و ناراضی طبیعی است،هر چند در جامعه ی ایمانی،شخصی همچون پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مسئول آن باشد. «فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ»

يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَ»۶

آنان درباره ی حق(بودن جنگ بدر)،پس از آنکه روشن شده بود،با تو مجادله می کنند.(چنان ترسیده اند که)گویی به سوی مرگ رانده می شوند و(نابودی خود را)می نگرند.

نکته ها:

جدال گروهی از مسلمانان با پیامبر صلی الله علیه و آله،در مسیر جنگ بدر،بر سر این بود که امکانات و نفقات کافی ندارند و تنها برای تصاحب اموال تجار قریش خارج شده اند،نه برای جنگ با لشکر قریش و با این که این واقعت را می دانستند که فرمان خداوند است،ولی از اعتراض خود دست بردار نبودند؛البته بعضی هم مانند مقداد می گفتند:ما مثل اصحاب موسی علیه السلام نمی نشینیم که بگوئیم:شما بروید بجنگید! بلکه اهل جنگیم و هر چه فرمان دهی می پذیریم.ولی بعضی از روی ترس و این که آمادگی جنگ ندارند،با رسول خدا صلی الله علیه و آله مجادله می کردند و حرکت به سوی جهاد و جنگ بدر را به منزله ی حرکت به سوی مرگ می پنداشتند.ولی حوادث پس از آن و پیروزی در جنگ نشان داد که آنان اشتباه می کرده اند.

جدال و گفتگویی که برای انکار حق باشد مطرود است و آن اقسامی دارد:

الف: گاهی پس از روشن شدن حق است. «يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ»

ب: گاهی از روی علم و آگاهی نیست. «فَلِمَ تُحَاجُّونَ فِيمَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ» (۱)

ج: گاهی برای از بین بردن حق است. «وَيُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ» (۲)

البته گاهی بحث و مجادله برای روشن شدن حق است که باید به نیکوترین شکل صورت گیرد. «وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ»

(۳)

پیام ها:

۱- بعضی یاران پیامبر صلی الله علیه و آله، مطیع امر آن حضرت نبودند. «يُجَادِلُونَكَ»

۲- افراد تن پرور و ترسو، برای گریز از فرمان حق و جهاد، همیشه دست به جدال و توجیه زده و بهانه جویی می کنند. «يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ»

۳- اگر روحیه ها و انگیزه ها سالم نباشد، دانستن حق به تنهایی کارساز نیست.

«بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ»

۴- گاهی انسان چنان سقوط می کند که با شناخت حق، باز مخالفت می کند.

«يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ»

۵- حرکت سربازان ضعیف الایمان و بی روحیه به جنگ و جهاد، بسیار دشوار و همراه با ترس و دلهره ی فراوان است. «يُسَاقُونَ

إِلَى الْمَوْتِ»

وَ إِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ إِخْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَ تَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشُّوْكَهِ تَكُونُ لَكُمْ وَ يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحَقِّقَ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَ يَقَطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ» (۷)

و(به یاد آورید) زمانی که خداوند شما را وعده می داد که یکی از دو گروه (کاروان تجارتنی یا لشکر مسلح دشمن)، از آن شما

خواهد بود، و شما(به خاطر راحت طلبی

ص: ۲۷۲

٢-٢. كهف، ٥٦.

٣-٣. نحل، ١٢٥.

و منافع مادی) دوست داشتید گروه غیر مسلح (کاروان تجارتي) در اختیار تان قرار گیرد. در حالی که خداوند می خواهد حق را با کلمات (و سنت های) خویش استوار ساخته و ریشه ی کفار را بر کند. (از این رو شما را با تعداد کم و نداشتن آمادگی جنگی در بدر با لشکر قریش درگیر و سرانجام پیروز ساخت).

نکته ها:

«شوکه» از «شوک»، به معنای خار و سرنیزه، و سَمْبَل «گروه مسلح» است. مراد از «غَيْرِ ذَاتِ الشُّوْكَه» ، در اینجا همان کاروان تجاری غیر مسلح می باشد.

مراد از «کلمات حق»، سنت ها، اوامر الهی و اولیای الهی می باشد. کلمه ی «دَابِر» ، به معنای عقب و دنباله ی چیزی می باشد و «يَقْطَعُ دَابِرًا» ، کنایه از ریشه کن ساختن است.

در ماه رمضان، سال دوم هجری، به پیامبر صلی الله علیه و آله اطلاع دادند که ابوسفیان در رأس یک کاروان تجاری بسیار مهم در راه رسیدن به مدینه می باشد. آن حضرت برای تضعیف قدرت کافران و جبران اموالی که کفار مکه از مسلمانان مهاجر مصادره کرده بودند، به همراه ۳۱۳ نفر آماده ی حمله به آن کاروان تجاری شدند. ابوسفیان سردسته کاروان، پس از با خبر شدن از این تصمیم، کفار مکه را خبردار کرد و کاروان را از بیراهه، راهی مکه کرد.

از آنجا که بسیاری از مشرکان مکه در آن کاروان سهمی داشتند و همچنین با زور و تهدید آنان، حدود هزار نفر به سرعت بسیج شدند و به همراه بزرگان و سرشناسان مکه و با ساز و برگ کامل نظامی به فرماندهی ابوجهل، برای دفاع از گروه چهل نفری تجار حرکت کردند.

روز هفدهم ماه رمضان، در بیابانی بین مکه و مدینه، سه گروه حاضر بودند: مسلمانان، سپاه کفر و کاروان تجاری کفار.

پیامبر پس از اطلاع از حرکت سپاه دشمن، با یاران و اصحاب مشورت کرد، آیا به تعقیب کاروان تجاری پردازند و یا آنکه با سپاه کفر مقابله کنند؟ نظرهای متعددی بیان شد، ولی سرانجام تصمیم گرفتند با سپاه کفر مقابله کنند. با آنکه مسلمانان ساز و برگ نظامی چندانی نداشتند و به قصد جنگ و درگیری مسلحانه بیرون نیامده بودند و تعداد کفار سه برابر آنان بود، ولی عاقبت با امدادهای غیبی خداوند، بر دشمن پیروز شدند. در این جنگ، ابوجهل و

هفتاد کافر دیگر کشته شدند که بیشتر کشته شدگان به دست علی علیه السلام بود و هفتاد نفر اسیر گشتند، در حالی که تنها چهارده نفر از سپاه اسلام به شهادت رسیدند. (۱)

پیام ها:

۱- یادآوری امدادهای الهی، لازم و عامل تقویت ایمان است. «وَ إِذْ»

۲- پیروزی، تنها با تعداد نفرات و تجهیزات جنگی نیست، عامل عمده، اراده ی خداوند است. «يُرِيدُ اللَّهُ» آری، اراده خدا، غالب بر عوامل طبیعی است.

۳- گاهی اراده ی الهی، به دست مؤمنان انجام می شود. «يُرِيدُ اللَّهُ»

۴- طبع انسان، راحت طلب است. «تَوَدُّونَ أَنْ غَيْرَ ذَاتِ الشُّوْكَهِ تَكُونُ لَكُمْ» (به خاطر سختی و مشکلات، برنامه های اساسی و اصولی را فدای مسائل ساده و غیر اصولی نکنیم).

۵- احقاق حق، به وسیله ی کلمات الهی، (اولیا، سنن، قوانین، اوامر، فداکاری، جهاد و عمل به دستورات الهی) است. «يُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ»

۶- پیروزی حق بر باطل، بالاتر از درآمد اقتصادی است. «تَوَدُّونَ أَنْ غَيْرَ ذَاتِ الشُّوْكَهِ تَكُونُ لَكُمْ ... يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ»

۷- پیروزی نهایی، با عزت حق و ذلت باطل خواهد بود. «يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ ... وَ يَقَطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ»

۸- هدف جهاد اسلامی، احقاق حق و انهدام باطل است، نه کشورگشایی و اشغال سرزمین. «أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَ يَقَطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ»

لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَ يُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَ لَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ» (۸)

تا(خدا) حق را استوار و باطل را نابود سازد، هرچند مجرمان خوش نداشته باشند.

ص: ۲۷۴

نکته ها:

این آیه، به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و مسلمانان دل‌داری می دهد که سرانجام حق پیروز و باطل نابود می شود.

بعضی از روایات، مصداق روشن این آیه را زمان ظهور حضرت مهدی علیه السلام دانسته اند، (۱)

که با قیام آن حضرت، سلطه ی باطل برطرف شده و حکومت حق و عدل بر جهان حاکم می شود.

پیام ها:

۱- وعده های الهی به خاطر منافع شخصی و مادی افراد نیست، بلکه برای تحقق حق و محو باطل است. «لِيُحَقِّقَ الْحَقَّ»

۲- حق، ماندنی و پابرجاست، و باطل، فانی و رفتنی است. «لِيُحَقِّقَ الْحَقَّ وَ يُبْطِلَ الْبَاطِلَ»

۳- ترسی از عصبانیت و ناخوشایندی دشمن کافر و مجرمان نداشته باشیم، خداوند اراده ی خود را محقق خواهد ساخت. «وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ»

إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَبَ لَكُمْ أَنِّي مُّمِدُّكُمْ بِالْأَلْفِ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ «۹»

(به یاد آورید) زمانی که (در جنگ بدر) از پروردگارتان فریادرسی می طلبیدید، پس او دعا و خواسته ی شما را اجابت کرد (و فرمود): من یاری دهنده شما با فرستادن هزار فرشته ی پیاپی هستم.

نکته ها:

«مُردف» از «ارداف»، به معنای ردیف و پشت سر هم قرار گرفتن است، یعنی نزول فرشتگان امدادگر پیاپی و ادامه دار است. در آیه ی ۱۲۴ سوره ی آل عمران، از سه هزار فرشته ی یاری کننده یاد شده «بِثَلَاثَةِ آلَافٍ» و در آیه ی بعد، سخن از پنج هزار فرشته ی

ص: ۲۷۵

نشاندار است. این اختلاف رقم‌ها شاید به میزان مقاومت آنان بوده است. یعنی هر چه مقاومت مسلمانان بیشتر می‌شد، امداد غیبی خداوند نیز بیشتر می‌شد. بنابراین «مردفین» یعنی این هزار فرشته، فرشتگان دیگری را در پی دارند.

با توجه به آیه‌ی بعد، فرشتگان تنها برای دلگرمی و تقویت روحیه‌ی مؤمنان نازل شدند و وارد جنگ و نبرد با دشمن نشدند و گرنه دیگر فضیلتی برای مجاهدان بدر نمی‌بود، علاوه بر آنکه نحوه‌ی کشته شدن هریک از کفار و اسامی قاتلان آنان نیز در تاریخ آمده است. (۱)

در جنگ بدر، تعداد مسلمانان یک سوم کفار و ساز و برگ نظامی آنان هم بسیار اندک بود، و به فرموده حضرت علی علیه السلام، تنها سواره‌ی آنان مقدار بود، (۲) همچنین آنان آمادگی روحی هم برای جنگ نداشتند. هنگامی که جمعیت کفار و تجهیزات آنان را دیدند، وحشت زده و مضطرب شدند و به خدا پناه آوردند، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز دست به دعا برداشت و فرمود:

«اللهم انجز لی ما وعدتني، اللهم ان تهلك هذه العصابة لا تُعبد فی الارض» (۳) خدایا! آنچه را وعده داده‌ای محقق ساز، خدایا! اگر این گروه مسلمانان کشته شوند، پرستش تو از زمین برچیده می‌شود. خداوند نیز با نمایاندن امدادهای غیبی خود، دعای آنان را مستجاب کرد و آنان با دلگرمی به مبارزه پرداختند و سرانجام پیروز شدند.

به دستور پیامبر صلی الله علیه و آله، تمام کشته شدگان کفار را درون چاهی ریختند و آنگاه حضرت بر سر چاه آمده و تک تک آنان را به اسم صدا زده و فرمودند: «آیا شما وعده‌ی پروردگارتان را حق یافتید؟! شما بد مردمانی بودید، زیرا پیامبرتان را تکذیب کردید و مرا از خانه و کاشانه ام بیرون نمودید و با من به جنگ پرداختید، اما دیگران مرا تصدیق کرده و در میان خود جای دادند و به یاری ام پرداختند! اصحاب گفتند: مگر آنان می‌شنوند؟ حضرت فرمود: شما شنواتر از آنان نیستید، ولی آنان نمی‌توانند جواب بدهند. آنگاه روبه جسد ابوجهل کرد و فرمود: این از فرعون گستاخ تر بود، زیرا فرعون هنگامی که هلاکت را قطعی دید، موحد شد، اما او تا آخرین لحظه دست از بت پرستی برنداشت». (۴)

ص: ۲۷۶

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. تفسیر فرقان.

۳-۳. تفسیر کنز الدقائق.

۴-۴. تفاسیر المیزان، نمونه و فرقان.

پیام ها:

۱- نعمت ها و امدادهای الهی را در روزهای سخت را فراموش نکنیم، چرا که یاد نعمت های الهی، روحیه ی شکر و شجاعت را در انسان بالا می برد. «إِذْ»

۲- خداوند، بدون دعا هم می تواند عطا کند، ولی دعا، یکی از راههای تربیت الهی است. «إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ»

۳- دعا همراه با حضور در جبهه مؤثر است و دعای رزمندگان مستجاب می شود.

تَسْتَغِيثُونَ ... فَاسْتَجَابَ

۴- دعا، کلید استجاب است. تَسْتَغِيثُونَ ... فَاسْتَجَابَ

۵- فرشتگان، گاهی در زندگی انسان ها تأثیرگذار و مؤثرند. «مُؤْمِنِينَ بِاللَّهِ مِنَ الْمَلَائِكَةِ»

۶- امدادهای غیبی وقتی تحقق پیدا می کند که آنچه را خداوند در ظاهر به ما داده است، به کار گرفته باشیم. «مُؤْمِنِينَ»

وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ وَ لَتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿۱۰﴾

و خداوند، آن (پیروزی و نزول فرشتگان) را جز برای بشارت و اینکه دلهايتان با آنان آرامش يابد قرار نداد و نصرت و پیروزی، جز از سوی خدا نیست، (به قدرت خود و امداد فرشته هم تکیه نکنید). همانا خداوند، شکست ناپذیر حکیم است.

نکته ها:

در قرآن بارها نزول فرشتگان امدادگر برای یاری مؤمنان مطرح شده است. حتی هنگام جان دادن هم خداوند فرشتگان را می فرستد تا با القای حق، مؤمن را از وسوسه های شیطان حفظ کند. (۱)

ص: ۲۷۷

در جنگ بدر نیز فرشتگان، برای روحیه دادن به مؤمنان آمدند و جنگ و برخوردی با دشمن نداشتند، زیرا در تاریخ روشن است که چه کسی به دست چه کسی کشته شد و بیشترین کشته های کافران در آن جنگ، به شمشیر حضرت علی علیه السلام بود.

در هستی دو نوع القا وجود دارد:

یکی از سوی فرشتگان خدا که آرامش را القا می کنند. «إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَتَبَيَّنُوا الَّذِينَ آمَنُوا سَأَلْتَنِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّغَيْبَ» (۱) خداوند به فرشتگان وحی کرد که من با شمایم، پس شما مؤمنان را پایدار و ثابت قدم سازید، من در دل کفار وحشت خواهم افکند.

یکی هم القای ترس و وحشت که از سوی شیطان انجام می شود. «إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ» (۲) سخنان شیطان در هوادارانش تأثیر گذارده و آنان را می ترساند.

پیام ها:

۱- رزمنده باید روحیه ی قوی داشته باشد. «وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَى» از عوامل پیروزی، انگیزه و روحیه ی قوی رزمندگان است.

۲- هنگامی که حرکتی صحیح و در خط پیامبر باشد، عنایت خداوند و برطرف شدن عوامل ترس و اضطراب حتمی است. «وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَى»

۳- پیروزی مؤمنان، تنها به ابتکار، طرح نظامی، سلاح و نفرات آنان و یا به خاطر فرشتگان نیست، بلکه اصل، اراده و خواست خداوند است. «وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» چنانکه گاهی به خواست خداوند، گروه اندکی از مؤمنان بر گروه زیادی از دشمنان پیروز می شوند. «كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ» (۳)

۴- امدادهای الهی و یاری رساندن به مؤمنان، بر اساس عزت و حکمت است. «عَزِيزٌ حَكِيمٌ»

ص: ۲۷۸

۱- ۱. انفال، ۱۲.

۲- ۲. آل عمران، ۱۷۵.

۳- ۳. بقره، ۲۴۹.

إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ أَمَنَةً مِنْهُ وَيُنزِلُ عَلَيْكُم مِّنَ السَّمَاءِ مَاءً لِّيُطَهِّرَ كُمْ بِهِ وَيُذْهِبَ عَنْكُم رِجْسَ الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلَيْ قُلُوبِكُمْ وَ يَتَّبِعَ بِهِ الْأَقْدَامَ ﴿١١﴾

(به یاد آورید) زمانی که (خداوند) از سوی خود برای آرامش شما، خوابی سبک بر شما مسلط ساخت و از آسمان بارانی بر شما فرستاد تا شما را با آن پاک کند و پلیدی (وسوسه ی) شیطان را از شما بزدايد و دلهای شما را محکم و گام هایتان را با آن استوار سازد.

نکته ها:

«نعاس»، به ابتدای خواب و خواب سبک و گفته می شود، یعنی در حال استراحت آنچنان خواب بر شما مسلط نشد که دشمن از آن سوء استفاده کرده و بر شما شیخون بزند. (۱)

لشکر قریش با ساز و برگ جنگی فراوان و آذوقه ی کافی و حتی زنان خواننده برای تقویت روحیه ی جنگ جویان، وارد منطقه ی بدر شدند و ابتدا چاه های آب را در اختیار گرفتند؛ ولی مسلمانان دچار تزلزل بودند. پیامبر که می دید یارانش ممکن است شب را به آرامی نخواستند و فردا با جسم و روحی خسته در برابر دشمن قرار گیرند، بشارت داد که فرشتگان الهی به یاری آنان خواهند آمد و آنها را دلداری داد به طوری که شب را به آرامی خوابیدند. از طرف دیگر علاوه بر کمبود آب برای تطهیر و رفع تشنگی، مشکل اساسی منطقه ی بدر، وجود شن های نرم و روان بود که پا در آن فرو می رفت، در آن شب باران بارید و مسلمانان دلگرم شدند و زمین زیر پایشان سفت شد.

البته ممکن است مراد از ثبات قدم در آیه، همان استقامت و پایداری باشد، نه محکم شدن پاها در زمین باران خورده. هر دو احتمال نیز با هم ممکن است.

مراد از «پاک شدن از پلیدی» ممکن است پاک شدن از وسوسه های شیطان و یا پاک شدن از پلیدی جسمانی جنابت باشد، به هر حال باران با توجه به نیاز شدید مسلمانان،

ص: ۲۷۹

همه ی این مشکلات را برطرف کرد. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: «آب باران بیاشامید که امراض را برطرف می کند، آنگاه این آیه را تلاوت فرمودند». (۲) «يُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ»

پیام ها:

۱- با اراده و امداد الهی، در برابر دشمن مسلح و انبوه هم می توان آرامش داشته و آرام خوابید، و اگر خدا نخواهد، در بهترین باغ ها و شرایط، نه خوابی هست و نه آرامشی. «إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ أَمَنَةً مِنْهُ»

۲- گاهی استراحت و خواب سبک در جنگ، نعمت بزرگ الهی است، که هم خستگی را برطرف می کند و هم مجال شیخون به دشمن نمی دهد. «النُّعَاسَ أَمَنَةً مِنْهُ»

۳- پاکی ظاهری: «لِيُطَهِّرَكُمْ» و پاکی باطنی: «يُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ»، هر یک به تنهایی ارزش است، اما ارزشمندتر وجود هر دو با هم می باشد.

۴- انتظار خداوند از مجاهد مسلمان، پاکی و داشتن روحیه ای بالا- و مقاوم و ثابت قدم بودن است. «لِيُطَهِّرَكُمْ ... لِيُزَبِّطَ عَلَيَّ قُلُوبِكُمْ»

إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبَّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا سَأَلَتِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْتاقِ وَ اضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ (۱۲)

(به یاد آور) زمانی که پروردگارت به فرشتگان وحی کرد که من با شمایم، پس شما افراد با ایمان را تقویت کنید، من نیز به زودی در دلهای کافران، رعب و ترس خواهم افکند، پس فرازگردن ها را بزنید و همه ی سرانگشتانشان را قلم کنید (و قطع کنید تا نتوانند سلاح بردارند).

ص: ۲۸۰

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). کافی، ج ۶، ص ۳۸۷.

نکته ها:

«بَنَانٍ» جمع «بَنَانَةٌ»، سر انگشت دست و پا، یا انگشتان دست و پا می باشد.

ضربه زدن به سر و گردن کفار یا زدن سر انگشتان دست و پای آنان، توان رزم و اسلحه به دست گرفتن را از آنان می گیرد و احتمال دارد بیانگر این باشد که اگر دشمن پیاده است، سر او را هدف بگیرد و اگر سواره است، دست و پای او را هدف قرار دهید. (۱)

شاید مراد از «فَوْقَ الْأَعْنَاقِ»، افراد سرشناس و رهبران کفر باشد، مانند: «فَقَاتِلُوا أُمَّةَ الْكُفْرِ» (۲) که ضربه را بر سران و رهبران دشمن باید وارد کرد. (۳)

از امدادهای الهی در جنگ بدر ایجاد رعب و وحشت در دل لشکریان کفر بود، چنانکه گزارشگران مخفی سپاه اسلام، از اردوگاه دشمن خبر آوردند که دشمن با آن همه امکانات و ساز و برگ، بسیار ترسیده و بیمناک می باشد، اما در مقابل سپاه کوچک اسلام، با وجود کمی نفرات و امکانات، روحیه ای بسیار عالی داشتند. لذا پیامبر ابتدا به آنان پیشنهاد صلح داد و نماینده ای را به میان آنان فرستاد، هرچند عده ای با این پیشنهاد موافق بودند، ولی ابوجهل آن را نپذیرفت و آتش جنگ شعله ور شد.

پیام ها:

۱- خداوند، ارشاد و حمایت مؤمنان را گاهی از طریق فرشتگان انجام می دهد.

إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ ...

۲- فرشتگان از خود قدرتی ندارند، بلکه با حمایت و لطف الهی قدرت می یابند.

«إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ أَنْي مَعَكُمْ فَبَيَّتُوا»

۳- خداوند، تشویق به استقامت را از طریق فرشتگان قرار داده، ولی ارباب کافران را به خود نسبت داده است. «فَبَيَّتُوا، سَأَلْتَنِي»

۴- خداوند بر اهل ایمان، آرامش و سکینه نازل می کند و بر کافران دلهره و وحشت مستولی می سازد. إِذْ يُوحِي رَبُّكَ ... فَبَيَّتُوا
الَّذِينَ آمَنُوا سَأَلْتَنِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ

ص: ۲۸۱

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. توبه، ۱۲.

۳-۳. تفسیر فرقان.

كَفَرُوا الرُّعْبَ»

۵- دلها به دست خداوند است، آرامش و اضطراب هم از اوست. إِذْ يُوحِي رَبُّكَ..

فَكَبَّتُوا ... سَأَلْتَنِي ... الرُّعْبَ

۶- رعب و وحشت، از عوامل شکست کفار در جنگ بدر بود. «سَأَلْتَنِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ»

۷- گرایش ها و انگیزه های انسان، در سرنوشت او و دریافت رحمت و یا عذاب الهی، تأثیر به سزایی دارد. فَكَبَّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا ...
فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ

۸- قدرت و امکانات، به تنهایی عامل آرامش نیست. (در جنگ بدر، مسلمانان با کمی نفرت، آرامش یافتند، اما دشمنان فراوان و مجهز، هراسناک شدند.) «أَمَنَهُ مِنْهُ - الرُّعْبَ»

۹- از توان رزمی خود در نبرد، بهترین استفاده را ببرید و ضربه ها را به جاهای حساس وارد آورید. «فَأَضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ وَ
أَضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ»

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَ مَنْ يُشَاقِقِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ «۱۳»

آن (حمایت الهی از مؤمنان و فرمان ضربه بر سرها و سرانگشتان دشمن)، به جهت آن بود که آنان در برابر خدا و پیامبرش گردنکشی کردند، و هر کس با خدا و پیامبرش در افتد و مخالفت کند، خداوند دارای کیفری سخت است.

ذَلِكُمْ فَذُوقُوهُ وَأَنَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابَ النَّارِ «۱۴»

آن است (کیفر ما در دنیا)، پس بچشید آن را و (بدانید) عذاب دوزخ برای کافران (مهیا) است.

۱- قهر و خشم الهی، نتیجه‌ی سرکشی و طغیان است و بدون دلیل و بی حساب نیست. ذَلِكْ بِأَنَّهُمْ ...

۲- مخالفت با رسول خدا، مخالفت با خداوند است. «شَاقُّوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ»

۳- از سنت‌های خداوند آن است که هر که با حق در افتد، نابود شود. وَ مَنْ يُشَاقِقِ ... فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

۴- کافران، در دنیا گرفتار انتقام و هلاکت می شوند و در آخرت گرفتار عذاب.

«فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ - لِلْكَافِرِينَ عَذَابَ النَّارِ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحْفًا فَلَا تُولُوهُمْ الْأَدْبَارَ (۱۵)

ای کسانی که ایمان آورده اید! هرگاه با (لشکر کشی و) انبوه کافران برخورد کردید، به آنان پشت نکنید و مگریزید.

نکته ها:

«زحف»، به معنای غلتیدن و روی زمین کشیدن است، به لشکر کشی و حرکت یک لشکر انبوه هم از این جهت که از دور چنین به نظر می رسد که روی زمین می غلتند و پیش می آیند، زحف گفته می شود.

امام رضا علیه السلام فرمود: «فرار از جهاد، موجب وهن دین، استخفاف رهبر حق، جرأت یافتن دشمن و محو مذهب است». (۱)

در فضائل حضرت علی علیه السلام آمده است: «وی در تمام عمر، حتی یک بار هم از جبهه و جنگ فرار نکرد». (۲) و آن حضرت فرمودند: «پسندیده ترین مرگ، شهادت است، سوگند به آن کسی که جان فرزند ابی طالب به دست اوست، برای من کشته شدن با هزار ضربه‌ی

ص: ۲۸۳

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفاسیر نمونه و نور الثقلین.

پیام ها:

۱- خداوند از مؤمنان انتظار ویژه ای دارد. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ...

۲- تعداد زیاد دشمن، مجوز فرار از جبهه نمی شود. إِذَا لَقِيتُمْ ... زَخْفًا فَلَا تُؤَلُّوهُمْ

۳- در هنگام نبرد، فرار از جنگ جایز نیست. إِذَا لَقِيتُمْ ... فَلَا تُؤَلُّوهُمْ

(البته فرار، آنگاه ممنوع است که دو گروه، با آمادگی جنگ کنند، ولی اگر دشمن مسلح غافلگیرانه شیبخون زد و مسلمانان آمادگی نداشتند، عقب نشینی مانعی ندارد. (۲))

۴- جنگ های اسلامی، مکتبی است، نه استعماری و از روی هوا و هوس. الَّذِينَ آمَنُوا ... الَّذِينَ كَفَرُوا

وَمَنْ يُؤَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزًا إِلَىٰ فِتْنَةٍ فَقَدْ بَاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ وَ مَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وَ بُئْسَ الْمَصِيرُ (۱۶)

و جز آنها که کناره گیریشان برای ساز و برگ نبرد مجدد یا پیوستن به گروه دیگری از مسلمانان باشد، هر کس در روز جنگ پشت به دشمن کند، قطعاً مورد خشم خدا قرار می گیرد و جایگاه او جهنم است و چه بد سرانجامی است.

نکته ها:

«مُتَحَرِّفًا» به معنای خود را کنار کشیدن برای تغییر تاکتیک و خسته و گمراه کردن دشمن و سپس ضربه زدن به اوست و «مُتَحَيِّزًا»، پیوستن و جای گرفتن در کنار گروه دیگر است، آنگاه که رزمنده احساس تنهایی و ناتوانی کند.

عبارت «بَاءَ بِغَضَبٍ»، به معنای هموار ساختن و تحمل غضب است.

در این آیه، برای پشت کردن به دشمن که حرام است، دو مورد استثنا ذکر شده است: یکی

برای جا به جایی تاکتیکی «مُتَحَرِّفًا» دوم برای پیوستن به گروه دیگری از مسلمانان و حمله ی دسته جمعی «مُتَحَيِّرًا».

البته در بعضی تفاسیر، موارد دیگری هم ذکر شده است، مانند فرار برای اطلاع رسانی به مسلمانان، یا برای حفظ سنگر مهم تر و موقعیت بهتر. (۱) ولی اینها همه مصداق همان مورد اول است.

فراریان از جبهه، مورد خشم و غضب خدا قرار دارند، وَ مَنْ يُؤَلِّهِمْ ... فَقَدْ بَاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ و از جمله ی کسانی هستند که در هر نماز از آنان برائت می جوئیم. «غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ» البته این گناه، قابل توبه و بخشش است.

پیام ها:

۱- فرار از جبهه، گناه کبیره است و خداوند بر آن وعده ی قهر و عذاب داده است.

وَ مَنْ يُؤَلِّهِمْ ... فَقَدْ بَاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ

۲- عقب نشینی تاکتیکی، اشکال ندارد. «مُتَحَرِّفًا»

۳- در جنگ، خدعه و فریب دادن دشمن جایز است. «مُتَحَرِّفًا»

۴- همان گونه که رفتن به جبهه مهم است، فرار نکردن هم مهم است، گاهی کسانی به جبهه می روند، ولی با فرار، جهنمی می شوند. وَ مَنْ يُؤَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ ...

مَأْوَاهُ جَهَنَّمُ

۵- نصرت از سوی خداوند است، ولی بکارگیری فنون و تاکتیک های نظامی و سیاست جنگی هم لازم است. «مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّرًا»

۶- جایگاه فراریان از جهاد و غضب شدگان الهی، جهنم است. «مَأْوَاهُ جَهَنَّمُ» (در واقع کسی که از جهاد فرار می کند، به دنبال مأمن و پناهگاهی است، اما پناهگاهی جز آتش جهنم نمی یابد.)

۷- فرار از جنگ، هم ذلت دنیوی دارد، «بَاءَ بِغَضَبٍ» هم عذاب اخروی، «مَأْوَاهُ»

ص: ۲۸۵

جَهَنَّمُ» و فراریان عاقبتی بد در پیش دارند. «بِئْسَ الْمَصِيرُ»

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَ لَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَ مَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَ لَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ وَ لِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءً حَسَنًا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٧﴾

شما (با نیروی خود)، آنان (کفار) را نکشتید، بلکه خداوند (با امدادهای غیبی) آنها را به قتل رساند. (ای پیامبر!) آنگاه که تیر افکندی، تو نیفکندی، بلکه خدا افکند (تا کافران را مرعوب کند) و تا مؤمنان را از سوی خویش به آزمونی نیکو بیازماید، زیرا خداوند، بسیار شنوا و داناست.

نکته ها:

در روز جنگ بدر، پیامبر صلی الله علیه و آله به علی علیه السلام فرمود: مشتى خاک و سنگریزه از زمین بردار و به من بده. علی علیه السلام چنین کرد و پیامبر با خواندن دعایی آنها را به سوی دشمن پرتاب کرد و به صورت معجزه آسایی، طوفانی به پا کرد و باعث وحشتی عجیب در دل دشمن شد. (۱)

آری، عامل مهم پیروزی در جنگ بدر، اراده و امداد الهی بود، نه نیروی مادی و قواعد و تاکتیک های نظامی و گرنه لشگری اندک و تنها با یک یا دو اسب سوار، چگونه بر سپاهی انبوه و کاملاً مجهز و دارای یکصد اسب سوار، پیروز می شد؟

«بَلَاءٌ»، به معنای آزمایش است که اگر با نعمت و پیروزی باشد، «بَلَاءٌ حَسَنٌ» است و اگر به وسیله ی مصیبت و مجازات باشد «بَلَاءٌ سَيِّئٌ»، چنانکه قرآن درباره ی بنی اسرائیل می فرماید: «وَ بَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَ السَّيِّئَاتِ» (۲)

انسان اگر با اعتقاد صحیح و در مسیر حق حرکت کند و به فرمان الهی تلاش و کوشش کند، امدادهای خداوند را در پی خود دارد، «لِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءً حَسَنًا» و وجود او وجودی خدایی می گردد، چنانکه در روایتی خداوند می فرماید: بنده با نافله و کارهای مستحب به مقام قرب رسیده، دست او دست من، گوش او گوش من و تمام اعضا و جوارح او خدایی

ص: ۲۸۶

۱-۱. تفاسیر المیزان و نمونه.

۲-۲. اعراف، ۱۶۸، تفسیر نمونه.

می شود و آنچه بخواهد، همان می شود. آنه لیتقرب الی بالنافله حتی احيته فاذا احبته كنت سمعه الّذی یسمع به و بصره الّذی یبصر به و لسانه الّذی ینطق به و یده الّذی یبطش بها ان دعانی احيته و ان سألنی أعطیته... (۱) پس اگر حرکتی نیز انجام دهد، آن حرکت از خداوند است. «وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَ لَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ» اما در مقابل اگر در مسیر غیر الهی و به فرمان دیگران حرکت کند، در حقیقت وجودی شیطانی پیدا نموده است، چنانکه عایشه در رویارویی با سپاه امیرالمؤمنین علی علیه السلام در جنگ جمل، به تأسی از پیامبر صلی الله علیه و آله مستی خاک به سوی آنان پرتاب کرد و دعا کرد، پس از آن حضرت علی علیه السلام به او فرمودند: «این شیطان بود که چنین کرد.» (و ما رمیت اذ رمیت و لکن الشیطان رمی.) (۲)

پیام ها:

۱- پیروزی در جنگ موجب غرور و عجب شما نشود، خداوند و امدادهای او را فراموش نکنید. فَلَمْ تَفْتُلُوهُمْ وَ لَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ

...

۲- انسان در افعال خود، نه مستقل از اراده ی خداوند است و نه مجبور. کارها، از آن جهت که با اختیار از انسان سر می زند، به او نسبت داده می شود، ولی چون نیرو و تأثیر از خداست، به خدا نسبت داده می شود. مَا رَمَيْتَ ... وَ لَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ

۳- وجود پیامبر و رهبر، نقش بسزایی در جلب امدادهای غیبی خداوند دارد.

وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ ...

۴- جنگ و جهاد، از وسایل آزمایش الهی است تا مؤمنان واقعی از افراد سست ایمان و یا بی ایمان شناخته شوند. «بَلَاءٌ حَسَنًا»

۵- امداد الهی و پیروزی مؤمنان و شکست دشمنان اتّفاقی و بی حساب نیست، بلکه از روی علم و آگاهی خداوند است. «إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

ص: ۲۸۷

۱- ۱. کافی، ج ۲، ص ۳۵۲.

۲- ۲. شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج ۱، ص ۲۵۷.

آن، (شکست دشمن و پیروزی شما لطف خدا بود.) و (بدانید) که خداوند، سست کننده ی نیرنگ کافران است.

نکته ها:

«ذَلِكُمْ»، اشاره به وضع مسلمانان و کفار در جنگ بدر دارد و یادآور امدادهای الهی از آسمان و زمین و شکست دشمن است. گویا چنین گفته است: «ذَلِكُمْ لطف الله عليكم»

سست شدن نقشه های دشمن، با ایجاد رعب و ترس در دل آنان، تزلزل و تفرقه، افشای اسرار، طوفان و رعد و برق بود.

پیام ها:

۱- خداوند، نقشه های دشمنان علیه مؤمنان را خنثی می کند. «أَنَّ اللَّهَ مُوهِنٌ كَيْدِ الْكَافِرِينَ» (اگر روحیات ایمانی حفظ شود، خداوند حتی امور مخفی و غیر محسوس دشمنان علیه ما را خنثی می کند و درهم می شکند، چنانکه در دوران ما واقعه ی طبس رخ می دهد، در حالی که ما خواب بودیم و یا حتی تصور آن را نمی کردیم).

۲- ایمان، شرط دریافت حمایت الهی و کفر، زمینه ی سستی و نابودی انسان است. «ذَلِكُمْ وَ أَنَّ اللَّهَ مُوهِنٌ كَيْدِ الْكَافِرِينَ»

۳- در هر شرایطی توکل بر خدا کنیم و از دشمنان و توطئه های آنان هراسی نداشته باشیم. «أَنَّ اللَّهَ مُوهِنٌ كَيْدِ الْكَافِرِينَ»

إِنْ تَشَاءُ تَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمْ الْفَتْحُ وَإِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَإِنْ تَعُودُوا نَعُدْ وَلَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئْتِكُمْ شَيْئًا وَ لَوْ كَثُرَتْ وَ أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٩﴾

اگر (شما کافران) در انتظار فتح و پیروزی (اسلام) بودید، که آن فتح آمد (و حَقَائِیتِ اسلام آشکار شد) و اگر دست (از انحراف و باطل خود) بردارید، برایتان بهتر است و اگر (شما به کفر و عناد) برگردید، (ما هم به سوی قهر) برمی گردیم و هرگز گروه شما هر چند بسیار باشد، به کارت‌تان نخواهد آمد، چرا که خداوند با مؤمنان است.

نکته ها:

در این که مخاطب این آیه کیست، دو احتمال بیان شده است: یکی کفار شکست خورده در جنگ بدر و دیگری مسلمانانی که بر تقسیم غنائم اختلاف نظر داشتند.

مؤید احتمال اول، پیوند این آیه با آیات قبل است، «أَنَّ اللَّهَ مُهِينٌ كَيْدِ الْكَافِرِينَ» چنانکه آنان بودند که گروه زیاد «فَتَّهُ كَثِيرَةً» بودند و همانان سابقه ی کفر و مغضوبیت داشتند، و در این آیه می فرماید: «وَإِنْ تَعُودُوا نَعِيدُ... وَ لَوْ كَثُرَتْ هَمَّجِنِ سَخْنِ ابوجهل فرمانده مشرکان که هنگام بیرون آمدن از مکه برای جنگ، پرده ی کعبه را گرفت و گفت: خدایا! از این دو گروه، هدایت شده تر را به پیروزی برسان. (۱) به پیروزی خود مطمئن بود ولی سرانجام شکست خورد.

اما اگر خطاب به مسلمانان باشد، هشدار به آنان است که پس از این فتح، از مجادله و اعتراض های خود دست بردارند و اگر به نق زدن و جدال های قبلی (اعتراض قبل از جنگ و هنگام تقسیم غنائم) ادامه دهند، باز لطف خدا از آنان دریغ خواهد شد و در مقابل دشمنان رها شده و دچار شکست می شوند. (البته معنای اول مناسب تر به نظر می آید)

پیام ها:

۱- خیر و صلاح انسان، در پرهیز کردن از انحراف و مقابله با خدا و رسول اوست.

«إِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ»

۲- برخورداری از لطف و قهر خداوند، به انتخاب و عملکرد خود ما بستگی دارد.

«إِنْ تَنْتَهُوا... إِنْ تَعُودُوا»

ص: ۲۸۹

۳- خداوند، تمام حجت کرده و تمام راههای عذرتراشی و بهانه جویی را بسته است. **إِنْ تَتَّبِعُوا... إِنْ تَعُودُوا**

۴- تشویق و هشدار، هر دو لازم است. **«خَيْرٌ لَكُمْ وَإِنْ تَعُودُوا نَعُدْ»**

۵- جلوی خلاف ها را باید با قاطعیت و صراحت گرفت. **«إِنْ تَعُودُوا نَعُدْ»** گذشت و بخشش، همیشه مطلوب نیست.

۶- جمعیت زیاد، در قهر خداوند نقش و تأثیری ندارد. **«لَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِتْنَتُكُمْ شَيْئاً وَ لَوْ كَثُرَتْ»**

۷- ایمان، شرط نصرت و همراهی خداوند است. **«أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ»**

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ لَا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَ أَنْتُمْ تَسْمَعُونَ» (۲۰)

ای کسانی که ایمان آورده اید! از خدا و فرستاده ی او اطاعت کنید و در حالی که (سخنان او را) می شنوید، از وی سرپیچی نکنید.

وَ لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَ هُمْ لَا يَسْمَعُونَ» (۲۱)

و مثل کسانی نباشید که گفتند: «شنیدیم»، ولی (در حقیقت) آنها نمی شنیدند.

نکته ها:

در سراسر قرآن، پس از اطاعت خداوند، اطاعت از رسول خدا ذکر شده است، و در یازده مورد، بعد از عبارت **«اتَّقُوا اللَّهَ»** جمله ی **«أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ»** آمده است، یعنی لازمه ی تقوای الهی، اطاعت از رسول اوست.

با این که اطاعت از خدا و رسول هر دو لازم است، ولی در این آیه تنها از سرپیچی از رسول نهی شده است که معلوم می شود مشکل آنان در اطاعت از رسول بوده است، به خصوص در جنگ بدر و نسبت به فرمان های پیامبر صلی الله علیه و آله در مسائل نظامی.

مراد از شنیدن سخنان پیامبر صلی الله علیه و آله **«وَ أَنْتُمْ تَسْمَعُونَ»**، به دلیل آیه ی بعد، فهمیدن سخنان

پیام ها:

۱- مؤمنان، در معرض تخلف از دستورات خدا و رسول هستند و به هشدار نیاز دارند. **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا ...**

۲- نافرمانی پیامبر، نافرمانی خداست. **«وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ»** و فرمود: **«عَنْهُمْ»**.

(آری، فرمان خدا و رسول دارای هویتی واحد است و اطاعت از خداوند در گرو اطاعت از رسولش می باشد.)

۳- شنیدن و فهمیدن، مسئولیت آور است. **«وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَ أَنْتُمْ تَسْمَعُونَ»**

۴- آگاه شدن از تاریخ و اخبار گذشتگان متخلف، مایه ی عبرت است. **«وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ ...**

۵- در اطاعت از رهبری، صداقت داشته و به تعهدات خود پایبند باشیم و بدون عمل ادعای ایمان نکنیم. **«وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَ هُمْ لَا يَسْمَعُونَ»**

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الضُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ» (۲۲)

همانا بدترین جنندگان نزد خداوند، (کسانی هستند که نسبت به شنیدن حق) کران (و نسبت به گفتن حق) لال هاینند، آنها که تعقل نمی کنند.

نکته ها:

«ضُمَّ» جمع «أصم»، به معنای کر و «بُكْمٌ» جمع «أبکم»، به معنای لال است و در اینجا، کنایه از کسانی است که گوش به شنیدن حق نمی دهند و از بیان حق لب فرو بسته اند.

در تعبیرات قرآن، افرادی که تربیت الهی انبیا را نمی پذیرند و دل را تسلیم حق نمی کنند، گاهی به مرده تشبیه شده اند: **«فَإِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى» (۱)**

گاهی به چهارپایان: **«أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ» (۲)**، **«يَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ» (۳)**

ص: ۲۹۱

۱- ۱. روم، ۵۲.

۲- ۲. اعراف، ۱۷۹.

۳- ۳. محمد، ۱۲.

گاهی به بدتر از چهارپایان: «كَأَلْتَعَامٍ بَلْ هُمْ أَضَلُّ» (۱)

و گاهی به بدترین جنبنده: «شَرُّ الدَّوَابِّ»

حضرت علی علیه السلام فرمود: «بدترین جنبنده ها کسانی هستند که حق را می فهمند، ولی لجاجت کرده و کفر می ورزند».

(۲)

گروهی در قیامت اقرار خواهند کرد که به سخن حق گوش فرا نمی دادند و یا در آن تعقل نمی کردند و این سبب دوزخی شدن آنان شده است. «لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ» (۳) اگر گوش شنوا داشتیم، یا تعقل می کردیم، از دوزخیان نبودیم.

پیام ها:

۱- مدعیان ایمان و کسانی که ملتزم به اطاعت از خدا و رسول نباشند، «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمِعُونَ» بدترین جنبنده گانند. «إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ»

۲- ارزش انسان به خردورزی اوست، اگر تعقل نکند، بدترین جنبنده گان می شود.

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ ... الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ (آری، داشتن گوش، زبان و عقل زمانی ارزشمند است که بهره گیری صحیح از آنها شود. کسی که مثلاً با زبانش امر به معروف و نهی از منکر نمی کند، همچون آدم لال است.)

۳- کسانی که از تعالیم دین روی می گردانند، بی خردند. وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ ... لَا يَعْقِلُونَ

وَلَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ وَ لَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَ هُمْ مُعْرِضُونَ «۲۳»

و اگر خداوند خیری در آنان می دانست، شنوایشان می ساخت، (حرف حق را به گوش دلشان می رساند، ولی با این روحیه ی لجاجتی که فعلاً دارند، حتی) اگر شنوایشان می ساخت، باز هم سرپیچی کرده روی می گردانند.

(در دل یقین پیدا می کردند، ولی در ظاهر اقرار نمی کردند)

ص: ۲۹۲

۱- ۱. اعراف، ۱۷۹.

۲- ۲. تفسیر درالمنثور.

۳- ۳. ملک، ۱۰.

افراد لجوج، چند گروهند:

برخی حتی حاضر به شنیدن حق نیستند. «لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ» (۱)

برخی می شنوند، ولی مسخره و استهزا می کنند. «قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا» (۲)

برخی می شنوند و می فهمند، ولی تحریف می کنند. «يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَ يَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا» (۳)

برخی به خاطر دل بستگی های شدید، حسادت ها و قساوت ها، قدرت تشخیص ندارند. «وَ جَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً» (۴)

پیام ها:

۱- از سنت های الهی این است که فیض خود را به افراد مستعد عطا می کند و به هر کس به مقدار لیاقت و استعداد حق پذیری که در خود ایجاد کرده، توفیق داده و لطف می کند. «وَ لَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ»

۲- زمینه های بهره گیری از لطف الهی را باید خودمان به وجود آوریم. «وَ لَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ»

۳- تنها فراگیری و شنیدن آیات ملاک نیست، حق پذیری و تسلیم بودن نیز لازم است. «وَ لَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا»

۴- خداوند از هدایت افراد مضایقه ای ندارد، ولی لجوجان از سخن حق روی برمی تابند. لَوْ عَلِمَ ... لَأَسْمَعَهُمْ

۵- انسان دارای اختیار است و در برابر ندای حق می تواند اعراض کند. «وَ لَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَ هُمْ مُعْرِضُونَ» (آری، کسی که استعداد رشد را در خود کور کند، فیض خدا را نیز نمی پذیرد.)

ص: ۲۹۳

۱- ۱. فضلت، ۲۶.

۲- ۲. انفال، ۳۱.

۳- ۳. نساء، ۴۶.

۴- ۴. مائده، ۱۳.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ وَأَنَّهُ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٤﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! هر گاه خدا و رسول شما را به چیزی که حیات بخش شماس است دعوت می کنند، بپذیرید و بدانید خداوند، میان انسان و دل او حایل می شود و به سوی او محشور می شوید.

نکته ها:

حیات، اقسام مختلفی دارد:

۱. حیات گیاهی. «أَنَّ اللَّهَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا» (۱) خداوند زمین را زنده می کند.

۲. حیات حیوانی. «لَمُحْيِي الْمَوْتَى» (۲) خداوند مردگان را زنده می کند.

۳. حیات فکری. «مَنْ كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ» (۳) آن که مرده بود و زنده اش کردیم.

۴. حیات ابدی. «قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي» (۴) کاش برای زندگیم چیزی از پیش فرستاده بودم.

مقصود از حیاتی که با دعوت انبیا فراهم می آید، حیات حیوانی نیست، چون بدون دعوت انبیا نیز این نوع حیات وجود دارد، بلکه مقصود حیات فکری، عقلی و معنوی، اخلاقی و اجتماعی و بالاخره حیات و زندگی در تمام زمینه ها می باشد. البته ممکن است مراد از دعوت به حیات در اینجا (به دلیل آن که آیه در کنار آیات جنگ بدر آمده است)، دعوت به جهاد باشد.

حیات انسان، در ایمان و عمل صالح است و خداوند و انبیا هم مردم را به همان دعوت کرده اند. «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» اطاعت از فرامین آنان رمز رسیدن به زندگی پاک و طیب است، چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّاهُ حَيَاةً طَيِّبَةً» (۵) و طبق روایات شیعه و سنی، یکی از مصادیق حیات طیبه، پذیرش

ص: ۲۹۴

۱-۱. حدید، ۱۷.

۲-۲. فصلت، ۳۹.

۳-۳. انعام، ۱۲۲.

۴-۴. فجر، ۲۴.

۵-۵. نحل، ۹۷.

ندای پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله در مسأله ی ولایت علی بن ابی طالب علیهما السلام و اهل بیت اوست. (۱)

حایل و فاصله شدن خدا میان انسان و قلبش، نشان دهنده ی حاضر و ناظر بودن خداوند در همه جا و احاطه ی او بر تمام موجودات است و این که قدرت و توفیق از اوست. از رگ گردن به ما نزدیک تر است، فعالیت عقل و روح نیز به دست اوست و اگر لطف او نبود، هرگز انسان به حقایق حق و بطلان باطل پی نمی برد.

از امام صادق علیه السلام روایت شده است که یکی از مصادیق حایل شدن خدا بین انسان و دل او، مسأله ی محو و اثبات است؛ محو کفر و اثبات ایمان، محو غفلت و شک و تشییت تذکر و یقین. (۲) در جای دیگر فرمودند: «خداوند نمی گذارد انسان، باطل را حق ببیند». (۳) همچنین فرمودند: «گاهی انسان با گوش، چشم، زبان و دست خود به چیزی علاقه دارد، ولی اگر آن را انجام دهد، قلبش با آن همراه نیست و می داند آنچه میل به آن داشته حق نیست». (۴) و ممکن است حائل شدن، کنایه از مرگ باشد.

پیام ها:

۱- شرط ایمان واقعی، اجابت کردن دعوت خدا و رسول است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ»

۲- دعوت خدا و رسول، دارای حقیقت و هویتی واحد دارد. «دَعَاكُمْ» و فرمود:

«دعواکم»

۳- حرکت در مسیر خدا و انبیا، حیات واقعی است و کناره گیری از آن، مرگ انسانیت است. «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» ۴- تمام دستورات دینی و فرامین انبیا، حتی فرمان جنگ و جهاد، مایه ی حیات فرد و جامعه می باشد. «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ»

۵- کسی که به حضور و احاطه خداوند ایمان داشته باشد، از دعوت پیامبران

ص: ۲۹۵

۱- ۱). تفسیر فرقان.

۲- ۲). تفسیر فرقان.

۳- ۳). بحار، ج ۵، ص ۲۰۵.

۴- ۴). تفسیر نورالثقلین.

سریچی نمی کند. اسْتَجِيبُوا ... يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ

۶- تا فرصت داریم، حق را بپذیریم. (بنابراین که حائل شدن خدا بین انسان و قلبش، کنایه از مرگ باشد). اسْتَجِيبُوا ... يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ

۷- نه مؤمن مغرور شود و نه از کافر مأیوس گردید، چون دلها به دست خداست و او مقلب القلوب است. «يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ»

۸- هر فکر و اندیشه ای که بر دل انسان بگذرد، خداوند بدان آگاه است. «يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ»

۹- خداوند از هر چیزی به انسان نزدیک تر است، حتی از قلب او به خودش.

«يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ»

۱۰- همه ی ما خواسته یا ناخواسته در قیامت محشور خواهیم شد، پس به رسولان الهی پاسخ مثبت دهیم. اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَ لِلرَّسُولِ ... إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ

وَ اتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (۲۵)

و بترسید (و حفظ کنید خود را) از فتنه ای که تنها دامنگیر ستمگران شما نمی شود، (بلکه همه را فرا خواهد گرفت، چرا که دیگران نیز در مقابل ستمگران سکوت کردند) و بدانید که خداوند سخت کیفر است.

نکته ها:

«فتنه»، به معنای شرک، کفر، بلا و آزمایش، شکنجه و عذاب است و در این آیه به معنای بلا و مصیبت های اجتماعی است. (۱)

در آیه ی قبل، دستور اطاعت از پیامبر صلی الله علیه و آله بود، اینجا پرهیز از فتنه. پس معلوم می شود که یکی از مصادیق فتنه، عدم اطاعت از پیامبر است و مفهوم این آیه، با آیه ی «وَ اعْتَصِمُوا

ص: ۲۹۶

یکسان است. (۲)

مصدق دیگر فتنه، فساد و فحشا می باشد که باعث فروپاشی یک نظام می شود و آسیب آن عمومی و فراگیر است. مثل فساد حکام بنی امیه که چون ولایت پیشوای حق را کنار زدند، مسلمانان را قرن ها به ذلت کشاندند.

سکوت و ترک امر به معروف و نهی از منکر، باعث فتنه و فراگیر شدن عذاب است، چنانکه پیامبر فرمودند: «خداوند هرگز تمام مردم را به خاطر گناه بعضی از آنان مجازات نمی کند، مگر زمانی که منکرات در میان آنان آشکار گردد و دیگران در حالی که توان انکار و برخورد با آن را داشته باشند، سکوت کنند که اگر چنین شد، خداوند همه ی آنان (خاص و عام) را عذاب می کند». (۳) چنانکه حضرت علی علیه السلام فرمودند: «اگر گناهی پنهانی انجام گیرد، خداوند عموم مردم را عذاب نمی کند، اما اگر گروهی منکراتی را آشکارا انجام دهند و مردم آنان را سرزنش نکنند، هر دو گروه مستوجب عقوبت می شوند». (۴)

معنای پرهیز از اعمالی که باعث فتنه شده و در همه تأثیر می گذارد، عزلت و کناره گیری از مسائل نیست، بلکه هوشیاری و توجه انسان را می رساند. حضرت علی علیه السلام می فرماید: «در فتنه ها مثل بچه شتری باشید که نه از شما بار بکشند و نه شما را بدوشند و نه از شما بهره برداری کنند». «کن فی الفتنه کابن البون، لاظهر فیرکب و لاضرع فیحلب» (۵)

هنگام نزول این آیه، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «هرکس پس از من در جانشینی علی علیه السلام ظلم کند، «فکاتما جحد نبوتی و نبوه الانبیاء قبلی» گویا رسالت من و نبوت پیامبران پیشین را انکار کرده است». (۶)

پیام ها:

۱- تخلف از دین و دستورات الهی، مایه ی بروز فتنه و نزول عذاب الهی است.

دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ ... وَ اتَّقُوا فِتْنَةً ...

ص: ۲۹۷

۱-۱. آل عمران، ۱۰۳.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۳-۳. تفسیر نمونه.

۴-۴. تفسیر اثنی عشری.

۵-۵. نهج البلاغه، حکمت ۱.

۶-۶. تفسیر فرقان.

۲- نه خود عامل فتنه شویم، نه با فتنه گران هم صدا شویم و نه در برابرشان سکوت کنیم. «وَ اتَّقُوا فِتْنَةً»

۳- افراد جامعه ی ایمانی علاوه بر کارهای خود، نسبت به کارهای دیگران نیز باید تعهد داشته باشند. چون گاهی آثار کارهای خلاف، دامنگیر دیگران هم می شود، همچون کسی که در کشتی، جایگاه خود را سوراخ کند. «وَ اتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصَيِّبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً»

۴- توجه به شدت و سختی عذاب الهی، زمینه ساز پرهیز از ظلم و گناه است. «وَ اتَّقُوا فِتْنَةً ... أَنْ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ»

وَ اذْكُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِي الْأَرْضِ تَخَافُونَ أَنْ يَخَطَفَكُمْ النَّاسُ فَأَوَّاكُمْ وَ أَيَّدَكُمْ بِنَضِيرِهِ وَ رَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۲۶)

و به یاد آورید زمانی را که شما کم بودید و در زمین (مکه) مستضعف بودید، می ترسیدید مردم (دشمنان) شما را برابند، پس (خداوند در مدینه) پناهتان داد و با یاری خویش، شما را نیرومند کرد و از پاکیزه ها به شما روزی داد، باشد که شما شکرگزاری کنید.

نکته ها:

«تخطف»، به معنای به سرعت گرفتن و ربودن است.

مسلمانان مکه قبل از هجرت پیامبر به مدینه، همواره مورد اذیت و آزار و شکنجه ی مشرکان بودند، لذا با سفارش و تدبیر پیامبر به صورت فردی یا دسته جمعی به دیگر مناطق هجرت می کردند؛ بعضی به حبشه، بعضی به یمن و طائف و برخی به شعب ابی طالب رفتند و پیوسته در ترس و اضطراب بودند و هنگامی که به مدینه مهاجرت کردند، هیچ خانه و کاشانه ای نداشتند و عده ی بسیاری از آنان جزو اصحاب ضیفه و در مسجد پیامبر جای گرفته بودند. انصار نیز در اوائل هجرت پیامبر به مدینه، در فقر و نداری و قحطی گرفتار بودند به

حدی که به دانه ای خرما بسنده می کردند، به علاوه گرفتار اذیت و آزار یهودیان نیز بودند.

اما در اواخر بعثت، خداوند به مسلمانان مکت و توانایی داد و به چنان قدرتی رسیدند که اهل ذمه به آنان جزیه می دادند و یا مشرکان همواره در ترس و اضطراب از کشته و اسیر شدن و به غلامی و کنیزی گرفته شدن توسط مسلمانان بودند و بعضی نیز با طوع و رغبت اموال خود را تقدیم مسلمانان می کردند. (۱) در اینجا خداوند ضعف و ناتوانی آنان را یادآور می شود تا شکر گزار قدرت و امتیت بوجود آمده باشند.

پیام ها:

۱- یادآوری روزهای ناتوانی و روزهای یاری خداوند، مایه ی دور شدن از فتنه هاست. «وَ اتَّقُوا فِتْنَةً - وَ اذْكُرُوا»

۲- در ابتدا تعداد مسلمانان، بسیار کم بود. (کلمه ی «قَلِيلٌ» به جای «قَلِيلُونَ»، تأکید بر کم بودن است)

۳- مسلمانان در مکه تا پیش از هجرت به مدینه، دائماً ترس و دلهره داشتند.

«تَخَافُونَ» (فعل مضارع، نشانه ی استمرار است)

۴- در راه حق، از کمی نفرت و ناتوانی و آوارگی نهراسیم، «وَ اذْكُرُوا اِذْ اَنْتُمْ قَلِيلٌ» که یاری خداوند حتمی است. فَأَوْاكُمْ وَ اَيَّدَكُمْ ...

۵- امتیت «فَأَوْاكُمْ»، توان رزمی و پیروزی «اَيَّدَكُمْ بِبَصْرِهِ» و بهبودی وضع اقتصادی «رَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ»، از نعمت های ویژه ی الهی است.

۶- یادآوری روزهای ضعف و مقایسه ی آن با روزهای پیروزی، مایه ی شکرگزاری و عشق و توکل به خداوند است. وَ اذْكُرُوا ... لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

۷- در سایه ی ایمان، خداوند به گروه اندک ضعیف هراسناک، عزت و قدرت و مکت می بخشد. (کل آیه)

ص: ۲۹۹

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٧﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! به خدا و پیامبر خیانت نکنید که در این صورت آگاهانه به امانت های خود خیانت کرده اید.

نکته ها:

در شأن نزول این آیه آمده است: هنگامی که مسلمانان به فرمان پیامبر صلی الله علیه و آله، یهودیان بنی قریظه را محاصره کردند، آنان پیشنهاد صلح و کوچ کردن به شام را دادند و پیامبر نپذیرفت و سعد بن معاذ را به داوری مأمور کرد. یکی از مسلمانان همراه او به نام «ابولبابه» که سابقه دوستی با آنان داشت، با اشاره به گلوی خود به آنان فهماند که در صورت پذیرش حکمیت سعد بن معاذ، همه کشته خواهید شد، جبرئیل این اشاره را به پیامبر صلی الله علیه و آله خبر داد.

ابولبابه شرمنده از این خیانت، خود را به ستون مسجد پیامبر بست و هفت شبانه روز چیزی نخورد، سرانجام خداوند توبه اش را پذیرفت. (۱)

شأن نزول دیگری نیز بیان شده که در جنگ بدر، بعضی از مسلمانان نامه ای به ابوسفیان نوشتند و از نقشه ی پیامبر صلی الله علیه و آله به او خبر دادند، ابوسفیان هم از مشرکان مکه درخواست کمک کرد که هزار نفر برای جنگ بدر به راه افتادند. (۲)

در فرهنگ قرآن، امانت مفهوم وسیعی دارد و تمام شئون زندگی سیاسی، اجتماعی و اخلاقی را شامل می شود از جمله:

الف: تمام نعمت های مادی و معنوی مثل مکتب، قرآن، رهبر، فرزند و آب و خاک.

ب: اهل بیت پیامبر علیهم السلام. (۳)

ج: هم خودمان، امانت برای خویشتیم، چنانکه در آیه ی دیگر می خوانیم: «أَنْتُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ» (۴) و هم جامعه برای ما.

ص: ۳۰۰

۱-۱. تفاسیر مجمع البیان، صافی و نمونه.

۲-۲. تفاسیر مجمع البیان و المیزان.

۳-۳. ملحقات احقاق الحق، ج ۱۴، ص ۵۶۴.

۴-۴. بقره، ۱۸۷.

د: انفال، غنائم، خمس، زکات و اموال عمومی. (بودن آیه در سوره انفال و غنائم جنگ بدر)

ه: امام باقر علیه السلام فرمود: «احکام دین، فرائض و واجبات الهی، امانت است». (۱)

و: حکومت و مسئولیت.

بنابراین نافرمانی و ادا نکردن حقوق و وظایف خود در ارتباط با این امانت ها، خیانت است، چنانکه ابن عباس می گوید: «هر کس چیزی از برنامه های اسلامی را ترک کند، یک نوع خیانتی به خدا و پیامبر مرتکب شده است». (۲) همان گونه که پیشی گرفتن ناصالحان بر صالحان در مسئولیت های اجتماعی، خیانت به خدا و رسول و مسلمانان است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «کسی که در امانت خیانت کند، منافق است، هر چند روزه بگیرد و نماز بخواند. امام صادق علیه السلام فرمودند: نماز و روزه ی مردم شما را نفربید، زیرا گاهی همه ی آنها از روی عادت است. مردم را با راستگویی و ادای امانت امتحان کنید و بشناسید». (۳)

خیانت نکردن در امانت از وظایف و حقوق انسانی است، بنابراین حتی به امانت غیر مسلمان هم نباید خیانت کرد.

پیام ها:

۱- خیانت، با ایمان داشتن سازگار نیست. لازمه ی ایمان، امانت داری است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا»

۲- گاهی یک اشاره به سود دشمن، خیانت است. (با توجه به شأن نزول اول)

۳- افشای اسرار نظامی، خیانتی زشت است. (با توجه به شأن نزول دوم)

۴- خیانت به پیامبر، خیانت به خداوند است. «لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ» («لَا تَخُونُوا» در مورد خدا و پیامبر با هم آمده، در مورد سایر مردم تکرار شده است.)

۵- خیانت به خدا و رسول، خیانت به خود است و زیان آن به خود انسان بازمی گردد. «لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ وَ تَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ» (طبق این معنی که با ظاهر آیه سازگار است، تقدیر گرفتن کلمه ی «لا» در «تَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ»، نیازی نیست.)

ص: ۳۰۱

(۱-۱). تفسیر نورالثقلین.

(۲-۲). تفسیر نمونه.

(۳-۳). کافی، ج ۲، ص ۱۰۴.

۶- امانت مردم به منزله ی امانت خود ما و خیانت به آن خیانت به خودمان است.

لَا تَخُونُوا ... تَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ

۷- خیانت، فطرتاً زشت و محکوم است. «وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

۸- خیانت های آگاهانه، خطرناک است. «وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ» (هم به زشتی خیانت آگاهید و هم پیامدهای بد آن را می دانید)

وَاعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَأَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ (۲۸)

و بدانید که اموال و فرزندانان آزمایشی (برای شما) هستند و البته نزد خداوند (برای کسانی که از عهده ی آزمایش بر آیند)، پاداشی بزرگ است.

نکته ها:

محور بسیاری از لغزش های انسان و ریشه ی بسیاری از گناهان از قبیل: معاملات حرام، احتکار، دروغ، کم فروشی، ترک انفاق، ندادن خمس و زکات، حرص و کارشکنی و سوگندهای دروغ و تضييع حقوق مردم، گریز از میدان جنگ، ترک هجرت و جهاد و...، علاقه به مال و فرزند است. پس اینها عامل امتحان و لغزشند، آن گونه که ابولبابه را (آیه قبل) به لغزش کشید و برای حفظ مال و فرزندان خود، به همکاری با دشمن وادار کرد.

کسانی که از مدینه به ابوسفیان خبر دادند که مسلمانان برای تصاحب کاروان تجارتي آنان نیرو بسیج کرده اند، از مهاجرانی بودند که در مکه مال و فرزندی داشتند. (۱)

قرآن با تعبیرات مختلفی به فتنه بودن مال و فرزند و دل نبستن به آنها و امکان انحراف به واسطه ی آنها هشدار داده است، از جمله:

الف: امکان شرکت شیطان در مال و فرزند انسان. «شَارِكُهُمْ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ» (۲)

ب: افزون خواهی در مال و فرزند و آثار منفی آن. «تَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ» (۳)

ج: بازدارندگی فرزند و مال از یاد خدا. «لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ» (۴)

ص: ۳۰۲

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). اسراء، ۶۴.

٣-٣. حديد، ٢٠.

٤-٤. منافقون، ٩.

د: نجات بخش نبودن اموال و اولاد در قیامت. «لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ» (۱)

در آیه نکاتی به چشم می خورد که نشان می دهد آزمایش مال و فرزند بسیار سخت و جدی و پیروز شدن در آن بسیار مهم است، اولاً: آیه با جمله ی «وَأَعْلَمُوا» آغاز شده که هشدار است. ثانیاً کلمه ی «أَنْتُمْ» نشان می دهد که آزمایش با مال و فرزند چون و چرا ندارد و حتمی است. ثالثاً خود مال و فرزند فتنه شمرده شده اند، نه آنکه وسیله آزمایش و فتنه باشند. (۲)

حضرت علی علیه السلام فرمودند: «لَا يَقُولُنَّ أَحَدُكُمْ اللَّهُمَّ أَنْتَىٰ أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْفِتْنَةِ لِأَنَّهُ لَيْسَ أَحَدٌ إِلَّا وَهُوَ مُشْتَمَلٌ عَلَىٰ فِتْنَةٍ»، هیچ کس دوری از فتنه و آزمایش را نخواهد، زیرا همه ی مردم بدون استثنا دچار آن می شوند، بلکه دوری از لغزش و انحراف در آزمایشها را از خدا درخواست کند. آنگاه حضرت درباره ی عِلَّتْ و فلسفه ی امتحان های الهی فرمود: «تا راضی از ناراضی مشخص شود و عوامل سعادت و شقاوت هر کس در اعمال او مشخص گردد». (۳)

پیام ها:

۱- علاقه ی افراطی به مال و فرزند، انسان را به خیانت می کشد. لَا تَخُونُوا ... وَاعْلَمُوا ... و حتی گاهی موجب دست برداشتن از اصول انسانی و دینی (امانت و ادای امانت) می شود. (با توجه به شأن نزول آیه قبل)

۲- مال و فرزند می توانند دو دام فریبنده باشند. «أَنْتُمْ أَمْوَالُكُمْ وَ أَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ»

۳- توجه به پاداش بزرگ الهی، از اسباب دل کندن از دنیا و ترک خیانت است.

«أَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ»

۴- مال و فرزند با تمام جاذبه هایی که دارند، در مقایسه با الطاف و پاداش های الهی ناچیز هستند. (در برابر «أَمْوَالِكُمْ وَ أَوْلَادِكُمْ» عبارت «أَجْرٌ عَظِيمٌ» آمده است) (۴)

ص: ۳۰۳

۱- ۱. آل عمران، ۱۰.

۲- ۲. تفسیر راهنما.

۳- ۳. نهج البلاغه، حکمت ۹۳.

۴- ۴. اکنون که این سطرها را می نویسم، شب عاشورای حسینی است که امام حسین علیه السلام همه چیز خود را در یک روز با خدا معامله کرد و داغ هایی دید که هر یک به تنهایی کافی است تا انسانی را از پا در آورد، ولی آنچه امام را در برابر تمام حوادث استوار کرد این بود که آنها را در برابر خداوند ناچیز دید. حتی وقتی کودک شش ماهه اش را در برابرش شهید کردند، فرمود: «همین که خداوند ناظر بر این صحنه است، مرا کافی است». و حضرت زینب علیها السلام عصر عاشورا که بدن قطعه قطعه شده برادرش امام حسین علیه السلام را دید فرمود: «خداوندا! این قلیل را از ما قبول کن». و در مجلس یزید نیز

فرمود: «آنچه در کربلا دیدم، جز جمیل و زیبایی از خداوند چیزی نبود». آری، با ایمان به کم بودن و عارضی بودن دنیا و ایمان به بزرگی و اجر عظیم نزد خداوند، می توان با سخت ترین حوادث مقابله کرد.

لَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ تَقْوَى اللَّهِ يَجْعَلُ لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيَغْفِرُ لَكُمْ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ «٢٩»

ای کسانی که ایمان آورده اید! اگر تقوای الهی پیشه کنید، خداوند برایتان فرقانی (قوه ی شناخت حق از باطلی) قرار می دهد و بدی هایتان را از شما می پوشاند و شما را می آمرزد و خداوند صاحب فضل و بخشش بزرگ است.

نکته ها:

وسيله و معيار شناخت حق از باطل متعدّد است، از جمله:

الف: انبیا و اولیای الهی؛ چنانکه پیامبر صلی الله علیه و آله را فاروق نامیدند (۱) ویا در حدیث می خوانیم:

«مَنْ فَارَقَ عَلِيًّا فَقَدْ فَارَقَ اللَّهَ» (۲) هر کس علی علیه السلام را رها کند، خدا را رها کرده است.

ب: کتاب آسمانی؛ که با عرضه امور به آن می توان حق را از باطل تشخیص داد.

ج: تقوا؛ زیرا طوفان غرائز و حبّ و بغض های همراه با بی تقوایی، مانع درک حقایق است.

د: عقل و خرد؛ که بدون آن نمی توان حتی به سراغ وحی رفت.

فرقان و قدرت تشخیص حق از باطل، حکمت و بینشی خدادادی است که به اهل تقوا داده می شود و به علم و سواد و معلومات وابسته نیست.

به گفته ی تفسیر کبیر فخر رازی، «تکفیر سیئات»، پرده پوشی در دنیا و «مغفرت»، رهایی از قهر خدا در آخرت است و به نوشته ی تفسیر نمونه، «تکفیر»، محو آثار اجتماعی و روانی گناه و «مغفرت»، بخشایش نسبت به عذاب دوزخ است.

ص: ۳۰۴

۱-۱. تفسیر فرقان.

۲-۲. ملحقات احقاق الحق، ج ۴، ص ۲۶.

کسانی که تقوا داشته و تمایلات نفسانی را کنار بگذارند، قوه ی تشخیص حقّ به آنها عطا می شود. چنانکه در آیه ی دیگری می خوانیم: «اتَّقُوا اللَّهَ وَ يُعَلِّمَكُمُ اللَّهُ» (۱) از خدا پروا کنید، خداوند شما را آگاه می کند و به یادتان می آورد. گویا روح همچون آینه ای است که تقوا غبار را از آن می زداید و نور حقّ در آن منعکس می شود، چنانکه حضرت علی علیه السلام تقوا را دارو و درمان دل ها، نور و بینایی کوردلی ها و شفا و وسیله ی اصلاح قلب، تطهیر جان، امتیّت ترس های درونی و روشن شدن تاریکی ها می داند، فانّ تقوی الله دواء داء قلوبکم و بصر عمی افتدکم و شفاء مرض اجسادکم و صلاح فساد صدورکم و ظهور دنس انفسکم و جلاء عشا ابصارکم و أمن فزع جأشکم و ضیاء سواد ظلمتکم... (۲) و بر عکس، حرص ها و طمع ها سبب لغزش خردها می شود، حضرت علی علیه السلام می فرماید: «اکثر مصارع العقول تحت بروق المطامع» (۳) بیشتر لغزشگاه خرد، زرق و برق طمع ها می باشد.

حقیقت سرایی است آراسته

هوا و هوس گرد بر خاسته

نبینی که هر جا که برخاست گرد

نبیند نظر، گرچه بیناست مرد

پیام ها:

۱- اگر تقوا داشته باشیم، در آزمایش مال و فرزند، خداوند ما را کمک می کند که چگونه برخورد کنیم. **أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ... إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا**

۲- عملکرد انسان، در بینش او تأثیر دارد. کسی که تقوا دارد، علاوه بر علم، فطرت، عقل و تجربه، خداوند بصیرت و شناخت ویژه ای به او می دهد.

«فرقان» نکره آمده است تا نشان دهد که بصیرت خاصی مراد است)

۳- تقوا، هم عامل شناخت صحیح، «فرقان» هم مایه ی آبرو و حیثیت اجتماعی، «يُكْفِرُ عَنْكُمْ» و هم سبب مغفرت اخروی است. «يَغْفِرُ لَكُمْ»

۴- اعطای بصیرت ویژه به پرهیزکاران و بخشایش گناهان آنان، تفضلی از جانب خداوند است. **يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا... وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ**

ص: ۳۰۵

٢-٢. نهج البلاغه، خطبه ١٨٩.

٣-٣. نهج البلاغه، حكمت ٢١٩.

وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يُقَتِّلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ ﴿٣٠﴾

و(به یاد آور) زمانی که کافران درباره ی تو نقشه می کشیدند تا تو را زندانی کنند، یا تو را بکشند یا(از مکه) تبعید کنند. و آنان نقشه می کشیدند و خدا هم(با خنثی کردن توطئه های آنان)تدبیر می کرد و خداوند، بهترین تدبیرکنندگان است.

نکته ها:

«مکر»، به معنای تدبیر، چاره اندیشی، طرح و نقشه است.

این آیه اشاره به «لیله المبيت» و توطئه ی کفار برای قتل رسول خدا صلی الله علیه و آله دارد که آن حضرت از طریق جرئیل آگاه شد و علی علیه السلام به جای او در بستر خوابید و پیامبر شبانه از خانه خارج شد و به غار ثور رفت و از آنجا به مدینه هجرت کرد.

ضمناً در شب هجرت، چون علی علیه السلام حاضر شد جان خود را فدای پیامبر کند، آیه «وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ» (۱) در مورد حضرت علی علیه السلام نازل شد. (۲)

سه طرح و نقشه ای که برای مقابله ی کفار با پیامبر صلی الله علیه و آله در آیه مطرح شده، محصول جلسه ی مشرکان در «دار الندوه» بود و بالاخره نقشه ی قتل را تصویب کردند که از هر قبیله یک نفر آماده شود و دسته جمعی حمله کرده، پیامبر را بکشند تا بستگان آن حضرت نتوانند برای خونخواهی، با همه ی قبایل درگیر شوند.

این آیه، ممکن است با توجه به آیه ی ۲۷ همین سوره باشد که فرمود: به خدا و رسول خیانت نکنید و اگر خیانت کنید، با تدبیر الهی رسوا می شوید.

چه بسا خداوند امور مهمی را با موجود ضعیفی انجام می دهد و یا توطئه های بسیار بزرگی را با آن خنثی می کند؛ فرزند آدم از کلاغ آموزش می بیند، مرگ سلیمان با موریانه کشف می شود، بلقیس با هدهد دعوت می شود، فیل سواران ابرهه، با پرندگان کوچکی به نام

ص: ۳۰۶

۱-۱. بقره، ۲۰۷.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

ابابیل و نمرود با پشه نابود می شوند، و توطئه ی کفار مکه با عنکبوتی خنثی می شود. اینها همه برای نشان دادن نهایت ضعف و ناتوانی بشر در برابر قدرت بی پایان الهی است.

پیام ها:

۱- یادآوری امدادهای الهی و خطرهایی که خدا از ما دور کرده، مایه ی آرامش و قوت قلب است. **وَ إِذْ يَمْكُرُ بِكَ ...**

۲- زندان و ترور و تبعید، ابزار دست جناران تاریخ برای مقابله با حق است.

لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ ...

۳- کفر، انسان را تا حد پیامبرکشی می کشاند. **الَّذِينَ كَفَرُوا ... يَقْتُلُوكَ**

۴- در مقابل سخن حق، هیچ دلیل و منطقی وجود ندارد. کافران به جای حل مسئله و پذیرش حق، برای حذف موضوع حق و مردان حق اقدام می کنند.

الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ ...

۵- توطئه ی کفار علیه مسلمانان همیشگی و حمایت خداوند هم از آنها دائمی است. **يَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ** (چنین نیست که همیشه دشمنان به اهداف خود برسند، خداوند با تدبیر خود، توطئه های آنان را خنثی می کند).

۶- هر که با طرفداران حق حيله کند، با خداوند طرف است. **يَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ**

۷- خداوند، حامی کتاب و اولیای خویش است و با تار عنکبوت، اشرف مخلوقات را حفظ می کند و بزرگ ترین توطئه ها را خنثی کرده، مسیر تاریخ را عوض می کند. **وَ اللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ**

۸- هر جا لازم باشد، خداوند اولیای خود را از توطئه ها آگاه می کند. نقشه ای را که می خواستند کسی نفهمد، همه ی دنیا فهمیدند. **وَ اللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ**

وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٣١﴾

و هرگاه آیات ما بر آنان تلاوت شود، گویند: به خوبی شنیدیم (چیز مهمی نیست)، اگر بخواهیم قطعاً مانند این قرآن را بیان می‌کنیم، این جز افسانه‌های پیشینیان نیست.

نکته‌ها:

در آیه ی قبل، سخن از مکرهای پی در پی کفار و توطئه برای طرد و کشتن پیامبر صلی الله علیه و آله بود، این آیه نمونه ای از مکرهای فرهنگی آنان را که برای تحقیر مکتب و قرآن طرح شده است، بیان می‌کند.

«الأساطير» جمع «اسطوره»، به معنای افسانه‌های خرافی و خیالی است که یا درباره ی انسان‌های اولیه است و یا ساخته و پرداخته آنان است.

نضربن حارث در سفر به ایران، داستان رستم و اسفندیار را فراگرفت و در حجاز برای مردم بازگو می‌کرد و مدعی بود که من هم می‌توانم مثل محمد صلی الله علیه و آله حرف بزنم و قصه بگویم. (۱)

پیام‌ها:

۱- از حربه‌های دشمن، عوام فریبی، سبک شمردن و مسخره کردن حق است.

«قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا» اما دشمنان طبل تو خالی اند و تنها ادعا دارند و در عمل، از آوردن نظیر قرآن عاجزند.

۲- دشمنان نیز به برتری و فوق تصور بودن قرآن، اعتراف داشتند. «إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ»

۳- تهمت تحجر، سنت‌گرایی و کهنه پرستی، از قدیمی‌ترین تهمت‌ها به مؤمنان است. «أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ»

ص: ۳۰۸

وَإِذْ قَالُوا لِلَّهِمْ إِنَّ كَانَ لَهَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ أَوْ اثْبِتْنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣٢﴾

و(به یاد آور) زمانی که مخالفان(دست به دعا برداشته) گفتند:خدایا! اگر این(اسلام و قرآن)همان حقّ از جانب تو است،پس بر ما از آسمان سنگ هایی بباران یا عذابی دردناک برای ما بیاور.

نکته ها:

این گونه نفرین ها،یا از شدّت تعصّب و لجاجت است و یا برای عوام فریبی.بر خود نفرین می کنند تا مردم ساده دل احساس کنند که آنان حقّ هستند و اسلام،باطل است.

پس از تعیین حضرت علی علیه السلام به امامت از سوی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله که به فرمان خداوند در غدیر خم انجام شد و حضرت فرمودند:«مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَهَذَا عَلِيٌّ مَوْلَاهُ»،نعمان بن حارث که از منافقان بود،نزد پیامبر آمده،گفت:ما را به توحید،نبوّت،جهاد،حج،روزه،نماز و زکات،دستور دادی پذیرفتیم،حالا هم این جوان را امام ما قرار داده ای؟! پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود:

«به فرمان خدا بود».

او از شدّت ناراحتی به خود نفرین کرد و در نفرین،همین آیه را خواند. (۱)اما هنوز چند قدمی برنداشته بود که سنگی از آسمان بر سر او فرود آمد و او را به هلاکت رساند و آیات اوّل سوره ی معارج نازل گردید. (۲)«سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ»

پیام ها:

۱- گاهی تقدّس نمایی و سوگند یاد کردن،از حربه های دشمن برای فریب مؤمنان است. اَللّهُمَّ ...

۲- عناد و لجاجت،انسان را تا مرز رضایت به نابودی خویش پیش می برد.

ص: ۳۰۹

۱- ۱). الغدير، ج ۱، ص ۲۳۹-۲۶۶، به نقل از ۳۰ نفر از علمای اهل سنت.

۲- ۲). تفسیر مجمع البیان.

۳- برخی از مخالفان پیامبر، به خدا و تأثیر او در هستی و اثر داشتن دعا معتقد بودند. **اَللّٰهُمَّ اِنْ كَانَ ... فَاَمْطِرْ عَلَيْنَا ... اَوْ اِثْنَا ...**
وَ مَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَ اَنْتَ فِيهِمْ وَ مَا كَانَ اللّٰهُ مُعَذِّبَهُمْ وَ هُمْ يَسْتَعْفِرُونَ (۳۳)

و(لی) تا تو در میان مردمی، خداوند بر آن نیست که آنان را عذاب کند، و تا آنان استغفار می کنند، خداوند عذاب کننده ی آنان نیست.

نکته ها:

با توجه به این که در آیه ی بعد، کفار مکه به عذاب تهدید شده اند، معلوم می شود که منظور از نفی عذاب در این آیه، برداشته شدن عذاب عمومی از مسلمانان به برکت وجود شخص پیامبر صلی الله علیه و آله است، مثل عذاب های اقوام پیشین، و گرنه اشخاصی در موارد خاصی گرفتار عذاب الهی شده اند. مانند: نعمان بن حارث در آیه ی قبل.

در احادیث آمده است که خداوند به خاطر وجود برخی افراد پاک و علمای ریائی، سختی و عذاب را از دیگران برمی دارد. چنانکه در ماجرای قلع و قمع قوم لوط، حضرت ابراهیم به فرشتگان مأمور عذاب گفت: **«اِنَّ فِيْهَا لُوطًا»** یعنی آیا با وجود یک مرد خدایی در منطقه، آنجا را نابود می سازید؟! فرشتگان گفتند: ما می دانیم که لوط در آنجاست و به او دستور دادیم تا از آنجا خارج شود. (۱)

یا حضرت علی علیه السلام پس از رحلت پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «یکی از دو امان از میان ما رفت، امان دیگر را که استغفار است حفظ کنید». (۲)

و یا در روایت می خوانیم امام رضا علیه السلام به زکریا ابن آدم فرمود: «در شهر قم بمان! که خداوند همان گونه که به واسطه ی امام کاظم علیه السلام بلا و عذاب را از اهل بغداد برداشت، به واسطه ی

ص: ۳۱۰

۱- ۱. عنکبوت، ۳۱-۳۲.

۲- ۲. نهج البلاغه، حکمت ۸۸.

وجود تو نیز بلا را از آن شهر دور می کند». (۱)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «مرگ و زندگی من برای شما خیر است؛ در زمان حیاتم خداوند عذاب را از شما بر می دارد و پس از مرگ نیز با عرضه ی اعمالتان به من، با استغفار و طلب بخشش من، مشمول خیر می شوید.» اما فی ممانی فتعرض علی اعمالکم فاستغفر لکم» (۲)

نافرمانی و انجام بعضی گناهان، از اسباب نزول بلا و عذاب الهی است، و راه جبران آن توبه و استغفار است. «وَ مَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَ هُمْ يَسْتَعْفِرُونَ» چنانکه در دعای کمیل می خوانیم: «اللهم اغفر لی الذنوب الّتی تنزل البلاء» و همان گونه که خداوند در آیه ای دیگر می فرماید: «وَ مَا كَانَ رَبُّكَ لِیُهْلِكَ الْقُرَى بِظُلْمٍ وَ أَهْلَهَا مُضِلِحُونَ» (۳) تا وقتی که مردم اهل صلاح و اصلاح باشند، خداوند آنان را هلاک نمی کند.

پیام ها:

۱- وجود پیامبر صلی الله علیه و آله و مردان خدا، مایه ی امان برای اهل زمین است. «وَ مَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَ أَنْتَ فِيهِمْ»

۲- استغفار، مانع بلاست. «وَ مَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَ هُمْ يَسْتَعْفِرُونَ» (برگشت از کفر و الحاد نیز نوعی استغفار است).

۳- توبه و استغفار، اهمیت ویژه ای نزد خدا دارد، چنانکه سرنوشت امتی را نیز تغییر می دهد. «وَ مَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَ هُمْ يَسْتَعْفِرُونَ»

وَ مَا لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ وَ هُمْ يَصِيدُونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ مَا كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ إِنْ أُولِيَاءُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۳۴)

و چرا خداوند آنها را عذاب نکند؟ با اینکه آنان (مردم را) از مسجد الحرام باز می دارند، در حالی که سرپرست آنجا نیستند. جز افراد پرهیزگار دیگران حق تولیت و سرپرستی آن را ندارند، ولی بیشترشان نمی دانند.

ص: ۳۱۱

۱- ۱. بحار، ج ۵۷، ص ۲۱۷.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳. هود، ۱۱۷.

نکته ها:

در آیه ی قبل، خداوند به خاطر وجود پیامبر صلی الله علیه و آله در میان مردم و همچنین برگشت و توبه و استغفارشان، عذابى همچون عذاب آسمانى قوم عاد و ثمود را از آنان برداشت، اما در این آیه سخن از عذاب آنان است که مى توان گفت: آنها استحقاق عذاب را دارند، هر چند خداوند به خاطر وجود پیامبر صلی الله علیه و آله عذابشان نمى کند.

البته ممکن است مراد از عذاب در این آیه، بلاها و سختی های جنگ و اسارت باشد.

حضرت علی علیه السلام مى فرماید: «اللّٰهُ اللهُ فى بیت ربکم لا تخلوه ما بقیتم فانه ان ترک لم تناظروا» (۱)، از خدا پروا کنید، از خدا پروا کنید، درباره ی خانه ی خدایتان که اگر آن را رها کنید و تعطیل شود، عذاب الهی، بی درنگ شما را فرا خواهد گرفت.

پیام ها:

□
۱- آنان که مانع ورود مؤمنان به مسجد الحرام مى شوند، افراد بی تقوایی هستند و باید منتظر عذاب الهی باشند. وَ مَا لَهُمْ إِلَّا
يُعَذَّبُهُمْ ...

۲- کفار، خود را به ناحق متولّی مسجد الحرام مى پنداشتند. «وَ مَا كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ»

۳- تولیت خانه ای که به دست ابراهیم خلیل علیه السلام و بر اساس تقوا ساخته شده، نباید به دست افراد بی تقوا باشد. «إِنْ
أَوْلِيَاءُؤُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ»

۴- تعیین سرپرست برای رسیدگی به امور مسجد الحرام ضروری است. «إِنْ أَوْلِيَاءُؤُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ» (از این که آیه شرایط متولّی را بیان مى کند نه اصل آن را، پس تعیین تولیت لازم است)

ص: ۳۱۲

وَ مَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَ تَصْدِيَةً فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٥﴾

(دعا و) نمازشان نزد بیت الله (کعبه)، جز سوت و دست زدن نبود.

پس به خاطر آنکه کفر می ورزیدید، عذاب (الهی را) بچشید.

نکته ها:

«مُكَاءً»، به معنای سوت زدن و «تَصْدِيَةً»، به معنای دست زدن است.

سوت کشیدن آنان شاید به خاطر اعلام حضورشان نسبت به بت هایی بوده که در کعبه قرار داشته است.

مفسران از مصادیق روشن عذاب در جمله ی «فَذُوقُوا الْعَذَابَ» را شکست مشرکان در جنگ بدر می دانند. (۱)

پیام ها:

۱- بی احترامی و انجام امور لغو و بیهوده، همچون دست و سوت زدن در مکان مقدس، نشان دهنده ی لیاقت نداشتن برای تولیت آن مکان است. **إِنْ أَوْلِيَاؤُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ ... وَ مَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَ تَصْدِيَةً**

۲- در طول تاریخ، مراسم مذهبی دستخوش تحریف و یا آمیخته به اموری لغو شده است. **صَلَاتُهُمْ ... مُكَاءً وَ تَصْدِيَةً**

۳- گاهی مقدس ترین مراکز، صحنه ی بالاترین خرافات می شود. **عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَ تَصْدِيَةً**

۴- کفر و بی احترامی به مقدسات، عذاب الهی را بدنبال دارد. **«مُكَاءً وَ تَصْدِيَةً فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ»**

۵- لجاجت و استمرار در کفر و انحراف، عامل نزول عذاب است. **فَذُوقُوا الْعَذَابَ**

ص: ۳۱۳

بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ»

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصِدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَسَيُنْفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسِيرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ وَالَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ ﴿٣٦﴾

همانا آنان که کافر شدند، اموال خود را صرف می کنند تا از (رفتن مردم به) راه خدا جلوگیری کنند. در آینده نیز این گونه خرجها را خواهند داشت، سپس (اموال هزینه شده) مایه ی حسرت آنان می گردد و آنگاه شکست می خورند. و آنان که کافر شدند، به سوی دوزخ محشور خواهند شد.

نکته ها:

بعضی نزول این آیه را درباره ی بودجه ی سنگینی که کفار مکه برای جنگ بدر خرج کردند، می دانند، ولی عمومیت آیه، شامل همه ی بودجه هایی می شود که صرف مبارزه و مقابله با اسلام می شود.

تکرار جمله ی «الَّذِينَ كَفَرُوا» شاید برای آن باشد که برخی از کفار سرمایه گذار، بعداً مسلمان شدند و حسرت پول های خرج شده را می خوردند، برخی هم که بر کفر باقی ماندند و اهل دوزخ شدند. آری، جهنم برای کفاری است که بر کفر خود باقی می ماندند، اما مؤمنان اگر به نتیجه هم نرسند حسرت نمی خورند، چون خداوند اجر آنها را می دهد.

پیام ها:

۱- کفار همواره برای جلوگیری از گسترش اسلام، اموال خود را خرج می کنند، ولی در نهایت نتیجه ای جز حسرت و شکست قطعی ندارد. (تمام آیه)

۲- پیامبر صلی الله علیه و آله، خبر غیبی می دهد که در آینده نیز بر ضد اسلام سرمایه گذاری خواهند کرد، ولی پیروزی با اسلام است. فَسَيُنْفِقُونَهَا ... ثُمَّ يُغْلَبُونَ

۳- تلاش کافران تنها شکست دنیوی ندارد، بلکه عذاب اخروی نیز دارد.

۴- بی ایمانی و کفر، سبب سقوط انسان و ورود به دوزخ است. «وَالَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ»

لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضُهُ عَلَىٰ بَعْضٍ فَيَرْكُمُهُ جَمِيعًا فَيَجْعَلُهُ فِي جَهَنَّمَ أَوْلِيكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ» (۳۷)

(این حسرت، شکست و عذاب، برای آن است که خداوند، ناپاک را از پاک (در این جهان و آن جهان) جدا کند و پلیدی ها را برهم نهد و همه را متراکم سازد و در دوزخ قرار دهد، آنان همان زیانکارانند.

نکته ها:

«فَيَرْكُمُهُ» ، به معنای متراکم ساختن و روی هم انباشتن است.

گرچه جهنم بسیار بزرگ است و پیوسته می گوید: «هَلْ مِنْ مَّزِيدٍ» (۱) و بیشتر می خواهد، ولی هر یک از دوزخیان در تنگنا به سر می برند. همانند دیوار بزرگی که جای میخ های بسیار دارد، ولی هر میخی در فشار است.

پیام ها:

۱- از نتایج جنگ حق و باطل، روشن شدن روحيات، انگیزه ها، عملکردها، تعهدات و توطئه هاست تا جوهره ی انسان ها کشف شود. «لِيَمِيزَ اللَّهُ»

۲- جداسازی طرفداران حق از باطل، از سنت های الهی است. «لِيَمِيزَ اللَّهُ» چنانکه در روز قیامت نیز خطاب می شود: «وَ اُمَّتًا زُورًا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ» (۲)

۳- تراکم، فشار و ضیق مکان، از ویژگی های دوزخ و دوزخیان است. «فَيَرْكُمُهُ جَمِيعًا فَيَجْعَلُهُ فِي جَهَنَّمَ»

۴- خسارت واقعی انسان، دوزخی شدن اوست. «فِي جَهَنَّمَ أَوْلِيكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ»

ص: ۳۱۵

۱- ۱. (۱) ق، ۳۰.

۲- ۲. (۲) یس، ۵۹.

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنِّي سَأَلْتُ رَبِّي فَمَا يَفْعَلُ بِهِمْ مَا لَهُمْ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٣٨﴾

(ای پیامبر!) به کافران بگو: اگر (از انحراف و عملکردهای ناپسند) دست بردارند، گذشته ی آنان بخشوده می شود و اگر (به روش سابق خود) برگردند، به تحقیق سنت الهی در برخورد با گذشتگان، (درباره ی آنان نیز) جاری است.

نکته ها:

«انتها»، به معنای پذیرش نهی و دست برداشتن و انجام ندادن کاری به خاطر نهی از آن کار است.

پیام ها:

۱- پیامبر مأمور است سنت خداوند، (مغفرت در صورت توبه کردن و سرکوبی و نابودی در صورت لجاجت کافران) را به مردم ابلاغ کند. قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنِّي سَأَلْتُ رَبِّي فَمَا يَفْعَلُ بِهِمْ مَا لَهُمْ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ...

۲- توبه ی کافر و بی دین هم پذیرفته می شود. «قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنِّي سَأَلْتُ رَبِّي فَمَا يَفْعَلُ بِهِمْ مَا لَهُمْ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

۳- در اسلام، همواره راه توبه و اصلاح به روی افراد باز است و بن بست وجود ندارد. «إِنِّي سَأَلْتُ رَبِّي فَمَا يَفْعَلُ بِهِمْ مَا لَهُمْ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

۴- در قضاوت، میزان حال فعلی اشخاص است، نه گذشته ی آنان. قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنِّي سَأَلْتُ رَبِّي فَمَا يَفْعَلُ بِهِمْ مَا لَهُمْ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ...

۵- اسلام، جنگ طلب نیست، بلکه در پی اصلاح است. «إِنِّي سَأَلْتُ رَبِّي فَمَا يَفْعَلُ بِهِمْ مَا لَهُمْ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

۶- مسلمان شدن، گناهان و خلاف های قبلی را محو می کند. «إِنِّي سَأَلْتُ رَبِّي فَمَا يَفْعَلُ بِهِمْ مَا لَهُمْ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» چنانکه در حدیث می

خوانیم: «الاسلام يَجِبُ ما قبله». (۱)

ص: ۳۱۶

۷- تشویق، در کنار تهدید قرار دارد. **إِنْ يَنْتَهُوا ... إِنْ يَعُودُوا**

۸- باز گذاشتن روزنه ی امید، نباید چنان باشد که احساس شود از روی ضعف، سراغ مجرمان رفته ایم. **«إِنْ يَنْتَهُوا، إِنْ يَعُودُوا»**

۹- اول تشویق و اتمام حجت، سپس تهدید و خشونت. **«إِنْ يَنْتَهُوا، إِنْ يَعُودُوا»**

۱۰- قانون عادلانه و حکیمانه ی الهی در طول تاریخ، نسبت به همه یکسان و تغییرناپذیر بوده است. **«فَقَدْ مَضَّتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ»**

۱۱- **سُنَّتُ الْهَيْ**، نجات و پیروزی انبیا و به کیفر رساندن کفرپیشگان است. **«فَقَدْ مَضَّتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ»** چنانکه آیه دیگر می فرماید: **«كَتَبَ اللَّهُ لَأَعْلَبَنَ أَنَا وَرُسُلِي» (۱)**

۱۲- از تاریخ و سرنوشت دیگران عبرت بگیریم. **«فَقَدْ مَضَّتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ»**

وَ قَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَ يَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ فَإِنْ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۳۹)

و با آنان (دشمنان) بجنگید تا فتنه ای (از کفر و شرک) بر جای نماند و دین، یکسره برای خدا باشد، پس اگر (از کفر خود) دست کشیدند، همانا خداوند به آنچه انجام می دهند بیناست.

نکته ها:

جنگ و جهاد در اسلام، برای کشور گشایی نیست، بلکه برای گسترش مکتب اسلام و مقابله با فتنه است. در قرآن، فتنه بالاتر از قتل، **«الْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ» (۲)** بلکه شدیدتر از آن شمرده شده است. **«الْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ» (۳)**

«فتنه»، معنای وسیعی دارد و شامل هر گونه اعمال فشار می شود. در قرآن، فتنه به معنای شرک نیز آمده است، شاید به این لحاظ که از سوی مشرکان انواع محدودیت ها و اعمال فشارها بر فکر و روح حق طلبان و جامعه ی آنان انجام می گیرد، یا از آن جهت که شرک،

ص: ۳۱۷

۱-۱. مجادله، ۲۱.

۲-۲. بقره، ۲۱۷.

۳-۳. بقره، ۱۹۱.

موجب عذاب ابدی می شود. همچنین تحمیل کفر بر مؤمنان و انسان های پاک فطرت نیز فتنه است. (۱)

به فرموده ی امام صادق علیه السلام تحقّق قطعی و نهایی این آیه، در زمان حضرت مهدی علیه السلام است. (۲) امام باقر علیه السلام فرمود: «تأویل این آیه هنوز نیامده است، آنگاه که زمان تأویل آیه برسد، فتنه گران کشته و شرکی نخواهد بود». (۳)

این آیه، با آزادی در پذیرش دین: «لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ» (۴) منافات ندارد، چون باید فتنه و طاغوت را زدود، تا فضا برای انتخاب و اختیار انسان باز شود.

پیام ها:

۱- هدف از جهاد در اسلام، رفع فتنه و سلطه ی کفار و ایجاد فضای سالم برای دعوت به حق است. قَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَ ...

۲- تا زمانی که کفار مشغول فتنه گری اند، فرمان مبارزه وجود دارد. «قَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ»

۳- دشمنان، در هر مقطع که دست از جنگ بکشند، با آنان، برخوردی مناسب در همان مقطع می شود. فَإِنْ اُنْتَهَوْا ...

وَ إِنْ تَوَلَّوْا فَاَعْلَمُوْا أَنَّ اللّٰهَ مَوْلَاكُمْ نِعْمَ الْمَوْلٰى وَ نِعْمَ النَّصِيْرُ» (۴۰)

و اگر (باز هم) سرپیچی کرده و روی بگردانند، بدانید که خداوند، مولى و سرپرست شماست، چه خوش مولایی و چه نیکو یابوری است.

پیام ها:

۱- در مدیریت مسائل نظامی و برنامه ریزی های سیاسی، باید همه ی جوانب و شرایط را پیش بینی کرد. «فَإِنْ اُنْتَهَوْا - وَ إِنْ تَوَلَّوْا»

ص: ۳۱۸

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳). کافی، ج ۸، ص ۲۰۱.

۴- ۴). بقره، ۲۵۶.

۲- شما به وظیفه عمل کنید، اگر دیگران عمل نکردند یا اعراض کردند، خداوند یاور شماست. «وَإِنْ تَوَلَّوْا فَاَعْلَمُوْا اَنَّ اللّٰهَ مُوَلِّا۟كُمْ»

۳- از ولایت و نصرت الهی غافل نشوید. «فَاَعْلَمُوْا» (ایمان به ولایت و نصرت الهی، موجب رشد و تقویت انگیزه‌ی مبارزه با فتنه‌گران است و یاد الطاف او، به دل‌های مؤمنان در مقابل توطئه‌ها و لجاجت‌ها آرامش می‌بخشد.)

۴- خداوند، بهترین مولاست، چون نه ما را به دیگری می‌سپارد، نه ما را فراموش می‌کند، نه ما را برای نیاز خودش می‌خواهد و نه حق و اجر کسی را ضایع می‌سازد. «نِعْمَ الْمَوْلٰی»

۵- یاری خداوند، برتر از هر یآوری است. «نِعْمَ النَّصِيْرُ»

ص: ۳۱۹

وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِي الْقُرْبَىٰ وَ الْيَتَامَىٰ وَ الْمَسَاكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَ مَا أَنْزَلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقَىٰ الْجَمْعَانِ وَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤١﴾

بدانید که هر چه غنیمت گرفتید، همانا خمس (یک پنجم) آن برای خداوند و رسول خدا و خویشاوندان (او، اهل بیت علیهم السلام) و یتیمان و بینوایان و در راه ماندگان (از سادات) است، اگر به خداوند و آنچه بر بنده ی خود، روز جدایی (حق از باطل)، روز درگیری دو گروه (با ایمان و بی ایمان در جنگ بدر) نازل کردیم، ایمان دارید و خداوند بر هر چیزی تواناست.

نکته ها:

مخاطب این آیه در هنگام نزول، کسانی هستند که همراه پیامبر در جنگ بدر شرکت کرده و با جانفشانی و از جان گذشتگی، پیروزی را بدست آورده اند. کسانی که اهل نماز، روزه، هجرت، جهاد و شهادت بودند و چشم امید پیامبر به آنان بود، اما با این حال خداوند در این آیه می فرماید: ای مجاهدان جبهه ی بدر، اگر به خدا و پیامبر و قرآن ایمان دارید، خمس غنائم را بدهید. یعنی شرط ایمان به خدا، علاوه بر نماز و روزه و جهاد، ادای واجب یعنی خمس است.

واژه ی «غنیمت» و «غرامت»، هر یک شش بار در قرآن آمده است. همان گونه که غرامت شامل هر گونه ضرر مالی می شود، نه فقط ضرر جنگی، غنیمت هم نه تنها در آمد جنگی، بلکه هر گونه منفعتی را در بر می گیرد. کتب لغت مانند لسان العرب، تاج العروس و قاموس و مفسران اهل سنت از قبیل قرطبی، فخر رازی و آلوسی نیز در عمومیت لغت، شک ندارند.

همچنین در مفردات راغب آمده است: به هر چیزی که انسان بدست می آورد، غنیمت گفته

شده است. در قرآن نیز لفظ غنیمت، برای غنائم غیر جنگی بکار رفته است: «فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ» (۱) حضرت علی علیه السلام نیز می فرماید: «مَنْ اخذَ بِهَا لِحَقِّ وَ غَنَمٍ» (۲)، کسی که به آیین خداوند عمل کند، به مقصود رسیده و بهره می برد.

طبق روایات و به عقیده ی شیعه، غنیمت در این آیه شامل هر گونه در آمدی اعم از کسب و کار و تجارت می شود. و نزول آیه در جنگ بدر، دلیل این نیست که خمس تنها در غنائم جنگی باشد و اگر هم مراد از غنیمت در آیه تنها غنائم جنگی باشد، باید گفت: یک مورد از خمس در این آیه آمده و موارد دیگر در روایات مطرح شده است.

خمس، در روایات نیز از اهمیت ویژه ای برخوردار است، از جمله این که هر کس خمس مالش را نپردازد، مالش حلال نمی شود و نمی تواند در آن تصرف کند.

فقها، خمس را در هفت چیز واجب می دانند: ۱. سود و منفعت کسب و در آمد سالیانه، ۲. گنج، ۳. معادن، ۴. گوه‌هایی که از غواصی به دست می آید، ۵. مال حلال مخلوط به حرام، ۶. زمینی که کافر ذمی از مسلمان بخرد، ۷. غنیمت جنگی. (۳)

بسیار روشن است که خداوند نیاز به خمس ندارد، بنابراین سهم خدا، برای حاکمیت قانون خدا و ولایت رسول، تبلیغات و رساندن ندای اسلام به گوش جهانیان، نجات مستضعفان و جلوگیری از مفسدان است.

بر پایه ی روایات، سهم خدا در اختیار رسول و سهم رسول پس از او، در اختیار امام است. (۴)

و این سه سهم در زمان غیبت امام، در اختیار نواب خاص و یا نواب عام او یعنی مجتهد جامع الشرایط و مرجع تقلید قرار داده می شود. (۵)

«ذی القربی»، به دلیل روایات بسیار از شیعه (۶) و نیز برخی روایات اهل سنت، همه ی بستگان پیامبر صلی الله علیه و آله نیستند، بلکه مراد، امامان اهل بیت علیهم السلام می باشند که مقام امامت و رهبری دارند و خمس، متعلق به رهبر و حکومت اسلامی است، نه فامیل پیامبر.

ص: ۳۲۱

۱- ۱. نساء، ۹۴.

۲- ۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۲۰.

۳- ۳. برای توضیح بیشتر به توضیح المسائل مراجعه کنید.

۴- ۴. تفسیر صافی.

۵- ۵. تفسیر نمونه.

۶- ۶. تفسیر نورالثقلین و کافی، ج ۱، ص ۵۴۴.

علاوه بر روایات، قرار گرفتن ذی القربی، در ردیف «لله و للرسول» به خصوص با حرف «لام»، نشانه ی آن است که ذی القربی افراد خاصی هستند که در خط خدا و رسولند.

از مصارف دیگر خمس در روایات، مساکین و در راه ماندگان از سادات بنی هاشم است، چون گرفتن زکات بر فقرای سادات حرام است، پس باید از طریق خمس، نیازهای آنان تأمین شود. (۱) در واقع اسلام برای برطرف کردن محرومیت های جامعه، دو چیز را واجب کرده است: یکی زکات که مربوط به همه ی فقرای جامعه می باشد و دیگری خمس که بخشی از آن مخصوص فقرای سادات است و خمس و زکات به اندازه ی نیاز سال فقرا به آنان پرداخت می شود، نه بیشتر.

امام رضا علیه السلام فرمودند: «تصمیم گیری در مقدار سهم برای هر یک از موارد ششگانه ی ذکر شده در آیه، با امام است.»

(۲)

پیام ها:

۱- پرداخت خمس واجب است، گرچه در آمد و غنائم کم باشد. «غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ»

۲- حال که با نصرت الهی در «بدر» پیروز شدید، حقّ خدا و رسول و اهل بیت علیهم السلام و خمس غنائم را پردازید. غَنِمْتُمْ ...
فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ

۳- اسلام، مالکیت اشخاص حقوقی را پذیرفته است. «لِلرَّسُولِ وَ لِلذِّي الْقَرْبِيِّ»

۴- محرومیت زدایی، از برنامه های اسلام است و باید از ثمره ی جهاد و غنائم به سود فقرا گام برداشت. «و الْمَسَاكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ»

۵- ایمان، عامل عمل به وظیفه و ایثار است. لِلَّهِ خُمُسُهُ ... إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ

۶- دل کندن از مال، آن قدر دشوار است که گاهی رزمندگان هم در آن می مانند.

غَنِمْتُمْ ... إِنْ كُنْتُمْ ...

۷- نشانه ی ایمان کامل، خمس دادن است. بعد از بیان ایمان، عبادت، هجرت و جهاد می فرماید: لِلَّهِ خُمُسُهُ ... إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ
... بنابراین خمس، واجب دائمی و

ص: ۳۲۲

(۱- ۱). تفسیر مجمع البیان، وسائل، ج ۶، کتاب الخمس.

(۲- ۲). تفسیر صافی.

مستمر است، نه موسمی و موقت، چون شرط ایمان است.

۸- عبودیت، رمز دریافت معارف الهی است و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، بنده ی خالص خدا بود. «وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا»

۹- وجود پیامبر میان مسلمانان، عامل یاری خداوند و پیروزی آنان است. «مَا أَنْزَلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ»

۱۰- امداد الهی در جنگ بدر، حقیقت اسلام را روشن کرد، «يَوْمَ الْفُرْقَانِ» و نمودی از قدرت خداوند بود. «وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدُوِّ الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدُوِّ الْقُصْوَىٰ وَالرَّكْبُ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَلَوْ تَوَاعَدْتُمْ لِاخْتِلَافْتُمْ فِي الْمِيعَادِ وَلَكِن لِّيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَن بَيْنِهِ وَيُحْيِيَ مَنْ حَيَّ عَن بَيْنِهِ وَإِنَّ اللَّهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٤٢﴾

(به یاد آورید) زمانی که شما در جانب پایین بودید و دشمنان در جانب بالا- (بر شما برتری داشتند) و کاروان (تجاری ابوسفیان) از شما پایین تر بود و اگر قرار قبلی (برای جنگ هم) می گذاشتید، به توافق نمی رسیدید. (زیرا هم بالا دست شما دشمن بود، هم پایین شما و شما بین دو صف مخالف بودید و هرگز تن به چنین جنگی نمی دادید.) ولی (خداوند شما را در برابر عمل انجام شده قرار داد) تا کاری را که خدا می خواست، تحقق بخشد، تا هر کس (به گمراهی) هلاک می شود، از روی حجت و آگاهی هلاک شود و هر کس (به هدایت) حیات یافت، از روی دلیل، حیات یابد و همانا خداوند شنوا و داناست.

نکته ها:

«عدوه» از «عدو» به معنای حاشیه، کنار و اطراف است. کلمه ی «دنیا» از «دُنُو» به معنای پایین و نزدیک تر و «قصوی» و «اقصی» به معنای دورتر و بالاتر است. که این دو بیانگر

منطقه‌ی عملیاتی جنگ بدر است که مسلمانان نزدیکتر از کفار به مدینه بوده‌اند یا آنها در منطقه‌ای پایین‌تر و پست‌تر و دشمنان در بلندی و ارتفاع بوده‌اند.

در جنگ بدر، کفار نه تنها از نظر سلاح و تعداد نفرات و آمادگی روحی و جسمی برتری داشتند، بلکه از نظر منطقه‌ی استقرار نیرو نیز برتر بودند و می‌توانستند از کنار دریای احمر، راهی برای فرار پیدا کنند، ولی خداوند مسلمانان را که تنها به قصد مصادره‌ی اموال کفار آمده بودند، با آنان روبرو ساخت و چاره‌ای جز درگیری نبود و تنها لطف خدا مسلمانان را به پیروزی رساند.

سیمای جنگ بدر

ترسیمی از جنگ بدر، در آیات ابتدای سوره تا اینجا، امدادهای الهی را بهتر نشان می‌دهد:

۱. در جنگ بدر شما به فکر مصادره‌ی اموال بودید و آمادگی جنگی نداشتید. «تَوَدُّونَ أَنْ غَيْرَ ذَاتِ الشُّوْكَهِ تَكُونُ لَكُمْ» «آیه ۷»

۲. جنگ که پیش آمد، بعضی ناراحت بودید. «فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ» «آیه ۵»

۳. برخی از مرگ می‌ترسیدید. «كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ» «آیه ۶»

۴. پریشان بودید و استغاثه می‌کردید. «تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ» «آیه ۹»

۵. برای تطهیر از ناپاکی‌ها و سفت شدن زمین ریگ‌زار، باران فرستادیم. «آیه ۱۱»

۶. اطاعت کامل از فرماندهی نداشتید. «قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ» «آیه ۲۱»

۷. برخی از شما قبلاً خیانت کرده بودند. (مانند ابولبابه) «آیه ۲۷»

۸. رهبرتان در معرض تهدیدها و توطئه‌ها بود. «يَمْكُرُ بِكَ» «آیه ۳۰»

۹. اگر کار به اختیار شما می‌بود، با این همه مشکلات، به توافق نمی‌رسیدید. «لَا خَلْفْتُمْ»

و نمونه‌های دیگر که همه نشان می‌دهد پیش آمد جنگ بدر، یک طرح الهی برای نمایش قدرت مسلمانان و ضربه زدن به روحیه‌ی کفار و مشرکان بوده است.

به همین دلیل در آیه‌ی قبل، روز جنگ بدر، «روز فرقان» نامیده شد، زیرا آنقدر امدادهای غیبی نازل شد که حق و حقیقت برای همه روشن شد و با این وصف، هر کس بی‌توجهی کرد، از روی عناد و لجاجت بود. «لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ»

۱- یادآوری حوادث گذشته و امدادهای الهی و تحلیل و بررسی آنها لازم است.

إِذْ أَنْتُمْ ...

۲- آنجا که خداوند بخواد، همه ی عوامل ضعف را بر طرف می کند. «لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا»

۳- پیروزی مسلمانان در جنگ بدر، حجتی روشن بر علیه شرک و دلیلی واضح بر حقایق توحید و اسلام است. لِيَقْضِيَ اللَّهُ ...
لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَيَحْيَى ...

۴- هدایت و ایمان آگاهانه ارزشمند است، همان گونه که هلاکت و گمراهی آگاهانه بسیار زشت است. لِيَهْلِكَ ... عَنْ بَيِّنَةٍ وَ
يَحْيَى ... عَنْ بَيِّنَةٍ

۵- اسلام بر برهان و دلیل های روشن استوار است و چنین مکتبی مایه ی حیات است. «وَ يَحْيَى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ»

۶- خداوند از پیش پیروزی مسلمانان را رقم زده بود، لذا صحنه ها و تصمیم ها دگرگون شد، «لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا» از
همین جا می توان او را شناخت که به همه چیز شنوا و آگاه است. «إِنَّ اللَّهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ»

إِذْ يُرِيكُهُمُ اللَّهُ فِي مَنَايِكَ قَلِيلًا وَ لَوْ أَزَّاكَهُمْ كَثِيرًا لَفَشِلْتُمْ وَ لَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَ لَكِنَّ اللَّهَ سَلَّمَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٤٣﴾

(ای پیامبر! به یاد آور) زمانی که خداوند، عدد آنان (دشمنان) را در خوابت، به تو اندک نشان داد و اگر (خداوند) آنان را (در دید
تو) زیاد نشان می داد، حتماً سست شده و قطعاً در کار جنگ نزار کرده بودید، ولی او (شما را از این سستی و نزاع) سالم نگاه
داشت، همانا خداوند به آنچه در سینه هاست آگاه است.

نکته ها:

این آیه بعد از بیان الطاف و امدادهای الهی نسبت به مسلمانان، از کم جلوه دادن کفار در چشم آنان سخن می گوید که در
چند مرحله انجام گرفت: یکی آنکه پیامبر صلی الله علیه و آله آنان را در

خواب، اندک دید و نقل خواب برای مسلمانان، روحیه ی آنان را بالا برد. دیگر آنکه مسلمانان را در دید کفار کم جلوه داد، تا آنان لشکر تازه نفس برای امداد، از مکه درخواست نکنند (که در آیه ی بعد مطرح می شود).

همچنین «عاتکه»، عمه ی پیامبر سه روز قبل از جنگ بدر، در مکه خواب دید که کسی فریاد می زند: ای مردم مکه! به سوی قتلگاه خود بشتابید! سپس منادی بالای کوه ابوقبیس، قطعه سنگی را تکان می دهد، سنگ متلاشی شده، هر قسمتی به یکی از خانه ها می افتد و از مکه، خون جاری می شود. این خواب دهان به دهان نقل می شود و کفار را به وحشت می افکند. اینها طرح خدا برای پیروزی مسلمانان در جنگ بدر است. (۱)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «خواب بر سه قسم است: یا بشارتی از سوی خداوند است، یا غم و اندوهی از طرف شیطان می باشد و یا مشکلات روزمزه ی انسان که در خواب آن را می بیند». (۲) خواب انبیا و اولیای الهی از قبیل قسم اول است، لذا حجیت دارد. در حدیثی دیگر آن حضرت فرمودند: «رؤیای افراد صالح، بشارتی از جانب خداوند است و جزئی از اجزای نبوت است». (۳)

البته خواب اولیای الهی، نیازمند تعبیر است، مانند: خواب حضرت یوسف علیه السلام در مورد سجده کردن خورشید و ماه و ستارگان بر او، و گاهی بیان حکم و واقعه است و نیازی به تعبیر ندارد، مانند خواب حضرت ابراهیم علیه السلام در مورد ذبح فرزندش اسماعیل و یا رؤیای پیامبر در این آیه.

گرچه خواب انبیا، پرتوی از وحی است و در قرآن، بارها از رؤیاهای صادقه ی حضرت ابراهیم علیه السلام و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله سخن به میان آمده است.

پیام ها:

۱- اطلاعات و آمار و بیان نقاط قوت دشمن و آنچه سبب اختلاف و ضعف روحیه ی مسلمانان شود، به خصوص هنگام جنگ و در جبهه، ممنوع است.

ص: ۳۲۶

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). بحار، ج ۱۴، ص ۴۴۱.

۳- ۳). بحار، ج ۶۱، ص ۱۷۷.

وَلَوْ أَرَأَيْتُمْ كَثِيرًا لَفَشِلْتُمْ... (روحیه ی رزمندگان، در پیروزی و شکست تأثیر به سزایی دارد).

۲- خداوند، در بحرانی ترین شرایط، مؤمنان را حفظ می کند. «وَلَكِنَّ اللَّهَ سَلَّمَ» گر نگهدار من آنست که من می دانم شیشه را در بغل سنگ نگه می دارد

وَإِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ التَّقَاتُمْ فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلًا وَيُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿٤٤﴾

و(به یاد آورید) زمانی که چون با دشمن برخورد کردید، خداوند دشمنان را در نظر شما کم جلوه داد(تا با جرأت حمله کنید) و شما را نیز در دیدگاه آنان اندک نشان داد(تا از کفار مکه، کمک نخواستند). این کار برای آن بود که خداوند کاری را که می بایست انجام شود، تحقق بخشد. و(بدانند که) همه ی کارها به خدا باز می گردد(و اراده ی او بر هر چیزی نافذ است).

نکته ها:

هنگامی که کفار مسلمانان را دیدند، آن چنان در نظرشان کم جلوه کرد که گفتند: ما بردگان خود را می فرستیم تا مسلمانان را نابود کنند، (۱) ولی زمانی که جنگ شروع شد، در هنگامه ی نبرد، مسلمانان را زیاد و دو برابر دیدند و مرعوب شدند. (۲)

چنانکه در جای دیگر خداوند می فرماید: «يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأَى الْعَيْنِ» (۳)

پیام ها:

۱- تقدیرهای الهی، اراده را از انسان سلب نمی کند. «وَإِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ التَّقَاتُمْ» ترغیب دو سپاه در جنگ بدر به رویارویی، بیانگر آن است که تحقق جنگ، از اختیار آنان خارج نبوده است.

۲- امدادهای الهی، هم پیش از جنگ نصیب مسلمانان شد، «فِي مَنَامِكَ» و هم

ص: ۳۲۷

۱- ۱). تفسیر صافی.

۲- ۲). تفاسیر نمونه و المیزان.

۳- ۳). آل عمران، ۱۳.

هنگام جنگ. يُرِيكُمْوَهُمْ إِذِ التَّقَيْتُمْ ...

۳- گاهی خداوند برای یاری رساندن به مسلمانان، با اعمال ولایت تکوینی، در دیده ها تصرف می کند. يُرِيكُمْوَهُمْ ... فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلًا

۴- بهره برداری از حواس ظاهری نیز به دست خداوند است. «فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلًا وَ يُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ»

۵- پیروزی تنها به جمعیت و نفرات نیست، بلکه عواملی همچون ایمان و روحیه ی رزمندگان و لطف و تقدیر خداوند تعیین کننده است. (کلّ آیه)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٤٥﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! هرگاه با گروهی (از دشمن) روبرو شدید، ثابت قدم باشید و خدا را بسیار یاد کنید تا شما رستگار شوید.

نکته ها:

مراد از ذکر و یاد خدا در آیه، تنها ذکر زبانی نیست، بلکه توجه درونی و یاد لطف ها و امدادهای و وعده های و یاد عزّت، عظمت و فرمان او نیز مقصود است، چنانکه امام صادق علیه السلام فرمودند: «از امور مهمی که خداوند بر بندگان لازم دانسته است، بسیار یاد نمودن از خداوند است، یاد الهی هنگام مواجهه با حلال ها و حرام ها که اگر اطاعت الهی باشد بدان عمل کند و اگر معصیت خدا باشد، آن را ترک کند». (۱)

پیام ها:

۱- لازمه ی ایمان، ثابت قدمی است. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ... فَاثْبُتُوا

۲- ما مأمور به ثبات قدم در جبهه ایم، «فَاثْبُتُوا» امّا همین پایداری را هم باید از خدا بخواهیم. «رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَ تَبَثِّ أَقْدَامَنَا» (۲)

ص: ۳۲۸

۱- ۱. بحار، ج ۹۳، ص ۱۶۳.

۲- ۲. بقره، ۲۵۰.

۳- فضای جبهه‌ی مسلمانان باید آکنده از یاد خدا باشد و هر چه مشکلات بیشتر باشد، نیاز به یاد خدا بیشتر است. «وَ اذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا»

۴- یادی از خدا کافی نیست، باید خدا را بسیار یاد کنیم. «وَ اذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا» زیرا اگر در بحران جنگ و حوادث جبهه، یاد خدا زیاد نباشد، امکان انحراف در هدف، عمل و شیوه بیشتر است.

۵- در جبهه، باید یاد خدا، جایگزین یاد زن، فرزند، مال و... شود. «وَ اذْكُرُوا اللَّهَ» چنانکه امام سجاد علیه السلام در دعای مرزداران می فرماید: خدایا! یاد مال و فرزندان و... را از دل رزمندگان ببر و بهشت را جلوی چشمشان جلوه بده. (۱)

۶- پایداری و یاد خدا، رمز پیروزی در نبرد و رستگاری جاوید است. فَاتَّبِعُوا وَ اذْكُرُوا اللَّهَ ... لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

۷- میدان‌های نبرد و جبهه‌ها، یکی از مراکز رستگاری است. «لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»

وَ اطِيعُوا اللَّهَ وَ رِسُولَهُ وَ لَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَ تَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَ اصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ «۴۶»

و از خداوند و فرستاده اش اطاعت کنید و با یکدیگر نزاع نکنید، که سست می شوید و مهابت و قوتتان از بین می رود، و صبر کنید، همانا خداوند با صابران است.

نکته ها:

در آیه‌ی قبل، به دو عامل از عوامل پیروزی مؤمنان یعنی «پایداری» و «یاد خدا» اشاره شد، و در این آیه، عامل اطاعت و وحدت مطرح است، چنانکه در آیه‌ی قبل به ثبات قدم از جهت جسم و ظاهر اشاره شد و در این آیه، از صبر در جنبه‌ی روانی و باطنی یاد شده است. «ریح» باد، کنایه از قدرت و شوکت است، همچون بادی که پرچم‌ها را به اهتزاز در می آورد

ص: ۳۲۹

و نشانه‌ی برپایی، کامروایی و عظمت است. اگر در سایه‌ی اختلاف و نزاع، این عظمت بر باد رود، خوار و حقیر می‌شوید. همان گونه که اگر باد لاستیک ماشین و یا توپ ورزشی خارج شود، بسیاری از حرکت‌ها، سفرها و ورزشها تعطیل می‌شود.

اتحاد و یکپارچگی و دوری از اختلاف و تفرقه، از دستورات اکید الهی است که در آیات متعدّد به آن فرمان داده است و این فرمان باید در تمام زمینه‌ها رعایت شود، مخصوصاً در حال جنگ و درگیری با دشمن که ضرورت بیشتری دارد، چنانکه خداوند در سوره صف از اتحاد، نظم و هماهنگی مجاهدان تعریف کرده است. «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صِفًا كَانَهُمْ بِيَانٌ مَرْصُوصٌ» (۱)

پیام‌ها:

۱- جهاد، باید با فرماندهی رهبر مسلمانان و به فرمان خدا و رسول (و جانشینان بر حق) او باشد. إِذَا لَقَيْتُمْ فَتَهُ فَاُتُوا ... وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ

۲- قانون و رهبر الهی، محور وحدت و اتحاد است. «أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ» («أَطِيعُوا» به قوانین الهی و «رَسُولَهُ» به رهبر آسمانی اشاره دارد)

۳- نزاع، شما را از درون پوک ساخته و از بیرون، بی‌آبرو می‌کند. «فَتَفَشَلُوا وَ تَذَهَبَ رِيحُكُمْ» (در طول تاریخ، چه ضعف‌ها و شکست‌هایی که به خاطر عمل نکردن به این آیه، نصیب مسلمانان شده است!)

۴- در اطاعت و وحدت، پایدار باشیم و اگر چیزی بر خلاف میل ما بود، یا بر خلاف میل ما عمل شد، صابر باشیم و یکدیگر را تحمل کنیم. «وَ اصْبِرُوا»

۵- ایمان به اینکه خداوند با صابران است، انسان را به صبر و پایداری سوق می‌دهد. «وَ اصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ»

۶- نصرت و امداد الهی، با صابران است. «إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ»

ص: ۳۳۰

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطْرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَاللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿٤٧﴾

و مثل کسانی نباشید که از روی سرمستی و خودنمایی و غرور و ریا در برابر مردم، از خانه های خود (به سوی جبهه) خارج شدند و مردم را از راه خدا بازمی داشتند و حال آنکه خداوند، به آنچه انجام می دهند احاطه دارد.

نکته ها:

چون کاروان تجارتي ابوسفیان-از دست مسلمانان-سالم به مکه رسید، ابوسفیان به ابوجهل پیغام داد که ما به سلامت به مکه رسیدیم، شما که برای یاری ما رفته اید، برگردید.

ابوجهل مغرورانه گفت: تا مسلمانان را سرکوب نکنیم و به افتخار پیروزی شراب نوشیم و قدرت خود را نشان ندهیم، بر نمی گردیم. اما سرانجام شکست خوردند و ابوجهل در آن جنگ، جام مرگ را نوشید.

در این آیه و دو آیه ی قبل، عوامل موفقیت چنین بیان شده است: ثبات قدم، یاد خدا، اطاعت از رهبری، پرهیز از اختلاف، صبر، پرهیز از غرور، ریا و دنیاطلبی.

پیام ها:

۱- غرور و ریا، از آفات قدرت در جبهه ی جنگ است. «خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطْرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ»

۲- تفاوت اصولی جنگ های اسلامی و غیر اسلامی در هدف است. هدف مسلمانان از جنگ، رفع فتنه است (آیه ی ۳۹ این سوره)، اما هدف دیگران، سلطه جویی و قدرت نمایی است. «بَطْرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ»

۳- هنگام عزیمت به جبهه، نیت خود را خالص سازید و به فکر خودنمایی نباشید. «رِئَاءَ النَّاسِ» (گرچه سیاق آیات، به جنگ بدر مربوط می شود، اما شامل منافقان که ریاکارانه و برای خودنمایی و یاشایعه پراکنی و تضعیف روحیه به جبهه می روند نیز می شود.)

۴- جبهه ی باطل برای بستن راه حق و جلوگیری از حرکت معنوی و الهی جامعه، تلاش می کند. «وَ يَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ»

۵- دشمنان بدانند با همه تلاشی که در برابر خدا می کنند، اما هرگز از تحت قدرت الهی خارج نمی شوند. «وَ اللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ»

وَ إِذْ زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَنْ أَعْمَهُمُ اللَّهُمَّ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمْ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَإِنِّي جَارٌ لَكُمْ فَلَمَّا تَرَاءتِ الْفِئْتَانِ نَكَصَ عَلَى عَقَبَيْهِ وَقَالَ
إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكُمْ إِنِّي أَرَى مَا لَا تَرَوْنَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ «۴۸»

و(به یاد آور) زمانی که شیطان، کارهای آنان(مشرکان) را در نظرشان زیبا جلوه داد و گفت: امروز هیچ کس از مردم، بر شما غالب نخواهد شد و من یاور شمایم. اما همین که دو لشکر با هم در آویختند(و فرشتگان به یاری سپاه اسلام آمدند)، شیطان به عقب برگشت و گفت: هر آینه من از شما بیزارم، من چیزی را می بینم که شما نمی بینید، همانا من از خدا بیم دارم و خداوند سخت عقوبت است.

نکته ها:

کلمه ی «جار» به معنای یاور، شریک، همسایه و هم سوگند آمده که در اینجا معنای اول مناسب تر است. کلمه ی «نکص» به معنای خودداری و برگشت است و «عقب» به معنای پاشنه ی پا و «نکص علی عقبیه» یعنی بر پاشنه های پا چرخید و پشت کرد.

گفتگوی شیطان با طرفدارانش که در این آیه مطرح شده، ممکن است همان وسوسه های شیطانی باشد، یا آنکه شیطان در قالب انسان، اهداف خود را دنبال کند و در قیافه ی انسان، به اغوا و وسوسه پردازد که روایات هم در این باره وارد شده است.

(۱)

ص: ۳۳۲

چنانکه شیطان در جنگ بدر، به صورت سراقهبن مالک (از سرشناسان قبیله ی بنی کنانه) درآمد و مشرکان را تشویق و ترغیب می کرد و به آنان وعده ی همراهی و پیروزی می داد، امّا با حضور فرشتگان در آستانه ی پیروزی سپاه اسلام، پا به فرار گذارد. پس از شکست کفار، در مکه به او می گفتند: تو سبب شکست ما شدی! و او قسم می خورد که حتی از مکه بیرون نیامده است. پس معلوم شد که شیطان در قیافه ی سراقه، به آنان وعده ی پیروزی داده، سپس فرار کرده است.

شیطان برای جبهه ی باطل کار تبلیغاتی می کند و در آغاز مبارزه به آنان روحیه می دهد، ولی به هنگام دیدن امدادهای الهی، آنان را رها کرده و عقب نشینی می کند.

پیام ها:

۱- یکی از راه های فریب شیطان، زیبا جلوه دادن بدی هاست. «زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ» آری، نیکو پنداشتن کارهای بد و ناهنجاری ها، نشانه ی نفوذ شیطان در افکار انسان است.

۲- شیطان و شیطان صفتان، دیگران را برای فساد، توجیه و تحریک می کنند. «زَيْنَ ، لَا غَالِبَ ، جَارٌ لَكُمْ»

۳- ایمان، حمایت فرشتگان را به دنبال دارد و کفر، حمایت شیطان را. «جَارٌ لَكُمْ»

۴- شیطان، منافق، فریب کار، دروغگو و بی وفاست. «جَارٌ لَكُمْ ... بَرِيءٌ مِنْكُمْ»

۵- شیاطین، آتش فتنه را روشن می کنند، ولی خود را در معرکه قرار نمی دهند.

«إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكُمْ»

۶- توکل بر غیر خدا، سبب رها شدن انسان در مشکلات می شود. «إِنِّي جَارٌ لَكُمْ ...»

«إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكُمْ»

۷- روابط غیر الهی، ناپایدار و غیر قابل اطمینان است. «قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكُمْ»

۸- شیطان، از قدرت فرشتگان آگاه است. «إِنِّي أَرَى مَا لَا تَرَوْنَ» و مشاهده ی قدرت فرشتگان، سبب عقب گرد او شد. «قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكُمْ»

۹- شیطان، قادر بر مشاهده ی برخی امور پنهانی است. «إِنِّي أَرَى مَا لَا تَرَوْنَ»

۱۰- شیطان، به خداوند معتقد و به شدت عقوبت او آگاه است. «إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ» به گفته ابن عباس: «شیطان به دروغ ادعای ترس از خداوند را داشت، وگرنه کار او به اینجا نمی کشید». (۱)

إِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ غَرَّ هَؤُلَاءِ دِينُهُمْ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۴۹)

(به یاد آور) زمانی که منافقان و بیماردلان می گفتند: آنان (مسلمانان را) دینشان مغرورشان کرده است، (که بی ترس حمله می کنند. غافل از آنکه مسلمین بر خدا توکل نموده اند.) و کسی که بر خدا توکل کند، پس (بداند) قطعاً خداوند شکست ناپذیر حکیم است.

نکته ها:

منافقان و افراد سست ایمان و بی اعتقاد به نصرت الهی، تصور نمی کردند مسلمانان با جمعیت و سلاح اندک پیروز شوند و آنان را فریب خورده می پنداشتند.

پیام ها:

۱- کسانی که روحیه ناسالم دارند، با منافقان همصدا می شوند. «إِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ»

۲- منافقان، مسلمانان را فریب خورده و مغرور می پندارند. (و می گویند: مگر می توان با «الله اکبر» و با دست خالی به جنگ سلاح رفت؟! مگر می شود...) «غَرَّ هَؤُلَاءِ دِينُهُمْ»

۳- گرایش ها و دیدگاه ها، در نوع برداشت انسان تأثیر می گذارد. از یک عمل، چند برداشت می شود؛ یکی توکل می پندارد و دیگری فریب خوردگی و غرور. «إِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ غَرَّ هَؤُلَاءِ ... وَمَنْ يَتَوَكَّلْ»

ص: ۳۳۴

۴- توکل بر خدا، از حساب غرور، جداست. وَ مَنْ يَتَّوَكَّلْ... (توکل بر خداوند در جنگ بدر، عامل پیروزی شد)

۵- باید بر کسی توکل و اعتماد کرد که شکست ناپذیر و تمام کارهایش حکیمانه است. «عَزِيزٌ حَكِيْمٌ» (قدرت خداوند، همراه با عزت و حکمت است)

وَ لَوْ تَرَىٰ اِذْ يَتَوَفَّىٰ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا الْمَلٰٓئِكَةُ يَضْرِبُوْنَ وُجُوْهُهُمْ وَ اَدْبَارَهُمْ وَ ذُوْقُوْا عَذَابَ الْحَرِيْقِ ﴿٥٠﴾

و(ای پیامبر!) اگر ببینی آن هنگام که فرشتگان جان کافران را می گیرند، بر چهره ها و پشت های آنان ضربه می زنند(و می گویند): بچشید عذاب سوزان را.

ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ اَيْدِيْكُمْ وَ اَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلٰمٍ لِّلْعٰبِدِ ﴿٥١﴾

این (کیفر،)دست آورد کارهای پیشین شماست و(گر نه)شکی نیست که خداوند بر بندگانش ستمگر نیست.

نکته ها:

در قرآن، بارها از سخت جان دادن کفار، سخن به میان آمده است، از جمله در سوره ی محمد آیه ی ۲۷ و سوره ی انعام آیه ی ۹۳ و در مقابل، از آسان جان دادن مؤمنان نیز سخن به میان آمده است، از جمله در آیه ی ۳۲ سوره ی نحل می خوانیم: «الَّذِيْنَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ طَيِّبِيْنَ يَقُولُوْنَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ اَدْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ»

«يَتَوَفَّىٰ»، به معنای گرفتن است و قرآن می فرماید: ما کفار را می گیریم آنجایی که جسم انسان در دنیا می ناند، پس معلوم می شود که روح او را می گیرند. بنابراین، حقیقت انسان به روح اوست. تا انسان زنده است روح همراه جسم اوست و پس از مرگ، از جسم او جدا شده و باقی می ماند.

پیام ها:

۱- خداوند با قهر به کفار، پیامبر و مؤمنان را دلداری می دهد. وَ لَوْ تَرَى ...

۲- فرشتگان الهی، مؤمنان و کافران را می شناسند. «إِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا»

۳- قهر اخروی خداوند به کافران، از لحظه ی جان دادن آغاز می شود. إِذْ يَتَوَفَّى ...

يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ ...

۴- در برزخ نیز عذاب هست. «ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ»

۵- مجازات های الهی، کیفر کارهای خود انسان است، نه انتقام خداوند. ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيكُمْ ...

۶- ظلم به یک نفر، به منزله ی ظلم به همه است. «لَيْسَ بِظُلْمٍ لِّلْعَبِيدِ» (کوچک ترین ظلمی از جانب خداوند، ستمی بسیار بزرگ است و او منزّه از آن است).

۷- کیفرهای الهی، براساس عدل است. «لَيْسَ بِظُلْمٍ لِّلْعَبِيدِ»

كَذَّابٍ آلِ فِرْعَوْنَ وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ «۵۲»

(ای پیامبر! روش کافران زمان تو، مثل روش فرعونیان و کفار پیش از آنان است که (از روی لجابت و عناد) به آیات خداوند کفر ورزیدند، پس خداوند نیز به کیفر گناهانشان، آنان را گرفتار کرد. قطعاً خداوند، نیرومند سخت کیفر است.

پیام ها:

۱- گاهی کفر و لجابت، برای بعضی عادت و خصلت شده و در این صورت، عذاب نازل می شود. «كَذَّابٍ»

۲- همه ی اقوام نزد خدا یکسانند و اگر راه انحراف و کفر بروند، کیفر می بینند.

كَذَّابٍ آلِ فِرْعَوْنَ وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَفَرُوا ... فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ آرَى، سَنَّتِ الهی در عقوبت کفار، ثابت است و مجازات مشرکان در جنگ بدر، حکم خاصی نبوده است.

۳- گناه، سبب قهر الهی است. «فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ»

۴- خداوند، در کیفر کافران عاجز نیست و همه ی اقوام (مثل فرعون قوی یا مشرکان ضعیف) در برابر قهر خدا عاجزند. «إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ»

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَىٰ قَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۵۳)

آن (کیفر) بدین سبب است که خداوند، نعمتی را که به قومی عطا کرده، تغییر نمی دهد، مگر آنکه آنان آنچه را در خودشان است تغییر دهند، و همانا خداوند، بسیار شنوا و داناست.

نکته ها:

در احادیث متعددی عواملی مانند: ظلم و گناه، سبب تغییر نعمت های الهی به حساب آمده اند، چنانکه بازگشت از گناه و انحراف و حرکت در مسیر حق، موجب سرازیر شدن انواع نعمت های الهی است. (۱)

گناهان و ستم ها، انسان را از لیاقت بهره وری از لطف الهی دور می کند. چنانکه حضرت علی علیه السلام در خطبه قاصعه بدان اشاره کرده و در دعای کمیل می خوانیم: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي الذَّنُوبَ الَّتِي تَهْتِكُ الْعِصْمَ... اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي الذَّنُوبَ الَّتِي تَغَيِّرُ النِّعْمَ...

در نامه حضرت علی علیه السلام به مالک اشتر می خوانیم: «هیچ چیز مانند ظلم و ستم، نعمت های الهی را تغییر نمی دهد، چون خداوند ناله ی مظلوم را می شنود، در کمین ظالمان است». (۲)

امام صادق علیه السلام فرمودند: «همواره از سختی ها و گرفتاری های روز و شب که عقوبت معصیت و گناهان شماست، به خدا پناه ببرید». (۳)

پیام ها:

۱- زوال نعمت ها، از ناحیه ی خودماست، و گرنه سنت خدا بر استمرار نعمت هاست. ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً ... حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ

ص: ۳۳۷

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). نهج البلاغه، نامه ۵۳.

۳- ۳). کافی، ج ۲، ص ۲۶۹.

۲- دادن ها و گرفتن ها از سوی خدا، قانونمند و حکیمانه است. لَمْ يَكْ مُغَيِّرًا نِعْمَةً ...

حَتَّى يُغَيِّرُوا ...

۳- رحمت خداوند بر غضبش مقدم است. «أَنْعَمَهَا عَلَيَّ قَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا»

۴- در اسلام علاوه بر کیفر فردی، کیفرهای اجتماعی نیز قانون دارد. «عَلَيَّ قَوْمٍ»

۵- فطرت انسان، بر ایمان و پاکی استوار است و این انسان است که خود را تغییر می دهد. «يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ»

۶- انسان، تاریخ را می سازد، نه آنکه اقتصاد، جبر تاریخ و محیط، انسان را بسازد.

حَتَّى يُغَيِّرُوا ... البته محیط و اقتصاد بی اثر نیست، لیکن نقش اصلی با اراده ی انسان است، و هیچ یک از آنها انسان را مجبور نمی کند.

۷- افراد، جامعه را می سازند و هر گونه تحوّل مثبت یا منفی در جامعه، بر پایه ی تحوّل فکری و فرهنگی افراد است. قَوْمٍ ...
يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ

۸- سعادت و شقاوت ملت ها، در گرو تحولات درونی آنهاست، نه قدرت و ثروت. «حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ»

۹- در تحلیل سرنوشت جوامع، محور، روحیه ی مردم است، نه شانس، خرافات، نظام های حاکم، جبر تاریخ و ... «يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ»

۱۰- همه ی ما در نظر خدا هستیم و کیفر کفار متکی بر علم گسترده خداوند است.

«أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَأَعْرَفْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَ كُلِّ كَانُوا ظَالِمِينَ «۵۴»

(ای پیامبر! روحیه ی مردم زمان تو، همچون خوی و روش فرعونیان و کسانی است که پیش از آنان بودند، آیات پروردگارشان را تکذیب کردند، پس ما نیز به سزای گناهانشان، هلاکشان ساختیم و فرعونیان را غرق کردیم، و همگی (فرعونیان و کفار قریش) ستمگر بودند.

نکته ها:

تعبیر «كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ» در دو آیه ی قبل نیز آمده بود، امّا این تکرار منافاتی با بلاغت ندارد، چون موقعیت ها متفاوت است. آنجا سخن از کیفر الهی نسبت به ظالم بود، اینجا تغییر نعمت براساس تغییر حالات مردم است. البته ممکن است در آیه ی قبل، عذاب اخروی منظور باشد و اینجا عذاب دنیوی.

پیام ها:

۱- از سرنوشت گذشتگان درس بگیریم. «كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ»

۲- تکذیب آیات الهی، زمینه ی هلاکت انسان است. «كَذَّبُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ»

۳- انسان، دارای اختیار است و سرنوشت او در گرو عملکرد خودش می باشد.

«كَذَّبُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ»

۴- ظلم و گناه، عامل قهر الهی است، چه ظلم به خویش، چه به مردم و چه به انبیا و مکتب. «فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ ... كَانُوا ظَالِمِينَ»

۵- بعضی از سختی ها، حوادث و اتفاقات دنیوی و زوال نعمت ها، پیامد گناهان انسان می باشد. «فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَ أَعْرَفْنَا آلَ فِرْعَوْنَ»

۶- تکذیب آیات الهی و گناه، ظلم است. «كَذَّبُوا ... كَانُوا ظَالِمِينَ»

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿۵۵﴾

قطعاً بدترین جنبندها نزد خداوند، آنانند که کافر شدند، پس آنان ایمان نمی آورند.

نکته ها:

آیه ی ۲۲، «شَرَّ الدَّوَابِّ» را کسانی دانست که نمی اندیشند، این آیه آنان را کسانی می داند که ایمان نمی آورند و کفر می ورزند. پس ریشه ی کفر، عدم تعقل صحیح است. قرآن، ارزش انسان را در گرو عقل و ایمان می داند که اگر تعقل نکند، یا کفر ورزد، از مدار انسانیت خارج می شود. انسان واقعی، کسی است که عاقل و مؤمن باشد.

آری، کافری که حق را می فهمید؛ اما ایمان نمی آورد، نزد مردم عنوانی داشته باشد، ولی نزد خداوند بدترین جنبنده است.

الَّذِينَ عَاهَدْتَ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ ﴿٥٦﴾

(بدترین جنبندهگان نزد خداوند)، آنانند که از ایشان پیمان گرفته ای، سپس پیمان خود را در هر بار می شکنند و (در وفاداری و حفظ پیمان)، اهل تقوا و پروا نیستند.

نکته ها:

پیمان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با یهودیان این بود که به مشرکان کمک نکنند و در صدد آزار مسلمانان بر نیایند، ولی یهودیان پیمان را شکستند و در جنگ خندق به مشرکان اسلحه فروخته و آنان را یاری کردند.

در روایات آمده است: «کسی که وفادار نباشد و پیمان شکنی کند، منافق است، هرچند نماز بخواند و روزه بگیرد». (۱)

پیام ها:

۱- رهبر مسلمانان می تواند با کفار پیمان ببندد. «عَاهَدْتَ مِنْهُمْ» چنانکه پیامبر صلی الله علیه و آله پیمان های متعددی با کفار می بست، هرچند بعضی از آنان متعهد نباشند.

«يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ»

۲- پیمان شکنی دلیل بر پیمان نبستن مجدد نیست. «يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ»

۳- پیمان شکنی، با انصافیت سازگار نیست. شَرَّ الدَّوَابِّ ... يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ

۴- کفر، زمینه ی پیمان شکنی است. الَّذِينَ كَفَرُوا ... يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ

۵- پیمان شکنی، بی تقوایی است. يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ ... وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ

۶- بیشترین خطر از سوی کسانی است که پیمان شکنی شیوه و خصلت آنان شده

ص: ۳۴۰

و از آن پروایی ندارند. يُتَّقُونَ ... فِي كُلِّ مَرَّةٍ ... لَا يَتَّقُونَ

فَإِمَّا تَثَقَّفْنَهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلَفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَدَّكُرُونَ ﴿٥٧﴾

پس (ای پیامبر!) هرگاه در جنگ به آنان دست یافتی، (با برخورد های قاطع) افراد پشت جبهه ی آنان را به وحشت افکنده و متفرق ساز، باشد که پند گیرند (و دست از توطئه بردارند).

نکته ها:

«تَثَقَّفْنَهُمْ» از «ثقف» به معنای درک چیزی است از روی دقت و سرعت. یعنی در برخورد با کفار، کاملاً هوشیار باشید تا غافلگیر نشوید.

«تشرید» به معنای ایجاد ناامنی و اضطراب و متفرق ساختن است. یعنی چنان به دشمن حمله کنید و برنامه ریزی جنگی داشته باشید که حامیان پشت پرده و نیروهای پشت جبهه ی آنان، به وحشت افتاده و به فکر حمله و پشتیبانی نباشند.

پیام ها:

۱- برخورد شما با دشمنان، باید غافلگیر کننده، سریع، دقیق و کوبنده باشد و این از اصول نظامی است. تَثَقَّفْنَهُمْ ... فَشَرِّدْ بِهِمْ

۲- آگاهی و دید رهبر مسلمانان باید به قدری باشد که وسعت و دنباله ی توطئه و توطئه گران را بشناسد و بر علیه آنان تصمیم درست و قاطع بگیرد. «فَشَرِّدْ بِهِمْ»

۳- به دفاع های روز مژه و خط اول بسنده نکنیم و از عقبه های دشمن و طراحان صحنه غافل نشویم. «مَنْ خَلَفَهُمْ» چنانکه در رانندگی نباید تنها به جلو خیره شد، بلکه باید به فراتر و دورتر نیز چشم دوخت.

۴- کیفر پیمان شکنانی که امتیث و ثبات جامعه را به هم می زنند، آن است که آنان را وحشت زده و مضطرب سازیم. «فَشَرِّدْ بِهِمْ»

۵- با آنکه اسلام، دین رأفت و رحمت است، ولی خیانت و پیمان شکنی و بهم زنده نظم و امتیث را تحمل نمی کند. «فَشَرِّدْ بِهِمْ»

۶- جامعه‌ی اسلامی باید هیبت و شوکت داشته باشد. «فَشَرُّدْ بِهِمْ مَنْ خَلَفَهُمْ»

۷- از کفار، زهر چشم بگیریم تا از فکر حمله‌ی مجدد به ما صرف نظر کنند.

«فَشَرُّدْ بِهِمْ»

۸- اسلام در کنار تبلیغ و موعظه، دین اعمال قدرت و برخورد با پیمان شکنان و اخلال گران نیز هست. «فَشَرُّدْ بِهِمْ» و باید با خط مقدم آنان طوری رفتار شود که مایه‌ی عبرت دیگران شود. «مَنْ خَلَفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَدَّكُرُونَ»

وَ إِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَأَنْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ «۵۸»

و اگر خوف آن داشتی که گروهی (در پیمان) خیانت کنند، تو نیز عهدشان را به سوی آنان بیانداز (و آن را لغو کن، یا به آنان اعلام کن که همانند خودشان عمل خواهی کرد). همانا خداوند خائنان را دوست ندارد.

وَ لَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ «۵۹»

و آنان که کفرورزیده اند گمان نکنند که پیش افتاده اند (و از قلمرو ما بیرون رفته اند)، زیرا آنها نمی توانند (ما را) ناتوان کنند.

نکته ها:

«فَأَنْبِذْ إِلَيْهِمْ» از «تَبَدَّ»، به معنای افکندن است. مراد از افکندن پیمان به طرف دشمن، این است که قبلاً به آنان اعلام و سپس پیمان را لغو کنید تا غافلگیر نشوند و شما هم ناجوانمردی نکرده باشید.

«عَلَى سَوَاءٍ»، یا به معنای مقابله به مثل است، یعنی همان گونه که آنان در فکر توطئه و پیمان شکنی اند، شما هم پیمان را لغو کنید. یا به معنای رفتار عادلانه با دشمن است. (۱)

ص: ۳۴۲

آیه در موردی است که شواهد و قرائنی بر توطئه و خیانت دشمن وجود دارد، که برای پیشگیری باید در لغو پیمان پیش دستی کرد.

پیام ها:

۱- در مسائل مهم نظامی و اجتماعی، منتظر وقوع خیانت نباشید، بلکه باید با احتمال عقلایی نسبت به خیانت نیز اقدام کرد. وَ إِمَّا تَخَافَنَّ ... خِيَانَهُ

۲- اسلام به قراردادها و معاهدات خود پایبند است و تا احتمال خیانتی نیست، وفا لازم است. وَ إِمَّا تَخَافَنَّ ... خِيَانَهُ فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ

۳- تشخیص شواهد و قرائن خیانت و تصمیم بر باطل کردن قراردادها و بی اعتباری تعهدات، از اختیارات رهبر جامعه اسلامی است. «فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ» (مخاطب شخص پیامبر است، نه امت اسلامی)

۴- پایبندی به معاهدات، تا زمانی است که احتمال توطئه نباشد، و گرنه اعلام انصراف می شود. «فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ»

۵- اگر از خیانت دشمن نگران هستید، ناچوانمردی نکنید و لغو پیمان را اعلام کنید. «فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ»

۶- با دشمن هم عدل و انصاف داشته باشید. «عَلَىٰ سَوَاءٍ»، یعنی بالعدل. (۱)

۷- لغو قرار داد از روی مقابله به مثل، عادلانه است. «عَلَىٰ سَوَاءٍ»

۸- خیانت از هر که باشد حرام و زشت است، چه کافر و چه مسلمان. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ»

۹- جنگ، با کسانی که سابقه ی پیمان داشته ایم، خیانت است. فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ ... إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ

۱۰- از سنت های الهی نمی توان پیشی گرفت. وَ لَا يَحْسَبَنَّ ... سَبَقُوا

۱۱- چنان ابتکار عمل را به دست گیرید که کفار خیال نکنند بر شما پیشی

ص: ۳۴۳

گرفته اند. «لَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا»

۱۲- کافران، با خیانت به جایی نمی رسند. «لَا يُعْجِزُونَ»

وَاعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَعْتَضْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُزْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخِرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَنْفِقُونَ مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوفِّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تظَلُمُونَ» (۶۰)

و برای (آمادگی مقابله با) دشمنان، هرچه می توانید از نیرو و از اسبان سواری فراهم کنید تا دشمن خدا و دشمن خودتان و نیز (دشمنانی) غیر از اینان را که شما آنان را نمی شناسید، ولی خداوند آنها را می شناسد، به وسیله آن بترسانید، و در راه خدا (و تقویت بنیه ی دفاعی اسلام) هرچه انفاق کنید، پاداش کامل آن به شما می رسد و به شما ستم نخواهد شد.

نکته ها:

این آیه دستور آماده باش همه جانبه ی مسلمانان در برابر دشمنان و تهیه هر نوع سلاح، امکانات، وسایل و شیوه های تبلیغی حتی شعار و سرود را می دهد که رعایت این دستورات، سبب هراس کفار از نیروی رزمی مسلمانان می شود.

پیامبر صلی الله علیه و آله وقتی با خبر شد که در یمن اسلحه ی جدیدی ساخته شده، شخصی را برای تهیه ی آن به یمن فرستاد. از آن حضرت نقل شده که با یک تیر، سه نفر به بهشت می روند:

«سازنده ی آن، آماده کننده و تیرانداز». (۱)

در اسلام، مسابقات تیراندازی و اسب سواری و برد و باخت در آنها جایز شمرده شده تا آمادگی رزمی ایجاد شود.

ضمیر «لَهُمْ»، به کفار و کسانی که در آیه ی قبل مطرح بودند و بیم خیانتشان می رفت، برمی گردد. یعنی در برابر دشمن که همواره احتمال خیانت او حتی در صورت عهد و پیمان

ص: ۳۴۴

پیام ها:

۱- مسلمانان باید آمادگی رزمی کامل، از نظر تجهیزات، نفرات و... داشته باشند و آماده ی مقابله با خیانت و حمله دشمن باشند. «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ»

۲- هدف از آمادگی نظامی، حفظ مکتب و وطن مسلمانان است، نه غارت و استعمار و... «وَأَعِدُّوا لَهُمْ ...»

۳- دولت باید حداکثر توان خود را برای تأمین بودجه دفاع از نظام اسلامی و ترساندن دشمنان خدا اختصاص دهد. «مَا اسْتَطَعْتُمْ»

۴- تمام مسلمانان باید آماده ی رویارویی با توطئه های دشمن باشند و دوره های رزمی را دیده باشند. (۱) «مَا اسْتَطَعْتُمْ»

۵- همه جا گفتگو و مذاکره کارساز و کافی نیست، گاهی هم باید توان و قدرت به میدان آید. «مِنْ قُوَّةٍ»

۶- در هر زمان، پیشرفته ترین امکانات رزمی را برای دفاع آماده کنید و از هیچ چیز فروگذار نکنید، چه قدرت سیاسی و نظامی، چه امکانات تبلیغی و تدارکاتی. «مِنْ قُوَّةٍ»

۷- ایجاد رعب در دل دشمن با هر وسیله ای حتی با ظاهرسازی لازم است. «مِنْ قُوَّةٍ» در حدیث آمده است: با خضاب کردن موی صورت، دشمن را بترسانید، تا نگویند ارتش اسلام پیر است. (۲)

۸- برای ارباب و ترساندن دشمنان، آموزش نظامی برای زنان هم لازم است.

مِنْ قُوَّةٍ ... تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ

۹- به امکانات امروز قانع نباشید و تجهیزات نظامی و دفاعی را تا مرز تهدید

ص: ۳۴۵

۱- ۱). امام خمینی قدس سره در روزهای اول پیروزی انقلاب اسلامی که جمعیت ایران حدود سی میلیون بود، فرمود: «ما باید ارتش بیست میلیونی داشته باشیم».

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

دشمنان گسترش دهید. مِنْ قُوَّةٍ ... تُزْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ

۱۰- وحدت و یکپارچگی هم نوعی قدرت است، چون با تفرقه، نمی توان دشمن را ترساند. مِنْ قُوَّةٍ ... تُزْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ □

۱۱- در اسلام، همه ی مسلمانان سربازند و بسیج مردمی ضروری است. اَعِدُّوا، تُزْهِبُونَ، تُنْفِقُوا و...

۱۲- اسب های جنگی، آن روز و ابزار نظامی امروز، باید به حال آماده باش نگهداری و تغذیه شود. «رِبَاطِ الْخَيْلِ»

۱۳- هم آمادگی نیروها لازم است، هم تجهیزات. «مِنْ قُوَّةٍ وَ مِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ»

۱۴- اسلام، باید نظام و حکومت داشته باشد، چون بدون آن، دشمنان هراسی ندارند. «تُزْهِبُونَ بِهِ»

۱۵- باید بُنيه دفاعی مسلمانان در زمینه های فرهنگی، اقتصادی، سیاسی، نظامی، عقیدتی و... چنان قوی باشد که دشمن از هر جهت بترسد و توطئه هایش خنثی شود. («تُزْهِبُونَ بِهِ»، به طور مطلق بیان شده است)

۱۶- هم ارزشهای الهی باید حفظ شود و هم حقوق انسانی. «عَدُوَّ اللَّهِ وَ عَدُوَّكُمْ» □

۱۷- در اسلام، مکتب و کرامت انسانی مطرح است، نه اغراض شخصی، نژادی و قومی. «عَدُوَّ اللَّهِ وَ عَدُوَّكُمْ» □

۱۸- همه ی دشمنان، شناخته شده نیستند. «لَا تَعْلَمُونَهُمْ» شاید مراد منافقان باشند، چون همین تعبیر درباره ی آنان هم آمده است. «لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ» (۱)

۱۹- تنها برای دشمنان شناخته شده برنامه ریزی نکنید، بلکه پیش بینی لازم حتی برای دشمنان ناشناخته ی حال و آینده هم داشته باشید. «لَا تَعْلَمُونَهُمْ» □

۲۰- تأمین قدرت دفاعی، بودجه لازم دارد، موعظه و شعار کافی نیست. «تُنْفِقُوا»

۲۱- مردم باید در بودجه ی جنگ و تأمین جبهه، مشارکت کنند و این تنها

ص: ۳۴۶

مخصوص زمان جنگ نیست. وَمَا تُنْفِقُوا... (آیه مطلق است و می رساند که مسلمانان باید همواره برای آمادگی، پول خرج کنند.)

۲۲- اسلحه و نفقات کافی نیست، پشتیبانی های مالی هم لازم است. «وَمَا تُنْفِقُوا»

۲۳- کمک به جبهه، از هر راهی، مالی، جانی، آبرو، اطلاعات، قلم و... لازم است.

«مِنْ شَيْءٍ»

۲۴- هر گونه تلاش و انفاق و بیکارگیری امکانات برای تقویت بنیه نظامی حکومت اسلامی، از مصادیق انفاق در راه خداست. «وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۲۵- به شرطی خیر و برکت انفاق به شما برمی گردد که در راه خدا باشد، نه از روی ریا، شمع، خودنمایی و روابط و ملاحظات. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۲۶- کمک های مالی، سبب قدرت امت می شود و نتیجه ی آن به خود مردم و وضع اقتصادی جامعه و عزت مسلمانان برمی گردد. «يُوفَّ إِلَيْكُمْ»

۲۷- تزیین حقوق دیگران و پرداخت نکردن مزد و پاداش کارها به طور کامل، ظلم است. «يُوفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظَلَمُونَ»

وَإِنْ جُنَحُوا لِلْسَّلَامِ فَأَجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ «۶۱»

و اگر (دشمنان) به صلح تمایل داشتند، (تو نیز) تمایل نشان بده و بر خداوند توکل کن، همانا او شنوا و داناست.

نکته ها:

حضرت علی علیه السلام به مالک اشتر می نویسد: «لا- تدفعنَّ صُلْحاً دَعَاكَ إِلَيْهِ عِدْوُكَ وَ لَلَّهِ فِيهِ رِضَا فَأَنَّ فِي الصَّلْحِ دَعَا لَجُنُودِكَ وَ رَاحَةً مِنْ هَمِّكَ وَ أَمْنًا لِبِلَادِكَ وَ لَكِنَّ الْحَذَرَ كُلَّ الْحَذَرِ مِنْ عِدْوِكَ بَعْدَ صُلْحِهِ، فَإِنَّ الْعِدَّوَّ رِبَّمَا قَارِبَ لِيَتَغَفَّلَ» (۱) صلح پیشنهادی دشمن را رد مکن،

ص: ۳۴۷

ولی پس از صلح هوشیار باش و از نیرنگ دشمن برحذر باش، چون گاهی نزدیکی دشمن، برای غافلگیر کردن است!

پیام ها:

۱- مسلمانان باید در اوج قدرت باشند تا تقاضای صلح، از سوی دشمن باشد.

«وَإِنْ جَنَحُوا»

۲- اسلام، جنگ طلب نیست. وَ إِنْ جَنَحُوا ... فَاجْنَحْ

۳- فرمان جنگ و پذیرش صلح، با پیامبر خدا و از اختیارات رهبری جامعه اسلامی است. «فَاجْنَحْ» نفرمود: «فاجنحوا»

۴- از موضع قدرت، سوء استفاده نکنید. «فَاجْنَحْ»

۵- در پذیرش پیشنهاد صلح، بر خدا توکل کنید. «فَاجْنَحْ لَهَا وَ تَوَكَّلْ»

۶- در پذیرش صلح، هم احتمال خطر و توطئه است، هم زخم زبان برخی دوستان، ولی باید بر خدا توکل کرد. «تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ» □

۷- ایمان به شنوایی مطلق و علم فراگیر خداوند، زمینه ساز توکل انسان به اوست.

«تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ» □

وَ إِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ هُوَ الَّذِي آتَاكَ بِنَضْرِهِ وَ بِالْمُؤْمِنِينَ «۶۲» □

و اگر (دشمنان) بخواهند با تو نیرنگ کنند، قطعاً خداوند تو را بس است، اوست که با امدادهای خویش و حمایت مؤمنان، تو را یاری کرده است.

نکته ها:

این آیه را باید در کنار آیه ی ۵۸ در نظر گرفت که اگر رهبر مسلمانان با شواهد و قرائنی، یقین به خدعه ی دشمن در سایه ی صلح داشت، حساب دیگری دارد، ولی در صورت احتمال حسن نیت، باید با هوشیاری آن را بپذیرد.

ص: ۳۴۸

در برخی روایات، نصرت الهی، به پشتیبانی حضرت علی علیه السلام از آن حضرت تفسیر شده است. در کتاب ابن عساکر از ابوهریره روایت شده که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «بر عرش الهی نوشته شده است: «لا اله الا أنا وحدی لا شریک لی، محمد عبدی و رسولی، ایدته بعلی» معبودی جز من نیست و شریکی ندارم و محمد بنده و فرستاده ی من است، او را به وسیله ی علی علیه السلام یاری کرده ام. و این همان سخن خداست که فرمود: «هو الذی ایدک بنصره و بالمؤمنین فکان النصر علیاً».

(۱)

پیام ها:

۱- رهبری جامعه ی اسلامی باید پیشنهاد صلح دشمن را بپذیرد تا مسلمانان جنگ طلب معرفی نشوند، اما هوشیار باشد تا فریب نخورد. **إِنْ جَنَحُوا ...**

فَاجْنَحْ ... وَ إِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ (یعنی احتمال خدعه وجود دارد)

۲- اگر مردم آماده باشند و لطف خدا شامل شود، همه ی توطئه های دشمن خنثی می شود. **فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ** □

۳- اگر ما به وظیفه ی خود عمل کنیم، نباید از مشکلات بترسیم، چون خداوند، گشاینده ی مشکلات است. **«أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ»**

۴- امدادهای الهی و حمایت های مردمی، به اراده ی خداوند در جهت یاری شماست. **«أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ وَ بِالْمُؤْمِنِينَ»**

۵- حمایت مردم، با اراده و خواست الهی کارساز است. **فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ هُوَ الَّذِي أَيَّدَكَ ... بِالْمُؤْمِنِينَ** □

۶- استمداد از مردم، بدون غفلت از خداوند، شرک نیست. **«أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ وَ بِالْمُؤْمِنِينَ»**

۷- مردم، بازو و پشتیبان رهبرند. **أَيَّدَكَ ... بِالْمُؤْمِنِينَ**

ص: ۳۴۹

۱- ۱). تفسیر در المنثور، ج ۳، ص ۱۹۹، ملحقات احقاق الحق، ج ۳، ص ۱۹۴ و بحار، ج ۲۷، ص ۲.

وَ أَلْفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ۖ مَا أَلْفَتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَ لَكِنَّ اللَّهَ أَلْفَ بَيْنَهُمْ إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٦٣﴾

و(خداوند) میان دل‌های آنان(مؤمنان) الفت داد، اگر تو همه ی آنچه را در زمین است خرج می کردی، نمی توانستی میان قلوبشان محبت و الفت پدید آوری، ولی خداوند میان آنان پیوند داد، چرا که او شکست ناپذیر و حکیم است.

پیام ها:

۱- دلها و پیوند بین آنها به دست خداست. «وَ أَلْفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ»

۲- وحدت و الفت و محبت، از نعمت های الهی است که خدا از آن یاد کرده و آن را بر مردم و پیامبر، منت نهاده است. «وَ أَلْفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ»

۳- مهم تر از اتحاد ظاهری، پیوند قلبی و باطنی است، «وَ أَلْفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ» و گرنه کافران هم در ظاهر متحدند، ولی دل‌هایشان پراکنده است. «تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَ قُلُوبُهُمْ شَتَّىٰ» (۱)

۴- زمانی مردم بازوی رهبرند که با هم متحد باشند، و گرنه کمر رهبر را می شکنند.

«أَيَّدَكَ بِتَصْرِهِ وَ بِالْمُؤْمِنِينَ وَ أَلْفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ»

۵- قبایل عرب تا پیش از گرایش به اسلام، گرفتار دشمنی عمیق با یکدیگر بودند. أَلْفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ ... مَا أَلْفَتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ

۶- ثروت و مقام، همه جا محبت آور نیست. لَوْ أَنْفَقْتَ ... مَا أَلْفَتَ

۷- ایجاد محبت و پیوند بین مؤمنان، پرتوی از عزت و حکمت خداوند است. وَ أَلْفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ ... عَزِيزٌ حَكِيمٌ

ص: ۳۵۰

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَ مَنْ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٤﴾

ای پیامبر! برای تو (حمایت) خداوند و پیروان با ایمانت کافی است (و نیازی به حمایت گرفتن از دیگران نداری).

نکته ها:

ممکن است آیه را این گونه نیز بتوان معنا کرد: ای پیامبر! برای تو و پیروان با ایمانت، تنها حمایت خدا کافی است. یعنی خداوند، هم تو و هم پیروانت را یاری می کند.

بر طبق معنای اول، مؤمنان در سایه ی خداوند، حامی پیامبرند و بر طبق معنای دوم، مؤمنان در کنار پیامبر، تحت حمایت الهی هستند.

گروهی از یهودیان بنی قریظه و بنی نضیر، به دروغ به پیامبر صلی الله علیه و آله پیشنهاد یاری دادند، آیه نازل شد که مؤمنان برای تو کافی هستند. در ضمن این آیه مقدمه ی فرمان جهاد در آیه ی بعد است.

در کتاب «فضائل الصحابه» از حافظ ابونعیم، از علمای اهل سنت آمده است: مراد از «مؤمنان» در این آیه، علی ابن ابی طالب علیهما السلام است. (۱)

اگر استمداد از مردم و دلگرمی به حمایتشان با توجه به خواست خدا باشد، منافاتی با توحید ندارد. شرک آنجاست که در برابر قدرت و خواست خدا، تکیه به دیگران شود. اما تا وقتی که دلها و اندیشه ها و حمایت ها را شعاعی از اراده ی الهی بدانیم، در مدار توحید قرار داریم. «حَسْبُكَ اللَّهُ وَ مَنْ اتَّبَعَكَ»

پیام ها:

۱- پیروی همراه با ایمان ارزش است، نه پیروی بدون ایمان و نه ایمان منهای تبعیت. «اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ»

ص: ۳۵۱

﴿ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴾ (۶۵)

ای پیامبر! مؤمنان را بر پیکار (با کفار) تشویق کن، اگر بیست نفر از شما پایدار باشند، بر دویست نفر پیروز می شوند و اگر از شما صد نفر (مقاوم) باشند، بر هزار نفر از کافران غلبه می یابند، زیرا آنان گروهی هستند که (آثار ایمان را) نمی فهمند.

نکته ها:

این آیه، موازنه ی قوا را در عدد نفی می کند و به روحیه، ایمان و صبر تکیه می کند و برای اینکه گمان نشود پیروزی بیست نفر بر دویست نفر مبالغه است، تکرار می کند که صد نفر بر هزار نفر چیره می شوند، به شرط آنکه مؤمن و صابر باشند.

در جنگ های صدر اسلام، هرگز موازنه ی آماری بین مؤمنان و کفار نبوده است. در جنگ بدر، ۳۱۳ نفر در برابر هزار نفر، در احد، ۷۰۰ مسلمان در مقابل ۳۰۰۰ کافر، در جنگ خندق، سه هزار نفر در برابر ده هزار نفر و در جنگ موتة، ده هزار مسلمان در مقابل صد هزار نفر از کفار قرار داشتند.

امام صادق علیه السلام فرمودند: «در آغاز کار، یک مؤمن مأمور بود که با ده مشرک جهاد کند و حق فرار و پشت کردن نداشت». (۱)

پیام ها:

۱- از وظایف رهبر، تشویق مردم به جهاد و مبارزه با دشمن است. (نقش سخنان فرماندهی قبل از عملیات). ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ﴾

۲- کارهای دشوار، نیاز به تشویق، ترغیب و تلقین دارد. «حَرِّضِ»

ص: ۳۵۲

۳- در جنگ و جهاد، تبلیغات ضروری است. «حَرْضِ»

۴- عامل تعیین کننده در جبهه های نبرد، ایمان و پایداری است، نه تنها تعداد نفرات و موازنه ی ظاهری نیروها. «عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ»

۵- در آغاز اسلام، حکم جهاد با وجود یک دهم نیروهای دشمن، محقق می شد.

«عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ» مسلمانان صدر اسلام دارای چنان ایمان، معرفت و یقینی بودند که پیروزی آنان بر ده برابر خود، قطعی و تضمین شده بود. («يَغْلِبُوا»، بیانگر تضمین بودن پیروزی است)

۶- سرباز اسلام باید سه ویژگی داشته باشد: ایمان، صبر و آگاهی. («مؤمنین»، «صَابِرُونَ»، و در باره ی کَفَّار می فرماید: «لَا يَفْقَهُونَ»).

۷- تکالیف خداوند، بر اساس توانایی های فکری و جسمی انسان است. (در برهه ای از زمان، یک نفر باید با ده نفر مبارزه می کرد که این آیه به آن اشاره دارد، ولی در برهه ای دیگر، یک نفر در برابر دو نفر که در آیه بعد اشاره شده است.)

الَّذِينَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿٦٦﴾

اکنون خداوند، (در امر جهاد) بر شما تخفیف داد و معلوم داشت که در شما ضعف راه یافته است. پس اگر صد نفر از شما پایدار باشد، بر دویست نفر (از کفار) پیروز می شود، و اگر از شما هزار نفر باشند، بر دو هزار نفر (از آنان) با خواست خداوند پیروز می شوند. و خداوند با صابران است.

نکته ها:

مراد از «ضعف» در آیه، ضعف در ایمان و روحیه است، چون سپاه اسلام از نظر عدّه و عدّه، کم نشده بود.

در این آیه و آیه ی قبل، به سه مسأله ی روحی که عامل پیروزی است و نبود آن زمینه ساز

شکست است، اشاره شده است: صبر، ایمان و آگاهی. البته نقش اصلی در پیروزی، اذن و اراده ی خداست و گرنه در جنگ حنین، با آن همه جمعیت، مسلمانان شکست خورده و گریختند: **أَعْجَبْتُمْ كَثْرَتَكُمْ ... ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ (۱)**

احکام متفاوت این آیه و آیه ی قبل، در ارتباط با دو گروه مختلف و در شرایط متفاوت است، نه اینکه حکم اوّل نسخ و باطل شده باشد. (۲)

پیام ها:

۱- در مدیریت، گاهی باید به دلیل تغییر شرایط و متناسب با مخاطب، آیین نامه ها تغییر کند و این منافات با قاطعیت ندارد. **«الآن خَفَفَ»**

۲- تعیین تکلیف و تغییر قانون، تنها به دست خداوند است. **«خَفَفَ اللَّهُ»**

۳- ایمان، قابل کاهش و افزایش است. **«أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا»**

۴- همه جا جمعیت زیاد سبب قوی شدن روحیه نیست، گاهی جمعیت زیاد می شود، ولی روحیه تنزل پیدا می کند. **«أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا»**

۵- در قانونگذاری باید به روحیه و توان افراد نیز توجه داشت. **«خَفَفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَ عَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا»**

۶- عامل اصلی شکست، از درون است نه بیرون. **«فِيكُمْ ضَعْفًا»**

۷- فرماندهان باید به روحیه، نشاط، ایمان و تصمیم سپاه اسلام توجه داشته باشند. **«عَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا»**

۸- ضعف اراده، گاهی توان رزمی و روحی ده برابر را به دو برابر کاهش می دهد.

(یعنی هشتاد درصد کاهش) **«مائة يغلبوا مأتين»** در حالی که در آیه ی قبل آمده بود: **«مائة يغلبوا ألفاً»**

۹- مسلمانان حتی در حال ضعف روحیه نیز باید دو برابر کافران قدرت داشته باشند. **«فِيكُمْ ضَعْفًا ... إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ»**

ص: ۳۵۴

۱- ۱. توبه، ۲۵.

۲- ۲. تفسیر نمونه.

۱۰- به پیروزی خود مغرور نشویم که پیروزی با اراده ی اوست. «بِإِذْنِ اللَّهِ»

۱۱- انسان صابر، محبوب خدا و در پناه او و مشمول امدادهای الهی است. «وَ اللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ»

۱۲- شعار «والله مع الصابرين» باید در جبهه های جنگ و هر جا که نیاز به مقاومت و صبر است، تلقین شود. «وَ اللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ»

مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۶۷)

هیچ پیامبری حق اسیر گرفتن ندارد، مگر بعد از آنکه در آن (منطقه و) زمین، غلبه ی کامل یابد. شما (به خاطر گرفتن اسیر و سپس آزاد کردن با فدیة) به فکر متاع زود گذر دنیا هستید، ولی خداوند (برای شما) آخرت را می خواهد و خداوند، شکست ناپذیر و حکیم است.

نکته ها:

«ثخن» به معنای ضخامت، غلظت و سنگینی است و در جنگ کنایه از استحکام و پیروزی و غلبه ی آشکار و قدرتمندانه است.

این آیه، هشدار است که اسیر و فدیة گرفتن برای آزادی آنان و جمع غنائم جنگی، مسلمانان را از هدف اصلی باز ندارد و ناخود آگاه ضربه نخورند.

پیام ها:

۱- تعیین شیوه ی جنگ و اسیر گرفتن، از وظایف پیامبر است. «مَا كَانَ لِنَبِيِّ ...»

۲- سنت و سیره ی انبیای الهی این بوده است که تا پایگاهشان محکم نشده، نباید اسیر بگیرند. «مَا كَانَ لِنَبِيِّ ... حَتَّى يُثْخِنَ»

۳- از خطر دنیاگرایی، حتی برای مؤمنان نباید غافل شد. «تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا»

۴- در صحنه ی جنگ، پیش از تسلط کامل بر دشمن، اسیر گرفتن ممنوع است.

۵- وظیفه ی رزمنده، ابتدا تثبیت موقعیت خود است (نه اسیر گرفتن و جمع غنائم). «حَتَّى يُثَخِّنَ فِي الْأَرْضِ»

۶- تمرکز در هدف و دوری از تشتت در جنگ، یک ضرورت است. «حَتَّى يُثَخِّنَ فِي الْأَرْضِ»

۷- دنیا، ناپایدار و گذراست. «عَرَضَ الدُّنْيَا»

۸- سرکوبی مخالفان دین و محکم کردن پایگاه توحید، آخرت جویی است. «حَتَّى يُثَخِّنَ فِي الْأَرْضِ ... وَ اللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ»

۹- هدف اصلی در جنگ و جهاد اسلامی، رسیدن به منافع اخروی (جلب رضای خدا، تقویت حق و تلاش برای نجات مستضعفان) است، نه به دست آوردن غنائم و اسیر و فدیة گرفتن. «وَ اللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ»

۱۰- رهنمودهای خداوند در زمینه ی مسائل جنگ، حکیمانه و بکارگیری آنها رمز عزت و پیروزی است. «وَ اللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ»

۱۱- دین اسلام نه تنها بی ارتباط با مسائل اجتماعی و دنیوی نیست، بلکه در ریزترین مسائل تاکتیکی جنگ هم دخالت کرده و نظر داده است. (کل آیه)

لَوْ لَا كِتَابٌ مِّنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٦٨﴾

اگر حکم ازلی خداوند نبود (که بدون ابلاغ، هیچ امتی را کیفر ندهد)، به خاطر آنچه (از اسیران که نابجا) گرفتید، عذابی بزرگ به شما می رسید.

فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٦٩﴾

پس، از آنچه غنیمت گرفتید، که حلال و پاکیزه است، مصرف کنید و از خداوند پروا کنید، همانا خداوند، آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

در معنای جمله ی «كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ» اقوالی بیان شده است:

الف: اشاره به سنت الهی است که او پیش از بیان حکم، کسی را کیفر نمی دهد. چنانکه در آیه ای دیگر می فرماید: «وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا» (۱)

ب: اشاره به اراده ی الهی به پیروزی مسلمانان در جنگ بدر است که اگر تقدیر خداوند به پیروزی شما نبود، اسیر گرفتن پیش از تثبیت مواضع، ضربه ی سنگینی به شما می زد. (۲)

ج: شاید مراد نکته ای باشد که در آیه ۳۳ همین سوره خواندیم که تا پیامبر صلی الله علیه و آله در بین شماست، خداوند عذابتان نمی کند. «وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ»

بنابراین آیه را چنین معنا می کنیم: اگر به خاطر حضور مبارک تو که سابقاً در کتاب آسمانی گذشت نبود، مسلمانان در جنگ بدر به خاطر اسیر گرفتن بی موقع مرتکب گناه کبیره و عذاب بزرگی می شدند.

طبق روایات، غنائم در این آیه، همان مبلغی است که به عنوان فدیة، در برابر آزادی هر اسیر دریافت می کردند که بین هزار تا چهار هزار درهم بوده است.

پیام ها:

۱- اسیر گرفتن در بحبوحه ی جنگ، شکست و عذاب سختی را بدنبال دارد.

«لَمَسَّكُمْ فِي مَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ»

۲- پرداختن به غنائم پیش از سرکوبی کامل دشمن، ممنوع است. «لَمَسَّكُمْ فِي مَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ»

۳- شرط مصرف، حلال و پاک و دلپسند بودن است. «حَلَالًا طَيِّبًا»

۴- همه ی غنائم از شما نیست، بلکه باید خمس آن را بپردازید. فَكُلُوا مِمَّا ...

چنانکه در آیه ۴۱ خواندیم: وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ ...

۵- هشیار باشید تا غنائم جنگی و فدیة گرفتن ها، انگیزه ی والای شما را در جهاد

ص: ۳۵۷

تغییر ندهد و همواره خدا را در نظر داشته باشید. «اتَّقُوا اللَّهَ» (آری، بهره برداری از غنائم، لغزشگاه است).

۶- عفو کیفر اسیر گرفتن بی موقع در جنگ بدر و حلال کردن درآمد حاصل از آزادی اسرا، (با این که نباید اسیر می گرفتند)، جلوه ای از رحمت و مغفرت الهی است. فَكُلُوا ... غَفُورٌ رَحِيمٌ

۷- مغفرت الهی، پرتوی از رحمت اوست. «غَفُورٌ رَحِيمٌ»

﴿ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ مِنَ الْأَسْرَىٰ إِنَّ يَعْلَمَ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِّمَّا أُخِذَ مِنْكُمْ وَيَغْفِرَ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴾ (۷۰)

ای پیامبر! به اسیرانی که در دست شمایند بگو: اگر خداوند در دل‌های شما خیری بداند، بهتر از آنچه از شما گرفته شده است به شما خواهد داد (و مسلمان خواهید شد) و گناهانتان را می بخشاید و خداوند بخشاینده و مهربان است.

نکته ها:

در شأن نزول آیه آمده است: عباس، عقیل و نوفل در جنگ بدر اسیر شدند، پیامبر صلی الله علیه و آله با گرفتن فدیة آنان را آزاد کرد، آنان هم مسلمان شدند. پول فدیة هایشان هم بعداً به آنان برگردانده شد. (۱)

در تفاسیر آمده است، پس از جنگ بدر برخی گفتند: به احترام پیامبر، از عباس، عموی آن حضرت فدیة نگیرید. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند:

«وَاللَّهِ لَا تَذَرُنَّ مِنْهُ دَرهماً» به خدا سوگند از یک درهمش هم نگذرید! سپس آن حضرت به عموی خود فرمود: «تو ثروتمندی، برای خودت و برادرزاده ات عقیل، فدیة بده». عباس گفت: «اگر فدیة بی پول می شوم!» حضرت

ص: ۳۵۸

فرمودند: «از پول هایی که نزد همسرت امّ الفضل در مکه گذاشته ای خرج کن». عباس گفت:

«احدی از این ماجرا خبر نداشت، فهمیدم که به راستی تو پیامبر خدا هستی» و همانجا مسلمان شد.

در نظام اسلامی، برای اسرای جنگ، سه طرح مشروع و مقبول است:

۱. آزاد کردن بدون فدیة، مثل آنچه در فتح مکه واقع شد، با آنکه مسلمانان قدرت اسیر و فدیة گرفتن را داشتند، ولی پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله همه را با جمله ی «انتم الطلقاء» آزاد ساخت.

۲. آزادی اسیران با گرفتن فدیة ی نقدی یا مبادله ی اسرا.

۳. نگه داشتن اسیران در دست مسلمانان، تا هم از قدرت یافتن دشمن جلوگیری شود، هم به تدریج تعالیم دین را آموخته و به اسلام ارشاد شوند.

انتخاب هر یک از این سه راه در اختیار حاکم اسلامی است.

پیام ها:

۱- پیامبر و رهبر حکومت اسلامی مأمور است تا با اسیران گفتگو کرده و آنان را ارشاد کند. □ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ

...

۲- با اسیران چنان رفتار کنید که زمینه ی هدایت و ارشادشان فراهم شود. (بکار بردن کلمه «خیر» و «مغفرت» برای شکست خوردگان، گویای این پیام است.)

۳- تبلیغ و ارشاد اسیران جنگی لازم است و از هر فرصتی باید استفاده کرد. □ قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ

۴- خیر واقعی، اسلام و ایمان آوردن است. □ إِنَّ يَعْلَمِ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا

۵- به مردم امید بدهید که با کمترین خیر، می توانند به سعادت برسند. □ إِنَّ يَعْلَمِ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا يُؤْتِكُمْ خَيْرًا

۶- هدف از جنگ، هدایت مردم و شکست دادن طاغوت است، نه قتل، غارت، اسیر و فدیة گرفتن. □ يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِمَّا أُخِذَ مِنْكُمْ

۷- حتی شرکت در جنگ بر ضد پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، مانع توبه و برگشت و دریافت مغفرت الهی نیست. □ قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ ... يَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

۸- پذیرش اسلام، موجب گذشت از خطاها و سبب دریافت لطف و رحمت الهی است. **إِنَّ يَعْلَمَ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا ... يَغْفِرَ لَكُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ**

وَ إِنْ يُرِيدُوا خِيَانَتَكَ فَقَدْ خَانُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ فَأَمْكَنَ مِنْهُمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿۷۱﴾

و اگر (اسیران) بخواهند به تو خیانت کنند، از پیش هم به خدا خیانت کرده اند، پس خداوند (تو را) بر آنان غلبه و تسلط داد و خداوند، دانا و حکیم است.

نکته ها:

از مجموع این آیه و آیه ی قبل استفاده می شود که اصل اصلاح و ارشاد و هدایت را نباید با احتمالات منفی نادیده گرفت. با آنکه مشرکان مکه سالها نسبت به پیامبر صلی الله علیه و آله و مسلمانان صدر اسلام انواع خیانت ها را روا داشتند، اما اگر مصلحت بر آزادسازی اسرا باشد، احتمال خیانت آنان، مانع عمل به وظیفه نشود.

آری، باید نسبت به اسیران دشمن، نه سوء ظنّ صد در صد داشته باشیم، نه حسن ظنّ کامل، نه خشونت محض و نه رأفت تنها، بلکه با تیز هوشی و توکل و قاطعیت و با مهربانی و عطوفت برخورد کنیم.

پیام ها:

۱- احتمال خیانت اسیران، نباید مانع آزادسازی آنها شود. **«إِنْ يُرِيدُوا خِيَانَتَكَ»**

۲- دشمنان، سابقه ی خیانت دارند. **«خَانُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ»**

۳- خداوند، حقّ و طرفدارانش را غلبه می بخشد. **«فَأَمْكَنَ مِنْهُمْ»**

۴- خیانت، سبب اسارت و تحت سیطره قرار گرفتن است. **«خَانُوا ... فَأَمْكَنَ»**

۵- خداوند به نیت های دشمن آگاه و به فرمانی که می دهد، حکیم و مصلحت اندیش است. **«وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ»**

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتَّى يُهَاجِرُوا وَإِنِ اسْتَنْصَيْتُمْ زُرُومًا فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمْ النَّصِيرُ إِلا عَلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (٧٢)

همانا کسانی که ایمان آورده و هجرت کردند و با اموال و جان هایشان در راه خدا جهاد کردند، و آنان که (مجاهدان و مهاجران را) پناه داده و یاری کردند، آنان دوستدار و حامی و هم پیمان یکدیگرند. اما کسانی که ایمان آورده، ولی هجرت نکردند، حق هیچ گونه دوستی و حمایت از آنان را ندارید، تا آنکه هجرت کنند. و اگر (مؤمنان تحت فشار، برای حفظ دینشان) از شما یاری طلب کردند، بر شماست که یاریشان کنید، مگر در برابر قومی که میان شما و آنان پیمان (ترک مخاصمه) است، و خداوند به آنچه انجام می دهید بیناست.

نکته ها:

در سال سیزدهم بعثت و پس از ده سال از دعوت علنی پیامبر به اسلام، هنوز مشرکان مکه دست از اذیت و آزار پیامبر و مسلمانان برنداشته بودند و روز به روز بر شدت آن می افزودند تا اینکه تصمیم گرفتند با توطئه ای حساب شده و اقدامی دسته جمعی، پیامبر را به قتل برسانند و اسلام را ریشه کن کنند.

با اطلاع پیامبر صلی الله علیه و آله از آن توطئه و جانفشانی علی علیه السلام، شبانه مقدمات هجرت فراهم شد و آن حضرت در اوّل ماه ربیع الاوّل ابتدا به غار ثور رفتند و به مدّت سه روز در آنجا به گونه ای معجزه آسا مخفی شدند و در این مدّت تنها حضرت علی علیه السلام برای آن حضرت غذا تهیه کرده و اخبار بیرون را در اختیار آن جناب قرار می دادند. سرانجام پیامبر با اعلان مهاجرت مسلمانان به یثرب و همراه آوردن اهل بیت آن حضرت، خود راهی یثرب شدند و پس از پیمودن مسافتی حدود چهارصد کیلومتر، روز دوازدهم ربیع الاوّل به محله ی قبا رسیدند و

بقیه ی مهاجران نیز به آنان ملحق شدند.

مردم یثرب، از مهاجران استقبال شایانی به عمل آوردند و آنها را با آغوش باز پذیرفتند و یثرب را به «مدینة النبی» و «مدینة الرسول»، تغییر نام دادند. آنگاه پیامبر برای پیشگیری و دوری از تفرقه، میان مهاجران و انصار که حدود سیصد نفر بودند، دو به دو عقد اخوت و برادری جاری کردند و مسجد قبا را پایه گذاری کردند. (۱)

مهاجران، کسانی هستند که در مکه به پیامبر صلی الله علیه و آله ایمان آوردند و چون در آنجا تحت فشار بودند، خانه و کاشانه ی خود را رها کرده به همراه پیامبر به مدینه هجرت کردند و انصار، مسلمانانی هستند که از پیامبر اسلام و مهاجران استقبال و آنان را در بین خود جای داده و یاری نمودند.

در این آیه، محورهای همچون: پیوند مهاجرین و انصار، ضرورت هجرت، بی‌اعتنایی به مرفهان گریزان از هجرت، تعهد متقابل میان مهاجران و انصار و نجات مسلمانان در بند، در صورت عدم ضرر به پیمان‌های قبلی، مطرح شده است.

عموماً ملت‌ها، مهم‌ترین و بزرگ‌ترین حادثه‌ای را که در حیات اجتماعی، علمی و مذهبی آنان رخ داده و آن را نقطه‌ی عطفی در سرگذشت ملی خود می‌دانند، مبدأ تاریخ خود قرار داده‌اند، مثلاً میلاد حضرت مسیح علیه السلام نزد مسیحیان و یا عام الفیل (سالی که سپاه ابرهه به مکه حمله کرد و نابود شد) نزد اعراب، مبدأ سال قرار گرفت.

دین اسلام کامل‌ترین شریعت آسمانی است و از ادیان دیگر مستقل است، لذا مسلمانان میلاد حضرت مسیح را مبنای سال خود قرار ندادند، همچنین عام الفیل گرچه سال تولد پیامبر بود و یا حتی روز بعثت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، مبنای سال قرار نگرفت، امّا با هجرت پیامبر به مدینه که حکومتی مستقل در آنجا پایه‌گذاری شد و مسلمانان توانستند در نقطه‌ای آزادانه فعالیت کنند، پیامبر شخصاً تاریخ هجری را بنا گذاردند. (۲) چنانکه می‌توان از عبارت «مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ»، در آیه ی «لَمَسْجِدِ أُسَسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ» (۳) که در مورد

ص: ۳۶۲

۱-۱. تفسیر نمونه، سیره ابن هشام و فروغ ابدیت، ج ۱، ص ۴۱۷-۴۵۰.

۲-۲. فروغ ابدیت، ج ۱، ص ۴۳۵.

۳-۳. توبه، ۱۰۸.

ساختن مسجد قبا می باشد نیز پایه گذاری سال هجری را استفاده نمود، زیرا اولین اقدام پیامبر در هجرت به مدینه ساختن مسجد قبا می باشد. (۱) آری اگر هجرت نبود، چه بسا اسلام در همان نقطه محدود و نابود می شد.

بیشتر بلاهای مردم از غرق شدن در رفاه و ترک هجرت های سازنده سرچشمه می گیرد.

اگر همه ی مغزها و متخصصان و کارشناسان مسلمانی که در کشورهای غربی به سر می برند، به کشور خود هجرت کنند، هم ضربه به دشمن است و هم تقویت اسلام و کشورهای اسلامی.

هجرت، اختصاص به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله ندارد، بلکه هجرت از محیط شرک، کفر و گناه، برای حفظ دین و ایمان و یا برای برگشت از نافرمانی خداوند لازم است، چنانکه خداوند در پاسخ کسانی که عذر آلودگی خود و ارتکاب به گناه را محیط ناسالم می دانستند و می گفتند: «كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ»، می فرماید: زمین خداوند که پهناور بود، چرا به مکانی دیگر هجرت نکردید؟ «قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَأَسِعَهُ» (۲) البته با توجه به عبارت «مستضعفین»، معلوم می شود که اگر توانایی امر به معروف و نهی از منکر باشد، باید به این مهم اقدام نمود و جامعه را ترک نکرد و آن را مورد اصلاح قرار داد.

امام صادق علیه السلام می فرماید: هنگامی که در محل و سرزمینی که در آن زندگی می کنی نافرمانی و معصیت خدا می کنند، از آنجا به جایی دیگر هجرت کن. «اذا عصى الله في ارض انت فيها فاخرج منها الى غيرها» (۳)

چنانکه هجرت برای آموختن علم و دانش و برای بیان آموخته های خود به دیگران نیز لازم است. «فَلَوْ لَا نَفَرْنَا مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لَيَفْقَهُوا فِي الدِّينِ وَ لِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ» (۴)

در صدر اسلام دو هجرت رخ داده است: یکی در سال پنجم بعثت، هجرت گروهی از مسلمانان به سرزمین حبشه و دیگری در سال سیزدهم بعثت، هجرت از مکه به مدینه.

ص: ۳۶۳

۱-۱. الصحيح من سيرة النبي، علامه جعفر مرتضى، ج ۳، ص ۴۰.

۲-۲. نساء، ۹۷.

۳-۳. بحار، ج ۱۹، ص ۳۵.

۴-۴. توبه، ۱۲۲.

۱-اسلام،ایمان و عقیده،بدون تلاش و مجاهدت کافی نیست.مسلمانان صدر اسلام،یا مهاجر بودند یا پناه دهنده مهاجران،یا جهادگر و یا حامی مجاهدان.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ هَاجَرُوا وَ جَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ ... وَ الَّذِينَ آوُوا وَ نَصَرُوا (شرایط متفاوت برای هرکس تکلیف خاصی می آورد،برای یکی هجرت و برای دیگری پناه دادن به مهاجران).

۲-رابطه ی ولایی،مخصوص کسانی است که اهل هجرت،جهاد و کمک به دیگران باشند. «أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ»

۳-خداوند میان مهاجران و انصار حقّ ولایت مقرر کرده است. «وَ الَّذِينَ آوُوا وَ نَصَرُوا أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ»

۴-هجرت به سوی جامعه ی اسلامی،شرط ولایت است و کسی که هجرت نکند،ولایت ندارد. لَمْ يَهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ

...

۵-در جامعه ی اسلامی باید میان مجاهدان و مهاجران با مرفهان هجرت گریز، فرق باشد. «آمَنُوا وَ لَمْ يَهَاجِرُوا»

۶-کسی که هجرت نکند،نه او را یاری کنید و نه از او یاری بخواهید.(کلمه ی «وَلَايَتِهِمْ» را دو گونه می توان معنا کرد:یکی «ولایت و حمایت شما از آنان»و دیگری «کمک و حمایت آنان از شما»)

۷-باید از متخلفان پیشین که خواهان پیوستن به مسلمانان هستند،با آغوش باز استقبال کرد. «حَتَّى يَهَاجِرُوا» (آری،همین که تارکان هجرت،هجرت کردند، شما آنان را حمایت کنید)

۸-اگر مسلمانانِ دیگر مناطق،تحت فشار کفر قرار گرفتند،نسبت به استمدادشان نباید بی تفاوت بود. «إِنْ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ»

۹-در روابط با دیگران باید اهمّ و مهم در نظر گرفته شود.مادامی که کفار به پیمان های خود با مسلمانان پایبند هستند،نمی توان برای حمایت مسلمانان

زیر سلطه ی آنان اقدامی کرد. «إِلَّا عَلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ»

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَ فسادٌ كَبِيرٌ ﴿٧٣﴾

و کسانی که کفر ورزیدند، یاران یکدیگرند، (پس شما با آنان هم پیمان نشوید)، اگر شما (هم میان خود، همبستگی) نداشته باشید، فتنه و فساد بزرگی در زمین واقع خواهد شد.

نکته ها:

در معنای «إِلَّا تَفْعَلُوهُ»، سه احتمال بیان شده است:

الف: اگر طبق دستور خداوند مبنی بر رابطه ولایت میان مؤمنان عمل نکنید و با کفار پیوند داشته باشید، فساد بزرگی خواهد بود، چون آنان متحدند و شما متفرق.

ب: اگر نسبت به مسلمانان در فشار بی اعتنایی کنید، ممکن است آنان قتل عام شده، یا از اسلام برگردند.

ج: اگر قراردادهای بین المللی با کفار را رعایت نکنید و از تعدادی مسلمان حمایت کنید، همه ی کفار علیه شما بسیج خواهند شد و فساد بزرگ پیش خواهد آمد.

پیام ها:

۱- وقتی کفار یار یکدیگرند، «وَ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ» اگر مسلمانان همیاری نداشته باشند، گرفتار فتنه و فساد خواهند شد. «إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ»

۲- پذیرفتن ولایت و سلطه ی کافران، فساد و فتنه ای بزرگ در زمین است. «إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ»

۳- اگر میان شما مسلمانان، پیوند محکم ولایت نباشد، کفار متحد شده شما را نابود می کنند. «إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ»

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٧٤﴾

و کسانی که ایمان آورده و هجرت کردند و در راه خدا جهاد نمودند و کسانی که پناه دادند و یاری کردند، همانان مؤمنان واقعی اند. برای آنان آمرزش و روزی شایسته و کریمانه ای است.

پیام ها:

۱- ایمان، بر عمل مقدم است. «آمَنُوا وَ هَاجَرُوا»

۲- ارزش کارها، آنگاه است که آنها رنگ خدایی و انگیزه ی الهی داشته باشد. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۳- ایمان واقعی، در هجرت، جهاد، پناه دادن و یاری رساندن مسلمانان مجاهد، بروز می کند. «وَالَّذِينَ آوَوْا وَ نَصَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا»

۴- حتی مؤمنان حقیقی هم، از خطا و گناه بیمه نیستند و به مغفرت الهی نیاز دارند. «الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ»

۵- هجرت و جهاد، عامل بخشایش و نزول رزق ویژه ی الهی است. «آمَنُوا وَ هَاجَرُوا وَ جَاهَدُوا ... لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ كَرِيمٌ»

۶- اگر به خاطر هجرت و جهاد از رزق اندک بگذرید، به رزق کریم و شایسته ی الهی می رسید. «آمَنُوا وَ هَاجَرُوا وَ جَاهَدُوا ... لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ كَرِيمٌ»

۷- انسان همیشه مسئول است؛ گاهی به صورت جهاد، گاهی هجرت، گاهی پناه دادن به مهاجران و گاهی پشتیبانی از رزمندگان. (تمام آیه)

وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدِ وَهَابِ جَاهِلِيَّةٍ وَمَعَكُمْ فَأُولَئِكَ مِنْكُمْ وَ أُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (٧٥)

و کسانی که بعداً ایمان آورده و همراه شما هجرت و جهاد کردند، آنان از شمایند. و در قانون الهی، خویشاوندان نسبت به یکدیگر اولویت دارند.

همانا خداوند به هر چیزی بسیار داناست.

نکته ها:

یکی از مصادیق آیه، ارث است که پیش از اسلام، گاهی ارث بر اساس پسرخواندگی و عهد و پیمان بود، ولی اسلام آن را بر محور خویشاوندی و دینداری قرار داد.

در مسأله ی امامت و خلافت، ائمه و علما بارها به این آیه استناد کرده اند، و علاوه بر استدلال به علم، سابقه ی جهاد و تقوا، به خویشاوندی امام علی علیه السلام با پیامبر صلی الله علیه و آله، برای اثبات امامت بلافصل آن جناب استدلال کرده اند. (۱)

پیام ها:

۱- مؤمنان سابق و قدیمی باید کسانی را که در آینده ایمان می آورند و هجرت می کنند، همانند خود مؤمن حقیقی بدانند. وَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدِ ... فَأُولَئِكَ مِنْكُمْ آری، آغوش جامعه اسلامی، به روی همه باز است و مسلمانی در مدار بسته و انحصاری نیست، گرچه سابقه می تواند امتیازات معنوی بیشتری را به دنبال داشته باشد.

۲- مؤمنان خویشاوند، علاوه بر ولایت خویشاوندی بر یکدیگر، ولایتی نیز در سایه ی ایمان، هجرت و جهاد نسبت به هم دارند. وَ الَّذِينَ آمَنُوا ... وَ أُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ

ص: ۳۶۷

۳- در قانون الهی، میان خویشاوندان نیز سلسله مراتب وجود دارد. «وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ»

۴- هجرت، شرط ملحق شدن به مؤمنان حقیقی است. (هجرت، کلید تمرکز و تشکّل نیروهای خودی است) هَاجِرُوا ... فَأُولَئِكَ مِنْكُمْ

«وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

ص: ۳۶۸

این سوره که نهمین سوره ی قرآن کریم است، یکصد و بیست و نه آیه دارد و در سال نهم هجری نازل شده است. (۱) قسمت هایی از آن قبل از جنگ تبوک، بخشی در حال جنگ و قسمت دیگر، بعد از آن نازل شده است.

مشهورترین نام های این سوره در روایات، «توبه» و «برائت» است. «توبه»، از آن جهت که در این سوره، بارها از توبه ی انسان و بازگشت لطف الهی سخن به میان آمده است و «برائت»، بدان جهت که این سوره با اعلام برائت از مشرکان آغاز شده است.

برخی مفسران به خاطر ارتباط مطالب این سوره با سوره ی «انفال»، این سوره را دنباله ی آن دانسته و گفته اند: به همین دلیل نیازی به «بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ» نداشتند است، ولی به عقیده ی ما که از اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله گرفته ایم، این سوره، مستقل است و نداشتن «بِسْمِ اللّٰهِ» به خاطر لحن قهرآمیز آن نسبت به مشرکان است، زیرا کلمه ی «بِسْمِ اللّٰهِ»، نشان رحمت و امان است و این سوره با اعلام تنفر از مشرکان پیمان شکن آغاز شده است. چنانکه حضرت علی علیه السلام می فرماید:

«بِسْمِ اللّٰهِ» برای امان دادن و برائت برای رفع امان است. (۲)

در اهمیّت این سوره همین بس که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: سوره های برائت و توحید، همراه با هفتاد هزار صف از فرشتگان نازل شد.

ص: ۳۷۱

۱- ۱. تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲. تفسیر مجمع البیان.

بِرَاءَةٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ لَعَلَّاهُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١﴾

(این آیات اعلام جدائی و بیزاری و برائتی است از سوی خدا و پیامبرش، نسبت به مشرکانی که با آنان پیمان بسته اید.

نکته ها:

از این که برای این سوره در روایات، نام های «برائت» و «توبه» آمده است، می فهمیم که جزء سوره ی انفال نیست، بلکه سوره ای مستقل است.

از این که سوره، به دلیل محتوای قهرآمیزش بدون «بِسْمِ اللَّهِ» شروع شده است، می فهمیم که «بِسْمِ اللَّهِ» در هر سوره، متعلق به همان سوره و جزء آن است، نه آنکه به عنوان تشریفات و یا... در اوّل هر سوره بیاید.

اعلام برائت، به خاطر پیمان شکنی کفار بود که در آیه ی ۷ و ۸ مطرح شده است، و گرنه قانون کلی، مراعات پیمان هاست و تا طرف مقابل به پیمان وفادار باشد، باید آن را نگهداشت. چنانکه در آیه ی ۴ آمده است: «إِلَّا الَّذِينَ لَعَلَّاهُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُواكُمْ شَيْئًا وَ لَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتَمُّوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ» به میثاقتان با مشرکانی که پیمان نشکسته و توطئه ای نکرده اند، تا آخر مدت وفادار بمانید.

به علاوه مسلمانان به دلیل ضعف، تن به آن پیمان دادند، و گرنه خواسته ی مسلمانان، قلع و قمع هر چه سریعتر شرک است.

در سال هشتم هجری مکه فتح شد، اما مشرکان همچنان برای انجام مراسم عبادی خود که آمیخته با خرافات و انحرافات بود، به مکه می آمدند. از جمله عاداتشان این بود؛ لباسی را که با آن طواف می کردند، صدقه می دادند. یک زن که می خواست طواف های بیشتری انجام دهد، چون دیگر لباسی نداشت، به اجبار کفار برهنه طواف کرد و مردم به او نگاه می کردند.

این وضع برای پیامبر و مسلمانان که در اوج قدرت بودند، غیر قابل تحمل بود. پیامبر منتظر فرمان خدا بود تا آنکه این سوره در مدینه نازل شد. پیامبر صلی الله علیه و آله به ابوبکر مأموریت داد تا آیاتی از آن را بر مردم مکه بخواند. شاید انتخاب ابوبکر به دلیل آن بود که او پیرمرد بود و کسی نسبت به او حساسیت نداشت.

اما وقتی او به نزدیک مکه رسید، جبرئیل از سوی خدا پیام آورد که تلاوت آیات را باید کسی انجام دهد که از خاندان پیامبر باشد. آن حضرت، علی علیه السلام را مأمور این کار کرد و فرمود: من از او هستم و او از من است. علی علیه السلام در وسط راه آیات را از ابوبکر گرفت و به مکه رفت و بر مشرکان قرائت نمود.

ماجرای تلاوت آیات این سوره توسط علی علیه السلام، در کتب اهل سنت نیز آمده و از اصحاب، کسانی همچون ابوبکر و علی علیه السلام، ابن عباس، انس بن مالک، جابر بن عبدالله انصاری آن را روایت کرده اند و در منابع بسیاری نقل شده است. [\(۱\)](#)

برخی از اهل سنت [\(۲\)](#) تلاش کرده اند که آن را امری عادی جلوه دهند تا امتیازی برای حضرت علی علیه السلام به حساب نیاید و تحویل مأموریت تلاوت را به علی علیه السلام، برای تألیف دل او دانسته اند، نه امتیازی برای او. در حالی که برای به دست آوردن دل کسی، کاری بی خطر به او محول می کنند، نه تلاوت آیات برائت از مشرکان، آن هم در منطقه ی شرک و توسط

ص: ۳۷۳

۱ - ۱. مسند احمد حنبل، (ج ۳، ص ۲۱۲ و ۲۸۳؛ ج ۱، ص ۱۵۱ و ۳۳۰)، مستدرک صحیحین، (ج ۳، ص ۵۱)، تفسیر المنار، (ج ۱۰، ص ۱۵۷)، تفسیر طبری، (ج ۱۰، ص ۴۶)، تفسیر ابن کثیر (ج ۲، ص ۳۲۲-۳۳۳)، احقاق الحق، (ج ۵، ص ۳۶۸) و فضائل الخمسه، (ج ۲، ص ۳۴۲). و در الغدیر، (ج ۶، ص ۳۳۸) نام ۷۳ نفر که این ماجرا را نقل کرده اند آمده است.

۲- ۲. مثل فخر رازی و آلوسی در تفسیرهایشان.

کسی که بسیاری از مشرکان را در جنگ ها کشته است و عده ای کینه ی او را در دل دارند! وقتی خداوند به حضرت موسی علیه السلام فرمان داد که نزد فرعون رفته او را به توحید دعوت کند، وی گفت: خدایا من یک نفر از آنان را کشته ام، می ترسم مرا به قصاص بکشند، برادرم را به همراه من بفرست؛ ولی علی علیه السلام که تعداد زیادی از سران شرک را کشته بود، به تنهایی رفت و آیاتِ بَرَاءت را در نهایت آرامش خواند، آن هم در جای حسّاسی چون منی و کنار جمره ی عقبه.

نکاتی که توسط علی علیه السلام به کفار اعلام شد عبارت بود از:

۱. اعلام بَرَاءت و لغو پیمان ها.

۲. ممنوعیت شرکت مشرکان در حج از سال آینده.

۳. ممنوعیت طواف در حالت برهنگی.

۴. ممنوعیت ورود مشرکان به خانه ی خدا.

در موارد زیادی از قرآن، خدا و رسول در کنار هم مطرح شده اند، از جمله:

الف: در هدیه و لطف. «أَعْتَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ» (۱)

ب: در بیعت. «إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ» (۲)

ج: در اطاعت و پیروی. «مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ» (۳)

د: در بَرَاءت و بیزاری از دیگران. «بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ»

پیام ها:

۱- لغو اعتبار پیمان با مشرکان، از اختیارات رهبر است. «بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ»

(پیمان های بسته شده با مشرکان درباره ی عدم تعرّض به یکدیگر بوده است)

۲- وفا به پیمان آری، تسلیم توطئه شدن، هرگز. «بَرَاءَةٌ ... إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ»

۳- گرچه از نظر حقوقی، موظفیم به پیمان وفادار باشیم، ولی بَرَاءت قلبی از

ص: ۳۷۴

٢-٢. فتح، ١٠.

٣-٣. نساء، ٨٠.

مشركان و منحرفان، يك اصل دينى است. (۱) «بِرَاءةٍ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ» ۴- گرچه قانونگذار خداست، «لَا يُشْرِكُ فِي حُكْمِهِ أَحَدًا» (۲) ولى در سيره و عمل، خدا و رسول در کنار هم هستند. «مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ»

۵- برائت، نشانه ي قاطعيت و اقتدار است، همچنان كه سكوت در برابر توطئه ها و پيمان شكنى ها نشانه ي ضعف است. «بِرَاءةٍ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ»

۶- پيمان بستن با مشركان در شرايطى مانع ندارد. «الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ»

۷- اگر به دليل ترس از توطئه و خيانت، قراردادى لغو شد بايد به مخالفان اعلام شود، تا غافلگير نشوند. «بِرَاءةٍ مِّنَ اللَّهِ ... إِلَى ... الْمُشْرِكِينَ»

فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَ أَنَّ اللَّهَ مُخْزِي الْكَافِرِينَ (۲)

پس (اى مشركان!) در زمين به مدت چهار ماه مهلت داريد كه (آزادانه) بگريد و بدانيد كه شما نمى توانيد خدا را مغلوب كنيد (و از عذاب خدا بگريزيد). و (بدانيد) كه خداوند، خوار كننده ي كافران است.

نکته ها:

اعلام برائت، روز دهم ذیحجه (عيد قربان) بود. بنا بر اين پايان مهلت چهار ماهه، دهم ربيع الثانى خواهد شد. (۳)

طبق روايات، (۴) مهلت چهار ماهه براى كسانى بود كه قبلاً پيمانى نداشتند، اما مهلت صاحبان پيمان، تا پايان مدت قراردادشان بود، چه کمتر از چهار ماه باشد و چه بيشتر از آن.

پیام ها:

۱- بعد از ابطال قراردادها و پيمان ها، به دشمن فرصت دهيد تا فكر كند.

ص: ۳۷۵

۱- ۱). تفسير اطيبي البيان.

۲- ۲). كهف، ۲۶.

۳- ۳). كافي، ج ۴، ص ۲۹۰.

۴- ۴). تفسير نورالثقلين.

فَيَسِيحُوا ... أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ (به نقل تاریخ، بسیاری از مشرکان در این چهار ماه به اسلام گرویدند). ۲- در زمان اقتدار، بدون اعلام قبلی حمله نکنید. فَيَسِيحُوا ... أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ

۳- آنان که نمی خواهند اسلام را بپذیرند، بدانند که هر جا بروند، نمی توانند از حکومت خداوند فرار کنند. «غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ»

۴- جنگ با اسلام، جنگ با خداست. «غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ»

۵- سنت خدا این است که اگر فرصت بازگشت را از دست بدهید، بدبخت شوید. «مُخْزِي الْكَافِرِينَ»

وَ إِذْ أَنْزَلْنَا مِنَ اللَّهِ وَالْحَدَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَ رَسُولُهُ فَمَنْ تَبَتَّمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَ بَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ (۳)

(و این آیات، اعلامی است) از سوی خدا و پیامبرش (به مردم) در روز حج اکبر (عید قربان یا روز عرفه) که خدا و رسولش از مشرکان بیزارند. (با این حال) اگر توبه کنید (و دست از شرک و کفر بردارید)، این برایتان بهتر است. و اگر روی بگردانید، پس بدانید که (کاری از شما ساخته نیست و) هرگز نمی توانید خدا را ناتوان کنید.

و کافران را به عذابی دردناک بشارت ده.

نکته ها:

آیه ی اول این سوره، اعلام برائت به خود مشرکان بود، اینجا اعلام برائت از مشرکان به عموم مردم است.

«حج اکبر»؛ یا روز عید قربان است، (۱) یا روز عرفه و یا مراسم حج (۲)، در برابر مراسم

ص: ۳۷۶

۱- ۱). کافی، ج ۴، ص ۲۹۰.

۲- ۲). تفسیر برهان.

«عمره» که حج اصغر است.

پیام ها:

۱- برای جلوگیری از مظلوم نمایی دشمن و تبلیغ علیه شما، مردم را در جریان بگذارید. اَذَانٌ ... إِلَى النَّاسِ □

۲- در تبلیغ، از عنصر زمان و مکان غفلت نکنید. «يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ»

۳- از تشویق و تهدید، هر دو استفاده کنید. فَإِنْ تَبُتُمْ ... خَيْرٌ لَكُمْ وَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَأَعْلَمُوا

۴- هنگام قطع روابط، روزنه ای برای پیوند باقی گذارید. «فَإِنْ تَبُتُمْ»

۵- مهلت چهار ماهه، نشان لطف خداست، نه عجز او. «غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ» □

إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوا شَيْئاً وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَداً فَأَتَتْهُمْ إِيْلَيْهِمْ عَهْدُهُمْ إِيْلَىٰ مَدَّتِهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ □
الْمُتَّقِينَ ﴿٤﴾

مگر کسانی از مشرکان که با آنان پیمان بسته اید و چیزی از تعهدات خود نسبت به شما فروگذار نکرده اند و کسی را در برابر شما یاری نداده اند، پس پیمانشان را تا پایان مدّتشان نگهدارید (و وفادار باشید)، که همانا خداوند، اهل تقوا را دوست دارد.

نکته ها:

اعلام براءت، تنها شامل مشرکان پیمان شکن و توطئه گر می شود، و گرنه کسانی مانند بنو ضمیره و بنو خزیمه که وفادار ماندند، این آیه آنان را استثنا می کند.

علی علیه السلام فرمود: با هر کس پیمان مدّت دار بسته اید، تا آن مدّت وفادار بمانید و به پیمان هر کس بی مدّت است، چهار ماه مهلت دهید.

ص: ۳۷۷

۱- آنان که به پیمان ها احترام می گذارند، پیمانشان محترم است. «عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُواكُمْ»

۲- وفا به پیمان لازم است، گرچه با مشرکان باشد. «عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ... فَأَتِمُّوا

۳- کسی که دشمن شما را یاری کند، دشمن شماست. «لَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا» (۱)

۴- وفا به پیمان، نشانه ی تقواست. فَأَتِمُّوا ... إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ

فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصِرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ إِن تَابُوا فَاتَّبِعُوا
الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۵)

پس چون ماههای حرام سپری شود، مشرکان را هر جا یافتید بکشید و دستگیر کنید و در محاصره قرار دهید و در همه جا به کمین آنان بنشینید.

پس اگر توبه کردند و نماز برپا داشتند و زکات پرداختند، راهشان را باز کنید (و آزادشان بگذارید) که همانا خداوند، آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

کافرانی که ۱۳ سال پیامبر صلی الله علیه و آله و مسلمانان را در مکه آزار دادند و پس از هجرت نیز ۹ سال از هیچ توطئه ای فرو گذار نکردند، مستحق سرکوبی شدیدند.

کلمه ی «حَيْثُ» هم در مورد زمان بکار می رود و هم در مورد مکان، یعنی هر جا و هر زمان که مشرکان را یافتید.

امام باقر علیه السلام فرمودند: راه توبه از شرک، ایمان آوردن است. (۲)

ص: ۳۷۸

۱- ۱. چون جزء شروط پیمان ها، کمک نکردن به دشمنان اسلام بوده است، پس اکنون که کمک کردند، شرط را زیر پا گذاشته و دشمن شمایند.

۲- ۲. کافی، ج ۵، ص ۱۰.

۱- پس از طی همه ی مراحل دعوت، استدلال و پیمان بستن، اگر مشرکان باز هم توطئه و دشمنی کردند، برای سرکوبشان از همه ی شیوه ها استفاده کنید. مثل کشتن، اسیر گرفتن، راه بستن و محاصره. «فَاقْتُلُوا، خُذُوهُمْ، أَحْصِرُوا»

۲- هم قاطعیت لازم است هم نرمش. «فَاقْتُلُوا، فَخَلُوا»

۳- آزادی مذهب آسمانی آری، امّا انحراف فکری و سقوط عقل و انسانیت، قابل تحمیل نیست. «فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ»

۴- مسلمانان باید همواره در کمین توطئه گران باشند. «وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ»

۵- تشکیلات اطلاعاتی مسلمانان باید چنان باشد که حتی توطئه گران را در خارج از مرزها زیر نظر داشته باشند. «كُلَّ مَرْصِدٍ»

۶- برای سرکوبی دشمنان توطئه گر، مرزها و تمام راههای نفوذ را کنترل کنیم.

«وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ»

۷- توبه را حتی هنگام جنگ هم بپذیرید. چون اسلام دین سماحت و بزرگواری است، نه عقده گشایی و انتقام. «فَاقْتُلُوا ... فَإِنْ تَابُوا»

۸- توبه باید همراه با عمل باشد. از توبه ی بی عمل، فریب نخوریم. «فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا ...»

۹- توبه از شرک، ایمان است و نشانه ی توبه ی واقعی، نماز و زکات است. «تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ ...»

۱۰- نماز، در رأس عبادت هاست. به کسی که به شعائر دینی (نماز و زکات) احترام می گذارد، تعرّض نکنید. «أَقَامُوا الصَّلَاةَ ... فَخَلُوا سَبِيلَهُمْ»

وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦﴾

و اگر یکی از مشرکان از تو امان و پناه خواست، پس به او پناه بده تا کلام خدا را بشنود، سپس او را به مکان امنش برسان. چرا که آنان گروهی ناآگاهند (و با شنیدن آیات الهی، شاید هدایت شوند).

پیام ها:

- ۱- به درخواست پناهندگی دشمن برای تحقیق و شناخت عقاید و افکار اسلامی، پاسخ مثبت دهید. «اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ»
- ۲- راه فکر و تعقل، حتی برای مشرکان مهدورالدم باز است و برای احتمال هدایت یک نفر هم باید حساب جداگانه باز کرد. «أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ»
- ۳- اسلام، دین رأفت، شرافت و کرامت است. «اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ»
- ۴- به دشمن هم فرصت فکر و انتخاب بدهید و حتی در شرایط جنگی نیز مردم را از رشد فکری باز ندارید. «اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ»
- ۵- انتخاب حق و پذیرش عقاید صحیح، مهلت می طلبد. «فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ»
- ۶- قرآن، کلام قابل فهم است که زمینه ی هدایت را فراهم می سازد و چنان نیست که فهمش خارج از عهده ی انسان باشد. «يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ»
- ۷- حکومت اسلامی باید زمینه ی شنیدن کلام خدا و فرصت مطالعه آن را برای منحرفان فراهم کند، چون انحراف بعضی، به خاطر عدم تبلیغ ماست، نه از روی کینه. چه بسا اگر حق را بشنوند، تغییر یابند. «حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ»
- ۸- اسلام، دین آزادی است و ایمان از روی فهم ارزش دارد، نه از روی ترس یا اجبار. «فَأَجِرْهُ، يَسْمَعَ، أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ»
- ۹- مکتبی که منطقی دارد، عجله ندارد. به دشمن فرصت دهید تا آن را بشنود، و امتیّت او را تضمین کنید تا با فکر آسوده انتخاب کند. «يَسْمَعَ، أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ»

۱۰- کفر بعضی، از جهل سرچشمه می گیرد و اگر آگاه شوند، حق را می پذیرند.

«ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ»

كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللَّهِ وَ عِنْدَ رَسُولِهِ إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ﴿٧﴾

چگونه می تواند نزد خدا و رسولش، پیمانی با مشرکان (عهد شکن) باشد، مگر کسانی که نزد مسجد الحرام با آنان پیمان بستید. پس تا هنگامی که به عهدشان وفا دارند، شما هم وفادار بمانید که خداوند، متقین را دوست دارد.

نکته ها:

این آیه، توجیه آیات نخست سوره ی براءت و دلیلی برای دستور براءت و بیزاری است، چرا که آنان وفادار به پیمان هایشان نبودند.

چون از هر طرف کعبه تا ۴۸ میل، جزو حرم محسوب می شود، به قراردادهایی که در این مناطق بسته می شود، «عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ» گفته می شود. مثل پیمان حدیبیه که در ۱۵ میلی مکه بسته شد.

آوردن کلمه ی «مسجد الحرام» در بیان محلّ قرارداد، اشاره به اهمّیت آن مکان است، و گرنه پیمان های دیگر نیز که در کنار مسجد الحرام نباشد، لازم الوفاست.

پیام ها:

۱- چون مشرکان، بیشترین دشمنی را با مسلمانان دارند، (۱) از بیشتر آنان انتظار وفاداری نداشته باشید. کَيْفَ يَكُونُ ...

۲- هنگام انتقاد، کلی نگوییم و به افراد سالم گروهها هم توجه کنیم. «إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ»

ص: ۳۸۱

۱- (۱). «لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودُ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا» مائده، ۸۵.

۳- با دشمنان خود، در وفاداری به پیمان ها یا نقض آن، مقابله به مثل کنید. فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ ...

۴- تقوا و وفای به عهد، ملازم یکدیگرند. «فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ»

كَيْفَ وَإِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلَّا وَلَا ذِمَّةً يُرْضُونَكُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ وَتَأْبَىٰ قُلُوبُهُمْ وَأَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨﴾

چگونه (می توان با آنان پیمانی داشت) در حالی که اگر بر شما دست یابند، هیچ خویشاوندی و پیمانی را درباره ی شما مراعات نمی کنند. شما را با زبان (نرم) خویش راضی می کنند، ولی دلهایشان پذیرا نیست و بیشترشان فاسق و (پیمان شکن) اند.

نکته ها:

«ال»، به معنای خویشاوندی، همسایگی و روابط عاطفی و انسانی و عرفی است. (۱)

«ذِمَّةً»، به معنای عهد و پیمانی است که وفای به آن لازم است و اگر نقض شود، مردم، عهدشکن را مذمت می کنند.

این آیات نیز دلیل فرمان سخت گیری نسبت به پیمان شکنان مشرک است.

به صرف اینکه اگر دشمن بر ما غالب شود چنین و چنان خواهد کرد، نمی توان به او حمله کرد، بلکه باید قرائنی بر توطئه و تجاوز او باشد و گرنه قصاص قبل از جنایت می شود.

پیام ها:

۱- عمق کینه ی دشمن را هنگام قدرتش باید شناسایی کرد، نه هنگام ضعف او.

«إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ»

۲- سکوت و ساده اندیشی درباره ی دشمنی که اگر چیره شود مراعات هیچ مسأله ای را نمی کند، گناه است. «لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلَّا وَلَا ذِمَّةً»

ص: ۳۸۲

(۱- ۱). میان مسلمانان صدر اسلام و مشرکان، قرابت و خویشاوندی وجود داشت.

۳- مشرکان، نه مراعات مسائل عاطفی و همسایگی را می کنند، نه به پیمان ها و تعهدات احترام می گذارند. «إِلَّا وَلَا ذِمَّةً»

۴- ظاهر سازی و بازی های سیاسی و تبلیغاتی دشمنان، ما را فریب ندهد.

«يُزْضِوْنَكُمْ بِأَقْوَابِهِمْ وَتَأْتِي قُلُوبُهُمْ»

۵- پیمان شکنی، نفاق، تظاهر و سیاست بازی، فسق است. «تَأْتِي قُلُوبُهُمْ وَأَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ»

۶- اکثریت مشرکان فاسقند، ولی افراد سالم هم میانشان پیدا می شود. «أَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ» (در نسبت دادن ها، انصاف داشته باشیم)

«إِشْتَرَوْا بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِهِ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» (۹)

(مشرکان پیمان شکن، آیات خدا را به بهای اندکی فروختند و (مردم را) از راه خدا بازداشتند، به راستی آنان بد اعمالی انجام می دادند.)

پیام ها:

۱- انسان در عمل و گزینش راه، دارای حق انتخاب است. «إِشْتَرَوْا» (۱)

۲- در برابر از دست دادن آیات الهی، هر چه به دست آوریم، کم است، چرا که همه ی دنیا و آنچه در آن است، در برابر الطاف الهی به مؤمنان، متاع قلیل و ناچیز است. «إِشْتَرَوْا ... ثَمَنًا قَلِيلًا ... سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

۳- دنیا طلبی، سبب مبارزه با دین و باز داشتن مردم از راه خداست. «إِشْتَرَوْا بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِهِ»

۴- رضای الهی و بهشت ابدی را به دنیای زودگذر و پرفروختن، بدترین کار است. «إِشْتَرَوْا ... ثَمَنًا قَلِيلًا ... سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

ص: ۳۸۳

(۱- ۱). آیاتی که بر داد و ستد انسان دلالت دارد، نشانه اختیار انسان است.

لَا يَزُقُّبُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلَّا وَلَا ذِمَّةً وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ ﴿١٠﴾

(مشرکان پیمان شکن، نه تنها درباره ی شما، بلکه درباره ی هیچ مؤمنی، (هیچ گونه) حقّ خویشاوندی و (هیچ) عهد و پیمان را مراعات نخواهند کرد و ایشان همان تجاوزکارانند.

نکته ها:

این آیه نیز در بیان حکمتِ فرمانِ شدید خدا، بر برائت از مشرکان است.

در دو آیه ی قبل، مراعات نکردن پیمان در خصوص شما حاضرین مطرح بود، «لَا يَزُقُّبُوا فِيكُمْ» ولی در این آیه تعبیر «لَا يَزُقُّبُونَ فِي مُؤْمِنٍ» آمده که ستیزه جویی آنان را با همه ی اهل ایمان بیان می کند.

پیام ها:

۱- مشرکان با مؤمنان دشمنی دارند، پس در برخورد شدید با آنان، هیچ گونه تردیدی نداشته باشید. «لَا يَزُقُّبُونَ فِي مُؤْمِنٍ»

۲- در دید کفار، بزرگ ترین جرم مسلمانان، همان ایمان به خداوند است و همین بهانه ی خصومتشان با اهل ایمان است. (۱) «لَا يَزُقُّبُونَ فِي مُؤْمِنٍ»

۳- پیمان شکنی، تجاوزگری است. «أُولَئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ»

۴- رعایت حقوق خویشاوندان و وفاداری به پیمان، واجب و بی اعتنائی به آنها برخاسته از روح تجاوزگری است. «أُولَئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ»

۵- جنگ با مشرکان پیمان شکن، جنبه دفاعی دارد و همان گونه که در آیه ۱۳ آمده است، ما آغازگر آن نبوده ایم. «أُولَئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ»

فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَأَخِوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿١١﴾

ص: ۳۸۴

۱- ۱). نظیر آیه ی «و ما نقموا منهم الا ان يؤمنوا بالله العزيز الحكيم» بروج، ۸.

اما اگر توبه کردند و نماز بر پا داشتند و زکات پرداختند، در این صورت برادران دینی شما اینند. و ما آیات خود را برای گروهی که می دانند (و می اندیشند)، به تفصیل بیان می کنیم.

نکته ها:

خداوند در آیات قبل فرمود: اگر مشرکان توبه کرده و نماز خواندند و زکات دادند، دیگر متعرض آنان نشوید، «فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ» در این آیه می فرماید: نه تنها مزاحمشان نشوید، بلکه گذشته ها را فراموش کرده، برادرانه با آنان رفتار کنید.

پیام ها:

۱- در شیوه ی برخورد، مسأله ی گام به گام و تدریج را مراعات کنید. ابتدا عدم تعرض، «فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ» سپس الفت و برادری. «فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ»

۲- توبه ی واقعی، همراه با عمل است. تَابُوا وَ اَقَامُوا ...

۳- آنان که تارک نماز و زکاتند، برادران دینی ما نیستند. فَإِنْ ... اَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ اَتَوُا الزَّكَاةَ فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ

۴- شرط ورود به دایره ی اخوت دینی، نماز و زکات است. اَقَامُوا ... فَاِخْوَانُكُمْ

۵- اساس روابط و حبّ و بغض یک مسلمان، مکتب است. فَإِنْ تَابُوا ... فَاِخْوَانُكُمْ چنانکه در آیه ی بعد آمده است: وَ اِنْ نَكَثُوا ... فَقَاتِلُوا

۶- با نادم و توباب، برخوردی برادرانه داشته باشید. فَإِنْ تَابُوا ... فَاِخْوَانُكُمْ

۷- هدف جنگ های اسلامی، بازگرداندن مشرکان به توحید است. فَإِنْ تَابُوا ...

فَاِخْوَانُكُمْ

۸- آنان که تا دیروز، واجب القتل بودند، در سایه ی توبه و نماز و زکات، حقوق اجتماعی برابر با مسلمانان می یابند و جنگ با آنان حرام می شود. «فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ»

۹- علم و دانش، زمینه ی اندیشه و تفکر در آیات الهی است. «لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ»

وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أُمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ (۱۲)

اگر (به جای توبه)، سوگندهای خویش را پس از بستن پیمانشان شکستند و در دین شما، زبان به طعنه (و عیب گوئی) گشودند، پس با سران کفر بجنگید. زیرا که آنان را (پایبندی به) سوگندی نیست، باشد که (با شدت عمل شما)، از کردار خود باز ایستند.

نکته ها:

از علی علیه السلام پرسیدند: چرا فراریان جنگ صفین را تعقیب کردید، ولی در جنگ جمل، کاری به فراریان نداشتید؟

حضرت فرمود: در صفین، رهبر کفر زنده بود و فراریان دور او جمع شده، متشکل می شدند و حمله ی مجدد می کردند، اما در جنگ جمل، با کشته شدن رهبرشان، محوری برای تشکل و سازماندهی مجدد نداشتند.

امام صادق علیه السلام فرمود: هر کس به دین شما طعنه زند، قطعاً کافر می شود. سپس این آیه را تلاوت فرمود. (۱)

پیام ها:

۱- ارتداد از دین، یکی از نمونه های پیمان شکنی و مسخره کردن مکتب است.

«وَإِنْ نَكَثُوا» (شاید «نَكَثُوا» پس از «تَابُوا» اشاره به ارتداد باشد).

۲- کيفر طعن و توهين به اسلام، اعدام است. «طَعَنُوا، فَقَاتِلُوا» (با توهين کنندگان به مقدسات مذهبي، بايد به شدت برخورد کرد)

۳- جهاد اسلامي، براي دفاع از مکتب است. «نَكَثُوا، طَعَنُوا، فَقَاتِلُوا»

۴- چون پیمان شکنی و مسخره کردن دین، از ناحیه ی رهبران کفر است، پس با آنان مبارزه کنید. «فَقَاتِلُوا أُمَّةَ الْكُفْرِ»

ص: ۳۸۶

۵- در مبارزه، باید نابودی سران توطئه و مرکز فرماندهی و تشکیلات دشمن، در اولویت باشد. «فَقَاتِلُوا أُمَّةَ الْكُفْرِ»

۶- هر سوگندی شما را نفریبد. سوگند پیمان شکنان، بی اعتبار است. «لَا أَيْمَانَ لَهُمْ»

۷- از اهداف جهاد اسلامی، جلوگیری از توطئه دشمن است. «لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ»

أَلَا تَقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُمْ يَدْعُوكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ أَنْ تَخْشَوْهُمْ فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۱۳)

آیا با گروهی که سوگندها (و پیمان های) خود را شکستند و به بیرون کردن پیامبر (از وطنش) همت گماشتند، و آنان نخستین بار جنگ را با شما آغاز کردند، پیکار نمی کنید؟ آیا از آنان می ترسید؟ اگر ایمان دارید، سزاوارتر آن است که از خدا بترسید!

پیام ها:

۱- اهداف و انگیزه های جنگ، باید برای رزمندگان مسلمان روشن باشد. «نَكُتُوا، هَمُّوا، بَدُّوْكُمْ» (بیان اینکه: دشمنان پیمان ها را شکستند و نسبت به رسول خدا سوء قصد داشتند و آغازگر جنگ بودند)

۲- جنگ شما تدافعی است و دشمن آغازگر تهاجم بوده است. «هُمْ بَدُّوْكُمْ»

۳- هنگام جنگ، میان آتش جنگ و آتش دوزخ مقایسه کنید، تا رزمندگان بهتر بتوانند تصمیم بگیرند. «أَنْ تَخْشَوْهُمْ، فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ»

۴- مؤمن واقعی، تنها از خدا بیم دارد. «فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»

قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَ يُخْزِهِمْ وَ يَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَ يَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُّؤْمِنِينَ «۱۴»

با آنان بجنگید تا خداوند آنان را به دست های شما عذاب کند و خوارشان سازد و شما را بر آنان پیروز کند و دل‌های (پردرد) مؤمنان را تشفی و مرهم نهد.

نکته ها:

سؤال: با اینکه آیه ی ۳۲ انفال می فرماید: تا پیامبر در میان مردم است، خداوند عذابشان نمی کند، پس چگونه در این آیه سخن از عذاب آنان آمده است؟

پاسخ: مقصود در آن آیه، عذاب های آسمانی و ریشه کن کننده، مثل عذاب قوم عاد و ثمود است، و در این آیه مراد عذاب و سختی های جنگ است.

پیام ها:

۱- جبهه های جنگ، بستر امداد های الهی است. ﴿قَاتِلُوهُمْ، يَنْصُرْكُمْ﴾

(از شما حضور و جهاد، از خدا نصرت و امداد)

۲- رزمندگان، بازوی حق و عوامل اجرای حکم خدایند. ﴿يُعَذِّبُهُم بِأَيْدِيكُمْ﴾

۳- سنت های الهی، از مسیر طبیعی و علل و اسباب اجرا می شود. ﴿بِأَيْدِيكُمْ﴾

۴- در پی شکست نظامی دشمن، شکست روحی و سیاسی است. ﴿يُعَذِّبُهُم، يُخْزِهِمْ﴾

۵- خداوند خواستار شکست و ذلت دشمنان دین و پیروزی و عزت مؤمنان است. ﴿يُخْزِهِمْ وَ يَنْصُرْكُمْ﴾

۶- از اهداف جنگ، محو کفر و ذلت کافران و آرامش مؤمنان است. ﴿يُعَذِّبُهُم ...﴾

يُخْزِهِمْ ... يَشْفِ صُدُورَ

۷- پیش از جنگ، تشویق و تبلیغ لازم است. خداوند به مؤمنان نوید قطعی می دهد. ﴿يَنْصُرْكُمْ، يَشْفِ صُدُورَ﴾

۸- دل‌های مسلمانان از دست کافران همیشه جریحه دار و آکنده از رنج و آزار

است. «يَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ»

۹- گرچه در جنگ، عده ای شهید و داغدار می شوند، ولی امت اسلامی در عزت و آرامش زندگی می کنند. «صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ» و نفرمود: «صُدُورِكُمْ»

۱۰- سرنوشت مؤمنان در مسائل اجتماعی، به هم پیوند دارد و پیروزی شما، شفای دل سایر مؤمنان است «يَنْصُرُكُمْ، يَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ»

و يُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ وَ يُتُوبَ اللَّهُ عَلَيَّ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۱۵)

و خداوند (با پیروزی شما و خواری دشمن،) غیظ و خشم دل‌های مؤمنان را از بین ببرد و خداوند لطف خود را بر هر کس بخواهد بر می گرداند (و راه توبه را به روی آنان می گشاید.) و خداوند، دانا و حکیم است.

پیام‌ها:

۱- گرچه هدف از جنگ، رضای خدا و دفاع و جلوگیری از شرک و توطئه و پیمان شکنی است، لیکن تسکین دل‌ها و آرام شدن روح نیز از آثار وضعی و ثانوی آن است. (۱) «يُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ»

۲- پس از پیروزی، از آنان که برای همبستگی و پیوند نزد شما می آیند، استقبال کنید و نگویید: تا حالا کجا بودید؟ «و يُتُوبُ اللَّهُ عَلَيَّ مَنْ يَشَاءُ»

۳- مبادا از بیم خدعه، آنان را که به سراغ شما می آیند نپذیرید! خدا به توبه ی واقعی یا ریاکارانه آگاه است، ولی طبق حکمت الهی باید هر که اظهار اسلام می کند- با حفظ اصول ایمنی- پذیرفت. «عَلِيمٌ حَكِيمٌ»

ص: ۳۸۹

۱- ۱). در آیاتی همچون «سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا» (۹ (طلاق، ۷)، «فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا»، (انشراح، ۶) به این حقیقت اشاره شده که: بگذرد این روزگار تلخ تر از زهر بار دگر روزگار چون شکر آید.

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

آیا پنداشته اید که (تنها با ادّعیای ایمان) رها می شوید، در حالی که هنوز خداوند (با امتحان هایش شما را نیازموده)، تا کسانی را از شما که جهاد کرده و جز خدا و پیامبرش و مؤمنان رازداری برنگزیده اند، معلوم دارد و خداوند به آنچه می کنید آگاه است.

نکته ها:

این آیه نیز همچون آیات پیشین، برای تشویق به جهاد است.

«وَلِيجَةً» از «ولوح» مانند کلمه ی «بِطَانَةٌ»، به معنای اسرار و امور نهان است، و مقصود در اینجا محرم اسرار است.

طبق روایات متعدّد، مراد از مؤمنانی که می توانند محرم اسرار باشند، رهبران آسمانی می باشند. (۱)

پیام ها:

۱- هستی و برنامه های آن، هدفدار است. انسان ها و آینده شان، رها شده نیستند، پس باید از دنیای خیال بیرون آمد و واقع بین بود. «أَمْ حَسِبْتُمْ»

۲- ادّعیای ایمان کافی نیست، آنچه صف ها را از هم جدا می کند، عمل و جهاد و آزمایش هاست. «أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا»

۳- کسانی در آزمون ایمان موفقند که اسرار جامعه اسلامی را جز با خدا و رسول و مؤمنان واقعی در میان نگذارند. «وَلِيجَةً» (در صدر اسلام افرادی با بیگانه ارتباط داشتند)

ص: ۳۹۰

۴- دادن اسرار و اطلاعات به بیگانگان و آنان را محرم اسرار دانستن، حرام و نشانه‌ی ضعف و بی‌ایمانی و مورد هشدار و توبیخ است. لَمْ يَتَّخِذُوا ... وَلِيَجَهَّ

۵- وظیفه‌ی مسلمانان، در برابر دشمنان خارجی جنگیدن و در برابر دشمنان داخلی، حفظ اسرار و رازداری است. «جَاهِدُوا، لَمْ يَتَّخِذُوا»

۶- خداوند از وضع مردم آگاه است و نیازی به آزمودن ندارد، ولی امتحان، یک سنت الهی است. «وَ اللَّهُ خَبِيرٌ»

۷- اگر اسرارشان را به بیگانه گفتید، خدا می‌داند و به حساب شما می‌رسد. «وَ اللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ»

مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ أُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ وَ فِي النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ (۱۷)

مشركان حق ندارند مساجد خدا را با آنکه به صراحت بر کفر خویش گواهی می‌دهند، تعمیر کنند. آنان کارهایشان (به خاطر بی‌ایمانی) تباه شده است و در آتش، جاودان خواهند بود.

نکته‌ها:

گرچه شأن نزول آیه درباره‌ی تعمیر مسجد الحرام است، ولی حکم آن برای همه‌ی مساجد است و به همین جهت کلمه‌ی «مَسَاجِدَ» به کار رفته است، نه «مسجد الحرام».

تولیت مسجد الحرام و تعمیر و رسیدگی به آن، در صدر اسلام تا قبل از فتح مکه، در دست مشرکان بوده است.

یکی از موارد اعلام شده در برائت، توسط حضرت علی علیه السلام، این بود که مشرکان حق تعمیر مسجد الحرام را ندارند، بلکه حق ورود به آنجا را هم ندارند. (در آیه‌ی ۲۷ می‌آید)

پیام‌ها:

۱- در بنای مساجد و بنیادهای دینی و فرهنگی مسلمانان، کفار و مشرکان دخالت

ندارند. ﴿مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ﴾

۲- در ساخت و اداره‌ی مراکز و نهادهای مقدّس، پول ناهالان را نگیرید، تادخال و افتخار و توقّع نداشته باشند. ﴿مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ﴾

۳- عمل به تنهایی مهم نیست، نیت نقش اصلی را دارد. ﴿مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا﴾

۴- نه هر درآمدی مشروع است و نه هر مشارکتی ارزشمند. مبدا به عشق آبادانی مساجد، کفّار در امور دینی نفوذ کنند. «أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ»

۵- کسانی که تظاهر به بی دینی می کنند، حقّ دخالت در امور مذهبی را ندارند.

﴿شَاهِدِينَ عَلَي أَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ﴾

۶- مشرک همان کافر است. لِلْمُشْرِكِينَ ... شَاهِدِينَ عَلَي أَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ

۷- کفر، سبب نابودی و فساد و بی ارزش شدن اعمال نیک کافران است. بِالْكُفْرِ ...

حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ

﴿إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَحْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ﴾ (۱۸)

مساجد خدا را تنها کسانی باید آباد کنند که به خدا و روز قیامت ایمان دارند و نماز را به پا داشته و زکات می پردازند و جز از خدا نمی ترسند.

امید است که آنان از ره یافتگان باشند.

نکته ها:

مسجد، پایگاه مهمّ عبادی و اجتماعی مسلمانان است. بنابراین، هم متولیان آن باید صالح و پاک باشند و هم برنامه هایش سازنده و تربیت کننده، هم بودجه اش مشروع و حلال باشد و هم مسجدیان اهل تقوا و خدایی و مورد تکریم. و گرنه اگر سازندگان مساجد، جباران و سلاطین باشند و پیشنمازان، افراد بی سواد و ترسو و خادمان نیز وارفتگان بی حال، طبعاً مساجد از هدف اصلی خود که آبادی معنوی است، دور خواهند ماند.

به گفته ی مرحوم فیض کاشانی در تفسیر صافی، تعمیر مسجد شامل مرمت، نظافت و فرش کردن، روشنایی، تدریس و تبلیغ می شود.

در قرآن ۳۲ بار از زکات یاد شده که ۲۸ بار آن در کنار نماز بیان شده است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «اِذَا رَأَيْتُمُ الرَّجُلَ يَعْتَادُ الْمَسْجِدَ فَاشْهَدُوا لَهُ بِالْإِيمَانِ» (۱) همین که دیدید کسی به مسجد رفت و آمد می کند، به ایمان او گواهی دهید.

در احادیث برای کسانی که به مسجد رفت و آمد می کنند، بهره های فراوان ذکر شده است، از جمله: پیدا کردن دوست و برادر دینی، آگاهی های مفید، ارشاد و دوری از گناه، برخورداری از نعمت و رحمت الهی. (۲)

پیام ها:

۱- تولیت و تعمیر مسجد شرایطی دارد:

الف: از جهت اعتقادی، ایمان به مبدأ و معاد. «أَمَّنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ»

ب: از نظر عملی، برپا داشتن نماز و پرداخت زکات. «أَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ»

ج: از جهت روحی، شجاعت و نفوذناپذیری. «لَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ» (اگر متولّی مسجد، شجاع باشد، مسجد نیز کانون حرکت های ضدّ ظلم خواهد بود)

۲- وظیفه ی متولّیان مساجد و تعمیر کنندگان آنها، رسیدگی به محرومان است.

إِنَّمَا يَعْمُرُ ... آتَى الزَّكَاةَ

۳- ایمان از عمل جدا نیست، آمَنَ ... وَ أَقَامَ نماز از زکات جدا نیست، «أَقَامَ الصَّلَاةَ وَ آتَى الزَّكَاةَ» و مسجد از انقلاب جدا نیست. مَسَاجِدَ اللَّهِ ... وَ لَمْ يَخْشَ

۴- با وجود ایمان، عمل صالح، نماز، زکات و شجاعت، باز هم مغرور نشویم، هنوز خطر انحراف وجود دارد. «فَعَسَى أُولَئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ»

ص: ۳۹۳

۱- ۱). تفسیر درالمنثور.

۲- ۲). وسائل الشیعه و تفسیر درالمنثور.

أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهِدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ «١٩»

آیا آبرسانی به حاجیان و تعمیر مسجدالحرام را همانند کسی قرار داده اید که به خدا و روز قیامت ایمان آورده و در راه خدا جهاد کرده است؟ این دو نزد خداوند یکسان نیست و خداوند گروه ستمگر را هدایت نمی کند.

نکته ها:

عباس، عموی پیامبر و شیبیه به یکدیگر افتخار می کردند؛ عباس به آبرسانی خود به زائران خانه ی خدا می بالید و شیبیه به کلیدداری کعبه.

علی علیه السلام به آن دو فرمود: ولی من با سَنِّ كَمْ خود، به این افتخار می کنم که شما با جهاد و شمشیر من ایمان آوردید. عباس ناراحت شده و نزد پیامبر صلی الله علیه و آله از علی علیه السلام شکایت کرد. این آیه نازل شد. (۱)

علی علیه السلام بارها برای اولویت خویش به این آیه استشهاد کرد، چرا که ایمان و جهاد، برتر از خدمات دوران شرک است که فاقد ارزش معنوی است.

پیام ها:

۱- عمل زده نشویم، عمل بدون ایمان، سرابی پوچ و جسدی بی جان است.

أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ ... كَمَنْ آمَنَ ...

۲- رزمندگان مخلص برتر از دیگرانند، هر چند دیگران منشأ خدماتی از طریق مشاغل دیگر باشند. أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ ... كَمَنْ ... جَاهِدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

۳- برابر دانستن رزمندگان با ایمان با دیگران، مورد توبیخ و یکی از ظلم های اجتماعی است. أَجَعَلْتُمْ ... كَمَنْ ... جَاهِدَ ... الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

ص: ۳۹۴

الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَكْبَرُ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ وَ أَوْلِيكَ هُمُ الْفَائِزُونَ ﴿٢٠﴾

کسانی که ایمان آورده و هجرت کردند و در راه خدا با اموال و جان های خویش جهاد کردند، بزرگ ترین درجه را نزد خداوند دارند و اینان همان رستگارانند.

پیام ها:

۱- ایمان، هجرت و جهاد، همچون تقوا، در رأس همه ی ارزش هاست. آمَنُوا وَ هَاجَرُوا وَ جَاهَدُوا ... أَكْبَرُ دَرَجَةً

۲- اگر ملائک ارزش نزد مردم، روابط قبیله‌گی و نژادی است، در محاسبات الهی، ایمان، هجرت و جهاد، ملائک ارزش است. (۱) «عِنْدَ اللَّهِ»

۳- ایمان، لازمه ی کمالات دیگر است. «آمَنُوا»

۴- ارزش همه ی کارهای مقدس، به نیت آنهاست. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۵- فوز و رستگاری، تنها در سایه ی ایمان، هجرت و جهاد است. آمَنُوا وَ ...

أَوْلِيكَ هُمُ الْفَائِزُونَ

يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَ رِضْوَانٍ وَ جَنَّاتٍ لَهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُّقِيمٌ ﴿٢١﴾

پروردگارشان آنان را به رحمتی از ناحیه خود و رضایت خویش و باغهایی از بهشت، بشارت می دهد که برایشان در آن نعمت های ابدی است.

خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٢٢﴾

آنان تا ابد در آنجا جاودانند. همانا نزد خداوند پاداشی بزرگ است.

ص: ۳۹۵

۱- ۱). اگر همه ی مسلمانان و صحابه پیامبر در یک ردیف باشند، نخستین ایمان آورنده و آنکه بیشترین مدت را در جبهه بود و بیشترین ضربات را خورد، چه کسی جز علی علیه السلام خواهد بود؟

خداوند، قلیل و فانی ما را به گرانبهارترین قیمت می خرد، «أَجْرٌ عَظِيمٌ» با آنکه ما هر چه داریم، از خود اوست.

پیام ها:

۱- خداوند، خود به مؤمنان مهاجر و مجاهد، مژده ی بهشت داده است. (۱)

«يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ»

۲- نشانه ی جامعیت یک مکتب آن است که علاوه بر هماهنگی با فطرت، به پیروان خود امید دهد. «يُبَشِّرُهُمْ»

۳- بشارت و پاداش، از شئون ربوبیت است. «يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ»

۴- برخورداری از رحمت و رضوان بهشت، نمودی از فوز و رستگاری است.

الْفَائِزُونَ يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ ...

۵- رحمت و رضای خدا، بر نعمت های مادی مقدم است. «بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَاتٍ» (نام رحمت و رضوان قبل از بهشت آمده است)

۶- باغهای بهشت، پر نعمت است. (۲) «نَعِيمٌ»

۷- اگر به خاطر خدا از نعمت های فانی بگذریم، به نعمت های ابدی می رسیم.

«نَعِيمٌ مُّقِيمٌ»

۸- فنا و زوال، بزرگ ترین آفتِ نعمت های دنیوی است که در قیامت این آفت نیست. «مُقِيمٌ، خَالِدِينَ، أَبَدًا»

۹- پاداش بزرگ، تنها در انحصار اوست، پاداشهای دیگران از هر کس و هر چه که باشد، کوچک است. «عِنْدَهُ» قبل از «أَجْرٌ عَظِيمٌ» نشانه ی انحصار است.

۱۰- خداوندی که به همه ی دنیا «قَلِيلٌ» می گوید، به پاداش مجاهدان، «عَظِيمٌ»

ص: ۳۹۶

۱- ۱. در آیات دیگر، بشارت های دیگری نیز آمده است، همچون: «سقاها ربهم» (انسان، ۲۱) و «صلوات من ربهم» بقره، ۱۵۷.

۲- ۲. به گفته ی مفردات «نعیم» به معنای نعمت فراوان است.

می گوید.

﴿أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا آبَاءَكُمْ وَإِخْوَانَكُمْ أَوْلِيَاءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْإِيمَانِ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾ (۲۳)

ای کسانی که ایمان آورده اید! اگر پدران و برادرانتان، «کفر» را بر «ایمان» ترجیح دادند، ولایت آنان را نپذیرید و هر کس از شما دوستی و ولایت آنان را بپذیرد، آنان همان ستمگرانند.

نکته ها:

تهدیدهای قرآن نسبت به پذیرش ولایت کفار، تکان دهنده است. از جمله در سوره مائده آمده است: «وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ» (۱) هر که ولایت آنان را بپذیرد، جزو آنان است.

همچنین در سوره آل عمران می فرماید: «وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ» (۲) هر که چنین کند، رابطه اش با خدا قطع شده است.

بعضی از مسلمانان هنگام هجرت به مدینه، مورد خشم والدین کافر خود بودند، ولی حفظ دین خود را بر رضایت آنان ترجیح دادند.

ولایت پدر و مادر کافر را نباید پذیرفت، ولی این غیر از نیکی به آنهاست.

پیام ها:

۱- پدر کافر، بر فرزند مسلمان ولایت ندارد و روابط مکتبی بر هر رابطه ای مقدم است. «لَا تَتَّخِذُوا»

۲- عواطف نباید بر ارزش های مکتبی غالب شود. «لَا تَتَّخِذُوا آبَاءَكُمْ وَإِخْوَانَكُمْ»

۳- ولایت کافر ممنوع است، حتی اگر نزدیکترین افراد باشد. «لَا تَتَّخِذُوا آبَاءَكُمْ ...»

﴿أَوْلِيَاءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ﴾

ص: ۳۹۷

(۱- ۱). مائده، ۵۱.

(۲- ۲). آل عمران، ۲۸.

۴- ضابطه ی دین و مکتب، مقدم بر هر رابطه ای است. «لَا تَتَّخِذُوا، إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ»

۵- پذیرش ولایت کفار، ظلم است. «الظَّالِمُونَ»

قُلْ إِن كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِينُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٢٤﴾

بگو: اگر پدران و فرزندان و برادران و همسران و خاندان شما و ثروت هایی که جمع کرده اید و تجارتی که از کسادی آن بیم دارید و خانه هایی که به آنها دلخوش کرده اید، نزد شما از خدا و پیامبرش و جهاد در راه او محبوب تر باشد، پس منتظر باشید تا خداوند، فرمان (قهر) خویش را به اجرا در آورد. و خداوند، گروه نافرمان را هدایت نمی کند.

نکته ها:

روزی علی بن ابی طالب علیهما السلام به گروهی فرمود: چرا شما برای کمک به اسلام به مدینه هجرت نمی کنید و به پیامبر ملحق نمی شوید؟ گفتند: ما با برادران و فامیل خود هستیم و از خانه هایمان دفاع می کنیم. (۱)

گروه هایی که در این آیه مطرح شده، به عنوان نمونه است و به همین دلیل، پدر شامل مادر هم می شود و پسر شامل دختر، و برادر شامل خواهر نیز می شود.

پیام ها:

۱- میزان ایمان را هنگام قرار گرفتن سر دو راهی دنیا و آخرت می توان شناخت.

«أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ»

ص: ۳۹۸

۲- برای عبور از پل های مادّیت، باید عقاید و انس با خدا را تقویت کرد. **إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ ... وَ أَمْوَالٌ ... أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ ...**

۳- عواطف فامیلی و امکانات مادّی نباید مانع جهاد شود و هر کجا مانع شد، زمینه ساز قهر الهی است. **إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ ... وَ أَمْوَالٌ ... أَحَبَّ ... فَتَرَبَّصُوا ...**

(در راه دوستی خدا و جهاد در راه او باید از همه چیز و همه کس گذشت.

زیرا حفظ دین، بر حفظ روابط خانوادگی، عاطفی و اقتصادی مقدم است.)

۴- اگر رفاه در زندگي اصل شد، انسانیت سقوط می کند و سبب دوری از خدا و رسول است و قهر و غضب نامعلومی را در انتظار دارد. **«يَأْتِي اللَّهُ بِأَمْرِهِ»**

۵- رفاه طلبانِ مسئولیت گریز، مشمول هدایت الهی نمی شوند. **«لَا يَهْدِي»**

۶- برتری دادن مادّیات بر امور معنوی، نشانه ی فسق است. **أَحَبَّ إِلَيْكُمْ ...**

الْفَاسِقِينَ (مرز ایمان و فسق، رها کردن معنویات است)

لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَ يَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبْتَكُمْ كَثُرَتْكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَ ضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَكَلْتُمْ مُدْبِرِينَ» (۲۵)

همانا خداوند در مواضع بسیاری شما را یاری کرده است و در روز حنین (نیز شما را یاری کرد)، آنگاه که فراوانی لشکرتان شما را به غرور و اعجاب واداشت، ولی این فزونی نفرات هیچ سودی برای شما نداشت و زمین با همه ی گستردگی اش بر شما تنگ آمد، پس شما پشت به دشمن فرار کردید.

نکته ها:

در آیات قبل، تشویق به جهاد و هشدار نسبت به وابستگی ها بود، در این آیه الطاف و امدادهای الهی را بازگو می کند تا انگیزه ی جهاد تقویت شود.

مجموع جنگ ها و سرایای پیامبر صلی الله علیه و آله، که در این آیه با تعبیر **«مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ»** آمده، هشتاد

مورد بوده است. (۱)

نقل شده است که «متوکل عباسی» مریض شد و نذر کرد که اگر شفا یافت، «دراهم کثیره» بدهد. پس از بهبودی، بحث شد که دراهم کثیره چقدر می باشد؟ از امام هادی علیه السلام پرسیدند، آن حضرت با استناد به این آیه فرمودند: باید هشتاد درهم بدهد. (۲)

سیمای جنگ حنین

جنگ حنین در منطقه ای نزدیک طائف، میان مسلمانان و قبیله ی «هوازن» در گرفت و به همین سبب به آن جنگ هوازن هم می گویند.

در سال هشتم هجری پیامبر صلی الله علیه و آله برای مقابله با توطئه و تهاجم هوازن، به آن منطقه لشکرکشی کرد. سپاه ده هزار نفری اسلام که مکه را فتح کرده بود، به همراه دو هزار نفر از تازه مسلمانان، به آن سوی عزیمت کردند.

جنگ و درگیری پس از نماز صبح بود و مسلمانان که از حمله ی قبایل هوازن غافلگیر شده بودند، اغلب پا به فرار گذاشتند و نظام سپاه اسلام در هم ریخت، ولی با مقاومت سرسختانه ی گروهی، سرانجام فراریان به فراخوانی پیامبر صلی الله علیه و آله بازگشتند و مجدداً حمله آغاز شد و با کشته شدن صد نفر از مشرکان و تسلیم شدن بقیه و به دست آمدن غنایم بسیار، جنگ حنین با یاری خداوند به سود مسلمانان خاتمه یافت. درباره ی تعداد اسرا و میزان غنایم و کیفیت تقسیم آنها و مسائلی که پیش آمد و نتایج این نبرد، حرف های گفتنی بسیار است که باید به کتب تاریخ و مغازی مراجعه کرد.

پیام ها:

۱- عامل اصلی پیروزی جنگ ها در صدر اسلام، نصرت و امداد الهی بود. لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ ...

۲- یاد الطاف الهی، از عوامل تقویت روحیه و ایمان است. «لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ»

۳- جنگ حنین بسیار مهم بود. («مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ» شامل جنگ حنین نیز می شود، ولی

ص: ۴۰۰

۱- (۱). تفسیر نورالثقلین؛ کافی، ج ۷، ص ۴۶۴.

۲- (۲). تفسیر اطیب البیان.

به خاطر اهمیت آن جداگانه نیز نام برده شده است) «مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَ يَوْمَ حُنَيْنٍ»

۴- گاهی کثرت جمعیت و امکانات مادی، سبب غرور و غفلت و قهراً سبب شکست می شود. «أَعْجَبْتُكُمْ كَثْرَتُكُمْ»

۵- به امدادهای الهی در همه حال نیاز است، چه در حال ضعف و چه در حال قدرت. در جنگ بدر با مسلمانان اندک، از نصرت الهی برخوردار شدند و در جنگ حنین با تعداد زیاد، باز هم نصرت الهی به یاری آمد. لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ ... وَ يَوْمَ حُنَيْنٍ

۶- بدون اراده ی الهی، اسباب مادی بی اثر است. «فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ»

۷- برای ایجاد روحیه ی تعبد و تواضع، گاهی باید نقاط ضعف را به رخ کشید، تا غرورهای بیجا بشکند. «ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ»

ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ ذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ «۲۶»

سپس خداوند، آرامش خود را بر پیامبرش و بر مؤمنان فرو فرستاد و سپاهیان فرستاد که شما آنان را ندیدید و کافران را عذاب کرد، و این کیفر کافران است.

نکته ها:

در قرآن، شش مرتبه کلمه «سَكِينَتُهُ» به کار رفته که پنج بار آن در مورد جنگ است.

در جنگ حنین، خداوند چهار نوع لطف به مؤمنان داشت: سکینه، جنود نامرئی، قهر بر کفار و پذیرش توبه ی فراریان (که در آیه ی بعد مطرح است).

بعضی از اسیران کفار، از مسلمانان می پرسیدند: کجایند آن سفید پوشانی که ما را می کشتند؟ (۱) اشاره به فرشتگانی که با لباس های سفید، به چشم کفار می آمدند.

ص: ۴۰۱

۱- لغزش رزمندگان در جبهه، سبب محروم شدن از امدادهای غیبی الهی نمی شود. «ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ» □

۲- امدادهای غیبی، رمز پیروزی مسلمانان است. «أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ» □

۳- داشتن روحیه ی خوب و اطمینانِ برخاسته از ایمان، از عوامل اصلی پیروزی در نبرد است. «سَكِينَتَهُ»

۴- آرامش و اطمینان، هم برای رهبر لازم است، هم پیروان او. «سَكِينَتَهُ عَلَي رَسُولِهِ وَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ» نگرانی پیامبر از فرار افراد بود و ناآرامی مردم، از ترس.

۵- آرامش روحی مؤمنان، از سوی خدا بود، «سَكِينَتَهُ» در آیه ای دیگر می فرماید:

«سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ» (۱)

۶- باور به حضور فرشتگان و مأموران الهی در جنگ برای امداد مؤمنان، یک عقیده ی قرآنی است. «أَنْزَلَ جُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا» □

۷- کشته شدن، برای کسی که به مبدأ و معاد ایمان دارد افتخار است، ولی برای کافران، مایه ی عذاب. «عَذَاب»

۸- عاقبت همه ی کفار، شکست و ذلت است. عَذَابٌ ... ذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ □ □ □

ثُمَّ يُتُوبُ اللَّهُ مَن بَعَدَ ذَلِكَ عَلَي مَن يَشَاءُ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ «۲۷» □ □ □

سپس خداوند بعد از آن (فرار)، لطف خود را به هر که بخواهد بر می گرداند و خداوند، آمرزنده و مهربان است.

۱- پذیرش توبه، بر خداوند واجب نیست، بلکه تفضلی است که به حکمت خود او مربوط است. «مَن يَشَاءُ» □

۲- خداوند، هم گناهان را می پوشاند، هم انسان را دوست دارد. «غَفُورٌ رَحِيمٌ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا وَ إِنْ خِفْتُمْ عَيْلَهُ فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ
إِنْ شَاءَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٢٨﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! قطعاً مشرکان، پلید و ناپاکند، پس بعد از این سال نباید به مسجد الحرام نزدیک شوند و اگر (به خاطر راندن کفار و قطع داد و ستد) از فقر و تنگدستی می ترسید، پس به زودی خداوند اگر بخواهد از فضل خویش شما را بی نیاز خواهد کرد، قطعاً خداوند آگاه و حکیم است.

نکته ها:

یکی از فرمان های چهارگانه ای که حضرت علی علیه السلام در حج سال نهم هجری به مشرکان ابلاغ کرد این بود که آنها از سال آینده، حق ورود به مسجد الحرام را ندارند.

پیام ها:

۱- شرک، پلیدی است. «نَجَسٌ» پاکی واقعی در سایه ی ایمان است.

۲- مؤمن باید نسبت به مشرک، تنفر داشته باشد. «الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ»

۳- در اعلام برنامه و دیدگاه، توجه به توان اجرایی خود داشته باشیم. «إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ» (با آنکه پلید بودن مشرکان مربوط به سال نهم و سال اعلام برائت نبود، لیکن چون در آن سال مسلمانان قدرت اجرا پیدا کردند، این امر اعلام شد)

۴- چون نزدیک شدن، زمینه ی وارد شدن است، پس مشرکان نباید به مکان های مقدس حتی نزدیک شوند. «فَلَا يَقْرَبُوا»

۵- در قرآن، فلسفه ی برخی نهی ها و تحریم ها بیان شده است. «نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا»

۶- همه ی زمین ها از نظر قداست، یکسان نیستند. «فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ»

۷- با مخالفان هم مدارا کنیم و به آنان مهلت دهیم. «بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا»

۸- در دستورات و آئین نامه ها، به تنش ها و پیامدهای آن نیز توجه کنیم. نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا ... وَ إِنْ خِفْتُمْ عَيْلَهُ ...

۹- تنگناهای اقتصادی و فشارهای مالی، ما را نسبت به دینمان بی‌تعهد نسازد.

«إِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً»

۱۰- هرکجا احساس نگرانی اجتماعی شد، باید روحیه‌ی امید و توکل را در مردم زنده کرد. «إِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ»

۱۱- رزق ما به دست دیگران (مسافران و جهانگردان) نیست، بلکه به دست خداست. «يُغْنِيكُمُ اللَّهُ»

۱۲- از قطع رابطه اقتصادی با کفار، به خاطر مکتب، نگران نباشیم. «يُغْنِيكُمُ اللَّهُ»

۱۳- بیش از زرنگی و مدیریت و سرمایه و...، فضل الهی در غنای مردم نقش دارد.

«يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ»

۱۴- احکام دین، بر پایه‌ی علم و حکمت الهی است. «عَلِيمٌ حَكِيمٌ»

قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ ﴿٢٩﴾

با کسانی از اهل کتاب (یهود، نصاری، مجوس، صابئین)، که به خدا و روز قیامت ایمان نمی‌آورند و آنچه را خدا و رسولش حرام کرده‌اند، حرام نمی‌شمردند و به دین حق گردن نمی‌نهند بجنگید، تا با خواری و ذلت، به دست خود جزیه بپردازند.

نکته‌ها:

در آیات قبل، سخن از پلید بودن مشرکان و نبرد با آنان بود، در این آیه شیوه‌ی برخورد با اهل کتاب را بیان می‌کند که یکی از دو راه در پیش آنان است: جنگ، یا پرداخت جزیه.

همان گونه که مسلمانان با پرداخت خمس و زکات، به دولت اسلامی کمک می‌کنند و از مزایای امتی و خدمات بهره‌مند می‌شوند، اهل کتاب نیز با پرداخت مبلغی به نام جزیه، بودجه‌ای را که صرف آنها می‌شود، تا حدی تأمین می‌کنند.

مقدار جزیه را نیز رهبر مسلمانان تعیین می کند. البتّه باید به اندازه ای باشد که پرداخت آن برای اهل کتاب سنگین باشد. «وَهُمْ صَاغِرُونَ»

امام صادق علیه السلام فرمود: اگر مقدار جزیه کم باشد، در پرداخت تفاوتی در روحیه ی آنان حاصل نشده و احساس حقارت نمی کنند. (۱)

با اینکه اهل کتاب، به خدا و قیامت ایمان دارند، ولی در آیه آنان را نسبت به خدا و قیامت بی ایمان معرفی کرده است، زیرا قرآن، کسانی را که به بخشی از معارف ایمان دارند و بخشی را منکرند، کافر می داند. (۲) به علاوه اگر ایمان به مبدأ و معاد آمیخته به خرافات باشد، به منزله ی کفر است. (۳)

پیام ها:

۱- اهل کتاب، اگر به دستورات انبیای خود عمل نکنند، مجرم شناخته می شوند.

قَاتِلُوا الَّذِينَ ... لَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ

۲- دین حق، تنها اسلام است و ادیان دیگر به دلیل تحریف و خرافاتی که در آنها جا داده اند، حق نمی باشند. «وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ»

۳- در مقابل کفار اهل کتاب که ایمان نمی آورند، دو راه وجود دارد: یا جنگ، یا پرداخت جزیه. قَاتِلُوا ... حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ

۴- گرفتن مالیات سرانه از اهل کتاب، الزامی است و باید از موضع قدرت و به صورت نقدی باشد و آنان نیز با تواضع و تسلیم پردازند. «عَنْ يَدٍ، صَاغِرُونَ»

۵- حکومت اسلامی باید از چنان قدرتی برخوردار باشد که دیگران تسلیم او شوند. قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ ... وَ هُمْ صَاغِرُونَ

۶- اقلیت های مذهبی باید در برابر نظام اسلامی خاضع باشند. صَاغِرُونَ

ص: ۴۰۵

۱-۱. تفسیر نورالثقلین؛ کافی، ج ۳، ص ۵۶۶.

۲-۲. يَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَ نَكْفُرُ بِبَعْضٍ ... أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا. نساء، ۱۵۰.

۳-۳. تفسیر صافی.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهُونَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ ﴿٣٠﴾

و یهودیان می گفتند: عُزَیْر، پسر خداست و مسیحیان می گفتند: مسیح، پسر خداست. این سخنی است (باطل) که به زبانشان می آورند و به گفتار کسانی که پیش از این کافر شده اند، شباهت دارد (که می گفتند: فرشتگان دختران خدا هستند). خدا آنان را بکشد، چگونه (از حق) رویگردان می شوند.

نکته ها:

«عُزَيْرٌ»، عربی شده ی «عزراء» است، مثل «عیسی» که عربی «یسوع» و «یحیی» که معرب «یوحنا» است.

عُزَیْر یکی از علمای بزرگ یهود بود که لقب «مُنْجِیِ یهود» یافت. زیرا پس از واقعه ی قتل عام مردم به دست بخت النصر و خرابی معبدها و سوزاندن تورات و اسارت زنان و فتح بابل توسط کورش، عُزَیْر نزد کورش آمد و از او خواست که به یهودیان سروسامانی بخشد.

این آیه، به گونه ای توضیح و دلیل آیه ی قبل است که فرمود: اهل کتاب به خدا و قیامت ایمان ندارند.

محققان معتقدند بسیاری از معارف تورات و انجیل، با خرافات بودائیان و برهمنیان و یونانیان آمیخته شده است، حتی بسیاری از داستان های انجیل، عیناً در مذهب بودا و برهمنی دیده می شود.

البته یهودیان امروز، عُزَیْر را فرزند خدا نمی دانند، ولی در زمان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، چنین عقیده ای داشته و در مقابل سؤال پیامبر که «با اینکه مقام موسی بالاتر است، چرا او را فرزند خدا نمی دانید؟» جوابی نداشتند. (۱)

ص: ۴۰۶

پیام ها:

۱- با آنکه فقط گروهی از یهود، عَزِيز را فرزند خدا می دانستند، ولی چون دیگران نیز سکوت کردند، نسبتِ انحراف به همه داده است. «قَالَتِ الْيَهُودُ»

۲- درباره ی شخصیت های دینی والهی نباید غلّو کرد. عَزِيزُ ابْنِ اللّهِ ... الْمَسِيحُ ...

۳- عقاید یهود و نصاری، آمیخته به خرافات است. «ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ»

۴- مشرکان، بت ها را شریک خدا و فرشتگان را دختران خدا می دانستند، یهود و نصاری، عَزِيز و عیسی را پسر خدا، از این جهت کلامشان به کلام کفار شباهت داشت. «يُضَاهِيُونَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۵- ریشه ی خرافات در مذهب یهود و نصاری، در عقاید کفار پیشین است.

«يُضَاهِيُونَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ»

اتَّخَذُوا أَحْبَابَهُمْ وَأَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا وَاحِدًا لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿۳۱﴾

(اهل کتاب)، دانشمندان و راهبان خود و مسیح فرزند مریم را به جای خداوند به خدائی گرفتند، در حالی که دستور نداشتند جز خدای یکتا را که معبودی جز او نیست بپرستند. خداوند از هر چه برای او شریک می پندارند، منزّه است.

نکته ها:

«احبار»، جمع «حبر»، به معنای دانشمند و «رهبان»، جمع «راهب»، به معنای تارک دنیا و دیرنشین است. آنان با همه ی قداستان بنده ی خدایند، نه معبود.

اطاعت بی قید و شرط از احبار و راهبان، نوعی پرستش آنان است و امام صادق علیه السلام فرمود:

«مَنْ اطَاعَ رَجُلًا فِي مَعْصِيَةِ اللَّهِ فَقَدْ عَبَدَهُ» هر کس در راه معصیت خدا، از دیگری پیروی کند،

او را پرستش نموده است. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: اهل کتاب برای علمای خود، نماز و روزه انجام نمی دادند، بلکه علمای آنان حرام هایی را حلال و حلال هایی را حرام کرده بودند و مردم از آنان پیروی می کردند. (۲)

در قیامت، مشرکان از اینکه خدا را با شرکای دیگر برابر پنداشته اند، حسرت می خورند و می گویند: «تَاللَّهِ إِن كُنَّا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ إِذْ نُسُوِّكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ» (۳)

پیام ها:

۱- اطاعت بی قید و شرط از غیر خدا، نوعی عبادت غیر خداست. «مَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا وَاحِدًا»

۲- انسان پرستی به هر شکل، شرک است. هیچ شخصیتی نباید بت شود. «اتَّخَذُوا أَحْبَابَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ»

۳- پیامبر معصوم که همه ی فکر و هدفش خداست، حسابی جدا از علما دارد، لذا نام مسیح جداگانه مطرح شده است. «أَحْبَابَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ ... وَالْمَسِيحَ»

۴- عشق ها، دوستی ها و اطاعت ها باید حدّ و مرز داشته باشد. هر نوع نظام، قطب، مراد، مرشد، اطاعت تشکیلاتی و حزبی و...، اگر سرچشمه اش وحی و امر خدا نباشد، شرک است. «اتَّخَذُوا ... أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ»

۵- خطر انحراف از توحید به شرک، همیشه و همه جا بوده است. «اتَّخَذُوا ... أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ»

۶- تنها خداوند حقّ قانونگذاری دارد. آنان که قانون غیر خدا را می پذیرند، از مدار اسلام، خارجند. «اتَّخَذُوا أَحْبَابَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ»

۷- غلوّ و زیاده روی درباره ی انبیا، پرستش انبیا و یا آنان را فرزند خدا دانستن، شرک است. «سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ»

ص: ۴۰۸

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). بحار، ج ۲، ص ۹۸.

۳- ۳). شعراء، ۹۸.

يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿٣٢﴾

می خواهند نور خدا را با دهانهایشان خاموش سازند، ولی خداوند جزاین نمی خواهد که نور خود را به کمال برساند، هر چند کفار، ناراحت باشند.

نکته ها:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: خداوند به اهل زمین نگاه کرد و من را انتخاب کرد، سپس بار دیگر نگاه کرد و علی بن ابی طالب علیهما السلام را انتخاب فرمود، او بعد از من نور زمین است. آنگاه حضرت این آیه را تلاوت کردند. (۱)

پیام ها:

۱- توطئه دشمنان، دائمی و بی وقفه است. «يُرِيدُونَ» (فعل مضارع، نشانه استمرار و تداوم است)

۲- احکام اسلام و دین خدا، نور است و نور، سرچشمه ی حیات. «نُورَ اللَّهِ» □

۳- هر چند گروه های کفار هر دسته ای به نوعی تلاش می کنند، اما هدف همه ی آنها خاموش ساختن فروغ دین است. «يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ» □

۴- تلاش های کافران در مبارزه با دین، مثل فوت کردن به خورشید است. (۲)

□ «يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ»

۵- یکی از تلاش های دشمنان دین، تبلیغات است. «بِأَفْوَاهِهِمْ»

۶- اگر ندای اسلام از زبان پیامبر نور است، تداوم آن در شکل امامت، اتمام نور است. (۳) «يُتِمَّ نُورَهُ»

ص: ۴۰۹

۱- ۱. بحار، ج ۲۳، ص ۳۲۰.

۲- ۲. نمرودها، فرعون ها، بنی امیه و بنی عباس و امثال آنان، نمونه های عملی تلاش کفارند.

۳- ۳. چنانکه در آیه ی اکمال دین، مسأله ی امامت به عنوان اتمام نعمت به حساب آمده است: «اليوم اكملت لكم دينكم و اتممت عليكم نعمتي». مائده، ۳.

۷- خداوند به طرفداران حق، وعده ی پیروزی داده است. أَنْ يُتِمَّ نُورَهُ ...

۸- خداوند، فروغ دین را نه تنها حفظ می کند، بلکه گسترش می دهد. «يُتِمَّ نُورَهُ»

۹- کفار بدانند که با اراده ی حتمی خداوند برای پیروزی دین حق، طرف اند و هرگونه تلاش بر علیه مکتب اسلام محکوم به شکست است. «يُتِمَّ نُورَهُ»

۱۰- اسلام مکتبی جاودانه بوده، «يُتِمَّ نُورَهُ» و مخالف آن کافر است. «وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ»

۱۱- اراده ی الهی، در مسیر راضی ساختن پیامبر خویش است، هرچند کفار را خوش نیاید. (۱) «وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ»

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿۳۳﴾

او کسی است که پیامبر خود را با هدایت و دین حق فرستاد، تا آن را بر همه ی دین ها پیروز گرداند، هر چند مشرکان ناراحت باشند.

نکته ها:

این آیه به همین صورت، علاوه بر این سوره در دو سوره ی دیگر نیز آمده است: سوره ی فتح، آیه ی ۲۸ و سوره ی صف، آیه ی ۹.

گرچه اسلام از نظر منطق و استدلال همیشه پیروز بوده است، اما این آیه، غلبه ی ظاهری و وعده ی حاکمیت اسلام بر جهان را بیان می کند. چنانکه در آیات دیگری نیز «ظَهَرَ» به معنای استیلا یافتن آمده است، مثل: «إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ» (۲) اگر بر شما غالب شوند، سنگسارتان می کنند. و در باره ی کفار آمده است: «إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلَّا وَلَا ذِمَّةً» (۳) اگر بر شما غالب شوند، هیچ عهد و پیمانی را مراعات نمی کنند.

ص: ۴۱۰

۱- ۱. در داستان تغییر قبله نیز خداوند قبله ای قرار داد که پیامبر اسلام راضی باشد؛ «قَبْلَهُ تَرْضَاهَا» (بقره، ۱۴۴) و نیز: «وَلَسَوْفَ

يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ» ضحی، ۵.

۲- ۲. کهف، ۲۰.

۳- ۳. توبه، ۸.

از یک سو این آیه تاکنون تحقق نیافته است و از سویی دیگر خداوند وعده ی حاکمیت کلی اسلام را داده و وعده اش دروغ نیست، در نتیجه همان گونه که در روایات بسیاری آمده است، این آیه به ظهور حضرت مهدی علیه السلام اشاره دارد.

مسأله ی حضرت مهدی علیه السلام و قیام جهانی او، در روایات بسیاری از طریق شیعه و اهل سنت آمده و در اغلب کتب حدیثی عامه نیز مطرح شده و از مسلمات اعتقادی مسلمانان است. هر چند برخی از جمله وهابیت به دروغ این عقیده را مخصوص شیعه دانسته اند. (۱)

امام باقر علیه السلام فرمودند: زمانی خواهد آمد که هیچ کس باقی نخواهد ماند، مگر اینکه به رسالت حضرت محمد صلی الله علیه و آله اقرار خواهد کرد. (۲)

در مورد حاکمیت دین در سراسر گیتی، احادیث بسیاری است؛ از جمله از حضرت علی علیه السلام روایت شده است که در زمان ظهور امام زمان علیه السلام، هیچ خانه ای و هیچ قریه ای نخواهد بود، مگر آنکه اسلام وارد آن خواهد شد، چه بخواهند، چه نخواهند. و صدای اذان هر صبح و شام در هر قریه ای شنیده خواهد شد. (۳)

پیام ها:

۱- محور و پایه ی دین اسلام، حق است. «دین الحَقِّ» (همه ی ادیان آسمانی حَقُّند، ولی به خاطر پیدایش تحریف در آنها، حَقَّانیت آنها مخدوش شده است)

۲- حق بر باطل پیروز است. «لِيُظْهِرَهُ»

۳- اراده و حرکت خود را با اراده ی الهی هماهنگ سازیم، و گرنه محو و نابود خواهیم شد. «لِيُظْهِرَهُ، وَ لَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ»

ص: ۴۱۱

۱- ۱. منتخب الأثر.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳. تفسیر صافی.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْأَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ يَكْتَنُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبِشْرِهِمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣٤﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! بسیاری از دانشمندان و راهبان، (با سوء استفاده از موقعیت خود)، اموال مردم را به ناحق می خورند و آنان را از راه خدا باز می دارند و کسانی که طلا و نقره می اندوزند و آن را در راه خدا انفاق نمی کنند، پس آنان را به عذابی دردناک، بشارت بده!

نکته ها:

معنای احبار و رهبان در آیه ی ۳۱ گذشت.

علمای یهود به خاطر منافع مادی خود، حق را کتمان کردند و به حقایق دین اسلام اعتراف نکردند، یا رشوه گرفتند و گناه بخشودند، یا تفتیش عقاید کرده و به دیگران تهمت زدند.

سوء استفاده از موقعیت ها، حرام است و بزرگ ترین خطر برای علمای دین، فساد مالی است. «لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ» (کسانی که متولّی موقوفات اند و آنها را در مسیر اهداف وقف شده مصرف نمی کنند، از مصادیق این آیه می باشند)

زکات در روایات

از امام صادق علیه السلام پرسیدند: در چه مقدار مال، زکات واجب می شود؟ حضرت فرمود: زکات ظاهر یا باطن؟ گفتند: هر دو. حضرت ابتدا نصابی را برای زکات ظاهر بیان نموده و آنگاه در بیان زکات باطن فرمودند: «فلا تستأثر علی اخیك بما هو احوج الیه منك» (۱) آنچه را برادر دینی ات به آن نیازمندتر از توست، او را انتخاب و ترجیح دهی.

*در روایتی دیگر، آن حضرت می فرماید:

«أَنَا اعطاكم الله هذه الفضول من الأموال لتوجهوها

ص: ۴۱۲

حيث وجهها الله تعالى و لم تعطلوا لتكيزوها»

(۱)

خداوند این مال های اضافی را به شما عطا کرد تا در مسیر رضای او خرج کنید، نه آنکه احتکار و گنج کنید.

*طبق روایات، امام زمان علیه السلام چون ظهور کند، گنج ها را حرام می کند و همه را به مبارزات خود به مصرف می رساند.

□
*پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: إِنَّ اللَّهَ فَرَضَ عَلَىٰ اغْنِيَاءِ الْمُسْلِمِينَ فِي أَمْوَالِهِمُ الْقَدْرَ الَّذِي يَسَعُ فُقَرَاءَهُمْ... □

□
الا ان الله يحاسبهم حساباً شديداً و يعذبهم عذاباً اليماً (۲) خداوند، در مال مسلمانان ثروتمند، به مقداری زکات واجب کرده که کفاف فقرا را بدهد، آگاه باش! اگر به وظیفه ی خود عمل نکنند، همانا خداوند از آنان حسابرسی شدید می کند.

*رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: هر مالی که زکات آن پرداخت نشود کتر است، گرچه پنهان نباشد، یا غیر طلا و نقره

باشد. (۳)

ابوذر و آیه ی کنز

ابوذر غفاری، صحابی بزرگوار پیامبر، در اعتراض به زراندوزی های معاویه و عثمان و عمال حکومت و حیف و میل اموال عمومی، صبح و شام این آیه را با صدای بلند در برابر معاویه و سپس در مقابل عثمان می خواند و می گفت: این آیه مخصوص مانعان زکات نیست و هر نوع زراندوزی را شامل می شود.

در تفسیر شریف المیزان آمده است که از برخوردهای ابوذر با عثمان و معاویه و کعب الأحبار، بر می آید که ثروت اندوزی در جامعه ی فقیر حرام است، گرچه از راه حلال باشد و زکاتش پرداخت شده باشد.

البته برخی آن را به اجتهاد شخصی ابوذر نسبت می دادند، ولی خودش می گفت: «ما قلتُ لهم إلا ما سمعتُ من نبيهم» آنچه گفته ام از پیامبر شنیده ام. از طرفی صراحت و صداقت ابوذر هم مورد تأیید پیامبر است.

از فرازهای برجسته ی زندگی ابوذر، همین امر به معروف و نهی از منکر او نسبت به حکام،

ص: ۴۱۳

۱-۱). تفسیر صافی.

۲-۲). تفسیر صافی.

۳-۳). تفسیر کنزالدقائق.

در زمینه ی ریخت و پاش های اقتصادی است و نزاعش با عثمان بر سر مال و مقام نبود، بلکه اعتراض به یک منکر اجتماعی بود.

سرانجام عثمان، این صحابی پارسا و انقلابی را به شام تبعید کرد، از شام هم به بدترین وضعی به مدینه آوردند، سپس به «ربذه» تبعید شد و در تبعیدگاه، مظلومانه جان سپرد. و این نیز از فرازهای ناپسند و ننگین حکومت عثمان بود.

دیگران برای تیره ی عثمان، کوشیده اند تا به ابوذر تهمت سوسیالیست بودن و فکر اشتراکی داشتن و مخالفت با مالکیت خصوصی بزنند، اما علامه امینی قدس سره در الغدیر، بحث مبسوطی در ردّ این اتهام دارد. (۱)

تبعیدهای مکرر ابوذر به خاطر مناقشات او با حکومت و فریادهای اعتراض آمیزش بر ضدّ روش مالی عثمان و زراندوزی معاویه و توجیه گری های کعب الأخبار، در کتب تاریخی شیعه و اهل سنت آمده است، (۲) هر چند برخی خواسته اند به نوعی توجیه کنند و این مناقشات را به حساب آزادی بیان و عقیده در دوره ی عثمان بگذارند، یا آنکه تبعید آن صحابی بزرگوار را به عنوان اینکه «دفع شرّ مهم تر از کسب منفعت است» بدانند و حضورش را در مدینه و شام، شرّ تلقی کنند و تبعیدش را رعایت مصلحت به شمار آورند، (۳) ولی این رفتار ننگ آلود با یار صدیق و پرهیزکار پیامبر که زبان صریح و اعتراض دلسوزانه اش تنها با انگیزه ی عمل به وظیفه در برابر انحرافات بود، هیچ توجیه و تأویلی نمی پذیرد.

پیام ها:

۱- بعضی از علمای اهل کتاب، بد نیستند. «كَثِيرًا مِنَ الْأَحْبَارِ»

۲- بهره گیری علما از مال مردم و بهره نرساندن به آنان که موجب بی رغبتی مردم به دین می شود شاید مصداق «صدّ عن سبیل الله» باشد. لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ ...

وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ

ص: ۴۱۴

۱- ۱). الغدیر، ج ۸، ص ۳۳۵.

۲- ۲). تفسیر نمونه.

۳- ۳). از جمله: تفسیر المنار، ج ۱۰، ص ۴۰۶-۴۰۷.

۳- بازداشتن علمای یهود و نصاری مردم را از راه حق، به خاطر دست یابی به دنیاست. يَكْتِزُونَ ... يَصُدُّونَ

۴- در اسلام، محدودیتی برای سرمایه نیست، اما راه تحصیل آن شروطی دارد و زراندوزی و بدمصرف کردن ثروت حرام است. الَّذِي يَكْتِزُونَ ... وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ (وقتی زراندوزی حرام باشد، احتکارِ ضروریات قطعاً حرام است)

۵- مال اندوزی و حرص، احتکار و پنهان کردن است. چون مشکلات بسیاری را برای جامعه فراهم می کند. الَّذِي يَكْتِزُونَ ... وَلَا يُنْفِقُونَهَا

۶- دنیاپرستی علما و زراندوزی ثروتمندان، سبب قهر الهی است. فَبَشِّرْهُمْ ...

۷- جمع آوری طلا و نقره و پول، و انفاق نکردن و احتکار آن، گناه کبیره است.

چون وعده ی عذاب به آن داده شده است. الَّذِي يَكْتِزُونَ ... بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

يَوْمَ يُحْمَىٰ عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوَىٰ بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ هَذَا مَا كَنَزْتُمْ لِأَنفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْتِزُونَ» (۳۵)

روزی که آن طلاها و نقره ها، در آتش دوزخ گداخته می شود و با آنها پیشانی ها و پهلوها و پشت های آنان را داغ می نهند، (فرشتگان عذاب به آنان می گویند:) این است آنچه برای خود اندوختید (و به محرومان ندادید)، پس مزه ی آنچه را که می اندوختید بچشید!

نکته ها:

کلمه ی «تکوی» از ریشه «کی»، به معنای چسباندن چیز داغ به اعضای بدن است.

انتخاب این سه موضع از بدن برای داغ نهادن، یا برای آن است که گرما از این سه نقطه زودتر به درون بدن سرایت می کند، (۱) یا برای این است که ثروتمندان با چهره به فقیران عبوس می کنند، با پهلو بی اعتنایی و با کمر، پشت به آنان می کنند، یا اینکه مراد از صورت، جلوی بدن است و مراد از کمر، عقب بدن و مقصود از پهلو، دو طرف بدن. یعنی کنایه از

ص: ۴۱۵

گداختن همه ی بدن است.

امام صادق علیه السلام، با استناد به این آیه، ترک زکات را از گناهان کبیره دانسته اند. (۱)

در روایتی ابوذر می گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله کنار کعبه دوبار فرمودند: «هم الأخسرون و ربّ الكعبه»، به خدای کعبه قسم! آنان زیانکارترین هستند. پرسیدم: پدر و مادرم فدایت! منظورتان چه کسانی است؟ فرمود: زراندوزان. (۲)

پیام ها:

۱- خداوندی که انسان ها را به همان صورت اوّل زنده می کند، می تواند جمادات و طلا- و نقره را هم به همان صورت دنیوی، حاضر سازد. «هذا»

۲- کیفر و پاداش انسان در قیامت، با اعمال او در دنیا متناسب است. «هذا ما کنزتم»

۳- یکی از ابزارهای شکنجه در قیامت، اموال دنیوی است. «هذا ما کنزتم»

۴- در قیامت، خداوند شیرینی مال و ثروت را از ذائقه ی زراندوزان در می آورد.

«فَدُوُّوْا»

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرْمٌ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ﴿۳۶﴾

همانا تعداد ماهها نزد خداوند، در کتاب (آفرینش) خدا و از روزی که آسمان ها و زمین را آفرید، دوازده ماه است، که چهارماه از آن (جنگ) حرام است، این آیین ثابت و پابرجاست. پس در این ماهها، با جنگ و خونریزی بر خود ستم نکنید و جملگی با همه ی مشرکان بجنگید، آن گونه که آنان همگی با شما می جنگند و بدانید که خداوند با پروا پیشه گان است.

ص: ۴۱۶

۱-۱. تفسیر کنز الدقائق.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

نکته ها:

سال، دوازده ماه دارد و کلمه ی «شَهْرٌ» (ماه) نیز دوازده بار در قرآن آمده است. (۱)

عدد دوازده که بارها در قرآن آمده است، عدد مبارکی است؛ تعداد رهبران بنی اسرائیل و چشمه های آب زلال که با معجزه ی موسی علیه السلام جوشید، عدد امامان اهل بیت علیهم السلام و...

دوازده است.

چهار ماهی که جنگ در آن حرام است عبارتند از: ذی القعدة، ذی الحجه، محرم و رجب.

سه ماه اول پی در پی است. (۲)

نظام حرکت ماه به دور زمین و چرخشی که به اراده ی الهی در منظومه ی شمسی در طول سال است، از آغاز خلقت بر این کرات حاکم بوده است.

احترام ماههای حرام تا وقتی است که دشمن از آن سوء استفاده نکند و در این ماهها حمله و هجوم نیاورد و الا اگر دشمن حمله کرد، دفاع لازم است. طبق آیه ی ۱۹۴ سوره بقره:

«وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ، فَمَنْ اَعْتَدِيَ عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اَعْتَدِيَ عَلَيْكُمْ» ، همه ی چیزهای مورد احترام، قابل قصاص است. هر کس از قانون عدم تعرض، سوء استفاده کرد و بر شما تجاوز کرد، شما هم به همان گونه عمل کنید.

تعبیر ثابت و پا بر جا بودن این آیین، شاید اشاره به این باشد که احترام چهارماه در همه ی ادیان آسمانی ثابت بوده است. (طبق روایات)

در برخی روایات از امام باقر علیه السلام، دوازده امام پس از پیامبر اسلام، به عنوان تأویل این آیه شمرده شده است. (۳)

پیام ها:

۱- بهترین تقویم تاریخ و زمان بندی، آن است که ثابت، طبیعی و همگانی باشد.

ماههای قمری این سه ویژگی را دارند. عِدَّةُ الشُّهُورِ ...

۲- وجود ماههای دوازده گانه، به تدریج شکل نگرفته است، بلکه از آغاز پیدایش

ص: ۴۱۷

٢-٢. كافي، ج٤، ص ٢٤٠.

٣-٣. تفسير كنزالدقائق.

زمین و آسمان بوده است. اِنَّا عَشْرَ شَهْرًا ... يَوْمَ خَلَقَ

۳- رزمندگان و خانواده هایشان، نیاز به عیادت، آموزش، استراحت و رسیدگی به خانه و زندگی دارند. بنابراین یک سَوم سال، اجباراً باید جنگ خاموش شود تا فرصتی برای اینها باشد. «مِنْهَا اَرْبَعَةٌ حُرْمٌ» حَتَّى در جنگ هم باید اصولی رعایت شود و به ناآگاهان، اغفال شدگان، زنان، سالمندان و کودکان، تعرّض نشود و بدون توجیه و تذکر قبلی، حمله نشود.

۴- همه زمان ها یکسان نیستند. در زمان هم قداست و حرمت مطرح است.

«مِنْهَا اَرْبَعَةٌ حُرْمٌ»

۵- اسلام، هم مکان امن دارد، (مکه) هم زمان امن (ماههای حرام). جالب آنکه محور سه ماه (ذیقعه، ذیحجه و محرم) از این چهار ماه حرام، ماه حج (ذیحجه) است.

۶- زیان بی توجهی به ماههای حرام، به خود انسان ها باز می گردد «فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ اَنْفُسَكُمْ»

۷- در اسلام اصل بر جنگ نیست، بلکه بر فکر، برهان، حکمت، موعظه و زندگی مسالمت آمیز است؛ مگر برای رفع مزاحمان اجتماعی و سرکوبی مستکبران یا برای دفاع، حَتَّى در ماههای حرام. «قَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ»

۸- اجازه ندهید دشمن از مقدّسات دینی و احکام فقهی شما سوء استفاده کند.

«قَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَةً» اگر دشمن در ماههای حرام حمله کرد، مقدّس مآب نشوید، بلکه مقابله کنید.

۹- حمله به دشمن، باید همانند ابعاد حملات دشمن باشد. «كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ»

۱۰- پیروزی در سایه ی تقواست. «أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ»

إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُحِلُّونَهُ لِأَمَمٍ لَّهُمْ لِيُطِئُوا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ فَيَحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللَّهُ زَيْنَ لَهُمْ سُوءَ أَعْمَالِهِمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ (۳۷)

همانا تأخیر (و تغییر ماههای حرام به ماههای دیگر)، سبب افزایش در کفر است، که به وسیله آن کافران گمراه می شوند. (آنها) یک سال (جنگ در ماههای حرام) را (به سلیقه و تمایل و مصلحت اندیشی)، حلال می دانند و یک سال آن را حرام، تا با تعداد ماههایی که خداوند حرام ساخته، مطابق آید. از این رو آنچه را خدا حرام کرده حلال می کنند. کارهای ناپسند آنها، در نظرشان زیبا جلوه یافته است و خداوند کافران را هدایت نمی کند.

نکته ها:

«نسیء» و «نسیه» از یک ریشه است. نسیه کردن، یعنی گرفتن جنس و پرداخت پول را به تأخیر انداختن و جابه جا کردن روزهایی را که جنگ در آن حرام است، نسیء گفته اند.

کافران گاهی روشنفکر شده، در قانون الهی دست می بردند و در گرماگرم جنگ، چون به ماههای حرام برمی خوردند، برای آنکه جنگ را متوقف نکنند می گفتند: ادامه می دهیم و به جای این ماه، در ماه دیگری آتش بس اعلام می کنیم. (۱)

پیام ها:

۱- به مقدمات احترام بگذاریم. دخل و تصرف و بازی کردن با قانون الهی، کفر است. «إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ» چهار ماه تعطیلی مطرح نیست، بلکه نافرمانی در آنچه خدا فرموده مهم است.

۲- کفر دارای درجات و مراحل است. «زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ»

۳- یکی از عوامل گمراهی کفار، جابه جایی ماههای حرام بوده است. «يُضَلُّ بِهِ»

ص: ۴۱۹

۴- یکی از عوامل انحراف مردم، تفسیر و تحلیل های غلط، برای دست بردن در احکام و قوانین الهی است. يُحِلُّونَهُ عَامًّا ...

۵- اعراب جاهلی با اینکه ماهها را جابجا می کردند، ولی به مقدار زمان آن معتقد بودند. «لِيُؤَاطُوا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ»

۶- آنکه کار خود را پید بدانند، شاید هدایت شود، اما آنکه زشت کاری های خود را زیبا می بیند، هدایت او دشوار است. زَيْنَ لَهُمْ سُوءُ أَعْمَالِهِمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي ...

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ أَنْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ اتَّقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ أَرْضَيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ ﴿٣٨﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! چرا وقتی به شما گفته می شود در راه خدا (و برای جهاد) حرکت کنید، سنگین و زمین گیر می شوید؟ آیا به جای آخرت، به زندگی دنیا راضی شده اید؟ پس بدانید بهره ی زندگی دنیا در (برابر) آخرت، جز اندکی نیست.

نکته ها:

این آیه اشاره به جنگ تبوک دارد که برخی از شرکت در آن سستی نشان می دادند. عوامل و بهانه های سستی، فاصله ی زیاد مدینه تا تبوک (حدود ۶۰۰ کیلومتر)، گرمی هوا، فصل برداشت محصول و تبلیغات منافقان نسبت به عظمت و قدرت سپاه روم بود.

پیام ها:

۱- مؤمنان نیز باید گاهی مورد انتقاد و مؤاخذه قرار گیرند. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ ...

۲- دل بستگی به دنیا و مادیات، مانع جدا شدن انسان از زمین و خاک و رسیدن به

کمال و افلاک می شود. اِثْقَلْتُمْ... (دنیاطلب، کوتاه همت است)

۳- ارزش و جایگاه انسان تا حدی است که دنیا برای او ناچیز است. «أَرْضَيْتُمْ»

۴- کسی که آخرت را برتر از دنیای اندک بداند، به جبهه ی جنگ رو می کند، نه دنیا. «إِلَّا قَلِيلٌ»

إِلَّا تَنْفَرُوا يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْئًا وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٣٩﴾

اگر (به سوی میدان جنگ) نشتابید، خداوند شما را به عذابی دردناک عذاب می کند و گروه دیگری را جایگزین شما می کند و شما (با ترک جبهه)، ضرری به خدا نمی زنید و خداوند بر هر چیزی تواناست.

نکته ها:

در این آیه و آیه ی قبل، از هشت راه بر مسأله ی جهاد تأکید شده است:

شما که اهل ایمانید، چرا سستی؟ «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا»، سؤال همراه با توبیخ «مَا لَكُمْ»، جهاد راه خداست «سَبِيلِ اللَّهِ»، فرمان حرکت «انْفِرُوا»، تهدید به عذاب «يُعَذِّبُكُمْ»، تهدید به جایگزینی «يَسْتَبْدِلْ»، تهدید به بی اثر بودن ترک جبهه از سوی شما «لَا تَضُرُّوهُ» و تهدید به قدرت الهی. «وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

بر اساس برخی روایات مراد از افراد جایگزین در «قَوْمًا غَيْرَكُمْ»، مردمانی از ایران و یمن هستند که برای یاری دین خدا قیام می کنند. (۱)

پیام ها:

۱- کیفر ترک جبهه، هم عذاب و ذلت دنیاست، هم عقوبت دوزخ در آخرت است. «عَذَابًا أَلِيمًا وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ»

۲- دست خداوند، برای جایگزین ساختن دیگران به جای ما باز است و هر

ص: ۴۲۱

لحظه اراده کند، چنان خواهد کرد. «يَسْتَبْدِلُ»

۳- زیان بی تحرّکی و رکود، به خودمان می رسد، نه به خدا. «لَا تَضُرُّوهُ شَيْئًا» (سستی و تنبلی، سبب جایگزین شدن دیگران به جای ما می شود)

۴- قدرت نامحدود خدا، سبب می شود که دیگران را به جای ما جایگزین کند.

يَسْتَبْدِلُ ... عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

۵- کسی که قدرت بی نهایت دارد، هرگز ضربه و ضرر نمی بیند. لَا تَضُرُّوهُ شَيْئًا ... عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٠﴾

اگر پیامبر را یاری نکنید، همانا خدا آن زمان که کافران او را (از مکه) بیرون کردند یاری کرد، در حالی که او نفر دوّم از دو تن بود، زمانی که آن دو در غار (ثور) بودند، (پیامبر) به همراهش (ابوبکر) می گفت: اندوه مدار که خدا با ماست. پس خدا، آرامش خویش را بر او نازل کرد و او را با سپاهسانی که آنها را ندیدید یاری کرد و سخن و طرح کافران را (که قصد کشتن پیامبر را داشتند)، پست تر (و خنثی) قرار داد و کلمه (و اراده) خداوند (برای نصرت پیامبرش)، برتر (و پیروز) است و خداوند توانا و حکیم است.

نکته ها:

آیه، اشاره به توطئه ی خطرناک مشرکان برای کشتن پیامبر صلی الله علیه و آله دارد. در داستان «لیله المبيت» از هر قبیله ای شخصی آماده شد و تصمیم گرفتند شبانه پیامبر را بکشند. آن حضرت، علی بن ابی طالب علیهما السلام را به جای خود خواباند و شبانه همراه ابوبکر به سوی غار ثور رفت. کفار در تعقیب پیامبر صلی الله علیه و آله تا در غار آمدند، ولی با دیدن تار عنکبوت بر غار،

منصرف شدند و برگشتند و پیامبر صلی الله علیه و آله پس از سه روز به مدینه عزیمت فرمود.

در آن مدت، غلام ابوبکر، (عامر بن فهیره) برای آنان غذا می برد و علی علیه السلام مقدمات سفر به مدینه را فراهم می کرد.

پس از سه روز، سه شتر آماده شد و پیامبر صلی الله علیه و آله، ابوبکر و راهنما، عازم مدینه شدند. (۱)

چند سؤال و جواب

سؤال: آیا همراهی ابوبکر، برای دفاع از جان پیامبر صلی الله علیه و آله بود؟

پاسخ: یک پیرمرد در برابر بسیج عمومی مشرکان، چه دفاعی می توانست بکند؟

سؤال: اطلاق کلمه ی «صاحب پیامبر» در آیه به ابوبکر، نشان لیاقت او برای جانشینی پیامبر صلی الله علیه و آله نیست؟

پاسخ: کلمه ی صاحب، مفهوم لایق ندارد. گاهی دو نفر با دو فکر و سلیقه و روش متفاوت، مصاحب می شوند. چنانکه در آیه ۳۷ کهف می خوانیم: «قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ» با آنکه میان آن دو نفر تفاوت بسیار بود.

سؤال: اینکه از میان همه ی اصحاب، تنها ابوبکر با پیامبر بود، آیا این بالاترین ارزش برای او نیست؟

پاسخ: همان شب، علی علیه السلام هم در بستر پیامبر خوابید. اگر ابوبکر آن شب به خاطر وظیفه، همراه پیامبر بود. دو نفر دو وظیفه انجام دادند.

سؤال: ترس ابوبکر بر جان خودش بود یا بر جان پیامبر صلی الله علیه و آله؟

پاسخ: اگر بر جان پیامبر نیز ترسیده، وظیفه ی هر مسلمان است که در موقع خطر، نگران حال رهبر باشد.

سؤال: اصحاب کساء که فضیلت دارند، پنج نفر بودند و اصحاب غار دو نفر، آیا این خصوصی تر و مهم تر نیست؟

پاسخ: دعاهای پیامبر صلی الله علیه و آله برای اصحاب کساء که اهل بیت او بودند و در تشهد هر نماز بر مسلمانان واجب است بر آنان صلوات بفرستند، هر شب و روز و همیشه و همه جا، حساب

ص: ۴۲۳

این دو صحنه را جدا می کند.

سؤال: در این آیه پیامبر می فرماید: «إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا»[□]، پس خدا با ابوبکر است. آیات دیگر، خدا را با متّقین و محسنین می داند. پس او نیز از متّقین و محسنین است؟

پاسخ: مادامی که انسان در مدار احسان و تقوا باشد، خدا با اوست، ولی اگر از مدار خارج شد، مشمول لطف خدا نیست. باید دید مسیر حرکت ها، موضعگیری ها، عکس العمل در برابر غدیر خم و بیعت به کجا انجامید؟

سؤال: آیه می فرماید: خدا بر او (ابوبکر) آرامش نازل کرد، آیا این امتیاز نیست؟

پاسخ: در این آیه، پنج ضمیر است که همه به پیامبر بر می گردد، چگونه ضمیر «عَلَيْهِ» به ابوبکر برگردد؟!

پیام ها:

۱- اسلام وابسته به حمایت ما نیست، حامی اسلام خداست. پس به نصرت خود مغرور نشویم. «إِلَّا تَنْصُرُوهُ»[□]

۲- خداوند پیروزی مسلمانان را در تبوک تضمین کرد. «إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ»[□]

۳- پیروزی های مسلمانان، نمونه ای از قدرت الهی است. «عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ»[□]

۴- خروج پیامبر از مکه، به خاطر جوّ ارباب و فشار کفار بود. «أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۵- اگر خدا اراده فرماید، اشرف المخلوق (پیامبر صلی الله علیه و آله) را با او هن البیوت (تار عنکبوت) حفظ می کند. إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ ...[□]

۶- آرامش و اطمینان، هدیه ی الهی است و با ابزار مادی فراهم نمی شود. «فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ»[□]

۷- فرشتگان به فرمان خدا، مؤمنان را امداد می کنند. «أَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا»[□]

۸- هجرت، سبب عزّت اسلام و فروپاشی کفر است. أَخْرَجَهُ ... كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا[□]

۹- اراده ی خداوند، برتر از هر اراده و خواسته ای است. «كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا»[□]

۱۰- نیروهای استکباری، در مقابل مؤمنانی که سکنه و اطمینان دارند، با همه ی تخصیص ها و امکاناتشان عاجزند. (۱) «جَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى»

۱۱- عزّت و اعتلای کلمه الله و خنثی شدن توطئه های کفار، نمودی از عزّت و حکمت خداوند است. فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ ... وَ اللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

انْفِرُوا خِفَافًا وَ ثِقَالًا وَ جَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾

(به سوی جبهه و جهاد) کوچ کنید، سبکبار و سنگین بار، (خواه بر شما آسان باشد، خواه دشوار). و در راه خدا با اموال و جانهای خود جهاد کنید، اگر می دانستید، این برای شما بهتر است.

نکته ها:

مقصود از دو کلمه ی «خِفاف» و «ثقال»، یکی از این معانی متقابل است: مجرّد و متأهّل، فقیر و غنی، پیاده و سواره، کم عائله و عیالمند، گرفتار و غیر گرفتار، تجارت و زراعت.

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از «خِفاف» و «ثقال»، پیر و جوان است. (۲)

در تفسیر فی ظلال القرآن آمده است: کسانی همچون ابویوب انصاری، مقداد و ابوطلحه، در سنّ پیری آماده ی جبهه می شدند. وقتی به آنان گفته می شد که شما سالخورده اید، در پاسخ این آیه را تلاوت می کردند.

پیام ها:

۱- در برابر فرمان بسیج عمومی برای جبهه، مانع تراشی نکنید. «انْفِرُوا خِفَافًا وَ ثِقَالًا» (مشکلات زندگی، بهانه ی تخلف از جهاد نیست)

۲- گاهی بسیج همه ی مردم در برابر دشمن ضروری است، گرچه تجهیزات

ص: ۴۲۵

۱- ۱. اشاره به آیه ی ۳۰ سوره انفال «واذ یمکر بک الذین کفروا...»

۲- ۲. بحار، ج ۹۷، ص ۴۸.

نظامی کم باشد. «انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا»

۳- مکتب از مال و جان با ارزش تر است. همه چیز فدای مکتب است، هم مال، هم جان. «بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ» و نفرمود: «اموالکم او انفسکم»

۴- بر فقیران، جهاد با جان و بر اغنیا، جهاد با مال و جان واجب است. «بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ»

۵- ملاک ارزشها، اخلاص است. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۶- احکام الهی، از جمله فرمان جهاد، در جهت منافع و مصالح واقعی انسان است. «ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ»

۷- بعضی از مردم، مصالح واقعی خود را نمی دانند. «خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

۸- کسب ارزشهای واقعی، در پرتو علم و شناخت میسر است. «ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَ سَفَرًا قَاصِدًا لَآتَبِعُوكَ وَ لَكِن بَعِدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ وَ سَيَخْلِفُونَ بِاللَّهِ لَوِ اسْتِطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٤٢﴾

اگر غنیمتی نزدیک و سفری کوتاه (برای جهاد) بود، قطعاً (متخلفان از جهاد) در پی تو می آمدند، ولی آن راه بر آنان دور و دشوار آمد (و به این بهانه نمی آیند) و به خدا سوگند خواهند خورد که اگر می توانستیم، با شما (به جنگ) بیرون می شدیم! آنان (با این روش)، خود را هلاک می کنند و خداوند می داند که آنان دروغگویند.

نکته ها:

این آیه، از اخبار غیبی قرآن است که قبل از وقوع حادثه، از آن خبر می دهد، و مربوط به جنگ تبوک است، چون منطقه ی تبوک تا مدینه فاصله ای بسیار داشت. اینک تبوک، در مرز حجاز قرار دارد.

امام باقر علیه السلام فرمود: مراد از «عَرَضاً قَرِيباً»، غنیمت نزدیک است. (۱)

پیام ها:

۱- اموال و غنایم دنیوی، کالایی ناپایدار است. «عَرَضاً»

۲- جنگ، معیار خوبی برای آزمودن انسان هاست. «لَكِنْ بَعْدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ»

۳- افشاگری روحیه و باطن منافقین لازم است. «لَوْ كَانَ عَرَضاً ... لَا تَبْعُوكَ»

۴- منافقین برای دستیابی به منافع مادی، در بعضی جنگ ها شرکت می کنند. «لَوْ كَانَ عَرَضاً ... لَا تَبْعُوكَ»

۵- پذیرفتن کارهای راحت و پر منفعت، نشانه ی رشد و ایثار نیست. «لَا تَبْعُوكَ»

۶- مسلمانی، با تن پروری و رفاه طلبی سازگار نیست. «بَعْدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ»

۷- دروغ و نفاق، ملازم یکدیگرند و منافقان برای فرار از کار، به دروغ سوگند می خورند. «سَيَخْلِفُونَ»

۸- سوگند دروغ، کاری منافقانه است. «سَيَخْلِفُونَ»

۹- آثار ترک جهاد را نمی توان با توجیه نابجا و دروغ از بین برد، بلکه شقاوت و هلاکت، پیامد قطعی آن است. «يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ»

۱۰- پیامدهای فرار از جبهه، دامنگیر خود فراریان است. «يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ»

عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذْنَتْ لَهُمْ حَتَّى يَتَّبِعَنَّ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ تَعَلَّمَ الْكَاذِبِينَ (۴۳)

خدایت ببخشاید! چرا پیش از آنکه (حال) راستگویان بر تو روشن شود و دروغگویان را بشناسی، به آنان اجازه (مرخصی) دادی؟

نکته ها:

گویا برخی از منافقان بدون عذر، نزد پیامبر آمده و از رفتن به جبهه ی تبوک عذر آوردند.

ص: ۴۲۷

رسول خدا صلی الله علیه و آله هم اجازه داد. این آیه، بطور ضمنی بر اذن دادن عتاب می کند تا اجازه ی مرخصی، مخصوص معذوران واقعی باشد، نه بهانه جویان.

در آیه ی بعد، سخن از آن است که خداوند توفیق جبهه رفتن را از منافقان گرفته است، **كِرِهَ اللّٰهُ اَنْ يُعَاثَهُمْ**... پس اذن پیامبر در سایه ی کراهت خدا از شرکت منافقان در جنگ است و انتقاد به خاطر زودتر افشا کردن آنان است. به علاوه در آیه ی ۴۷ نیز زیانبار بودن حضور منافقان در جبهه مطرح شده است. پس این اجازه، نه گناه بوده است و نه نشان سوء مدیریت پیامبر.

پیام ها:

۱- مدیریت و تدبیر را باید از خدا آموخت که انتقادش در کنار عفو و رحمت است. **«عَفَا اللّٰهُ عَنْكَ لِمَ اَذْنَتَ لَهُمْ»**

۲- راههای بهانه جویی را به روی منافقان ببندید. **«لِمَ اَذْنَتَ لَهُمْ»**

۳- شرکت نکردن در جنگ، نیازمند اذن رهبر است. **«لِمَ اَذْنَتَ لَهُمْ»**

۴- جنگ، وسیله ی مناسبی برای شناخت حقیقت افراد است. **حَتّٰی يَتَبَيَّنَ ...**

۵- همه جا عیب پوشی ارزش نیست، گاهی باید افشاگری کرد. **حَتّٰی يَتَبَيَّنَ ... وَ تَعَلَّمَ الْكٰذِبِيْنَ**

۶- در شناخت منافقان باید به بررسی عملکردشان در زمان جنگ و جهاد پرداخت. **«وَ تَعَلَّمَ الْكٰذِبِيْنَ»**

۷- جامعه ی اسلامی باید چنان صادقانه حرکت کند که منافقان رسوا شوند. **يَتَبَيَّنَ ... وَ تَعَلَّمَ الْكٰذِبِيْنَ**

۸- حضور منافقان در جبهه، ارزش نیست، ولی فرارشان از جبهه، موجب رسوایی آنان است. **«تَعَلَّمَ الْكٰذِبِيْنَ»**

لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِيْنَ يُؤْمِنُوْنَ بِاللّٰهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ اَنْ يُجَاهِدُوْا بِاَمْوَالِهِمْ وَ اَنْفُسِهِمْ وَ اللّٰهُ عَلِيْمٌ بِالْمُتَّقِيْنَ «۴۴»

آنان که به خدا و روز قیامت ایمان دارند، هرگز برای جهاد کردن با مال و جانشان، از تو مرخصی نمی طلبند و خداوند به (حال) پرهیزکاران آگاه است.

نکته ها:

مؤمن واقعی که عاشق جهاد و شهادت است، از مرگ بیم ندارد و در پی اجازه ی مرخصی نیست. چنانکه در صدر اسلام کسانی بودند که با اصرار از پیامبر صلی الله علیه و آله می خواستند که آنان را به جبهه اعزام کند، و هنگامی که پیامبر به دلیل نبود امکانات، جواب رد به آنان می داد، از ناراحتی می گریستند. (۱)

رسول خدا صلی الله علیه و آله هنگام عزیمت به تبوک، علی علیه السلام را به عنوان جانشین خود در مدینه گذاشت و آن حضرت متأثر شد، پیامبر حضرت را دلداری داد و فرمود: تو نسبت به من مثل هارون نسبت به موسی هستی.

پیام ها:

۱- مؤمن، از کار فرار نمی کند. «لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ»

۲- متخلفان از جنگ تبوک، گروهی بی ایمان بودند. «لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ»

۳- ایمان به مبدأ و معاد، عامل اصلی تقوا و شهادت طلبی و حضور در جبهه هاست. «يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ»

۴- مجاهدان واقعی باید هم با مال و هم با جان فداکاری کنند. «بِأَمْوَالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ»

۵- تقوا، مانع تخلف از جهاد با مال و جان است. «أَنْ يُجَاهِدُوا ... وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ»

۶- ایمان به علم خداوند، مایه ی دلگرمی در جهاد است. «أَنْ يُجَاهِدُوا ... وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ»

۷- متقی را در جنگ و جبهه باید شناخت، نه در خانه و ایام صلح. «يُجَاهِدُوا ... وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ»

ص: ۴۲۹

إِنَّمَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ» (۴۵)

تنها کسانی از تو اجازه می گیرند (به جبهه نروند)، که به خدا و روز قیامت ایمان ندارند و دلهایشان مردد گشته است، پس آنان در شک و تردیدشان سرگردانند.

نکته ها:

حضرت علی علیه السلام می فرماید: هر کس در شک و تردید بماند، شیطان ها او را له و لگدمال می کنند. (۱)

پیام ها:

۱- جنگ، میدان آزمونی برای باورها و اعتقادات است. «يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ»

۲- منافقان چون ایمان به هدف ندارند، در پی بهانه و فرار و اجازه ی مرخصی هستند. «لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ»

۳- عامل اصلی حضور در جبهه یا فرار از جنگ، بود و نبود ایمان است. «يُؤْمِنُونَ، لَا يُؤْمِنُونَ»

۴- بدتر از تردید، استمرار و باقی ماندن در شک است. «فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ»

وَلَوْ أَنزَلْنَا الْحُرُوجَ لَأَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً وَ لَكِن كَرِهَ اللَّهُ انبِعَاتِهِمْ فَجَبَّطَهُمْ وَقِيلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدِينَ» (۴۶)

(منافقان) اگر تصمیم جدی بر رفتن به جبهه داشتند، ساز و برگ جهاد آماده می کردند. ولی خداوند، انگیزه و بسیج آنان را (به خاطر کوردلی و نالایقی)، خوش نداشت و آنان را (از رفتن به جبهه) بازداشت و به آنان گفته شد: همنشین خانه نشینان (کودکان و سالمندان و بیماران) باشید.

ص: ۴۳۰

نکته ها:

منع و بازداشتن خدا از شرکت در جبهه و جهاد، به معنای سلب توفیق است، نه منع عملی.

پیام ها:

۱- منافقان هرگز تصمیم جبهه رفتن ندارند. وَ لَوْ أَرَادُوا ... لَأَعَدُّوا

۲- مقدمه ی واجب، واجب است. لَوْ أَرَادُوا ... لَأَعَدُّوا

۳- مؤمن، آماده ی جهاد و منتظر رفتن به جبهه است، نه بی تفاوت و بی انگیزه.

«لَأَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً»

۴- شرکت در جهاد، توفیق الهی است که از ناهلان سلب شده است. «فَتَبَّطَهُمْ»

۵- تارکین جنگ و جهاد باید تحقیر شوند. «اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدِينَ»

لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا وَ لَأَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمْ الْفِتْنَةَ وَ فِيكُمْ سَمَاعُونَ لَهُمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ «۴۷»

اگر (منافقان) همراه شما به جنگ بیرون آمده بودند، جز فساد، (تردید و اضطراب، چیزی) بر شما نمی افزودند و به سرعت در میان شما رخنه می کردند تا فتنه پدید آورند و در میان شما کسانی (تأثیرپذیرند که) به سخنان آنان گوش و دل می سپارند و خداوند به حال ستمگران آگاه است.

نکته ها:

«خَبَال» به معنای اضطراب و تردید است. «خَبَل»، یعنی جنون و «خَبَل»، یعنی فساد.

«اَوْضَعُوا»، از «اِضَاع»، به معنای سرعت در حرکت و نفوذ است.

«فِتْنَةٌ»، در اینجا به معنای تفرقه و گمراهی است.

«سَمَاعٌ»، به معنای جاسوسی است که طبق منافع دشمن، سخن چینی کند.

پیام ها:

۱- نیروهای سپاه اسلام باید برگزیده و خالص باشند، تعداد نفرات و کمیت،

ملاک نیست. لَوْ خَرَجُوا ... مَا زَادُواكُمْ إِلَّا خِلَالًا

۲- خداوند به مؤمنان دلداری می دهد که به خاطر تخلف گروهی از منافقان از جبهه، نگران نباشند. لَوْ خَرَجُوا ... مَا زَادُواكُمْ إِلَّا خِلَالًا

۳- حضور منافقان در جبهه ها، عامل تضعیف روحیه و تفرقه و تردید است.

«لَا وَضَعُوا خِلَالَكُمْ»

۴- تحرکات منافقان، بسیار سریع است. «لَا وَضَعُوا»

۵- همه ی مسلمانان، خطر منافقان را درک نمی کنند و بعضی ساده لوحان زودباور، تحت تأثیر قرار می گیرند. «سَمَاعُونَ لَهُمْ»

۶- منافق، ظالم است و خداوند به آنها هشدار داده است. «وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ»

لَقَدْ ابْتِغَوْا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ وَ قَلَّبُوا لَكَ الْأُمُورَ حَتَّى جَاءَ الْحَقُّ وَ ظَهَرَ أَمْرُ اللَّهِ وَ هُمْ كَارِهُونَ «۴۸»

(منافقان) پیش از این دنبال فتنه گری بودند و کارها را برای تو واژگون جلوه می دادند، تا آنکه حق آمد و امر خدا آشکار شد (و پیروز شدید)، در حالی که آنان ناراحت بودند.

پیام ها:

۱- منافقان با قصد و انگیزه، سراغ فتنه می روند. «ابْتِغُوا»

۲- در موارد بروز تفرقه و فتنه، رد پای منافقان را جستجو کنید. «ابْتِغُوا الْفِتْنَةَ»

۳- به سابقه ی افرادی که توبه ی واقعی نکرده اند، توجه کنید. «مِنْ قَبْلُ»

۴- تحریف واقعیت ها و گزارش های جعلی برای رهبر، کار منافقانه است. «قَلَّبُوا لَكَ الْأُمُورَ»

۵- رهبر امت اسلامی باید هوشیار باشد و به هر گزارشی اعتماد نکند. «قَلَّبُوا لَكَ الْأُمُورَ»

۶- فتنه گری و تفرقه افکنی، کار همیشه و پیوسته ی منافقان بوده و تا پیروزی قطعی

جبهه ی حق، شیطنت می کنند. **إِتَّعُوا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ ... حَتَّىٰ جَاءَ الْحَقُّ**

۷- امدادهای الهی، نقشه های منافقان را بر باد می دهد. با تمام فتنه هایی که علیه اسلام می شود، اسلام به جای ریزش، رویش دارد. **«جَاءَ الْحَقُّ وَظَهَرَ أَمْرُ اللَّهِ»**

۸- منافقان هرگز دلشان تسلیم نظام اسلامی نمی شود. «کارهون»

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْتِنِّي لِي وَلَا تَفْتِنِّي اَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ «۴۹»

و برخی از آنان (بهانه جویان ترسو) می گویند: به من اجازه بده (به جبهه نیام) و مرا (به گناه و) فتنه مینداز. آگاه باشید که اینان در فتنه (و گناه) سقوط کرده اند و همانا جهنم بر کافران احاطه دارد.

نکته ها:

یکی از بزرگان قبیله ی بنی سلمه که از منافقان بود، از رسول خدا اجازه خواست تا به جنگ تبوک نرود و بهانه اش این بود که اگر چشمم به زنان رومی بیفتد، فریفته شده، به گناه می افتم. حضرت اجازه داد. این آیه نازل شد و او را به خاطر عدم شرکت در جبهه، گناهکار و در فتنه افتاده دانست. پیامبر صلی الله علیه و آله او را از ریاست قبیله برکنار و بُشربن براء را که سخاوتمند و خوش اخلاق بود، به جای او نصب کرد. (۱)

پیام ها:

۱- فرماندهی کل قوا، از مسئولیت های پیامبر و رهبر در جامعه ی اسلامی است.

«مِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْتِنِّي لِي»

۲- منافقان بی ادب، رسول خدا را عامل فتنه می پنداشتند. **«اِئْتِنِّي لِي وَلَا تَفْتِنِّي»**

۳- در بینش منافقان، جهاد در راه خدا، بلا و گرفتاری است. **«وَلَا تَفْتِنِّي»**

۴- جنگ، بوته ی فتنه و آزمایش است. **«وَلَا تَفْتِنِّي»**

ص: ۴۳۳

۵- بعضی منافقان برای فریب متدینین، از عنوان‌ها و مسائل مذهبی استفاده می‌کنند. «وَلَا تَفْتِنِّي» (به اسم نگاه نکردن به دختران رومی، فرمان خدا و رسول را زیر پا می‌گذارند!)

۶- آنان که از فتنه‌ی جنگ نگران و گریزانند، در فتنه‌ی بالاتری خواهند افتاد. «أَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا»

۷- فرار از آزمایش الهی، امکان ندارد. (۱) با آنکه گفتند: «لَا تَفْتِنِّي» اما به فتنه گرفتار شدند. «فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا»

۸- بهانه‌گیری منافقانه برای فرار از جهاد، مایه‌ی کفر است. اِنْدَنْ لِي ... کافرین

۹- احاطه‌ی جهنم بر کافران، به خاطر احاطه‌ی گناه بر وجود آنان است. (۲)

«محیطه»

اِنْ تُصِيبَكَ حَسَنَةٌ تَسُوْهُمْ وَاِنْ تُصِيبَكَ مُصِيبَةٌ يَقُولُوا قَدْ اَخَذْنَا اٰمْرًا مِنْ قَبْلُ وَيَتَوَلَّوْا وَهُمْ فَرِحُوْنَ «۵۰»

اگر به تو نیکی رسد (و پیروز شوی)، منافقان را ناراحت می‌کند، ولی اگر به تو مصیبتی و شکستی برسد، می‌گویند: ما چاره‌ی خویش را از قبل اندیشیده‌ایم (و این را پیش بینی می‌کردیم) و بر می‌گردند، در حالی که خوشحالند.

پیام‌ها:

۱- پیامبر و رهبر، سیمای نظام اسلامی و امت است. «تُصِيبُكَ» به جای «تُصِيبُكُمْ»

۲- دوستان و دشمنان خود را هنگام سختی‌ها و حوادث تلخ و شیرین بشناسیم.

اِنْ تُصِيبَكَ حَسَنَةٌ تَسُوْهُمْ ...

۳- در جنگ‌های پیامبر، هم پیروزی وجود داشت و هم شکست. حَسَنَةٌ ... مُصِيبَةٌ

۴- منافقان فرصت طلب، از ناگواری‌های مسلمانان به نفع مقاصد خود، سوء

ص: ۴۳۴

۱- ۱). «اِحْسِبِ النَّاسَ اَنْ يُتْرَكَوَاَنْ يَقُولُوا اٰمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُوْنَ». عنكبوت، ۲.

۲- ۲). در جای دیگر می‌خوانیم: «مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَاِحَاطَتْ بِهٖ خَطِيئَتُهٗ فَاُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ» بقره، ۸۱.

استفاده و از تیزهوشی و آینده نگری خود تبلیغ می کنند. «أَخَذْنَا أَمْرَنَا مِنْ قَبْلُ»

قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَانَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾

بگو: هرگز جز آنچه خداوند برای ما مقرر کرده است، به ما نخواهد رسید.

او مولای ماست و مؤمنان باید تنها بر خداوند توکل کنند.

پیام ها:

۱- رهبر و امت در غم و شادی شریک همند. آیه ی قبل «تُصِيبُكَ» اینجا «يُصِيبُنَا»

۲- ما مأمور به تکلیفیم، نه ضامن نتیجه. جهاد می کنیم، ولی مقدرات به دست خداست. «إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا»

۳- مؤمنان واقعی حتی سختی های جبهه را در راستای منافع و مصالح خود می بینند. «كَتَبَ اللَّهُ لَنَا»

۴- مقدرات انسان، از پیش نوشته شده است. «كَتَبَ اللَّهُ لَنَا»

۵- آنچه خداوند برای مؤمن مقدر کرده خیر است، چون مولی برای بنده اش، بد نمی نویسد. «كَتَبَ اللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَانَا»

۶- مؤمن، خود را تحت ولایت خدا می داند. «هُوَ مَوْلَانَا»

۷- بالاترین درجه ی توحید، حرکت در مدار قانون الهی و سپردن سرنوشت به دست خدای حکیم است. «هُوَ مَوْلَانَا»

۸- تنها باید بر خدا تکیه کرد. «عَلَى اللَّهِ»

۹- شرط ایمان، توکل بر خداست. «فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ»

قُلْ هَيْلٌ تَرَبَّصُونَ بِنَا إِلَّا إِخْدَىٰ الْحُسِيِّينَ وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ أَنْ يُصِيبَكُمْ اللَّهُ بِعَذَابٍ مِنْ عِنْدِهِ أَوْ بِأَيْدِينَا فَتَرَبَّصُوا إِنْ أَمَعَكُمْ مَّتَرَبَّصُونَ ﴿٥٢﴾

(ای پیامبر! به منافقان) بگو: آیا برای ما جز یکی از دو نیکی (فتح یا شهادت) را انتظار دارید؟ ولی ما منتظریم که عذاب خداوند یا از سوی خودش یا به دست ما به شما برسد. پس شما منتظر باشید، ما نیز با شما در انتظار می مانیم.

نکته ها:

این آیه، توضیحی بر آیه ی قبل است که خدا را مولای مؤمنان دانست، خدایی که جز خیر نمی نویسد و حتی اگر شهادت هم مقرر کند، خیر و خوبی است.

امام باقر علیه السلام در تفسیر «إِخْدَى الْحُسِيِّينَ» فرمودند: مراد یا مرگ در راه خدا و یا درک ظهور امام زمان علیه السلام است. (۱)

پیام ها:

۱- باید دید گاه «إِخْدَى الْحُسِيِّينَ» را برای دوست و دشمن، تبیین و تبلیغ کرد. «قُلْ»

۲- ارزشها و ملاک های ارزش گذاری، در بینش مؤمنان و منافقان متفاوت است.

«إِخْدَى الْحُسِيِّينَ» در دید اهل ایمان، عمل به وظیفه مهم است، رفتن یا ماندن مهم نیست، مهم در خط بودن است، لذا فتح یا شهادت، هر دو پیروزی است.

۳- منافقان، اگر در جنگ و درگیری با نظام اسلامی کشته شوند، دوزخی اند و اگر بدون جنگ هم بمیرند، اهل دوزخ اند. پس به دست مؤمنان، یا از سوی خدا گرفتار عذاب می شوند. «مِنْ عِنْدِهِ أَوْ بِأَيْدِينَا»

۴- مؤمن، به هدف و نتیجه ی کار یقین دارد. «فَتَرَبَّصُوا إِنْ أَمَعَكُمْ مَّتَرَبَّصُونَ»

ص: ۴۳۶

قُلْ أَنْفِقُوا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا لَنْ يُتَقَبَلَ مِنْكُمْ إِنْ كُمْ كُنْتُمْ قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٥٣﴾

(به منافقانی که به جای حضور در جبهه، قصد کمک مالی دارند) بگو: چه از روی علاقه انفاق کنید و چه از روی کراهت، هرگز از شما پذیرفته نخواهد شد، زیرا شما قومی فاسق بوده اید.

نکته ها:

به گفته ی تفاسیر، منافقانی که در جنگ تبوک شرکت نکردند، می خواستند با کمک مالی به جبهه، خود را شریک پیروزی بدانند.

قبول نشدن انفاق منافقان، یا به این معنی است که در دنیا کمک های مالی از آنان دریافت نمی شود، یا آنکه در آخرت پاداشی ندارند.

پیام ها:

۱- انفاق تنها برای سیر کردن شکم نیست، اصلاح روح و رشد معنوی هم مورد نظر اسلام است. «أَنْفِقُوا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا»

۲- روح، نیت و باطن افراد، در ارزش اعمالشان اثر دارد. منافقی که از پیروزی مسلمانان ناراحت و از آسیب رسیدن به آنان خوشحال می شود، اعمالش با این آلودگی باطن، بی اثر است. «أَنْفِقُوا ... لَنْ يُتَقَبَلَ»

۳- خدمات و انفاق های منافقان، بی ارزش است و حبط می شود. «أَنْفِقُوا ... لَنْ يُتَقَبَلَ»

۴- هر کمکی را از هر کسی قبول نکنیم. «لَنْ يُتَقَبَلَ مِنْكُمْ»

۵- شرط قبولی اعمال، تقوا و پاکدلی است و مسائل سیاسی، اجتماعی، عبادی و اخلاقی با هم پیوند دارند. لَنْ يُتَقَبَلَ ... كُنْتُمْ قَوْمًا فَاسِقِينَ □

۶- فسق، مانع قبولی اعمال است. إِنْ كُمْ ... فَاسِقِينَ

وَمَا مَنَعَهُمْ أَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ إِلَّا أَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَلَا يَأْتُونَ الصَّلَاةَ إِلَّا وَهُمْ كُسُوفٌ ۖ وَالَّذِينَ يَنْفِقُونَ إِلَّا وَهُمْ كَارِهِونَ ﴿٥٤﴾

و چیزی منافقان را از پذیرفته شدن انفاقشان منع نکرد، جز اینکه به خدا و پیامبرش کافر شدند و نماز را جز از روی کسالت و بی حالی به جا نمی آورند و جز از روی کراهت و بی میلی انفاق نمی کنند.

نکته ها:

در آیه ی قبل، به صورت فرض بیان شد که منافقان، چه با علاقه و چه از روی بی میلی اگر انفاق کنند، پذیرفته نیست. اینجا صورت واقعی و وجود خارجی را بیان می کند که انفاقشان از روی کراهت است، نه علاقه.

از امتیازات درآمدهای دولت اسلامی از قبیل خمس، زکات، صدقات و انفاقات بر دیگر درآمدهای دولتی، موارد ذیل است:

۱. افراد، با اراده و انتخاب و بر اساس وجدان دینی می پردازند.

۲. بدون ترس و با قصد قربت می پردازند.

۳. پرداخت های مالی را غنیمت و ذخیره ی قیامت می دانند.

۴. گیرنده ی مال را عالم عادل انتخاب می کنند.

۵. مورد مصرف را می دانند و زیر نظر دارند.

۶. ساده زیستی را شرط گیرنده می دانند و خدا را شکر می کنند.

پیام ها:

۱- با کفر، کسالت و کراهت، اعمال خیر پذیرفته نیست. ﴿مَا مَنَعَهُمْ أَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ...﴾

۲- خداوند در قرآن، بارها منافق را کافر دانسته است. «أَنَّهُمْ كَفَرُوا»

۳- متخلفان از جنگ تبوک، به ظاهر مسلمان، ولی در باطن کافرند. «أَنَّهُمْ كَفَرُوا»

۴- ارزش دهنده به کارها، نیت و نشاط و عشق است. آری انگیزه مهم است، نه

حرکات فیزیکی! (۱) «کَسَالِي، كَارِهُونَ»

۵- هدف اسلام از انفاق، رشد انتخابی و معنوی است، نه تنها سیر کردن شکم.

زیرا با کمک منافقین شکم‌هایی سیر می‌شود، اما رشد معنوی برای کمک‌کننده حاصل نمی‌شود. كَفَرُوا بِاللَّهِ ... وَ هُمْ كَارِهُونَ

۶- از نشانه‌های نفاق، نماز با کسالت، «کَسَالِي» و انفاق با کراهت است. «کارهون»

فَلَا تُعْجِبَكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ كَافِرُونَ «۵۵»

پس اموال و فرزندان منافقان تو را به شگفتی نیندازد. جز این نیست که خداوند می‌خواهد به این وسیله آنان را در زندگی دنیا عذاب کند و جانشان در حال کفر، خارج شود.

نکته‌ها:

«تَزْهَقَ» به معنای خارج شدن همراه با دشواری و تأسّف و حسرت است.

نهی خدا از تعجب، دلیل بر وجود این تعجب در پیامبر نیست، بلکه از باب به در بگو دیوار بشنود، جنبه‌ی پیشگیری دارد.

در نهج البلاغه، لحظات جان‌دادن گروهی ترسیم شده است که اموالشان در آن هنگام، در برابر چشمشان جلوه می‌کند و از اینکه آنها را می‌گذارند و می‌روند، عذاب می‌کشند. (۲)

راههای عذاب شدن به وسیله‌ی مال از این قبیل است: عذاب در تهیه‌ی آن، در نگهداری آن از سرقت و حریق و مردم حسود، به جا گذاشتن و رفتن هنگام جان‌دادن، پاسخگویی در قیامت برای چگونگی تهیه و مصرف آن.

ص: ۴۳۹

۱-۱). در داستان یوسف، زلیخا تمام درها را با دست خود بست و از یوسف کام خواست. اما یوسف علیه السلام به سوی در فرار کرد و زن هم به دنبال او می‌دوید. در این صحنه یوسف و زلیخا از نظر ظاهر و حرکات فیزیکی، هر دو می‌دویدند، اما انگیزه‌ی یکی فرار از گناه و انگیزه‌ی دیگری گناه کردن بود. و این است معنای نقش تبت و انگیزه در اعمال انسان.

۲-۲). نهج البلاغه، خطبه ۱۰۸.

۱- مؤمنان معاصر پیامبر در مقایسه با منافقان، در ضعف مالی بودند. **فَلَا تُعْجِبُكَ أَمْوَالُهُمْ ...**

۲- چه بسیار نعمت هایی که در باطن نعمت است و چه بسا توان های اقتصادی که وسیله ی نابودی و بدبختی می شود. **لِيَعَذَّبَهُمْ بِهَا**

۳- به ذلت کشاندن ثروتمندان منافق، از سنت های الهی است. **لِيَعَذَّبَهُمْ بِهَا**

۴- عذاب الهی تنها در آخرت نیست، در دنیا هم وجود دارد. **فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا**

۵- مرگ، جدایی روح از بدن است، نه نیست و فانی شدن. **تَزْهَقَ**

۶- جان منافق، ارزش گرفتن ندارد، خود خارج می شود. **تَزْهَقَ**

۷- منافق ثروتمند، سخت جان می دهد. **تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ**

۸- مال و اولاد فراوان منافقان، زمینه ی کافر مردن آنان است. **فَلَا تُعْجِبُكَ أَمْوَالُهُمْ ...**

تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ كَافِرُونَ

۹- به عاقبت امور توجه کنید، نه به جلوه های آن. **فَلَا تُعْجِبُكَ أَمْوَالُهُمْ ... تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ كَافِرُونَ**

وَ يَخْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنْهُمْ لَمِنْكُمْ وَ مَا هُمْ مِنْكُمْ وَ لَكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرُقُونَ ﴿٥٦﴾

منافقان به خدا قسم می خورند که همانا آنان از شمایند، در حالی که (دروغ می گویند و) از شما نیستند، بلکه آنان گروهی هستند که (از شما) می ترسند (یا میان دل و زبان و عملشان جدایی است).

نکته ها:

«يَفْرُقُونَ»، به معنای شدت خوف است، گویی قلبشان از ترس متلاشی می شود.

پیام ها:

۱- یکی از ابزار کار منافقان، سوگند دروغ است. **يَخْلِفُونَ**

۲- در قبول توبه ی منافق و باور کردن ادعایش عجله نکنید، چون آنان

دروغگویند. «وَمَا هُمْ مِنْكُمْ»

۳- افشای چهره ی منافقان لازم است. «وَمَا هُمْ مِنْكُمْ»

۴- ترس و وحشت قلبی، از نشانه های دیگر منافقان است. «قَوْمٌ يَفْرُقُونَ»

لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَأً أَوْ مَغَارَاتٍ أَوْ مَدَخَلًا لَوَلَّوْا إِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَحُونَ (۵۷)

اگر (منافقان) پناهگاه یا غارها یا گریزگاهی بیابند، البته شتابان به آن روی می آورند.

نکته ها:

«مَلْجَأً»، پناهگاه است و «مَغَارَاتٍ» جمع «مَغَارَه» به معنای غار. «مُدْخَلٌ» راه پنهان و نقب گونه ی زیرزمینی است. «يَجْمَحُونَ» از «جماح» به معنای حرکت شتابانی است که نتوان جلوی آن را گرفت، و به اسب چموش، «جموح» می گویند.

منافقان، یا از ترس، اظهار ایمان می کنند، یا از روی طمع به مال و مقام. این آیه گروه اول را می گوید. (۱)

پیام ها:

۱- منافق، هراسان و در پی فرصت است تا از وضع موجود بگریزد. لَوْ يَجِدُونَ ...

۲- محیط جامعه ی اسلامی برای منافقان، قابل تحمل نیست. لَوْ يَجِدُونَ ...

(زندگی منافقان آوارگی است و با مسلمانان زندگی اضطراری دارند)

۳- رنج و اضطراب منافقان در جامعه ی اسلامی، با وجود داشتن مال و فرزند، نمونه ای از عذاب دنیوی آنان است. در دو آیه قبل فرمود: «يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» و در این آیه می فرماید: «لَوْ يَجِدُونَ»

۴- منافقان در جنگ و گریزشان با مؤمنان، تیز و چابک اند. «يَجْمَحُونَ»

ص: ۴۴۱

وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَإِنْ لَمْ يُعْطُوا مِنْهَا إِذَا هُمْ يَسَخَطُونَ ﴿٥٨﴾

و بعضی از منافقان در صدقات (تقسیم زکات)، به تو عیب می گیرند. پس اگر چیزی از آن (اموال) به آنان داده شود، راضی می شوند (و تو را عادل می شمارند)، ولی اگر چیزی به آنان داده نشود، به ناگاه آنان خشمگین می شوند (و تو را به بی عدالتی متهم می کنند).

نکته ها:

«لمز»، عیب جوئی روبروست و اگر پشت سر عیب جوئی کنند، «همز» است.

شخصی که بعدها رهبر خوارج و مارقین شد، در تقسیم زکات به پیامبر صلی الله علیه و آله اعتراض کرد و گفت: به عدالت رفتار کن!!

حضرت فرمود: چه کسی از من عادل تر است؟ عمر خواست به خاطر این جسارت او را بکشد، پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: رهایش کنید، او پیروانی خواهد داشت که چنان عبادت کنند که شما عبادت های خویش را نسبت به آنها ناچیز خواهید شمرد (اشاره به عبادت های خشک و بی ولایت آنان). با آن همه عبادت از دین خارج می شوند، همچون تیر از کمان.

سرانجام آن شخص در جنگ نهروان به دست علی علیه السلام به هلاکت رسید.

پیام ها:

۱- منافق، حتی نسبت به پیامبر صلی الله علیه و آله نیش می زند و جسارت می کند. «يَلْمِزُكَ»

۲- لبه ی تیز حملات منافقان و تبلیغات سوء آنان، رهبری است. «يَلْمِزُكَ»

۳- همه ی اصحاب پیامبر صلی الله علیه و آله عادل نبوده اند. «وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ»

۴- مسئولان نظام اسلامی نباید تحت تأثیر عیب جوئی های منافقان قرار گیرند. «وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ»

۵- آغاز برخی انحراف ها، بی ادبی و جسارت به رهبر است که از خودخواهی سرچشمه می گیرد. (با توجه به شأن نزول)

۶- انگیزه‌ی انتقادها، گاهی منافع شخصی است، نه دلسوزی. «فَإِنْ أُعْطُوا»

۷- سیاست‌گذاری امور مالی و اقتصادی جامعه اسلامی، از شئون پیامبر و از اختیارات رهبر است. «فَإِنْ أُعْطُوا... وَإِنْ لَمْ يُعْطُوا»

۸- منافق به حق خود قانع نیست، خودخواه و بی‌منطق است. «فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَإِنْ لَمْ يُعْطُوا... يَسْخَطُونَ»

۹- کینه و دشمنی و طعن و قضاوت به ناحقِ بعضی مردم، به خاطر از دست دادن منافع مادی و شخصی است. (۱) «وَإِنْ لَمْ يُعْطُوا... يَسْخَطُونَ» (آری، ریشه‌ی بعضی تحلیل‌های نادرست، انگیزه‌های درونی است)

وَ لَوْ أَنَّهُمْ رَضُوا مَا آتَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ سَيُؤْتِينَا اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَرَسُولُهُ إِنَّا إِلَى اللَّهِ رَاغِبُونَ ﴿٥٩﴾

اگر آنان به آنچه خدا و پیامبرش به آنان داده اند راضی می‌شدند و می‌گفتند: خداوند (و آنچه او صلاح بداند) برای ما بس است، خدا و پیامبرش به زودی از فضل خود به ما خواهند داد و ما تنها به پروردگار، راغب و امیدواریم، (اگر چنین می‌گفتند، برای آنان بهتر بود).

نکته‌ها:

در این آیه چهار مرحله مطرح شده است:

۱. رضا و تسلیم به تقدیر الهی. «رَضُوا مَا آتَاهُمُ اللَّهُ»

۲. اظهار رضایت به زبان. «قَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ»

۳. امید به فضل و کرم الهی. «سَيُؤْتِينَا...»

۴. بی‌توجهی به دنیا و رغبت به خداوند. «إِلَى اللَّهِ رَاغِبُونَ»

ص: ۴۴۳

۱- منافقان هرگز از خداوند و تقدیرهای او راضی نمی شوند. «وَلَوْ»

۲- سیاست گذاری و تصمیم گیری در نحوه ی تقسیم و صرف بیت المال و امور مالی و اقتصادی با خدا و پیامبر و رهبر امت اسلامی است. «أَتَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ»

۳- تنها نباید به تنگناها نگرست، صبر، آینده بهتری را پیش می آورد. «سَيُؤْتِينَا»

۴- تلخی محرومیت های دنیوی، با وعده های قطعی خداوند به مؤمنان و نعمت های بهشتی، شیرین می شود. «سَيُؤْتِينَا»

۵- ما از خداوند طلبکار نیستیم، هر چه عطا کند از فضل خویش است. «فَضْلِهِ»

۶- الطاف الهی از طریق پیامبران و اولیا به ما می رسد. «فَضْلِهِ وَرَسُولُهُ»

۷- محبت خدا، زمینه ساز صبر، رضا و قناعت است. «إِلَى اللَّهِ رَاغِبُونَ»

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦٠﴾

همانا صدقات (زکات)، برای نیازمندان و درمانده گان و کارگزاران زکات و جلب دلها و آزادی بردگان و ادای بدهی بدهکاران (هزینه ی جهاد) در راه خدا و تأمین در راه مانده است، این دستور، فرمانی است از جانب خدا و خداوند، دانا و حکیم است.

نکته ها:

«صِدْقَهُ» و «صِدَاق» از «صِدْق» است. «صَدَقَهُ»، نشان صداقت در ایمان به خدا و «صِدَاق» یا مهریه، نشانه ی صدق و راستی در علاقه به همسر است.

مراد از صدقه در این آیه، زکات واجب است.

«فَقِيرٌ»، از «فقر»، به معنای کسی است که ناداری، ستون فقراتش را می شکنند و «مِسْكِينٍ»، از «مسکن»، یعنی آنکه به خاطر ناداری، خانه نشین شده است. طبق بعضی

روایات، فقیر ناداری است که از مردم درخواست نمی کند، ولی مسکین کسی است که از شدت بینوایی، سؤال و درخواست می کند. (۱)

از اینکه در آیات قبل، منافقان از نحوه ی تقسیم اموال به پیامبر صلی الله علیه و آله عیب می گرفتند؛ «يَلْمُوكَ فِي الصَّدَقَاتِ» و در این آیه، صدقات تنها برای گروه های خاصی اجازه داده شده، می فهمیم که منافقان، به زکات چشم داشته اند.

«الْعَامِلِينَ عَلَيْهَا»، عاملان زکات، همه ی آنانند که در جمع آوری، نگهداری، توزیع و محاسبات زکات، زحمت می کشند که اجرت آنان از زکات پرداخت می شود.

«مؤلفه قلوبهم»، آنانند که زمینه ای برای گرایش به اسلام ندارند و با مصرف بخشی از زکات، می توان قلوب آنان را جذب کرد.

البته پرداخت زکات برای تألیف قلوب، به مفهوم ایمان آوردن پولی نیست، بلکه زمینه سازی برای حصول درک و آموزش و سپس معرفت و ایمان است. «يَتَأَلَّفُهُمْ وَيَعْلَمُهُمْ كَمَا يَعْرِفُوا» (۲)

«الغَارِمِينَ» که یکی از مصارف زکات است، بدهکارانی هستند که بی تقصیر زیر بار قرض رفته اند، مثل آنان که در آتش سوزی، سیل، غرق کشتی و حوادث طبیعی دیگر، هستی و دارایی خود را از دست داده اند.

امام صادق علیه السلام فرمود: «إيما مؤمن او مسلم مات وترك ديناً و لم يكن في فساد ولا اسراف فعلی الإمام ان يقضيه» (۳) هر مؤمن یا مسلمانی که بمیرد و بدهی بر جای گذارد، که بر اساس فساد و اسراف نباشد، پرداخت بدهی او بر امام است.

«فِي سَبِيلِ اللَّهِ»، همه ی کارهای خداپسندانه است و شامل مواردی چون تبلیغات دینی، خدمات رفاهی و گره گشایی از مشکلات مسلمانان می شود. گرچه مصداق بارز آن در غالب تفاسیر، جنگ و جهاد معرفی شده است.

«ابن السَّبِيلِ»، کسی است که در وطن خویش توانگر است، ولی در سفر، گرفتار و بی پول شده است.

ص: ۴۴۵

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

۳-۳. تفسیر کنزالدقائق.

حکم زکات در مکه نازل شده است، امّا به علّت کمی مسلمانان و اندک بودن کسانی که زکات به آنان تعلق گرفته بود، خودشان اقدام به پرداخت زکات می کردند. پس از تشکیل حکومت اسلامی در مدینه، مسأله ی گرفتن زکات از مردم و واریز کردن آن به بیت المال و تمرکز آن توسط حاکم اسلامی مطرح شد. «خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً» (۱)

زکات مخصوص اسلام نیست، بلکه در ادیان پیشین نیز بوده است. حضرت عیسی علیه السلام در گهواره به سخن آمد و گفت: «أَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ» (۲) و حضرت موسی علیه السلام خطاب به بنی اسرائیل می فرماید: «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ» (۳) و درباره ی عموم پیامبران می خوانیم: «وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَنْيَمَةً يَهْتَدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ» (۴)

در قرآن چهار تعبیر برای زکات بیان شده است:

۱. ایتاء مال. «وَآتَى الْمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ» (۵)

۲. صدقه. «خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً» (۶)

۳. انفاق. «يُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُنْفِقُوا» (۷)

۴. زکات. «يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ» (۸)

در قرآن، معمولاً زکات همراه با نماز آمده است و طبق روایات، شرط قبولی نماز، پرداخت زکات است. این پیوند رابطه ی با خدا و رابطه ی با مردم را می رساند.

در قرآن هیچ یک از واجبات دین، این گونه مقارن با نماز نیامده است.

گرفتن زکات بر سادات حرام است، گروهی از بنی هاشم از پیامبر صلی الله علیه و آله تقاضا کردند تا مسئول جمع آوری زکات چهارپایان باشند و بدین وسیله سهمی به عنوان کار گزاران زکات

ص: ۴۴۶

۱-۱. توبه، ۱۰۳.

۲-۲. مریم، ۳۲.

۳-۳. بقره، ۳۴.

۴-۴. انبیاء، ۷۳.

۵-۵. بقره، ۷۷.

۶-۶. توبه، ۱۰۳.

۷-۷. ابراهیم، ۳۱.

۸-۸. مائده، ۵۵.

نصیبتان گردد. حضرت فرمودند: زکات بر من و شما حرام است. (۱) مگر آنکه دهنده و گیرنده ی زکات هر دو سید باشند.

قانون زکات، به معنای تمایل اسلام به وجود قشر فقیر زکات گیرنده و ثروتمند زکات دهنده نیست، بلکه راه حلّی برای یک واقعت خارجی جامعه است. اغنیا هم گاهی با پدیده هایی چون سرقت، آتش سوزی، تصادف، جنگ و اسارت مواجه می شوند و در نظام اسلامی باید بودجه ای برای تأمین اجتماعی باشد.

در روایات آمده است: خداوند در مال اغنیا به مقدار حلّ مشکل نیازمندان حقّی قرار داده است و اگر می دانست که برایشان کافی نیست، آن را می افزود. اگر مردم حقوق فقرا را به آنان می پرداختند، همه زندگی خوبی داشتند و اگر اغنیا زکات می دادند، فقری در کار نبود. (۲)

بر خلاف عقیده ی بعضی در مورد جلوگیری از افزایش درآمد افراد و محدود ساختن آن، اسلام عقیده دارد که باید به انسان آزادی نسبی داد تا با تلاش، ابتکار و بهره گیری از طبیعت رشد کند، ولی مالیات هم پردازد.

شرط مصرف زکات در راه خدا، «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» فقر نیست، بلکه در هر جا که کمک به حاکمیت خطّ اسلام کند، می توان خرج کرد. (۳)

برای نجات جامعه از شرّ افراد شرور، می توان از زکات استفاده کرد و این مضمول «وَالْمُؤَلَّفَهُ قُلُوبُهُمْ» است. (۴)

اگر بر گردن کسی، دیه ثابت شد و توان پرداخت نداشت، مضمول «وَالْغَارِمِينَ» است و می توان از زکات به او کمک کرد. (۵) شاید تعبیر «وَفِي الرِّقَابِ»، شامل مصرف زکات برای آزادسازی زندانیان یا تأمین مخارج آنان هم بشود.

تقسیم زکات در موارد هشتگانه، لازم نیست یکسان باشد؛ بلکه زیر نظر حاکم اسلامی و

ص: ۴۴۷

۱-۱. تفسیر نورالثقلین؛ کافی، ج ۴، ص ۵۸.

۲-۲. وسائل، ج ۶، ص ۴.

۳-۳. تفسیر روح المعانی.

۴-۴. تفسیر روح المعانی.

۵-۵. تفسیر مراغی.

به مقدار نیاز و ضرورت تقسیم می شود.

زکات، عامل تعدیل ثروت است.

زکات، تشکر عملی از داده های الهی است.

زکات، فاصله ی طبقاتی را کاسته، کینه ی میان فقرا و ثروتمندان را می زداید.

زکات، روح سخاوت و رحمت را در انسان زنده ساخته، از دنیا طلبی و وابستگی مادی می کاهد.

زکات، پشتوانه ی تأمین اجتماعی محرومان است. به فقیر می گوید: نگران نباش، به ورشکسته می گوید: تلاش مجدد کن، به مسافر می گوید: از ماندن در راه نترس، به کارمند زکات می گوید: سهم تو محفوظ است، به بردگان وعده ی آزادی می دهد، بازار خدمات الهی را رونق می بخشد و دل های دیگران را به اسلام جذب می کند.

غفلت از یاد خدا، بهره کشی از مردم، سنگدلی، طغیان و عیاشی، ثمره ی تکاثر و ثروت اندوزی است و زکات، داروی بخشی از این بیماری است.

زکات، علاوه بر محرومیت زدایی، گرایش به اسلام را می افزایش دهد و یا لاقط موجب ترک همکاری افراد با دشمنان اسلام می گردد. چنانکه در روایات آمده است که گاهی افرادی که ایمان ضعیفی دارند، با کمک های مالی و نزدیک شدن به اسلام، ایمانشان استوار می شود. (۱)

زکات که نموداری از نظام اسلامی است زمینه ساز عدالت اجتماعی، فقرزدایی، تأمین کارمندان، محبوبیت بین المللی، آزادی بردگان و افراد در بند، به حرکت در آوردن نیروها، حفظ آیین و کیان مسلمانان و گسترش خدمات عمومی است.

پیام ها:

۱- زکات، نشانه ی صداقت در اظهار ایمان است. «إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ»

۲- تقسیم زکات بر اساس وحی است، نه توقعات. در مقابل عیب جویی منافقان، فرمود: «إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَ...»

ص: ۴۴۸

۳- مصرف زکات در غیر موارد هشتگانه ی این آیه، جایز نیست. «إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ»

۴- یکی از اصول عدالت اجتماعی اسلامی، بیمه و تأمین زندگی محرومان است.

«إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ»

۵- همه ی دارایی های انسان از خودش نیست، دیگران هم در آن سهم دارند.

لِلْفُقَرَاءِ وَ ...

۶- پرداخت کنندگان زکات، نباید بر فقیران منت بگذارند، چون سهم زکات، ملک فقیران است. «لِلْفُقَرَاءِ»

۷- فقرزدایی باید در رأس برنامه های نظام اسلامی باشد. «فَرِيضَةٌ مِنَ اللَّهِ» ابتدا «لِلْفُقَرَاءِ» مطرح شد و سپس موارد دیگر.

۸- تأمین زندگی کسانی که به دنبال اقامه ی احکام و فرائض دینی هستند، لازم است. «وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا»

۹- هر کاری بها و ارزشی دارد، خواه کارگر و کننده ی آن نیازمند باشد، یا غنی.

«الْعَامِلِينَ عَلَيْهَا»

۱۰- همچنان که قاضی باید تأمین شود تا به فکر رشوه نیفتد، دست اندرکاران زکات هم باید تأمین شوند تا به فکر رشوه و اختلاس نیفتند. «الْعَامِلِينَ عَلَيْهَا»

۱۱- برای جمع آوری زکات، باید کسانی از سوی حکومت اسلامی مأمور شوند.

«الْعَامِلِينَ عَلَيْهَا»

۱۲- مسائل مادی و معنوی، به هم آمیخته است. «وَالْمُؤَلَّفَهُ قُلُوبُهُمْ»

۱۳- اسلام، برخلاف استعمارگران دروغگو و لاف زن، با حلّ مشکلات اقتصادی جامعه ها و به قصد قربت، همراه با برهان و ارشاد، مکتب خود را توسعه می دهد. «الْمُؤَلَّفَهُ قُلُوبُهُمْ»

۱۴- از وظایف دولت اسلامی آن است که مال را وسیله ی جذب دلها قرار دهد. (۱) «وَالْمُؤَلَّفَهُ قُلُوبُهُمْ»

ص: ۴۴۹

۱۵-اسلام برای آزادی بردگان، بودجه قرار داده است. «وَفِي الرِّقَابِ»

۱۶-مخارج تشکیلات زکات، بر دولت تحمیل نمی شود، بلکه خود کفاست.

«الْعَامِلِينَ عَلَيْهَا»

۱۷-حکومت اسلامی، مسئول گرفتن زکات و پرداخت آن به فقراست، یکی از فوائد این کار آن است که فقرا، خود مستقیماً نزد اغنیا نروند و احساس حقارت نکنند. (۱) «الْعَامِلِينَ عَلَيْهَا»

۱۸-بودجه ی جهاد و دفاع از سرزمین اسلامی از زکات و به دوش مردم است.

«فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۱۹-مال، باید وسیله ی قرب به خدا باشد. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۲۰-اسلام با تأمین بودجه برای واماندگان در سفر، به مسأله ی سفر، تجارت و سیاحت بها داده است. «ابْنِ السَّبِيلِ»

۲۱-قانون زکات، قانونی حساب شده و حکیمانه است. الزکاه... فریضه... علیم حکیم

۲۲-اسلام، تنها دین عبادت نیست، قوانین اقتصادی هم دارد. «فَرِيضَةً»

وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنٌ خَيْرٌ لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ يُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ رَحْمَةٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَ الَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٦١﴾

برخی از منافقان، پیامبر را آزار می دهند و می گویند: او سراپا گوش است. (و به سخن هر کس گوش می دهد.) بگو: گوش دادن او به نفع شماست، او به خداوند ایمان دارد و مؤمنان را تصدیق می کند و برای هر کس از شما که ایمان آورد، مایه رحمت است و آنان که رسول خدا را اذیت و آزار می دهند، عذابی دردناک دارند.

ص: ۴۵۰

۱- ۱). آیه ای دیگر می فرماید: «خذ من اموالهم صدقه» توبه، ۱۰۳.

مقصود از «مِنْهُمْ»؛ یا گروه منافقان است، یا برخی افراد سست ایمان که از روی ترس در جبهه شرکت نکردند و پس از جنگ، عذر و بهانه می آوردند.

به فرموده ی روایات، به دلیل تماس های دائمی پیامبر صلی الله علیه و آله با علی علیه السلام، عده ای از منافقان آن حضرت را ساده لوح و زودباور معرفی می کردند. (۱)

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «مَنْ آذَانِي فِي عِزَّتِي فَعَلِيهِ لَعْنَةُ اللَّهِ» کسی که اهل بیت مرا اذیت کند، لعنت خدا بر او باد. در مورد حضرت فاطمه علیها السلام نیز فرمود: «مَنْ آذَاهَا فَقَدْ آذَانِي» هر کس فاطمه را اذیت کند، مرا اذیت نموده است. (۲)

پیام ها:

۱- گروهی دائماً پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را اذیت می کردند. «يُؤْذُونَ» (فعل مضارع، رمز استمرار است)

۲- همه ی اصحاب پیامبر، عادل نبودند و برخی پیامبر را می آزردهند. «يُؤْذُونَ»

۳- رهبری امت، ملازم آزار دیدن از خودی و بیگانه است. «يُؤْذُونَ النَّبِيَّ»

۴- آزار پیامبر، کفر است. (۳) تقابل «الَّذِينَ يُؤْذُونَ» با «الَّذِينَ آمَنُوا»

۵- منافقان حتی علیه پیامبر نیز تبلیغات و جو سازی می کردند. «يَقُولُونَ هُوَ أذُنٌ»

۶- خداوند، پیامبرش را از حرف های محرمانه و درون گروهی مخالفان، آگاه می سازد. «يَقُولُونَ هُوَ أذُنٌ»

۷- به همه مردم اجازه ی سخن بدهید تا نگویند حاضر به شنیدن حرف ما نیستید، هر چند به ساده لوحی متهم شوید. «يَقُولُونَ هُوَ أذُنٌ»

۸- از آداب گوش دادن، توجه با تمام وجود به سخنان گوینده است. کلمه ی «أذُنٌ» به معنای آن است که او سر تا پا گوش است.

ص: ۴۵۱

(۱-۱). تفسیر نورالثقلین.

(۲-۲). ملحقات احقاق الحق، ج ۱۸، ص ۴۵۸ و ۴۳۹.

(۳-۳). تفسیر المنار.

۹- گاهی به خاطر مصلحت امت باید از بعضی شنیده ها تغافل کرد. «أُذُنُ خَيْرٍ لَّكُمْ»

۱۰- گاهی آثار تربیتی و اجتماعی یا سیاسی سکوت، بیش از برخورد و اعلام موضع است. «أُذُنٌ»

۱۱- از صفات یک رهبر آگاه، سعه ی صدر، گوش دادن به حرف همه ی گروهها، برخورد محبت آمیز با آنان، عیب پوشی و باز گذاشتن راه عذر و توبه ی مردم است. «قُلْ أُذُنُ خَيْرٍ»

۱۲- با روی باز و از روی خیرخواهی، شنوای سخن مردم باشید. «أُذُنُ خَيْرٍ لَّكُمْ»

۱۳- سکوت در برابر شنیده ها، همیشه نشانه ی رضایت نیست. «أُذُنُ خَيْرٍ لَّكُمْ»

۱۴- آزار دیده را حمایت کنید. خداوند در برابر سخن دشمن که پیامبر را «أُذُنٌ» می گفت، چهار ارزش برای آن حضرت بیان می کند: «أُذُنُ خَيْرٍ لَّكُمْ»، «يُؤْمِنُ بِاللَّهِ»، «يُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ»، «رَحْمَةٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا»

۱۵- اگر مؤمنی خبری داد، سخن او را تصدیق کنید. «يُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ»

۱۶- گرچه پیامبر برای جهانیان رحمت است، ولی بهره بردن از این رحمت، مخصوص اهل ایمان است. «رَحْمَةٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا»

۱۷- از کیفر آزار پیامبر بترسید. «لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ لِيُرْضَوْكُمْ وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضَوْهُ إِنْ كَانُوا مُؤْمِنِينَ «۶۲»

(منافقان) برای شما به خدا سوگند می خورند تا شما را راضی کنند، در حالی که اگر ایمان آورده اند، شایسته تر آن است که خدا و رسولش را راضی کنند.

پیام ها:

۱- منافق، پیوسته در بیم، وحشت و اضطراب است و می خواهد با سوگند و تظاهر، از اعتقادات مذهبی مردم سوء استفاده کرده و توجه آنان را به خود جلب کند. يَحْلِفُونَ ... لَكُمْ

۲- فریب هر سوگندی را مخورید، چون گاهی مقدّسات، دستاویز نامقدّسین قرار می گیرد. «يَخْلُقُونَ بِاللَّهِ»

۳- برای مؤمن، رضایت خداوند اصل است، نه پسند مردم. وَ اللَّهُ ... أَحَقُّ أَنْ يُرْضَوْهُ

۴- رضایت رسول، همان رضایت الهی است. «اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضَوْهُ» و نفرمود: «یرضوهما» (۱)

۵- هر کس رضای خلق را بر رضای خالق ترجیح دهد، سهمی از نفاق دارد و باید توبیخ شود. «اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضَوْهُ إِنْ كَانُوا مُؤْمِنِينَ»

أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّهُ مَنْ يُحَادِدِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا ذَلِكَ الْخِزْيُ الْعَظِيمُ (۶۳)

آیا ندانستند که هر کس با خدا و پیامبرش دشمنی کند، کيفرش آتش دوزخ است و پیوسته در آن خواهد بود؟ این است خواری و رسوائی بزرگ (که بهره ی مخالفان است).

نکته ها:

«يُحَادِدِ اللَّهَ»، به معنای دشمنی کردن با خدا و تجاوز کردن از حدود الهی است.

فخررازی، این واژه را از «حدید» به معنای سرسختی دانسته و گفته است: «محادّه» یا به معنی تجاوز از قانون الهی است یا به معنای آنکه خود را یک طرف و خدا را در سوی دیگر پنداشتن است.

پیام ها:

۱- مخالفت با رهبر حق، مخالفت با خداست. «مَنْ يُحَادِدِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ»

۲- حفظ آبرو از طریق سوگند دروغ، نمونه ی دشمنی و سرسختی با خداست.

ص: ۴۵۳

۱- ۱). البتّه ممکن است دلیل این که نفرمود: «یرضوهما» این باشد که هیچ کس حتّی پیامبر همتای خداوند متعال نیست.

۳- ثمره ی سرسختی افراد آگاه در برابر دین خدا، دوزخ ابدی است. أَلَمْ يَعْلَمُوا ...

فَأَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ

۴- یاد دوزخ می تواند مانع سرسختی و لجاجت باشد. «فَأَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ»

يَحْذَرُ الْمُتَافِقُونَ أَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ قُلِ اسْتَهْزِؤْا إِنَّ اللَّهَ مُخْرِجٌ مَّا تَحْذَرُونَ ﴿٦٤﴾

منافقان بیم دارند که سوره ای به زیان آنان نازل شود که از آنچه در درونشان است، خبر دهد. بگو: (هرچه می خواهید) مسخره کنید، قطعاً خداوند آنچه را که (از آشکار شدنش) بیم دارید، آشکار خواهد کرد.

نکته ها:

در شأن نزول آیه گفته اند: گروهی از منافقان، تصمیم گرفتند شتر پیامبر را در بازگشت از جنگ تبوک در گردنه ای رم دهند تا پیامبر صلی الله علیه و آله کشته شود. رسول خدا از تصمیم آنان از طریق وحی با خبر شد.

در حالی که عمار و حذیفه از جلو و پشت سر حضرت مراقب بودند، به گردنه رسیدند و منافقان حمله کردند. پیامبر آنان را شناخت و نامشان را به حذیفه گفت. او پرسید: چرا فرمان قتلشان را نمی دهی؟ فرمود: نمی خواهم بگویند که محمد صلی الله علیه و آله چون به قدرت رسید، مسلمانان را کشت. (۱)

منافقان در غیاب پیامبر، از روی استهزا می گفتند: او می خواهد کاخهای شام را تسخیر کند! این آیه نازل شد و آنان را تهدید به رسوایی کرد. (۲)

کلمه ی «سُورَةٌ»، یعنی مجموعه ای از آیات الهی. این کلمه برای ۱۱۴ سوره ی قرآن، اصطلاح شده است، و در همان صدر اسلام، برای همه شناخته شده بود.

ص: ۴۵۴

۱-۱). تفاسیر المیزان، فی ظلال القرآن، مجمع البیان، کبیر فخر رازی و نمونه.

۲-۲). تفسیر مجمع البیان.

۱- منافق، هر لحظه از افشا شدن چهره اش نگران است. «يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ»

۲- منافقان می دانستند که خداوند بر کارشان آگاه است و پیامبر اسلام حق است و با خدا رابطه دارد، به همین دلیل نگران نزول سوره ای و افشا شدن خود بودند. يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ ...

۳- آیات قرآن بر اساس نیازها و به تدریج نازل می شده است. أَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ ...

۴- استهزاء، شیوه ی منافقان است. «اسْتَهْزَأُوا» (شاید مراد از استهزاء، نفاق باشد)

۵- سنت و وعده ی الهی در مورد منافقان، افشاگری است، پس از نیش های آنان نگران نباشیم. «إِنَّ اللَّهَ مُخْرِجٌ»

۶- اراده ی خداوند، بر تمایل منافقان غالب است. يَحْذَرُ ... إِنَّ اللَّهَ مُخْرِجٌ

۷- تهدید منافقان لازم است. «إِنَّ اللَّهَ مُخْرِجٌ»

وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَ نَلْعَبُ قُلْ أ بِاللَّهِ وَ آيَاتِهِ وَ رَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِؤْنَ «۶۵»

اگر از منافقان بررسی (چرا مسخره کردید؟) قطعاً می گویند: ما فقط شوخی و بازی می کردیم (و غرضی نداشتیم). بگو: آیا خداوند و آیات او و پیامبرش را مسخره می کردید!؟

نکته ها:

«خوض» در زبان عربی به معنای، پانهادن در گِل است و در قرآن به ورود در کارهای ناپسند گفته می شود.

آیه، مربوط به جنگ تبوک است که منافقان قصد کشتن پیامبر را در بازگشت داشتند. یکی از آنان گفته بود: اگر توطئه فاش شد، چه کنیم؟ دیگری گفت: می گوئیم مزاح و شوخی بود.

در واقع عذری بدتر از گناه آوردند. (۱)

ص: ۴۵۵

۱- دروغ و توجیه گری، از کارهای دائمی منافقان است. «لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ»

۲- عقب نشینی، احساس ضعف و تزویر و اصرار بر خلاف، حتی پس از افشای توطئه نشانه ی منافق است. «لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَ نَلْعَبُ»

۳- خداوند از توجیه گری ها و آینده منافقان خبر داده و آنان را رسوا کرده است.

«لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَ نَلْعَبُ»

۴- منافقان برای تبرئه خود هم سوگند خوردند و هم قصد خود را صددرصد شوخی دانستند. (لام در «لَيَقُولُنَّ» حرف قسم و «إِنَّمَا» حصر را می رساند)

۵- پیامبر مأمور توبیخ منافقان است. قُلْ أ بِاللَّهِ وَ آيَاتِهِ ...

۶- شوخی با مقدسات دینی جایز نیست. «أ بِاللَّهِ وَ آيَاتِهِ وَ رَسُولِهِ كُنتُمْ تَسْتَهْزِؤْنَ»

لَا تَعْتَدِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ إِنْ نَعْفُ عَنْ طَائِفَةٍ مِنْكُمْ نُعَذِّبُ طَائِفَةَ بَأَنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ «۶۶»

(بی جهت) عذر و بهانه نیاورید. همانا شما بعد از ایمانتان کافر شدید. اگر از گروهی از شما (به خاطر توبه یا آنکه بار اول اوست) درگذریم، گروهی (دیگر) را به خاطر سابقه ی جرمشان کیفر می دهیم.

نکته ها:

درباره ی اینکه کدام گروه از منافقان عفو می شوند اقوالی است:

الف: آنان که توبه کنند. (۱)

ب: آنان که در حاشیه و کنار استهزاکنندگان بوده اند. (۲) ولی از سردمداران آنان پذیرفته نمی شود.

ج: آنان که عفویشان به مصلحت نظام و حکومت است. (۳)

د: آنان که تنها مدّت کوتاهی منحرف شدند، در مقابل آنان که جرمشان ریشه دار و سابقه دار

ص: ۴۵۶

۲-۲. تفسیر کبیر فخر رازی.

۳-۳. تفسیر المیزان.

و همچنان استمرار دارد. «كَانُوا مُجْرِمِينَ»

پیام ها:

۱- عذر دروغگویان و مسخره کنندگان در همه جا پذیرفته نیست. لَا تَعْتَدِرُوا ...

۲- ارتداد، سبب نپذیرفتن هر عذری است. «قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ»

۳- به ایمان امروز خود مغرور نشویم، چون خطر سوء عاقبت و مرتد شدن وجود دارد. «قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ»

۴- توهین و استهزا به خدا و پیامبر و آیات الهی، کفر است. «تَشْتَهَرُونَ، كَفَرْتُمْ»

۵- منافق، در حقیقت کافر است. «كَفَرْتُمْ»

۶- هنگام تهدید مخالفان و منافقان توطئه گر، همه ی راهها را بندیدیم. «نَعَفْ»

۷- بعضی از منافقان قابل عفوند، البته اگر توبه کنند. «نَعَفُ عَنْ طَائِفِهِ» (نفاق نیز دارای مراتبی است)

۸- دلیل کیفر منافقان، کفر و جرم سابقه دار آنان است. نُعَذِّبُ ... كَانُوا مُجْرِمِينَ

الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٦٧﴾

مردان و زنان منافق، از یکدیگرند (از یک قماشند)، به منکر فرمان می دهند و از معروف نهی می کنند و دستهای خود را (از بخشش و انفاق) می بندند.

خدا را فراموش کرده اند، پس خداوند نیز آنان را فراموش کرده است.

همانا منافقان، همان فاسقانند.

نکته ها:

در صدر اسلام، زنان منافقی بودند که همچون مردان در فساد مؤثر بودند.

سؤال: خداوند که فراموشی ندارد، «وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا» (۱) پس این آیه که می فرماید:

خداوند آنان را فراموش کرد، به چه معنایی است؟

پاسخ: نسبت دادن فراموشی به خداوند، مجازی است، یعنی خداوند با آنان مثل فراموش شده ها عمل می کند (نه آنکه فراموششان کند).

امام رضا علیه السلام فرمود: کیفر کسی که خدا و قیامت را فراموش کند، آن است که خود را فراموش کند. (۲) و حضرت علی علیه السلام فرمود: فراموش کردن خداوند آن است که آنان را از خیر محروم کند. (۳)

پیام ها:

۱- زن و مرد هر دو، در اصلاح یا فساد جامعه نقش دارند. «الْمُنَافِقُونَ، الْمُنَافِقَاتُ»

۲- بعضی از منافقان نقش رهبری دارند و بعضی دیگر، تأثیرپذیرند. «بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ» (نفاق دارای مراتبی است)

۳- اهل نفاق با درجات مختلفشان، اصول و عملکردهای مشترکی دارند. «بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ»

۴- منافقان، هر چند سوگند بخورند که از شما نبینند، باور نکنید، زیرا آنان جزء باند خودشانند. «بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ»

۵- میان منافقان رابطه ای قوی می باشد. «بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ»

۶- اشاعه ی فحشا و دعوت به منکرات و نهی از خوبی ها، نشانه ی نفاق است.

۷- در فرهنگ منافقان، خیر رسانی وجود ندارد. «يَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ»

۸- ترک امر به معروف، نهی از منکر و انفاق در راه خدا، نشانه ی فراموش کردن خداست. «نَسُوا اللَّهَ»

۹- محرومیت از لطف الهی و فراموش شدن، نتیجه ی فراموش کردن خداوند

ص: ۴۵۸

۱- ۱. مریم، ۶۴.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳. تفسیر برهان.

است. «فَنَسِيَهُمْ»

۱۰- کیفرهای الهی، با کردار انسان متناسب است. «نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ»

۱۱- منافقان در محاسبات خود، مردم را در نظر می گیرند، نه خدا را. «نَسُوا اللَّهَ»

۱۲- نفاق و دورویی، فسق است. «هُمُ الْفَاسِقُونَ»

وَعَدَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا هِيَ حَسْبُهُمْ وَ لَعْنَهُمُ اللَّهُ وَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِمٌ «۶۸»

خداوند به مردان و زنان منافق و به کافران، وعده ی آتش دوزخ را داده، که پیوسته در آن خواهند بود. آن (دوزخ) برایشان بس است و خداوند آنان را لعنت کرده (واز لطف خویش دور ساخته) و برایشان عذابی پایدار است.

پیام ها:

۱- زن و مرد در برابر تکالیف الهی مساوی هستند. «الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ»

۲- کیفرهای الهی نتیجه عملکرد خود ما و مقابله به مثل است. (در آیه ۶۵، منافقان مسلمانان را به بازی گرفته و استهزا می کردند، در این آیه خداوند با کلمه ی «وَعِيدًا» و «حَسْبُهُمْ» که نشانه ی وعده به خوبی و کفایت رضایت بخش است، به نوعی آنان را استهزا و تحقیر کرده است)

۳- وعده ی دوزخ، ابتدا برای منافقان است، سپس کافران. «وَعَدَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ»

۴- منافقان، هرچند در دنیا خود را در کنار مؤمنان جای دهند، ولی در آخرت، در ردیف کفار خواهند بود. «الْمُنَافِقِينَ ... وَالْكُفَّارَ»

۵- دوزخ، مجموعه ی هرگونه رنج و بلاست، پس برای منافقان و کافران کافی است. «هِيَ حَسْبُهُمْ»

كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَانُوا أَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَ أَكْثَرَ أَمْوَالًا - وَأَوْلَادًا فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلْقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلْقِكُمْ كَمَا اسْتَمْتَعَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ بِخَلْقِهِمْ وَ خُضْتُمْ كَالَّذِي خَاضُوا أُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ وَ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٦٩﴾

(حال شما منافقان،) همچون کسانی است که پیش از شما بودند، (با آنکه) آنان نیرومندتر از شما و ثروت مندتر و صاحب فرزندان بیشتری بودند، پس آنان از نصیبشان بهره مند شدند، شما نیز همان گونه که پیشینیان شما متمتع شدند، بهره ی خود را بردید و (در روش باطل خود) فرو رفتید، چنانکه آنان فرورفتند.

آنها اعمالشان در دنیا و آخرت محو شد و آنان همان زیانکارانند.

نکته ها:

«خَالِقٍ» در آیه، به معنای مطلق بهره و نصیب است.

مراد از حبط عمل در دنیا، شاید افشای چهره ی واقعی منافقان و بی ارزش شدن کارهای نیک آنان باشد.

پیام ها:

۱- تاریخ و سرنوشت امت ها، به یکدیگر شبیه است. «كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ»

۲- راه کفر و نفاق همیشه بوده و سنت الهی نیز یکسان است. «كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ»

۳- قدرت نظامی، «قُوَّةً» و اقتصادی، «أَمْوَالًا» و نیروی انسانی، «أَوْلَادًا» مانع قهر الهی نیست.

۴- منافقان و کفار، به قدرت، مال و فرزند خود تکیه دارند. «كَانُوا أَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَ ...»

۵- در بهره مند شدن از منافع دنیوی، ایمان شرط نیست، کفار و منافقان نیز نصیب دارند. «فَاسْتَمْتَعُوا»

۶- کامجویی ها و کامیابی های دنیوی، زود گذر است. «فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلْقِهِمْ»

۷- هر کامیابی و نعمتی، نشانه ی لطف الهی نیست. «فَاسْتَمْتَعُوا ... حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ»

۸- خداوند در دنیا برای منحرفان از حق، بهره ای قرار داده است. «بِخَلْقِهِمْ» ولی در آخرت، هیچ بهره و نصیبی ندارند. (۱)

۹- فرو رفتن و غرق شدن در فساد و دین ستیزی، عامل سقوط است. «خُضُّتُمْ، خَاضُوا» و گرنه، توبه و بازسازی پس از هر گناه، می تواند نجات بخش باشد.

۱۰- کفر و نفاق، سبب حبط اعمال است. «حَبِطَتْ»

أَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبِيًّا مِنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَقَوْمِ إِبْرَاهِيمَ وَأَصْحَابِ مَدْيَنَ وَالْمُؤْتَفِكَاتِ أَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٧٠﴾

آیا خبر کسانی که پیش از آنان بودند، (سرنوشت) قوم نوح، عاد، ثمود و قوم ابراهیم و اصحاب مدین و شهرهای زیرورو شده، به آنان نرسیده است؟ پیامبران شان دلایل روشن برایشان آوردند، (ولی آنان لجاجت کرده، نابود شدند). پس خداوند به آنان ستم نکرد، بلکه خودشان به خویش ستم می کردند.

نکته ها:

قوم نوح، با غرق شدن، قوم عاد (قوم حضرت هود)، با تندبادهای سرد و مسموم، قوم ثمود (قوم حضرت صالح)، با زلزله، قوم مدین (اصحاب حضرت شعیب)، با ابر آتشبار و قوم لوط، با زیر و رو شدن آبادی هایشان هلاک شدند.

«مؤتفكات» از «اتكاف» به معنای زیر و رو شدن است که در این جا اشاره به سه آبادی محل زندگی قوم لوط دارد که با عذاب زیرورو شد.

ص: ۴۶۱

۱- از سنت های الهی، عذاب و کیفر دنیوی است. «أَلَمْ يَأْتِهِمْ... یعنی در مورد شما نیز چنین است.

۲- هر کس آگاه تر است، مسئول تر است. «أَلَمْ يَأْتِهِمْ... مردم عصر پیامبر، از سرنوشت اقوام گذشته آگاه بودند.

۳- تاریخ و اخبار اقوام گذشته، بسیار مهم و مفید است. «نَبَأٌ» (به خبر مهم و مفید «نَبَأٌ» گفته می شود)

۴- هر کس از تاریخ عبرت نگیرد باید توبیخ شود. «أَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبَأُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ» بهترین درس برای زندگی امروز، عبرت از تاریخ گذشته است.

۵- قهر الهی همواره پس از اتمام حجت است. «أَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ»

۶- سرپیچی از دستورهای الهی، ظلم به خویشان است. «أَنْفُسُهُمْ يَظْلِمُونَ»

۷- انسان دارای اختیار است و می تواند در برابر همه ی معجزات، تصمیم بگیرد.

أَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ ... وَ لَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

۸- قهر الهی به خاطر اصرار و استمرار بر ظلم است. «كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ»

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٧١﴾

مردان و زنان با ایمان، یار و یاور و اولیای یکدیگرند، به معروف (خوبی ها) فرمان می دهند و از منکرات و بدی ها (منکرات) نهی می کنند، نماز بر پای داشته، زکات می پردازند و از خداوند و پیامبرش پیروی می کنند. بزودی خداوند آنان را مشمول رحمت خویش قرار خواهد داد. همانا خداوند، توانای غالب و حکیم است.

آیه ی ۶۷، درباره ی منافقان تعبیر «بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ» را آورده بود، امّا این آیه درباره ی مؤمنان می فرماید: «بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ»، شاید اختلاف تعبیر به خاطر آن است که بر خلاف مؤمنان، وحدت عمیق و پیوند ولایت در میان منافقان نیست و هنگام بروز منافع شخصی، وفادار نیستند و وحدتشان ظاهری و صوری است، به قول قرآن: «تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى» (۱) آنان را متحد می پنداری در حالی که دل‌هایشان پراکنده است.

چون امر به معروف ونهی از منکر، عامل برپایی واجبات دیگر است، از این رو در آیه، قبل از نماز و زکات آمده است. (۲)

پیام ها:

۱- زن و مرد هردو، در اصلاح جامعه تأثیر گذارند. «الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ»

۲- مؤمنان در جامعه ی اسلامی، نسبت به یکدیگر از طرف خداوند، حقّ ولایت و نظارت همراه با محبت دارند و بی تفاوت نیستند. «بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ»

۳- امر به معروف ونهی از منکر که بر همه ی مردان و زنان با ایمان واجب است، برخاسته از حقّ ولایت بر یکدیگر است. بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ ... وَ يَنْهَوْنَ

۴- امر ونهی، در سایه ی محبت و ولایت قابل اجراست. بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ، يَأْمُرُونَ ...

۵- توجه به زندگی محرومان و تأمین اجتماعی فقرا، در کنار مسائل عبادی دیگر است. يُقِيمُونَ، يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ يُطِيعُونَ اللَّهَ ...

۶- ایمان در اصلاح فرد و جامعه، نقش به سزایی دارد. الِّمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ ...

يَأْمُرُونَ

، يَنْهَوْنَ

، يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ يُطِيعُونَ اللَّهَ

۷- امر به معروف ونهی از منکر، اقامه ی نماز، پرداخت زکات و اطاعت از خدا و رسول، وظیفه و عملکرد دائمی مؤمنان است. «يَأْمُرُونَ، يَنْهَوْنَ، يُقِيمُونَ، يُؤْتُونَ، يُطِيعُونَ» (فعل مضارع رمز استمرار است)

۸- کسانی که دیگران را به کارهای خوب دعوت می کنند، باید خود نیز اهل عمل باشند. «يَأْمُرُونَ، يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ يُطِيعُونَ»

۹- اطاعت از خدا و رسول باید با میل و رغبت باشد. «يُطِيعُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ» (اطاعت در لغت به معنای پیروی با میل است)

۱۰- هم اطاعت از خدا در برنامه های عبادی لازم است و هم اطاعت از رسول در برنامه های حکومتی. «يُطِيعُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ»

۱۱- اعمال انسان، زمینه ساز رحمت الهی است. «يَأْمُرُونَ، يَنْهَوْنَ، يُقِيمُونَ، يُؤْتُونَ، يُطِيعُونَ، سَيَّرَحْمَهُمُ اللَّهُ»

۱۲- زن و مرد در دریافت رحمت الهی یکسان می باشند. الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِنَاتُ ...

سَيَّرَحْمَهُمُ اللَّهُ

وَ عِدَّ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَ مَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ وَ رِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿۷۲﴾

خداوند به مردان و زنان با ایمان، باغهایی (از بهشت) که از پای (درختان) آن، نهرها جاری و در آن جاودانند و (نیز) مسکن هایی دلپسند در بهشت برین را وعده داده است، ولی رضایت و خرسندی خداوند، برتر و والاتر (از اینها) است. این همان رستگاری بزرگ است.

نکته ها:

این آیه چگونه تحقق رحمتی را که در آیه ی قبل بود، «سَيَّرَحْمَهُمُ» بیان می کند.

«جَنَّاتِ عَدْنٍ»، طبق روایات، بهترین و شریف ترین منطقه ی بهشت و جایگاه پیامبران و صدیقان و شهداست، منطقه ای که از نظر خوبی، به خیال کسی خطور نکرده است. (۱)

ص: ۴۶۴

مقایسه ی اهل نفاق با اهل ایمان

(آیات ۶۷ و ۶۸ با ۷۱ و ۷۲)

۱. اهل نفاق، «بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ»، اما اهل ایمان «بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ»
۲. اهل نفاق، «يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ»، اما اهل ایمان «يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ»
۳. اهل نفاق، «نَسُوا اللَّهَ»، اما اهل ایمان «يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ»
۴. اهل نفاق، «يَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ»، اما اهل ایمان «يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ»
۵. اهل نفاق، «فَاسِقُونَ»، اما اهل ایمان «يُطِيعُونَ اللَّهَ»
۶. خداوند به اهل نفاق، «نَارَ جَهَنَّمَ» وعده داده، اما به اهل ایمان «جَنَّاتٍ، مَسَاكِينِ»
۷. برای اهل نفاق، «لَعْنَهُمُ اللَّهُ»، اما برای اهل ایمان «رِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ»
۸. برای اهل نفاق، «عَذَابٌ مُّقِيمٌ»، اما برای اهل ایمان «فوز عظیم»

پیام ها:

- ۱- زن و مرد، در برخورداری از پاداش الهی، برابرند «وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ»
- ۲- بزرگ ترین امتیاز بهشت، خلود در آن و جاودانگی نعمت های آن است.
«خَالِدِينَ فِيهَا»
- ۳- زندگی آخرت تنها معنوی نیست، بلکه مادی و جسمانی است. «جَنَّاتٍ، مَسَاكِينِ طَيِّبَةٍ»
- ۴- مسکن خوب، وقتی ارزشمند است که در منطقه ی خوب باشد. «مَسَاكِينِ طَيِّبَةٍ فِي جَنَّاتٍ عَدْنٍ»
- ۵- از تمایلات طبیعی انسان به آب، سرسبزی، باغ، بوستان و منزل، در جهت گرایش به معنویت استفاده کنیم. وَعَدَ اللَّهُ ... جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ...
- ۶- لذت های معنوی، بالاتر از لذت های مادی بهشت است. «رِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ»
- ۷- بهشت نیز درجات و مراتبی دارد. «جَنَّاتٍ تَجْرِي، جَنَّاتٍ عَدْنٍ وَ رِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ»

۸- رسیدن به پاداش اخروی و رضایت الهی، رستگاری بزرگ است «الْفَوْزُ الْعَظِيمُ»

ص: ۴۶۵

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَا وَأَهُم جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٧٣﴾

ای پیامبر! با کافران و منافقان ستیز کن و بر آنان سخت گیر و خشن باش که جایگاهشان دوزخ است و بد سرنوشتی دارند.

نکته ها:

تا منافقان دست به جنگ نزده و توطئه نکرده اند و مثل کافر حربی نشده اند، جهاد با آنان تنها با زبان است. (۱)

پیامبر صلی الله علیه و آله پیش از این آیه، با منافقان رفتاری کریمانه داشت، اما پس از نزول این آیه، برخورد حضرت شدت یافت. (۲)

پیام ها:

۱- جهاد باید مطابق فرمان و نظر رهبر مسلمانان باشد. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ»

۲- در نظام اسلامی، فرمانده کل قوا، رهبر است. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ»

۳- اسلام، آیین جهاد و مبارزه با کفر و نفاق است. «جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ»

۴- هم با دشمنان آشکار خارجی مبارزه کنیم، «جَاهِدِ الْكُفَّارَ»، هم با دشمنان پنهان داخلی. «وَالْمُنَافِقِينَ»

۵- رهبر مسلمانان باید در برابر استکبار قاطع باشد. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ، وَاغْلُظْ»

۶- با آنکه پیامبر، سرچشمه ی رحمت است، ولی به خاطر کفر و نفاق دشمنان، مأمور به خشونت می شود. «وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ»

۷- جهاد با کفار و منافقان، جزای دنیوی آنان است و کیفر اخروی شان جهنم است. «وَمَا وَأَهُم جَهَنَّمَ»

۸- منافق، بدعاقبت است. «بِئْسَ الْمَصِيرُ»

ص: ۴۶۶

۱- ۱). تفسیر المنار.

۲- ۲). تفسیر فی ظلال القرآن.

يَخْلِفُونَ بِاللَّهِ مَا قَالُوا وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ إِسْلَامِهِمْ وَهَمُّوا بِمَا لَمْ يَنَالُوا وَمَا نَقَمُوا إِلَّا أَنْ أَغْنَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ فَإِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْرًا لَهُمْ وَإِنْ يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ عَذَابًا أَلِيمًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ فِي الْأَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٧٤﴾

(منافقان) به خدا سوگند می خورند که (سخنی کفر آمیز) نگفته اند، در حالی که قطعاً سخن کفر (آمیز) گفته اند و پس از اسلام آوردنشان کافر شدند و تصمیم به کاری (کشتن پیامبر) گرفتند که به آن دست نیافتند. و جز اینکه خداوند و پیامبرش آنان را از لطف خویش بی نیاز کرده، عیبی (برای پیامبر و مؤمنان) نیافتند (با این حال) اگر توبه کنند، برایشان بهتر است و اگر روی بگردانند، خداوند آنان را در دنیا و آخرت به عذابی دردناک گرفتار می کند و در روی زمین هیچ دوست و یآوری برایشان نخواهد بود.

نکته ها:

اشاره

در آیه ی ۶۶، از قول پیامبر به منافقان چنین آمده بود: «كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ»، در این آیه خداوند می فرماید: «كَفَرُوا بَعْدَ إِسْلَامِهِمْ»؛ پیامبر صلی الله علیه و آله تعبیر «ایمان» داشت و خداوند تعبیر «اسلام»، زیرا پیامبر طبق ظاهر، آنان را مؤمن می دانست، اما خداوند آگاه از اسرار، آنان را مسلمان می داند، نه مؤمن. (۱)

آیه، شامل همه ی توطئه هایی می شود که منافقان بر ضدّ پیامبر و اسلام داشتند، ولی اغلب تفاسیر شیعه و سنی به توطئه ی «لیله العقبه» اشاره کرده اند که منافقان برای کشتن پیامبر در گردنه ای کمین کردند تا شتر پیامبر را رم دهند، اما توطئه ی آنها کشف شد و به مقصود خود نرسیدند. «هَمُّوا بِمَا لَمْ يَنَالُوا»

نقل شده است که هنگام سخنرانی پیامبر صلی الله علیه و آله در تبوک، منافقی به نام حلاس گفت: اگر

ص: ۴۶۷

۱- ۱). تفسیر المیزان.

پیامبر راست بگوید، ما از الاغ بدتریم. یکی از اصحاب (عامر بن قیس) این جسارت را به پیامبر خبر داد. رسول خدا صلی الله علیه و آله احضارش کرد. او انکار می کرد و عامر می گفت که دروغ می گوید و او چنین گفته است. به دستور پیامبر، هر دو نزدیک منبر سوگند یاد کردند، اما با نزول این آیه، منافق رسوا شد. (۱)

پیام ها:

۱- دروغگویی و سوگند دروغ، از نشانه های منافق است. «يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ» □

۲- منافقان ناسپاسند، آنان در سایه ی اسلام به جایی رسیده اند، اما دست از عیب جویی و بدگویی بر نمی دارند. □ «مَا نَقَمُوا إِلَّا أَنْ أَغْنَاهُمُ اللَّهُ...» □

۳- آوردن نام رسول الله در کنار نام خدا و نسبت دادن کاری به هر دو، شرک نیست. □ «أَغْنَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ» □

۴- سرچشمه ی فضل، تنها خداست. «مِنْ فَضْلِهِ»، و نفرمود: «من فضلها» (۲)

۵- اسلام، علاوه بر تربیت فکری و اخلاقی، وضع مادی زندگی را نیز بهتر کرد.

□ «أَغْنَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ» □

۶- راه توبه حتی برای آنان که نقشه قتل پیامبر را کشیدند، باز است. «فَإِنْ يَتُوبُوا» □

۷- منافقان، در دنیا نیز عذاب می شوند، چون نظام علل و اسباب جهان بر پایه ی صدق است. □ «يُعَذِّبُهُمْ... فِي الدُّنْيَا» (گندم از گندم بروید، جو ز جو)

۸- عذاب منافقان در دنیا؛ بی پناهی، سرگردانی و وحشت درونی است که همواره مضطربند. □ «يُعَذِّبُهُمْ... فِي الدُّنْيَا» (۳)

۹- منافقان سرانجام بی یاورند، تشکیلاتشان فرو می ریزد، منزوی و تحقیر می شوند، نه از حمایت مردم برخوردارند و نه از حمایت حکومت ها. □ «مَا لَهُمْ فِي الْأَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ» □

ص: ۴۶۸

۱- ۱). تفسیر المیزان. □

۲- ۲). نظیر آیه ۶۲ همین سوره: «اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضَوْهُ» و نفرمود: «یرضوهما».

۳- ۳). «يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ» منافقون، ۴.

وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللَّهَ لَئِنْ آتَانَا مِنْ فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٧٥﴾

و برخی از آنان با خدا پیمان بسته بودند که اگر خداوند از فضل خویش به ما عطا کند، حتماً صدقه (زکات) خواهیم داد و از نیکوکاران خواهیم بود.

فَلَمَّا آتَاهُمْ مِنْ فَضْلِهِ بَخُلُوا بِهِ وَ تَوَلَّوْا وَ هُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٧٦﴾

پس چون خداوند از فضل خویش به آنان بخشید، بدان بخل ورزیدند و (به پیمان) پشت کرده و روی گردان شدند.

نکته ها:

مسلمان فقیری از مدینه، (ثعلبه بن حاطب) از پیامبر صلی الله علیه و آله درخواست کرد تا دعا کند خداوند او را ثروتمند کند. حضرت فرمود: مال اندکی که شکرش را ادا کنی بهتر از مال زیادی است که از عهده ی شکرش بر نیایی. ثعلبه گفت: اگر خدا عطا کند، همه ی حقوق واجب آن را خواهم داد. به دعای آن حضرت، ثروتش افزون شد تا آنجا که دیگر نتوانست در نماز جمعه و جماعت شرکت کند. وقتی مأمور گرفتن زکات نزد او رفت، به او گفت: ما مسلمان شدیم که جزیه ندهیم! (۱)

فخر رازی می گوید: ثعلبه از کار خود پشیمان شد و زکات خود را نزد پیامبر آورد، ولی آن حضرت نپذیرفت. آری، انسان نمی داند صلاح و خیرش در چیست، لذا گاهی با اصرار، چیزی را می خواهد که به زیان اوست، پس باید به داده های خدا قانع بود.

شبه این آیه در عمل نکردن به پیمان با خدا، در سوره ی اعراف آمده است: «دَعَوْا اللَّهَ رَبَّهُمْ لَئِنْ آتَيْنَاهُمْ صَالِحًا لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ. فَلَمَّا آتَاهُمْ صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ» (۲) زن و شوهری عهد کردند که اگر خداوند فرزند شایسته ای به آنان بدهد، شکر گزار او باشند، اما چون صاحب فرزند صالحی شدند، برای خدا شریک قائل شده و پیمان را از یاد بردند.

ص: ۴۶۹

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. اعراف، ۱۸۹-۱۹۰.

پیام ها:

۱- انسان، ناسپاس و عهد شکن است. عَاهَدَ اللَّهُ ... لَنَصَّدَّقَنَّ، بِخُلُوعِهِ

۲- به پیمان و قول های در حال فقر و اضطرار، چندان اعتمادی نیست. فَلَمَّا آتَاهُمْ ... بِخُلُوعِهِ

۳- اگر لیاقت و ظرفیت نباشد، نعمت های الهی برای انسان نعمت می شود. مالی ارزشمند است که عامل سقوط نگردد. آتَاهُمْ مِنْ فَضْلِهِ ... تَوَلَّوْا وَ هُمْ مُعْرِضُونَ

۴- دل بستگی به دنیا، انسان را بدفرجام می کند. کسی که در ادای زکات و صدقات بخل ورزد، کم کم از دین روی گردان می شود. بِخُلُوعِهِ ... وَ هُمْ مُعْرِضُونَ

فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِي قُلُوبِهِمْ إِلَى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَا أَخْلَفُوا اللَّهَ مَا وَعَدُوهُ وَ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿٧٧﴾

سرانجام به دنبال آنکه با خدا در آنچه پیمان بسته بودند، خلف وعده کردند و بدان سبب که دروغ می گفتند، (خداوند، روح) نفاق را تا روزی که به دیدار او رسند، (روز مرگ یا قیامت)، در دل های آنان قرار داد.

پیام ها:

۱- خلف وعده با خدا و بخل نسبت به محرومان، انسان را بدعاقبت می کند.

بِخُلُوعِهِ ... فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا

۲- نفاق، درجاتی دارد: نفاق زبانی، نفاق رفتاری و نفاق قلبی. «فِي قُلُوبِهِمْ»

۳- نفاق، گاهی موقت و گاهی دائمی و همیشگی است. (۱) «إِلَى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ»

۴- پیمان شکنی و دروغ، روحیه ی نفاق می آورد. گناه، گناه می آورد. فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا ... بِمَا أَخْلَفُوا ... وَ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ

۵- سرچشمه ی بدبختی های انسان، خود اوست. «بِمَا أَخْلَفُوا، بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ»

ص: ۴۷۰

أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ وَأَنَّ اللَّهَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿٧٨﴾

آیا ندانستند که خداوند، راز آنان و سخنان آهسته (و درگوشی) آنان را می داند و اینکه خداوند، به همه ی غیب ها داناست؟!

نکته ها:

شاید مراد از «سر»، کفر باطنی منافقان باشد و مراد از «نَجْوَى»، توطئه ی گروهیِ آنان و مقصود از «غیوب»، اهداف و نیت های آنان باشد. (۱)

پیام ها:

۱- منافقان برای مخفی نگهداشتن توطئه های خود تلاش می کنند، ولی خداوند آنان را به اسرارشان هشدار می دهد. أَلَمْ يَعْلَمُوا ...

۲- شناخت ناقص، سبب عملکرد ناقص است. أَخْلَفُوا اللَّهَ مَا وَعَدُوهُ ... أَلَمْ يَعْلَمُوا ...

آری، اگر انسان بداند که خداوند از آشکار و پنهان او آگاه است، تقوایش زیاد شده، نفاقش از بین می رود و تویخ نمی شود.

الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٩﴾

منافقان بر مؤمنانی که (علاوه بر صدقات واجب،) داوطلبانه صدقات مستحب نیز می دهند و همچنین بر مؤمنان (تهی دستی) که جز به اندازه ی توانشان چیزی (برای انفاق و پشتیبانی از جبهه) نمی یابند، عیب می گیرند و آنان را مسخره می کنند. (بدانند که) خداوند آنان را به ریشخند می گیرد (و کیفر تمسخرشان را خواهد داد) و برای آنان عذابی دردناک است.

ص: ۴۷۱

نکته ها:

رسول خدا صلی الله علیه و آله از مردم تقاضای کمک به جبهه کرد. توانگران کمک های شایانی کردند و ناتوانان کمک اندک داشتند. منافقان، کمک توانگران را ریایی دانسته و مورد عیب جویی و طعن قرار می دادند و کمک بی بضاعت ها را مسخره می کردند. (۱) از جمله ابوعقیل انصاری با اضافه کاری، مقداری خرما برای کمک به جبهه نزد پیامبر آورد، منافقان او را نیز مسخره کردند.

مال و ثروت داشتن، شرط انفاق نیست، باید اخلاص، ایمان و سخاوت داشته باشیم. در آیه ی ۷۹ خواندیم که ثعلبه با آن همه ثروت، حق واجب الهی را نپرداخت و ابوعقیل که کارگری ساده بود، با اخلاص چند عدد خرما را به جبهه ی اسلام کمک کرد.

□
امام رضا علیه السلام فرمودند: مراد از مسخره کردن خداوند، «سَخَرَ اللَّهُ مِنْهُمْ»، آن است که خداوند کیفر استهزای آنان را می دهد. (۲)

پیام ها:

۱- مسخره کردن، کار منافقان است. خود کمک نمی کنند، کمک های دیگران را نیز زیر سؤال می برند. «الَّذِينَ يَلْمِزُونَ»

۲- مؤمنان با میل و علاقه انفاق می کنند. «الْمُطَّوِّعِينَ» (یعنی از روی رغبت)

۳- تضعیف روحیه ی کمک کنندگان به جبهه، حرام و کاری منافقانه است.

□
يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ ... لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

۴- منافقان می خواهند با تبلیغات و استهزا، مردم را نسبت به جهاد دلسرد و بی انگیزه کنند. يَلْمِزُونَ ... فَيَسْخَرُونَ (۳)

۵- در دید منافقان مقدار مال مهم است، نه انگیزه ها و خصلت ها، لذا انفاق اندک

ص: ۴۷۲

۱- ۱). «يَلْمِزُونَ» که به معنای طعنه زدن است، درباره ی مؤمنان توانگر است و «يسخرون» در مورد مؤمنان تهیدست می باشد.

۲- ۲). بحار، ج ۳، ص ۳۱۹.

□
۳- ۳). در آیه ی ۷ سوره منافقون می خوانیم: «هم الذين يقولون لا تنفقوا على من عند رسول الله حتى ينفضوا» به اطرافیان پیامبر کمک مالی نکنید تا پراکنده شوند.

را بر فقیران مؤمن، خرده می گیرند. یَلْمِزُونَ ... الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ

۶- برای برطرف کردن نیاز جامعه، باید از تمام امکانات استفاده کرد. «جُهْدَهُمْ»

۷- مسئولیت هر کس به اندازه ی توان اوست. «لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ»

۸- به وظیفه ی خود عمل کنیم و از استهزای دشمن نهراسیم. «لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ» زیرا خداوند جزای آنان را می دهد. «سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ»

۹- کیفر باید متناسب با عملکرد باش. د «فَيَسْخَرُونَ، سَخِرَ اللَّهُ»

إِنَّ تَسْتَعْفِفُ لَهُمْ إِنْ تَسْتَعْفِفُ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ (۸۰)

برای منافقان استغفار کنی یا استغفار نکنی، (یکسان است.) اگر هفتاد بار برایشان آمرزش بخواهی، خداوند هرگز آنان را نخواهد بخشید. این (قهر حتمی الهی) به خاطر آن است که آنان به خدا و پیامبرش کفر ورزیدند و خدا، گروه فاسق را هدایت نمی کند.

نکته ها:

عدد هفتاد، رمز کثرت و زیادی است، نه بیان تعداد معین. یعنی هر چه برای انان استغفار کنی بی اثر است، نه آنکه اگر مثلاً هفتاد و یک بار شد، بخشوده می شوند. نظیر آیه ی ۶ سوره ی منافقون: «سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ» که عددی ذکر نشده است. در روایات نیز آمده است که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: اگر بدانم استغفار بیش از هفتاد بار نجاتشان می دهد، استغفار می کردم. (۱)

انسان در سقوط به حدی می رسد که هیچ چیز نجاتش نمی دهد، مثل بیماری که اگر روح از او جدا شود، تلاش همه ی پزشکان اثری ندارد.

ص: ۴۷۳

۱- گناه مسخره کردن دین تا آنجاست که استغفار پیامبر صلی الله علیه و آله نیز کارساز نیست.

فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ ... فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ

۲- تا انسان خود دگرگون نشود و انقلابی در درون نیابد، دعای پیامبر نیز کارساز نیست. فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ ... كَفَرُوا بِاللَّهِ

۳- دلسوزی برای منافق لجوج، بی فایده است. إِنْ تَسْتَغْفِرْ ... فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ

۴- خداوند، در هدایت بخل ندارد، منافقان از قابلیت افتاده اند. «كَفَرُوا»

۵- کفر، مانع مغفرت، و فسق، مانع هدایت است. «كفروا، فاسقین»

فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعِدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ وَ كَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ «۸۱»

به کسانی که بر خلاف (فرمان) رسول خدا، از جنگ سر باز زدند و از خانه نشستن خود (به هنگام جنگ تبوک) شادمان شدند و از اینکه با اموال و جانهای خود در راه خدا جهاد کنند، کراهت داشتند و (به دیگران نیز) گفتند در این گرما (برای جنگ) بیرون نروید! بگو: آتش دوزخ، سوزان تر است اگر می فهمیدند.

نکته ها:

شأن نزول این آیه در مورد جنگ تبوک است. این آیه، سه نشانه برای منافقان ذکر کرده است: الف: از جبهه رفتن به جای پشیمانی شادند. ب: جهاد با مال و جان بر ایشان سنگین است. ج: دیگران را از جبهه رفتن منع می کنند.

طبق آیات گذشته، منافقان مانع کمک مالی دیگران می شدند، مطابق این آیه نیز از حضور در جبهه، تخلف می کنند و دیگران را هم دلسرد می کنند.

۱- شادی به خاطر نرفتن به جبهه و تخلف از فرمان پیامبر، نشانه ی نفاق است.

«فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ»

۲- بدتر از جبهه نرفتن، شکستن قداست رهبری و تخلف از فرمان اوست.

«بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ»، نفرمود: «بِمَقْعَدِهِمْ عَنِ الْجِهَادِ»

۳- اطاعت بی چون و چرا از رسول خدا لازم است. «بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ»

۴- مؤمن ترسو، از منافق جداست. ترسو کمک مالی می کند، میل قلبی برای جهاد هم دارد. اما منافقان، نه کمک می کنند و نه میل کمک دارند. «كَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا»

۵- منافقان برای باز داشتن مردم از جهاد، با تبلیغ دلسرد کننده و اخلال گری، مشکلاتی چون گرم بودن هوا را بهانه قرار می دهند. «قَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ»

۶- در آستانه ی جنگ باید آماده باشیم تا شایعات و سخنان دلسرد کننده ی منافقان را به سرعت خنثی کنیم. «قَالُوا، قُلْ»

۷- در پاسخگویی به تبلیغات دشمن، از اصطلاحات خودش استفاده کنیم. «الْحَرُّ، أَشَدُّ حَرًّا»

۸- یاد معاد، عامل حرکت به سوی جبهه است، «قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ» مؤمنان واقعی هرگز گرمی هوا را مانع جهاد نمی دانند.

۹- منافقان، ظاهرین اند و شناخت عمیق ندارند. «لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ»

فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَ لْيُبْكُوا كَثِيرًا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ» (۸۲)

پس به سزای آنچه (با دست خود) کسب می کردند، کم بخندند و بسیار بگریند.

نکته ها:

منافقان اگر بدانند که به خاطر ترک جهاد، چه پاداش هایی را از دست داده و چه فرصت ها و نعمت هایی را کفران کرده اند، باید کمتر شادی کنند و بسیار بگریند، گرچه گریه ی مادام العمرشان هم در برابر گریه های طولانی قیامت، چیزی نیست!

۱- ناله و گریه بر گرفتاری ها، کیفر دنیوی متخلفان از جهاد است. فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ ... وَ لِيُنكُوا كَثِيرًا جَزَاءً

۲- کیفر، متناسب با عمل است. «فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ .. وَ لِيُنكُوا كَثِيرًا»

۳- خنده ها و خوشی های چند روزه ی منافق، حسرت و گریه های طولانی در پی دارد. فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ ... وَ لِيُنكُوا كَثِيرًا

فَإِنْ رَجَعَكَ اللَّهُ إِلَى طَائِفَةٍ مِنْهُمْ فَاسْتَأْذِنُواكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا وَلَنْ تُقَاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا إِنَّكُمْ رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَاقْعُدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ «۸۳»

پس اگر خداوند تو را (پس از این جنگ) به سوی طایفه ای از منافقان بازگرداند و آنان از تو برای حرکت (به جنگ دیگری) اجازه ی خروج خواستند بگو: شما هرگز با من بیرون نخواهید شد و هرگز همراه من، با هیچ دشمنی نبرد نخواهید کرد، زیرا شما نخستین بار به نشستن در خانه راضی شدید، پس (اکنون نیز) با آنان که از فرمان تخلف کرده اند (در خانه) بنشینید!

نکته ها:

«خالف»، هم به معنای متخلف از جنگ، هم به معنای مخالف و هم به کسی گفته می شود که به خاطر پیری، بیماری و عجز، توان جبهه رفتن را ندارد.

هر کس صادقانه توبه کند، پذیرفته می شود، ولی منافقان از روی ریا، تظاهر و انقلابی نمایی، تقاضای جبهه رفتن داشتند.

از این آیه استفاده می شود که شخص پیامبر صلی الله علیه و آله برای جنگ تبوک از مدینه خارج شد و در پایان جنگ نیز به آنجا برگشت. همچنین این آیه از برخورد آینده ی منافقان خبر می دهد، تا پیامبر چهره ی منافقانه ی آنان را رسوا کند.

۱- به تقاضای منافقان برای حضور در جهاد، اعتماد نکنیم. فَإِنْ رَجَعَكَ ... فَاسْتَأْذِنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا... آنان هنگام حرکت، اجازه ی ماندن می گیرند و هنگام بازگشت، اجازه ی خروج و حرکت!

۲- بترسیم از آنان که دیروز فراری بودند و امروز داوطلب حضور در جبهه اند.

«لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا»

۳- سوء سابقه ی افراد را فراموش نکنیم. «رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ أَوْلَ مَرَّةٍ»

۴- منافقان را تحقیر و بایکوت کنیم. «فَاقْعِدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ» هم‌رزمی با پیامبر، توفیق الهی است که باید منافقانی را که از ترک جبهه خوشحالند، برای همیشه محروم کرد. «لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا وَ لَنْ تُقَاتِلُوا مَعِيَ»

وَ لَا تُصَلِّ عَلَي أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَ لَا تَقُمْ عَلَي قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ مَا تُوُوا وَ هُمْ فَاسِقُونَ» (۸۴)

و بر مرده ی هیچ یک از منافقان نماز مگزار و (برای دعا و استغفار) بر قبرش نیست، چون آنان به خدا و پیامبرش کافر شدند و از دنیا رفتند در حالی که فاسق بودند.

نکته ها:

سیره ی رسول خدا صلی الله علیه و آله آن بود که در مراسم تشییع و تدفین مردگانِ مسلمان حاضر شود، برای آنان دعا کند و بر جنازه ی آنان نماز بخواند. خداوند با این آیه پیامبرش را از حضور در مراسم مردگانِ منافق، نهی کرد.

امام صادق علیه السلام فرمود: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در نماز میت بعد از تکبیر چهارم، برای مرده دعا می کردند، اما پس از نزول این آیه، دیگر چنین کاری را انجام ندادند. (۱)

ص: ۴۷۷

پیام ها:

۱- یکی از شیوه های مبارزه با منافقان، مبارزه ی منفی است. «لَا تُصَلِّ، لَا تَقُمْ»

۲- مرده ی منافق نیز باید تحقیر شود. در تشییع جنازه ی آنان شرکت نکنیم و به زیارت قبور آنها نرویم. «لَا تُصَلِّ، لَا تَقُمْ»

۳- از اهرم نماز، برای تنبیه متخلفان کمک بگیریم. «لَا تُصَلِّ عَلَيَّ أَحَدٍ مِنْهُمْ»

۴- نماز میت و زیارت قبور، نشانه ی حرمت و احترام مؤمن پس از مرگ و کاری پسندیده است و چون منافق، حرمتی ندارد لذا فرمود: «لَا تُصَلِّ، لَا تَقُمْ»

۵- منافق، کافر و فاسق است. «كَفَرُوا، فَاسِقُونَ»

۶- عاقبت کار، مهم است. خطر وقتی است که انسان بدون توبه و در حال فسق بمیرد. «مَاتُوا وَ هُمْ فَاسِقُونَ»

و لَا تُعْجِبَكَ أَمْوَالُهُمْ وَ أَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الدُّنْيَا وَ تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ كَافِرُونَ «۸۵»

اموال و فرزندان آنان (منافقان)، تو را به شگفتی و اعجاب نیاورد! همانا خداوند می خواهد آنان را بدین وسیله در دنیا عذاب کند و در حال کفر جانشان به در آید.

نکته ها:

منافقان صدر اسلام، از مال، فرزند و امکانات فراوانی برخوردار بودند، ولی مسلمانان این گونه نبودند و خطر مجذوب شدن مسلمانان در کار بود که این آیه و آیه ی ۵۵ این سوره که با اندک تفاوتی در لفظ، مشابه این آیه است، به مسلمانان هشدار می دهد.

«زَهْوِق» به معنای خارج شدن همراه با سختی، تأسّف و حسرت است.

پیام ها:

۱- به خاطر امکانات و برخورداری دیگران، احساس حقارت نکنیم. «لَا تُعْجِبَكَ»

۲- مال و فرزند، گاهی مایه ی آزمایش و عذاب است، نه رفاه و خوشبختی.

يُعَذِّبُهُمْ بِهَا فِي الدُّنْيَا»

۳- کیفر خداوند در دنیا، گاهی با همان مظاهر دنیوی است. «يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الدُّنْيَا»

۴- مرگ، خارج شدن روح از بدن است، نه فانی شدن روح. «تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ»

۵- یک عمر کفر و ناسپاسی باعث می شود انسان لحظه ی مرگ، کافر از دنیا برود.

«تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ كَافِرُونَ»

۶- ملاک ارزشها، حسن عاقبت و با ایمان مردن است، نه زرق و برق چند روزه ی دنیوی. «تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ كَافِرُونَ»

وَ إِذَا أَنْزَلَتْ سُورَةٌ أَنْ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ جَاهَدُوا مَعَ رَسُولِهِ اسْتَأْذَنَكَ أُولُوا الطَّوْلِ مِنْهُمْ وَ قَالُوا ذَرْنَا نَكُنْ مَعَ الْقَاعِدِينَ «۸۶»

و هرگاه سوره ای نازل شود که به خداوند ایمان آورید و همراه پیامبرش جهاد کنید، صاحبان ثروت (منافقان)، از تو اجازه ی مرخصی (برای فرار از جبهه) می خواهند و می گویند: ما را واگذار تا با خانه نشینان، (آنان که از جنگ معافند و باید در خانه بنشینند) باشیم.

رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَ طَبَعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ «۸۷»

آنان راضی شدند که با متخلفان و خانه نشینان باشند و بر دلهای آنان مهرزده شده است، از این رو نمی فهمند.

نکته ها:

«طول»، به معنای امکانات و توانمندی، «أُولُوا الطَّوْلِ» یعنی توانگران و ثروتمندان.

مراد از «سُورَةٌ» مجموعه ای از آیات است که موضوع خاصی را بیان می کند. لذا به قسمتی از یک سوره نیز «سوره» گفته شده است.

پیام ها:

۱- جهاد، لازمه ی ایمان به خداست. «آمِنُوا بِاللَّهِ وَجَاهِدُوا»

۲- پیامبر در جبهه های نبرد، پیشاپیش دیگران بود. «مَعَ رَسُولِهِ»

۳- جهاد باید با فرمان رهبر مسلمانان و همراه و همگام با او باشد. «جَاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ ...»

۴- ضعف، نفاق و ترس خود را از رفتن به جهاد، با اجازه ی مرخصی توجیه نکنیم. «اسْتَأْذِنَكَ»

۵- مرفهان تن پرور، از جهاد بیشتر می ترسند، به آنان امیدی نداشته باشیم.

«اسْتَأْذِنَكَ أَوْلُوا الطُّولِ»

۶- منافقان، دل مرده اند. «طَبَعَ عَلَيَّ قُلُوبِهِمْ»

۷- دنیاطلبی، رفاه زدگی و روحیه ی نفاق، دید صحیح و شناخت عمیق را از انسان می گیرد. «لَا يَفْقَهُونَ»

لَكِنَّ الرُّسُولَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَأُولَئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ «۸۸»

ولی (در مقابل منافقان رفاه طلب و گریزان از جنگ)، پیامبر و مؤمنان همراه او، با اموال و جانهایشان جهاد کردند و اینانند که همه ی خیرات و نیکی ها برای آنان است و همانانند رستگاران.

پیام ها:

۱- از شرکت نکردن منافقان و مرفهان در جنگ، نگران نباشیم. لَكِنَّ الرُّسُولَ ...

۲- منافقان میندارند با نیامدنشان به جهاد، اسلام بی یاور می ماند. لَكِنَّ الرُّسُولَ ...

۳- رهبر، پیشاپیش رزمندگان است. «الرُّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ»

۴- تنها ایمان به پیامبر کافی نیست، همراهی با او نیز لازم است. «آمَنُوا مَعَهُ»

۵- جهاد باید در همه ی ابعاد باشد. «جَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ»

۶- رستگاری، تنها در سایه ی ایمان و جهاد است. «أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»

۷- جنگ و جهاد، مایه ی نزول خیرات و برکات الهی بر رزمندگان است. «أُولَئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ»

۸- مجاهدان رستگارند، چه پیروز شوند و چه در ظاهر شکست بخورند.

﴿جَاهِدُوا﴾

﴿الْمُفْلِحُونَ﴾

﴿أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ﴾ «۸۹»

خداوند برای آنان باغهایی (در بهشت) آماده ساخته که نهرها از پای (درختان) آنها جاری است، و در آنجا جاودانند. این همان رستگاری بزرگ است.

پیام ها:

۱- پادشاه مجاهدان، از پیش آماده شده است. «أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ»

۲- بهشت، آفریده شده و هم اکنون موجود است. «أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ»

۳- از غرائز و خواسته های طبیعی، در راه رشد و هدایت استفاده کنیم. (انسان به طور طبیعی خواهان باغها و نهرهاست) «جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ»

۴- اقامت دائمی در بهشت رحمت الهی، سعادت واقعی است. «الْفَوْزُ الْعَظِيمُ»

﴿وَجَاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَقَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ «۹۰»

بادیه نشینانی که (از شرکت در جنگ) معذور بودند، (نزد تو) آمدند تا به آنان اذن داده شود (که در جنگ شرکت نکنند)، ولی کسانی که به خدا و پیامبرش دروغ گفتند (و عذری نداشتند)، از جنگ باز نشستند. بزودی به کسانی از آنان که کفر ورزیدند، عذابی دردناک خواهد رسید.

نکته ها:

کلمه ی «مَعذِرُونَ» هم می تواند به معنای «مَعْتَذِرُونَ» و عذرخواهان واقعی باشد که عذر موجه دارند و هم به معنای کسانی که عذر تراشی می کنند. (۱)

برخی عذر واقعی داشتند و برای آن جهت مرخصی می گرفتند، ولی برخی بدون عذر، در جهاد شرکت نکردند که عذاب برای این گروه است.

«اعراب»، بادیه نشینان را می گویند که در بیابان ها زندگی می کنند و از تمدن شهری دور مانده اند.

پیام ها:

۱- در جنگ تبوک فرمان بسیج عمومی بود که هر کس شرکت نمی کرد باید عذرش را خدمت پیامبر بیان می کرد و رسماً اجازه می گرفت. «جَاءَ الْمُعَذِّرُونَ»

۲- جهاد، امری حکومتی است نه فردی، لذا هم حضور در جبهه و هم ترک آن باید با اجازه ی رهبر مسلمانان باشد. (۲) «جَاءَ الْمُعَذِّرُونَ ... لِيُؤْذَنَ لَهُمْ»

۳- آنان که به فریضه ی جهاد، بی اعتنایی کرده و در پی فرارند، در ایمانشان دروغ می گویند. «كَذَّبُوا»

۴- دروغ، تنها با زبان نیست، عمل انسان نیز گاهی نشانِ دروغ بودن ادعاست.

«فَعَدَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا»

۵- بهانه جویان برای گریز از تکلیف، بزودی تنبیه می شوند. «الْمُعَذِّرُونَ ... سَيُصِيبُ ...»

عَذَابٌ أَلِيمٌ

ص: ۴۸۲

۱- ۱) به اصطلاح ادبیات عرب، یا از باب تفعیل است که عذر دروغ آوردن است و یا از باب افتعال و عذر واقعی داشتن است. تفسیر راهنما.

۲- ۲) در مورد حضور در جبهه در آیات قبل خواندیم: فاستأذنونك للخروج فقل لن تخرجوا معي أبدا

لَيْسَ عَلَى الضُّعْفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَى وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَّحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۹۱)

بر ناتوانان و بیماران (که نمی توانند در جهاد شرکت کنند) و تهیدستانی که چیزی برای خرج کردن (در راه جهاد) نمی یابند، ایرادی نیست، به شرط آن که خیرخواه خدا و پیامبرش باشند، (و از آنچه در توان دارند مضایقه نکنند). (زیرا) بر نیکوکاران راه سرزنش و مؤاخذه ای نیست و خداوند بخشنده ی مهربان است.

نکته ها:

پیرمردی نابینا خدمت پیامبر آمد و عرض کرد: کسی را ندارم که دستم را گرفته و به جبهه ببرد. ناتوان و سالمندم. آیا عذرم پذیرفته است؟ پیامبر سکوت کرد، تا آنکه این آیه نازل شد.

شگفتا از عاشقان اسلام که با وجود پیری و نابینایی، باز هم وجدانشان آرام نیست و برای ترک جبهه، از پیامبر سؤال می کنند! ممکن است مراد از ناداری این باشد که آنان نمی توانند بدون حضور خود در خانواده، هزینه ی زندگی زن و فرزند خود را تأمین کنند و اگر به جبهه بروند، آنان گرسنه می مانند. (۱)

در اسلام فرمان حَرَجی و فوق طاعت نیست، اسلام انعطاف پذیر است و بن بست ندارد.

امام صادق علیه السلام فرمود: هر کاری را که انسان نتواند انجام دهد، تکلیف ندارد و سپس این آیه را تلاوت فرمودند. (۲)

پیام ها:

۱- تکالیف الهی به قدر توان بشر است. لَيْسَ عَلَى الضُّعْفَاءِ ... حَرَجٌ (ضعیفان و بیماران که ناتوانی جسمی دارند، از جهاد با جان و فقیران که ناتوانی مالی دارند، از جهاد با مال معاف اند)

ص: ۴۸۳

۱- ۱). تفسیر راهنما.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین؛ کافی، ج ۱، ص ۱۶۵.

۲- خیرخواهی هرگز ساقط نمی شود، ناتوانان نیز به نحوی که می توانند حمایت کنند. حتی نابینای سالمند، به دعای با زبان و قلب و خیرخواهی برای رزمندگان، موظف است. «إِذَا نَصَحُوا»

۳- آنان که از جهاد معذورند، ولی علاقه به آن دارند، از نیکوکارانند. «الْمُحْسِنِينَ»

۴- از آنان که بدون قصور و کوتاهی و با داشتن انگیزه ی خوب، زیانی سرزند، مؤاخذه نمی شود و تاوانی نمی پردازند. (۱) «مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ»

وَ لَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ (۹۲)

و نیز (اشکالی نیست) بر آنان که چون نزد تو آمدند تا آنان را برای شرکت در جبهه بر مرکبی سوار کنی، گفتی: چیزی نمی یابم که شما را بر آن سوار کنم و آنان (از نزد تو) برگشتند، در حالی که چشمانشان از اندوه، اشکبار بود که چرا چیزی ندارند که خرج جهاد کنند. (آری، بر این گونه فقیران عاشق جهاد، برای نرفتن به جبهه گناهی نیست)

نکته ها:

در آیه ی قبل، سخن از کسانی بود که توان مالی برای کمک به جهاد نداشتند و در این آیه سخن از فقیرانی است که به خاطر فقر، مرکبی برای حضور در جبهه ندارند لذا غصیه می خورند و اشک می ریزند، به این جهت در پاداش رزمندگان شریکند. چنانکه حسن بصری می گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله به رزمندگان جنگ تبوک می فرمود: در هر مالی که خرج کردید و هر آسیبی که دیدید، گروهی از جاماندگان در مدینه با شما شریکند، چون قلباً علاقمند به

ص: ۴۸۴

۱- ۱). مثل کارمند امینی که هنگام جا به جایی پول بانک، گرفتار سارقین شود، یا باربری که هنگام حمل بار، دچار حادثه شود. بنابراین هر گونه اقدام اصلاحی که با انگیزه ی نیک و بی غرضانه انجام شود و حوادث و زیان های پیش بینی نشده پیش آید، نباید تاوان پرداخت شود. در فقه نیز قاعده ای به نام «احسان و نفی حرج» می باشد.

پیام ها:

۱- تأمین امکانات جنگی رزمندگان، به عهده ی حکومت است. «أَتَوَكَّ لِحَمَلِهِمْ»

۲- ارزش انسان ها، به انگیزه ها و روحیات آنان است، نه تنها حرکت و امکانات مادی و مالی. «أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ» (آیه کسانی را می ستاید که پول و امکانات ندارند، ولی ایمان و سوز و شور جبهه رفتن دارند)

۳- مؤمن از شرکت نداشتن در جبهه، ناراحت و گریان است. «تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ»

ص: ۴۸۵

إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ وَهُمْ أَغْيَاءٌ رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ «۹۳»

راه (ایراد و مؤاخذه)، تنها بر کسانی است که در عین توانگری و ثروتمندی، از تو اذن می خواهند (که به جبهه نروند) و راضی شده اند که با متخلفان باشند. خداوند بر دل‌هایشان مهر زده است، از این رو نمی دانند.

نکته ها:

تفاوت مؤمن و منافق تا به کجاست! در آیه ی قبل دیدیم مؤمن از اینکه وسیله ای برای رفتن به جبهه ندارد گریه می کند و اشک می ریزد، «أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ» ولی در این آیه می خوانیم که منافقان ثروتمند، برای ترک جبهه اصرار دارند و از پیامبر اجازه می خواهند!!

پیام ها:

۱- فقیر و غنی، در رفتن به جبهه یکسان اند و ثروت، نه امتیازی برای ترک جبهه است و نه عذر و بهانه ای برای آن.... علی اللّٰذین یستأذنونک و هم اغیاء

۲- شانه خالی کردن از مسئولیت، موجب بدفرجامی و از دست دادن شناخت صحیح می شود. «طَبَعَ، لَا يَعْلَمُونَ»

يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ قُلْ لَا تَعْتَذِرُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ قَدْ نَبَأْنَا اللَّهُ مِنْ أَنْبَارِكُمْ وَ سَيَّرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَ رَسُولُهُ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ «۹۴»

هنگامی که از جهاد برگشتید، (منافقانِ متخلف از جنگِ تبوک)، برای شما عذر می آوردند. بگو: عذر تراشی نکنید، ما هرگز حرف شما را باور نمی کنیم، خداوند ما را از اخبار (و احوال) شما آگاه کرده است. خداوند و پیامبرش عملکرد شما را می بیند، آنگاه نزد خدایی که دانای پنهان و آشکار است بازگردانده می شوید و او شما را به آنچه می کردید، آگاه خواهد کرد.

نکته ها:

حدود هشتاد نفر از منافقان، در جنگِ تبوک شرکت نکردند، و هنگامی که پیامبر و مسلمانان از جنگ بازگشتند، برای توجیه کار خود، بهانه های مختلفی را مطرح کردند. آیه نازل شد که آنچه را می گویند باور نکنید و آنها را به خدا واگذارید.

پیام ها:

۱- مسلمانان باید چنان مقتدر باشند که متخلفان، خود را موظف به عذرخواهی کنند. «يَعْتَذِرُونَ»

۲- با منافقانِ عذر تراش، قاطعانه برخورد کنیم. «لَا تَعْتَذِرُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ»

۳- خداوند از راه غیب، پیامبرش را از اخبار منافقان و اعمال مردم آگاه می سازد.

«قَدْ تَبَّأْنَا اللَّهُ»

۴- پس از پایان جنگ، عذر و بهانه تراشی ها آغاز می شود. «يَعْتَذِرُونَ ... إِذَا رَجَعْتُمْ»

۵- علم خدا نسبت به غیب و شهود، پیدا و پنهان، یکی است و چیزی از او پنهان نیست. «عَالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ»

۶- یادآوری قیامت، از بهترین عوامل سازنده ی انسان است. «تُرْدُونَ، فَيُنَبِّئُكُمْ»

۷- انسان در برابر تمام کارهای خود مسئول است و قیامت، روز رسوایی است.

فَيُنَبِّئُكُمْ ...

سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ لَتُعَرِّضُوا عَنْهُمْ فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ إِنَّهُمْ رَجِسٌ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ» (۹۵)

هنگامی که از جهاد نزد منافقان بازگشتید، برای شما به خدا سوگند می‌خورند تا از (گناه و سرزنش) آنان چشم‌پوشید. پس، از آنان اعراض و دوری کنید که آنان پلیدند و به خاطر آنچه بدست خود کسب می‌کرده‌اند، جایگاهشان دوزخ خواهد بود.

نکته‌ها:

اعراض، یا بر اساس بزرگواری و گذشت است، یا بر اساس قهر و بی‌اعتنایی، و در این آیه، به هر دو معنی به کار رفته است؛ منافقان درخواست اعراض و چشم‌پوشی از خطا داشتند، خداوند دستور اعراض قهرآمیز داد. (۱)

رسول خدا صلی الله علیه و آله پس از بازگشت از تبوک، فرمان داد تا مردم با منافقان تارک جبهه، معاشرت نکنند. (۲)

در آیه ی قبل، عذر و بهانه‌شان پذیرفته نشد، در این آیه چون در موضع ضعف و ذلت قرار گرفتند، به سوگند متوسل شده‌اند.

پیام‌ها:

۱- به هر سوگندی نباید اعتماد کرد. سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ ... فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ

۲- منافقان از مقدّسات و نام خدا، سوء استفاده می‌کنند. «سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ»

۳- مسلمانان باید اهل تولّی و تبرّی و موضع‌گیری باشند. «فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ»

۴- با تارکان بدون عذر جبهه و جهاد، قطع رابطه کرده و آنان را بایکوت و منزوی و عرصه را بر آنان تنگ کنیم. «فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ»

۵- از افراد و محیط فاسد، فاصله بگیریم. چون روحیه ی نفاق و عیوب انسانی، به افراد دیگر منتقل می‌شود. «فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ إِنَّهُمْ رَجِسٌ»

ص: ۴۸۸

۱-۱. تفسیر کبیر فخر رازی.

۲-۲. تفسیر مراغی.

۶- نفاق، پلیدی باطن و بیماری روح است. «إِنَّهُمْ رِجْسٌ»

۷- دوزخ، کیفر و نتیجه‌ی عملکرد خود انسان است، نه انتقام الهی. «جَزَاءٌ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ»

يَحْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضَىٰ عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ «۹۶»

برای شما سوگند می‌خورند تا شما از آنان راضی شوید. (بدانید که شما هم) اگر از آنان راضی شوید، قطعاً خداوند از گروه فاسق، خشنود نخواهد شد.

نکته ها:

شاید سوگندشان در آیه قبل، برای آن بوده که متعرض آنان نشوند، در این آیه علاوه بر صرف نظر و عدم تعرض مسلمانان، خواهان رضایت قلبی آنان نیز هستند. «لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ»

منافقان، برای رضایت قلبی مسلمانان ارزشی قائل نبودند، اصرارشان بر رضایت، تنها برای مصون ماندن از عکس العمل قهرآمیز مسلمانان بود، تا بتوانند پایگاه اجتماعی و نفوذ خود را در جامعه حفظ کنند!

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «مَنْ التَّمَسَّ رَضِيَ اللَّهُ بِسَخَطِ النَّاسِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَارْضَىٰ عَنْهُ النَّاسُ وَ مَنْ التَّمَسَّ رَضِيَ النَّاسُ بِسَخَطِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَارْضَىٰ عَنْهُ النَّاسُ بِسَخَطِ اللَّهِ سَخَطَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَاسْتَخَطَ عَلَيْهِ النَّاسُ» کسی که به قیمت خشم مردم، در پی رضای خدا باشد، خدا از او راضی می‌شود و مردم را هم از او راضی می‌سازد، و هرکس با خشم خدا در پی جلب رضایت مردم باشد، خداوند از او ناراضی می‌شود و دل مردم را هم از او خشمگین و ناراضی می‌کند. (۱)

پیام ها:

۱- منافقان، در پی جلب نظر مردم و حفظ پایگاه خود در میان مردمند و کاری به رضای خدا و توبه ندارند. «لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ»

ص: ۴۸۹

۲- در پی جلب رضای الهی باشیم، نه رضای مردم که گذشت مردم مهم نیست، عفو و قهر الهی مهم است. «فَإِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضِي»

۳- چون خدا از منافقان راضی نیست، آنان که از منافقان راضی شوند، راهشان را از خدا جدا کرده اند. «فَإِنْ تَرْضَوْا ... فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضِي»

۴- جلب رضای مؤمنان در همه جا، مستلزم جلب رضای خدا نیست. «فَإِنْ تَرْضَوْا ... فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضِي»

۵- هرگز از فاسق، مادامی که در فسق است، راضی نشوید. «فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضِي عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ»

«الْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَ نِفَاقًا وَ أَجْدَرُ أَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ» (۹۷)

بادیه نشینان عرب (به خاطر دوری از تعلیم و تربیت و سخنان پیامبر)، در کفر و نفاق شدیدترند و به اینکه حدود آنچه را خدا بر پیامبرش نازل کرده ندانند سزاوارتر، و خداوند دانا و حکیم است

نکته ها:

«اعراب» یعنی بادیه نشینان. مفرد آن «اعرابی» است، نه «عرب».

اعرابی بودن به معنای دوری از فرهنگ دینی و تعلیم مکتب است. کلمه ی «اعراب» ده بار در قرآن آمده و جز یک مورد، بقیه ی موارد، مثل روایات، نکوهش آمیز است.

در حدیث آمده است: «تَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ فَإِنَّهُ مَنْ لَمْ يَتَفَقَّهْ فِي الدِّينِ فَهُوَ أَعْرَابِي» دین شناس شوید، چون هر که فهم عمیق دینی نداشته باشد، اعرابی است. در حدیث دیگری نیز می خوانیم: «نَحْنُ بَنُو هَاشِمٍ وَ شَيْعَتُنَا الْعَرَبُ وَ سَائِرِ النَّاسِ أَعْرَابٌ» یاران و پیروان ما عرب اند و دیگران اعرابند. (۱)

مردم عصر پیامبر صلی الله علیه و آله دو گروه بودند: شهرنشین و بادیه نشین. چون آیات قبل درباره ی

ص: ۴۹۰

پیروزی مسلمانان در جنگ تبوک بود، این آیه شاید اشاره به این باشد که از بادیه نشینان جاهل و همجوار، غافل نباشید که ممکن است با تحریک دشمنان، دست به آشوب بزنند.

پیام ها:

۱- بادیه نشینی، موجب دوری از فرهنگ و آداب دینی می شود. «الْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا»

۲- محیط اجتماعی و فرهنگی انسان، در بینش و موضع گیری او در مورد حقایق و معارف مؤثر است. «الْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا»

۳- افراد ناآگاه و دور از فرهنگ، گاهی آلت دست کافران و منافقان قرار می گیرند و از خود آنها هم بی منطق تر می شوند. «الْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَ نِفَاقًا»

۴- کفر و نفاق، درجاتی دارد. «أَشَدُّ كُفْرًا وَ نِفَاقًا»

۵- یکی از عوامل کفر و نفاق، ناآگاهی است. «أَشَدُّ كُفْرًا ... أَلَّا يَعْلَمُوا»

۶- دانستن احکام دین، لازم است و گرنه اعرابی هستیم. «يَعْلَمُوا حُدُودَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ»

۷- شهرنشینان جاهل به حدود الهی، به منزله ی اعراب و بادیه نشینان، بلکه بدتر از آنان هستند. «أَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ»

وَ مِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُّ بِكُمْ الدُّوَابُّ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ «۹۸»

بعضی از بادیه نشینان، کسانی هستند که آنچه را انفاق می کنند، (به خاطر نفاق یا ضعف ایمان)، ضرر حساب می کنند و برای شما پیش آمدهای بد را انتظار می کشند. بر خود آنان پیش آمد بد باد! و خداوند شنوا و داناست.

نکته ها:

«مَغْرَم» از «گرامت»، به معنای ملازمت است. به بدهکار و طلبکار که یکدیگر را رها نمی کنند، «غَریم» گفته می شود. و به بدهکاری که ملازم انسان است تا آن بدهی را بپردازد، «مَغْرَم» گویند.

«دوَابُّ»، جمع «دائره»، حوادثی است که از هر طرف انسان را احاطه می کند.

پیام ها:

۱- منافق و آنکه علم و ایمان به حدود الهی و فرهنگ اسلامی ندارد، انفاق را ضرر می پندارد. «يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا»

۲- منافق، حسود است و برای دیگران جز شر نمی خواهد. «يَتَرَبَّصُّ بِكُمْ الدَّوَائِرُ»

۳- کسی که برای دیگران تمنای شر دارد، خودش گرفتار آن می شود. «يَتَرَبَّصُّ بِكُمْ الدَّوَائِرُ، عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوَاءِ»

۴- خداوند، به گفته ها و خصلت های انسان آگاه است. «اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

وَ مِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرْبَاتٍ عِنْدَ اللَّهِ وَ صَدَقَاتِ الرَّسُولِ أَلَا إِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ سَيُدْخِلُهُمُ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ «۹۹»

اما برخی از عرب های بادیه نشین، کسانی هستند که به خداوند و روز قیامت ایمان دارند و آنچه را انفاق می کنند، وسیله ی قرب به خدا و (جلب) دعا و صلوات رسول می دانند. آگاه باشید که همین انفاق ها، برای آنان موجب قرب است. به زودی خدا آنان را در رحمت خویش وارد می کند. همانا خداوند آمرزنده و مهربان است.

پیام ها:

۱- اگر گروهی را سرزنش می کنیم، خوبان آنها را فراموش نکنیم. بدنبال «الْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا» می فرماید: وَ مِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ ...

۲- بادیه نشینی و محیط اجتماعی، اختیار رشد را از انسان نمی گیرد. وَ مِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ ...

۳- ایمان، زمینه ساز انفاق و آرامش است. «يُؤْمِنُ، يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرْبَاتٍ»

۴- از امکانات مادی برای رسیدن به قرب الهی بهره بگیریم. «يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرْبَاتٍ»

۵- آنچه موجب قرب به خداست، نیت خالص است، نه صرف عمل. مؤمن و منافق هر دو انفاق می کنند، ولی انفاق مؤمن ستوده است. «أَلَا إِنَّهَا قُرْبَةٌ»

۶- کار کردن برای جلب رضایت رسول خدا، با توحید مخالفتی ندارد. «إِنِّهَا قُرْبَةٌ»

۷- مؤمن انفاق گر، مشمول دعای رسول خدا قرار می گیرد. «صَلَّواتِ الرَّسُولِ»

۸- مؤمن، غرق در رحمت الهی است، «فِي رَحْمَتِهِ» و منافق، غرق در حوادث تلخ است. «عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السُّوءِ» (آیه قبل)

۹- انفاق خالصانه ی بادیه نشینان که از محیط بی فرهنگ اند، بیشتر مورد تقدیر و تمجید است. «أَلَا إِنَّهَا، فِي رَحْمَتِهِ، غَفُورٌ، رَحِيمٌ»

وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ الْمُؤْمِنُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَ الْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ وَ أَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ» (۱۰۰)

ونخستین پیشگامان از مهاجران و انصار و کسانی که با نیکوکاری آنان را پیروی کردند، خداوند از آنها راضی است و آنان نیز از خدا راضی، و (خدا) برای آنان باغهایی فراهم ساخته که نهرها از پای (درختان) آن جاری است، همیشه در آن جاودانه اند. این است رستگاری و کامیابی بزرگ.

نکته ها:

در این آیه، مسلمانان صدر اسلام به سه گروه تقسیم شده اند:

۱. پیشگامان در اسلام و هجرت.

۲. پیشگامان در نصرت پیامبر و یاری مهاجران.

۳. متأخران که راه آنان را ادامه داده اند.

امام صادق علیه السلام فرمودند: ابتدا خداوند نام مهاجرین با سابقه را برده، سپس نام انصار و یاوران را و سپس نام پیروان آنان را بیان نموده است. بنابراین جایگاه و مقام هر گروه را در جای خود بیان کرده است. (۱)

ص: ۴۹۳

به اتفاق همه ی مسلمانان، اولین زن مسلمان حضرت خدیجه و اولین مرد مسلمان به اتفاق شیعه و نظر بسیاری از اهل سنت، علی بن ابی طالب علیهما السلام است. (۱) چنانکه گفته اند:

میان تاریخ نویسان خلافتی نیست که علی بن ابی طالب علیهما السلام، اولین مرد مسلمان است. (۲)

البته عده ای می گویند: ایمان نوجوانی ده ساله چه ارزشی دارد؟ در جواب آنان باید گفت:

نبوت حضرت عیسی و حضرت یحیی نیز در کودکی بود و ارزش داشت!

پیام ها:

۱- سبقت در کار نیک، ارزش است و موقعیت پیشگامان در نهضت ها باید حفظ شود. «السَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ»

۲- تنها پیروی از نیکی ها و کمالات گذشتگان ارزش است، نه هر پیروی و تبعیتی.

«اتَّبِعُوهُمْ يٰۤاِحْسَانٍ»

۳- اگر مؤمن، به قضای الهی راضی باشد، خدا هم از او راضی است. «رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ»

۴- بهشت در سایه ی ایمان، سبقت، هجرت، نصرت و تبعیت به احسان است.

السَّابِقُونَ ... أَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ ...

وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ مُنَافِقُونَ وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ سَيُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَىٰ عَذَابٍ عَظِيمٍ «۱۰۱»

و از میان بادیه نشینان پیرامون شما، گروهی منافقند و از اهل مدینه نیز عده ای بر نفاق خو گرفته اند، تو آنان را نمی شناسی، (ولی) ما آنها را می شناسیم! بزودی آنان را دوبار عذاب خواهیم کرد، سپس به سوی عذابی سهمگین، بازگردانده می شوند.

ص: ۴۹۴

۱- ۱. روایات در الغدير، (ج ۳، ص ۲۲۰-۲۴۰) و احقاق الحق، (ج ۳، ص ۱۱۴-۱۲۰) آمده است.

۲- ۲. تفسیر قرطبی، ج ۵، ص ۳۰۷۵؛ به نقل از مستدرک حاکم.

«مَرَدُوا» به معنای ممارست و تمرین بر صفت و کاری است تا آنجا که خوی و خصلتی را ایجاد کند.

دوبار عذاب، «سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ» یکی رسوایی میان مردم است و یکی سخت جان دادن.

چنانکه در آیه ی ۵۰ سوره انفال آمده است: «يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَ أَدْبَارَهُمْ»، فرشتگان مرگ، به صورت و پشت آنان سیلی می زنند. و شاید مراد از دوبار عذاب، عذاب روحی و عذاب جسمی باشد.

پیام ها:

۱- مواظب منافقانی باشیم که در کنار و اطراف ما هستند. «حَوْلَكُمْ»

۲- کفر و نفاق بادیه نشینان، شدید، ولی علنی است، اما نفاق شهرنشینان مرموزانه تر است. «مِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ»

۳- نفاق، مراحلی دارد؛ گاهی سطحی و گاهی ریشه دار است. مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ ...

۴- پیامبر، بدون عنایت و تعلیم الهی، غیب نمی داند. «لَا تَعْلَمُهُمْ»

۵- آنان که بر انحراف اصرار ورزند و خو بگیرند، عذابشان بیشتر است. «مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ، سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ»

۶- منافق، در دنیا و آخرت گرفتار است و گرفتاریش چندان دور نیست. «سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَىٰ عَذَابٍ عَظِيمٍ»

وَ آخِرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَ آخَرَ سَيِّئًا عَسَىٰ اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۰۲)

و(از اعراب) دیگرانی هستند که به گناهان خویش اعتراف کرده اند، کار خوب و بد را به هم آمیخته اند. امید است خداوند توبه ی آنان را بپذیرد(و لطف خویش را به آنان باز گرداند). همانا خداوند، آمرزنده و مهربان است.

چند نفر از یاران پیامبر صلی الله علیه و آله، از شرکت در جنگ تبوک تخلف ورزیدند، آن هم نه از روی نفاق، بلکه به خاطر دل بستگی به زندگی. آیات انتقاد آمیز که نازل شد، پشیمان گشتند و خود را به نشانه ی توبه، به ستون مسجد بستند. تا آنکه خداوند توبه ی آنان را پذیرفت و رسول خدا صلی الله علیه و آله طناب را گشود و آنها آمرزیده شدند.

پیام ها:

۱- همه ی اصحاب پیامبر عادل نبودند، برخی مرتکب سیئات هم می شدند.

«خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَ آخَرَ سَيِّئًا»

۲- انسان در میان اعمال خود نباید تنها نقاط قوتش را ببیند، بلکه باید بدنبال جبران نقاط ضعف و خطاهایش باشد. اِعْتَرَفُوا ... خَلَطُوا

۳- اعتراف به گناه، انتقاد از خود و داشتن کارهای خوب و صالح، زمینه ساز بخشایش الهی است. «اعترفوا، يتوب عليهم»

۴- گرچه خداوند وعده ی آمرزش داده، اما انسان باید میان خوف و رجاء باشد.

«عسى الله أن يتوب عليهم»

۵- خطا کار پشیمان، به امید نیازمند است و آغوش اسلام برای پذیرش او باز است. اِعْتَرَفُوا ... إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَ تُزَكِّيهِمْ بِهَا وَ صَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ «۱۰۳»

از اموالشان صدقه (زکات) بگیر تا بدین وسیله آنان را (از بخل و دنیاپرستی) پاک سازی و رشدشان دهی و بر آنان درود فرست (و دعا کن). زیرا دعای تو، مایه ی آرامش آنان است و خداوند شنوا و داناست.

نکته ها:

آیه در ماه رمضان سال دوّم هجری در مدینه نازل شد و پیامبر فرمود: نسا دهند که خداوند، زکات را نیز همچون نماز واجب ساخت. پس از یک سال نیز فرمان داد که مسلمانان زکاتشان را بپردازند.

پیامبر، بر زکات دهندگان درود می فرستد؛ «صَلِّ عَلَيْهِمْ»، ولی خداوند بر مجاهدانی که در خاک و خون غلطیده و مقاومت می کنند، درود می فرستد. «أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ» (۱)

پیام ها:

۱- یکی از وظایف حاکم اسلامی، گرفتن زکات از مردم است. «خُذْ»

۲- اسلام، مالکیت خصوصی را می پذیرد. «أَمْوَالِهِمْ»

۳- زکات، بخش کوچکی از سرمایه ی شماست، با دلگرمی آن را پرداخت کنید.

«مِنْ أَمْوَالِهِمْ»

۴- پرداخت زکات، نشانه ی صداقت انسان در ادّعیای ایمان است. «صَدَقَهُ»

۵- زکات، عامل پاکی روح از بخل، دنیا پرستی و مال دوستی است. «تَطَهَّرَهُمْ»

۶- زکات، موجب رشد فضایل اخلاقی در فرد و جامعه است. «تُرَكِّبُهُمْ»

۷- رسول اکرم صلی الله علیه و آله به مردم عادی درود و صلوات می فرستد. زیرا بها دادن به مردم، تشویق آنان به نیکی ها و شخصیت بخشیدن به آنان است. «صَلِّ عَلَيْهِمْ»

۸- رابطه ی مالیات دهنده و مالیات گیرنده باید عاطفی و معنوی باشد. «خُذْ، صَلِّ»

۹- دعای پیامبر در حقّ مردم مستجاب است. «صَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ»

۱۰- نگوییم زکات دادن وظیفه اش بوده، ما هم تشکر کنیم. «خُذْ، صَلِّ عَلَيْهِمْ»

۱۱- تشویق ها لازم نیست، همیشه مادی باشد، گاهی تشویق معنوی کارسازتر است. «إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ»

ص: ۴۹۷

۱۲- تشویق، سنگینی تکلیف را سبک می کند. «سَكَنَ لَهُمْ»

۱۳- سرچشمه ی دستورات و تکالیف، علم الهی است. «وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (۱۰۴)»

آیا ندانستند که تنها خداوند از بندگانش توبه را می پذیرد و صدقات را می گیرد و اینکه خداوند، بسیار توبه پذیر و مهربان است.

نکته ها:

برخی از آنان که در جنگ تبوک شرکت نکردند، نزد پیامبر آمده و درخواست می کردند که توبه ی آنان را بپذیرد. این آیه می فرماید: توبه پذیر خداست، نه دیگری، و صدقات و زکاتی که به پیامبر و امام داده می شود، در حقیقت گیرنده اش خداوند است.

چون پیامبر به فرمان خدا زکات می گیرد، در حقیقت خدا زکات گیرنده است. نظیر آیه ی بیعت: «إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ» (۱) هر کس با تو ای پیامبر بیعت کند، گویا با خدا بیعت کرده است.

امام صادق علیه السلام فرمود: صدقه در دست فقیر قرار نمی گیرد، مگر آنکه در دست خدا قرار گیرد. آنگاه این آیه را تلاوت فرمود. (۲)

از امام صادق علیه السلام سؤال شد که آیا گرفتن زکات مخصوص پیامبر است یا بعد از آن حضرت نیز ادامه دارد؟ حضرت فرمودند: آری، ادامه دارد. (۳)

پیام ها:

۱- پیامبر خدا نیز حق توبه پذیری ندارد، تا چه رسد به کشیش ها و مقامات کلیسا.

این مقام، خاص خداست. «هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ»

۲- پرداخت زکات، لازمه ی توبه ی واقعی است. يَقْبَلُ التَّوْبَةَ ... وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ

ص: ۴۹۸

۱- ۱. فتح، ۱۰.

۲- ۲. تفسیر برهان.

۳- ۳. تفسیر نورالثقلین.

۳- انقلاب درونی، مقدم بر کمک های مادی است. يَقْبَلُ التَّوْبَةَ ... يَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ

۴- توبه تنها پشیمانی نیست، به دنبال آن اصلاح و عمل لازم است. «يَقْبَلُ التَّوْبَةَ، يَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ»

۵- چون گیرنده ی صدقات خداست، پس با دلگرمی بدهیم و بهترین جنس را با بهترین شیوه بپردازیم. أَنْ اللَّهُ ... يَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ

۶- زکات، مالیاتی اسلامی است که از قداست برخوردار است، زیرا گیرنده ی آن خداوند است. «يَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ»

وَقُلْ اَعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ وَسَتُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ «۱۰۵»

وبگو: (هر گونه که می خواهید و می توانید) عمل کنید، که بزودی خداوند و پیامبرش و مؤمنان کار شما را می نگرند و بزودی به سوی دانای غیب و آشکار بازگردانده می شوید، پس شما را به آنچه انجام می دادید، آگاه خواهد کرد.

نکته ها:

این آیه که بیان کننده ی آگاهی خدا و پیامبر و مؤمنان از عملکرد ماست، همان عقیده ی شیعه را مبنی بر «عرضه ی اعمال» بر اولیای خدا بیان می کند. این عرضه، روزانه یا هر هفته و هر ماه انجام می گیرد و اگر اعمال ما خوب باشد، اولیای خدا از ما شاد می شوند و اگر بد باشد، نگران و اندوهگین می گردند. ایمان به این عرضه ی عمل، در ایجاد تقوا و حیا مؤثر است. امام صادق علیه السلام فرمود: ای مردم! با گناه خود، رسول خدا را ناراحت نکنید. (۱)

به گفته ی روایات، مراد از «مؤمنون»، امامان معصومند که خداوند آنان را از اعمال ما آگاه می سازد. (۲)

ص: ۴۹۹

۱- ۱). تفسیر کنزالدقائق.

۲- ۲). تفسیر کنزالدقائق.

۱- انسان در عمل آزاد است، نه مجبور. «اعْمَلُوا»

۲- توجه به اینکه اعمال ما زیر نظر خداست، مانع گناه است. «فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ»

۳- هر چه بیننده ی اعمال بیشتر باشد، شرم و حیای انسان از خلافتکاری بیشتر است، به خصوص اگر بیننده، خدا و پیامبر و مؤمنان باشند. «فَسَيَرَى اللَّهُ، وَرَسُولُهُ، وَالْمُؤْمِنُونَ»

۴- عمل معیار سنجش است، آنچه در دنیا بر اولیای خدا عرضه می شود عمل است، آنچه هم در قیامت مورد حساب قرار می گیرد، عمل است. «اعْمَلُوا، فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ، فَيُبَيِّنُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»

۵- اعمال انسان حقایقی دارد که در قیامت برای او روشن خواهد شد. «فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ، فَيُبَيِّنُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»

وَ آخِرُونَ مُرْجُونَ لِأَمْرِ اللَّهِ إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۱۰۶)

و گروه دیگری هستند که کارشان به خواست الهی واگذار شده است یا عذابشان می کند و یا (به خاطر توبه و پشیمانی)، به آنان لطف می کند و خداوند دانا و حکیم است.

نکته ها:

«مُرْجُونَ» از «ارجاء»، به معنای تأخیر و توقّف است، تأخیری همراه با رجاء و امید.

خداوند در این آیات سه گروه را یاد کرده است:

الف: منافقان مرموزی که در مدینه هستند و شناخته نشده اند. (آیه ۱۰۱)

ب: منحرفانی که به گناه خود اعتراف کردند و امید توبه دارند. (آیه ۱۰۲)

ج: منحرفانی که اصرار بر گناه ندارند و توبه نکرده اند، تکلیف آنان با خداوند است. (آیه ی مورد بحث)

طبق روایات، (۱) آیه ناظر به قاتلان حضرت حمزه یا جعفر طیار است که پشیمان شده و اسلام آوردند، ولی ایمان در قلبشان رسوخ نکرده تا قطعاً بهشتی باشند، یا مربوط به کسانی است که در جنگ تبوک شرکت نکردند و فقط پشیمان شدند و به زبان اعتراف نکردند.

پیام ها:

۱- دست خدا در عفو یا مجازات گنهکاران، باز است. «إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ»

۲- در تربیت خطاکاران مختلف، باید برخوردهای مختلفی داشت. گروهی را باید بین بیم و امید قرار داد. «إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ»

۳- قهر یا لطف الهی، بر اساس علم و حکمت است، نه انتقام جویی! «عَلِيمٌ حَكِيمٌ»

وَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِداً ضِيقاً وَ كُفْراً وَ تَفْرِيقاً بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَ إِزْواً لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَ لِيَحْلِفْنَ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَىٰ وَ اللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٠٧﴾

و(گروهی دیگر از منافقان) کسانی هستند که مسجدی برای ضربه زدن به اسلام و برای ترویج کفر و تفرقه افکنی میان مؤمنان و کمینگاهی برای (مساعدت) به دشمنان دیرینه ی خدا و پیامبرش ساختند، و همواره سوگند می خورند که جز خیر، قصدی نداریم! (ولی) خداوند گواهی می دهد که آنان دروغگویانند.

نکته ها:

آیه، به داستان مسجد ضرار اشاره دارد که منافقان به بهانه ی افراد ناتوان و بیمار یا روزهای بارانی، در برابر مسجد قبا مسجدی ساختند که در واقع پایگاه تجمّع خودشان بود، و از پیامبر در آستانه ی عزیمت به جنگ تبوک، خواستند آنجا نماز بخواند و افتتاح کند. بعد از مراجعت پیامبر صلی الله علیه و آله از تبوک، آیه نازل شد و نیت شومشان را بر ملا کرد. پیامبر فرمان داد

ص: ۵۰۱

مسجد را آتش بزنند و ویران کنند و محل آن را زباله دان کنند. (۱)

طبق بعضی روایات، ساخت مسجد ضرار در مدینه، به دستور ابو عامر بود. وی که پدر حنظله ی غسیل الملائکه است، از عابدان مسیحی بود و در قبیله ی خزرج نفوذ داشت. با هجرت پیامبر صلی الله علیه و آله و گسترش و نفوذ اسلام، او به مخالفت با پیامبر پرداخت و نقش منافقانه در جنگ احد داشت. سرانجام به مکه گریخت و از آنجا به روم رفت و از پادشاه روم برای براندازی اسلام کمک خواست. شگفتا که او رهبر منافقان بود و پسرش حنظله، عاشق اسلام و پیامبر و شهید شد! (۲)

هنگام دعوت پیامبر برای نماز در مسجد ضرار، سه مسأله را مطرح کردند: عشق به نماز جماعت، عشق به ناتوانان و عشق به رهبر و نماز او. و هر سه منافقانه بود. منافقان همواره چنین بوده اند؛ در برابر موسی، سامری توطئه می کند، در برابر مسجد نبوی، مسجد اموی می سازند و در برابر علی علیه السلام قرآن بر نیزه می کنند. همان گونه که گوساله ی سامری را سوزاندند، مسجد منافقان را نیز می سوزانند تا درسی برای تاریخ باشد.

در کوفه و شام نیز به خاطر پیروزی یزید بر امام حسین علیه السلام مساجدی ساخته شد، که امامان ما آنها را مساجد ملعونه نامیدند!

هر گونه ضرری در اسلام ممنوع است، «لا ضرر و لا ضرار فی الإسلام» (۳) از جمله:

الف: ضررهای جانی. «لَا يُرِيدُ بِكُمْ الْعُسْرَ» (۴)

ب: ضرر به مردم. «لَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ» (۵)

ج: ضرر به همسر. «لَا تُضَارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ» (۶)

د: ضرر به فرزندان. «لَا تُضَارُّ وَالِدَهُ بَوْلِهَا» (۷)

ه: ضرر به ورثه. «مِنْ بَعْدِ وَصِيَّتِهِ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ غَيْرِ مُضَارٍّ» (۸)

ص: ۵۰۲

۱-۱. تفاسیر مجمع البیان، المنار و نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر نمونه.

۳-۳. وسائل، ج ۲۶، ص ۱۴.

۴-۴. بقره، ۱۸۵.

۵-۵. مائده، ۲.

۶-۶. طلاق، ۶.

۷-۷. بقره، ۲۳۳.

و: آموزشهای مضر. «يَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَ لَا يَنْفَعُهُمْ» (۱)

ز: ضرر در معاملات و بدهکاری ها. «وَ لَا يُضَارُّ كَاتِبٌ وَ لَا شَهِيدٌ» (۲)

ح: ضرر به مکتب و وحدت. «اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا»

پیام ها:

۱- دشمن، از مسجد و مذهب، علیه مذهب سوء استفاده می کند، ظاهر شعارها و القاب، فریبمان ندهد! «اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا»

۲- توطئه گران می خواهند حتی از نماز پیامبر نیز به نفع خود سوء استفاده کنند.

(با توجه به شأن نزول)

۳- مسجدسازی مهم نیست، باید انگیزه های بنیان و متولیان خالص باشد. «اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَ ...»

۴- در اسلام، هرگونه ضرر، ممنوع است، گرچه تحت عنوان مسجد باشد.

«اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا»

۵- احترام و قداست مسجد، در شرایطی که مورد سوء استفاده دشمنان باشد، برداشته می شود. (با توجه به شأن نزول)

۶- خداوند حامی پیامبر و دین خود می باشد و از طریق وحی توطئه های منافقان را افشا می کند. «وَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا»

...

۷- هر مسجدی که عامل تفرقه میان مسلمانان باشد، مسجد ضرار است. «اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ... تَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ»

۸- منافقان در خدمت کفارند. «إِزْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ»

۹- هنگام جنگ با دشمنان خارجی، از توطئه های دشمنان داخلی غافل نشویم. منافقان در آستانه ی جنگ تبوک از پیامبر می خواستند تا رسماً پایگاه آنها را افتتاح کند، اما پیامبر صلی الله علیه و آله، علی علیه السلام را در مدینه بجای خود گذاشت و

پس از

ص: ۵۰۳

۱- ۱. بقره، ۱۰۲.

۲- ۲. بقره، ۲۸۲.

بازگشت، مسجد ضرار را خراب کرد.

۱۰- شکستن وحدت مسلمانان، همپراز کفر است. «كُفْرًا وَ تَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ»

۱۱- سوگند دروغ، شیوه‌ی منافقان است. «لِيُخْلِفَنَّ»

۱۲- فریب ادعاها و تبلیغات حق به جانب دشمن را نخوریم. «إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَیَّ»

۱۳- دروغگویی خصلت کفار و منافقان است. «إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ»

لَا تَقُومَ فِيهِ أَبَدًا لَمَسَ جِدُّ أُسَسٍ عَلَى التَّقْوَىٰ مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ ﴿۱۰۸﴾

در آن (مسجد ضرار)، هرگز (برای نماز) نیست، همانا مسجدی که از روز نخست بر اساس تقوا بنا شده، سزاوارتر است که در آن نماز برپاداری. (زیرا) در آن مسجد، مردانی هستند که دوست دارند خود را پاک سازند و خداوند پاکان را دوست می‌دارد.

نکته‌ها:

مسجدی که از آغاز بر پایه‌ی تقوا، بنا نهاده شد، مسجد «قبا» است که هنگام هجرت به مدینه ساخته شد. (۱)

فخر رازی می‌گوید: وقتی سابقه‌ی تقوا، مایه‌ی ارزش یک مسجد است، سبقت انسان به ایمان و تقوا، بیشتر ارزش دارد و علی‌السلام که از روز اول مؤمن بود، برتر از کسانی است که پس از سالها شرک، مسلمان شدند. (۲)

پیام‌ها:

۱- در مسجدی که پایگاه مخالفان نظام اسلامی است، به نماز نایستیم. «لَا تَقُومَ فِيهِ أَبَدًا»

۲- عبادت از سیاست جدا نیست. حتی به وسیله نماز نباید باطلی را تقویت

ص: ۵۰۴

(۱-۱). تفسیر نورالثقلین.

(۲-۲). تفسیر کبیر فخر رازی.

کرد. «لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا» (تائید کفر و نفاق و تفرقه حرام است)

۳- رهبر، الگوی دیگران است. پیامبر نباید وارد مسجد ضرار شود تا دیگران هم وارد نشوند. لذا خطاب آیه به پیامبر است. «لَا تَقُمْ فِيهِ»

۴- رهبر جامعه باید در موضع گیری پیشگام باشد. «لَا تَقُمْ فِيهِ»

۵- اگر مردم را از رفتن به مراکز فساد باز می داریم، باید مکان های سالم و مفیدی را جایگزین و به آن راهنمایی کنیم. «لَا تَقُمْ، تَقَوْمٌ»

۶- ارزش هر چیز وابسته به اهداف و انگیزه ها و نیات بنیان گزاران آن دارد. «أَسَسَ عَلَى التَّقْوَى»

۷- مسجد، زمینه ی پاکی از پلیدی های جسمی و روحی است. «فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا»

۸- همنشینی با صالحان ارزش است. «فِيهِ رِجَالٌ ...»

۹- ارزش مکان ها، بسته به افرادی است که به آنجا رفت و آمد می کنند. ارزش یک مسجد به نمازگزاران آن است، نه گنبد و گلدسته ی آن. «لَمَسْجِدٍ ... أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ، فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا»

۱۰- نماز و مسجد، وسیله ی تهذیب و پاکی است. «لَمَسْجِدٍ فِيهِ ... يَتَطَهَّرُوا»

۱۱- علاقه به کمال و پاکی، خود یک کمال است. «يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا»

۱۲- پاکان، محبوب خدایند. «يُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ»

أَفَمَنْ أَسَسَ بُيَاتَهُ عَلَى تَقْوَىٰ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ أَمْ مَنْ أَسَسَ بُيَاتَهُ عَلَىٰ شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارٍ جَهَنَّمَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ «۱۰۹»

آیا کسی که بنیان (کار) خود را بر پایه ی تقوا و رضای الهی قرار داده بهتر است، یا کسی که بنیاد (کار) خویش را بر لبه ی پرتگاهی سست و فروریختنی نهاده که او را در آتش دوزخ می اندازد؟ خداوند گروه ستمگر را هدایت نمی کند.

نکته ها:

آیه ی قبل، مقایسه ی مسجد ضرار و مسجد قبا بود، و در این آیه مقایسه ی بنیان آن دو مسجد است.

کلمه ی «شفا»[□]، به معنای لبه و کناره، «جُزْفٍ»[□]، به معنای حاشیه ی نهر یا چاه که آب زیر آن را خالی کرده و پرتگاه شده است، و «هَارٍ»[□]، به معنای سست می باشد.

پیام ها:

۱- ارزش کارها به نیت آنان است، نه ظاهر اعمال. مسجد قبا برای خدا ساخته شد و مسجد ضرار با انگیزه ی تفرقه افکنی! «أَسَسَ بُيُوتَهُ عَلَى تَقْوَى»[□]

۲- بنیاد باطل بر باد است. «بُيُوتُهُ عَلَى شَفَا جُرْفٍ هَارٍ»[□]

۳- گاهی مسجد، بنیان خود را به قعر دوزخ می افکند. «فَأَنْهَارَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ»[□]

۴- سوء استفاده از مراکز مذهبی و باورهای دینی مردم، ظلم است. «الظَّالِمِينَ»[□]

□ □ لا يَزَالُ بُيُوتُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ «۱۱۰»[□]

بنیانی را که منافقان بنا نهادند، همواره موجب تحخیر و سردرگمی در دل‌های آنان است. (آنها راه نجاتی ندارند)، مگر آنکه دل‌هایشان (از نفاق) جدا شود (یا با مرگ، متلاشی شود) و خداوند دانا و حکیم است.

پیام ها:

۱- بنیان‌های اعتقادی منافقان، سست و همراه با تردید است. «بَنَوْا رِيبَةً»[□]

۲- امراض قلبی و روحی، گاهی به صورت خصلتی پایدار و بی تغییر در می آید.

□ □ لا يَزَالُ ... رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ[□]

۳- بیماری‌های قلبی و روحی، با توبه ی ظاهری و لفظی مداوا نمی شود. «إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ»[□]

۴- منافقان دارای تشکیلات و پایگاه هستند. «بَيَّانَهُمْ»

۵- منافق، آرامش ندارد. «رَبِيَّه»

۶- خداوند از انگیزه ی منافقان در ساختن مسجد ضرار آگاه است. «عَلِيم»

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعِدًّا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ «۱۱۱»

همانا خداوند از مؤمنان، جانها و اموالشان را به بهای بهشت خریده است.

آنان در راه خدا می جنگند تا بکشند یا کشته شوند. (وفای به این) وعده ی حقّ که در تورات و انجیل و قرآن آمده بر عهده خداست و چه کسی از خدا به عهدش وفادارتر است؟ پس مژده باد شما را بر این معامله ای که به وسیله ی آن (با خدا) بیعت کردید و این همان رستگاری بزرگ است.

نکته ها:

دنیا، بازار است و مردم در آن معامله گر. فروشنده، مردم اند و خریدار خداوند. متاع معامله، مال و جان است و بهای معامله بهشت. اگر به خدا بفروشند، سراسر سود و اگر به دیگری بفروشند، یکسره خسارت است.

معامله با خدا چند امتیاز دارد:

۱. خود ما و توان و دارایی ما از اوست، سزاوار نیست که به جز او بدهیم.

۲. خداوند، اندک را هم می خرد. «مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ»

۳. عیوب جنس را اصلاح می کند و رسوا نمی سازد.

۴. به بهای بهشت می خرد. خداوند در خریدن وارد مزایده می شود و نرخ را پیشنهاد می کند که فروختن به غیر او احمقانه و خسارت است.

امام صادق علیه السلام می فرماید: برای بدنهای شما جز بهشت، بهایی نیست، پس خود را به کمتر

پیام ها:

۱- با داشتن خریداری همچون خدا، چرا به سراغ دیگران برویم؟ «إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ»

۲- خداوند، تنها از مؤمن خریدار است، نه از منافق و کافر. «مِنَ الْمُؤْمِنِينَ»

۳- در پذیرش الهی، جهاد با جان بر جهاد مالی مقدم است. «أَنْفُسُهُمْ وَأَمْوَالُهُمْ»

۴- بهشت، در سایه ی جهاد و شمشیر و تقدیم جان و مال به خداوند است. «لَهُمُ الْجَنَّةُ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۵- اگر هدف از جهاد، خدا باشد، کشته شدن یا کشتن، تفاوتی نمی کند. «يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ»

۶- هدف مؤمن از جنگ، ابتدا نابود کردن باطل و اهل آن و سرانجام شهادت است. «فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ»

۷- در معامله با خدا، سود یقینی و قطعی است. «وَعِدَاءٌ عَلَيْهِ حَقًّا» در مزایده با خداوند هرچه هست حق و به سود انسان است، بر خلاف دیگران که یا قصد جدی نیست یا بی انگیزه و دروغ است، یا غلو، یا از روی هوس و یا برای طرد کردن رقیب است.

۸- ارزش جهاد، مجاهدان و شهیدان، مخصوص اسلام نیست، در تورات و انجیل هم مطرح است. و اگر امروزه در آن کتاب ها نیست، نشان تحریف آنهاست. «فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ»

۹- گرچه ما بر خدا حقی نداریم، اما خداوند برای ما بر عهده ی خودش حقوقی قرار داده است. «وَعِدَاءٌ عَلَيْهِ حَقًّا»

۱۰- خداوند مجاهدان مخلص را طرف معامله ی خود قرار داده است. «بِأَيْعَتْمٍ» و نفمود: «بعتم»

ص: ۵۰۸

۱۱- بهترین بشارت، تبدیل فانی به باقی و دنیا به آخرت است و غیر آن خسارت و حسرت است. «فَاسْتَبْشِرُوا»

۱۲- در کنار انتقاد از منافقان جهاد گریز، باید از مؤمنان مجاهد تقدیر و تشکر شود. «فَاسْتَبْشِرُوا»

۱۳- بالاترین رستگاری تنها در سایه ی معامله با خداست. «ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ»

الَّتَائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْأَمْرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَ
بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ «۱۱۲»

(مؤمنان مجاهد،) اهل توبه، عبادت، ستایش، سیاحت، رکوع، سجود، امر به معروف و نهی از منکر و حفظ حدود و مقررات الهی اند و چنین مؤمنانی را بشارت ده.

نکته ها:

در این آیه، نه صفت برای مؤمنان مجاهد بیان شده است: از گناهان توبه کرده، در مدار عبادت قرار می گیرند. با زبان، حمد و با پا حرکت و با بدن رکوع و سجود دارند، پس از خودسازی، با امر به معروف به اصلاح جامعه می پردازند و از مرز قوانین الهی خارج نمی شوند.

توبه از گناه، راه عبادت را باز می کند، زبان ستایشگر همراه با پویایی و تحرک، آمادگی برای رکوع و سجود در پیشگاه خدا می آورد، و امر به معروف و نهی از منکر، حافظ حدود الهی در جامعه است.

کلمه ی «الَّتَائِبُونَ»، نشانه ی آن است که مؤمنانی که جان و مال خود را به خدا می فروشند، می توانند با یک انقلاب و بازسازی درونی و اعراض از کردارهای ناروای گذشته، وارد این

میدان معامله با خدا شوند. (۱)

عُبَاد بصری در راه مکه امام سجاد علیه السلام را دید، به حضرت گفت: «ترکت الجهاد و صعوبته و اقبلت الى الحج و لینه؟» جهاد و سختی آن را رها کرده ای، به حج و آسانی آن روی آورده ای؟ آنگاه آیه ی «إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ بِكَ نَفْسَكَ...» را خواند! حضرت فرمودند: ادامه ی آن را هم بخوان! عباد آیه ی التَّائِبُونَ... را خواند. حضرت فرمود: اگر یاران ما این صفات و کمالات را دارا می بودند، بر ما واجب بود، قیام کنیم و در آن صورت، جهاد از حج برتر بود. (۲)

در روایتی آمده است که مراد از «السَّائِحُونَ» روزه داران می باشد. (۳)

پیام ها:

۱- شرط وفاداری خداوند به پیمان خود، پایداری مؤمنان بر حفظ حدود الهی است. وَ مَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ... التَّائِبُونَ...

۲- جهاد اکبر و خود سازی، لازمه ی جهاد اصغر در جبهه هاست. يُقَاتِلُونَ...

التَّائِبُونَ...

۳- اسلام دینی جامع است، اشک را در کنار شمشیر و عبادت را در کنار سیاحت قرار داده است. يُقَاتِلُونَ... التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ... السَّائِحُونَ

۴- آنچه مطلوب است، ملکه شدن کمالات در انسان است. التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ...

۵- تقویت روحیه ی رزمندگان اسلام، با ذکر و یاد خدا و عبادت است، نه شراب و موسیقی و... که در جبهه ی دشمن است. يُقَاتِلُونَ، التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ،...

۶- تحرک، تلاش، سیاحت، هجرت و خود سازی، در راه کسب کمال و قرب الهی ارزش است. «السَّائِحُونَ» (مردان خدا، راکد و زمین گیر نیستند)

۷- سرباز و رزمنده ی اسلام باید اهل نماز و عبادت باشد. «يُقَاتِلُونَ، الرََّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ»

ص: ۵۱۰

۱-۱) چنانکه در ماجرای کربلا، افرادی مانند زهیر و حر، با آنکه سابقه ی درخشانی نداشتند، ولی در یک چرخش و معامله با خدا، جان خود را تسلیم کردند و درخشیدند.

۲-۲) وسائل، ج ۱۵، ص ۴۶.

۳-۳) تفسیر نورالثقلین.

۸- در مسیر کمال، اول خودسازی است، بعد جامعه سازی. **اَلتَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ ...**

اَلْأَمْرُونَ بِالْمَعْرُوفِ ...

۹- درگیری با دشمن در مرزها، ما را از مفسد و منکرات داخلی غافل نسازد.

يُقَاتِلُونَ،

اَلْأَمْرُونَ بِالْمَعْرُوفِ ...

۱۰- برای حفظ حدود الهی، باید هم با دشمن خارجی جنگید، هم با مفسد داخلی مبارزه کرد. **«يُقَاتِلُونَ، اَلنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ، اَلْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللّٰهِ»**

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولَىٰ قُرْبَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ «۱۱۳»

برای پیامبر و کسانی که ایمان آورده اند، سزاوار نیست که برای مشرکان، پس از آنکه برایشان آشکار گردید که آنان اهل دوزخند، طلب آموزش کنند، هر چند خویشاوند آنان باشند.

نکته ها:

برخی مفسران به بعضی روایات جعلی از روایان ناسالم استناد کرده و این آیه را درباره ی ابوطالب دانسته اند! در حالی که دهها دلیل و روایت بر ایمان ابوطالب داریم. سعید بن مسیب که راوی این روایت است، دشمن علی بن ابی طالب علیهما السلام است و گناه ابوطالب هم این است که پدر علی علیه السلام است!

پیام ها:

۱- پیامبر و دیگر مسلمانان، در برابر قانون یکسان اند. **«مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا»**

۲- شرک، گناهی نابخشودنی است و حتی استغفار پیامبر برای مشرکان بی اثر است. **«مَا كَانَ ... أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ»**

۳- پیوندهای مکتبی، مهم تر از پیوندهای عاطفی است. نباید عواطف فامیلی بر مکتب غالب شود. **«مَا كَانَ ... وَلَوْ كَانُوا أُولَىٰ قُرْبَىٰ»**

۴- خویشاوندی با پیامبر، مانع دوزخ نیست. **«وَلَوْ كَانُوا أُولَىٰ قُرْبَىٰ»**

وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَن مَّوْعِدَةٍ وَعَدَلَهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ ﴿١١٤﴾

و آرمزش خواهی ابراهیم برای پدرش (عموی مشرکش که سرپرستی او را به عهده داشت)، فقط به خاطر وعده ای بود که به او داده بود، (آن هنگام که از هدایتش ناامید نبود)، پس هنگامی که برایش روشن شد، او دشمن خداست، از او بیزاری جست. همانا ابراهیم، اهل آه و ناله (از ترس خدا) و بردبار بود.

نکته ها:

در آیه ی قبل، سخن از این بود که پیامبر و مؤمنان حقّ دعا کردن برای مشرکان را ندارند، هرچند از خویشاوندانشان باشند. این آیه، پاسخ شبهه ای را می دهد که پس چرا حضرت ابراهیم، به عموی مشرک خود دعا کرد و به او وعده ی استغفار داد؟ «سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي» (۱)، این آیه می فرماید، وعده ی ابراهیم به امید هدایت او بود. اما چون عمو در حال شرک مرد، ابراهیم هم استغفار را رها کرد.

سؤال: چرا حضرت ابراهیم پس از مرگ عمو هم برای او دعا می کرد؟ «رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ»؟ (۲)

پاسخ: والد به پدر واقعی گفته می شود، ولی اب، به پدر، معلّم، عمو، پدر زن، و جدّ هم گفته می شود. دعای ابراهیم برای پدر واقعی اش بوده، نه عموی مشرکش.

قرآن در یازده آیه، از عموی ابراهیم تعبیر به «أب» کرده است، تا بفهماند ابراهیم علیه السلام تحت سرپرستی چه کسی بوده، ولی تحت تأثیر قرار نگرفته است.

امام صادق علیه السلام فرمود: ابراهیم علیه السلام اهل دعا و گریه های بسیار و «اواه» بود. (۳)

پیام ها:

۱- آنچه سبب بدگمانی به اولیای خداست، باید برطرف شود و توجیه صحیح ارائه گردد. «مَوْعِدَةٍ وَعَدَلَهَا»

ص: ۵۱۲

۱- ۱. مریم، ۴۷.

۲- ۲. ابراهیم، ۴۱.

۳- ۳. تفسیر نورالثقلین.

۲- وفای به عهد، حتی نسبت به کافر هم لازم است. «مَوْعِدِهِ وَعَدْلُهَا»

۳- علم انبیا محدود است. فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ ...

۴- در برابر رفتار تند کافران، حلم خود را از دست ندهیم. (۱) تَبَيَّرَ مِنْهُ ... لِأَوَاهِ حَلِيمٍ

۵- برائت از عمو به خاطر خدا، نشانه‌ی عشق و خشوع ابراهیم نسبت به خداوند است. «اواه»

وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ إِذْ هَدَاهُمْ حَتَّى يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۱۱۵)

خداوند بر آن نیست که قومی را بعد از آنکه هدایتشان نمود، بی‌راه بگذارد تا آنچه را (که باید از آن) پرهیز کنند، برایشان بیان کند. قطعاً خداوند به هر چیزی داناست.

نکته‌ها:

آیه، یا بیانگر حال آنان است که مسلمان شده بودند، ولی پیش از آگاهی از وظایف خود از دنیا رفتند. (۲) یا اشاره به آیه‌ی قبل و لزوم تبری از دشمن خداست که اگر پس از این هشدار، بی‌تفاوت باشید، خودتان هم گمراه شده به دشمنان خدا ملحق می‌شوید، و ممکن است آیه برای رفع نگرانی کسانی باشد که قبل از علم به حرمت استغفار برای مشرکان، برای آنان استغفار می‌کردند.

امام رضا علیه السلام فرمود: خداوند بر امام واجب کرده است که هر گاه نگران مرگ خود شد، امام معصوم بعدی را برای مردم معرفی کند، سپس این آیه را تلاوت کرد. (۳)

اضلال خدا، کیفر بی‌اعتنایی به هدایت اوست. مخالفت آگاهانه با رهنمودهای الهی، زمینه‌ی سلب هدایت خداوند است. مَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ ... حَتَّى يُبَيِّنَ

ص: ۵۱۳

۱- ۱). عمومی ابراهیم او رای تهدید می کرد که سنگسارت خواهم کرد؛ لئن لم تنته لأرجمَنَّكَ (مریم، ۴۶) ولی ابراهیم همچنان بردبار بود.

۲- ۲). تفسیر مجمع البیان.

۳- ۳). تفسیر نورالثقلین.

پیام ها:

۱- کیفر الهی، پس از تبیین و روشن‌گری و اتمام حجّت است. «حَتَّىٰ يُبَيِّنَ»

۲- هدایت الهی کامل است و علاوه بر بیان اسباب سعادت، عوامل خطر را نیز هشدار می‌دهد. «يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ» امام صادق علیه السلام فرمود: خداوند اسباب رضایت و غضب خود را به مردم می‌شناساند. (۱)

۳- دستور الهی بر پرهیز از چیزی، از علم و حکمت او سرچشمه می‌گیرد. «إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»
إِنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ (۱۱۶)

همانا حکومت آسمان‌ها و زمین تنها از آن خداست، زنده می‌کند و می‌میراند و شما را جز خداوند، هیچ سرپرست و یاری نیست.

پیام ها:

۱- به جای تحکیم روابط با خویشاوندان مشرک، به فکر رابطه با خدایی باشید که مالک آسمان‌ها و زمین است و آنها در برابر این خدا، قدرت هیچ‌گونه نصرتی ندارند. لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ ... مَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ ...

لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبَ فَرِيقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ (۱۱۷)

همانا خداوند، لطف خود را بر پیامبر و مهاجران و انصاری که او را در لحظه‌ی دشوار (جنگ تبوک) پیروی کردند، سرازیر نمود، پس از آنکه

ص: ۵۱۴

نزدیک بود دل‌های بعضی از آنان منحرف شود (و در جبهه حضور نیابند). سپس خداوند لطف خود را به آنان بازگرداند، همانا او به آنان رؤف و مهربان است.

نکته ها:

جنگ تبوک دشواری‌های بسیار داشت از جمله: دوری راه، گرمی هوا، فصل چیدن میوه‌ها و محصولات، و هیبت و قدرت دشمن. لذا بعضی‌ها که از منافقان نبودند، سایه بان منزل و آب خنک و همسر را بر جبهه و مشقات راه ترجیح دادند و نرفتند، مثل ابوخیثمه که چون متنبه شد، تلاش کرد و پس از چند روز تأخیر، خود را به پیامبر صلی الله علیه و آله و مسلمانان رساند.

منافقان در جنگ تبوک سه گروه بودند:

۱. عده‌ای به بهانه‌ی مفتون شدن به دختران زیبای رومی، به جبهه نرفتند.

۲. جمعی مردم را از رفتن دلسرد می‌کردند.

۳. بعضی گرمی هوا را بهانه می‌آوردند، یا اجازه‌ی ماندن می‌گرفتند.

امّا در مقابل، عده‌ای عاشقانه همراه پیامبر صلی الله علیه و آله رفتند و اگر وسیله‌ی سفر نداشتند، از اندوه، اشک می‌ریختند. داستان عقب ماندن ابوذر غفاری که بالاخره خود را به پیامبر رساند، مربوط به همین ماجراست.

در جنگ تبوک، کار چنان سخت شد که گاهی یک خرما را چند نفر می‌مکیدند (۱).

شاید به دلیل این آیه و آیه‌ی بعد که پذیرش توبه مطرح است، نام این سوره را علاوه بر برائت، توبه نیز گفته‌اند.

پیام ها:

۱- خداوند، پیامبر و رزمندگان را در صحنه‌های خطرناک، مورد لطف خاصّ خویش قرار می‌دهد. تَابَ اللَّهُ ...

۲- همه‌ی انسان‌ها، به ویژه پیامبران، به لطف الهی نیازمندند. «تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَ

ص: ۵۱۵

۳- توبه ی الهی، به معنای لطف خاصّ او به پیامبر و مؤمنان است که گاهی در قالب عفو و بخشش نسبت به گنهکاران جلوه می کند. «تَابَ اللَّهُ»

۴- نشانه ی ایمان واقعی، اطاعت از رهبر در شرایط دشوار است. «اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ»

۵- سختی های زندگی، لحظه و ساعتی بیش نیست و می گذرد. «سَاعَةَ الْعُسْرَةِ»

۶- انسان، هر لحظه در معرض لغزش و انحراف است، پس باید به خدا روی آورد. «كَأَدَّ يَزِيعُ قُلُوبٍ فَرِيقٍ»

۷- تنها راه نجات از سقوط، لطف الهی است. تَابَ اللَّهُ ... ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ

وَ عَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خَلَفُوا حَتَّىٰ إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَ ضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنفُسُهُمْ وَ ظَنُّوا أَنَّهُ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ «۱۱۸»

و نیز بر سه نفری که (از شرکت در جبهه ی تبوک به خاطر سستی) وامانده بودند، تا آنگاه که زمین با همه ی وسعتش (به سبب قهر و نفرت مردم) بر آنان تنگ شد و از خود به تنگ آمده و فهمیدند که در برابر خدا، هیچ پناهگاهی جز خود او نیست، پس خداوند لطف خویش را شامل آنان ساخت تا به توبه موفق شوند. همانا خداوند توبه پذیر و مهربان است.

نکته ها:

سه مسلمانی که در تبوک شرکت نکردند، (۱) پشیمان شده و برای عذرخواهی نزد پیامبر آمدند. اما حضرت با آنان سخن نگفت و دستور داد کسی با آنان حرف نزند و همسرانشان هم به آنان نزدیک نشوند. آنان به کوههای اطراف مدینه رفتند و برای استغفار، جدا از

ص: ۵۱۶

یکدیگر به تضرع و گریه پرداختند تا پس از پنجاه روز، خداوند توبه ی آنان را پذیرفت. (۱)

پیام ها:

۱- بی اعتنایان به جنگ و فرمان رهبری، باید تنبیه شده و تا مدتی پشت سر گذاشته شوند. «خُلِفُوا»

۲- قهر، بی اعتنایی و بایکوت، یکی از شیوه های تربیتی برای متخلفان و مجرمان است. «ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ ... ظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ»

۳- مبارزه ی منفی با متخلفان، جامعه را برای آنان زندانی بی نگهبان و مؤثر می سازد. «ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ»

۴- با آنکه پیامبر، مظهر رحمت الهی است، اما به عنوان مرّبی، از اهرم قهر هم استفاده می کند. «ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ أَنْفُسُهُمْ»

۵- یکی از عذاب ها عذاب وجدان است. «ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ أَنْفُسُهُمْ»

۶- یأس از مردم، زمینه ساز توبه و توجه به خداست. «لَا مَلْجَأَ ... ثُمَّ تَابَ»

۷- توفیق توبه نیز در سایه ی لطف و عنایت الهی است. اوّل خداوند لطف خود را به انسان باز می گرداند، «تَابَ عَلَيْهِمْ» تا انسان توفیق پشیمانی و عذرخواهی و توبه پیدا کند، «لِيُتُوبُوا» و همین که توبه کرد، باز خداوند توبه ی او را می پذیرد. «إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ»

۸- پس از یک دوره مبارزه ی منفی و بی اعتنایی و بایکوت، شرایط مناسب را برای بازسازی خلفکاران به وجود آوریم تا بازگردند و بعد از آن نیز ما با مهربانی آنان را پذیرا باشیم. «تَابَ عَلَيْهِمْ لِيُتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ»

ص: ۵۱۷

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ ﴿١١٩﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! از خدا پروا کنید و با راستگویان باشید.

نکته ها:

در روایات شیعه و سنی آمده است که مقصود از «الصَّادِقِينَ»[□]، محمد صلی الله علیه و آله و آل محمد علیهم السلام می باشند.

آیه ۱۷۷ سوره ی بقره، اهل ایمان، انفاق، نماز، وفای به عهد و صبر در برابر مشکلات را صادق می شمارد و آیه ۱۵ سوره حجر و ۸ سوره حشر، مهاجران رنج کشیده و جان برکف را «صادق» شمرده است.

پیام ها:

۱- دوستی، همنشینی و همراهی با راستگویان، یکی از عوامل تربیت و جلوگیری انسان از انحراف است. «اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ»[□]

۲- از رهبران الهی جدا نشویم. «كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ»[□]

۳- رهبران الهی معصوم هستند، و گرنه خداوند فرمان نمی داد با آنان باشید. (۱)

«كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ»[□]

۴- تکامل جامعه در سایه ی ایمان، تقوا و اطاعت از رهبر معصوم است. «آمَنُوا ، اتَّقُوا ، مَعَ الصَّادِقِينَ»[□]

۵- در هر زمان باید معصومی باشد که مسلمانان با او همراه باشند. «كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ»[□]

ص: ۵۱۸

۱- ۱). شگفت از فخر رازی که می گوید: معصوم، فرد خاصی نیست، بلکه اجماع امت از خطا معصوم است!! آیا اجتماع افراد جایز الخطا و فاسق، عصمت آور است؟

مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ وَلَا يَرْغَبُوا بِأَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِطُّوهُمْ ظَمًا وَلَا نَصَبًا وَلَا مَخْمَصَةً فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَطَّوْنُ مَوْطِنًا يَعْذِّبُ الْكَفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عِيدٍ نَيْلًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٢٠﴾

اهل مدینه و بادیه نشینان اطراف آنان، حق ندارند از (فرمان) رسول خدا تخلف کنند و (به جبهه نروند و) جان های خود را از جان پیامبر عزیزتر بدانند. زیرا هیچ گونه تشنگی، رنج و گرسنگی در راه خدا به آنان نمی رسد و هیچ گامی در جایی که کافران را به خشم آورد بر نمی دارند و هیچ چیزی از دشمن به آنان نمی رسد، مگر آنکه برای آنان به پاداش اینها عمل صالح نوشته می شود. قطعاً خداوند پاداش نیکوکاران را تباه نمی کند.

نکته ها:

اصولی که از این آیه برای جنگ استفاده می شود، عبارت است از:

۱. ایمان به اینکه همه سختی های جنگ، عمل صالح و موجب رضای الهی است.

۲. مقاومت و تحمل در برابر سختی ها.

۳. خوار و عصبانی کردن دشمن.

پیام ها:

۱- اصحاب و اطرافیان رهبر که از علم و امکانات بیشتری برخوردارند، مسئولیت بیشتری دارند. مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ ... أَنْ يَتَخَلَّفُوا

۲- در دفاع از اسلام، شهر و روستا مطرح نیست. «لَأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ»

۳- اطاعت بی چون و چرا از پیامبر لازم است و کسی حق تخلف از فرمان حکومتی رسول خدا صلی الله علیه و آله را ندارد. مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ ... أَنْ يَتَخَلَّفُوا

۴- یکی از شئون رسالت، فرماندهی کل قوا در جنگ است. «يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ»

۵- حفظ جان پیامبر، ضروری تر از حفظ جان مسلمانان است. مسلمانان باید پیشمرگ رهبر آسمانی باشند. لَا يَزْعُمُوا ...

۶- مسلمان باید در راه عقیده، آماده ی تحمل هر سختی و فشاری باشند. ظَمًا، نَصَبًا، مَحْمَصَةً ...

۷- جامعه ی اسلامی باید کفرستیز باشد. «يَغِيظُ الْكُفَّارَ»

۸- راهپیمایی ها و حرکات دسته جمعی مسلمانان که موجب خشم و هراس کفار می گردد، در نزد خدا پاداش دارد. «مَوْطِنًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ»

۹- نه تنها دفاع و رزم، بلکه همه ی حرکات، تلاش ها و رنجهای جبهه نزد خدا ثبت شده و موجب اجر است. لَا يُصِيبُهُمْ ظَمًا وَلَا نَصَبًا وَلَا مَحْمَصَةً ... عَمَلٌ صَالِحٌ

۱۰- مقدمات جهاد و آمادگی رزمی نیز عمل صالح و عبادت است. لَا يَطَّوَّنَ مَوْطِنًا ... عَمَلٌ صَالِحٌ

۱۱- نیکوکار واقعی، انقلابی و اهل جبهه است. «أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ» (جان فشانی، نشانه ی کمال نیکوکاری است)

۱۲- دریافت اجر الهی، در سایه ی تحمل رنج هاست. نابرده رنج، گنج میسر نمی شود. ظَمًا، نَصَبًا، مَحْمَصَةً، ... أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ

۱۳- ایمان به رضایت و پاداش الهی، مشکلات را آسان می کند. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ»

وَلَا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ «۱۲۱»

هیچ مال اندک یا فراوانی را (در مسیر جهاد) انفاق نمی کنند و هیچ سرزمینی را نمی پیمایند، مگر آنکه برای آنان ثبت می شود، تا خداوند آنان را به بهتر از آنچه می کرده اند پاداش دهد.

نکته ها:

مراد از «أَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» ، یا آن است که پاداشِ خداوند از عمل مجاهدان بهتر است و یا آنکه بهترین کاری که آنان انجام می دهند، جهاد با مال و جان است.

پیام ها:

۱- در انفاق، کمیت و مقدار مهم نیست، چه کم باشد چه زیاد، در نزد خدا اجر دارد. «صَغِيرَةً وَ لَا كَبِيرَةً»

۲- از اینکه کار خیر بی پاداش بماند، نهراسیم که تمام اعمال انسان ثبت می شود.

«لَا يُنْفِقُونَ

، لَا يَقْطَعُونَ،

إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ»

۳- حرکت به سوی جبهه ها، از بهترین کارهاست. «أَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

۴- پاداش الهی، بهتر و بالاتر از عمل انسان است. لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ ...

۵- استمرار بر عمل صالح، سبب اضافه شدن پاداش آن است. «مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

۶- سنت خداوند این است که مکتب خود را با تلاش مؤمنان پیش ببرد. (اگر نیاز به تلاش آنان نبود، این همه تشویق در این دو آیه لازم نبود)

وَ مَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَآفَّةً فَلَوْ لَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَ لِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ (۱۲۲)

سزاوار نیست که همه ی مؤمنان (به جهاد) رهسپار شوند، پس چرا از هر گروهی از ایشان دسته ای کوچ نمی کنند تا در دین فقیه شوند و هنگامی که به سوی قوم خویش باز گشتند، آنان را بیم دهند تا شاید آنان (از گناه و طغیان) حذر کنند.

نکته ها:

بدنبال نزول آیاتی که به شدت از متخلفان جنگ انتقاد می کرد و سختگیری پیامبر در مورد آنان، از آن به بعد و در جنگ های بعدی، همه ی مسلمانان برای جهاد آماده می شدند

و پیامبر را در مدینه تنها می گذاشتند. این آیه کنترلی برای کوچ آنان به جبهه بود. (۱)

همه ی مسلمانان بادیه نشین برای آموختن دین، به شهر می آمدند و این موجب کوچ به شهر و تبعات بد آن می شد. آیه نازل شد که بعضی برای آشنایی بادین به شهر بیایند، آنگاه به وطن خود برگشته و دیگران را ارشاد کنند.

«دین»، مجموعه ی قوانین الهی و مقررات ظاهری و باطنی اسلام است. اسلام که تنها دین پذیرفته ی الهی است، «إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ» (۲) به معنای تسلیم خدا بودن است.

تفقه در دین، به معنای تلاش برای کسب شناخت عمیق در دین و عقاید و احکام اسلامی است. تفقه در دین، گاهی ممکن است برای دنیا و مقام و عشق به درس و بحث و سرگرمی و عقب نماندن از دوستان باشد و گاهی برای دین، خدا، بهشت و نجات امت باشد. آیه، دومی را ارزشمند می داند که بیم دهی مردم و دعوت آنان به راه خداست. «لِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ»

چنانکه حضرت امیر علیه السلام به فرزندش سفارش می کند: «تَفَقَّهَ فِي الدِّينِ فَانِ الْفُقَهَاءَ وَرَثَةَ الْانْبِيَاءِ» (۳) امام حسین علیه السلام نیز شب عاشورا در جملاتی خداوند را چنین ستود: حمد خدایی که ما را فقیه در دین قرار داد. (۴)

از امام صادق علیه السلام پرسیدند: اگر برای امام حادثه ای اتفاق افتاد، تکلیف مردم چیست؟ امام این آیه را تلاوت فرمود که از هر شهر و طایفه ای باید برای شناخت امام حرکت کنند. (۵)

پیام ها:

۱- در برنامه ریزی و مدیریت ها، جامع نگر باشیم تا توجه به مسئله ای سبب اخلال در مسائل دیگر نباشد. «مَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً»

۲- هجرت، ملازم ایمان است. یا برای دفاع از دین، هجرت کنید، یا برای شناخت دین. «فَلَوْ لَا نَفَرْنَا مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ»

۳- باید از هر منطقه، افرادی برای شناخت اسلام به مراکز علمی بروند تا در همه

ص: ۵۲۲

۱- ۱). تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲). آل عمران، ۱۹.

۳- ۳). بحار، ج ۱، ص ۲۱۶.

۴- ۴). موسوعه کلمات الامام.

۵- ۵). تفسیر نورالثقلین.

مناطق، روحانی دینی به مقدار لازم حضور داشته باشد. «مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ»

۴- دانشمندی که کوچ نکند، فقیه کامل نیست. «نَفَرٌ» امام درباره ی کسی که در خانه اش نشسته بود، فرمود: «کیف یتفقّه فی الدین؟» (۱).

۵- تفقّه در دین و آموزش دین به مردم، واجب کفائی است. «فَلَوْ لَا نَفَرٌ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ» (جهاد و اجتهاد، هر دو واجب کفایی است. (۲) پس برنامه ریزی چنان باید باشد که نظام علمی محصلین علوم دینی، به هم نخورد)

۶- هدف از فراگیری فقه، هشدار مردم و هوشیار ساختن آنان و نجات از غفلت و بی تفاوتی نسبت به مشکلات است. «لِيُنذِرُوا»

۷- در زمان جنگ هم نباید مسائل فکری، اعتقادی و اخلاقی، مورد غفلت قرار گیرد و دشمن خارجی ما را از دشمن داخلی (جهل و غفلت) غافل سازد. «مَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا ... فَلَوْ لَا نَفَرٌ ... لِيَتَفَقَّهُوا»

۸- فقه، تنها فراگیری احکام دین نیست، بلکه همه ی معارف دینی قابل تحقیق، دقت و ژرف نگری است. «لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ»

۹- شناخت های دینی باید عمیق و ژرف باشد. «لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ»

۱۰- شرط تبلیغ دینی آگاهی عمیق از آن است. «لِيَتَفَقَّهُوا ... لِيُنذِرُوا»

۱۱- به سخنان یک اسلام شناس فقیه، می توان اعتماد کرد. «لِيَتَفَقَّهُوا ... لِيُنذِرُوا» (ممکن است یک نفر در منطقه باشد، پس خبر واحد حجیت دارد)

۱۲- فقه در دین، آنگاه ارزش دارد که فقیه، عالم به زمان و آگاه از شیطنت ها و راههای نفوذ دشمن باشد تا بتواند هشدار و بیم دهد. «لِيَتَفَقَّهُوا ... لِيُنذِرُوا»

۱۳- برای طلاب حوزه ها، دو هجرت لازم است: یکی به سوی حوزه ها و دیگری از حوزه ها بسوی شهرها. لذا ماندن در حوزه ها جز برای اساتید جایز نیست.

ص: ۵۲۳

(۱- ۱). تفسیر کنزالدقائق.

(۲- ۲). حضرت علی علیه السلام فرمود: اگر پیش آمدی رخ داد و نیاز به حضور همه در جبهه شد، بر همه لازم می شود. بحار، ج ۹۷، ص ۴۸.

فَلَوْ لَا نَفَرَ ... لِيَتَفَقَّهُوا، لِيُنذِرُوا ... إِذَا رَجَعُوا

۱۴- برای تبلیغ و کار فرهنگی، زادگاه انسان در اولویت است. «لِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ»

۱۵- علما باید سراغ مردم بروند و منتظر دعوت آنان نباشند. «رَجَعُوا إِلَيْهِمْ»

۱۶- محور تبلیغ، باید ایجاد تقوا و یاد معاد باشد. لِيُنذِرُوا ... لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ

۱۷- فقها نباید انتظار اطاعتِ مطلق همه ی مردم را داشته باشند، چون گروهی هرگز به راه دین و خدا نمی آیند. «لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَ لِيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ «۱۲۳»

ای کسانی که ایمان آورده اید! با کسانی از کفار که نزدیک شمایند بجنگید. باید آنان در شما خشونت و صلابت بیابند و بدانند که خداوند، با پرهیزکاران است.

نکته ها:

پرداختن به دشمنانِ نزدیک تر و جنگیدن با آنان، مزایایی دارد، از جمله: به هزینه و امکانات کمتری نیاز است، اطلاعات ما از آنان بیشتر است، تدارک جبهه آسانتر و آمادگی عمومی برای مقابله با آنان بیشتر است، خطرشان مقدم تر است، راه دفع آنان و دسترسی به منطقه ی جنگ سریعتر است، هم خودش دشمن است، هم می تواند بازوی دشمنان دورتر باشد.

«غِلْظَةً» به معنای صلابت، قدرت و هیبت است، نه سنگدلی و بدخلقی. از این رو در مسائل نظامی، مانور و قدرت نمایی ورژه و لباس و شعار و هرچه که قوای اسلام را قدرتمند نشان دهد، مورد ستایش است. پیامبر خدا صلی الله علیه و آله نیز هنگام فتح مکه، مسلمانان را فرمان داد تا در مقابل چشم ابوسفیان رژه رفتند تا با نشان دادن قدرت و شکوه سپاه اسلام، روحیه ی مشرکان تضعیف شود.

مسأله ی «الاقربُ فالاقرب»، یعنی اولویت دادن به آنچه نزدیکتر به انسان است، در همه ی امورِ تعالیم اسلامی مطرح است، در انفاق و صدقه، ابتدا یتیم و فقیر خویشاوند، در

پرداخت زکات ابتدا نیازمندان محلی و نزدیک، در جنگ، نخست دشمنان نزدیکتر، در دعوت و تبلیغ، ابتدا بستگان نزدیک و اهل منطقه، در مسجد، تقدّم همسایه ی مسجد، در سفره و مهمانی، طعام نزدیک انسان و در نماز جماعت و در صف اول، آنان که به امام جماعت در کمالات نزدیکترند.

این آیه، جهاد آزادیبخش را می گوید، نه جهاد دفاعی را. از این رو به صفات مبارزان اسلامی پرداخته، نه به شرایط هجوم کافران. (۱)

در سیره ی پیامبر، نمونه های بسیاری دیده می شود که به سپاه اسلام توصیه می فرمود: با تقوا باشند، به زنان کفار آسیبی نرسانند، به درختان لطمه نزنند. حتی یک بار کشته ی دختر کافری را دید و به شدت ناراحت شد. (۲)

پیام ها:

۱- ایمان باید همراه با عمل و مبارزه باشد. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا»

۲- دفع شرّ دشمنان نزدیکتر، اولویت دارد. «يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ» (استراتژی جنگی اسلام، ابتدا مقابله با دشمنان نزدیکتر است، همچنان که در مبارزه ی فکری و عقیدتی نیز باید ابتدا شبهات رایج و موجود را پاسخ داد)

۳- هر چه برای ایجاد صلابت و شدت لازم است باید تدارک دید، چه شجاعت رزمندگان و چه ابزار و سلاحهای پیشرفته و چه آموزش های پیشرفته و تخصصی. «وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً»

۴- سپاه اسلام، باید صلابت و هیبت داشته باشد. «غِلْظَةً»

۵- شجاعت درونی باید با صلابت بیرونی همراه باشد. «وَلْيَجِدُوا»

۶- غلظت و صلابت اسلامی، همراه با تقواست. «أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ»

۷- جهاد، جلوه ای از تقوای الهی است. «قَاتِلُوا ... أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ»

۸- چون در جنگ، غرائز، هوسها و کینه ها ممکن است پیش آید، تقوا برای

ص: ۵۲۵

(۱-۱). تفسیر فی ظلال القرآن.

(۲-۲). تفسیر فی ظلال القرآن.

رزمندگان شرطِ اساسی است. «أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ»

وَ إِذَا مَا أَنْزَلَتْ سُورَةً فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَذِهِ إِيمَانًا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فزَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَ هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ «۱۲۴»

و هرگاه سوره ای نازل شود، برخی از منافقان گویند: این سوره، ایمان کدام یک از شما را افزود؟ اما آنان که ایمان آورده اند، (آیات قرآن) بر ایمانشان بیافزاید و آنان بشارت می گیرند.

پیام ها:

۱- استهزا و موضع گیری منفی به هنگام نزول قرآن، نشانه ی نفاق است. «أَنْزَلَتْ سُورَةٌ ... يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ ...»

۲- منافقان با سؤال های خود، روحیه ی منفی خود را به دیگران انتقال می دهند.

يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَذِهِ إِيمَانًا ...

۳- ایمان، مراتبی دارد و قابل کم و زیاد شدن است، همان گونه که نفاق، قابل توسعه و افزایش است. «فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا»

۴- قرآن، وسیله ی خوبی برای شناخت مؤمن از منافق است. «فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فزَادَتْهُمْ إِيمَانًا»

۵- احساس شادی و نشاط روحی پس از شنیدن آیات قرآن، نشانه ی تکامل و رشد ایمان است. «فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَ هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ»

۶- قرآن، مایه ی بشارت و مژده به اهل ایمان است. «وَ هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ»

وَ أَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَى رِجْسِهِمْ وَ مَاتُوا وَ هُمْ كَافِرُونَ «۱۲۵»

و اما آنان که در دلهایشان بیماری است، (آیات قرآن) پلیدی بر پلیدی آنان افزاید و در حال کفر بمیرند.

نکته ها:

اگر لاشه‌ی مرده‌ای در استخر بیفتد، هرچه باران بیشتر بر آن بیارد، بدبوتر می‌شود. این بوی بد به خاطر باران نیست، بلکه به خاطر آن مردار است. روح لجاجت و تکبر در انسان، سبب می‌شود که با نزول آیات قرآن، بیمار دلان، متکبرتر شوند و لجاجت، تعصب و عناد بیشتری از خود نشان دهند.

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از «رَجَسًا إِلَى رَجْسِهِمْ»، «شكًّا أَلَى شَكِّهِمْ» است. (۱)

پیام ها:

۱- بیماری‌های روحی، مثل بیماری‌های جسمی است، اگر به فکر چاره نباشیم، گسترش یافته، انسان را نابود می‌کند. «فَرَادَتْهُمْ رَجَسًا إِلَى رَجْسِهِمْ»

۲- کفر، حق‌پوشی و ناسپاسی، بیماری خطرناک روح و دل انسان هاست. فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ ... كَافِرُونَ

۳- منافق، بدعاقبت است. «مَاتُوا وَ هُمْ كَافِرُونَ»

أَوْ لَا يَزُونَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَّرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ» (۱۲۶)

آیا نمی‌بینند که آنان در هر سال، یک یا دو بار آزمایش می‌شوند، اما نه توبه می‌کنند و نه پند می‌گیرند.

پیام ها:

۱- از سنت‌های الهی، در هر زمان و برای همه، آزمایش انسان هاست. «فِي كُلِّ عَامٍ»

۲- فلسفه‌ی حوادث و آزمون‌های الهی، توبه و تبتّه است. «لَا يَتُوبُونَ، لَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ»

۳- سنگدلی و سوء عاقبت، نتیجه‌ی نفاق است. «لَا يَتُوبُونَ، لَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ»

ص: ۵۲۷

وَ إِذَا مَا أَنْزَلَتْ سُورَةً نَظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ هَلْ يَرَاكُمْ مِنْ أَحَدٍ ثُمَّ انصَرَفُوا صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿١٢٧﴾

و هرگاه سوره ای نازل شود، بعضی از آنان (منافقان) به بعضی دیگر نگاه کنند (و پرسند): آیا کسی شما را می بیند؟ پس (مخفیانه از حضور پیامبر) خارج می شوند. خداوند دل‌های آنان را (از حق) برگردانده است، زیرا آنان مردم نفهمی هستند.

نکته ها:

منافقان، از تذکرات آیات قرآن، هیچ تأثیری نمی پذیرند، مثل لامپ سوخته ای که هرچه به برق متصل کنند، روشن نمی شود.

پیام ها:

۱- منافقان، از افشای ماهیت پلید خود دلهره و اضطراب دارند و بدنبال پنهان کاری هستند. «نَظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ هَلْ يَرَاكُمْ مِنْ أَحَدٍ»

۲- منافقان از نزول آیات الهی اکراه دارند. «نَظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ»

۳- منافقان از جلسات قرآن می گریزند. «أَنْزَلَتْ سُورَةٌ... انصَرَفُوا دوری از قرآن، نشانه ی نفاق و بیمار دلی است.

۴- قهر الهی به جهت روحیه ی هدایت گریز انسان است. انصَرَفُوا، صَرَفَ اللَّهُ ...

۵- دلیل اعراض از قرآن، نداشتن درک و فهم صحیح است. «قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ»

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿١٢٨﴾

همانا پیامبری از خودتان به سوی شما آمده است که آنچه شما را برنجانند بر او سخت است، بر هدایت شما حریص و دلسوز، و به مؤمنان رؤف و مهربان است.

نکته ها:

خداوند جز بر پیامبر اسلام، بر هیچ یک از پیامبران دو نام از نام های خویش را اطلاق نکرده است. «رَوْفٌ، رَحِيمٌ»

توجه به صفات رهبران آسمانی که در این آیه مطرح است و مقایسه ی آنها با صفات دیگر رهبران بشری، لطف خدا را به بشر و لزوم اطاعت مطلق از این گونه رهبران را نشان می دهد.

پیام ها:

۱- رسول خدا برخاسته از میان خود مردم است. «مِنْ أَنْفُسِكُمْ»

۲- رسول خدا صلی الله علیه و آله غم خوار امت است. «عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ»

۳- رهبران اسلامی باید در سختی ها و گرفتاری ها با مردم همدل و همراه باشند.

«عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ»

۴- پیامبر خدا صلی الله علیه و آله در هدایت و ارشاد مردم، سر از پا نمی شناسد. «حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ»

۵- از عوامل تأثیر کلام در دیگران، خیرخواهی، دلسوزی، مهربانی، بی توقعی و تواضع است. «عَزِيزٌ عَلَيْهِ، حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ، رَوْفٌ رَحِيمٌ»

۶- رهبر اسلامی تنها بر مؤمنان رؤف و رحیم است، نه بر همه کس، بلکه بر دشمن شدید و غلیظ است. «بِالْمُؤْمِنِينَ رَوْفٌ رَحِيمٌ»

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ «۱۲۹»

پس اگر (از سخنان خداوند) روی گردان شدند، بگو: خداوند مرا کافی است، هیچ معبودی جز او نیست، تنها بر او توکل کرده ام و او پروردگار عرش بزرگ است.

نکته ها:

در آیه ی قبل، سخن از رأفت و دلسوزی پیامبر بود، در این آیه می فرماید: مبادا کسی خیال کند که سوز، تلاش و رأفت آن حضرت به مردم به خاطر نیاز به مردم بوده است، زیرا اگر

همه ی مردم از او اعراض کنند، خدا با اوست. همان گونه که اگر همه ی مردم رو به خورشید کنند یا پشت به آن، هیچ اثری در خورشید ندارد.

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از «عرش عظیم»، «مُلک عظیم» است. (۱)

خدایی که نظام عظیم هستی را حفظ و تدبیر می کند، انسان کوچکی را نیز می تواند تحت الطاف خویش نگهداری کند.

امام حسین علیه السلام در دعای عرفه خطاب به خداوند عرض می کند:

«ما ذا وَجَدَ مَنْ فَقَدَكَ و ما ذا فَقَدَ مَنْ وَجَدَكَ؟» هر که تو را ندارد، چه دارد؟ و هر که تو را دارد، چه ندارد؟

پیام ها:

۱- رویگردانی مردم از دین، نباید در ایمان و روحیه ی ما تأثیر گذارد. «فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ» □

۲- کسی که خدا دارد، چه کم دارد؟ «حَسْبِيَ اللَّهُ» □

۳- توکل بر خداوند، رمز غلبه بر مشکلات است. «فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ ... عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ

□
«وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

ص: ۵۳۰

اشاره

دهمین سوره ی قرآن کریم که در اوایل بعثت در مکه نازل شده است، «یونس» نام دارد. این سوره یکصد و نه آیه دارد و عمده ی مطالب آن، پیرامون توحید و حقانیت قرآن، پاسخ به منکران وحی، بیم دادن مشرکان، بیان عظمت آفرینش و آفریدگار، ناپایداری دنیا و توجه دادن به آخرت است.

سوره ی قبل، یعنی توبه، رفتار منافقان و کیفر آنها را بیان می کرد؛ این سوره به بیان رفتار مشرکان پرداخته است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان.

ر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ ﴿١﴾

الف، لام، راء، این است آیات کتاب استوار و حکمت آمیز.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام درباره ی حروف مقطعه ی «الر» فرمودند: (الف) رمز أنا، (لام) رمز الله و (راء) رمز رؤف است؛ یعنی أنا الله الرؤف. (١)

و در روایت دیگری می خوانیم که این حروف همان متشابهات قرآن است. (٢)

پیام ها:

١- قرآن، مقام والایی دارد. «تِلْكَ» اشاره به دور است.

٢- قرآن، کتاب حکیم است؛ هم حَکَم و داور است، هم دارای مطالب حکیمانه است و هم محتوای محکمی دارد. (تاریخ و گذشت زمان و دشمن، خللی در قرآن وارد نمی کند) «الْكِتَابِ الْحَكِيمِ»

ص: ٥٣٤

١- ١). تفسیر نورالثقلین.

٢- ٢). تفسیر نورالثقلین.

أَكَّانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ رَجُلٍ مِّنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَدَمٌ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ مُّبِينٌ ﴿٢﴾

آیا برای مردم شگفت آور است که به مردی از خود آنان وحی کردیم که مردم را بیم و هشدار بده و به مؤمنان بشارت بده که برای آنان نزد پروردگارش جایگاه نیکویی است؟ کافران گفتند: همانا این مرد جادوگری آشکار است!

نکته ها:

«قَدَمٌ صِدْقٍ» چند معنی دارد:

۱. سابقه ی خوب. مثل «قَدَمٌ فِي الْحَرْبِ، قَدَمٌ فِي الْإِسْلَامِ»، یعنی در مبارزه و در اسلام پیشگام و سابقه دارد.

۲. مقام و منزلتِ صدق و نیکو.

۳. رهبر و پیشوای صدق. در روایات شیعه و سنی «قَدَمٌ صِدْقٍ» را رسول الله صلی الله علیه و آله و علی علیه السلام دانسته اند.

(۱)

۴. شفاعت. در روایتی مراد از «قَدَمٌ صِدْقٍ» مقام شفاعت معرفی شده است. (۲)

کافران در ردّ رسالت پیامبر هیچ گونه دلیل و منطقی نداشتند، بلکه با بعید دانستن آن، از پذیرش آن شانه خالی می کردند. چنانکه اصول اعتقادی را نیز فقط با تعجب انکار می کردند:

در توحید: «أَجْعَلُ الْإِلَهَةَ إِلَهًا وَاحِدًا» (۳)

در نبوت: «أَهَذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا» (۴)

در معاد: «مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَ هِيَ رَمِيمٌ» (۵)

در امامت: «أَتَىٰ يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ وَ لَمْ يُؤْتِ سَعَهُ مِنَ الْمَالِ» (۶)

ص: ۵۳۵

۱-۱. تفاسیر قرطبی و برهان.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

۳-۳. ص، ۵.

۴-۴. فرقان، ۴۱.

۵-۵. یس، ۷۸.

۱- ریشه ی کفر، غالباً استبعاد و تعجب از وحی است. «عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا»

۲- لیاقت های معنوی افراد، در ظاهر دیده نمی شود. اگر کسی مورد لطف خاص خدا قرار گرفت، او را تحمیل کنیم. «رَجُلٍ مِنْهُمْ»

۳- پیامبران به خاطر الگو بودنشان باید از مردم و درد آشنا باشند. «مِنْهُمْ»

۴- وظیفه ی پیامبران، بشارت و انداز است. «أَنْذِرِ، بَشِّرِ»

۵- هر آنچه نمی فهمیم، آن را رد نکنیم. زیرا که انکار و تهمت زدن، شیوه ی کفار است. «قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ مُبِينٌ»

۶- ایمان، زمینه ی قدم صدق و جایگاه ویژه نزد خداوند است. «بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ»

إِنَّ رَبُّكُمْ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ ذَلِكَمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿۳﴾

همانا پروردگارتان، خدایی است که آسمان ها و زمین را در شش روز و دوران آفرید، سپس بر عرش استیلاء یافت (زمام امور را به دست گرفت).

کار جهان را تدبیر و سامان دهی می کند. هیچ شفاعت کننده ای جز با اذن او نیست. آن خداوند است که پروردگار شماست، پس او را پرستید. آیا پند نمی گیرید؟

نکته ها:

مراد از شش روز، شش روزگار و شش مرحله و دوران در آفرینش است، و ممکن است مراد از آن، مدتی برابر شش روز باشد.

«عرش»، مرکز تدبیر و کنایه از قدرت است. وقتی می گویند: فلانی بر تخت نشست یا او را از تخت پایین کشیدند، یعنی به قدرت رسید یا برکنار شد. سلطه ی خداوند، هم پیش از آفرینش آسمان ها و زمین بر هستی بوده، «وَ كَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ» (۱)، هم پس از خلقت آنها، و پس از پایان جهان و در قیامت هم سلطه ی الهی بر همه ی هستی باقی است.

«يَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ تَمَائِيهٌ» (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: عرش، مربع است، زیرا کلماتی که بنای اسلام بر آن است نیز چهار کلمه است:

«سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اكبر». (۳)

پیام ها:

۱- آفرینش جهان با برنامه ریزی و زمان بندی صورت پذیرفته است. «سِتِّتَهُ اَيَّامًا» (وقتی بر نظام هستی برنامه و تدبیر حاکم است، چگونه می توان پذیرفت انسان که گل سرسبد موجودات است، بی برنامه باشد؟!)

۲- اول خداشناسی، سپس خداپرستی. «إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي ... فَاعْبُدُوهُ»

۳- هستی قانون مند و هدفدار است. لازمه ی تدبیر امر، عاقبت و هدف داشتن و قانون مند بودن است. «يُدَبِّرُ الْأَمْرَ»

۴- عبادت، سزاوار کسی است که خلقت و تدبیر به دست اوست، نه دیگران.

«خَلَقَ ... يُدَبِّرُ ... ذَلِكَمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ»

۵- خداوند هستی را آفریده، «خَلَقَ» و در قبضه دارد، «اسْتَوَى» و با حکمت دائماً آن را اداره می کند، «يُدَبِّرُ» و بدون اذن او کسی را نفوذی نیست، «مَا مِنْ شَفِيعٍ» و توجه به این حقایق، زمینه ی پیدایش روح بندگی و پرستش است. «فَاعْبُدُوهُ»

۶- واسطه شدن هر موجودی باید از سوی خداوند تأیید شود. پس بی جهت بت ها را شفیع قرار ندهیم. «مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ»

ص: ۵۳۷

۱- ۱. هود، ۷.

۲- ۲. الحاقه، ۱۷.

۳- ۳. علل الشرایع، ص ۳۹۸.

۷- الوهیت از ربوبیت جدا نیست. طاغوت ها می کوشند خالق را خدا بدانند، ولی سیاستگذار و مدبر را خودشان، و دین را از سیاست جدا بدانند. «اللَّهُ رَبُّكُمْ»

۸- انسان آفریدگار خویش را باور دارد، تنها نیازمند تذکر است. «أَفَلَا تَذَكَّرُونَ»

إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعاً وَعِدَ اللَّهُ حَقًّا إِنَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٤﴾

بازگشت همه ی شما به سوی اوست. این وعده ی حق الهی است. اوست که آفرینش را آغاز می کند، سپس آن را باز می گرداند، تا کسانی را که ایمان آورده و عمل صالح انجام داده اند، به عدالت پاداش دهد و برای آنان که کافر شده اند به سزای کفرشان، نوشیدنی ای از مایع سوزان و عذابی دردناک خواهد بود.

نکته ها:

این آیه، هم اصل معاد را مطرح می کند، «إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ» هم امکانش را، «يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ» و هم هدف از معاد را که کیفر و پاداش است. «لِيَجْزِيَ»

احتمال دارد مراد از «بِالْقِسْطِ» این باشد که اهل ایمان به خاطر قسط و عدالتی که دارند، پاداش می بینند. (۱) البته فضل الهی منافاتی با قسط ندارد، چنانکه در آیات دیگر، به پاداشهای افزون الهی اشاره شده است از جمله: «لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَ زِيَادَةٌ» (۲) و «لِيُوَفِّيَهُمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ» (۳)

پیام ها:

۱- بازگشت ما به سوی خداست، بیهوده به فکر راضی ساختن این و آن نباشیم.

«إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ»

۲- همه ی انسان ها، پس از مرگ زنده خواهند شد. «إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعاً»

۳- معاد، مادی و جسمانی است. «يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ» (اعاده به معنای بازگرداندن همان چیز است)

۴- توانایی خداوند بر پدید آوردن، نشانه ی توانایی او بر رستاخیز است. «يَبْدَأُ

ص: ۵۳۸

(۱- ۱). تفاسیر مجمع البیان و کبیر فخر رازی.

(۲- ۲). یونس، ۲۶.

۵- نه تنها انسان دوباره زنده می شود، بلکه همه ی آفرینش بار دیگر آفریده می شود. «يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ»

۶- همان گونه که تمام هستی، برای بشر آفریده شده، در آخرت نیز اعاده ی خلق برای پاداش گرفتن بشر است. يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ لِيَجْزِيَ ...

۷- آفرینش همچنان استمرار دارد. «يَبْدَأُ الْخَلْقَ»

۸- مقصود اصلی از معاد، پاداش مؤمنان است. «لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا» و کیفر کافران به خاطر عدل الهی است.

۹- پاداش الهی براساس قسط و عادلانه است. (با ازدیاد به واسطه ی فضل او منافات ندارد) لِيَجْزِيَ ... بِالْقِسْطِ

۱۰- ارزش کارهای خوب، به انگیزه و هدف خوب آن است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

۱۱- استمرار و پافشاری بر کفر، موجب عذاب است. «بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ»

هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ مَا خَلَقَ اللَّهُ ذَلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ «۵»

اوست که خورشید را درخشنده و ماه را تابان قرار داد و برای حرکت ماه منزلگاه هایی قرار داد تا شماره ی سالها و حساب را بدانید. خداوند اینها را جز بر اساس حق نیافریده است. خداوند آیات را برای آنان که (می خواهند) بدانند، به تفصیل بیان می کند.

نکته ها:

در قرآن، برای خورشید کلماتی همچون «سراج» و «ضیاء» به کار رفته که به معنای نور شدید و قوی است، و در مورد ماه، کلمات «نور» و «منیر»، که نور ضعیف را هم شامل

می شود آمده است.

البته اگر «ضیاء» را جمع «ضوء» بگیریم، ممکن است اشاره به این باشد که خورشید دارای نورهای گوناگونی است. (۱)

مراد از «تفصیل آیات»، شاید گسترش در خلقت باشد، یعنی دست خدا در آفرینش هستی باز است و گسترش خلقت برای اهل فهم، روشن است. (۲)

همان گونه که خداوند حکیم برای شمارش سال، در آسمان ها نشانه گذاری کرده است، برای هدایت مردم نیز در زمین رسولان و هادیانی قرار داده است، زیرا نیاز بشر به ارشاد، مهم تر از نیاز او به تعداد سال هاست. (۳)

پیام ها:

۱- در حرکت کرات آسمانی و تعیین مدار آنها، به نیازهای انسان توجه شده است. «لَتَعْلَمُوا»

۲- نظم و ترتیب در حرکت ماه، یک تقویم طبیعی، عمومی و همیشگی را بوجود آورده است. «لَتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ...» (از تغییر شکل ماه، می توان روزشماری کرد)

۳- معیار محاسبات در امور شرعی، سال و ماه قمری است. «لَتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَ...»

۴- عدد، آمار و حساب، در زندگی انسان نقش مهمی دارد. «لَتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَ الْحِسَابَ»

۵- آفرینش، بیهوده نیست، بلکه بر اساس حق است. «بِالْحَقِّ»

۶- از شیوه های تعلیم و تربیت، روشن و باز کردن مطالب است، نه کلی گویی.

«يُفَصِّلُ الْآيَاتِ»

۷- پی بردن به رازهای آفرینش، نیازمند فکر و تعلیم است. «لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ»

ص: ۵۴۰

۱- ۱). تفسیر راهنما.

۲- ۲). تفسیر المیزان.

۳- ۳). تفسیر روح المعانی.

إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَّقُونَ ﴿٦﴾

همانا در رفت و آمد (اختلاف) شب و روز و در آنچه خداوند در آسمان ها و زمین آفریده است، برای مردم پرهیزکار نشانه هایی (بزرگ) است.

نکته ها:

در آیه ی قبل، نشانه های الهی و تفصیل آیات، برای دانشمندان بیان شده بود، «لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ» و در این آیه، برای اهل تقوا «لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ»، نتیجه آنکه کسانی کامیابند که هم بدانند و هم پروا پیشه و متقی باشند، وگرنه متقین ناآگاه و یا دانشمندان گناهکار، از آیات الهی بهره ی کافی نمی برند.

«اِخْتِلَافٍ» هم به معنای رفت و آمد و هم به معنای تفاوت است.

شب و روز از جهاتی با هم اختلاف دارند:

الف: جایگزینی نسبت به یکدیگر. (۱)

ب: شب برای آرامش و روز برای تلاش. (۲)

ج: کاهش و ازدیاد ساعات آنها در فصول مختلف سال.

د: تغییر ساعات آنها در مناطق مختلف جهان.

سؤال: چرا گروهی از دانشمندان منکر خدایند؟

پاسخ: علم به تنهایی کافی نیست، بلکه نگاه ها باید از صاحبان هدف وانگیزه و برخاسته از انسان هایی باشد که در پی دریافت حق و حقیقت باشند. «لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ»

پیام ها:

۱- تمام هستی در حال تغییر و تغیر است. إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَ ...

۲- از کنار پدیده ها، به سادگی نگذریم. مَا خَلَقَ اللَّهُ ... لآيَاتٍ

ص: ۵۴۱

۱- ۱). «فمحونا آیه الیل وجعلنا آیه النهار» اسراء، ۱۲.

۲- ۲). «وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا وَ جَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا» نباء، ۱۰.

۳- گناه و آلودگی، در شناخت، تشخیص و تحلیل انسان اثر منفی دارد. «لَا يَأْتِ لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ» (تقوا، وسیله ی بینش صحیح در هستی است)

إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنَّنُوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ ﴿٧﴾

قطعا آنان که به دیدار ما (و دریافت نعمت های اخروی) امید ندارند و (تنها) به زندگی دنیادل خوش کرده اند و به آن آرام گرفته و تکیه می کنند و نیز کسانی که از نشانه های (قدرت) ما غافلند.

أُولَئِكَ مَا لَهُمْ النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨﴾

آنان به خاطر آنچه که عمل می کردند، جایگاهشان آتش است.

نکته ها:

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ أَحَبَّ اللَّهُ لِقَائَهُ»، هر کس دیدار خدا را دوست بدارد، خداوند نیز ملاقات با او را دوست دارد. (۱) و در آیه ی آخر سوره ی کهف می خوانیم:

«فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا» معتقدان به قیامت و دیدار پروردگار، باید عمل صالح انجام دهند.

پیام ها:

۱- امید و یأس، در اصلاح و افساد انسان، نقش مؤثری دارد. «لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا»

۲- انسان، هر چه بیشتر از قیامت غافل و مأیوس شود، دنیاگراتر می شود. پس معتقدان به قیامت نباید دنیاگرا باشند. «لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

۳- اطمینان واقعی تنها با یاد خداست و دنیا، آرام بخش کاذب آن هم برای غافلان است. «اطْمَأَنَّنُوا بِهَا ... غَافِلُونَ»

ص: ۵۴۲

۴- عوامل دوزخی شدن عبارت است از:

الف: انکار معاد و پادشاهای اخروی. «لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا»

ب: راضی شدن به دنیای زودگذر. «رَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

ج: غفلت از آیات الهی. «هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ»

د: عملکرد ناپسند. «بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ»

۵- جهنم، دست آورد خود انسان است. «بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ»

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ «۹»

به یقین آنان که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، پروردگارشان آنان را به خاطر ایمانشان هدایت می کند. و در باغ های پر نعمت که نهرها از زیر پایشان جاری است اقامت دارند.

نکته ها:

در حدیث آمده است: انسان چون از قبرش در قیامت بر می خیزد، عمل صالحش به صورتی نورانی نزد او مجسم شده، او را به بهشت هدایت می کند. (۱)

هدایت الهی، جریانی مداوم است. هر لحظه بر هدایت مؤمنان می افزاید و آنان را از پرتگاه ها حفظ می کند و در بن بست دنیا راهی به رویشان باز می کند: «يَجْعَلُ لَهُ مَخْرَجًا» (۲)، راه را برایشان نمایان می کند: «نُورًا يَمْشِي بِهِ» (۳)، گره از کارشان می گشاید: «أَضْلَحَ بِاللَّهِمْ» (۴)، همه جا کفایتشان می کند: «فَهُوَ حَسْبُهُ» (۵) و در قیامت هم به بهشت رهنمونشان می کند: «يَشِيعِي نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ» (۶)

همه ی این هدایت ها از مفهوم کلی «يَهْدِيهِمْ» بر می آید، که مورد آن را مشخص نفرموده است تا شامل همه ی اینها بشود.

ص: ۵۴۳

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. طلاق، ۲.

۳-۳. انعام، ۱۲۲.

۴-۴. محمد، ۲.

۵-۵. طلاق، ۳.

۶-۶. حدید، ۱۲.

۱- ایمان، از عمل جدا نیست. «آمَنُوا وَعَمِلُوا»

۲- گرچه مؤمن هدایت یافته است، ولی همواره نیازمند هدایت الهی است. (۱)

«يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ»

۳- زمینه ی هدایت الهی را باید خود ایجاد کنیم. «يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ»

۴- در مقایسه بین ایمان و عمل، ایمان محور است. «يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ» و فرمود: «بایمانهم و عملهم»

۵- هدایت خدا نسبت به مؤمنان، مطلق و فراگیر است. «يَهْدِيهِمْ» مطلق است.

۶- ربوبیت خداوند، سبب دستگیری دائمی او از مؤمنان است. «يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ»

۷- نهرهای بهشتی، نه تنها از زیر درختان، بلکه از زیر خانه های بهشتی نیز جاری است. «مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ»

دَعَوَاهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ وَآخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۱۰)

دعا و نیایش آنان در بهشت، «سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ» (خدایا تو پاک و منزهی) است و درودشان در آنجا سلام است و پایان نیایش آنان، «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» (سپاس و ستایش مخصوص خداست) می باشد.

نکته ها:

«سَلَامٌ»، کلام اهل بهشت است و در بهشت، سلام فضای همه جا را پر می کند: سلام از سوی خداوند، «سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَجِيمٍ» (۲)، سلام از سوی فرشتگان «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ» (۳)، و سلام از سوی بهشتیان نسبت به هم. (۴) «إِلَّا قِيلاً سَلَامًا سَلَامًا» (۵)

ص: ۵۴۴

۱- ۱). حتی رسول خدا صلی الله علیه و آله و امامان معصوم علیهم السلام نیز همواره می گفتند: «اهدنا الصراط المستقیم»

۲- ۲). یس، ۵۸.

۳- ۳). زمر، ۷۳.

۴- ۴). تفسیر مراغی.

۵- ۵). واقعه، ۲۶.

«الْحَمْدُ لِلَّهِ»، کلام انبیا و اولیاست. حضرت نوح علیه السلام پس از نجات از قوم ظالم، «الْحَمْدُ لِلَّهِ» گفت، (۱) و ابراهیم علیه السلام نیز خدا را حمد کرد که در سنّ پیری اسماعیل و اسحاق را به او بخشیده است. (۲) «الْحَمْدُ لِلَّهِ» سخن مؤمنان (۳) و کلام بهشتیان است.

در حدیث آمده است: اهل بهشت با کلمه ی «سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ» مسئولان پذیرایی را صدا می زنند، آنان نیز فوری حاضر شده، خواسته ی اهل بهشت را تأمین می کنند. (۴)

در حدیث است: هرگاه بنده ای مشغول تمجید خدا باشد و از درخواست حوائج خود از او غافل شود، خداوند بیش از آنچه با دعا کردن به او می داد، عطا می کند. (۵)

پیام ها:

۱- یاد خدا تنها در دنیا نیست، آخرت هم جای ذکر الهی است. «سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ»

۲- انسان به جایی می رسد که دعا و خواسته اش هم تمجید پروردگار می شود.

«دَعَوَاهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ» و این تسبیح و تمجید آنان را کامیاب می سازد.

۳- مؤمنان، در برابر صفات الهی می گویند: «سُبْحَانَكَ»، در برابر سایر مؤمنان می گویند: «سَلَامٌ» و در مقابل کامیابی از نعمت های الهی می گویند: «الْحَمْدُ لِلَّهِ»

۴- مؤمن، عاشق خداست. بهشت و لذت های بهشتی هم او را از یاد محبوب باز نمی دارد، بلکه در همه چیز، لطف و قدرت خدا را می بیند. «سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ، الْحَمْدُ لِلَّهِ»

۵- آغاز سخن مؤمنان با «سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ» و پایان آن با «الْحَمْدُ لِلَّهِ» می باشد.

(از عبارت «آخِرُ دَعَوَاهُمْ أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ» استفاده می شود که اول سخن آنان «سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ» است.)

ص: ۵۴۵

۱- ۱. مؤمنون، ۲۸.

۲- ۲. ابراهیم، ۳۹.

۳- ۳. اعراف، ۴۳.

۴- ۴. تفسیر نورالثقلین.

۵- ۵. تفسیر روح المعانی.

وَلَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجْلُهُمْ فَنَذَرُ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١١﴾

واگر خداوند برای مردم به همان شتاب که برای خود خیر می طلبند، در رساندن بلا به آنان شتاب می نمود، قطعاً اجلشان فرا رسیده بود. پس کسانی را که به دیدار ما امید (و باور) ندارند به حال خود رها می کنیم تا در سرکشی خویش سرگردان بمانند.

نکته ها:

مشابه مفهوم این آیه، در سوره ی کهف آیه ی ۵۸ و سوره فاطر آیه ی ۴۵ نیز آمده است که اگر خداوند مردم را زود به کیفر کارهایشان برساند و مؤاخذه کند، همه نابود می شوند. به علاوه اختیار که اساس تکلیف است از بین می رود و اطاعت، جنبه ی اضطراری پیدا می کند.

ممکن است معنای «اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ» این باشد که سنت خداوند در خیرسانی، سرعت و در شرّ رسانی، با مهلت است و معنای جمله این باشد که خداوند در خیرسانی سرعت و عجله دارد.

پیام ها:

۱- انسان، طبیعتاً عجول است. «اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ» (۱)

۲- اگر خداوند در دنیا، بدکاران را کیفر فوری می داد، کسی باقی نمی ماند و نسل بشر منقرض می شد. لَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ ... لَقُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجْلُهُمْ

۳- یکی از سنت های الهی، «استدراج» در عذاب و مهلت دادن به ظالمان است.

فَنَذَرُ الَّذِينَ ...

۴- هلاک نشدن کفار، نشانه ی حقایقیت آنان نیست. «فَنَذَرُ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا»

۵- آنان که از خدا بریده و سرگرم خود شده اند، هدف معینی ندارند و حیرانند.

«فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ»

ص: ۵۴۶

(۱- ۱). در آیه ی دیگری آمده است: «خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ» انبیاء، ۳۷.

۶- انکار و بی توجهی به قیامت، موجب طغیان و رهاشدن به حال خود و محروم شدن از الطاف الهی است. «لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ»

وَ إِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنبِهِ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَائِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَأَنْ لَمْ يَدْعُنَا إِلَىٰ ضُرِّ مَسَّهُ كَذَلِكَ زَيْنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢﴾

وهنگامی که ضرری به انسان برسد، در حالی که به پهلو خوابیده یا نشسته و یا ایستاده است، ما را می خواند، ولی چون ضرر را از او برطرف ساختیم، چنان به راه خود می رود که گویی هرگز ما را برای گرفتاری که به وی رسیده بود، نخوانده است! این گونه برای اسرافکاران، عملکردشان زیبا جلوه می کند.

نکته ها:

بارها خداوند از ناسپاسی انسان گله کرده که در هنگام اضطراب و سختی خدا را می خواند، ولی پس از حل مشکل، از خدا غافل می شود و او را فراموش می کند.

پیام ها:

۱- ایمان به خداوند، در عمق روح انسان عجین شده و حوادث تلخ، عامل بیداری این وجدان و فطرت خداجوی اوست. «مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا»

۲- آنان که دعا و نیایش موسمی دارند، مورد انتقاد و کارشان بی ارزش است.

«مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا»

۳- دعا در هر حال جایز است؛ ایستاده، نشسته یا خوابیده. «لِجَنبِهِ، قَاعِدًا، قَائِمًا»

۴- نیایش خالصانه، سبب رفع گرفتاری است. دَعَانَا ... كَشَفْنَا

۵- رفاه، زمینه ی غفلت است. «فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَأَنْ لَمْ يَدْعُنَا»

۶- انسان، ناسپاس است. «مَرَّ كَأَنْ لَمْ يَدْعُنَا»

۷- آنان که خدا را فراموش کنند، زندگی مادی در نظرشان زیبا جلوه می کند. «زَيْنَ لِلْمُسْرِفِينَ»

۸- فراموش کردن الطاف خداوند، نوعی اسراف است. مَرَّ ... لِلْمُسْرِفِينَ

۹- هر کس در رفاه، غافل و در گرفتاری دعا کند، مسرف است. مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا ... فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ ... زَيْنَ لِلْمُسْرِفِينَ

۱۰- مرفهان، از خودراضی اند. «زَيْنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

وَ لَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَ مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا كَذَلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ «۱۳»

وهمانا ما امت های پیش از شما را چون ستم کردند، هلاک کردیم. (زیرا) پیامبرانشان برای آنها معجزات آوردند، ولی آنها ایمان نیاوردند. ما این گونه گروه تبهکاران را کیفر می دهیم.

نکته ها:

«قرون» جمع «قرن»، به مردمی که در یک عصر و زمان زندگی می کنند، گفته می شود.

پیام ها:

۱- ظلم و ستم، زمینه ساز سقوط ملت هاست. أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ ... لَمَّا ظَلَمُوا

۲- عقاب و قهر الهی، بعد از اتمام حجت است. «أَهْلَكْنَا وَ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ»

۳- هلاکت، برای ستمگرانی است که امیدی به ایمان و اصلاحشان نیست. «وَ مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا»

۴- در کنار تاریخ باید فلسفه ی تاریخ نیز بیان شود تا مایه ی عبرت باشد. (۱)

أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ ... كَذَلِكَ نَجْزِي

۵- سنت های الهی، همگانی و همیشگی است. «كَذَلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ»

ص: ۵۴۸

۱- ۱). هلاک اقوام گذشته، تاریخ است و رمز هلاک که ستم و جرم است، فلسفه تاریخ.

ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾

سپس شما را پس از (هلاکت) آنان، جانشینانی در زمین قرار دادیم، تا ببینیم شما چگونه عمل می کنید.

پیام ها:

۱- حکومت و تمکن، وسیله ی آزمایش الهی است. جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ ... لِنَنْظُرَ

۲- هر مدیری که مسئولیت می دهد، باید نظارت هم بکند. «جَعَلْنَاكُمْ، لِنَنْظُرَ»

۳- عملکرد ما، زیر نظر خداوند است. «لِنَنْظُرَ»

۴- همه ی اقوام، نزد خدا یکسانند و قانون آزمایش الهی، درباره ی همه جاری می شود. «لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ»

۵- سرنوشت مردم، نتیجه ی عملکرد خودشان است. «كَيْفَ تَعْمَلُونَ»

وَ إِذَا تَتَلَوْا عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا انْتِ بِقُرْآنٍ غَيْرِ هَذَا أَوْ بَدَّلَهُ قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تَلْقَائِ نَفْسِي إِنْ أَتَّبَعُ إِلَّا مَا يُوحَى إِلَيَّ إِنْ أَحَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابٌ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥﴾

وهرگاه آیات روشن ما بر آنان تلاوت می شود، کسانی که به دیدار ما (و دریافت پادشاهی اخروی) امید و باوری ندارند می گویند: قرآنی غیر از این بیاور، یا این قرآن را تغییر بده. (به آنان) بگو: من حق ندارم که آن را از پیش خود تغییر دهم.

من پیروی نمی کنم مگر آنچه را که به من وحی شود، من از عذاب روزی بزرگ (قیامت) بیمناکم، اگر پروردگارم را نافرمانی کنم.

نکته ها:

بعضی از بت پرستان از رسول خدا صلی الله علیه و آله درخواست داشتند که بعضی آیات این قرآن را که به نکوهش از بت های آنان می پردازد، تغییر دهد و قرآن دیگری بیاورد! همیشه کسانی که

تعالیم آسمانی را مخالف هوای نفس خود می دیدند، این گونه تقاضاها را داشته اند.

پیام ها:

۱- آیات و نشانه های شناخت الهی باید برای مردم بیان شود. إِذَا تَتْلَى ...

۲- هیچ کس حتی پیامبر نمی تواند قانون الهی را تغییر دهد. «مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ»

۳- هرگز تسلیم بهانه جویی ها و هوسهای مردم نشویم. اصل آن است که خدا می گوید، نه آنچه مردم می خواهند. «مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ»

۴- هیچ بشری حتی پیامبر، در قرآن دست نداشته است. «مَنْ تَلَقَاءِ نَفْسِي»

۵- اضافه شدن پیروان، به قیمت تغییر و تحریف مکتب و دست برداشتن از اصول، ارزشی ندارد. (با توجه به شأن نزول)

۶- پیامبران، معصومند و جز از وحی پیروی نمی کنند. «إِنْ أَتَّبِعْ إِلَّا مَا يُوحَى»

۷- یاد معاد، عامل تقوا و مصونیت از گناه است. «إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ»، همچنان که غفلت از معاد، عامل بهانه گیری است. «لَا يَزُجُونَ لِقَاءَنَا»

۸- سرچشمه ی عصمت انبیا، ایمان و یقین به معاد است. «إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ»

قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُمْ عَلَيكُم وَ لَا أَذْرَاكُم بِهِ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ «۱۶»

بگو: اگر خداوند می خواست، آن (قرآن) را بر شما نمی خواندم و شما را به آن آگاه نمی ساختم. من پیش از (آوردن) قرآن، عمری در میان شما بوده ام، آیا نمی اندیشید؟!

نکته ها:

خطاب آیه به درخواست کنندگان تغییر قرآن است و می فرماید: پیامبر صلی الله علیه و آله چهل سال در میان شما زیسته است، اگر قرآن تراوشات فکری او بود، می بایست در این مدت نمونه های دیگری از افکارش بر زبان او جاری می شد.

پیام ها:

۱- پیامبر خدا، بی اجازه و اراده ی الهی کاری نمی کند. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُهُ»

۲- قرآن معجزه ی الهی است، نه محصول فکر بشر. «مَا تَلَوْتُهُ ... وَلَا أَذْرَاكُمْ بِهِ»

۳- سابقه ی پاکی و امانت واقعی بودن پیامبر، نشانه ی حقیقت اوست. فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا ... أَفَلَا تَعْقِلُونَ

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ (۱۷)

پس کیست ستمکارتر از کسی که بر خدا دروغ بندد، یا آیات او را دروغ بشمارد؟ قطعاً مجرمان، رستگار نمی شوند.

نکته ها:

آیه، ادامه ی پاسخ کسانی است که از پیامبر تقاضای تغییر و تبدیل قرآن را داشتند و این تقاضا، نوعی افترا بر خداوند به حساب آمده است. مشابه این آیه در موارد دیگری هم هست، از جمله: «وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ» (۱) که ادعای دروغین وحی را دروغ بستن به خداوند شمرده است.

پیام ها:

۱- بزرگ ترین ظلم، ظلم فرهنگی، اعتقادی و تحریف آیات است. «فَمَنْ أَظْلَمُ»

۲- هرچه شخصیت بزرگتر باشد، افترا بر او خطرناک تر است. «أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ»

۳- دین تراش و دین ساز، با کافر در یک ردیف هستند. «افْتَرَى، كَذَّبَ»

۴- بدعت، جرم است. «الْمُجْرِمُونَ»

۵- مبلغ دینی اگر تفکرات خود را به اسم دین بگوید، سزاوار تعبیراتی همچون

ص: ۵۵۱

«أَظْلَمَ»، «لَا يُفْلِحُ» و «مجرم» است.

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْصُرُهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ قُلْ أَتَتَّبِعُونَ اللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ «۱۸»

و به جای خدا چیزهایی را می پرستند که نه به آنان ضرر می رساند و نه سودشان می دهد و می گویند: این بت ها شفیعان ما نزد خدایند. بگو: آیا خدا را به چیزی خبر می دهید که او خبری از آنها در آسمان ها و زمین ندارد؟ خداوند منزّه و والاتر است از شریکانی که برایش قرار می دهند.

نکته ها:

تفسیر مراغی با تمسک به این آیه، توسّل به اولیا و زیارت قبور را ردّ کرده است. در حالی که اولاً: در این آیه، «يَعْبُدُونَ» به کار رفته است و در زیارت و توسّل، کسی را پرستش نمی کنیم. ثانیاً: ما به حیات برزخی معتقدیم، قرآن هم شهیدان را زنده می داند. ما از اولیای خدا که در راه خدا شهید شده اند، تقاضای دعا داریم. مقایسه ی آنان و شهدا، با سنگ و چوب، بی انصافی است.

پرستش بت ها، یا برای ترس است یا امید نفع. بت ها، نه زیان می رسانند که از روی ترس عبادت شوند، نه سودی می رسانند تا لایق عبادت باشند، پس بهانه ای برای بت پرستی نیست. «لَا يَنْفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ»

پیام ها:

۱- بت پرستان، منطقی ندارند و بت پرستی کاری بی منطق است. «يَعْبُدُونَ... لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ»

۲- بت پرستان خدا را قبول داشتند، لیکن بت ها را واسطه می دانستند و لذا بت ها را پرستش می کردند. «هَؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا»

وَ مَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا وَ لَوْ لَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ فِي مَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٩﴾

(در آغاز) مردم جز امتی واحد نبودند (و بر فطرت پاک توحیدی بودند)، پس دچار اختلاف شدند، (گروهی موحّد و گروهی مشرک)، و اگر سنت (مهلت یافتن مردم برای آزمایش) از سوی پروردگارت مقدم و مقدر نگردیده بود، (در همین دنیا) میان مردم در آنچه اختلاف می کردند، داوری می شد (و به هلاک منحرفان حکم می گردید).

نکته ها:

خداوند به هنگام هبوط آدم و حوا به زمین، فرمود: «وَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَ مَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ» (۱) زمین برای شما و نسل شما تا مدتی جایگاه است. بنابراین از روز اول، تقدیر این بوده که انسان تا مدتی در زمین مهلت داشته باشد، پس شاید مراد از «كَلِمَةٌ سَبَقَتْ» در این آیه، همان تقدیر و برنامه ی زندگی انسان باشد.

پیام ها:

۱- بشر از آغاز یک امت واحد، همفکر و هم عقیده در توحید بوده است. «مَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً»

۲- انسان از همان آغاز، زندگی اجتماعی داشته است. «أُمَّةً»

۳- مهلت دادن، از شئون ربوبیت الهی است. «سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ»

۴- سنت الهی، مهلت دادن به افراد برای انتخاب و عمل است. لَوْ لَا كَلِمَةٌ ... لَقُضِيَ

ص: ۵۵۳

وَيَقُولُونَ لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَقُلْ إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ ﴿٢٠﴾

و می گویند: چرا از سوی پروردگارش بر او آیه و معجزه ای نازل نمی شود؟ پس بگو: غیب (و معجزه که به جهان غیب مربوط است)، از آن خداست (نه در اختیار من یا تابع هوس مردم). پس در انتظار باشید، من نیز همراه شما از منتظرانم (که خداوند چگونه پاسخ بهانه گیری های شما را می دهد).

پیام ها:

۱- بهانه گیران، قرآن و صدها آیه را نادیده می گیرند و خواستار آیه ی دیگری می شوند. «لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ»

۲- معجزه، به خواست خداست، نه در اختیار پیامبر و نه تابع هوسها و تمایلات مردم. «إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ»

۳- سنت و قانون خدا، مهلت دادن است. فَانْتَظِرُوا ...

وَإِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَاءٍ مَسَّتْهُمْ إِذَا لَهُمْ مَكْرٌ فِي آيَاتِنَا قُلِ اللَّهُ أَسْرَعُ مَكْرًا إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ ﴿٢١﴾

و هرگاه پس از رنجی که به مردم رسیده، (طعم) رحمت و لطفی به آنان بچشانیم، (به جای سپاس،) در آیات ما مکر و حيله می کنند. بگو: تدبیر الهی سریعتر و نافذتر است. همانا فرستادگان ما (فرشتگان)، آنچه را مکر و نیرنگ می نویسند.

نکته ها:

آیه ی قبل به بهانه گیری آنان اشاره کرد که می گفتند: چرا آیه ای نازل نمی شود. اینجا به لجاجت آنان پرداخته، که پس از نزول آیه هم به جای تقدیر، نیرنگ می کنند.

در مکه خشکسالی و قحطی شد و خداوند به برکت رسول خدا صلی الله علیه و آله باران فرستاد. ولی

مشركان گفتند كه باران به خاطر بت ها بوده است! اين آيه نازل شد و آنان را رسوا كرد. (۱)

در اكثر تفاسير آمده است كه يكى از تدابير و مكر دشمنان، كويدن شخصيت پيامبر و استهزاي آيات الهى بوده است.

پيام ها:

۱- نعمت هاى را كه انسان از آن استفاده مى كند، گوشه اى از رحمت بى كران الهى است. «أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً»

۲- بعضى از انسان ها از نعمت هاى الهى سوء استفاده مى كند و به جاى شكر، مكر مى كند. «أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً ... إِذَا لَهُمْ مَكْرٌ»

۳- كسى كه مكر كند، به تدبير و مكر قهرآمیز الهى گرفتار مى شود. «إِذَا لَهُمْ مَكْرٌ ... اللَّهُ أَسْرَعُ مَكْرًا»

۴- كيفر الهى با جرم متناسب است. «لَهُمْ مَكْرٌ، اللَّهُ أَسْرَعُ مَكْرًا»

هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتَّى إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ لَئِنْ أَنْجَيْتَنَا مِنْ هَذِهِ لَنُكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ «۲۲»

او كسى است كه شما را در خشكى و دريا سير مى دهد، تا آنگاه كه در كشتى باشيد و بادى موافق، كشتى ها را به جريان در آورد و بدین وسيله خوشحال شوند، ناگهان تندبادى آيد و موج از هر سو سراغشان آيد و گمان برند كه در محاصره ي بلا گرفتارند، (در اين هنگام) خداوند را با اخلاص عقیده مى خوانند (و مى گویند): اگر ما را از اين خطر نجات دهی، قطعاً از شاكران خواهيم بود.

ص: ۵۵۵

آلوسی و مراغی در تفاسیر خود، آورده اند که شیعیان هنگام خطر، امامان خود را صدا می زنند، در حالی که مشرکان در وقت خطر خدا را صدا می کنند!! غافل از آنکه توسل به امام معصوم شهید که به گفته ی قرآن زنده است، با توسل به بت فرق دارد.

پیام ها:

۱- قوانین حاکم بر طبیعت، مخلوق و محکوم خداوند است. «هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ»

۲- کارهای انسان، به خدا هم نسبت داده می شود، چون قدرت از اوست. با آنکه سیر، عمل انسان است، «فَسَيِّرُوا فِي الْأَرْضِ»، اما می فرماید: «هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ»

۳- انسان هر چه هم پیشرفت کند، از گزند حوادث طبیعی در امان نیست. «جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ»

۴- مرفهان نپندارند که پیوسته در رفاه خواهند بود. «فَرِحُوا بِهَا، أُحِيطَ بِهِمْ»

۵- حوادث طبیعی، غرور و تکبر انسان را بر طرف ساخته، او را در برابر خداوند خاضع می سازد. «دَعَوْا اللَّهَ»

۶- هنگام خطر، فطرت انسان به یک مبدأ نجات متوجه می شود. «دَعَوْا اللَّهَ مُخْلِصِينَ»

۷- ایمان و اخلاص باید دائمی باشد، نه موسمی و به هنگام احساس خطر.

«أُحِيطَ بِهِمْ دَعَوْا اللَّهَ مُخْلِصِينَ»

۸- انسان در هنگامه ی خطر قول می دهد، ولی به رفاه که رسید غافل می شود.

«لَئِنْ أَنْجَيْتَنَا»

۹- ناسپاسی و کفران نعمت ها، یکی از زمینه های بروز سختی و عذاب است.

«لَئِنْ أَنْجَيْتَنَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ»

فَلَمَّا أَنْجَاهُمْ إِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا بَعَيْتُمْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَنُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿۲۳﴾

پس چون خداوند نجاتشان داد، در آن هنگام در زمین به ناحق سرکشی می کنند. ای مردم! همانا سرکشی شما فقط به زیان خودتان است. کامیابی زندگی دنیا (چند روزی بیش نیست)، سپس بازگشت شما به سوی ماست که شما را به عملکردتان آگاه خواهیم ساخت (و کیفر ستم هایتان را خواهیم داد).

نکته ها:

«بغی» به معنای طلب است. ظالم چون همیشه خواهانِ حقِ دیگران است، به او باغی می گویند. (۱)

پیام ها:

۱- انسان کافر بی وفا، عهدشکن و ناسپاس است. «فَلَمَّا أَنْجَاهُمْ، يَبْغُونَ» (در آیه ی قبل، وعده داد اگر نجات یابد شکر کند، ولی پس از نجات ناسپاسی می کند)

۲- ظلم به مردم، ظلم به خویش است، چون همه از یکدیگریم. (۲) «بَغْيُكُمْ عَلَيَّ أَنْفُسِكُمْ»

۳- کیفر ستم، هم در دنیاست هم در آخرت. «عَلَيَّ أَنْفُسِكُمْ، إِنِّي أَمْرُجِعُكُمْ»

۴- ظالمان، تنها در چند روزه ی دنیا کامیابی دارند که در برابر کیفر قیامت، ناچیز است. «مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

۵- ریشه ی ظلم ها، دنیاطلبی انسان است. «مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

۶- یاد قیامت، از عوامل بازدارنده ی گناه است. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ ... إِنِّي أَمْرُجِعُكُمْ»

۷- خداوند به همه ی کارهای انسان آگاه است و انسان نیز در قیامت از همه ی کارهای خود آگاه خواهد شد. «فَنَسَبْتُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»

ص: ۵۵۷

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). «بعضكم من بعض» آل عمران، ۱۹۵.

إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ لَبَأُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ أَهْلُهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا أَتَاهَا أَمْرُنَا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَن لَّمْ تَغْنَبِ بِالْأَنْسِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

همانا مثل زندگی دنیا همچون آبی است که از آسمان فرود آوردیم، پس گیاه زمین از آنچه مردم و چهارپایان می خورند با آن در آمیخت (و روئید)، تا آنکه زمین (از آن گیاهان) زینت بگرفت و اهل زمین پنداشتند که بر استفاده از آن همه ی نباتات توانایند. (ناگهان) فرمان (ویرانی ما) شبی یا روزی آمد، پس آن را چنان درو کردیم که گویی دیروز گیاهی وجود نداشته است. ما این گونه آیات خود را برای گروه اندیشمند تشریح می کنیم.

نکته ها:

آیه ی قبل، دنیا را متاعی ناچیز شمرد و این آیه با تمثیلی زیبا، آن را ترسیم می کند.

در برخی روایات، این آیه رمز ظهور حضرت مهدی علیه السلام به شمار آمده است که هرگاه زمین غرق در زرق، برق و مادیات شد، با امر الهی و انقلاب مکتبی همه چیز عوض می شود. (۱)

بهترین مثال ها آن است که از طبیعت گرفته شود و زمین و زمان آن را کهنه نسازد. «إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ»

پیام ها:

۱- مثال، از بهترین شیوه های تبلیغ و آموزش است. «إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

۲- در بهره گیری از مواهب مادی طبیعت، انسان و حیوان یکسانند، ولی ارزش انسان به بهره گیری از معنویات است. «يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ»

ص: ۵۵۸

۳- تناسب داشتن سبزه ها با نیازهای انسان و حیوانات، از الطاف الهی است.

﴿لَبَّاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ﴾

۴- زینت انسان، ایمان است (۱) و زینت زمین، گیاهان هستند. «أَزَيَّنْتُ»

۵- دنیا، انسان را فریب داده و به خیال و گمان وامی دارد. «ظَنَّ أَهْلَهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ»

۶- همان گونه که رویاندن گیاهان به دست خداست، (۲) خشکاندن و نابود کردن آن هم به دست اوست. «فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا»

۷- دنیا و جلوه های آن، در معرض انواع حوادث است. «إِزَيَّنْتُ ... حَصِيدًا»

۸- عمر انسان در دنیا همچون عمر سبزه ها و گلها کوتاه و گذراست. «مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ... كَأَنَّ لَمْ تَعْنِ بِالْأَمْسِ»

۹- قهر خدا گاه چنان شدید است که هیچ اثری را باقی نمی گذارد. «لَمْ تَعْنِ بِالْأَمْسِ»

۱۰- مثالهای قرآن، زمینه ی تفکر است، پس آنها را ساده نگیریم. «لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ»

۱۱- دل بستگی و مغرور شدن به دنیا، نشانه ی کوتاه فکری و مغرور نشدن، نشانه ی اندیشه و فکر است. «لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ»

﴿وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَىٰ دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ (۲۵)

و خداوند (مردم را) به سر منزل سلامت و سعادت (بهشت) می خواند و هر که را بخواهد، به راه راست هدایت می کند.

نکته ها:

﴿دَارِ السَّلَامِ﴾، یکی از نامهای بهشت است، زیرا در آنجا کینه ای در دلها نیست، تا جنگ و جدال و بهره کشی پیش بیاید. «وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ» (۳)

سلام، نام خداست و دارالسلام، یعنی جوار رحمت الهی و جایی که کلام و درودشان سلام

ص: ۵۵۹

۱- ۱). «حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ» حجرات، ۷.

۲- ۲). «إِنَّمَا تَزْعَوْنَ أَن نَحْنُ الزَّارِعُونَ» واقعه، ۶۴.

۳- ۳). اعراف، ۴۳.

است و از خداوند هم به آنان سلام می شود. «سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ» (۱)

در روایات، راه ولایت امیرالمؤمنین علیه السلام و رهبران معصوم آسمانی به عنوان بهترین نمونه ی راه مستقیم بیان شده است.

پیام ها:

۱- دعوت الهی، نشانه ی لطف خاصّ او بر بندگان است. «وَاللَّهُ يَدْعُوا»

۲- سلامتی دنیا گذراست، ولی سلامت آخرت، پایدار است. «دَارِ السَّلَامِ»

۳- صراط مستقیم، مایه ی آرامش است و علاوه بر آخرت، همین دنیا را هم برای انسان دارالسلام می سازد. «يَدْعُوا إِلَىٰ دَارِ السَّلَامِ»

۴- زندگی و جامعه ای سالم، خواستگاه خداوند است. «يَدْعُوا إِلَىٰ دَارِ السَّلَامِ»

۵- خداوند، هم دعوت می کند و هم راه نشان می دهد. «يَدْعُوا، يَهْدِي»

۶- دعوت الهی برای همه است، ولی هدایت ویژه، مخصوص کسانی است که او بخواهد و خواست خداوند هم متوقف است بر آگاه سازی خود فرد. «يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ»

۷- حرکت در صراط مستقیم، توفیق الهی می خواهد. یَهْدِي ... إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَ زِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ «۲۶»

برای آنان که نیکی کنند، پاداشی نیکوتر (از نظر کیفی) و افزون تر (از نظر کمی) خواهد بود و بر چهره ی آنان غبار ذلّت و خواری ننشیند، آنان اهل بهشتند و همیشه در آنجایند.

نکته ها:

«رهق» به معنای پوشاندن اجباری است و «قَتَرٌ» به معنای غبار، دود و خاکستر.

ص: ۵۶۰

اعطای پاداش زیادتر و مضاعف، با تعبیر «زِيَادَةٌ»، «ضِعْفٌ» و «اضْعَافٌ» مکرر در قرآن آمده است. از جمله: هر که نیکی کند پاداش ده برابر دارد، (۱) خداوند علاوه بر پاداش کامل از فضل خود به آنان عطا می کند، (۲) پاداش هفتصد برابر برای انفاق در راه خدا. (۳)

امام صادق علیه السلام می فرماید: هر چیز اندازه ای دارد، جز اشک که قطره ای از آن آتشها را خاموش کند.

سپس فرمود: کسی که اشکی برای خدا بریزد، چهره اش تیرگی و خواری نخواهد دید. «لَا يَزْهَقُ وَجُوهُهُمْ قَتْرٌ وَلَا ذَلَّةٌ» (۴)

در بعضی روایات مراد از «زِيَادَةٌ» را دنیا گرفته اند. (۵) و روایات بسیاری از اهل سنت، «زِيَادَةٌ» را ملاقات با خدا (والطاف او) دانسته است. (۶)

«أَحْسَنُوا»، دامنه ی نیکی، شامل عقیده ی نیک، عمل شایسته و گفتار خوب می شود.

پیام ها:

۱- دریافت الطاف الهی، مخصوص نیکوکاران است. «لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ»

۲- خداوند، هم پاداش عمل را می دهد و هم تشویق می کند. «الْحُسْنَىٰ وَ زِيَادَةٌ»

۳- پاداش نیکوکاران در قیامت، بهترین پاداش هاست. «لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ»

۴- آنان که به غیر خدا رو کنند عذری ندارند، چون خداوند هم دعوت می کند، «يَدْعُوا إِلَىٰ ذَارِ السَّلَامِ» هم راهنمایی می کند، «يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ» هم مزد می دهد، «الْحُسْنَىٰ» و هم اضافه می دهد. «زِيَادَةٌ» و هم اضافه اش بسیار مهم است. (۷)

۵- احسان و نیکی در دنیای زودگذر و فانی، زندگی در بهشت جاودان را بدنبال دارد. «أَحْسَنُوا ... هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ»

ص: ۵۶۱

۱- ۱. انعام، ۱۶۰.

۲- ۲. نساء، ۱۷۳.

۳- ۳. بقره، ۲۶۱.

۴- ۴. تفسیر نورالثقلین.

۵- ۵. تفسیر نورالثقلین.

۶- ۶. تفسیر درالمنثور.

۷- ۷. کلمه ی «زیاده» نکره آمده که نشانه ی عظمت است.

وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا وَتَزَهُقُهُمْ ذُلَّةً مَّا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطْعًا مِنَ اللَّيْلِ مُظْلِمًا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧﴾

و آنان که به دنبال کسب بدی ها رفتند، به قدر همان بدی ها مجازات دارند و غبار ذلت و خواری آنان را فرا می گیرد. از قهر خداوند، پناه دهنده ای ندارند، گویا چهره هایشان با پاره هایی از شب تیره پوشانده شده است.

آنان اهل دوزخند و در آن جاودانه اند.

نکته ها:

امام باقر علیه السلام فرمود: این آیه در مورد اهل بدعت و شبهات و شهوات است. (۱)

«لیلِ مُظْلَمٍ»، شبی است که از نور ماه هیچ خبری نیست که در هر ماه، یک شب چنین است. در مقابل «لیلِ مُقْمِرٍ» که مهتابش برای همه روشن است.

به قرینه ی آیاتی همچون: «وُجُوهُ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهِمْ غَبْرَةٌ. تَزَهُقُهُمْ قَتْرَةٌ. أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرَةُ الْفَجْرَةُ» (۲) و آیه ی «فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ» (۳)، می توان گفت که در این آیه، جمله ی «أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطْعًا مِنَ اللَّيْلِ»، نظر به کفّار دارد.

علاوه بر این که «السَّيِّئَاتِ» الف و لام استغراق دارد و همه ی بدی ها را شامل می شود که مهم ترین آنها کفر است.

پیام ها:

۱- انسان ها با اراده سراغ گناه می روند، نه به اجبار. «كَسَبُوا»

۲- رفتار خداوند با بدکاران، عادلانه است. «جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا»

۳- دنیا، سرای عمل و آخرت سرای پاداش است. وَالَّذِينَ كَسَبُوا ... جَزَاءُ

۴- تشویق باید بیش از تنبیه و مجازات باشد. درباره ی نیکان فرمود: «الْحُسْنَى وَ

ص: ۵۶۲

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). عبس، ۴۰-۴۲.

۳- ۳). آل عمران، ۱۰۶.

زِيَادَةٌ» و درباره ی بدکاران فرمود: «سَيِّئَةٌ بِمِثْلِهَا»

۵- روسیاهی مخصوص کفار است، نه مؤمنان گنهکار. «تَزَهَّطُهُمْ ذَلَّةٌ»

۶- در قیامت، هم مجازات و تنبیه است، هم تحقیر و روسیاهی. سَيِّئَةٌ بِمِثْلِهَا، أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ ...

۷- راه فرار و نجات و شفاعت به روی کافران بسته است. «مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ»

و يَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا مَكَانَكُمْ أَنْتُمْ وَ شُرَكَاءُكُمْ فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ وَ قَالَ شُرَكَاءُهُمْ مَا كُنْتُمْ إِلَّا نَا تَعْبُدُونَ «۲۸»

و روزی که همه را (در قیامت) گردهم آوریم، آنگاه به مشرکان می گوئیم: شما و شریکانی که برای خدا می پنداشتید در جای خود بمانید (تا به حسابتان رسیدگی شود)، پس میانشان جدایی می افکنیم و معبودها (به مشرکین) می گویند: شما (در حقیقت) ما رانمی پرستیدید، (بلکه در پی هوسها و اوهام خود بودید).

نکته ها:

در آیه قبل، سخن از این بود که برای مجرمان و کافران هیچ راه نجاتی نیست، و این آیه می گوید: حتی واسطه های خیالی هم به جای شفاعت، از آنان بیزاری می جویند.

پیام ها:

۱- قیامت و حوادث آن را فراموش نکنیم. «يَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا»

۲- قیامت مخصوص انسان ها نیست، بلکه همه ی معبودهای ساختگی نیز حاضر می شوند. «أَنْتُمْ وَ شُرَكَاءُكُمْ»

۳- قیامت، روز جدایی است. «فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ» (در قیامت برای بازجویی، میان انسان ها جدایی می افتد)

۴- در قیامت بت ها دارای شعور و نطق می شوند و معبودانشان را انکار و یا اظهار بی اطلاعی می کنند. «مَا كُنْتُمْ إِلَّا نَا تَعْبُدُونَ»

فَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ إِنْ كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لِغَافِلِينَ ﴿٢٩﴾

پس (معبودها به مشرکان گویند:) گواهی خدا میان ما و شما کافی است، به راستی ما از پرستش شما بی خبر بودیم.

نکته ها:

در آیه قبل، معبودها می گفتند که شما ما را عبادت نمی کردید. اینجا می گویند: ما از عبادت شما غافل بودیم. نتیجه اینکه: هر عبادتی که معبود از آن بی خبر باشد، عبادت نیست.

در قرآن، بارها به مسأله ی تنفر و براءتِ معبودها از مشرکان و عمل آنها اشاره شده است.

از جمله: آیه ی ۱۷ سوره فرقان و آیه ی ۶۳ سوره قصص.

پیام ها:

۱- بت ها در قیامت شعور و نطق پیدا می کنند. «فَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا»

هُنَالِكَ تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ مَّا أَسْلَفَتْ وَرُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقُّ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٣٠﴾

آنجا هر کس به آنچه از پیش فرستاده، آگاه می شود و به سوی خداوند سرپرست حقیقی خودشان برگردانده شوند و آنچه به افترا و دروغ خدا می پنداشتند، از پیش چشمشان محو شود.

پیام ها:

۱- قیامت، روز دریافت کارنامه ی آزمون دنیوی برای همه ی ما انسان هاست.

«تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ»

۲- حسابرسی در قیامت، برای همه ی انسان هاست. «تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ»

۳- سرچشمه ی هستی، او و پایان کار به سوی اوست. «رُدُّوا» (۱)

ص: ۵۶۴

۱- ۱). «رُدُّوا» در مواردی به کار می رود که آغاز نیز از آنجا سرچشمه گرفته باشد.

۴-مولای حقیقی، خدا و غیر او هر چه باشد پوچ است. «مَوْلَاهُمْ الْحَقُّ»

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣١﴾

بگو: چه کسی از آسمان و زمین شما را روزی می دهد؟ یا چه کسی مالک گوش و چشم هاست؟ و چه کسی زنده را از مرده و مرده را از زنده بیرون می آورد و چه کسی کار هستی را سامان می دهد؟ (در پاسخ) خواهند گفت: خدا. پس بگو: آیا از کیفر پرستش غیر خدا پروانمی کنید؟

نکته ها:

برای بیرون آوردن مرده از زنده و زنده از مرده که کار خداوند است، نمونه هایی گفته اند، از جمله: خروج انسان از نطفه و نطفه از انسان، جوجه از تخم و تخم از جوجه، گیاه از دانه و دانه از گیاه، فرزند صالح از پدر و مادر فاسد و فرزند فاسد از والدین شایسته.

از اینکه در آیه از میان تمام اعضای انسان، تنها نام چشم و گوش آمده است، شاید به خاطر آن باشد که در میان اعضای بدن، کار آمدترین قوا این دو عضو می باشد، زیرا ورود معلومات به ذهن از این دو راه است.

پیام ها:

۱- شیوه ی سؤال و واداشتن انسان ها به فکر و رجوع به فطرت، از وظایف مربیان آسمانی است. «قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ»

۲- خداوند، آسمان و زمین را در رزق و ارتزاق انسان دخالت داده است. «يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ»

۳- رزق دادن، آفریدن و اداره کردن، از سنت های دائمی الهی است. «يَرْزُقُكُمْ، يَمْلِكُ، يُخْرِجُ، يُدَبِّرُ» (فعل مضارع رمز استمرار است)

ص: ۵۶۵

۴- جهان آفرینش، پیوسته به تدبیر نیاز دارد و وحدت تدبیر، نشانه ی وحدت ربوبیت است. «مَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ»

۵- رزق ما، شنیدن و دیدن ما، زندگی و مرگ ما، همه به دست خداست و جز او کسی و چیزی در این زمینه ها توانایی و حاکمیت ندارد. «أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ ... فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ

۶- فکر در نعمت ها و قدرت الهی، از شیرین ترین، ملموس ترین، عمومی ترین، ساده ترین و عشق آفرین ترین راههای خداشناسی است. «قُلْ مَنْ يَزُوقُكُمْ ...

فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ

۷- مشرکان نیز در درون خود، خدا را آفریدگار هستی می دانند. «فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ»

۸- تنها عقیده کافی نیست، عمل هم لازم است. «فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ، فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ»

۹- شناخت و علم، زمینه ساز تقواست. «فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ، فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ»

فَذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ فَمَاذَا بَعَدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ فَأَنَّى تُصِرُّونَ «۳۲»

پس این چنین خداوند (قادر و یکتا)، به حق پروردگار شماست. و پس از حق، جز گمراهی چیست؟ پس چگونه (از حق) باز گردانده می شوید؟!

پیام ها:

۱- با وجود خدای حاکم، رازق، خالق و مدبر، (که در آیه قبل بود) مجالی برای پروردگاری غیر از او نیست. «فَذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ فَمَاذَا بَعَدَ الْحَقِّ»

۲- اعتقاد به ربوبیتی جز خداوند، باطل و گمراهی است. «فَمَاذَا بَعَدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ»

۳- میان حق و باطل راه دیگری نداریم، بلکه هرچه حق نبود، باطل است و بی طرفی و بی خطی مردود است. «فَمَاذَا بَعَدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ»

۴- انسان، فطرتی حقیقاً دارد. شیطان ها، اوهام و عوامل دیگر، او را به انحراف می کشانند. «تُصِرُّونَ»

كَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٣﴾

بدین سان حکم و سخن پروردگارت بر آنان که نافرمانی کردند محقق شد که آنان ایمان نمی آورند.

پیام ها:

۱- انسان، با انتخاب راه فسق، قهر الهی را برای خود قطعی می کند. حَقَّتْ ... عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا

۲- فسق و گناه، مانع گرایش به ایمان و زمینه ی کفر است. فَسَقُوا ... لَا يُؤْمِنُونَ □

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَبْدُوا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ قُلِ اللَّهُ يَبْدُوا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ فَأَنْتَى تُؤَفِّكُونَ ﴿٣٤﴾ □

بگو: آیا از معبودهایی که شما شریک خدا قرار داده اید، کسی هست که بتواند آفرینش را ایجاد و آغاز کند و سپس آن را بازگرداند؟ بگو: (فقط) خداوند، آفرینش را آغاز می کند و سپس باز می گرداند. پس چرا (از حق) بازگردانده می شوید؟! □

پیام ها:

۱- خداوند شیوه ی بحث و جدل با مشرکان را به پیامبرش می آموزد. «قُلْ»

۲- شریک خدا، جز ساخته ی اوهام بشری نیست. «شُرَكَائِكُمْ» □

۳- هستی حادث و پدیده است. «يَبْدُوا الْخَلْقَ»

۴- ملاک پرستش دو چیز است: یکی توانایی بر پدید آوردن و دیگری قدرتِ برپا کردن دوباره ی آن. يَبْدُوا ... ثُمَّ يُعِيدُهُ

۵- هستی به سوی مرگ و انقراض در حرکت است و سرانجام آن مرگ و نیستی است. يَبْدُوا ... ثُمَّ يُعِيدُهُ

۶- معاد و قیامت، همانند دنیا و جسمانی است. «ثُمَّ يُعِيدُهُ»

۷- شریک پنداری، نشانه ی بی خردی است. «فَأَنْتَى تُؤَفِّكُونَ» □

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمْ مَنْ لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يُهْدَىٰ لِمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿٣٥﴾

بگو: آیا از معبودهایی که شما شریک خدا قرار داده اید، کسی هست که به سوی حق هدایت کند؟ بگو: (فقط) خداوند به حق هدایت می کند. پس آیا کسی که به سوی حق هدایت می کند برای پیروی شایسته تر است، یا کسی که خود هدایت نمی شود مگر آنکه هدایتش کنند؟ شما را چه می شود؟ چگونه حکم می کنید؟!

نکته ها:

آیه ی قبل به مبدأ، معاد و خلقت هستی اشاره داشت و این آیه به نبوت، امامت و امر هدایت بشر اشاره می کند.

هدایت دو نوع است: یکی نشان دادن راه، دیگری رساندن به مقصد و مقصود. نوع اول، کبار انبیاست، «جَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا» (۱) اما هدایت به معنای دوم، خاص خداوند است. «إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَ لَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي» (۲)

«يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ» و «يَهْدِي لِلْحَقِّ»، هر دو به یک معناست. (۳)

طبق روایات متواتر از شیعه و اهل سنت، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «الحق مع علي و علي مع الحق»، همواره حق با علی علیه السلام است و علی علیه السلام با حق است. (۴)

پیام ها:

۱- ارشاد و هدایت، یکی از شئون خداوندی است. «قُلِ اللَّهُ يَهْدِي» (ملاک پرستش، توانایی برای هدایت کردن است)

۲- هدایت صحیح، به علم گسترده و مصون از خطا، قدرت، محبت و هدف نیازمند است. لذا جز خداوند و کسانی که او به عنوان راهنما تعیین کرده،

ص: ۵۶۸

۱- ۱. انبیاء، ۷۳.

۲- ۲. قصص، ۵۶.

۳- ۳. تفسیر المیزان.

۴- ۴. احقاق الحق، ج ۵، ص ۲۸ و ۶۳۵.

دیگران نمی توانند هادی باشند. بت ها و طاغوت ها چگونه می توانند هادی باشند؟ (۱) «قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ»

۳- کسی شایسته ی پیروی است که به حق راهنمایی می کند. «أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ»

۴- اصل نبوت، امامت و اطاعت از رهبری معصوم، یک اصل عقلی است. «فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ»

وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ» (۳۶)

وبیشتر آنان جز از گمان (بی پایه) پیروی نمی کنند. قطعاً گمان به هیچ وجه (انسان را) از حقیقت بی نیاز نمی کند، همانا خداوند به آنچه مردم انجام می دهند، آگاه است.

نکته ها:

آنچه دارای ارزش واقعی است، «علم» است. گمان قوی و اطمینان نیز اگر مبنای صحیح داشته باشد، ارزش دارد همچون گمانی که از ظاهر آیات و روایات، در شناخت حکم خدا (آن هم در مسائل فرعی) برای فقیه حاصل می شود. اما گمان در عقیده، اگر منشأ آن تقلید از نیاکان و تعصبات جاهلی باشد، بی ارزش است.

پیام ها:

۱- همیشه اکثریت، نشانه ی حقیقت نیست. «وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا»

۲- مخالفان انبیاء، منطقی ندارند. «إِلَّا ظَنًّا»

۳- شرک پایه ی علمی ندارد. هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ ... وَ مَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا

۴- در عقاید و بینشها باید سراغ علم رفت، نه گمان. «إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ»

ص: ۵۶۹

۱- ۱). ذات نایافته از هستی بخش کی تواند که شود هستی بخش

وَمَا كَانَ لِهَذَا الْقُرْآنِ أَنْ يُفْتَرَىٰ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٣٧﴾

و چنان نیست که این قرآن از سوی غیر خدا و به دروغ ساخته شده باشد، بلکه تصدیقی است برای کتب آسمانی پیشین و توضیحی از آن کتاب است. شکی در آن نیست که از سوی پروردگار جهانیان است.

پیام ها:

۱- جامعیت قرآن و محتوای آن به گونه ای است که افترا و انتساب آن به غیر خدا به آن نمی چسبد. «أَنْ يُفْتَرَىٰ»

۲- کتاب های آسمانی مؤید یکدیگرند. تفاوت در اجمال و تفصیل محتوای آنهاست. «تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ»

۳- قرآن وسیله ی رشد و تربیت است. «هَذَا الْقُرْآنُ ... مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَلَطْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣٨﴾

بلکه می گویند: قرآن را بافته (و به دروغ به خدا نسبت داده) است. بگو: اگر راست می گوید (که قرآن، سخن بشر است، نه کلام خدا)، پس سوره ای همانند آن بیاورید و هر که را غیر از خدا می توانید به یاری بخوانید؟

نکته ها:

قرآن چندین بار بر معجزه بودن کلام الهی و عجز جن و انس از آوردن مثل آن و به آوردن نظیر قرآن، یا حتی آیه ای همانند آن، تحدی و مبارزه طلبیده است، از جمله در آیه ۱۳ سوره ی هود. از طرفی با اینکه در طول قرن‌ها، میلیون ها مخالف برای تضعیف قرآن و شکست اسلام، فعالیت های بسیاری داشته و دارند، لیکن این ندای مبارزه خواهانه ی قرآن، تاکنون بی پاسخ مانده و تا قیامت بی جواب خواهد ماند.

چون سخن از تحدی قرآن است، به گوشه ای از امتیازات این معجزه ی جاودان الهی اشاره می شود:

۱. گنجاندن معارفی بلند در کلماتی کوتاه: مثلاً در مورد زن و مرد تعبیر می کند، «هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ» (۱) زنان لباس شما و شما لباس آنها هستید. برای بیان سستی قدرت های غیر الهی، آنها را به خانه ی عنکبوت تشبیه می کند. (۲) و یا اینکه از آفریدن یک پشه آنان را ناتوان می داند. «لَنْ يَخْلُقُوا ذَبَابًا» (۳)

۲. شیرینی کلام و نفوذ: هزار بار هم خوانده شود کهنه نمی شود، بلکه هر بار نکته ای به دست می آید.

۳. آهنگ و موسیقی کلام: طنین و آهنگ کلمات آن، مخصوص است و اگر آیه ای از قرآن در میان سخنان هر عرب زبان، یا در میان روایات باشد، مشخص است.

۴. جامعیت قرآن: از برهان تا مثل، از دنیا تا آخرت و نیز مسائل خانوادگی، حقوقی، سیاسی، نظامی، اخلاقی، تاریخی و... را در بردارد.

۵. واقعگرایی: محتوای آن مبتنی بر حدس و گمان نیست. حتی داستان هایش مستند و واقعی است.

۶. همه گیر و جهانی: مردم در هر سطح و هر کجا باشند، از آن بهره می برند و قرآن به صورت کتاب تخصصی نیست.

۷. ابدی: هر چه از عمر بشر و علوم می گذرد، اسرار بیشتری از قرآن کشف می شود.

۸. رشد فزاینده: با داشتن بیشترین دشمن و ضربات فراوان، بیشترین رشد را در طول عمر خود داشته است.

۹. معجزه ای در دست: این معجزه در دست همه است و از نوع سخن و کلمه است که در اختیار همه است.

۱۰. هم معجزه و هم کتاب دستور و قانون است.

ص: ۵۷۱

۱-۱. بقره، ۱۸۷.

۲-۲. عنکبوت، ۴۱.

۳-۳. حج، ۷۳.

۱۱. از فردی درس نخوانده و در منطقه ای محروم از سواد است.

۱۲. چیزی به آن افزوده یا از آن کاسته نشده است و مصون از تحریف است.

پیام ها:

۱- قرآن برای اثبات اعجاز خود، ساده ترین راه را مطرح می کند که دعوت از مردم برای آوردن سوره ای مثل آن است. «فَاتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ»

۲- نه تنها کل قرآن، بلکه حتی یک سوره از آن هم معجزه است. «بِسُورَةٍ»

۳- قرآن برای مبارزه طلبی، تخفیف هم داده و به آوردن یک سوره مثل قرآن هم قانع است. «بِسُورَةٍ»

۴- مبارزه طلبی قرآن، مخصوص زمان و مکان معینی نیست، تا قیامت، تا پایان عمر بشر و در همه جای زمین، این درخواست مطرح است. «وَ ادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ»

۵- مبارزه طلبی قرآن، مخصوص عوام نیست، بلکه همه ی حقوقدانان، ادیبان و نوابغ و... را به مبارزه می طلبد. «وَ ادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ»

۶- در این مبارزه طلبی، امکانات و نفرات خاصی را تعیین نکرده است. «وَ ادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ»

۷- در این مبارزه طلبی، تحریک هم کرده است. «إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ»

بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ ﴿٣٩﴾

بلکه (حق آن است که) چیزی را که به شناخت آن احاطه نداشتند دروغ پنداشتند، در حالی که سرانجام و حقیقت و باطن آن هنوز بر ایشان روشن نشده است. کسانی که پیش از آنان بودند نیز همین گونه تکذیب کردند. پس بنگر که سرانجام ستمگران چگونه است.

امام صادق علیه السلام فرمودند: از دو آیه ی قرآن دو درس بزرگ می آموزیم:

الف: تا علم نداریم، حرفی نزنیم. «أَلَمْ يُوَخِّدْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقَ الْكِتَابِ أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ» (۱)

ب: تا علم نداریم، حرفی را رد نکنیم. «بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ» همین آیه. (۲)

عبدالعظیم حسنی از امام جواد علیه السلام نقل می کند که حضرت علی علیه السلام فرمود: چهار نکته گفتیم که خداوند آیات آن را نازل کرده است:

۱. «المرء مخبوء تحت لسانه» شخصیت انسان در زیر زبانش پنهان است، آیه نازل شد:

«وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ» (۳) یعنی در گفتگو آنان را می شناسی.

۲. گفتیم: «مَنْ جَهِلَ شَيْئًا عَادَاهُ» هر کس چیزی را نداند، دشمنی با آن می کند، آیه نازل شد:

«بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا»

۳. گفتیم: «قیمه کل امرء ما یحسنه» ارزش هر کس به لیاقت و عملکرد اوست، آیه نازل شد:

«إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ» (۴) یعنی خداوند طالوت را به خاطر توانایی هایش برگزید.

۴. «القتل یقلّ القتل» کشتن ستمگر، جلو زیاد شدن قتل را می گیرد، آیه نازل شد: «وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ» (۵)

پیام ها:

۱- مخالفان، بدون احاطه ی علمی به قرآن، آن را رد کرده اند. «كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا»

۲- به خاطر ندانستن، چیزی را رد نکنیم. «كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا»

۳- دانستن کلی و اجمالی کم اثر است. آنچه سبب نورانیت می شود، «احاطه ی علمی» است. «لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ»

ص: ۵۷۳

۱- ۱. اعراف، ۱۶۹.

۲- ۲. تفسیر مجمع البیان.

۳- ۳. محمد، ۳۰.

٤-٤. بقره، ٢٤٧.

٥-٥. بقره ١٧٩؛ كافي، ج ١، ص ١٦٦.

۴- مخالفت با انبیا در طول تاریخ، اغلب بر اساس جهل بوده است. «كَذَّبَكَ الَّذِينَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ»

۵- آگاهی بر تاریخ و سرنوشت مخافان انبیا، لازم است. فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ ...

وَ مِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَ مِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهِ وَ رَبُّكَ أَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ ﴿٤٠﴾

وبعضی از آنان کسانی هستند که به قرآن ایمان می آورند و برخی کسانی که به آن ایمان نمی آورند و پروردگارت به فساد کنندگان داناتر است.

پیام ها:

۱- انسان دارای اختیار است، نه آنکه مجبور باشد. «مِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَ مِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهِ»

۲- رهبر نباید توقع داشته باشد که همه ی مردم به راه و آیین او ایمان آورند.

«وَ مِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهِ»

۳- بی ایمانی و فساد، ملازم یکدیگرند. هم گناه مانع ایمان است و هم بی ایمانی انگیزه ی فساد می شود. لا- يُؤْمِنُ بِهِ ... بِالْمُفْسِدِينَ

۴- انسان، زیر نظر پروردگار است. «رَبُّكَ أَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ»

وَ إِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ لِي عَمَلِي وَ لَكُمْ عَمَلُكُمْ أَنْتُمْ بَرِيئُونَ مِمَّا أَعْمَلُ وَ أَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٤١﴾

واگر تو را تکذیب کردند، پس بگو: عمل من برای من و عمل شما برای شما باشد. (و هر یک از ما و شما، جزای کار خود را خواهد دید.) شما از آنچه من انجام می دهم بیزارید و من نیز از آنچه شما انجام می دهید، بیزارم.

پیام ها:

۱- مردم را نمی توان به ایمان آوردن مجبور کرد. وظیفه ی پیامبران ارشاد و هدایت است، نه اجبار. وَ إِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ ...

۲- رهبر باید خود را برای تکذیب گروهی از مردم آماده کند. «وَإِنْ كَذَّبُوكَ»

۳- در مقابل تکذیب کنندگان احساس شکست نکنیم، چون پاداش هدایت و ارشاد را می‌بریم و مخالفان نیز به کیفر تکذیب و لجاجت خود می‌رسند ولی برنده‌ی این معامله ما هستیم. «لِيْ عَمَلِيْ وَ لَكُمْ عَمَلُكُمْ»

۴- پیامبر در برابر تکذیب کنندگان موضع‌گیری قاطعی داشت. «فَقُلْ لِيْ عَمَلِيْ وَ لَكُمْ عَمَلُكُمْ»

۵- سود و زیان هر کس تنها به خود او بر می‌گردد. «لِيْ عَمَلِيْ وَ لَكُمْ عَمَلُكُمْ»

۶- اسلام دین استدلال و اخلاق است، نه سازش با کفار. اگر حق را پذیرا نشدند، بیزاری خود را از رفتار و عقاید آنان اعلام کنیم. «أَنْتُمْ بَرِيْئُونَ، وَ أَنَا بَرِيْءٌ»

۷- رضای به کار دیگران، انسان را شریک در پاداش یا کیفر می‌کند. «أَنْتُمْ بَرِيْئُونَ، وَ أَنَا بَرِيْءٌ» (دلیل آنکه مزد هر کس مخصوص خود اوست، این است که من و شما هیچ یک به کار دیگری راضی نیستیم)

وَ مِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ أَ فَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَ لَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤٢﴾

(و چون قرآن بخوانی) گروهی از آنان (در ظاهر) به سخن تو گوش فرا می‌دهند، (اما گویی) کردند و هیچ نمی‌شنوند، آیا تو می‌توانی سخن خود را به گوش ناشنویان برسانی؛ هر چند اهل تعقل نباشند؟

پیام‌ها:

۱- همه‌ی شنوندگان، حسن نیت ندارند. گاهی لجوجان برای یافتن بهانه و دستاویز قراردادن، مکرراً گوش می‌دهند. مِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ ...

۲- بیمار دلی انسان گاهی به جایی می‌رسد که سخن پیامبر هم او را درمان نمی‌کند. أَ فَأَنْتَ ... تُسْمِعُ الصُّمَّ

۳- برای هدایت مردم، آمادگی پذیرش لازم است و تنها دلایل روشن و رهبر

لایق کافی نیست. «لَا يَعْقِلُونَ»

۴- شنیدن (مستقیم یا غیرمستقیم) مهم نیست، آنچه در هدایت مهم است، تعقل و پذیرش است. «يَسْتَمِعُونَ، لَا يَعْقِلُونَ»

و مِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ إِلَيْكَ أَفَأَنْتَ تَهْدِي الْعُمَىٰ وَلَوْ كَانُوا لَا يُبْصِرُونَ ﴿٤٣﴾

و گروهی از مردم کسانی اند که به تو نگاه می کنند، (امریا گویی هیچ نمی بینند). پس آیا تو می توانی نابینایان را هدایت کنی، هر چند (با چشم دل) نمی بینند؟

إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا وَلَكِنَّ النَّاسَ أَنْفُسُهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٤٤﴾

قطعاً خداوند هیچ ظلمی به مردم نمی کند، اما این خود مردمند که به خویشان ستم می کنند.

نکته ها:

گروهی در قیامت، کور محشور می شوند و این نتیجه ی کوردلی و فراموشی آیات الهی در دنیا است و چنین کسانی گویا کورند: وَ نَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَىٰ ... كَذَلِكَ أَتَتْكَ آيَاتُنَا فَنَسِيتَهَا وَ كَذَلِكَ الْيَوْمَ تُنْسَىٰ (۱)

امام هادی علیه السلام فرمود: هر کس گمان کند که خداوند بندگان را بر گناه مجبور و آنان را کیفر می کند، به خدا نسبت ظلم داده و این آیه (۴۴) را تکذیب کرده است. (۲)

پیام ها:

۱- هر نگاهی، بصیرت آور نیست و هر تماشایگری، جذب حقیقت نمی شود.

«يَنْظُرُ»

، لَا يُبْصِرُونَ»

۲- حتی پیامبران در کوردلان مؤثر نیستند. «أَفَأَنْتَ تَهْدِي الْعُمَىٰ»

۳- آنان که با نگاه، به حق نرسند، همچون کورانند. «يَنْظُرُ، لَا يُبْصِرُونَ»

ص: ۵۷۶

۴- خداوند، بهترین مکتب، کتاب و رهبر را برای هدایت مردم فرستاده است، اگر نپذیرند به خودشان ستم کرده اند. إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ ... أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

و يَوْمَ يَحْشُرُهُمْ كَأَنْ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ «۴۵»

و روزی که خداوند آنان را محشور و جمع می کند، گویا جز ساعتی از روز را (در دنیا یا برزخ) نمانده اند. آن روز یکدیگر را می شناسند. قطعاً آنان که دیدار خدا (معاد یا قیامت) را تکذیب کردند، زیان کار شدند و هرگز هدایت یافته نبوده اند.

نکته ها:

عظمت روز قیامت چنان است که زندگانی پیش از آن بسیار کوتاه جلوه می کند. این حقیقت در آیات دیگر هم مطرح شده است، از جمله:

* «لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحَاهَا» (۱) گویا در دنیا یا برزخ شبی بیشتر نبودند.

* «وَتَظُنُّونَ إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا» (۲) گمان می کنید جز مدت کمی قبل از قیامت نبوده اید.

* «إِنْ لَّبِثْتُمْ إِلَّا عَشْرًا» (۳) فکر می کنید جز ده روزی ساکن نبوده اید.

* «لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ» (۴) فکر می کنید روزی یا پاره ای از روز در دنیا یا برزخ بوده اید.

* «مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ» (۵) فکر می کنید یک ساعتی بیشتر نبوده اید.

کوتاهی عمر دنیا، یا به جهت زودگذری آن است، یا به خاطر بهره نگرفتن از زمان و فرصت، یا در مقایسه با عمر آخرت و یا بدان جهت که انسان ها در برزخ گویا در خوابند و پس از بیداری احساس می کنند که زمان اندک بوده است.

به هر حال هم متاع دنیا نسبت به آخرت قلیل است و هم زمانش، چنانکه گویا ساعتی بیش نبوده است.

ص: ۵۷۷

۱-۱. نازعات، ۴۶.

۲-۲. اسراء، ۵۲.

۳-۳. طه، ۱۰۳.

۴-۴. مؤمنون، ۱۱۲.

۵-۵. روم، ۵۴.

۱- زندگی دنیا، نسبت به روز رستاخیز بسیار اندک است. «سَاعَةٌ مِنَ النَّهَارِ»

۲- در قیامت، مردم یکدیگر را می شناسند. «يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ»

۳- زیانکاران واقعی آنانند که با تکذیب قیامت، از بهره های ابدی آخرت محرومند و تنها به لذات دنیوی قانعند. در حالی که مؤمنان، هم در دنیا از نعمت های الهی کامیابند، هم در آخرت نصیب دارند. «قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا»

وَ إِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ اللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ ﴿٤٦﴾

(ای پیامبر!) برخی از قهر و کيفری را که به کافران وعده می دهیم؛ یا (در حال حیات تو) نشانت می دهیم، یا تو را از دنیا می بریم (و پس از تو به کيفر می رسند، به هر حال) بازگشت آنان به سوی ماست، سپس خداوند بر آنچه انجام می دهند، گواه است.

نکته ها:

کيفر برخی از کافران، در جنگ های بدر، حنین، احزاب و فتح مکه بود، و پس از رحلت پیامبر صلی الله علیه و آله نیز دست خداوند برای کيفر باز است.

تأخیر عذاب مشرکان، دو مسئله را در پی داشت؛ یکی نگرانی پیامبر و دیگری بهانه گیری مشرکان که می گفتند: عذاب موعود کجاست؟ (که در دو آیه ی بعد خواهیم خواند) این آیه حکمت تأخیر عذاب را برای دلداداری پیامبر و مردم بیان می کند که بازگشت همه به سوی ماست و ما بر کارهای آنان گواهییم و مشرکان به بهانه گیری خود دلخوش نباشند.

حضرت علی علیه السلام فرمودند: «اتَّقُوا معاصی اللّٰه فی الخلوات فانّ الشاهد هو الحاکم» از نافرمانی خداوند در پنهانی و خلوت نیز پرهیز کنید، زیرا شاهد، خود حاکم است. (۱)

ص: ۵۷۸

پیام ها:

۱- خداوند به حساب کافران می رسد و کیفرشان می دهد، چه این زمان و چه زمان دیگر. پس مسلمانان از تأخیر قضای الهی نباید گرفتار یأس و نگرانی شوند. وَ إِمَّا نُرِيَنَّكَ ... أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِنَّا مَرْجِعُهُمْ

۲- وفات پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، در حکم خداوند نسبت به کیفر کافران تأثیری ندارد.

«أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ»

۳- بازگشت همه به سوی خداست و هیچ کس را توان فرار از دادگاه عدل الهی نیست. «فَالِئِنَّا مَرْجِعُهُمْ»

۴- خداوند گواه بر اعمال ماست. «اللَّهُ شَهِيدٌ»

وَ لِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ فَإِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَ هُمْ لَا يُظْلَمُونَ «۴۷»

برای هر امتی پیامبری است. پس هر گاه پیامبرشان بیاید، میان آنان به عدالت داوری می شود و ستمی به آنان روا نمی گردد.

وَ يَقُولُونَ مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ «۴۸»

کفار (از روی استهزا) می گویند: اگر راست می گویند، این وعده (عذاب) چه وقت است؟

نکته ها:

کفار بارها از روی استهزا، از انبیا می پرسیدند که اگر راست می گویند، زمان قهر خدا چه وقت است؟! این سؤال تحقیرآمیز، نوعی تقویت دل برای افرادی بود که تحت تأثیر آنها قرار می گرفتند، ولی مگر لازمه ی تحقق امری، دانستن زمان آن است؟!

سؤال: اگر هر قومی رسولی دارند، پس چرا رسالت قطع شده است؟

پاسخ: مراد از رسول، شخص پیامبر نیست، بلکه پیام و رسالت اوست، چه مستقیم و چه با

واسطه. و الا می بایست در هر منطقه ای پیامبری باشد!

حضور انبیا در میان مردم و قضاوت عادلانه، هم مربوط به دنیاست و هم ممکن است مربوط به آخرت باشد که در آیه ۶۹ سوره زمر نیز مطرح است.

امام باقر علیه السلام فرمود: پیامبران الهی، «یَقْضُونَ بِالْقِسْطِ»، به قسط و عدل حکم می کنند. (۱)

پیام ها:

۱- از سنت های الهی آن است که هیچ امتی بدون پیامبر نباشد. «لِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ»

۲- تاریخ دین، همراه با تاریخ انسانیت است. «لِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ» چنانکه در آیه ی دیگری می خوانیم: «وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ» (۲)

۳- قهر الهی «که در آیه قبل مطرح شد» بعد از اتمام حجت و آمدن پیامبران است.

«لِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ»

۴- گسترش قسط و عدل در جامعه، در سایه ی بعثت پیامبران است. «فَإِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ»

۵- در قیامت، هر گروهی با پیامبر خودشان حاضر می شوند، سپس میان آنان به عدالت داوری می شود. «فَإِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ...» (در آیه ی دیگر می فرماید: «وَجِيءَ بِالنَّبِيِّينَ وَالشُّهَدَاءِ وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ» (۳))

۶- انکار قیامت و وعده های الهی، روش کافران است. يَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ ...

قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي ضَرًّا وَلَا نَفْعًا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ إِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ «۴۹»

بگو: من (حتی) برای خودم جز آنچه خدا بخواهد، مالک زیان و سودی نیستم (تا چه رسد برای شما)، برای هر امتی اجل و سرآمدی معین است که هر گاه مدتشان فرا رسد، نه لحظه ای تأخیر دارند و نه پیشی می گیرند.

ص: ۵۸۰

۱- ۱. تفسیر صافی.

۲- ۲. فاطر، ۲۴.

۳- ۳. زمر، ۶۹.

در آیه ی قبل، برای هر اُمّتی «رسول» بود، در اینجا برای هر اُمّتی «أجل» است. شاید بتوان گفت: فرارسیدن زمان شقاوت یا سعادت هر قومی وابسته به پیروی از رسول یا بی اعتنایی به اوست.

سؤال: اگر هر اُمّتی اجلی دارد، پس اُمّت اسلام نیز باید اجل و پایانی داشته باشد؟

پاسخ: اُمّت به معنای گروه و جماعت است، نه مذهب. پس منافاتی با خاتمیت ندارد و دلیل بر لزوم تغییر مذهب در هر مدّت زمانی نیست.

پیام ها:

۱- هیچ کس حتّی انبیا، از پیش خود قدرتی و مالکیتی ندارد. «لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي»

۲- قدرت انبیا و اولیا، پرتوی از قدرت الهی است. (۱) «إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ»

۳- نشانه ی صداقت پیامبر صلی الله علیه و آله، گفتن «لا املك لنفسی نفعاً و لا ضرراً» است.

۴- تعیین زمان کیفر کفار، تنها به دست خداست. «مَتَى هَذَا الْوَعْدُ ... قُلْ لَا أَمْلِكُ ...»

۵- جامعه همچون افراد، اجل، سعادت و شقاوت، رشد و غیّ دارد. «لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ» (سرآمدن اجل ها، گاهی با هلاکت و نابودی است، گاهی با از دست دادن شوکت و عزّت)

۶- حکومت و قدرت دنیوی ابدی نیست، به آن مغرور نشویم. «لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ»

۷- مهلت دادن به اُمّت ها، از سنّت های الهی است. «لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ»

۸- مقدّرات اُمّت ها، بر اساس سنّت های الهی است و تقدیم و تأخیر ندارد. پس در مقدّرات الهی شتاب نکنیم. «فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ ...»

ص: ۵۸۱

□ (۱- ۱). متأسفانه در تفسیر مراغی برای ردّ توسّل، بحثی مفصّل شده و به جمله قل لا املك استناد شده و از جمله الا ما شاء الله غفلت شده است!!

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُهُ بَيَّاتًا أَوْ نَهَارًا مَاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ ﴿٥٠﴾

بگو: آیا اندیشیده اید، اگر عذاب خداوند شب یا روز به سراغ شما آید (چه می کنید؟) گناهکاران چه چیزی را از او به شتاب می خواهند (که می گویند):

﴿مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدُ﴾ عذاب خدا چه وقت است.

أَنْتُمْ إِذَا مَا وَقَعَ آمَنْتُمْ بِهِ آلآنَ وَقَدْ كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٥١﴾

آیا پس از آنکه (عذاب) نازل شد، به آن ایمان می آورید؟ حالا؟ در حالی که پیشتر خواستار زود آمدن عذاب بودید؟

نکته ها:

در حدیثی می خوانیم که مصداق عذاب در آیه، عذابی است که در آخر الزمان نصیب اهل قبله می شود. (۱)

پیام ها:

۱- قهر الهی، ناگهانی است و شب و روز در آن مطرح نیست. «بَيَّاتًا أَوْ نَهَارًا»

۲- خردمند، با احتمال عذاب باید احتیاط کند، نه شتاب. «مَاذَا يَسْتَعْجِلُ»

۳- به هنگام قهر خدا که مجرمان را غافلگیر می کند، «بَيَّاتًا أَوْ نَهَارًا» راه نجات بسته است. «مَاذَا يَسْتَعْجِلُ»

۴- ایمان آوردن هنگام خطر، اثری ندارد. آلآنَ ...

۵- مشرکان همواره خواهان تسریع در عذاب الهی بوده اند. «كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ»

ثُمَّ قِيلَ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٥٢﴾

ص: ۵۸۲

سپس به ستمگران گفته شود: عذاب همیشگی را بچشید. آیا جز به آنچه به دست آورده اید، کیفر داده می شوید؟

نکته ها:

مراد از عذاب در آیه ی قبل، کیفر الهی در دنیا بود و در این آیه، عذاب رستاخیز مطرح است، لذا فرمود: «ذُوقُوا» و نفرمود: «یذوقون».

پیام ها:

۱- مخالفان پیامبران، ظالمند. «ظَلَمُوا» (با توجه به آیات قبل)

۲- کیفر الهی، برای گروهی از مجرمان جاودانه است. «عَذَابَ الْخُلْدِ»

۳- کیفرهای اخروی، هم روحی است و هم جسمانی. قِيلَ ... ذُوقُوا

۴- کیفرها طبق عدل الهی است. «هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ»

۵- انسان در عمل نیک و بد آزاد است، نه مجبور. «تَكْسِبُونَ»

وَ يَسْتَنْبِئُونَكَ أَحَقُّ هُوَ قُلُّ إِي وَ رَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ وَ مَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ «۵۳»

و از تو خبر می گیرند که آیا آن (وعده ی مجازات الهی) حق است؟ بگو:

آری، سوگند به پروردگرم که آن حتمی است و شما نمی توانید (خدا را از انجام آن) عاجز کنید.

نکته ها:

این آیه، نظیر آیه ی ۸ سوره ی طور است: «إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ» قطعاً عذاب الهی واقع خواهد شد و هیچ مانعی جلوگیری آن نیست.

پیام ها:

۱- وعده های الهی قطعی و حتمی است. «إِي وَ رَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ» (سوگند، کلمه ی آن، حرف لام در «لحَقٌّ» نشانه ی تأکید است)

۲- رهبر باید از مردم رفع تردید و ابهام کند. «قُلُّ»

۳- در برابر تردیدها باید با قاطعیت سخن گفت. «إِی وَ رَبِّی»

۴- گاهی سوگند برای رفع تردید و تزلزل مردم لازم است. «إِی وَ رَبِّی إِنَّهُ لَحَقُّ»

۵- در نظام هستی، هیچ قدرتی مانع اراده ی الهی نیست. «مَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ»

وَ لَوْ أَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِی الْأَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهِ وَ أَسْرُوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوْا الْعَذَابَ وَ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَ هُمْ لَا يُظْلَمُونَ «۵۴»

اگر برای هر کس که ستم کرده، آنچه در زمین است می بود، قطعاً همه ی آن را (برای نجات از قهر الهی و باز خرید خود) می داد. آنان با دیدن عذاب، پشیمانی خود را پنهان می کنند (تا شماتت نشوند) و میانشان به عدالت داوری می شود و بر آنان ستم نرود.

نکته ها:

فدیه دادن برای نجات از عذاب، در آیات دیگر هم مطرح شده است. از جمله آیه ی «مَا فِی الْأَرْضِ جَمِيعًا وَ مِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدُوا بِهِ» (۱) حتی اگر دو برابر آنچه در زمین است بدهند، از عذاب خدا نجات نمی یابند.

همچنین در سوره ی معارج می فرماید: مجرم دوست دارد آن روز، همه ی فرزندان، همسر، برادر و فامیل و آنچه را در زمین است فدیه دهد تا نجات یابد، اما پذیرفته نمی شود. (۲)

پیام ها:

۱- در قیامت، برای مجرم راه نجاتی نیست و کسی یا مالی فدای دیگری نمی شود. وَ لَوْ ...

۲- حَبِّ نَفْسٍ، قوی ترین غریزه در انسان است. زیرا حاضر است همه ی هستی را برای نجات خود فدا کند. «مَا فِی الْأَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهِ»

۳- مجرمان برای آنکه گرفتار شماتت نشوند، پشیمانی خود را در دل پنهان نگاه

ص: ۵۸۴

۱- ۱. رعد، ۱۸ و زمر، ۴۷.

۲- ۲. معارج، ۱۱-۱۵.

می دارند. (۱) «أَسْرُوا النَّدَامَةَ»

۴- در قیامت، برخی پشیمانی خود را با گفتنِ ای کاش... آشکار می کنند، برخی دست خود را می گزند و برخی هم با سکوت و کتمان آن را پنهان می کنند.

«أَسْرُوا النَّدَامَةَ»

۵- رهبران شرک، در قیامت پشیمانی خود را پنهان می کنند تا از زیردستان خجالت نکشند. (۲) «أَسْرُوا النَّدَامَةَ»

۶- در دادگاه عدل الهی، نه قدرت کارساز است، «مَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ» و نه ثروت. «مَا فِي الْأَرْضِ ...»

۷- در دنیا ممکن است به خاطر اشتباه قاضی به کسی ستم شود، اما در قیامت خطایی نیست و به کسی ستمی نمی شود. «قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَ هُمْ لَا يُظْلَمُونَ»

۸- در مجازات ظالم هم به عدالت رفتار کنیم. «ظَلَمْتَ، لَا يُظْلَمُونَ»

«أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَلَا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ» (۵۵)

آگاه باشید! آنچه در آسمان ها و زمین است، قطعاً از آن خداست. آگاه باشید که وعده ی خدا حتمی و راست است، لیکن بیشترشان نمی دانند.

هُوَ يَحْيِي وَ يُمِيتُ وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ» (۵۶)

اوست که زنده می کند و می میراند و به سوی او باز گردانده می شوید.

پیام ها:

۱- دانستن کافی نیست، تذکر و توجه به دانسته ها و باورها مهم است. «أَلَا»

۲- چون مالک همه ی هستی خداست، کفار از خود چیزی ندارند که برای نجات خویش فدیة بدهند. (با توجه به آیه قبل)

ص: ۵۸۵

۱-۱. تفسیر صافی.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

۳- مالکیت او بر هستی، نشانه‌ی توانمندی او بر تحقق وعده هاست. **لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ ... اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ**

۴- همان کسی که هستی از اوست، می‌تواند زنده کند و بمیراند. **لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ ... يُحْيِي وَيُمِيتُ**

۵- حیات و مرگ و سرانجام کار همه به دست خدا و به سوی اوست. **«يُحْيِي وَيُمِيتُ وَ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ»**

يَا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ شِفَاءٌ لِّمَا فِي الصُّدُوْرِ وَ هُدًى وَ رَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِيْنَ ﴿٥٧﴾

ای مردم! همانا از سوی پروردگارتان پند و اندرز برای شما آمد که مایه‌ی شفا برای آنچه در سینه‌های شماست و هدایت و رحمتی برای مؤمنان است.

نکته‌ها:

«مَوْعِظَةٌ»، بازداشتن آمیخته با هشدار و انذار است. (۱)

«شِفَاءٌ لِّمَا فِي الصُّدُوْرِ»، یعنی مایه‌ی پاکی روح و قلب از آفات روحی است. زیرا امراض روحی سخت‌تر از امراض جسمی است و هنر قرآن نیز در همین شفا بخشی به امراض روحی است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: اذا التبتت عليكم الفتن كالمظلّم فعليكم بالقرآن فانه شافع مشفع... در هجوم فتنه‌های تیره و وحشتناک، به قرآن پناه برید که هم موعظه است، هم شفا، هم نور و هم رحمت. (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: «شفاء لما في الصدور من الامراض الخواطر و مشبهات الامور» قرآن، برای تمام امراض روحی و شبهات و افکار شفاست. (۳)

گویا آیه اشاره به مراحل چهارگانه‌ی تربیت و تکامل دارد، یعنی:

الف: مرحله‌ی موعظه، نسبت به کارهای ظاهری. «مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ»

ص: ۵۸۶

۱- ۱). مفردات راغب.

۲- ۲). بحار، ج ۹۲، ص ۱۷.

۳- ۳). تفسیر نورالثقلین.

ب:مرحله ی پاکسازی روح از رذایل. «شِفَاءٌ لِّمَا فِي الصُّدُورِ»

ج:مرحله ی راهیابی به سوی مقصود. «هُدًى»

د:مرحله ی دریافت رحمت الهی. «رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ»

پیام ها:

۱- نزول کتاب که شامل موعظه و شفابخشی و هدایت و رحمت باشد، از شئون ربوبیت الهی است. «مِنْ رَبُّكُمْ»

۲- قرآن، شفای هر دردی است. درمان دردها را باید از مکتب قرآن گرفت، نه مکاتب شرق و غرب. «شِفَاءٌ لِّمَا فِي الصُّدُورِ»

۳- قرآن برای همه ی مردم موعظه است، ولی تنها گروه حقّ پذیر، مشمول هدایت و رحمت الهی می شوند. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ ... هُدًى وَ رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ»

قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَ بِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ (۵۸)

بگو: (مؤمنان) تنها به فضل و رحمت خداوند شاد شوند، (نه به مال و مقام)، که آن بهتر از هر چیزی است که می اندوزند.

نکته ها:

با توجه به شفا، موعظه و رحمت بودن قرآن که در آیه ی قبل بود، ظاهر این آیه آن است که مراد از فضل و رحمت، همان تمیّز به قرآن باشد. به فرموده ی حضرت علی علیه السلام: روز قیامت ندا می دهند که هر کشاورزی گرفتار آفتی می شود، جز آنان که در مزرعه ی قرآن کشتند، پس در زمین قرآن کشت کنید. «فكونوا من حرثه القرآن» (۱)

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «مِنْ هَدَاهِ اللَّهُ لِلْإِسْلَامِ وَعَلَّمَهُ الْقُرْآنَ ثُمَّ شَكَى الْفَاقَةَ كَتَبَ اللَّهُ الْفَاقَةَ بَيْنَ عَيْنَيْهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ» هر کس را که خداوند به نعمت اسلام و فهم قرآن مفتخر ساخت ولی او احساس بدبختی کند واقعاً بدبخت است و تا روز قیامت مهر بدبختی بر پیشانی او زده

ص: ۵۸۷

می شود. سپس این آیه را تلاوت نمود. (۱)

و در روایت دیگری فرمودند: به سراغ قرآن بروید تا زندگی تان زندگی سعیدان و مرگتان مرگ شهیدان باشد و از حسرت روز قیامت نجات یابید، چرا که قرآن، کلام خداوند رحمن و مانع و امانی از شرّ شیطان و سبب برتری و سنگینی میزان است.

(۲)

در روایات، فضل و رحمت، به نبوت و امامت تفسیر شده است. (۳) چنانکه فضل به نعمت های عامّ الهی و رحمت به نعمت های خاصّ خداوند تفسیر شده است. (۴)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: اهل ایمان بدانند که نعمت دین از همه ی اموال کافران بهتر است و باید بدان شاد باشند.

(۵)

پیام ها:

۱- به قانونی همچون قرآن که شفا، موعظه، هدایت و رحمت است افتخار کنیم که از همه ی قوانین بشری برتر است. «فَلْيَفْرَحُوا»

۲- به نعمت ولایت شاد باشیم، نه به مال و مقام. «فَلْيَفْرَحُوا»

۳- نعمت ها را از فضل الهی بدانیم، نه از خود تا شادی ما رنگ الهی بیابد و سبب فخر فروشی و تکبر نگردد. (۶) «بِفَضْلِ اللَّهِ ...

فَلْيَفْرَحُوا

۴- تنها نعمتی که برخوردار از آن باید سبب شادمانی باشد، قرآن است.

بِفَضْلِ اللَّهِ وَ بَرَحْمَتِهِ ... فَلْيَفْرَحُوا (تقدم «بِفَضْلِ اللَّهِ وَ بَرَحْمَتِهِ» نشانه ی انحصار است)

۵- نعمت های مادی، گاهی سبب فتنه و فساد شده و زود گذر است، ولی نعمت های معنوی، پایدار و سبب رشد است. «خَيْرٌ مِمَّا

يَجْمَعُونَ»

۶- نعمت های معنوی، برتر از تمام نعمت های مادی است. «خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ» (کسی که بهره ای از قرآن دارد، نباید از

تنگدستی خود و دارایی دیگران اندوهناک باشد).

ص: ۵۸۸

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. بحار، ج ۸۹، ص ۱۹.

۳-۳. تفسیر نورالثقلین.

۴-۴. تفسیر المیزان.

۵-۵. تفسیر صافی.

۶-۶. تفسیر کبیر فخر رازی.

قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًا قُلْ أَللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ أَمْ عَلَى اللَّهِ تَفْتَرُونَ ﴿٥٩﴾

بگو: آیا دیدید هر رزقی که خداوند برای شما نازل کرده است، (از پیش خود) بعضی را حرام و بعضی را حلال قرار دادید؟ بگو: آیا خداوند به شما اجازه داده یا بر خداوند دروغ می‌بندید؟

نکته ها:

نمونه هایی از تحریم های بی دلیل مشرکان، در آیه ی ۱۰۳ سوره مائده بیان شده است:

﴿مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيَّةٍ وَلَا حَامٍ﴾ آنان سهمی از کشاورزی خود را برای بت ها و بتکده ها قرار داده و بر خود حرام می کردند و یا آنچه را در شکم حیوانات بود، برای مردها حلال و برای زنان حرام می دانستند؛ «وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هَذِهِ الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِدُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَيْنَا أَنْزَلْنَا» (۱)

اما قرآن همه ی اینها را افترا بر خداوند و ناروا می‌داند. «عَلَى اللَّهِ تَفْتَرُونَ»

پیام ها:

۱- قانون اصلی و کلی در خوردنی ها حلال بودن است، مگر آنکه حرمت آن از طریق وحی ثابت شود. «مَا أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ»

۲- رزق، از سوی خدا نازل می‌شود. «أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ»

۳- در احکام شرع نباید از شارع جلو افتاد، چنانکه حرام خدا را نمی‌توان حلال کرد، حلال ها را هم نمی‌توان حرام شمرد. «فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًا»

۴- تشریح و قانونگذاری، مخصوص خداوند است. «أَللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ»

۵- کسانی که «ولایت تشریحی» دارند، با اذن الهی می‌توانند چیزهایی را حلال یا حرام کنند. «أَللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ»

۶- وضع قانون بدعت آمیز و آن را به خدا نسبت دادن، جرم است. «فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا»

ص: ۵۸۹

۷-قرآن، عادات و رسوم غلطی را که ریشه در وحی و اذن خدا ندارد، محکوم می کند. «عَلَى اللَّهِ تَفْتَرُونَ»

وَمَا ظُنُّ الَّذِينَ يُفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكُذِبَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ» (۶۰)

کسانی که به خدا دروغ می بندند، (درباره ی مجازات) روز قیامت چه گمانی دارند؟ همانا خداوند دارای بخشش و احسان بر مردم است، ولی بیشترشان سپاسگزاری نمی کنند.

نکته ها:

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله از مردی که ثروت و امکانات داشت، ولی ژولیده می زیست انتقاد کرد که چرا به خود نمی رسد و فرمود: نعمت الهی را نمایان کن که خداوند دوست دارد آثار نعمت به بنده اش به زیباترین شکل دیده شود. «فان الله يحب ان يرى اثره على عبده حسناً» (۱)

در بهره مندی از نعمت های الهی، نه افراط باید کرد، نه تفریط. نه غرق شدن در شهوت ها و مادیات، نه پرهیز از نعمت ها و محروم کردن خود از کامیابی های حلال. «إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ»

پیام ها:

۱- افترا بستن به خداوند، مجازات دارد. نباید به مهلت دادن خدا در دنیا مغرور شویم و از دادگاه قیامت غفلت کنیم. وَمَا ظُنُّ الَّذِينَ ...

۲- تحریم نعمت های حلال الهی، هم محرومیت دنیوی دارد، هم شرمندگی و عقوبت در قیامت. مَا ظُنُّ الَّذِينَ يُفْتَرُونَ ... يَوْمَ الْقِيَامَةِ

۳- نعمت ها، فضل خداست نه طلب ما، پس باید سپاسگذار باشیم. «اللَّهُ لَذُو

۴- تحریم حلال های الهی، نوعی ناسپاسی است. «لَا يَشْكُرُونَ»

وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَلَا أَضْعَفُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ «۶۱»

و(تو) در هیچ حال (و اندیشه ای) نیستی و هیچ بخشی از قرآن را نمی خوانی و(شما مردم) هیچ عملی را انجام نمی دهید، مگر هنگامی که وارد آن (کار) می شوید، ما بر شما گواهم و هیچ چیزی در زمین و آسمان از پروردگار مخفی نمی ماند، حتی به اندازه سنگینی ذره ای و نه کوچکتر از آن و نه بزرگتر، جز آنکه در کتاب روشن ثبت است.

نکته ها:

«كِتَابٍ مُبِينٍ»، لوح محفوظ یا علم وسیع خداوند به همه ی موجودات هستی است که هم اعمال انسان را شامل می شود و هم اشیای کوچک و بزرگ را در زمین و آسمان.

امام صادق علیه السلام فرمود: هرگاه پیامبر این آیه را می خواند، به شدت می گریست. (۱)

پیام ها:

۱- همه ی کارهای پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مهم است، چون الگو و اسوه است. (تعبیر به شأن، نشانه ی مهم بودن کار است) «مَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ»

۲- حتی رسول خدا صلی الله علیه و آله هم زیر نظر است. «وَمَا تَكُونُ ... إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا»

۳- خداوند، هم شاهد بر افکار بشر، «شَأْنٍ» هم بر گفتار «تَتْلُوا» و هم بر کردار اوست. «لَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا»

ص: ۵۹۱

۴- تلاوت قرآن، در ردیف مقام رسالت و همه ی اعمال مردم قرار دارد. (در این آیه، گواه و شاهد بودن خدا بر سه چیز مطرح شده: همه ی امور پیامبر، همه ی کارهای مردم و تلاوت قرآن، و این تعبیر نشانه ی اهمیّت تلاوت قرآن است)

۵- جهان محضر خدا و او شاهد بر اعمال ماست، پس مهلتی که به ما می دهد، نشان غفلت یا عدم احاطه ی او نیست. «كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا»

۶- هم خدا و هم فرشتگان شاهد بر اعمال بشرند. «كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا»

۷- توجّه به حضور خداوند، موجب شرم و حیا از او می شود. «شُهُودًا»

۸- علم خداوند به دور و نزدیک، کوچک و بزرگ، ظاهر و باطن، یکسان است.

«مَثَقَالَ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ، فِي السَّمَاءِ، اصْغَرَ، الْأَكْبَرِ»

«أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» (۶۲)

آگاه باشید که قطعاً بر اولیای خدا، نه ترسی است و نه اندوهگین می شوند.

«الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ» (۶۳)

آنان که ایمان آورده اند و شیوه ی آنان پرهیزکاری است.

نکته ها:

این آیات ویژگی های اولیای خدا را بازگو می کند. شعار آنان این است: «إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا...» (۱) و نتیجه ی این خوف، تقواست و ثمره ی تقوا: «لَا يَحْزَنُهُمُ الْفَرَعُ الْأَكْبَرُ» (۲)

این عدم خوف اولیای خدا، هم در دنیاست و هم در آخرت. «لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ»

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: اولیای خدا سکوتشان ذکر است، نگاهشان عبرت، سخنانشان حکمت و حرکتشان در جامعه، مایه ی برکت است. (۳)

علی علیه السلام فرمود: خداوند ولیّ خود را میان مردم پنهان کرده است، پس هرگز مسلمانی را تحقیر نکنید، شاید او از اولیای خدا باشد،

«إِنَّ اللَّهَ اخْفَىٰ وَلِيَّهُ فِي عِبَادِهِ فَلَا تُسْخِرُونَ عَبْدًا مِنْ»

١-١. انسان، ١٠.

٢-٢. انبياء، ١٠٣.

٣-٣. تفسير صافى.

پیام ها:

۱- کسی که ولی خدا باشد، خدا هم ولی اوست. ﴿۲﴾ «إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ»

۲- کسی که خوف الهی داشته باشد، خوف دیگری نخواهد داشت. «إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ» (آن را که حساب پاک است، از محاسبه چه باک است)

۳- اولیای خدا، آینده ای روشن وبدون بیم واندوه دارند. «إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»

۴- ایمان و تقوا، خصلت ریشه دار اولیای خداست. «آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ»

۵- ایمان و تقوای دائمی، هم سبب رفع نگرانی است و هم انسان را از اولیای خدا قرار می دهد. «إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ ... آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ»

لَهُمُ الْبُشْرَىٰ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ فِي الْآخِرَةِ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿۶۴﴾

برای آنان (اولیای خدا) در زندگی دنیا و آخرت بشارت است. تبدیل و تغییری در سخنان (و وعده های) الهی نیست و آن همان رستگاری بزرگ است.

نکته ها:

بشارت اهل ایمان و تقوا، در دنیا از طریق خواب ها و رؤیاهای صادقه، الهامات الهی، نزول آرامش و سکینه، خشتی شدن توطئه ها، مستجاب شدن دعاها و دیدار معصومین به هنگام مرگ است و در آخرت نیز دریافت نعمت های الهی است.

همچنان که رسول خدا صلی الله علیه و آله به مناسبت این آیه فرمود: بشارت دنیوی همان خواب های

ص: ۵۹۳

(۱-۱). تفسیر نورالثقلین.

(۲-۲). آیات ۲۵۷ بقره «اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا»، ۶۸ آل عمران «وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ» و ۱۹ جاثیه «وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ»

خوبی است که در آن مژده است و بشارت اخروی بشارتی است که لحظه‌ی مرگ به او داده می‌شود که تو و کسانی که تو را به سوی قبر حمل می‌کنند، آمرزیده می‌شوید. (۱) و در روایتی امام باقر علیه السلام به ابو حمزه ثمالی فرمود: لحظه‌ی مرگ، محمد و علی علیهما السلام نزد مؤمن حاضر شده و می‌فرمایند: به سوی ما بیا که آینده‌ی تو بهتر از گذشته است و روح تو به روح خداوند ملحق می‌شود. (۲)

بشارت‌های خداوند به اولیایش در دنیا، در آیات دیگر قرآن آمده است که نشان می‌دهد اولیای خدا در همین دنیا نیز فائز و برنده‌اند، زیرا:

۱. آرامش دارند. «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (۳)

۲. توکل دارند. «فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ» (۴)

۳. امداد غیبی می‌شوند. «وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا» (۵)

۴. همواره پیروز هستند. «إِخْدَى الْحُسَيْنِ» (۶)

۵. بینش و نور دارند. «يَجْعَلُ لَكُمْ فُوقَنَا» (۷)

۶. در بن بست قرار نمی‌گیرند. «يَجْعَلُ لَهُ مَخْرَجًا» (۸)

۷. کارشان را بیهوده نمی‌بینند. «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ» (۹)

۸. از ملامت‌ها نمی‌ترسند. «لَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ» (۱۰)

۹. از مردم نمی‌ترسند. «إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا» (۱۱)

۱۰. از طاغوت نمی‌ترسند. «فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ» (۱۲)

۱۱. گرفتار حیرت نیستند. «يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ» (۱۳)

۱۲. محبوبیت دارند. «سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا» (۱۴)

۱۳. کارهای فانی خود را با رنگ الهی جاودانه می‌کنند. «صَبَّغَهُ اللَّهُ» (۱۵)

ص: ۵۹۴

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

- ٣-٣. رعد، ٢٨.
- ٤-٤. آل عمران، ١٢٢.
- ٥-٥. احزاب، ٩.
- ٦-٦. توبه، ٥٢.
- ٧-٧. انفال، ٢٩.
- ٨-٨. طلاق، ٢.
- ٩-٩. زلزال، ٧.
- ١٠-١٠. مائده، ٥٤.
- ١١-١١. آل عمران، ١٧٣.
- ١٢-١٢. طه، ٧٢.
- ١٣-١٣. يونس، ٩.
- ١٤-١٤. مريم، ٩٦.
- ١٥-١٥. بقره، ١٣٨.

۱- تنها اولیای خدا، هم دنیا دارند، هم آخرت. لَهُمُ الْبُشْرَى فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ... وَ فِي الْآخِرَةِ

۲- وعده های الهی قطعی و حتمی است. لَهُمُ الْبُشْرَى ... لَا تَبْدِيلَ ...

۳- رستگاری بزرگ برای کسانی است که همواره ایمان و تقوا داشته اند. آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ ... الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

وَ لَا يَحْزُنُكَ قَوْلُهُمْ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعاً هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۶۵)

گفتار مخالفان، تو را غمگین نسازد. زیرا عزت، به تمامی از آن خداوند است و او شنوا و داناست.

نکته ها:

کفار به پیامبر نسبت شاعر، کاهن، ساحر و مجنون می دادند، علاوه بر اینها، گاهی می گفتند:

او بر ما امتیازی ندارد، بلکه انسانی مثل ماست. «إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا» (۱)، گاهی می گفتند:

حرف های او را گروهی ساخته و پرداخته و به او القا می کنند. «أَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ» (۲)، گاهی می گفتند: ما نیز اگر بخواهیم مثل قرآن را می آوریم. «لَوْ نَشَاءُ لَفُلقْنَا مِثْلَ هَذَا» (۳) و گاهی می گفتند: حرف های او داستان های پیشینیان است. «الْأَسَاطِيرُ الْأُولَى» (۴)

و درباره ی پیروان او نیز می گفتند: آنان افراد فرومایه ای هستند. «مَا تَرَاكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَادُوا أَنْ يُكْفِرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ فَهُمْ يَكْفِرُونَ» (۵) ولی اراده ی خداوند بر این است که در برابر آن همه تحقیر، پیامبر و مؤمنان عزیز باشند.

«عزت» به معنای نفوذناپذیری است. هم خداوند چنین است، هم پیامبر، هم مؤمنان، «وَ لِلَّهِ الْعِزَّةُ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ» (۶) و هم مکتب. «وَ إِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ» (۷)

ص: ۵۹۵

۱-۱. ابراهیم، ۱۰.

۲-۲. فرقان، ۴.

۳-۳. انفال، ۳۱.

۴-۴. نحل، ۲۴.

۵-۵. هود، ۲۷.

۶-۶. منافقون، ۸.

۷-۷. فصلت، ۴۱.

پیام ها:

۱- هدف تبلیغات دشمن، تحقیر دین و امت اسلامی است، ولی خداوند پیامبر را دلداری داده و کفار را به این هدف نمی‌رساند. «لَا يَخْزُنُكَ قَوْلُهُمْ»

۲- مؤمن نباید تحت تأثیر تبلیغات مسموم کفار قرار گیرد و احساس ضعف کند.

«لَا يَخْزُنُكَ قَوْلُهُمْ»

۳- خداوند پشتیبان اولیای خویش است و پیروزی مکتب و پیامبران را تضمین کرده است. (۱) «لَا يَخْزُنُكَ قَوْلُهُمْ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ»

۴- عزت، به دست خداست و با گفته های این و آن نمی‌شکند. «إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ»

أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مِنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ شُرَكَاءَ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ «۶۶»

آگاه باشید! همانا هر کس در آسمان ها و هر که در زمین است، از آن خداست و کسانی که به جای خدا شریکانی را می‌خوانند، (از آنها نیز) پیروی نمی‌کنند، بلکه جز گمان خود چیز دیگری را پیروی نمی‌کنند و آنان جز دروغگویانی بیش نیستند.

نکته ها:

ممکن است جمله ی وَمَا يَتَّبِعُ... سؤال باشد و «إِنْ يَتَّبِعُونَ» جواب آن. یعنی: آنان که خدا را رها کردند و به سراغ شریکان خیالی می‌روند، از چه پیروی می‌کنند؟ آنان جز از گمان، از چیزی پیروی نمی‌کنند! شاید هم حرفِ «مَا»، عطف به «مَنْ» باشد، یعنی حتی آنچه را مشرکان شریک خدا می‌پندارند، مملوک خداوند.

پیام ها:

۱- مالکیت مطلق خداوند، دلیل توحید و عزت کامل اوست. «إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعاً... إِنَّ لِلَّهِ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ»

ص: ۵۹۶

۱- ۱). در آیه دیگر می‌خوانیم: «كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ» مجادله، ۲۱.

۲- همه ملک خدایند، چگونه مملوک را شریک مالک قرار می دهید؟ «لِلَّهِ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ»

۳- در آسمان ها موجودات عاقلی هستند. («مَنْ»، موجود دارای شعور است)

۴- مشرکان منطق و پایگاه علمی ندارند. «إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ»

۵- مشرکان از خیالات و اوهام خود پیروی می کنند، نه از شرکای الهی، چون خداوند شریک ندارد. پس آنان دروغ می گویند.
«إِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ»

هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٧﴾

اوست کسی که شب را برای شما قرار داد تا در آن آرامش یابید و روز را روشنی بخش گردانید (تا به کار پردازید). یقیناً در این (نظام حکیمانه و هدفدار)، نشانه هایی برای گروهی است که می شنوند.

نکته ها:

در آیه ی قبل به مالکیت خداوند و در این آیه به تدبیر حکیمانه ی او در نظام هستی اشاره شده است.

در قرآن آرامش روحی، با عناوینی همچون: تلاوت قرآن، تهجد، تسبیح الهی، قنوت، سجود و شب زنده داری مطرح شده است،
(۱) اما آرامش جسمی، با خواب و استراحت است.

«مِنَّاكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ» (۲)

پیام ها:

۱- پیدایش شب و روز، با تدبیر و با هدف بهره گیری انسان و حکیمانه برنامه ریزی شده است. جَعَلَ ... لِتَسْكُنُوا

ص: ۵۹۷

۱- ۱). سوره های: آل عمران، ۱۱۳؛ اسراء، ۷۹؛ طه، ۱۳۰؛ زمر، ۹ و مزمل، ۲.

۲- ۲). روم، ۲۳.

۲- شب برای آرامش است، چه آرامش روحی، چه جسمی. «لَتَسْكُنُوا فِيهِ»

قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ هُوَ الْغَنِيُّ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ إِنَّ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بِهَذَا أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾

(مشرکان) گفتند: خداوند فرزندی گرفته است، او منزّه است، او بی نیاز است. آنچه در آسمان ها و زمین است از آن اوست. هیچ دلیلی نزد شما بر این گفتار نیست. آیا آنچه را نمی دانید به خدا نسبت می دهید؟

نکته ها:

«اتخاذ ولد»، یعنی کسی را به فرزندی گرفتن. که این غیر از تولد و فرزند داشتن است.

مشرکان، فرشتگان را دختران خدا می دانستند و یهود، «عزیر» را و مسیحیان «عیسی» را فرزندان خدا گرفتند.

در قرآن آمده است که عزیز مصر به همسرش زلیخا گفت: یوسف را به فرزندی بگیریم، «نَتَّخِذُهُ وِلْدًا» (۱) و آسیه همسر فرعون به او گفت: موسی را به فرزندی بگیریم. «لَا تَقْتُلُوهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وِلْدًا» (۲)

پیام ها:

۱- خداوند، نه از تنهایی وحشت دارد تا فرزندی برای انس بگیرد، نه وارثی می خواهد تا فرزندی بگیرد، نه نیاز به مددکار دارد تا معاون بگیرد و نه برای بقای نوع، نیاز به فرزند دارد. «سُبْحَانَهُ هُوَ الْغَنِيُّ»

۲- عقاید دینی باید همراه با برهان و استدلال باشد. «إِنَّ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ»

۳- سخن بی دلیل وبدون علم، ارزشی ندارد. «إِنَّ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ ... مَا لَا تَعْلَمُونَ»

ص: ۵۹۸

۱- ۱. یوسف، ۲۱.

۲- ۲. قصص، ۸.

قُلْ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ ﴿٦٩﴾

بگو: همانا کسانی که بر خداوند دروغ می بندند، رستگار نمی شوند.

مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ نُذِيقُهُمُ الْعَذَابَ الشَّدِيدَ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾

بهره ای اندک در دنیا دارند، سپس باز گشت آنان به سوی ماست، آنگاه به سزای کفرشان، عذاب سخت به آنان می چشانیم.

نکته ها:

«مَتَاعٌ» و «متاعه»، به بهره گیری کوتاه مدّت گفته می شود. از آنجا که بهره وری انسان از دنیا و نعمت های آن کوتاه است، لذا قرآن در مورد امور دنیوی تعبیر «متاع» را به کار برده است.

سؤال: اگر افترازنندگان رستگار نمی شوند، پس چرا در زندگی مادی آنان را در رفاه بیشتری می بینیم؟

پاسخ: این رفاه و کامیابی موقت است، «مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا» ولی کیفر اصلی آنان در آخرت و زمانی است که به سوی او باز گردند.

پیام ها:

۱- آنان که افرادی را به امید شفاعت، فرزند خدا می دانند، به هدفشان نمی رسند.

قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا... لَا يُفْلِحُونَ

۲- کامیابی موقت اگر عذاب دائمی در پی داشته باشد، بی ارزش است. «مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا، نُذِيقُهُمُ الْعَذَابَ الشَّدِيدَ»

۳- لذت های دنیا زود گذر است. «مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا»

۴- یاد معاد، از عوامل بازدارنده از انحراف و گناه است. «إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ»

۵- دروغ بستن به خداوند با انواع بدعت ها، تحریف ها، تفسیر به رأی ها و فرزند قرار دادن برای او، کفر است. «بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ»

وَ اتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ نُوحٍ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِن كَانَتْ كَبْرًا عَلَيْكُمْ مَقَامِي وَ تَذَكِيرِي بِآيَاتِ اللَّهِ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ تَوَكَّلْتُ فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَ شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ وَ لَا تُنظِرُونِ ﴿٧١﴾

و بر آنان سرگذشت نوح را بخوان، آنگاه که به قوم خود گفت: ای قوم من! اگر ماندن و موقعیت من (در میان شما) و یادآوری ام نسبت به آیات خداوند بر شما سنگین و تحمل ناپذیر است، پس (بدانید که) من تنها بر خداوند توکل کرده ام (و از چیزی هراس ندارم) پس شما و شریکانتان فکرتان را جمع کنید تا چیزی از کارت‌تان بر شما پوشیده نماند، سپس در باره‌ی من تصمیم بگیرید و مهلتم ندهید!

نکته ها:

این آیه، استقامت و پشت گرمی حضرت نوح علیه السلام را به امدادهای الهی می‌رساند که از تهدیدها و نقشه‌های دشمن هراسی نداشت.

نقل شده که امام حسین علیه السلام نیز در کربلا، قبل از ظهر عاشورا این آیه را بر سپاه کوفه خوانده است. (۱)

پیام ها:

۱- آشنا کردن مردم با خبرهای مهم و مفید گذشته و تاریخ و فلسفه‌ی آن، از وظایف رهبران الهی است. «وَ اتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ»

۲- انبیا از مردم و با مردم بودند و حتی تا آخرین لحظه با مخالفان خود برخورد عاطفی داشتند. «يَا قَوْمِ»

۳- دل اگر آمادگی نداشته باشد، حتی تذکر و یادآوری انبیا هم بر او سنگین است.

ص: ۶۰۰

«كَبِّرْ عَلَيْكُمْ مَقَامِي وَ تَذَكِّرِي»

۴-ایمان به هدف، بزرگ ترین اهرم مقاومت انبیا و مبارزه طلبی آنان است. **إِنْ كَانَ كَبِّرَ عَلَيْكُمْ مَقَامِي ... فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ**

۵-انبیا مخالفان خود را به مبارزه می طلبیدند. «**فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ**»

۶-انبیا با توکل به خدا، قدرت های مخالف را تحقیر و به مؤمنان شجاعت می دادند و همه قدرت ها را پوچ می دانستند.

(۱) **فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ ... ثُمَّ أَقْضُوا**

۷-ارزیابی درست، جمع آوری قوا و تصمیم قاطع، از اصول مبارزه است. «**أَمْرَكُمْ وَ شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرَكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً**»

۸-انبیا از شهادت نمی ترسیدند. «**ثُمَّ أَقْضُوا إِلَيَّ وَ لَا تُنْظِرُونِ**»

فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَ أَمْرٌ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ «۷۲»

پس اگر (به دعوت الهی) پشت کردید، من از شما اجرتی نخواسته ام. پاداش من تنها بر خداست و من مأمورم که تسلیم فرمان او باشم.

نکته ها:

نگرانی ها اغلب یا به خاطر جان است، یا مال. در آیه ی قبل، بیم نداشتن پیامبران از توطئه ی دشمنان در مورد جان خود مطرح بود، در این آیه بی توقعی آنان نسبت به مال و پاداش از سوی مردم است.

پیام ها:

۱-پذیرش یا سرپیچی مردم از دعوت پیامبران، اثر مادی برای انبیا ندارد. «**فَمَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ**»

ص: ۶۰۱

۱-۱). تلاوت این آیات از سوی مسلمانان که در مکه در اقلیت بودند، نشان روح بلند و شجاعت کامل پیامبر است.

۲- مبلغ موفق و مؤثر کسی است که چشم به مال مردم نداشته باشد و این را به مردم اعلام کند. «فَمَا سَأَلْتَكُمْ مِنْ أَجْرٍ»

۳- انبیا هیچ گونه پاداشی از مردم نمی خواستند، نه مال، نه خدمات و امثال آن.

«فَمَا سَأَلْتُمْ مِنْ أَجْرٍ»

۴- اگر همه ی مردم از دین اعراض کنند، در رهبر الهی تاثیری ندارد، بلکه او تسلیم دین خداست. «فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ، أَكُونَنَّ مِنَ الْمُسْلِمِينَ»

۵- کسی که به پاداش اخروی عقیده دارد، به راحتی دل از پاداش های دنیوی می کند. «إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ»

۶- ما موریت همه ی پیامبران، تسلیم بودن در برابر حق است. «مِنَ الْمُسْلِمِينَ»

۷- کسی که می خواهد مردم را به تسلیم خدا وادارد باید خودش تسلیم باشد.

أَمْرٌ ... مِنَ الْمُسْلِمِينَ

۸- گرچه امروز مردم اعراض می کنند، اما خداوند بندگان تسلیم و مؤمنان واقعی در تاریخ کم ندارد، تو به آنان ملحق شو. «مِنَ الْمُسْلِمِينَ»

فَكَذَّبُوهُ فَجَعَلْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَجَعَلْنَاهُمْ خَلَائِفَ وَأَعْرَفْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُتَكَبِّرِينَ ﴿۷۳﴾

پس او (نوح) را تکذیب کردند، آنگاه ما او و کسانی که در کشتی همراه او بودند را نجات دادیم و آنان را جانشین (در زمین) قرار دادیم و همه ی کسانی که آیات ما را تکذیب کردند، غرق ساختیم. پس بنگر که پایان کار هشدار داده شدگان چگونه بود!

نکته ها:

یاران نوح هشتاد نفر بودند و کافران بسیار، اما به امداد الهی، کافران نابود و مؤمنان وارث زمین گشتند. (۱)

ص: ۶۰۲

در این آیه، به فرجام نیک مؤمنان و هلاکت مخالفان دعوت انبیا اشاره شده است.

پیام ها:

۱- تنها ایمان کافی نیست، همراهی و همگامی با رهبران الهی لازم است تا به نجات برسیم. «مَنْ مَعَهُ» به جای «آمَنُوا بِهِ»

۲- نتیجه ی ایمان و استقامت، نجات و حکومت است. «فَنَجِّينَاهُ، جَعَلْنَاهُمْ خَلَائِفَ»

۳- در نهایت، پیروزی با اهل ایمان است و رسوایی با اهل کفر و شرک. «فَنَجِّينَاهُ ...

أَغْرَقْنَا ...

۴- از سنت های الهی، ابتدا مهلت دادن و سپس قهر و غضب بر عاصیان است.

«أَغْرَقْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا»

۵- نتیجه ی اصرار بر کفر و بیراهه رفتن، هلاکت است. «أَغْرَقْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا»

۶- اول اتمام حجت و هشدار و تذکر، بعد قهر و غضب. «أَغْرَقْنَا ... عَاقِبَةُ الْمُنذَرِينَ»

۷- تاریخ مفید و سازنده آن است که به طرفداران حق دلگرمی دهد و پیروان باطل را تهدید کند. «فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنذَرِينَ»

۸- شناخت تاریخ و عوامل پیشرفت یا انقراض امت ها، در جهت گیری حرکت ها لازم است. «فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنذَرِينَ»

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا إِلَى قَوْمِهِمْ فَجَاؤُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ كَذَلِكَ نَطُوعُ عَلَى قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ (۷۴)

آنگاه پیامبرانی را پس از نوح به سوی قومشان فرستادیم، پس آنان معجزات و دلایل روشن را برای مردم آوردند، ولی مردم بر آن نبودند که به آنچه قبلاً تکذیبش کرده بودند ایمان بیاورند. ما این گونه بر دل‌های متجاوزان ماهر می زنیم.

پیام ها:

۱- فرستادن پیامبرانی، یک سنت الهی بوده است. «بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا»

(خداوند در فاصله زمانی میان حضرت نوح و موسی پیامبرانی را فرستاد)

۲- همه ی پیامبران معجزه داشته اند. «فَجَاؤُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ»

۳- همه ی پیامبران مخالف داشته اند. «فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا»

۴- انسان آزاد است، با دیدن معجزه و شنیدن قهر الهی، باز هم نافرمانی می کند.

«فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا»

۵- استکبار و تعدی، زمینه ی مَهر خوردن بر دلهاست. «نَطْبَعُ عَلَيَّ قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ»

۶- آنان که با دیدن معجزات، ایمان نمی آورند، متجاوزند. «كَذَّبُوا، الْمُعْتَدِينَ»

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَىٰ وَ هَارُونَ إِلَيْنَا فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ بَايَاتِنَا فَاسْتَكْبَرُوا وَ كَانُوا قَوْمًا مُّجْرِمِينَ «۷۵»

سپس بعد از آنان، موسی و هارون را همراه با معجزات خویش، به سوی فرعون و سران قومش فرستادیم، اما آنان که گروهی تبه‌کار بودند، استکبار ورزیدند (و دعوت پیامبران را نپذیرفتند).

نکته ها:

مراد از «ملاً»، چهره های چشم پُر کن مثل کاخ نشینان و درباریان است که اطرافیان فرعون محسوب می شدند. فرعون جامعه را به دو دسته ی کاخ نشینِ قبلی و محرومینِ سبطی تقسیم کرده بود و یک گروه را به بردگی کشیده بود و گروه دیگر کاخ نشینان بودند.

«وَ جَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضِعُّ طَائِفَهُ مِنْهُمْ» (۱)

جرم بزرگ فرعون، ادعای خدایی او، «أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى» (۲) و کشتن کودکان بی گناه و زنده نگهداشتن دختران برای کنیزی بود. «سَنَقْتُلُ أَبْنَاءَهُمْ وَ نَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ» (۳)

پیام ها:

۱- مبارزه با طاغوت، اولین وظیفه ی انبیاست. زیرا مبارزه با علت فساد مهم تر از

ص: ۶۰۴

۱-۱. قصص، ۴.

۲-۲. نازعات، ۲۴.

معلول آن است. «فِرْعَوْنَ وَ مَلَأْتَهُ»

۲- آنجا که بافت جامعه، قومی و قبیله ای بوده، پیامبران سراغ اقوام می رفتند، اما آنجا که تشکیلات و نظام داشته، سراغ ریشه ها می رفتند. (۱) «إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَ مَلَأْتَهُ»

۳- طاغوت ها، قدرت خود را از یاران و اطرافیان دارند و گرنه خود از درون پو کند. «وَ مَلَأْتَهُ»

۴- انبیا معجزه داشتند. بَعَثْنَا ... بِآيَاتِنَا

۵- همواره فرعون ها و طاغوت ها در برابر انبیا ایستاده اند. بَعَثْنَا ... فَاسْتَكْبَرُوا

۶- آنان که به گناه عادت کنند، براحتی راه انبیا را نمی پذیرند. «كَانُوا قَوْمًا مُّجْرِمِينَ»

فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا إِنَّ هَذَا لَسِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿٧٦﴾

پس هنگامی که از جانب ما حقّ به سراغشان آمد، گفتند: قطعاً این یک جادوی آشکار است.

پیام ها:

۱- مردم سراغ حقّ نمی روند، طرفداران حقّ باید سراغ مردم روند. «جَاءَهُمُ الْحَقُّ»

۲- هم ذات خداوند حقّ است، هم انبیا و قانون الهی و معجزه و هر چه که منسوب به خداوند است. «جَاءَهُمُ الْحَقُّ»

۳- پیامبران با خداوند رابطه ی مستقیم دارند و معجزات و برنامه هایشان از او سرچشمه می گیرد. «عِنْدِنَا»

۴- مبلغ و رهبر باید بداند که همواره در جامعه، گروهی با برنامه های آنان مخالفت می کنند. قَالُوا ...

۵- تهمت جادوگری، بُرنده ترین، ساده ترین و شایع ترین تهمت ها به پیامبران

ص: ۶۰۵

۱- ۱). قرآن درباره گروهی از انبیا کلمه «الی قومهم» بکار برده است، ولی درباره حضرت موسی «اذهب الی فرعون» آورده است.

است. «لَسِحْرٌ»

۶- سرچشمه ی تهمت، روحیه ی سرکش انسان است. کَانُوا ... مُجْرِمِينَ ... إِنَّ هَذَا لَسِحْرٌ ...

۷- مخالفان، بیشترین تأکید را در مخالفت بکار می برند. (۱) «إِنَّ هَذَا لَسِحْرٌ مُّبِينٌ»

قَالَ مُوسَىٰ أَتَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَكُمْ أَسِحْرٌ هَذَا وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ (۷۷)

موسی (به آنان) گفت: آیا چون حقّ به سراغ شما آمد، (به آن سحر و جادو می گوئید و می پرسید: آیا این سحر است؟ در حالی که جادوگران هرگز رستگار نمی شوند.

نکته ها:

معمولاً جادوگری کار افراد ناسالم و برای بدست آوردن نام و نان است. لذا دشمنان پیامبران برای تحقیر آنان در نزد مردم، از این تهمت استفاده می کردند. لازم به ذکر است که جادوگری در فقه، حرام شمرده شده است. چنانکه امام خمینی قدس سره کار سحر و تعلیم و آموزش آن و درآمد از طریق آن را حرام و همچنین شعبده بازی که انسان با تردستی، غیرواقع را در چشم بینندگان، واقع نشان دهد (۲).

پیام ها:

۱- موسی از پیروزی خود و شکست تهمت زندگان خبر داد. قَالَ مُوسَىٰ ...

۲- دشمنان، حقّ را سحر و پیامبران را ساحر معرفی می کردند. أَتَقُولُونَ لِلْحَقِّ ...

سِحْرٌ هَذَا

۳- ساحر به خاطر اغفال مردم و به کار بردن ابزار نامشروع و شهرت طلبی،

ص: ۶۰۶

۱- ۱). جمله ی اسمیه، حرف آن و حرف لام، مفید این تأکید است.

۲- ۲). تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۴۹۸.

رستگار نمی شود. «لَا يُفْلِحُ»

قَالُوا أَجِئْنَا لِنُلْفِتْنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا وَتَكُونَ لَكُمْ الْكِبْرِيَاءُ فِي الْأَرْضِ وَمَا نَحْنُ لَكُمْ بِمُؤْمِنِينَ «۷۸»

گفتند: (ای موسی!) آیا آمده ای تا ما را از راهی که پدرانمان را بر آن یافته ایم، برگردانی تا بزرگی و حکومت در زمین برای شما دو نفر (موسی و هارون) باشد؟ و (لی) ما به شما دو نفر ایمان آور نیستیم.

نکته ها:

احترام به نیاکان و احسان به والدین، غیر از سرسپردگی به آنهاست. فرهنگ گذشتگان نباید بدون منطق و دلیل پذیرفته شود و بر آن تعصب بی جا داشت.

پیام ها:

۱- انقلاب های فرهنگی و تحولات فکری، همواره در جامعه بازتاب داشته است. «لِنُلْفِتْنَا عَمَّا وَجَدْنَا»

۲- کار نیاکان، در نسل های بعد مؤثر است. «وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا»

۳- اساس حکومت فرعون، عقاید خرافی نیاکان مردم بود. «وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا»

۴- گاهی احترام به نیاکان و حفظ میراث های کهن، ابزاری برای مقاومت در برابر نهضت انبیاست. «آبَاءَنَا»

۵- تقلید از نیاکان، بدون منطق و دلیل باطل است. «وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا»

۶- به نام حفظ میراث فرهنگی و تعصبات خانوادگی، هر کار غلطی جایز نیست.

«وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا»

۷- چون طاغوت ها ریاست طلبند، تلاشهای اصلاحگرانه ی مصلحان را هم به عنوان «ریاست طلبی» قلمداد می کنند. «تَكُونَ لَكُمْ الْكِبْرِيَاءُ»

۸- مصلحان، خود را آماده شنیدن تهمت از ظالمان کنند. قَالُوا ... تَكُونَ لَكُمْ الْكِبْرِيَاءُ

وَقَالَ فِرْعَوْنُ ائْتُونِي بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ ﴿٧٩﴾

و فرعون گفت: هر جادوگر کاردانی را نزد من آورید.

فَلَمَّا جَاءَ السَّحَرَةُ قَالَ لَهُمْ مُوسَى أَلْقُوا مَا أَنْتُمْ مُلْقُونَ ﴿٨٠﴾

پس چون جادوگران (به میدان مبارزه) آمدند، موسی به آنان گفت: بیفکنید آنچه را (از وسایل جادوگری که می توانید) بیفکنید.

نکته ها:

فرعون می خواست به کمک جادوگران ماهر، حرکت الهی موسی علیه السلام را خنثی کند.

جادوگران، وسایلی همچون طناب، چوب و... داشتند که با آغستن آن به موادی خاص، در برابر آفتاب به حرکت در می آمدند.

پیام ها:

۱- طاغوت ها با جار و جنجال و تبلیغات، می خواهند جلوی حرکت انبیا را بگیرند. «ائتوننی بِكُلِّ سَاحِرٍ»

۲- طاغوت ها همه ی توان خود را برای سرکوب مخالفان به کار می گیرند. «ائتوننی بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ»

۳- طاغوت ها گاهی دانشمندان و متخصصان را خریده و در راه اهداف خود از آنها استفاده می کنند. «جَاءَ السَّحَرَةُ»

۴- مبارزه طلبی از ویژگی های پیامبران است. «أَلْقُوا»

۵- پیامبران چون به هدف خود و امداد الهی اطمینان دارند، قاطعانه سخن می گویند. «أَلْقُوا مَا أَنْتُمْ مُلْقُونَ»

فَلَمَّا أَلْقُوا قَالَ مُوسَىٰ مَا جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرُ إِنَّ اللَّهَ سَيُبْطِلُهُ إِنَّ اللَّهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ ﴿٨١﴾

پس چون (ساحران، ابزار سحر خود را) افکندند، موسی گفت: آنچه را شما آورده اید جادوست، خداوند به زودی آن را باطل خواهد کرد. چرا که خداوند کار مفسدان را اصلاح نمی کند.

پیام ها:

۱- باطل گرچه جولانی دارد، اما سرانجام رفتنی است. «سَيُطْلَهُ»

۲- خداوند، کار مؤمنان را اصلاح می کند: «وَأَصْلَحَ بِاللَّهِمْ» (۱) اما کار مفسدان را اصلاح نمی کند. «لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ»

۳- ساحر، مفسد است و سحر فساد. پس باید با آن مقابله کرد. «عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ»

وَيُحِقُّ اللَّهُ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ» (۸۲)

و خداوند، حق را با کلمات و قدرت و سنت های خویش (و وعده ای که داده) تثبیت می کند، هر چند مجرمان از آن ناخشنود شوند!

نکته ها:

در فرهنگ قرآن، به قوانین و سنت ها و هر چیزی که خداوند آن را سبب تحقق اراده ی خود قرار دهد، «کلمه» اطلاق شده است.

پیام ها:

۱- تحقق بخشیدن و پیروز ساختن حق، از وعده ها و سنت های الهی است. «وَيُحِقُّ اللَّهُ الْحَقَّ»

۲- احقاق حق، ابزار و وسائل می خواهد. «بِكَلِمَاتِهِ»

۳- خواست مستکبران و مجرمان در جلوگیری از پیروزی حق، بی تأثیر است.

«وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ»

ص: ۶۰۹

فَمَا آمَنَ لِمُوسَىٰ إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِّنْ قَوْمِهِ عَلَىٰ خَوْفٍ مِّنْ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِمْ أَن يَفْتِنَهُمْ وَإِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْأَرْضِ وَإِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ ﴿٨٣﴾

(در آغاز) جز گروهی اندک از فرزندان قوم موسی به او ایمان نیاوردند، در حالی که از فرعون و اشرافیان آنان ترس داشتند، ترس اینکه آنان را شکنجه کنند، زیرا که فرعون در آن سرزمین برتری جوی و از اسرافکاران بود.

نکته ها:

در قرآن گاهی می خوانیم: «آمَنَ بِهِ»، گاهی «آمَنَ مَعَهُ» و گاهی «فَأَمَّنَ لَهُ»، هر کدام یک ویژگی دارد: «آمَنَ بِهِ» به معنای ایمان و «فَأَمَّنَ لَهُ» به معنای تسلیم است.

پیام ها:

۱- ایمان باید همراه با تسلیم و اطاعت باشد. «آمَنَ لِمُوسَىٰ»

۲- زمینه ی تحوّل فکری و گرایش به حقّ، در نوجوانان بیشتر است، چون قلبی پاک دارند و تعلّقاتشان به مال و مقام کمتر است.
آمَنَ ... ذُرِّيَّةٌ مِّنْ قَوْمِهِ

۳- تنها پیامبر اسلام نبود که در راه دعوت مردم، سختی ها کشید و شاهد ایمان نیاوردن افراد بود. «فَمَا آمَنَ لِمُوسَىٰ»

۴- گاهی بزرگان به خطا می روند و جوانان به حقّ می رسند. «إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِّنْ قَوْمِهِ»

۵- جوانان مؤمن گویا علامه بر فرعون، از سران قوم خود که محافظه کار و ترسو و وابسته بودند نیز می ترسیدند. «مَلَائِهِمْ»
نه «مَلَائِهِ»

۶- نظام فرعونى نمی تواند مانع ایمان درونى باشد. «آمَنَ، عَلَىٰ خَوْفٍ»

۷- ایمان راسخ، هرگز در محیط بد، نظام فاسد، اقتصاد و تبلیغات ناسالم و محیط رعب، سست نمی شود. آمَنَ ... عَلَىٰ خَوْفٍ

۸- در نظام فرعونى، خفقان و اختناق است. «عَلَىٰ خَوْفٍ مِّنْ فِرْعَوْنَ»

۹- نظام شکنجه گر، نظام فرعونى است. «يَفْتِنَهُمْ»

۱۰- ریشه ی فساد انسان، برتری جویی های اوست. «إِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْأَرْضِ»

۱۱- نظام اسراف گر، نظام فرعونی است. «لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ»

وَ قَالَ مُوسَىٰ يَا قَوْمِ إِن كُنتُمْ آمَنتُمْ بِاللَّهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا إِن كُنتُمْ مُسْلِمِينَ ﴿٨٤﴾

و موسی گفت: ای قوم من! اگر به خداوند ایمان آورده اید و تسلیم او هستید، پس فقط بر او توکل کنید.

پیام ها:

۱- رهبر باید به امت روحیه بدهد. «وَ قَالَ مُوسَىٰ يَا قَوْمِ»

۲- ایمان، از توکل جدا نیست. «إِن كُنتُمْ آمَنتُمْ بِاللَّهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا»

۳- تسلیم در برابر رضای الهی، بالاتر از ایمان است. (۱) «إِن كُنتُمْ مُسْلِمِينَ» بعد از «إِن كُنتُمْ آمَنتُمْ»

۴- با توکل و تسلیم باید مشکلات را پشت سر گذاشت. «تَوَكَّلُوا إِن كُنتُمْ مُسْلِمِينَ»

فَقَالُوا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِّلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٨٥﴾

پس آنان گفتند: تنها بر خداوند توکل کرده ایم، پروردگارا: ما را گرفتار سختی ها و آزمایش ستمگران قرار مده.

وَ نَجِّنَا بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٨٦﴾

و ما را به رحمت خویش، از شرّ قوم کافر رهایی بخش.

نکته ها:

ممکن است مراد از «الظَّالِمِينَ»، بزرگان بنی اسرائیل باشند که به خاطر منفعت و رفاه، مطیع فرعون شدند و مراد از «کافرین»، طرفداران فرعون باشند. پس درخواست ذریّه ی مؤمن، حفاظت از شرّ مخالفان داخلی و خارجی است.

ص: ۶۱۱

۱- ۱). ممکن است مراد از ایمان، ایمان به خدا، و مراد از تسلیم، اطاعت از موسی باشد.

کسی که به خدا توکل کند، هم خدا او را دوست می دارد، «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ» (۱) و هم او را تأمین می کند. «وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ» (۲)

پیام ها:

۱- اول توکل، بعد دعا. «تَوَكَّلْنَا، رَبَّنَا»

۲- با ایمان، توکل و دعا، خود را از شر ظالمان نجات دهیم. «تَوَكَّلْنَا، رَبَّنَا، نَجِّنَا»

۳- فرعونیان، هم مسرفند، (۳) هم ظالم و هم کافر. اسراف زمینه ساز ظلم و ظلم نیز زمینه ی کفر است. «الْمُسْرِفِينَ، الظَّالِمِينَ، الْكَافِرِينَ»

۴- ابتدا باید برای حفظ هویت مکتبی دعا کرد، «لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً» و سپس برای سلامتی شخصی. «نَجِّنَا» چون اگر ستمگران پیروز شوند، خط ظلم و کفر حاکم شده، مؤمنان تحقیر و مبتلا می شوند.

وَ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ وَأَخِيهِ أَنْ تَبَوَّءَا لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بَيْوتًا وَ اجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَ اقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ «۸۷»

و به موسی و برادرش وحی کردیم که در مصر، برای قوم خودتان خانه هایی آماده کنید و خانه هایتان را مقابل هم (یا رو به قبله) بسازید و نماز به پا دارید و به مؤمنان بشارت بده (که سرانجام پیروزی با آنهاست).

نکته ها:

«قِبْلَةً»، هم به معنای مقابل و رو بروی هم است و هم به معنای جهت کعبه، یعنی خانه سازی رو به قبله. شاید معنای این آیه چنین باشد که تا قدرت فرعون باقی است و تصمیم بر نابودی شما دارد، شما مراسم عبادی را در خانه هایتان برقرار سازید. مثل سه سال اول بعثت پیامبر اسلام.

بهترین بشارت به مؤمنان در بند، بشارت به استجاب دعایشان است که از تحت ستم

ص: ۶۱۲

۱- ۱. آل عمران، ۱۵۹.

۲- ۲. طلاق، ۳.

۳- ۳. با توجه به آیه ۸۳.

پیام ها:

۱- مسکن، یکی از نعمت های الهی است. **أَوْحَيْنَا ... أَنْ تَبُوءَ**

۲- رهبران دینی باید به مسائل مادی و رفاهی امت هم توجه کنند. **«تَبُوءُوا لِقَوْمِكُمْ»**

۳- منطقه ی مسکونی افراد مؤمن باید از کفّار جدا باشد، تا زمینه ساز عزّت، قدرت و استقلال گروه با ایمان گردد. **«تَبُوءُوا لِقَوْمِكُمْ بِمَضْرَبِ بُيُوتًا»**

۴- تاریخ شهرسازی تا زمان حضرت موسی علیه السلام قطعی است. **تَبُوءُوا ... بُيُوتًا**

۵- معماری و شهرسازی اسلامی باید با اهداف مکتبی سازگار باشد و جهت قبله فراموش نشود. **«وَ اجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً»**

۶- به گونه ای خانه بسازیم که انجام مراسم مذهبی و اقامه ی نماز در آن عملی باشد. **«وَ اجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً»**

۷- خانه ی افراد مکتبی باید نمازخانه باشد. **«بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً»**

۸- خانه های مقابل یکدیگر، از نظر تمرکز، حفاظت، نظارت و انس با هم مناسب تر است. **«وَ اجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً»**

۹- نگذاریم بیگانگان در محله و جامعه ی ما رخنه کنند. **«اجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً»**

۱۰- نماز در رأس برنامه همه ی پیامبران و زمینه رهایی بوده است. **«أَقِيمُوا الصَّلَاةَ»**

وَ قَالَ مُوسَى رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَ مَلَأَهُ زِينَةً وَ أَمْوَالًا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَيَّ أَمْوَالِهِمْ وَ اشْدُدْ عَلَيَّ قُلُوبَهُمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ «۸۸»

و موسی گفت: پروردگارا! تو به فرعون و بزرگان قومش در زندگی دنیا زینت و اموال بسیار داده ای، پروردگارا تا(به وسیله ی آنها)، مردم را از راه تو گمراه سازند. پروردگارا! اموالشان را نابود کن و دلهایشان را سخت، زیرا که آنان تا عذاب دردناک را نبینند، ایمان نخواهند آورد.

قطع شیرهای نفت، بستن راههای تجارتي و نظامی و آتش زدن انبار مهمات دشمن، از مصادیق «رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَيَّ أَمْوَالِهِمْ» می باشد.

پیام ها:

- ۱- کلمه ی «رَبَّنَا» در دعا نقش مهمی دارد. «رَبَّنَا» (سه بار در آیه تکرار شده)
 - ۲- هر کس هر چه دارد، از خداست. «آتَيْتَ فِرْعَوْنَ»
 - ۳- مال و دارایی، نشانه ی محبوبیت نزد خدا نیست. آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَ مَلَأَهُ زِينَةً ...
 - ۴- کفر، مانع کامیابی نیست. آتَيْتَ فِرْعَوْنَ ... زِينَةً وَ أَمْوَالًا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا
 - ۵- جلوه های مادی مستکبرین، تنها در چند روزه ی دنیاست. «فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»
 - ۶- طاغوت ها هم خود گمراهند، هم دیگران را به گمراهی می کشند. «لِيُضِلُّوا»
 - ۷- نفرین انبیاء، نه بر اساس کینه ی شخصی، بلکه به خاطر حفظ مکتب و ائمت است. «لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ»
 - ۸- سرمایه و مال نزد افراد ناصالح، سبب انحراف و اغفال، و فقر نیز زمینه ی کفر می شود. أَمْوَالًا ... لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ
 - ۹- در دعاها، دعای سیاسی و نفرین بر دشمنان را فراموش نکنیم. رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَيَّ أَمْوَالِهِمْ وَ اشْدُدْ ...
 - ۱۰- آنجا که استدلال و معجزه کارساز نباشد، نوبت نفرین است. رَبَّنَا اطْمِسْ ...
 - ۱۱- سنگدلان تا اجبار و قهر الهی را نبینند، حق را باور نمی کنند. «فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ»
قَالَ قَدْ أُجِيبَت دَعْوَتُكُمَا فَاسْتَقِيمَا وَلَا تَتَّبِعَانَّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ (۸۹)
- (خداوند) فرمود: دعای شما دو تن مستجاب شد، پس ایستادگی کنید و از شیوه ی نادانان پیروی نکنید.

در آیه ی قبل، نفرین موسی علیه السلام مطرح بود و در این آیه اجابت دعای موسی و هارون علیهما السلام است. در روایات آمده است: موسی دعا می کرد، هارون آمین می گفت. شاهد آن کلمه ی «رَبَّنَا» است. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: فاصله ی بین نفرین موسی و غرق فرعون، چهل سال بود. (۲)

پیام ها:

۱- دعای انبیا مستجاب است. «فَدُ أُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمَا»

۲- استجابت دعای موسی، نشانه ی صحت و درستی درخواست های او در هلاکت فرعونیان است. «أُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمَا»

۳- حتی پس از قبولی دعا هم صبر و پشتکار لازم است. «فَاسْتَقِيمَا»

۴- رهبران الهی باید در برابر افکار جاهلانه، با صلابت و قاطع باشند، زیرا سستی نشانه ی جهل است. «فَاسْتَقِيمَا وَ لَا تَتَّبِعَانَّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ»

۵- پیروی از اهل علم جایز است. «لَا تَتَّبِعَانَّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ»

وَ جَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَ جُنُودُهُ بَغْيًا وَ عِدْوًا حَتَّى إِذَا أَدْرَكَهُ الْعُرْقُوقُ قَالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنْتُ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَ أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ « ۹۰ »

وما بنی اسرائیل را از دریا عبور دادیم. در حالی که فرعون و لشکریانش از روی ستم و تجاوز آنان را دنبال می کردند تا چون غرقاب فرعون را فراگرفت گفت: ایمان آوردم که معبودی نیست جز همان که بنی اسرائیل به او ایمان آورده اند و من از تسلیم شده گانم.

ص: ۶۱۵

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

مراد از «بحر»، در این آیه، همان رودخانه ی دریاگونه نیل است. عبور از آن، به فرمان الهی بود که به موسی علیه السلام فرمان داد عصایش را به رود نیل بزند، آب شکافته و کف دریا خشک شد و موسی و همراهانش از آن عبور کردند.

توبه کردن و ایمان آوردن هنگام مرگ، بی اثر است. چنانکه می فرماید: «وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْإِيمَانَ» (۱) توبه ی خلفکارانی که در آستانه ی مرگ توبه و اظهار پشیمانی می کنند، پذیرفته نیست.

۱- در مبارزه با طاغوت ها، به خدا توکل کنیم که ما را تنها نمی گذارد. جَاوَزْنَا ...

۲- در نظام هستی، همه ی امور با اراده ی خداست. «جَاوَزْنَا، أَذْرَكُهُ الْغَرْقُ»

۳- دعای پیامبران سرانجام مستجاب می شود. «أَذْرَكُهُ الْغَرْقُ»

۴- فرعون که می خواست موسی را براندازد، (۲) خودش نابود شد. «أَذْرَكُهُ الْغَرْقُ» چراغی را که ایزد برفروزد هر آنکس پف کند ریشش بسوزد

۵- مستکبران، روزی به عجز و لابه خواهند افتاد. «قَالَ آمَنْتُ»

۶- مستکبرانی چون فرعون، لحظه ی مرگ، مؤمن و مسلمان می شوند، ولی دیگر چه سود! «آمَنْتُ»

۷- ضربه ها و حوادث تلخ، پرده های غفلت را کنار می زند. «آمَنْتُ»

۸- قدرت های غیرالهی، تار عنکبوتی بیش نیستند و روزی تسلیم می شوند.

قَالَ ... أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ

الآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ «۹۱»

آیا اکنون؟! (در آستانه ی مرگ توبه می کنی؟) در حالی که پیشتر نافرمانی می کردی و از تبهکاران بودی؟

فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلَقَكَ آيَةً وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ عَنْ آيَاتِنَا لَغَافِلُونَ «۹۲»

پس امروز جسد تو را (از متلاشی شدن و کام حیوانات دریایی) نجات می دهیم تا عبرتی برای آیندگان باشی. یقیناً بسیاری از مردم از نشانه های ما غافلند!

نکته ها:

روایتی از امام رضا علیه السلام در تفسیر صافی نقل شده است که فرمود: سر تا پای فرعون غرق در زره و سلاح بود و طبق قاعده می بایست پس از غرق شدن به قعر دریا برود، ولی امواج، آن بدن سنگین را به ساحل بلندی افکند. که این خود یک معجزه بود.

پیام ها:

۱- قرآن از آینده و غیب خبر می دهد. (هنوز هم پس از دهها قرن، بدن مومیایی شده ی فرعون را در موزه ی قاهره تماشا می کنند) «نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ»

۲- از مرگ و محو طاغوت ها باید درس عبرت گرفت. «آیة»

۳- باید در حفظ آثار و نشانه های قدرت و امداد الهی کوشید. «لِمَنْ خَلَقَكَ آيَةً»

۴- بیشتر مردم از تاریخ و حوادث گذشته، عبرت نمی گیرند. كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ ...

لِغَافِلُونَ

ص: ۶۱۷

وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مُبَوَّأً صِدْقٍ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ فَمَا اخْتَلَفُوا حَتَّىٰ جَاءَهُمُ الْعِلْمُ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٩٣﴾

و ما بنی اسرائیل را در جایگاه شایسته ای جا دادیم و از چیزهای پاکیزه به آنان روزی بخشیدیم، ولی آنان (با دیدن آن همه معجزات) اختلاف نکردند، مگر پس از علم و آگاهی (به حقیقت موسی). همانا پروردگارت، روز قیامت در آنچه که در آن اختلاف می کردند، میان آنان داوری می کند.

نکته ها:

کلمه ی «صدق» در فرهنگ قرآن، گاه در پی کلماتی می آید و مفهوم شایسته، خوب و مناسب را می رساند، مانند: «قَدَمَ صِدْقٍ» (۱)، «مُدْخَلَ صِدْقٍ»، «مُخْرَجَ صِدْقٍ» (۲)، «لِسَانَ صِدْقٍ» (۳)، «وَعَدَ الصُّدْقِ» (۴)، «مَقْعَدِ صِدْقٍ» (۵) و «مُبَوَّأً صِدْقٍ». یعنی صدق و مطابق با واقع بودن، برای همه چیز ارزش است.

در اینجا هم گویا مطلوب بودن محلّ زیست بنی اسرائیل از نظر آب و هوا و نعمت ها، یعنی شام و فلسطین منظور است. مکان صدق یعنی آنچه واقعاً جایگاه درست است، آنگونه که باید باشد. مسکن بنی اسرائیل هم دارای تمام شرایط زندگی بود و هم بسیار حاصلخیز که جمله ی «رَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ» بیانگر آن است.

پیام ها:

۱- برخورداری از مسکن مناسب، یکی از نعمت های الهی و مورد پسند ادیان الهی است. «مُبَوَّأً صِدْقٍ»

۲- در نهضت های انبیا، علاوه بر معنویت، ابعاد مادی زندگی مردم نیز مورد توجه است. «بَوَّأْنَا، رَزَقْنَاهُمْ»

ص: ۶۱۸

۱-۱. یونس، ۲.

۲-۲. اسراء، ۸۰.

۳-۳. مریم، ۵۰.

۴-۴. احقاف، ۱۶.

۵-۵. قمر، ۵۵.

۳- با آنکه اغلب پس از انقلاب‌ها و تحولات، توازن اقتصادی جامعه به هم می‌خورد و گرانی یا قحطی پیش می‌آید، ولی خداوند با سرنگونی رژیم فرعون، بنی اسرائیل را از کمبودها نجات بخشید. «رَزَقْنَاهُمْ»

۴- تفرقه، همه‌ی نعمت‌های الهی را خنثی می‌کند. «بَوَّأْنَا، رَزَقْنَاهُمْ، اِخْتَلَفُوا»

۵- ریشه‌ی اختلاف‌ها، همیشه مسائل مادی و رفاهی نیست، گاهی هم هوس‌ها است. «بَوَّأْنَا، رَزَقْنَاهُمْ، اِخْتَلَفُوا»

۶- علم به تنهایی نجات‌بخش نیست. «اِخْتَلَفُوا، جَاءَهُمُ الْعِلْمُ»

۷- قرآن بیشترین انتقاد را از اختلاف‌های آگاهانه دارد. «جَاءَهُمُ الْعِلْمُ»

فَإِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِّمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ فَسْئَلِ الَّذِينَ يُقْرَأُونَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ لَقَدْ جَاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُتَمَتِّينَ (۹۴)

پس اگر در آنچه بر تو نازل کردیم شک داری، از آن کسانی که کتاب آسمانی پیش از تو را می‌خوانند بپرس. یقیناً حق از سوی پروردگارت به سوی تو آمده است، پس از شک آوران مباش.

نکته‌ها:

در روایتی از امام هادی علیه السلام می‌خوانیم: افراد جاهل می‌پرسیدند: چرا به جای پیامبر، فرشته‌ای بر ما نازل نمی‌شود؟ خداوند با نزول این آیه و اینکه همه‌ی انبیا دارای زندگی مردمی بوده‌اند، پاسخشان داد. (۱)

سؤال: با آنکه کتب آسمانی گذشته تحریف شده است، چرا علمای اهل کتاب، در این آیه مرجع و داور قرار داده شده‌اند؟

پاسخ: زیرا با آنکه بخشهایی از کتب آسمانی گذشته تحریف شده، اما میان دانشمندان اهل کتاب، اشخاص و حرف‌های قابل استنادی یافت می‌شود. (۲)

ص: ۶۱۹

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر کبیر فخر رازی.

سؤال: چگونه قرآن می فرماید: «فَإِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِنْهُ لَمَّا نَزَّلْنَا آيَاتِنَا أَنْتُمْ يَكْفُرُونَ» ای پیامبر! اگر در حقیقت قرآن شک داری، از اهل کتاب سؤال کن. با آنکه پیامبر صلی الله علیه و آله هرگز در شک نبوده است؟ و عقل نمی پذیرد که پیامبری، در وحی شک کند؟

پاسخ: ۱. کلمه ی «إِنَّ» (اگر) فرض است و نشانه ی حتمیت و وقوع نیست. مثل «إِنْ كَانَ لِلرَّحْمَنِ وَلَدٌ» (۱) اگر خداوند فرزندی داشت. با آنکه آیه ی «لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ» ،فرزند داشتن را صریحاً نفی می کند.

۲. در آیه ی ۱۰۴ این سوره از قول پیامبر خطاب به مردم آمده است: اگر در دین من شک دارید. «إِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِي» ،پس خود آن حضرت شک نداشت، و گرنه تحدی نمی کرد. همچنین قرآن می فرماید: «آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ» (۲) پیامبر به آنچه به او وحی می شد ایمان داشت.

۳. گاهی خطاب قرآن به پیامبر است، ولی مخاطب مورد نظر دیگرانند. مثل این آیه: «إِنَّمَا يُبَلِّغُنَّ عَنْدَكَ الْكَبِيرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا» ... (۳) اگر پدر و مادرت در نزد تو به سن پیری رسیدند.

در حالی که پدر حضرت رسول قبل از تولدش و مادر او در سن کودکی آن حضرت از دنیا رفتند و در هنگام نزول این آیه، پیامبر پدر و مادری نداشت تا پیر باشند. آیه از باب «به در بگو تا دیوار بشنود» است، که در زبان عربی می گویند: «إِيَّاكَ اعْنِي وَاسْمَعِي يَا جَارَهُ». در مسائل تربیتی هم گاهی خطاب به بزرگان و شخصیت ها می کنند، تا دیگران حساب کار خودشان را بکنند.

پیام ها:

۱- از بین بردن شک در عقاید، ضروری است. «فَإِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِنْهُ لَمَّا نَزَّلْنَا آيَاتِنَا أَنْتُمْ يَكْفُرُونَ»

۲- هنگام شک باید به عالمان رجوع کرد. «فَسْئَلِ الَّذِينَ يَفْرُونَ الْكِتَابَ» (پس سخن عالم حجت است)

ص: ۶۲۰

۱- ۱. مریم، ۹۱.

۲- ۲. بقره، ۲۸۵.

۳- ۳. اسراء، ۲۳.

۳- کتاب های آسمانی مؤید یکدیگرند. «يَقْرُونَ الْكِتَابَ»

۴- بعضی اهل کتاب، حق را می گویند. «فَسئلَ الَّذِينَ يَقْرُونَ الْكِتَابَ»

۵- رهبر باید قاطع باشد و هیچ تردیدی به خود راه ندهد. «فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُؤْمِرِينَ»

۶- فضل آن است که دشمنان به آن گواهی دهند، آیا با اعتراف مخالفان به حقیقت آن، باز هم شک دارید؟! «فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُؤْمِرِينَ»

وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ فَتَكُونُوا مِنَ الْخَاسِرِينَ (۹۵)

وهرگز از کسانی که آیات الهی را تکذیب کردند، مباش که از زیانکاران خواهی بود.

نکته ها:

در آیه ی قبل، از شک در قرآن نهی کرد، در اینجا از تکذیب آیات. چه بسا اگر شک برطرف نشود، سرانجام به تکذیب بیانجامد.

همه ی تحلیل ها و پاسخ هایی که در آیه ی قبل درباره ی «شک» مطرح شد، اینجا هم مطرح است، چون تکذیب، بدتر از شک است. آیات و احادیث بسیاری از یقین پیامبر خبر می دهد. پس مقصود و مخاطب این نهی ها مردمند، نه شخص پیامبر. کسی که از یقین او انسان هایی به یقین رسیده اند، چگونه ممکن است خودش دچار شک یا تکذیب گردد؟!

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با آنکه معصوم است، اما بارها در قرآن مورد خطاب و هشدار قرار گرفته است تا بدین وسیله به مردم هشدار داده شود و آنان حساب کار خود را بکنند. از جمله:

«لَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ» (۱)، «فَلَا تَكُونَنَّ ظَهْرًا لِلْكَافِرِينَ» (۲) و «لَا يَصُدُّنَكَ عَنْ آيَاتِ اللَّهِ بَعْدَ إِذْ أَنْزَلْتُ إِلَيْكَ» (۳)

پیام ها:

۱- خداوند به پیامبرش نیز هشدار داده است. «لَا تَكُونَنَّ»

ص: ۶۲۱

۱- ۱. انعام، ۱۴.

۲- ۲. قصص، ۸۶.

۳- ۳. قصص، ۸۷.

۲- از دست دادن سرمایه ی ایمان و رهبری پیامبران، خسارت است. «الْخَاسِرِينَ»

إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٩٦﴾

همانا کسانی که فرمان پروردگارت علیه آنان (به جرم اعمالشان) تحقق یافته، ایمان نمی آورند.

وَلَوْ جَاءَتْهُمْ كُلُّ آيَةٍ حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ ﴿٩٧﴾

و اگرچه برای آنان هر گونه معجزه ای بیاید، تا آنکه عذاب دردناک الهی را ببینند (که ایمان آن هنگام، بی ثمر است).

نکته ها:

با توجه به جمله ی «حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ» در آیه ی ۹۷ و جمله ی «كَشَفْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ» در آیه ۹۸، مراد از «كَلِمَتُ رَبِّكَ»، قهر الهی می باشد.

پیام ها:

۱- قهر الهی، حق کافران است. (۱) «حَقَّتْ عَلَيْهِمْ»

۲- محروم شدن از ایمان به خاطر تکذیب و لجاجت مستمر کفار، مقتضای ربوبیت و از سنت های الهی است. «حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ»

۳- انتظار ایمان همه ی مردم را نداشته باشیم. «لَا يُؤْمِنُونَ وَ لَوْ جَاءَتْهُمْ كُلُّ آيَةٍ»

۴- گردنکشان وقتی قهر و عذاب الهی را با چشم ببینند، از وحشت و اضطراب ایمان می آورند، ولی چه سود؟ لَا يُؤْمِنُونَ ... حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ

فَلَمَّا كَانَتْ قُوَّةُ آمَنَتِ فَنَفَعَهُمْ إِيْمَانُهُمْ إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ لَمَّا آمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ مَتَّعْنَاهُمْ إِلَى حِينٍ ﴿٩٨﴾

ص: ۶۲۲

۱- ۱). در آیه ی دیگر می خوانیم: «لِيُنذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا وَ يَحَقِّقَ الْقَوْلَ عَلَى الْكَافِرِينَ» یس، ۷.

پس اهل هیچ شهری (به موقع) ایمان نیاورد که (ایمانش به او) سود بخشد؟ مگر قوم یونس (که وقتی در آخرین لحظه ایمان آوردند)، ما عذاب خوار کننده را در زندگی دنیا از آنان برطرف کردیم و تا مدتی بهره مندشان ساختیم.

نکته ها:

با اینکه در این سوره، تاریخ حضرت نوح و موسی به تفصیل بیان شده، اما داستان توبه ی قوم یونس در نصف آیه و با اشاره آمده است، ولی نام این سوره را سوره یونس نهاده اند، شاید به خاطر حساسیت و اهمیت کار قوم یونس باشد که در آخرین لحظه ها توبه کردند و خداوند توبه ی آنان را پذیرفت.

امام صادق علیه السلام فرمود: حضرت یونس علیه السلام از سی سالگی تا ۶۳ سالگی تبلیغ کرد، تنها دو نفر به او ایمان آوردند. حضرت، مردم را نفرین کرد و از میان آنان رفت. یکی از آن دو مؤمن که حکیمی دانا بود، با دیدن نفرین پیامبر و رفتنش از آن منطقه، بر بلندی رفت و با فریاد به مردم هشدار داد. مردم متأثر شده و با راهنمایی او از شهر بیرون رفتند و میان خود و فرزندان شان فاصله انداختند و به درگاه خدا ناله و توبه کردند تا بخشوده شدند.

یونس علیه السلام چون برگشت، دید که آن قوم هلاک نشده اند، سبب را پرسید، ماجرا را برایش شرح دادند. (۱)

پیام ها:

۱- انسان می تواند حتی در لب پرتگاه، خود را حفظ کند. «إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ»

۲- ایمان و توبه ی به موقع، عذاب الهی را برطرف می سازد «لَمَّا آمَنُوا كَشَفْنَا»

(از میان تمام اقوام تکذیب کننده ی گذشته، تنها قوم یونس بود که به موقع توبه کرده و ایمان آوردند)

۳- سرنوشت مردم به دست خودشان است. «آمَنُوا كَشَفْنَا»

ص: ۶۲۳

۴- رمز خوشبختی انسان ها در دنیا نیز ایمان است. آمَنُوا ... مَتَّعْنَاهُمْ

۵- دعا و نیایش، هم بلا را رفع می کند، هم کامیابی می آورد. (با توجه به شأن نزول) «كَشَفْنَا مَتَّعْنَاهُمْ»

وَ لَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلَّهُمْ جَمِيعاً أَفَأَنْتَ تُكْرَهُ النَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٩٩﴾

واگر پروردگارت می خواست، (به اجبار) همه ی مردم روی زمین یکجا ایمان می آوردند. (اکنون که سنت خدا بر ایمان اختیاری مردم است،) پس آیا تو مردم را مجبور می کنی تا ایمان آورند؟!

نکته ها:

خداوند، هم قدرت دارد، هم حکمت و از قدرتش آنجا و آن گونه استفاده می کند که خلاف حکمت نباشد و چون حکمتش اقتضا دارد که مردم آزاد باشند، هرگز با قدرت قهری خود آنان را به ایمان اجباری وادار نمی کند.

اما مشرکان می گفتند: «لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا» (۱) اگر خدا می خواست ما مشرک نبودیم، پس شرک ما خواست خدا بوده است و ما بالاجبار مشرک شده ایم! این آیه می تواند پاسخی به سخن آنان باشد که اگر اراده خدا بر اجبار کردن است، چرا اجبار به انحراف و شرک کند و لااقل اجبار به هدایت و ایمان بکند؟!

پیام ها:

۱- ایمان بر مبنای انتخاب است، نه اجبار و تحمیل. «أَفَأَنْتَ تُكْرَهُ»

۲- پیامبر صلی الله علیه و آله از روی دلسوزی، برای ایمان آوردن مردم اصرار می کرد. «أَفَأَنْتَ تُكْرَهُ النَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ»

ص: ۶۲۴

وَ مَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَ يَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٠﴾

در حالی که هیچ کس جز به اذن و اراده ی الهی توفیق ایمان ندارد و خداوند پلیدی (تردید و کفر) را بر کسانی که نمی اندیشند مقرر می دارد.

پیام ها:

۱- مردم نه مجبور به ایمانند (طبق آیه ی قبل) و نه بدون هدایت و توفیق الهی، به ایمان آوردن موفق می شوند. (۱) «إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ»

۲- کفر، پلیدی است. «الرِّجْسَ»

۳- لطف الهی و توفیق ایمان، شامل اهل خرد و تعقل می شود و آنکه با اختیار خود فکر و تعقل نکند، مشمول قهر الهی می شود. «وَ يَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ»

۴- عقل سالم، زمینه ساز ایمان است و بی ایمانی، نشانه ی بی خردی است.

... لَا يَعْقِلُونَ

قُلْ أَنْظَرُوا مَاذَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ مَا تُغْنِي الْآيَاتُ وَ النَّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠١﴾

بگو: (به دیده ی عبرت) بنگرید که در آسمان ها و زمین چیست؟ آیا نشانه ها و هشدارها برای کسانی که ایمان نمی آورند سودی ندارد.

نکته ها:

در آیه ی قبل، عدم تعقل دلیل کفر به شمار آمد، در این آیه، تفکر و تدبیر، راه ایمان دانسته شده است.

«نَذُرٍ» یا جمع «نَذِيرٍ» است یعنی انبیا، یا جمع «انذار»، یعنی هشدارها.

ص: ۶۲۵

پیام ها:

۱- مطالعه و تدبیر در آفرینش، بهترین و ساده ترین و عمومی ترین راه خداشناسی است. انظُرُوا ...

۲- نگاهی ارزشمند و مؤثر در تصمیم گیری است که با اراده ی انسان باشد، نه صرف دیدن و انعکاس اشیا در مغز و اعصاب. انظُرُوا ...

۳- آیات الهی و هشدارها، تنها در انسان های پاک نهاد و غیرلجوج مؤثر است.

وَمَا تُغْنِي الْآيَاتُ ...

۴- انسان، در گزینش مکتب آزاد است، لذا گاهی در برابر انبیا و کتب آسمانی و نشانه های خدا در جهان می ایستد و ایمان نمی آورد. «قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ»

فَهَلْ يَنْتَظِرُونَ إِلَّا مِثْلَ أَيَّامِ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ قُلْ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ «۱۰۲»

پس آیا (کسانی که در برابر آن همه آیات و انبیا ی الهی سرپیچی می کنند)، انتظار چیزی جز نظیر روزگار (پر نکبت و ذلت) پیشینیان را دارند؟ بگو:

در انتظار باشید که من نیز با شما از منتظرانم (تا همان بلائی که بر سر آنها آمد، بر سر شما نیز بیاید).

پیام ها:

۱- سنت و قانون خداوند نسبت به همه ی مردم یکسان است. «مِثْلَ أَيَّامِ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ»

۲- تاریخ گذشتگان، عبرتی برای آیندگان است. «خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ»

۳- به مهلت های الهی مغرور نشویم. «فَانْتَظِرُوا»

۴- پایان بی دینی، تباهی است. «فَانْتَظِرُوا»

۵- لجاجت مردم، گاهی انبیا را نیز مأیوس کرده به حدی که یأس خود را اعلام می کردند. «قُلْ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ»

ثُمَّ نُنَجِّي رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا كَذَلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنَجِّ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٣﴾

(به هنگام نزول بلا- و مجازات،) پیامبران و مؤمنان را نجات می دهیم. این گونه بر ما حق است که مؤمنان (به تو را نیز) رهائی بخشیم.

نکته ها:

سؤال: به تجربه مشاهده کرده ایم که گاهی خوب و بد (خشک و تر) با هم می سوزند و در آیه ی ۲۵ سوره ی انفال نیز هشدار می دهد که بترسید از فتنه ای که تنها به ستمگران نمی رسد، بلکه به مؤمنان نیز می رسد، بنابراین چگونه این آیه می فرماید: مؤمنان را به هنگام نزول بلا نجات می دهیم؟

پاسخ: اهل ایمان اگر در میان کفار و مجرمان ساکت باشند، قهر خدا همه را فرا می گیرد، ولی اگر به وظیفه ی الهی خود، یعنی نهی از منکر عمل کنند، خداوند هنگام خطر آنان را نجات می دهد.

پیام ها:

۱- خداوند انبیا و مؤمنان را به قهر خود گرفتار نمی کند. نُنَجِّي رُسُلَنَا ... نُنَجِّ الْمُؤْمِنِينَ

۲- از سنت های الهی و از جمله حقوقی که مؤمنان بر خدا دارند، نجات و حمایت آنان به هنگام عذاب و خطر است. «كَذَلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنَجِّ الْمُؤْمِنِينَ»

۳- وعده ی نجات و رهائی، بهترین پشتوانه ی نهضت های الهی است. «حَقًّا عَلَيْنَا نُنَجِّ الْمُؤْمِنِينَ»

۴- آینده از آن مؤمنان است. «حَقًّا عَلَيْنَا نُنَجِّ الْمُؤْمِنِينَ»

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِي فَلَا أَعْبُدُ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ أَعْبُدُ اللَّهَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ وَ أَمَرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ «۱۰۴»

بگو: ای مردم! اگر از (درستی) دین من در شک و تردیدید، پس (بدانید که من) کسانی را که شما به جای خدا می پرستید، نمی پرستم، بلکه خدایی را می پرستم که جان شما را (در وقت مرگ) می گیرد و مأمورم که از مؤمنان باشم.

پیام ها:

- ۱- شک دیگران، باعث شک و تردید ما نشود. قاطعیت، شرط رهبری است. **إِن كُنتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِي فَلَا أَعْبُدُ ...**
- ۲- هرگونه سازش، مدهانه و انعطاف با کافران ممنوع است، باید جبهه ی کفر را از خود مایوس سازیم. **فَلَا أَعْبُدُ ...**
- ۳- دشمن حتی در سران اسلام هم طمع دارد. پس باید برائت و تسلیم ناپذیری خود را به صراحت اعلام کنیم. **«فَلَا أَعْبُدُ»**
- ۴- کسی که مرگ و حیات به دست اوست، سزاوار پرستش است. **«أَعْبُدُ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ»**
- ۵- با آنکه مرگ و حیات هر دو تنها به دست خداست، اما این آیه، مرگ را مطرح می کند. زیرا مرگ، بهترین وسیله ی هشدار است. **«الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ»**
- ۶- مشرکان، معبودهای خود را عاقل می پنداشتند. («الَّذِينَ» برای عقلا می باشد)

وَ أَنْ أَقِمَّ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ «۱۰۵»

و(به من فرمان داده شده که) به آئینی خالی از هرگونه شرک، روی آور و هرگز از مشرکان مباش.

وَلَا تَدْعُ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَ فَإِنْ فَعَلْتَ فَإِنَّكَ إِذَا مِنَ الظَّالِمِينَ «۱۰۶»

و غیر از خداوند، چیزی را که نه سودی برای تو دارد، نه زیانی، نخوان.

پس اگر چنین کنی، همانا تو از ستمگران (مشرک) خواهی بود.

نکته ها:

«حنیف»، به معنای راست و مستقیم است که در او هیچ گونه انحرافی به چپ و راست وجود ندارد.

پیام ها:

۱- دینداری، تصمیم و همت و عشق می طلبد. «أَقِمَّ وَجْهَكَ»

۲- دین اسلام، آئینی بی انحراف است. «حَنِيفًا»

۳- مسلمان راستین، پس از پذیرش اسلام به هیچ شرکی آلوده نمی شود و به طاغوت ها نمی گراید. «وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

۴- عاقلان، یا برای سود کار می کنند، یا برای رفع خطر و دفع ضرر. بت ها نه نفعی دارند و نه قدرت دفع ضرر. پس شرک، نوعی حماقت است. لَا تَدْعُ ... مَا لَا يَنْفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَ

۵- شرک، ظلم و مشرک، ظالم است. «فَإِنَّكَ إِذَا مِنَ الظَّالِمِينَ»

وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَهُوَ الْغَفُورُ
الرَّحِيمُ (۱۰۷)

و اگر خداوند (برای آزمایش یا هدف دیگر بخواهد) زیانی به تو برساند، جز خود او کسی توان برطرف کردن آن را ندارد و اگر برای تو خیری بخواهد، هیچ کس مانع فضل او نخواهد شد. خیر را به هر کس از بندگانش که بخواهد می‌رساند و او بس آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

این که در برطرف کردن ضرر، تعبیر «إِلَّا هُوَ» آمده، اما در برطرف کردن خیر نیامده، به خاطر آن است که خداوند ضرری را که به انسان برسد برطرف می‌کند، اما فضلی را که به انسان برسد او بر نمی‌دارد، مگر آنکه اعمال ما آن را تغییر دهد. (۱)

چنانکه در قرآن آمده است: «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» (۲) یعنی تغییر نعمت، بستگی به عملکرد خود انسان دارد. (۳)

پیام ها:

۱- خیر و شر تنها به دست خداست. «إِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ، يُرِدْكَ بِخَيْرٍ»

۲- هر تلخی و ضرری شر نیست، گاهی حوادث تلخ برای بیداری فطرت یا آزمودن انسان است. «بِضُرٍّ» و نه «بِشَرٍّ»

۳- مقصود خدا، خیر رساندن است. از این رو در مورد خیر، «يُرِدْكَ» و اراده به کار رفته و در ضرر، تعبیر «يَمْسَسْكَ» آمده است.

(۴)

۴- خیری که به انسان می‌رسد، فضل الهی است، نه استحقاق انسان. «لِفَضْلِهِ»

۵- خواست خدا، بر اساس حکمت است و مشیت‌های او در کنار حکیم بودن او

ص: ۶۳۰

۱-۱. تفسیر روح المعانی.

۲-۲. رعد، ۱۱.

۳-۳. در دعای کمیل نیز می‌خوانیم: «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي الذُّنُوبَ الَّتِي تَغَيَّرُ النِّعَمَ»

۴-۴. تفسیر روح المعانی.

معنی می شود. «يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ»

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنِ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ ﴿١٠٨﴾

بگو: ای مردم! اینک حق از سوی پروردگارتان به سراغ شما آمده است.

پس هر کس هدایت یابد، یقیناً به سود خویش هدایت می یابد و هر کس گمراه شود، تنها به زیان خویش گمراه می شود و من بر (ایمان آوردن) شما وکیل نیستم (تا به اجبار شما را به راه حق در آورم).

پیام ها:

۱- آنچه از سوی خداوند آمده، (مثل قرآن و تعالیم انبیا) همه حق و از شئون ربوبیت اوست. «الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ»

۲- هدف بعثت انبیا و فرستادن کتب آسمانی، تربیت تمام انسان هاست. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ ... رَبِّكُمْ»

۳- خداوند حجت را تمام کرده است و ما عذری در نپذیرفتن حق نداریم. «قَدْ جَاءَكُمْ الْحَقُّ»

۴- خداوند از هدایت یافتن ما بی نیاز است، سود و زیان هدایت و گمراهی تنها به خود ما باز می گردد. «لِنَفْسِهِ»

۵- انسان دارای اختیار است و سرنوشت هر کس به دست خود اوست، حتی انبیا هم حق اجبار مردم را ندارند. «مَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ»

۶- وظیفه ی انبیا، ارشاد و تبلیغ است، نه اجبار و اکراه. «مَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ»

ص: ۶۳۱

وَ اتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَ اصْبِرْ حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ وَ هُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ ﴿١٠٩﴾

و(تنها) آنچه را بر تو وحی می شود پیروی کن و پایدار باش تا آنکه خداوند داوری کند و او بهترین داوران است.

پیام ها:

۱- مردم چه ایمان آورند، چه کفر ورزند، نباید از وحی و دستورهای الهی جدا شویم. وَ اتَّبِعْ ...

۲- انبیا تسلیم فرمان وحی اند. «وَ اتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ»

۳- پیروی از وحی، نیاز به صبر دارد. وَ اتَّبِعْ ... اصْبِرْ

۴- رهبر باید صبور باشد. «وَ اتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَ اصْبِرْ»

۵- علم، شرط عمل، «وَ اتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ» و استقامت، شرط پیروزی است. «وَ اصْبِرْ حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ»

۶- نگران آینده نباشیم، که خدا بهترین داور است. «خَيْرُ الْحَاكِمِينَ»

﴿وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾

ص: ۶۳۲

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ. ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفاً علمی و به دور از تعصبات و جریان‌های اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب «مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می‌نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱. بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)
۲. تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی
۳. جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه ، تبلت ها، رایانه ها و ...
۴. سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو
۵. گسترش فرهنگ عمومی مطالعه
۶. زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱. عمل بر مبنای مجوز های قانونی
۲. ارتباط با مراکز هم سو
۳. پرهیز از موازی کاری

۴. صرفا ارائه محتوای علمی

۵. ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱. چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲. برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳. تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴. تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵. ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶. تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷. راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸. طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹. برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰. برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

JAVA.۱

ANDROID.۲

EPUB.۳

CHM.۴

PDF.۵

HTML.۶

CHM.۷

GHB.۸

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

ANDROID.۱

IOS.۲

WINDOWS PHONE.۳

WINDOWS.۴

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

در پایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می
نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه
اول

وب سایت: www.ghbook.ir

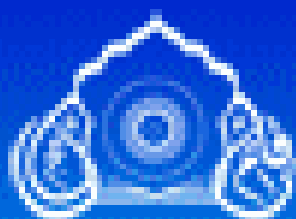
ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقاتی و ترجمانی

اصفهان

گام‌های

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

